

Κωνσταντίνος Λύγκας

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ

Το ζήτημα στη Δυτική Πελοπόννησο (19ος-20ος αι.)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επόπτης:

Ευάγγελος Πρόντζας, Καθηγητής

Μέλη:

Νίκος Κοταρίδης, Καθηγητής

Θόδωρος Σακελλαρόπουλος, Καθηγητής

Αθήνα 2016

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ
Το ζήτημα στη Δυτική Πελοπόννησο (19ος-20ος αι.)

Στη Νίτσα

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Κωνσταντίνος Λύγκας

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ

Το ζήτημα στη Δυτική Πελοπόννησο (19ος-20ος αι.)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επόπτης:

Ευάγγελος Πρόντζας, Καθηγητής

Μέλη:

Νίκος Κοταρίδης, Καθηγητής

Θόδωρος Σακελλαρόπουλος, Καθηγητής

Αθήνα 2016

Χάρτης της Πελοποννήσου
Πρωτότυπος τίτλος: Peloronnese hoggidi Morea
Χρονολογία έκδοσης 1686 (Βενετία)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο άνθρωπος και ο χώρος, αποτελούν δύο διακριτές έννοιες και η σχέση που αντικειμενικά ορίζεται μεταξύ τους, σταθερά απασχολεί την έρευνα από διαφορετικές οπτικές. Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις από τις ορεινές ή τις νησιωτικές περιοχές, προς τις οικονομικά αποτελεσματικότερες πεδινές περιφέρειες, της βόρειας και δυτικής Πελοποννήσου του παραδείγματός μας, δεν είναι αποσπασματικές, σπάνιες ή τυχαίες και η έντασή τους είναι πέραν από αριθμητική, έλλογη στάση κοινωνικών ομάδων. Στις σελίδες που εκτείνεται η έρευνα, διαπιστώνουμε ότι η διάρκεια και η πυκνότητά τους, αναδεικνύει αυτό που η κοινωνιολογική σκέψη και ανάλυση προσδιορίζει ως «κοινωνικό δίκτυο», γεγονός δηλαδή που ανατρέπει την θέση περί ενός συνόλου από ασύμπτωτες ανθρώπινες μετακινήσεις. Το αποτέλεσμα επιπλέον ενισχύει την υπόθεση ότι δεν πρόκειται για μία συνεχιζόμενη αποκλειστικά δημογραφική εξέλιξη, μεταφοράς πληθυσμού από μία περιοχή σε μία άλλη, αλλά για διαχρονικό κοινωνικό γεγονός, με προεκτάσεις στους κανόνες των κοινωνικών συμπεριφορών, στις συλλογικές στάσεις και νοοτροπίες και στην μεταβαλλόμενη κοινωνική οργάνωση.

Οι μετακινήσεις λοιπόν είναι κεντρικό θέμα της μελέτης αυτής, με την επιρροή τους στις ρυθμίσεις του γάμου. Για το λόγο αυτό, από την έρευνά μας δόθηκε προτεραιότητα στην πλέον εκτεταμένη προσέγγιση των μετακινήσεων οι οποίες συντελέστηκαν σε επίπεδο οικογένειας, είτε δια του συγγενικού δικτύου είτε δια της υπαγόμενης σε παράλληλη δικτύωση ατομικής μετακίνησης. Μέσα από την περιγραφή τους και την κατηγοριοποίησή τους, υιοθετώντας δημογραφικά κριτήρια, οδηγηθήκαμε σε δεδομένα που ορίζουν την εκκόλαψη των οικογενειακών δομών, στις νέες συνθήκες μιας εξελισσόμενη εκχρηματιζόμενης κοινωνικής οργάνωσης. Τέτοια δεδομένα αντλήθηκαν αφ' ενός από τις καταγωγές των κατοίκων και

αφ' ετέρου από τη συγγένεια στο εσωτερικό των οικισμών. Τις προεκτάσεις τους δε, αναζητήσαμε στην ένταση της κοινωνικής συνοχής και τον εφαρμοζόμενο κοινωνικό και οικογενειακό έλεγχο. Η ανάλυση τους εκτιμούμε ότι μας επιτρέπει την εξήγηση ορισμένων συμπεριφορών που αναπτύχθηκαν βαθμιαία γύρω από το θεσμό του γάμου στις νεοδομούμενες κοινωνίες.

Το εγχείρημά μας προκειμένου να ανταποκριθεί στο ερευνητικό του καθήκον, διείσδυσε στο μέγιστο δυνατό βαθμό σε τέσσερις οικισμούς του Ελληνικού αγροτικού χώρου: τον Καρδαμά, τα Δουνεϊκά, το Λεβεντοχώρι και τη Σκαφιδιά, στο κέντρο της Ηλειακής πεδιάδας, στη Δυτική Πελοπόννησο. Το πηγαϊκό υλικό που χρησιμοποιήσαμε για να περιγραφεί το δίκτυο των μετακινήσεων, με σκοπό να απαντηθούν τα ζητήματα που σταχυολογήσαμε, αντλήθηκε μετά από πολύχρονη έρευνα, από τα δημοτολόγια των οικισμών. Γνωρίζουμε ότι η ερευνητική αξία ενός δημοτολογίου, ως «Μητρώο Δημοτών» όπως διοικητικά αναγνωρίζεται, δεν εξαντλείται στη χρήση του ως πληροφοριακό-πηγαϊκό υλικό, αλλά μετασχηματίζεται σε βασικό εργαλείο κοινωνικής ανάλυσης. Από τη λεπτομερή καταγραφή των οικογενειών (μέλη, φύλα, χρονολογίες, καταγωγές κ.λπ.), η οποία με ιδιαίτερη φροντίδα μας απασχόλησε, προκύπτει το μείζον πλεονέκτημά του: η δυνατότητα και η ευκαιρία να εισχωρήσουμε στον κοινωνικό χώρο των οικισμών και να αποκαλύψουμε όψεις του δικτυακού τους μηχανισμού, η ανάλυση του οποίου οδηγεί σε μείζονα συμπεράσματα για τη δημογραφική συγκρότηση και το χαρακτήρα των χωρικών κοινωνιών. Διαπιστώσαμε επίσης ότι το δημοτολόγιο επιτρέπει μέσω απλών συνδέσεων και σταθμισμένων υποθέσεων, να παρακολουθήσουμε τη διαδικασία αποδιάθρωσης των κανόνων και πειθαρχιών ενός μεταβαλλόμενου κοινωνικού ιστού, κυρίως σε ότι αφορά το κανονιστικό πλαίσιο του γάμου.

Για λόγους εξυπηρέτησης της συνολικής ερευνητικής προσπάθειας, συγκροτήσαμε τη συλλογιστική της ανάλυσής μας με τέτοιο τρόπο, ώστε να διανύσει το επιστημονικό εύρος από τη γενική θεωρητική πρόσληψη ως την αρχειακή εμπειρική επιβεβαίωση. Κατά πρώτον αναζητήσαμε το λόγο της κοινωνιολογικής ανάλυσης στη θεωρία των κοινωνικών δικτύων και ακολούθως ασχοληθήκαμε λεπτομερώς με τη γεωγραφική ταυτότητα των

μετακινούμενων και νεο-εγκαθιστάμενων οικογενειών ή/και ατόμων. Επιβεβαιώσαμε ότι η πεδινή ζώνη της Δυτικής Πελοποννήσου παρουσιάζει ερευνητικά ενδιαφέρουσες δημογραφικές μεταβολές που αποτυπώνονται μεταξύ άλλων στην αύξηση πληθυσμού, στη σύσταση νέων οικισμών και κυρίως στην αλλαγή αντιλήψεων ή νοοτροπιών. Η σύζευξη που προκύπτει από την διαπίστωση των μετακινήσεων (εμπειρική έρευνα) και την γενίκευση των δικτύων (θεωρητική κατανόηση) στο επίπεδο των τοπικών κοινωνιών, βοήθησε στον έλεγχο της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων και διευκόλυνε την αποδεικτική αξία της εμπειρίας. Η χρησιμότητα της θεωρητικής αυτής πρόσληψης για την ερμηνεία των τοπικών κοινωνιών αποτέλεσε μία σημαντική ώθηση στην ανάλυση των συμπεριφορών οικογενειών και ατόμων, ανδρών και γυναικών.

Σε δεύτερο επίπεδο επεξεργασθήκαμε με σχολαστικότητα τις μετακινήσεις στους τέσσερις οικισμούς, προκειμένου να διαπιστώσουμε αν υπάρχει όντως, οικογενειακή ή οικιστική συνοχή, η οποία συμβάλλει στη διατήρηση των κυρίαρχων κοινωνικών συμπεριφορών. Για το σκοπό αυτό αναλύσαμε την καταγωγή κάθε νεοήλυδα κατοίκου λαμβάνοντας υπόψη είτε την πραγματοποίηση της συζυγικής μετακίνησης, είτε την γαμική πρόκληση του σώγαμπρου ή της νύφης. Η ανάλυσή μας συμπεριέλαβε την «καταγωγική διασπορά» των κατοίκων στους πεδινούς οικισμούς και χρεώσαμε σε αυτήν μεταβολές στις νοοτροπίες γύρω από το γάμο.

Πόσο ισχυρά είναι τα συγγενικά δίκτυα και πόσο στέρεες οι σογιακές διαχρονίες; Η απάντησή μας υποχρεώνεται να εμβαθύνει στις συγγένειες και στην κατανόηση των μηχανισμών που επέτρεψαν τη σταδιακή χαλάρωση του κοινωνικού ελέγχου στις γαμήλιες πρακτικές πριν από το γάμο. Για να επιτευχθεί ο ερευνητικός μας στόχος καταγράψαμε ανά οικισμό όλες τις υπάρχουσες εξ' αίματος και εξ' αγχιστείας συγγένειες, μεταξύ προσώπων και οικογενειών, ώστε να προκύψει ο βαθμός συγγενικότητας σε κάθε οικισμό. Βασισθήκαμε στην υπόθεση ότι η συγγενικότητα στην περίπτωση της ανάλυσής μας, σχετίζεται άμεσα με το βαθμό κοινωνικού ελέγχου. Το πιο πρόσφορο πεδίο για τον έλεγχο της υπόθεσης αυτής, ήταν το εγκατεστημένο στην πεδιάδα συγγενικό δίκτυο, περιορισμένο συγκριτικά με τους οικισμούς

καταγωγής. Ήταν αυτό που αποδέσμευε συμπεριφορές και έδινε τη δυνατότητα να υιοθετηθούν «νεωτερίζουσες πρακτικές».

Φυσικό ήταν στο τελευταίο στάδιο της έρευνας μας να φθάσουμε στη σχέση «Γάμων και Νοοτροπιών». Εκεί μεταξύ άλλων εξετάσαμε τις θεσμικά «παράτυπες» προγαμιαίες συμπεριφορές μέρους των κατοίκων. Πηγή μας η προσεκτική «συνομιλία» με τις πληροφορίες των δημοτολογίων, καθώς από τα άφωνα μέχρι εκείνη τη στιγμή δημοτολογικά δεδομένα προέκυψε η σταδιακή φθορά του προξενιού, του κύριου δηλαδή και αποδεκτού θεσμού που οδηγεί στο γάμο. Η διάχυση των συμπεριφορών αυτών μέσα στις οικογένειες ή στα σόγια, διαπιστώσαμε ότι επέφερε σημαντική αλλαγή στις «παραδοσιακότητες» των αγροτικών κοινωνιών.

Αναφέραμε ότι η έρευνα μας στο κύριο μέρος της είναι αποτέλεσμα διεξοδικής ανάλυσης τεσσάρων δημοτολογίων που βρίσκονται στα αντίστοιχα κοινοτικά καταστήματα των οικισμών. Έχοντας στη σκέψη μας ότι ο διοικητικός μηχανισμός στον οποίο ανήκει και το κοινοτικό κατάστημα, καταγράφει πληροφορίες υπηρετώντας ίδιους σκοπούς και όχι την μελλοντική ιστορική έρευνα, εγκλωβίζει μέρος των ανθρώπινων συμπεριφορών ή επιδιώξεων. Με την ιδιότητά τους αυτή, οι καταγεγραμμένες πληροφορίες καθίστανται η «πρώτη ύλη» από την οποία παράγεται το ιστοριογραφικό υλικό για την κοινωνιολογική μας ανάλυση. Γνωρίζουμε ασφαλώς πως όσο απαραίτητες είναι οι αρχειακές πηγές, αντίστοιχα απαραίτητος είναι και ο ερευνητής που θα τις χειρισθεί, ώστε να καλυφθεί η απόσταση ως τις ερμηνείες και την επιδιωκόμενη κατανόηση του παρελθόντος αλλά και την ένταξή του στο ερευνητέο. Στα παρεπόμενα της έρευνας μας, επιδιώκουμε να δείξουμε ότι οι διοικητικές πληροφορίες μετατρέπονται σε αρχείο και το αρχείο σε πηγή που αποτελεί ακριβές είδωλο μιας πραγματικής κοινωνίας. Τηρουμένων των οριοθετήσεων που θέτει το διαθέσιμο πηγαϊκό υλικό, οδηγηθήκαμε σε υποθέσεις έρευνας ή και επιτρεπτές θεωρήσεις για τη συγκρότηση των κοινωνιών που μελετήσαμε. Αν και ο κίνδυνος του λάθους ή της διολίσθησης κατανοούμε πως είναι υπαρκτός, η αναγκαία προστασία βασίσθηκε στην ασφαλή τεκμηρίωση που παρέχει το «έγγραφο», χωρίς βεβαίως αυτή να καθίσταται απόλυτη.

Θα ήθελα να ολοκληρώσω το προλογικό αυτό σημείωμα με τη σκέψη μου σε όσους συζήτησα κατά τη διάρκεια της μακράς αυτής ερευνητικής μου προσπάθειας.

Οφείλω και επιθυμώ να ευχαριστήσω τον κ. Ευάγγελο Πρόντζα, ο οποίος πριν από αρκετά χρόνια μου σύστησε αυτή την μεθοδολογική και ερμηνευτική οδό, την οποία επιδίωξα να τηρήσω από την αρχή ως το τέλος. Νομίζω πως βασικός του σκοπός ήταν η ταύτιση της ιστορικής γραφής με τις πραγματικότητες που συνθέτουν μία κοινωνική οντότητα. Επιπλέον, τον ευχαριστώ για την επιλογή του να αναλάβει την επίβλεψη της διατριβής, επιλογή που βεβαιώθηκε και με τις παρεμβάσεις του στο κείμενο και στις αναφορές, προκειμένου να θέσει την εργασία στο πλαίσιο της επιστημονικής δεοντολογίας.

Από τη θέση αυτή επιθυμώ να ευχαριστήσω τον κ. Σπύρο Ασδραχά, χάρη στα σεμινάρια του οποίου κατανόησα ότι ένας ιστορικός είναι δυνατόν να αντιστοιχίσει την ιστοριογραφία με την ιστορία και να μεταφέρει την επιστημονική έρευνα στον πραγματικό χώρο της ανθρώπινης βούλησης. Ο νέος ερευνητής, με αφετηρία ένα θολό και αδιευκρίνιστο επιστημονικό ενδιαφέρον, έχει ανάγκη τη στήριξη. Η αρχική του «αγωνία» πρέπει να μεταλλαχθεί σε στοχευμένη προσπάθεια και οργανωμένη σκέψη, ώστε μέσα από βηματισμούς και ανατροπές που ωριμάζουν το λόγο του, να οδηγηθεί στη στοιχειώδη επιστημονική δικαίωση. Αντλεί από τις βεβαιότητες, ενός κόσμου επιστημονικών ιδεών (σχολών ή ρευμάτων) που έχουν ήδη συγκροτηθεί, ή ανθρώπων που με συνέπεια και οξυδέρκεια εφηύραν και δημιούργησαν μεθόδους ανάγνωσης της ιστορίας. Θα έλεγα λοιπόν πως ευχαριστώ τους ανθρώπους αυτούς, γιατί μου έδωσαν τη δυνατότητα κάποια εποχή να γίνω μέτοχος μιας «στιγμιαίας» συναίσθησης της σκέψης τους, την οποία προσέλαβα κυρίως από την παρακολούθηση συζητήσεων και από τη γνωριμία μαζί τους.

Ευχαριστώ τον κ. Στάθη Τσοτσρορό, ο οποίος με τις προτάσεις του με διευκόλυνε στη συγγραφή των θεωρητικών κυρίως κειμένων, γεγονός που οδήγησε στην ολοκλήρωση της μελέτης.

Το χρέος μου στον κ. Νίκο Κοταρίδη πηγάζει από τους διαλόγους που είχα μαζί του. Με βοήθησαν στη κατανόηση και επίλυση σοβαρών ζητημάτων για τις «παραδοσιακές κοινωνίες».

Τις ευχαριστίες μου ακόμα πρέπει να αποδώσω στους ανθρώπους που μου επέτρεψαν την αναπαραγωγή των δημοτολογίων και σε άλλους που έθεσαν στη διάθεσή μου χρήσιμες πληροφορίες.

Τέλος, ευχαριστώ την κ. Θεώνη Καμαρινού για τις ατελείωτες συζητήσεις και προβληματισμούς που είχα μαζί της και συνέβαλαν στη βελτίωση του κειμένου.

*Κωνσταντίνος Λύγκας
Αύγουστος 2015*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
Abstract	19
Εισαγωγή	21
1. Μετακινήσεις, δίκτυα και ανακατατάξεις	22
2. Τα νέα οικιστικά σύνολα	25
3. Ερωτήματα για το γάμο	28
4. Δίκτυα χώρος και έλεγχος	31
5. Πειθαρχημένοι κόμβοι και αυστηρά δίκτυα: η κατάργηση των συναισθημάτων	40
6. Η ηθική στην πράξη	51
7. Έλεγχος και κοινωνική διαβάθμιση	57
8. Μετακινήσεις: αρχικές διαπιστώσεις και ερωτήματα	60
<i>1^ο Κεφάλαιο:</i> Θεωρητική σύνοψη των κοινωνικών δικτύων	69
1.1. Ορισμοί και διαμάχες	69
1.2. Τα προηγθέντα της έννοιας του δικτύου	73
1.3. Δίκτυα: το γενικό πλαίσιο	76
1.4. Η θεωρητική κατανόηση των δικτύων	79
1.5. Οι στοιχειώδεις έννοιες των δικτύων	81
1.6. Οι θεωρητικοί βηματισμοί	85
1.7. Οι μικρές ομάδες	88
1.8. Δομή συγκρούσεις και δίκτυα	91
<i>2^ο Κεφάλαιο:</i> Αρθρώσεις φυσικού τοπίου και κοινωνικά δίκτυα. Το παράδειγμα της Δυτικής Πελοποννήσου	95

2.1.	Η γεωγραφική θέση	95
2.2.	Ο σχηματισμός του χώρου	96
2.3.	Το κλίμα	98
2.4.	Το έδαφος	104
2.5.	Δύο φυσικοί κόμβοι: επικλινή και επίπεδα εδάφη	111
2.6.	Δίκτυα νερού και παραγωγικοί κόμβοι	112
2.7.	Οικισμοί και περιβάλλοντα	122
<i>3ο Κεφάλαιο: Μετακινήσεις και δίκτυα .....</i>		<i>137</i>
3.1.	Το βουνό και η πεδιάδα στη συγκρότηση του δικτύου	137
3.2.	Αναζητώντας τη θεωρία: μια υπόμνηση στον Μ. Βέμπερ	144
3.3.	Η προ-θεωρητική εμπειρία των δικτύων	152
3.4.	Επανακάμπτοντας σε θεωρητικά ζητήματα	171
<i>4ο Κεφάλαιο: Διαοικογενειακός Δικτυακός Χώρος μέχρι τη Λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου .....</i>		<i>197</i>
4.1.	Παλαιοί κάτοικοι	197
4.2.	Οι πρώτοι επήλυδες	211
4.3.	Οι πρώτοι σώγαμπροι	222
<i>5ο Κεφάλαιο: Δεύτερη γενιά 1920-1950. Παλαιοί κάτοικοι, επήλυδες και σώγαμπροι .....</i>		<i>225</i>
5.1.	Πληθυσμοί και μετακινήσεις	225
5.2.	Τα δίκτυα των επήλυδων δεύτερης γενιάς (1920-1950).....	234
5.3.	Η δεύτερη γενιά των πρώτων σώγαμπρων (1920-1950)	238
5.4.	Τα δίκτυα του μεσοπολέμου: επήλυδες κάτοικοι (1920-1950)	239

5.5.	Ο ρόλος των δικτύων	251
5.6.	Οι σώγαμπροι. Προέλευση και δίκτυα (1920-1950)	253
<i>6ο Κεφάλαιο: Διαγενεακές συνέχειες (1950-1980) .....</i>		<i>257</i>
6.1.	Η Τρίτη γενιά των παλαιών κατοίκων	258
6.2.	Τα τοπικά δίκτυα: ενδοοικιστικοί και εξωοικιστικοί γάμοι	261
6.3.	Επήλυδες τρίτης γενιάς (1950-1980)	266
6.4.	Επήλυδες δεύτερης γενιάς (1950-1980)	268
6.5.	Η δεύτερη γενιά των δεύτερων σώγαμπρων (1950-1980) ...	272
6.6.	Οι τρίτοι επήλυδες: πρώτη γενιά (1950-1980)	275
6.7.	Οι τρίτοι σώγαμπροι: πρώτη γενιά (1950-1980)	292
<i>7ο Κεφάλαιο: Συγγενικά δίκτυα και σογιακές διαχρονίες .....</i>		<i>297</i>
7.1.	Εννοιολογικά και τεκμηριωτικά ζητήματα	297
7.2.	Τα εξ' αίματος δίκτυα στα Δουνεϊκά	306
7.3.	Τα εξ' αγχιστείας δίκτυα	321
7.4.	Τα εξ' αίματος δίκτυα στον Καρδαμά	340
7.5.	Οι συγγένειες εξ' αγχιστείας στον Καρδαμά	353
<i>8ο Κεφάλαιο: Δίκτυα, γάμοι και νοοτροπίες: Ανάλυση δεδομένων .....</i>		<i>369</i>
8.1.	Το προξενιό σε κρίση	378
8.2.	Θεσμικά και εξωθεσμικά δίκτυα	389
8.3.	Το προξενιό στη ζυγαριά των ηλικιών	391
8.4.	Συναισθηματικά δίκτυα: καταγωγές και αποστάσεις	408
8.5.	Η προγαμιαία σύλληψη εμβρύων	415
8.6.	Θάνατος και γάμος	429

<i>Αντί επιλόγου: Χαλάρωση κανόνων και κοινωνική εντροπία</i>	447
Πηγές και βιβλιογραφία	453
1. Πηγές	453
Α. Δημοτολογία	453
Β. Στατιστική πληθυσμού	453
Γ. Ηλεκτρονικές διευθύνσεις	454
2. Βιβλιογραφία	454
Α. Ελληνική βιβλιογραφία	454
Β. Μεταφράσεις στην Ελληνική γλώσσα	459
Γ. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	461

ABSTRACT

Social network in rural areas

The question in the Sud Peloponnese (19th -20th Century)

During the 19th and 20th centuries constant demographic developments in Northern and Western Peloponnese caused big changes in population distribution in the area. Especially migration from the mountains towards the plains of Ilia led to wider demographic change in the area, which has not been restricted solely to population growth. The process of continuous new arrivals to the flat-land settlements led to the gradual integration of the new-comers, who, however, were not always of common origin with other people who had settled in the area some decades earlier. The settlements, which were formed by this process, consisted largely of a heterogeneous population, while social cohesion varied depending on the character of population movements and growth.

Our research question is whether population movements shaped a new demographic context wherein new possibilities, relationships, views and behavior started to develop. The system of rules and values, which was anchored to the social past, has been restructured, under different conditions, conditions that rendered its reproduction impossible. We have attempted to trace these changes, at a first stage, through the analytic presentation of migration-movements. At a second stage we attempted to record the impact these movements had exerted upon family-networks, as well as on the alteration or weakening of the previously dominant moral codes and values.

The changes in mentalities and behavior, as far as our study is concerned, can be better traced in the institution of marriage. The rules within a society, which constantly experiences a steady influx of heterogeneous population, tend to slip into renewal and change, to the degree that new limits and possibilities, non-existent in the places of origin, are tested and tried. The preconditions of marriage (arranged marriage, economic relationships and social control) wither away or they are simply abandoned in those settlements where migration-networks are large in number, weak in cohesion and relatively un-related to each-other. Marriage practices gradually lose their rigid character and they become more loose and flexible. In reality, the general question we tackle with is

the following: What is the relationship between the new type of networks which have been developed in the plains and the way marriages are arranged? That is, to what extent traditional beliefs and practices which regulate what is socially accepted and what is not accepted for the marriage-arrangements, have been altered or at least influenced by the demographic changes that took place in the Ilia plains.

By investigating the sources we concluded that the flat-land agricultural societies, under the heavy impact of migration-movements, have been totally incapable of forming a steady regulatory context, in contrast to what was a commonplace in the areas of origin. They were constantly in a condition of receiving new waves of related or unrelated groups and individuals, whose integration was for long time incomplete. The opportunity of moving out to the towns and cities, actually taken by a significant portion of the population of the flat-land villages, caused an even larger degree of constant geographical mobility and the respective lack of stability with regard to values and behavior. In fact what was constantly weakened was social control on everyday social practice.

The analysis of archive-material and the research assumptions that came out of this material demonstrated that population-movements from the mountains towards the flat-land settlements as well as those from the settlements towards the cities led to significant changes within agricultural communities. Within the new habitual environment family networking as well as the strategic relationships among extended families lose their social significance as well as their power as control mechanisms. Social control withers away along with the institutions and mechanisms that were previously used for its enforcement. Therefore relationships and regulations are restructured within a wider, more flexible context, building, thus, gradually a condition which offers new possibilities with regard to views and behavior. Arranged marriage, a basic mechanism of weddings and social reproduction, although still dominant, is in reality seriously challenged. In this context, the conditions of the deconstruction of the entire system of social reproduction are born and developed. What follows is a peculiar social entropy, which drags society to a constant and unproductive confusion.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Χωρικές κοινωνίες, κανόνες και δίκτυα

«καὶ ψυχὴ εἰ μέλλει γνῶσεσθαι αὐτήν, εἰς ψυχὴν αὐτῇ βλεπτόον»

Πλάτων, *Αλκιβιάδης* α' 133.

Η χρήση στοιχείων από τη μεθοδολογία των δικτύων, μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε το γεωγραφικό χώρο της βορειοδυτικής Πελοποννήσου, ως δημογραφικό οικονομικό και κοινωνικό κόμβο, υπαγόμενο στον ευρύτερο δικτυακό μηχανισμό, που περιλαμβάνει επιπλέον την ορεινή Πελοπόννησο και τα νότια Επτάνησα. Η περιοχή ανάλυσής μας χωρίς βεβαίως να αποτελεί δημογραφική ή οικονομική ενότητα, παρουσιάζει στοιχεία που βεβαιώνουν την ύπαρξη ενός συνόλου σχέσεων η ταυτότητα των οποίων στο πλαίσιο της μελέτης μας, παρουσιάζει πολλές συγκαλύψεις. Το ερευνητικό αποτέλεσμα μάς επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι παραμένει ευδιάκριτη στο τοπίο η σύμπλεξη έντονων οικονομικών και δημογραφικών χαρακτηριστικών.

Σπεύδω να σημειώσω ότι πρόκειται για λειτουργούσες δικτυώσεις που βασίζονται σε δύο προϋποθέσεις καταλυτικής σημασίας και ανάγονται στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα όπως τουλάχιστον προκύπτει από άλλες έρευνες που έχουν διεξαχθεί. Πρόκειται για τη διανομή των γαιών από την κυβέρνηση Κουμουνδούρου το 1871 και την τεράστια επέκταση της σταφιδοκαλλιέργειας στη Βόρεια και Δυτική Πελοπόννησο.¹ Είναι σημαντικές

---

¹ Για την δομή της γαιοκτησίας και την αγροτική παραγωγή βλ. ΔΕΜΑΘΑΣ Ζ., ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ Θ., ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ Γ., «Γαιοκτησία και Παραγωγή. Εμπειρικά και ερμηνευτικά ζητήματα» στο ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ Θ., ΠΡΟΝΤΖΑΣ Ε., *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, Τ. 1^{ος}, *Συγκρότηση Εθνικής Οικονομίας*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, 2011, σσ. 151-209. Ως προς τη σταφιδοκαλλιέργεια στη Βόρεια και Δυτική Πελοπόννησο ο Θ. Καλαφάτης επισημαίνει στην κλασική του μελέτη ότι

προϋποθέσεις που καθόρισαν και διαμόρφωσαν τις αντιλήψεις, τις νοοτροπίες και τις μεταβαλλόμενες συμπεριφορές των τοπικών μικροκοινωνιών και γενικότερα το χαρακτήρα της ευρύτερης κοινωνίας στην περιοχή, στο χρόνο που ακολούθησε.

Στις επόμενες σελίδες επιδιώκουμε να παρουσιάσουμε τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες τα δίκτυα στην Ηλειακή πεδιάδα όπου εστιάζεται η έρευνά μας, λειτούργησαν ως μηχανισμοί μεταβολής κυρίαρχων αντιλήψεων και δημογραφικών πρακτικών σε διαλεκτική σχέση με γενικότερα θεωρητικά ζητήματα. Καταγράφοντας τις μετακινήσεις του πληθυσμού που δεν είναι τυχαίες, αλλά είναι το αποτέλεσμα υπάρχοντων δικτύων και αναλύοντας στη συνέχεια τις συμπεριφορές γύρω από το γάμο, παρακολουθούμε τις μεταβαλλόμενες νοοτροπίες, όχι ως απόληξη εξωτερικών προς τις τοπικές κοινωνίες συνθηκών, αλλά εσωτερικών εξελίξεων και αλλαγών.

1. Μετακινήσεις δίκτυα και ανακατατάξεις

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αλλά και του 20^{ου} αιώνα συνεχείς δημογραφικές ανακατατάξεις προκάλεσαν μεγάλες αλλαγές στην κατανομή του πληθυσμού στο χώρο της δυτικής Πελοποννήσου. Οι μετακινήσεις ήταν μάλλον σταθερές και μειώνονται μόνο στις πολεμικές περιόδους. Στη συνέχεια, μέσα από την

«(...) οι πλέον σημαντικές επεκτάσεις στον ευρύτερο χώρο της περιοχής γίνονται στην επαρχία Ηλείας, λόγω ακριβώς των μεγαλύτερων φυσικών δυνατοτήτων. Υπολογίζεται ότι στην επαρχία αυτή μόνο την περίοδο 1872-1875 φυτεύτηκαν με σταφίδα 12-15 χιλιάδες στρέμματα (...).», βλ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ Θ., *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο*, Αθήνα Μ.Ι.Ε.Τ., Τ. 2, 1991, σ. 31. Ανάλογη η επισήμανση του Β. Πατρώνη σε άρθρο του στην εφημερίδα Καθημερινή όπου αναφέρει ότι: «(...) η διανομή των εθνικών γαιών στους καλλιεργητές από την κυβέρνηση Κουμουνδούρου το 1871 είχε ευεργετική επίδραση στην εξέλιξη της αγροτικής παραγωγής της χώρας και στην ανάπτυξη των εξαγωγικών φυτειών, όπως η κορινθιακή σταφίδα. Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα η κορινθιακή σταφίδα αναδείχθηκε σαν το κυριότερο εξαγωγικό προϊόν του Ελληνικού Βασιλείου. Η ταχεία ανάπτυξη της διεθνούς ζήτησης για το προϊόν αυτό, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση της Ελλάδας στις διεθνείς συναλλαγές ως χώρας μονοεξαγωγικής. Η κορινθιακή σταφίδα έφθασε να καλύπτει περισσότερο από το 50% της συνολικής αξίας των εξαγωγών της χώρας(...)», βλ., ΠΑΤΡΩΝΗΣ Β., «Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα», εφημ. *Καθημερινή*, 24/01/2010.

περιγραφή της γεωγραφίας της περιοχής, θα δούμε σε ποια περιβάλλοντα προτιμούν να κατοικούν οι άνθρωποι και ποια να αποφεύγουν. Οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών περισσότερο, αλλά και της Ζακύνθου ή της Κεφαλονιάς εγκαταλείπουν κατά χιλιάδες τους οικισμούς τους για να εγκατασταθούν στην πεδιάδα της Ηλείας. Φυσικά ο πληθυσμός του υπάρχοντος πεδινού οικιστικού δικτύου σταδιακά αυξάνεται ενώ δημιουργούνται και νέοι οικισμοί. Είναι μια πολύχρονη διαδικασία μεταναστεύσεων την οποία παρακολουθούμε για εκατό περίπου χρόνια, ειδικώς από τα τέλη δηλαδή του 19^{ου} αιώνα ως τα τέλη του 20^{ου}. Η διαδικασία εγκατάλειψης των ορεινών περιοχών είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα από την εποχή που καταγράφονται οι πληροφορίες στα δημοτολόγια των οικισμών.

Χάρτης 1

Οι μετακινήσεις προς τη Βόρεια και Δυτική Πελοπόννησο (19^{ος}-20^{ος} αιώνας)

Πηγή: maps.google.gr / (Επεξεργασμένος χάρτης)

Στις απογραφές που αναφέρονται στους πληθυσμούς των οικισμών της Πελοποννήσου σε διαφορετικές εποχές, διαπιστώνουμε ότι από τον 17^ο αιώνα πραγματοποιούνται σημαντικές δημογραφικές μεταβολές: οι κάτοικοι εγκαταλείποντας τα χωριά τους είτε δημιουργούν νέα οικιστικά σύνολα, είτε εγκαθίστανται σε ήδη υπάρχοντες οικισμούς. Στον πληθυσμό των δύο θεμάτων (περιφερειών) καταγράφονται, εκτός από τον αριθμό των οικογενειών και των «ψυχών» που κατοικούν ανά περιοχή, ο αριθμός των οικισμών που κατοικούνται αλλά και των ακατοίκητων χωριών, όπως φαίνεται στο δάνειο πίνακα 1 που ακολουθεί:

Πίνακας 1
Κατοικημένα και ακατοίκητα χωριά στην Πελοπόννησο στο τέλος
του 17^{ου} αιώνα.

	Περιφέρεια Καλαβρύτων	Περιφέρεια Γαστούνης	Αχαΐα και Ήλιδα	Σύνολο Πελοποννήσου
«Κώμαι κατοικημένοι»	118	171	419	1.498
«Κώμαι ηφανισμένοι»	36	44	100	302

Πηγή: ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ, Μ., *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος. 1821-1971*. Αθήνα, Τ. Α', Μέρος Ι, 1973, σ. 25.

Δεν γνωρίζουμε με σαφήνεια τους λόγους που προκάλεσαν αυτές τις αλλαγές, αν δηλαδή οι λόγοι είναι δημογραφικοί, οικονομικοί ή περιβαλλοντικοί. Προκύπτει όμως ότι οι πληθυσμοί αφήνουν για πάντα τους οικισμούς τους και μετακινούνται προς άλλες περιοχές.² Πράγμα που δηλώνει πως η περιοχή γνωρίζει μία συνεχή πληθυσμιακή αναδιάταξη, γεγονός που διαπιστώνουμε πιο καθαρά κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Χρησιμοποιώντας ανάλογες

² «Το 1870 η κάθοδος των Λασταίων και των πάνω Αγριδαίων πύκνωσε ξαφνικά και μαζί μ' αυτούς κατέβηκαν και λίγοι Καμενισιώτες, που έφτιασαν τα σπίτια τους, ανατολικά του Μεσιανού χωριού (τα Καμενισιώτικα) κοντά στο απάνω πηγάδι και επίσης λίγοι κάτω Αγριδαίοι. Ταυτόχρονα ήλθαν και μερικοί από την ορεινή Αχαΐα (οι Λεχουρίτες) που έπιασαν τόπους βόρεια και βορειοανατολικά του Πέρα χωριού στην θέση Κουμαριά και γι' αυτό τους λέμε ακόμη και σήμερα Κουμαρίσιους». Βλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Μ., *Το Χάβαρι και οι Χαβαράιοι*, Αθήνα, Κύτταρο, 1991, σ. 31.

απογραφές μίας μεγάλης περιόδου μπορούμε με ευσύνοπτο τρόπο να παρατηρήσουμε τις εξελίξεις αυτές.

Οι μετακινήσεις του πληθυσμού προς την πεδιάδα της Ηλείας προκάλεσαν ευρύτερες δημογραφικές αλλαγές που δεν εξαντλούνται στην πληθυσμιακή αύξηση ή στη δημιουργία νέων χωριών. Η διαδικασία συνεχόμενων αφίξεων στους πεδινούς οικισμούς, ακολουθείται από τη σταδιακή ενσωμάτωση του, κάθε φορά, νέου πληθυσμού, ο οποίος δεν έχει πάντοτε κοινή καταγωγή με άλλους κατοίκους που προηγήθηκαν κάποια χρόνια ή και δεκαετίες νωρίτερα. Τα οικιστικά σύνολα που δημιουργούνται, αποτελούνται σε σημαντικό βαθμό από έναν ετερόκλητο πληθυσμό. Περισσότερο σε κάποιες περιπτώσεις και λιγότερο σε ορισμένες άλλες, η κοινωνική συνοχή ενός οικισμού διαφοροποιείται ανάλογα με τις επιδράσεις που δέχτηκε από τις μετακινήσεις και τη συνεχή ενίσχυση του πληθυσμού του. Τα νέα οικιστικά σύνολα συνιστούν λιγότερο συγκροτημένες οικιστικές ενότητες, σε σύγκριση με τους οικισμούς καταγωγής. Οι συγγένειες στο εσωτερικό ενός τέτοιου συνόλου είναι αριθμητικά ελαττωμένες και οι κοινωνικές σχέσεις ή τα ενδοοικιστικά δίκτυα έχουν μικρότερη ένταση σ' αυτές τις περιπτώσεις, διότι δεν διαθέτουν μεγάλο χρονικό βάθος ή την οικογενειακή έκταση που τους αποδίδει ένα συνεχές και αδιάσπαστο παρελθόν.

2. Τα νέα οικιστικά σύνολα

Υποστηρίζουμε ότι εξελίσσεται ένα νέο δημογραφικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνονται νέες δυνατότητες, νέες σχέσεις και νέες αντιλήψεις. Το ερευνητικό μας ερώτημα είναι αν οι μετακινήσεις μέσα στις καινούριες συνθήκες που δημιουργούνται, μεταβάλλουν κατεστημένες σχέσεις, αντιλήψεις και συμπεριφορές. Πρόκειται για συμπεριφορές οι οποίες διαθέτουν ισχυρά ερείσματα στο κοινωνικό παρελθόν, το οποίο δομήθηκε υπό διαφορετικές συνθήκες, και το οποίο δεν είναι δυνατό να αναπαραχθεί. Τις αλλαγές αυτές θα επιδιώξουμε να εντοπίσουμε κατ' αρχάς μέσα από την αναλυτική παρουσίαση των μετακινήσεων, στη συνέχεια δε, θα αναζητήσουμε τα αποτελέσματά τους στα συγγενικά δίκτυα των οικισμών αλλά και στη μεταβολή ή στην αποδυνάμωση των κυρίαρχων ηθικών αξιών.

Εστιάζουμε κατά πρώτον την προσοχή μας στην περιγραφή του τύπου των δικτύων στη βάση των οποίων πραγματοποιούνται οι μετακινήσεις ώστε να γίνει αντιληπτή η βαθμιαία συγκρότηση των οικισμών. Οι λόγοι που υποχρέωσαν τους κατοίκους των ορεινών περιοχών να μεταναστεύσουν δεν είναι ερευνητικά ξεκαθαρισμένοι, όπως προκύπτει από τη σχετική εργογραφία.³ Οι διαμορφούμενες ροές μετακινήσεων μας επιτρέπουν να υποθέσουμε πως κυριαρχούν λόγοι είτε οικονομικοί, εφόσον οι μετακινούμενοι αναζητούν καλύτερους όρους ζωής στην αναπτυσσόμενη πεδιάδα, είτε δημογραφικοί προκειμένου δηλαδή να παντρευτούν και να δημιουργήσουν τις οικογένειές τους (νύφες, σώγαμπροι).

Πως ακριβώς έγιναν οι μετακινήσεις ανθρώπων που εγκατέλειψαν τις ορεινές περιοχές για να εγκατασταθούν στην πεδιάδα; Ασφαλώς δεν σχηματίστηκαν ομάδες μετακίνησης αποτελούμενες από μεγάλα τμήματα των ορεινών χωρικών πληθυσμών ώστε ως αυτούσια σύνολα μέσω σταθερών δικτυώσεων, να μεταφερθούν στους πεδινούς οικισμούς εγκατάστασης. Δεν

---

³ Σε σχετική μελέτη ο γεωγράφος M. Sivignon για την περιοχή σημειώνει ότι «(...)για τους μόνιμα εγκατεστημένους ορεσίβιους του Ερυμάνθου, το μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων τους, προέρχεται από τα κοπάδια. Κατεβαίνουν με τα πρόβατά τους το φθινόπωρο στην παραλιακή πεδιάδα και δεν ανεβαίνουν παρά την άνοιξη. Κατασκευάζουν ένα είδος παράγκα (Καλύβια) για να προστατεύονται αυτοί και τα κοπάδια τους στη διάρκεια της χειμερινής περιόδου, γι' αυτό και ο Philippson ονόμασε αυτούς τους οικισμούς Καλυβοχώρια (kalyviendoffer). Προοδευτικά οι ορεινοί αρχίζουν να περνούν όλο και περισσότερο καιρό στα χειμερινά χωριά τους, όπου διαθέτουν περισσότερο χώρο και όπου αρχίζουν να καλλιεργούν μερικά δημητριακά (κριθάρι, σιτάρι). Σιγά σιγά το χειμερινό χωριό με τα Καλύβια του υπερτερεί απέναντι στο θερινό και οι ορεσίβιοι εγκαθίστανται εκεί, στην παραλιακή περιοχή. Η προέλευση των χωριών των Καλυβιών φαίνεται στην τοπωνυμία: το όνομά τους σχηματίστηκε με την προσθήκη ενός κτητικού προσφώνματος που αποτελεί ταυτόχρονα και υποκοριστικό του ονόματος του ορεινού χωριού: -άϊκα, -έϊκα ή -ικα. Έτσι το μικρό χωριό Μανεταίικα, κοντά στην Κ. Αχαΐα είναι Καλύβια του Μάνεση, χωριού που βρίσκεται κοντά στον Ερύμανθο (αρχικά ονομαζόταν Καλύβια Μανεταίικα)(...)», βλ. SIVIGNON, M., «Εξελίξεις της αγροτικής κοινωνίας στη δυτική Πελοπόννησο» στο, *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1987, σ. 76. Επίσης ο Μ. Δημητρόπουλος, αναφέρει: «Έτσι λοιπόν οι φτωχοί αλλά εργατικοί κάτοικοι των ορεινών περιοχών της Πελοποννήσου κατέβηκαν στους κάμπους για να χορτάσουν ψωμί και να προκόψουν», (ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Μ., ό.π., σ. 31).

υπήρξαν οργανωμένα σύνολα μετανάστευσης.⁴ Αντίθετα οι μετακινήσεις, τουλάχιστον όπως τις εντοπίσαμε στα δημοτολόγια, έγιναν μάλλον αποσπασματικά, είχαν οικογενειακό χαρακτήρα ή και ατομικό, πάντοτε σε μικρότερη ή μεγαλύτερη χρονική απόσταση ανάμεσά τους. Ωστόσο δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν είχαν καμία σχέση μεταξύ τους ή ότι τα δίκτυα στα οποία είχαν υπαχθεί και τα οποία χρησιμοποιήθηκαν κατά τις μετακινήσεις δεν είχαν καμία σχέση μεταξύ τους. Σε αρκετές περιπτώσεις πολλοί από αυτούς έχουν κοινή καταγωγή ή ακόμα είναι συγγενείς. Συμβαίνει κάτοικοι ενός μικρού ορεινού οικισμού σε διαφορετικές εποχές να μεταναστεύουν στην πεδιάδα και να εγκαθίστανται στον ίδιο οικισμό.⁵ Δημιουργείται μία ακολουθία μεταναστεύσεων με συγκεκριμένες αναχωρήσεις και επαναλαμβανόμενες αφίξεις, που σημαίνει πως οι άνθρωποι και οι ομάδες που τις συγκροτούν ανήκουν στο ίδιο δίκτυο. Αυτό αφορά ένα μόνο τμήμα των μετακινήσεων εφόσον άλλοι μετακινούμενοι έχουν διαφορετική καταγωγή και ασφαλώς είναι άγνωστοι μεταξύ τους. Εν προκειμένω δεν έχουμε επάλληλες μετακινήσεις στη βάση των κυρίαρχων δικτύων, αλλά μεταναστευτικές διαφοροποιήσεις υπαγόμενες σε παράλληλα μικρότερα δίκτυα.

Τόσο η μια όσο και η άλλη μορφή μετακίνησης συναντώνται σε οικισμούς που απασχόλησαν την έρευνα μας. Προσφεύγουμε στην ανάλυση αυτή επειδή εντοπίσαμε αλλαγές στις συμπεριφορές των επήλυδων αλλά και μέσω των τοπικών δικτύων σε όλους τους οικισμούς εγκατάστασης. Οι αλλαγές

---

⁴ Ο πληθυσμός αρχίζει να αυξάνεται με την κάθοδο των ορεσίβιων από τους ψηλούς ορεινούς όγκους της Β. Πελοποννήσου και ιδιαίτερα τον Ερύμανθο. Δεν πρόκειται καθόλου για οργανωμένο εποικισμό, αλλά για μια προοδευτική διόγκωση πυρήνων εγκατάστασης γύρω από τα Καλύβια της παραλίας. Το σύστημα των Καλυβιών το παρατήρησε ήδη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ο Γερμανός περιηγητής και καταχωρήθηκε ως μία ιδιαίτερη μεσογειακή μορφή αγρο-ποιμενικής δραστηριότητας. Τη σχετική αναφορά βλ. SIVIGNON, M., ό.π., σ. 77.

⁵ Η ανθρωπολογική έρευνα διακρίνει τρεις τύπους μεταγαμικής εγκατάστασης: την *ανδροτοπική*, τη *γυναικοτοπική* και τη *νεοτοπική*. Και οι τρεις αυτές μορφές μεταγαμικής εγκατάστασης συνοδεύονται από μια αντίστοιχη κλίση στην οργάνωση της συγγένειας. Ένα φαινόμενο που έχει εντοπιστεί σε πολλές κοινωνίες της σύγχρονης Ελλάδας είναι η έμφαση στους πατρογραμμικούς δεσμούς που συνδέουν άρρενες συγγενείς κοινής πατρογραμμικής καταγωγής, βλ. LOIZOS, P., PAPATAXIARCHIS, E., *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*, Princeton, Princeton University Press, 1991, *passim*.

ανιχνεύονται κυρίως γύρω από το θεσμό του γάμου. Έτσι δικαιολογείται γιατί στόχος μας είναι να επεξεργαστούμε το ερώτημα και να δώσουμε απάντηση στο κατά πόσο οι μετακινήσεις προκάλεσαν αλλαγές στις αντιλήψεις και στις πρακτικές που ίσχυσαν στις τοπικές κοινωνίες ή έγιναν αιτία για να προκύψουν νέες συμπεριφορές, είτε πραγματοποιούνται στο πλαίσιο των οικογενειακών ή συγγενικών δικτύων, είτε όχι. Οι κανόνες συγκρότησης μίας κοινωνίας που διαρκώς ενισχύεται με νέο και σε σημαντικό βαθμό ετερόκλητο πληθυσμιακό δυναμικό, μπορεί να διολισθαίνουν στην ανανέωση εφόσον δίνεται η ευκαιρία να δοκιμαστούν νέα όρια και δυνατότητες που ασφαλώς δεν υπήρχαν στους οικισμούς καταγωγής. Ειδικότερα εδώ θα ασχοληθούμε με τις αλλαγές στο θεσμό του γάμου.

3. Ερωτήματα για το γάμο

Συλλογικές νοοτροπίες αλλά και τεκμηριωτικά εγχειρήματα ποσοτικών, αριθμητικών και άλλων πληροφοριών, μας βοηθούν να κατανοήσουμε τη σημασία από τις αρχές ήδη του 20^{ου} αιώνα, της αδυναμίας σταθερής τήρησης και με αυστηρότητα διαδικασιών και πρακτικών που η τοπική κοινωνία θεωρεί αποδεκτές και αντιλαμβάνεται ως κυρίαρχες.⁶ Σε οικισμούς όπου τα δίκτυα των μεταναστεύσεων είναι αριθμητικά περισσότερα, με μικρότερη συνοχή και

---

⁶ «Η διαφοροποίηση του ρόλου της οικογένειας και η ανάδυση του ατόμου ως κυρίαρχου πλέον κοινωνικού στοιχείου είναι τα δύο πιο σημαντικά γεγονότα των τελευταίων ετών. Επακόλουθο είναι ότι εφόσον μεταβάλλεται το μέγιστο, αργά ή γρήγορα θα μεταβληθεί και το έλασσον. Ένα από αυτά είναι και η απόφαση για γάμο με τρόπο που η δημιουργία της νέας οικογένειας να μην αποτελεί αποκλειστική υπόθεση της πατρικής οικογένειας καθόσον η πατρική οικογένεια δεν εξυπηρετεί με τη δημιουργία μιας νέας οικογένειας, δικές της ανάγκες, ούτε βέβαια του σογιού. Άλλωστε η οικογένεια σιγά σιγά, αν και αποτελεί βασικό κοινωνικό θεσμό, χάνει την κυριαρχία της στο κοινωνικό και οικονομικό σύστημα με την ταυτόχρονη παρουσία και άλλων θεσμών που εξελίσσονται δυναμικά. Οι νέοι λοιπόν, απελευθερωμένοι από τα παραδοσιακά οικογενειακά και κοινωνικά πλέγματα, αντιμετωπίζουν το γάμο τελείως διαφορετικά, ως μια κατάληξη και όχι ως μια αρχή». Βλ., ΚΥΡΙΑΖΟΥΔΗΣ Δ., *Αγροτική Οικογένεια και Κοινωνικός Μετασχηματισμός. Μελέτη των μεταβολών της αγροτικής οικογένειας σε μια περιοχή της Αν. Μακεδονίας*, Αθήνα, 1996, σ. 35.

σχετικά ασύνδετα μεταξύ τους, παρατηρούμε ότι συνυπάρχουν πολλά παράλληλα χαλαρά μικροδίκτυα. Οι πρακτικές που ακολουθούνται στο γάμο χάνουν πιο εύκολα την αυστηρότητά τους και καθίστανται περισσότερο ελαστικές και προσαρμοστικές. Το γενικό ερώτημα που αντιμετωπίζουμε, βασίζεται στη σχέση μεταξύ του τύπου των δικτύων που χρησιμοποιούν οι μετακινούμενοι και του τρόπου που συνάπτονται οι γάμοι. Σε ποιο βαθμό, δηλαδή, οι παγιωμένες αντιλήψεις που ορίζουν στις τοπικές κοινωνίες το επιτρεπτό και το ανεπίτρεπτο, καθορίζονται ή τουλάχιστον επηρεάζονται από τις δημογραφικές ανακατατάξεις που πραγματοποιούνται στην πεδιάδα. Έχει σημασία από την άποψη αυτή το σχόλιο ενός τοπικού συγγραφέα για την ιστορία του χωριού του:

(...)Στη Λάστα και στο Αγρίδι (Γορτυνίας), από τους αρραβώνες και μετά, ο γαμπρός όχι μόνο δεν πήγαινε στο σπίτι της νύφης, αλλά ούτε καν πέρναγε κοντά απ' αυτό. Μάλιστα αν η στράτα του περνούσε έξω από το σπίτι της, αναγκαζόταν ν' αλλάξει δρόμο. Η παραβίαση του μέτρου τούτου δεν τιμούσε καθόλου τον γαμπρό και εσχολιάζετο δυσμενώς από τους συγχωριανούς του. Νομίζω ότι αυτή η αυστηρότητα, για την εποχή εκείνη και τις αντιλήψεις που κρατούσαν τότε, ήταν ένα σωστό μέτρο που σκοπό είχε την προστασία της τιμής και της υπολήψεως του κοριτσιού, σε περίπτωση που για διάφορους λόγους (αρρώστια ή θάνατος του γαμπρού κ.λ.π.) δεν θα γινόταν ο γάμος (...).⁷

Είναι μία μαρτυρία που υπενθυμίζει τις ηθικές προτεραιότητες που έχουν διαμορφώσει οι σταθερές δικτυώσεις στις χωρικές μικροκοινωνίες, περισσότερο στις ορεινές περιοχές και κυρίως πριν από την εποχή της μεγάλης εσωτερικής μετανάστευσης, δηλαδή πριν από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα.

Το πλαίσιο των αυστηρών ηθικών προτεραιοτήτων, περιλαμβάνει τις αντιλήψεις και τις πρακτικές που ακολουθούν οι τοπικές κοινωνίες και

---

⁷ Στο ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Μ., ό.π., σ. 130, αναφέρεται ως γραπτή μαρτυρία απλού λαογράφου που αποδίδει την ιστορία του χωριού του.

επιβάλλουν τους κανόνες που οφείλουν να εφαρμόσουν ο νέος και η νέα, ο άνδρας και η γυναίκα. Πρόκειται για ένα σύστημα κανόνων που θέτει αξίες και οριοθετεί συμπεριφορές. Με το χαρακτήρα και το περιεχόμενο αυτό, ανάγεται σε σύστημα ελέγχου τόσο των ανθρώπων ατομικά, όσο και των οικογενειών. Αυτό το σύνολο κανόνων ή κωδίκων εμπεριέχει συλλογικές απόψεις και πρακτικές και συγκροτεί την κυρίαρχη κοινωνική ηθική. Παράλληλα είναι ένας μηχανισμός που χρησιμοποιείται για να αναπαράγει και να διδάξει την ανελαστική αντίληψη ως πρακτική ζωής.⁸ Να θυμίσουμε πως αυτές οι εμπειρικές διαπιστώσεις συναντώνται ευθέως με τη θεωρία όπου αναλύονται οι έννοιες των «κλειστών», «ανοικτών» ή χαλαρών δικτύων.⁹

Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι το παράδειγμα που επικαλεστήκαμε αποτελεί μάλλον μία αυστηρή εκδοχή συμπεριφορών και κοινωνικού ελέγχου. Όχι κατ' ανάγκη επειδή αναφέρεται σε μία κοινωνία που έχει προηγηθεί ή επειδή βρίσκεται στην ορεινή ζώνη. Το πιο πιθανό είναι ότι η αυστηρότητα προκύπτει ως αποτέλεσμα δύο συμπληρωματικών συνθηκών: η πρώτη είναι το μικρό μέγεθος των κοινωνιών αυτών και η δεύτερη η διαγενεακή παραμονή των κατοίκων στον ίδιο χώρο. Η μεν πρώτη συνθήκη επιτρέπει την άσκηση ελέγχου στο πλαίσιο των οικισμών λόγω του μικρού τους μεγέθους, η δε δεύτερη επιτρέπει τη σταδιακή παγίωση των κωδίκων συμπεριφοράς και τη βαθμιαία αυστηροποίησή τους.

---

⁸ Για άλλες κοινωνίες ή πολιτισμούς ίσχυαν εντελώς διαφορετικές αντιλήψεις και συμπεριφορές. Ο BURNETT, J.(= *Destiny Obscure. Autobiographies of childhood, education and family from the 1820s to 1920s*, London, Penguin Books, σ. 256) αναφέρει ότι «τα ποσοστά επιβεβαιώνουν ότι οι σεξουαλικές σχέσεις πριν από το γάμο και οι παράνομες γεννήσεις, ήταν πιο κοινές και περισσότερο αποδεκτές στις αγροτικές περιοχές παρά στις πόλεις. Υπάρχει η επιβίωση μίας παλιάς παράδοσης κατά την οποία οι (άνδρες) σύζυγοι χρειάζονταν να σιγουρευτούν για την γονιμότητα της υποψήφιας συζύγου τους και την ικανότητά της να γεννήσουν παιδιά. Στο χωριό Lincolnshire το 1860 δεν ήταν απίθανο κάποια νεαρά ζευγάρια να αναβάλλουν το γάμο τους έως τη γέννηση του πρώτου τους παιδιού. Και δεν ήταν ντροπή να γεννηθεί ένα παιδί εκτός γάμου. Ντροπή ήταν μετά την γέννηση του παιδιού να μην ακολουθήσει γάμος».

⁹ GRANOVETTER M., «The strength of weak ties», *American Journal of Sociology*, 78/6, (1973), σ. 1360-1380 (βλ. http://www.jstor.org/stable/2776392?seq=1#page_scan_tab_contents).

4. Δίκτυα χώρος και έλεγχος

Το μέγεθος λοιπόν των οικισμών και η θέση τους στο χώρο - πληθυσμός, αριθμός χωριών, γεωγραφία - φαίνεται πως καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τους κανόνες που διέπουν την οργάνωση των μικρών κοινωνιών.¹⁰ Όταν λ.χ. ο αριθμός των κατοίκων είναι μικρός η συγκρότηση των δικτύων είναι έντονη, οι διαπροσωπικές σχέσεις είναι ισχυρές, και φυσικά ο έλεγχος δυναμώνει. Τα σπίτια βρίσκονται το ένα κοντά στο άλλο:¹¹

¹⁰ Η ΚΑΥΤΑΝΤΖΟΓΛΟΥ, Ρ. (=Συγκρότηση και εξέλιξη της οικιακής ομάδας: Συρράκο, 1898-1929, Αθήνα, Διδακτορική Διατριβή Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1992, σσ. 62-63) σημειώνει ότι «ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνεται η κατοικία αποτελεί συνάρτηση μιας πληθώρας παραγόντων, διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία και ακόμα στο εσωτερικό της ίδιας κοινωνίας, ανάλογα με το γεωγραφικό πλαίσιο (πεδινός ή ορεινός οικισμός). Εκτός από τους πλέον εμφανείς παράγοντες που καθορίζουν τη μορφή της κατοικίας, όπως τα υλικοτεχνικά μέσα κατασκευής, το κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς των οικογενειών, το σύστημα μεταβίβασης της περιουσίας κ.λπ., στην μορφολογία της κατοικίας ενσωματώνονται και οι πολιτισμικές και συμβολικές αξίες της κοινωνίας» καθόσον «το σπίτι αποτελεί την υλική έκφραση μιας μήτρας κοινωνικο-πολιτισμικών επιρροών», με αναφορά της στον LAWRENCE, R. («Domestic Space and Society: A Cross-Cultural Study» στο *Comparative Studies in Society and History*, 1982, σ. 104-130).

¹¹ Στο PERISTIANY, J., *Mediterranean Family Structures*, London, New York, Melbourne, Cambridge University Press, σσ. 162-164 γίνεται συζήτηση για το λεγόμενο «σχίσμα» που επέρχεται στην ομάδα των αδελφών και οφείλεται τόσο σε ψυχολογικούς όσο και σε κοινωνικούς παράγοντες.. Ωστόσο είναι σύνηθες οι σύζυγοι να πιέζουν τους συζύγους τους να σχηματίσουν ανεξάρτητα νοικοκυριά. Στο ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ, Σ., και ΡΗΓΑ, Β., *Οικογένεια, Μητρότητα, Αναδοχή. Διεπιστημονική προσέγγιση*. Αθήνα, 1991, σσ. 291-292 αναφέρεται ότι «ως προς τη σχέση της νύφης με την πεθερά, το πλέον ισχυρό γυναικείο πρόσωπο στο γενικό σχήμα της παράδοσης, η συμπεριφορά είναι εκ προοιμίου απολύτως διατεταγμένη. Η πεθερά είναι ήδη καταξιωμένη κοινωνικά ως μητέρα ενήλικων υιών, στον κορυφαίο πλέον ρόλο της. Ασκήει εξουσία και κατευθύνει τις νύφες της κατανέμοντας τις εργασίες μέσα και έξω από το σπίτι. Η δυσαρμονία των σχέσεών τους οφείλεται στην παρεμβολή του στοιχείου σύζυγος-νύφη προς το δίδυμο μητέρα-υιός οπότε κλονίζεται η ισορροπία των δυνάμεων. Κάθε υιός τρέφει για την μητέρα του ειδικό τύπο αγάπης και αφοσίωσης με αδιάσπαστο σύνδεσμο. Ο υιός οφείλει στην μητέρα του την ζωή και η μητέρα μέσω του υιού ολοκληρώνεται ηθικά και καταξιώνεται κοινωνικά. Η δυσαρμονία αυτή των σχέσεων πεθεράς-νύφη αποτυπώνεται άριστα σε ποικίλα είδη της λαϊκής φιλολογίας, όπως π.χ. σε

« (...)Όταν οι γιοι πρωτοπαντρεύονται μένουν στο πατρικό τους σπίτι αλλά αμέσως μετά τον θάνατο του πατέρα ή ίσως και όσο αυτός ζει, οι παντρεμένοι γιοι είτε εγκαταλείπουν το πατρικό τους σπίτι είτε το χωρίζουν και ο καθένας στήνει το δικό του νοικοκυριό. Σ' αυτή την περίπτωση μπορεί να χτίσουν τα σπίτια τους, το ένα δίπλα στο άλλο καταλαμβάνοντας μια ολόκληρη έκταση. Τα αδέρφια συνήθως είναι οικονομικά ανεξάρτητα και ο καθένας είναι υπεύθυνος για την δική του οικογένεια. Ποικίλουν οι λόγοι που διαχωρίζουν την ομάδα των αδελφών: οι διαφορές στο οικονομικό επίπεδο διαχωρίζουν τα αδέρφια ενώ ένας άλλος λόγος είναι η σύγκρουση ως προς την εξουσία μεταξύ του πατέρα και των γιων του. Η πολυγαμία είναι ένας άλλος παράγοντας που δημιουργεί σύγκρουση μεταξύ της ομάδας των αδελφών. Αδέρφια από τον ίδιο πατέρα αλλά από διαφορετικές μητέρες δεν είναι τόσο ενωμένα όσο τα αδέρφια από την ίδια μητέρα. Δεν είναι ασυνήθιστο για μια μητέρα να διεγείρει τα παιδιά της εναντίον της πρώην συζύγου και των παιδιών της πρώην συζύγου. Αντίθετα, παιδιά από την ίδια μητέρα αλλά από διαφορετικούς πατέρες μπορεί να είναι πιο φιλόστοργα το ένα με το άλλο. Οι καθημερινές διαφωνίες μεταξύ των συζύγων των αδελφών (των συννυφάδων) όταν αυτοί ζουν μαζί επίσης διευρύνει το χάσμα των αδελφών. Ζηλοτυπίες μεταξύ των συζύγων όταν μια σύζυγος έχει γιους και η άλλη έχει κόρες μπορεί να προκαλέσει καυγάδες. Κάθε

παροιμίες: «πεθερά κρομμύδι σάπιο, κάθε δαγκωνιά και δάκρυο» ή «όλα τα στραβά καρβέλια η νύφη μας τα κάνει» ή «πεθερά και νύφη, χαλάζι και βροχή». Στο ΚΑΥΤΑΝΤΖΟΓΛΟΥ, Ρ., ό.π., σσ. 75-76, αναφέρεται ότι «στο επίπεδο των νοοτροπιών και συμπεριφορών, η συνύπαρξη στο εσωτερικό ενός κοινού νοικοκυριού δύο ή και περισσότερων συζυγικών μονάδων της ίδιας ή και διαδοχικών γενεών δημιουργεί προβλήματα καθώς πρόκειται για δύο οικιακούς σχηματισμούς διαφορετικά φορτισμένους: η κοινή αυτή διαβίωση των συζυγικών μονάδων εγκυμονεί εντάσεις, διχόνοιες και τάσεις ρήξεων ... δεν απαιτείται ιδιαίτερη φαντασία για να συλλάβει κανείς τους ανταγωνισμούς ανάμεσα στις επιμέρους συζυγικές μονάδες ή στα ατομικά μέλη τέτοιων σύνθετων νοικοκυριών». Το ζήτημα αυτό διαπραγματεύεται και το COLLOMP, A., «Tensions, Dissensions and Ruptures inside the Family in 17th and 18th Century Haute-Provence» στο H. Medick και D. Sabean (επιμ.), *Interest and Emotion*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, σσ. 145-170 δίνοντας μια εξαιρετική ανάλυση των ενδοοικογενειακών εντάσεων που συνεπάγεται η σύνθετη οικιακή δομή από κοινού με το κληρονομικό σύστημα της περιοχής.

σύζυγος επίσης επιδιώκει να έχει εξουσία στο δικό της νοικοκυριό και πιθανώς ανταγωνίζεται την επιρροή άλλων γυναικών (πεθεράς, κουνιάδων, συννυφάδων) στις δικές της υποθέσεις και κυρίως στην ανατροφή των παιδιών της. Ομοίως μπορεί να υπάρχουν διαφορές μεταξύ των νυφών και των πεθερών ως προς την εξουσία μέσα στο νοικοκυριό. Το γενικό σχήμα είναι ότι οι νύφες παραπονιούνται για τις πεθερές τους και επιμένουν ότι αυτές διεγείρουν τους γιους τους εναντίον τους(...).

Σε πολλές περιπτώσεις, γύρω από το πατρικό, χτίζονται τα σπίτια¹² των παιδιών που παντρεύτηκαν, σχηματίζοντας συστάδες μικρότερων σπιτιών.¹³ Οι

---

¹² Ο MALINOWSKI, B. (=, «Η θεωρία του Λειτουργισμού», στο, *Ανθολόγιο άρθρων κοινωνικής ανθρωπολογίας*. Αθήνα, Gutenberg σ. 128) θεωρεί ότι η οικογενειακή ζωή έχει επίκεντρό της την οικογενειακή εστία που προσδιορίζεται υλικά από τον τύπο της κατοικίας, την οικοσκευή και τα έπιπλα και τα ιερά αντικείμενα που συνδέονται με τις θρησκευτικές τελετουργίες που τελεί το νοικοκυριό σαν ομάδα. Υπάρχει δηλαδή, «καταστατικό πλαίσιο» (οικογενειακό δίκαιο), «προσωπικό» (τα μέλη της οικογενειακής ομάδας), κανόνες συνεργασίας και συμπεριφοράς, υλικό περιβάλλον. Αξιοσημείωτη η περιγραφή της ζωής μέσα στο σπιτικό, με τις εποχιακές της διαφορές, τις νυχτερινές και ημερήσιες συνήθειες, ακόμα και οι πραγματικές αποκλίσεις από τους κανόνες.

¹³ Αυτό το σύστημα οίκησης που διασπά στην πραγματικότητα την εκτεταμένη οικογένεια, δεν ίσχυσε μόνο στην Ελλάδα, αλλά και σε άλλες μεσογειακές χώρες. Συνήθως συνδυάζεται με το γάμο των αρρένων τέκνων. Στο MACFARLANE A., *Marriage and Love in England. Modes of Reproduction 1300-1840*, Basil Blackwell, 1986, σσ. 108-109 οι οικογενειακές σχέσεις προεκτείνονται: «... η πρωταρχική υπευθυνότητα των ατόμων ήταν προς τους εαυτούς τους, τις συζύγους τους και τα παιδιά τους αλλά την ίδια στιγμή αυτοί είχαν με κάποιο τρόπο μια ευθύνη προς τους γονείς τους. Αυτό το τελευταίο καθήκον ήταν ολοκληρωτικά προαιρετικό: όπως οι γονείς είχαν το δικαίωμα να αποκληρώσουν τα παιδιά τους έτσι αμοιβαία, τα παιδιά είχαν το δικαίωμα να αποκληρώσουν τους γονείς τους. Αυτό που δημιουργεί έκπληξη σε εκείνες τις κοινωνίες στις οποίες αυτή η άποψη είναι έντονη, είναι το επίπεδο της απροθυμίας, του παζαρέματος και της διαπραγμάτευσης μεταξύ των γενεών που αντανακλά μια σύγκρουση συμφερόντων. Όπου οι γονείς και τα παιδιά δεν έχουν χωρίσει ποτέ, δεν γεννάται ζήτημα επιλογής ή σύγκρουσης. Το να υποστηρίξεις έναν γονιό είναι όπως να υποστηρίξεις τον εαυτό σου, ως επέκταση της δικής σου ύπαρξης, εν τέλει είναι φυσικό και αυτόματο.... Η επιτυχής ανατροφή μιας μεγάλης οικογένειας πιθανώς συνεχίζει να θεωρείται ως ο βέβαιος τρόπος εξασφάλισης οικονομικής ασφάλειας στην μεγάλη ηλικία

κάτοικοι μπορούν να παρακολουθήσουν τις κινήσεις των συγχωριανών τους.¹⁴ Είναι εύκολο να γνωρίζουν ή να υποθέτουν το σκοπό, ακόμα και το περιεχόμενό των μετακινήσεών τους, εφόσον κατέχουν το εύρος της καθημερινότητας, όπως λ.χ., αν κάποιος ή κάποια πηγαίνει στο σπίτι, στην εκκλησία, στη βρύση,

---

ενώ σημαντική είναι η γεωγραφική εγγύτητα καθώς το δόσιμο φροντίδας και βοήθειας είναι ευχερέστερη όταν τα παιδιά και οι γονείς ζουν στο ίδιο νοικοκυριό ή γειτονεύουν». Στην ίδια μελέτη συνδέονται τα ζητήματα της φτώχειας και της μεγάλης ηλικίας και τονίζεται ότι σε πολλές κοινωνίες αυτό που έδωσε αξία στην απόκτηση παιδιών είναι η αντιμετώπιση των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων της μεγάλης ηλικίας, γι' αυτό σε όλες τις χωρικές κοινωνίες που βασίζονται στην οικιακή οικονομία, οι ηλικιωμένοι γονείς εξαρτώνται περισσότερο από τους απογόνους τους για φροντίδα και συντήρηση. Κατά τον BLACKSTONE, «(...) αυτοί οι οποίοι προστάτευσαν την αδυναμία της νηπιότητάς μας, υπάγονται στην προστασία μας κατά την αδυναμία της ηλικίας τους» (Blackstone, Commentaries, I, σ. 453). Ενώ για τον GOODY (=Family and Inheritance, σ. 174) «από τη στιγμή που ένας άντρας γερνάει, αποσύρεται και παραδίδει όλη τη γη του, γίνεται «προσωρινά διαμένων» στο σπίτι που κάποτε ήταν δικό του». Ο πρακτικός τρόπος οργάνωσης της οικογενειακής μονάδας έχει άμεση σχέση με την ουσία του ορισμού της όπως την δίνει ο MALINOWSKI, B. (=, ό.π., σ. 127) «η οικογένεια, μια εκτεταμένη συγγενική ομάδα, μια φατρία συνιστούν ένα τύπο. Συνδέονται όλα με προδιαγεγραμμένους και νομιμοποιημένους τρόπους ανθρώπινης αναπαραγωγής. Οι προδιαγεγραμμένοι τρόποι αντιστοιχούν πάντα σε μια επιθυμία, μια ομάδα κινήτρων, ένα κοινό σκοπό. Κι αυτό ενσωματώνεται σε μια παράδοση ή δίδεται από μια παραδοσιακή αρχή και καθορίζεται ο οικογενειακός θεσμός».

¹⁴ Το ζήτημα του κοινωνικού ελέγχου διαχειρίζεται και ο ΚΥΡΙΑΖΟΥΔΗΣ, Δ. (=, ό.π., σσ. 63-64), όπου αναφέρεται ότι η «συμπεριφορά των συζύγων, είτε μεταξύ τους, στο εσωτερικό της οικογένειας, είτε έξω, στην κοινότητα, ελέγχεται και από τις δύο οικογένειες προέλευσης. Περισσότερο όμως από την οικογένεια του συζύγου, και κυρίως το σόι του. Και εφόσον η παραδοσιακή κοινωνία δεν έχει σε μεγάλη υπόληψη τα προσωπικά συναισθήματα, δηλαδή στην προκειμένη περίπτωση, τον έρωτα, εκείνο το οποίο εκτιμά ή όχι, είναι ακριβώς ο σεβασμός. Ο σεβασμός στις ενδοοικογενειακές σχέσεις αποτελεί το κυρίαρχο στοιχείο και απαιτείται περισσότερο από τα αδύνατα μέλη προς τα ισχυρά και όχι το αντίθετο. Τα παιδιά και οι γυναίκες είναι εκείνα που υπόκεινται περισσότερο σ' αυτόν. Αντίθετα, οι σχέσεις των ανωτέρων προς τους κατωτέρους είναι σχέση εξουσίας, αναμειγμένη με συναισθήματα πατρικής φροντίδας, πρόνοιας, προστασίας. Οι ενδοοικογενειακές συμπεριφορές ελέγχονται από το σόι, που αποτελεί τον κύριο άξονα αναφοράς τους. Ο οικογενειακός έλεγχος είναι αυστηρότατος προς κάθε μέλος. Και όσο μια οικογένεια ανήκει σ' ένα μεγάλο σόι (οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά κ.λπ.) τόσο μεγαλύτερος είναι και ο έλεγχος που ασκείται από την πλευρά του σογιού προς αυτήν».

στο καφενείο ή σε συγγενή του.¹⁵ Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που πιθανολογείται τι θα συζητηθεί και ποιες οι συνέπειες από τη συζήτηση. Ο έλεγχος που εφαρμόζεται με την παρακολούθηση, την ενημέρωση και την κριτική, ασκεί φανερή πίεση σε όσους τείνουν να υπερβούν τους κανόνες αλλά και αφανή πίεση σε όλους τους υπόλοιπους που υποτάσσονται ή προσαρμόζονται.¹⁶ Πρόκειται για εμφανείς περιπτώσεις όπου η ατομικότητα

---

¹⁵ Το ζήτημα της οικιστικής στενότητας και των προκυπτουσών διαπροσωπικών σχέσεων αναφέρει ο Peter Allen αναλύοντας τη βεντέτα: «οι βεντέτες αναπτύσσονται σε μικρές κοινωνίες όπου επικρατούν οι διαπροσωπικές σχέσεις και όπου οι πόροι είναι περιορισμένοι, ο πληθυσμός πυκνός και οι ευκαιρίες αποχώρησης και μετεγκατάστασης αυστηρά περιορισμένες», βλ. ALLEN, P., *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Διαχείριση και επίλυση των συγκρούσεων στη Μάνη. Η βεντέτα στο σύγχρονο πλαίσιο*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 136.

¹⁶ Ο Η. Marcuse μιλά για τη σχέση του ατόμου προς την εξουσία που του ασκεί το περιβάλλον, με προϋπόθεση δύο βασικούς παράγοντες: έναν ορισμένο βαθμό ελευθερίας και από την άλλη υποταγή και εξάρτηση της προσωπικής θέλησης (ακόμα και της προσωπικής σκέψης, της προσωπικής κρίσης) από την θέληση των άλλων. Η αναγνώριση της εξουσίας ως βασικής δύναμης της κοινωνικής πράξης αγγίζει τις ρίζες της ανθρώπινης ελευθερίας: σημαίνει την εγκατάλειψη της αυτονομίας, την εξάρτηση της ατομικής κρίσης και της ατομικής θέλησης από προδεδωμένα περιεχόμενα και μάλιστα με τέτοιο τρόπο, ώστε τα περιεχόμενα αυτά δεν αποτελούν το «υλικό» για την καινούργια θέληση του ατόμου, αλλά παίρνονται όπως είναι και ισχύουν ως δεσμευτικές νόρμες για την κρίση του και την θέλησή του. MARCUSE, H., *Εξουσία και Οικογένεια*, Αθήνα, Κάλβος, 1976, σσ. 7-10. Ο Jacques Le Goff (=, «Οι νοοτροπίες. Μια διφορούμενη ιστορία» στο LE GOFF, J. (et alii), *Το έργο της Ιστορίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1981-1988, Τ. 1, σ. 319) αναφέρει ότι μερικοί κοινωνικοί ψυχολόγοι επιμένουν στο ρόλο του πολιτιστικού ελέγχου πάνω στις βιολογικές συμπεριφορές...» και στη συνέχεια (σ. 323) «η ιστορία της νοοτροπίας υποχρεώνει τον ιστορικό να ενδιαφερθεί έντονα για μερικά ουσιαστικά φαινόμενα του πεδίου του όπως την παράδοση, τους τρόπους δηλαδή με τους οποίους αναπαράγονται νοητικά οι κοινωνίες και τις ανακολουθίες, προϊόν της καθυστέρησης των πνευμάτων να προσαρμοστούν στην αλλαγή καθώς της άνισης ταχύτητας με την οποία εξελίσσονται οι διάφοροι τομείς της ιστορίας ... η ιστορία της νοοτροπίας είναι η ιστορία της βραδυπορίας μέσα στην ιστορία» και (σ. 324) «η νοοτροπία δηλώνει το συλλογικό χρωματισμό του ψυχισμού, τον ιδιαίτερο τρόπο που νιώθει και σκέφτεται ένας λαός, μια ορισμένη ομάδα ανθρώπων κ.λ.π.». Άλλωστε, σύμφωνα με τον λειτουργικό ορισμό της οικογένειας, όπως αποδίδεται στο MALINOWSKI, B.(=, ό.π., σσ. 134-135) «η λειτουργία της οικογένειας είναι να παρέχει τους πολίτες της κοινότητας» συμφωνώντας με τον ορισμό που δίνει ο Ντυρκέϊμ ότι «λειτουργία» ενός

καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από τη συγκρότηση και τις λειτουργίες του δικτύου στο οποίο ανήκει.¹⁷

Επίσης στην περίπτωση ενός μικρού πληθυσμού, αναγκαία περιορίζεται και ο αριθμός των σχέσεων που είναι δυνατόν να προκύψουν σε μία κοινωνία. Το πλέγμα των επαφών είναι ολιγάριθμο, μετρήσιμο και γι' αυτό τελικά κοινωνικά επελεγχόμενο αφού δεν μπορούν να υπάρξουν άγνωστες σχέσεις, όπως δεν υπάρχουν άγνωστες οικογένειες ή άγνωστοι άνθρωποι. Οι επαφές είναι καθιερωμένες και εντός των ορίων που προσδιορίζει η κοινωνία. Σε ότι

κοινωνικού θεσμού είναι η αντιστοιχία μεταξύ του θεσμού και των αναγκών του κοινωνικού οργανισμού. Συνεχίζοντας ο Malinowski αναφέρει: «...μέσω της συμφωνίας του γάμου, η οικογένεια δημιουργεί νόμιμους απογόνους που πρέπει να τραφούν, να τους δοθεί μια στοιχειώδης εκπαίδευση και αργότερα να εφοδιασθούν με υλικά αγαθά, όπως και με μια θέση στην κοινωνία. Ο συνδυασμός της ηθικά παραδεκτής συγκατοίκησης όχι μόνο σε θέματα που συνδέονται με τις γενετήσιες σχέσεις, αλλά και για συντροφιά και για την εκπλήρωση των γονεϊκών υποχρεώσεων, μαζί με τον νόμο της καταγωγής, με τον καταστατικό δηλαδή χάρτη του θεσμού με όλες τις κοινωνικές και πολιτιστικές του συνέπειες, μας δίνει εδώ τον καθολικό ορισμό του θεσμού της οικογένειας». Και επειδή (σσ. 139-140) «η αναπαραγωγή στο ανθρώπινο είδος δεν συντελείται με την συνεύρεση μονάχα, γιατί συνδέεται με την ανάγκη μιας παρατεταμένης διατροφής, εκπαίδευσης και της πρώτης διαμόρφωσης του ατόμου σε πολίτη, επιβάλλει μια ολόκληρη σειρά από πρόσθετους καθοριστικούς παράγοντες, από ανάγκες δηλαδή που ικανοποιούνται με ρυθμίσεις που αφορούν τη μνηστεία, την απαγόρευση της ενδομιξίας και την εξωγαμία, τις προτιμήσεις για ορισμένα συνοικέσια, όσον αφορά δε τις γονεϊκές σχέσεις και τη συγγένεια, με ρυθμίσεις που αναφέρονται στο σύστημα υπολογισμού των βαθμών της ευθυγράμμισης συγγένειας και όλων όσων ένα τέτοιο σύστημα συνεπάγεται από πλευράς συνεργατικών, νομικών και ηθικών σχέσεων (...) η ανθρώπινη συνεργασία άλλωστε, συνεπάγεται κανόνες συμπεριφοράς που επικυρώνονται με την εξουσία, την φυσική δύναμη ή ο κοινωνικό συμβόλαιο. Έχουμε εδώ την απόκριση των διαφόρων πρωτόγονων ή αναπτυγμένων συστημάτων ελέγχου». Γενικεύοντας στο πλαίσιο του λειτουργισμού, ο RADCLIFFE-BROWN, A.R., «Η Μέθοδος στην Κοινωνική Ανθρωπολογία» στο: *Ανθολόγιο άρθρων κοινωνικής ανθρωπολογίας*, Αθήνα, 1981, σ. 243, τονίζει ότι: «η ζωή ενός οργανισμού θεωρείται σαν τρόπος λειτουργίας της δομής του. Με τη συνέχεια, και χάρη στη συνέχεια, της λειτουργίας διατηρείται η συνέχεια της δομής ... η λειτουργία κάθε επαναλαμβανόμενης δραστηριότητας (στον γάμο, στην ανατροφή των τέκνων ή και στον θάνατο) είναι ο ρόλος που παίζει η δραστηριότητα αυτή στο σύνολο της κοινωνικής ζωής και επομένως η συμβολή της στη διατήρηση της δομικής συνέχειας».

¹⁷ CASTELLS M., *The rise of the network society*, Oxford, Blackwell, 2004, σ. 3.

αφορά τα φύλα και κυρίως τα νεαρά κορίτσια, ο έλεγχος και η πίεση που ασκείται σκοπεύουν στη διατήρηση των αρχών της κοινωνίας, τις οποίες φυσικά αποδέχεται η οικογένεια. Τα ενδοοικογενειακά ή συγγενικά δίκτυα μικρά σε μέγεθος και αυστηρά συγκροτημένα, θέτουν κριτήρια κατά φύλο και ηλικία με στόχο τον έλεγχο των συμπεριφορών στο πλαίσιο των ρόλων και τη διατήρηση του κοινωνικού μηχανισμού.¹⁸ Οι αντιλήψεις παραμένουν σταθερές και οι συμπεριφορές τυποποιούνται.¹⁹

Οι παρατηρήσεις αυτές εμπεριέχουν τη θέση πως ο μικρός γεωγραφικός χώρος ενός οικισμού, αλλά και το κατ' ανάγκην μικρό πληθυσμιακό ανάπτυγμα, μετατρέπονται σε όρους και αίτια που οδηγούν στην ένταση των δικτύων και κατά προέκταση επιδρούν καθοριστικά στις σχέσεις που δημιουργούνται στο εσωτερικό μιας μικρής κοινωνίας. Επιπρόσθετα, θα λέγαμε ότι στη βάση μιας δι-οικιστικής λογικής οι αποστάσεις μεταξύ των χωριών δεν μπορούν να μειωθούν εφόσον περιστοιχίζονται από την αναγκαία καλλιεργήσιμη γη ή τους βοσκοτόπους.²⁰ Στη συνέχεια αρχίζει αντίστοιχα η περιφέρεια ενός άλλου

---

¹⁸ WASSERMAN S., FAUST K., *Social Network Analysis. Methods and Applications*, Cambridge University Press., 1999, σ. 29.

¹⁹ Στο ζήτημα αναφέρεται ο Σωτήρης. Χτούρης, τονίζοντας πως πρόκειται για τη γνωστή «εργαλειοποίηση» της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όταν οι λειτουργίες του δικτύου είναι ιδιαίτερα αυστηρές, βλ., ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., *Ορθολογικά Συμβολικά Δίκτυα*. Αθήνα, Νήσος, 2004, σ. 60.

²⁰ Κύριο βέβαιο λόγο που επιδρά στην οργάνωση του χώρου και στην τοποθέτηση των οικισμών, αποτελεί η διασφάλιση της επιβίωσης των ανθρώπων, σε οικονομική βάση, καθώς και η προστασία από τον κύκλο του καλού και του κακού καιρού, ζήτημα που συνδέει την οικολογία με το ρυθμό μεταβολής των συγκομιδών στα αγροτικά τοπία και τον ορισμό τους (βλ. BRUNET, «La notion de quartier rural», *Bulletin de l'association Geographes* (1968), σσ. 115-123 και ΠΟΝΤΖΑΣ Ε, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα Μεθόδου και Περιεχομένου*, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, 1997, σσ. 180-186). Σύμφωνα με το PERISTIANY, J. (=, *ό.π.*, σσ. 177-179), πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στην βιολογική και την κοινωνική διάσταση της οικογένειας: το *νοικοκυριό* ως ευρύτερος σύνδεσμος ατόμων που ζουν μέσα σε μια κατοικία και η *οικονομική μονάδα* ως ομάδα ατόμων που μοιράζονται ένα κοινό «κεφάλαιο» και ανταλλάσσουν αγαθά μεταξύ τους χωρίς υπολογισμό. Και στις δύο περιπτώσεις τα άτομα-μέλη τόσο των νοικοκυριών όσο και των οικονομικών μονάδων συνδέονται με δεσμούς συγγένειας. Τα νοικοκυριά ποικίλουν στο μέγεθος και τη σύνθεσή τους ανάλογα με: 1) τη φάση του αναπτυξιακού κύκλου στην οποία φτάνει η

οικισμού με τους ίδιους οικονομικούς εξαναγκασμούς κ.ο.κ., χωρίς να προσθέσουμε τα οικολογικά χαρακτηριστικά που ανακόπτουν ακόμα περισσότερο την οικιστική εξάπλωση (δάση, ποτάμια, βουνά, βραχώδης περιοχές).²¹ Αναγκαστικά λοιπόν οι αποστάσεις είναι τέτοιες που δεν επιτρέπουν τη συνένωση σε μεγαλύτερα οικιστικά σύνολα, οπότε ούτε ο πληθυσμός μπορεί να αυξηθεί δραστικά. Αύξηση η οποία όπως έχει συμβεί

οικογένεια δεδομένου του πυρήνα της ομάδας εγκατάστασης και 2) τον πλούτο και την κοινωνική θέση του αρχηγού. Στο ίδιο κείμενο αναφέρεται (σσ. 186-188) ότι η καλλιέργεια της γης είναι αφενός ένας *τρόπος ζωής*: αυτοαπασχόληση, προσωπικο-συγγενικό είδος οικονομικών σχέσεων και αφετέρου μια *επί πληρωμή απασχόληση*: εργασία απρόσωπη με σχέσεις τύπου εργοδότη-εργαζόμενου. Οι δύο αυτοί τύποι γίνονται όλο και περισσότερο αδιαχώριστοι καθόσον στις χωρικές κοινωνίες η βασική «παραγωγική» μονάδα είναι το νοικοκυριό, τα μέλη του οποίου γενικά δουλεύουν μαζί με τρόπο όπου τα μεγαλύτερα νοικοκυριά με την μεγαλύτερη διαθέσιμη οικιακή, εργατική δύναμη αποδεικνύονται ως οι πιο ικανές καλλιεργητικές μονάδες. Η πλειοψηφία των ανδρών της «τυχαίας» (μερικής, περιστασιακής) απασχόλησης, εργάζεται για περιόδους που κυμαίνονται από λίγες μέρες έως δύο χρόνια μακριά από τα σπίτια τους και από τις οικογένειές τους. Παρά την αξία του εισοδήματος που παράγεται από αυτή την απασχόληση, η απουσία τουλάχιστον ενός ενεργού αρσενικού μέλους μπορεί να προκαλέσει αξιοσημείωτη πίεση και δυσκολία για την συζυγική οικογένεια που μένει πίσω. Στην χωρική οικονομία, η απουσία ενός ενεργού άνδρα από το νοικοκυριό, ειδικά στην περίπτωση μιας μικρής οικογένειας, μπορεί να είναι βλαβερή για την επάρκεια της καλλιεργητικής παραγωγικής μονάδας, γι' αυτό οι περισσότεροι άνδρες προσπαθούν να χωρίσουν τον εργασιακό τους χρόνο ανάμεσα στην αυτοαπασχόληση στην δική τους γη και στην πληρωμένη εργασία, παραμένοντας στο σπίτι κατά τη διάρκεια των πιο ενεργών περιόδων της άροσης, της σποράς και του θέρους και ψάχνοντας για δουλειά τον υπόλοιπο χρόνο. Δηλαδή η πλειοψηφία των ανδρών προσπαθεί να δημιουργήσει συνθήκες στοιχειώδους οικονομικής ασφάλειας για την οικογένειά τους, συνδυάζοντας την πληρωμένη αγροτική απασχόληση σε ξένες ιδιοκτησίες με την αυτοαπασχόληση για αυτοσυντήρηση στην δική τους γη.

²¹ Ο χώρος και οι επιρροές του στη σύναψη των γάμων ή των ερωτικών σχέσεων με διαφορετική λογική αναλύεται από τον BURNETT, J. (=, ό.π., σσ. 220-221) «η ερωτοτροπία γενικά φαίνεται να περιορίζεται από την γεωγραφία και σε σημαντικό βαθμό από το κύρος της οικογένειας. Αγόρια και κορίτσια, άνδρες και γυναίκες παντρεύονται πρόσωπα από κοντινές και γνωστές οικογένειες, οι γονείς των οποίων έχουν περίπου την ίδια απασχόληση και παρόμοιο βιοτικό επίπεδο. Πολύ σπάνια διατηρείται μία ερωτική σχέση όταν η απόσταση που χωρίζει τους ενδιαφερόμενους είναι μεγάλη». Πάντως ο PERISTIANY, J. (=, ό.π., σ. 185_ αναφέρει ότι η γεωγραφική εγγύτητα είναι πολύ σημαντική στη σύναψη των σχέσεων αλλά δεν ελέγχει απόλυτα το καθεστώς των «γαμηλιακών επιλογών».

προκαλεί κατάργηση ή τη μείωση του ελέγχου που μπορεί να ασκηθεί σε μία ολιγάριθμη κοινωνία. Ας προσθέσουμε ότι μετακινήσεις άγνωστων ανθρώπων σε μεγαλύτερες αποστάσεις οδηγούν και πάλι στη χαλάρωση ή και στην απώλεια του ελέγχου.

Οι άνθρωποι και οι οικογένειες στους οικισμούς, συμβιώνοντας στον ίδιο χώρο, λειτουργούν στη βάση των ίδιων κανόνων στο πλαίσιο ενός κοινού εργασιακού συστήματος και της ίδιας οικονομίας. Αυτό σημαίνει ότι δεν διαχωρίζονται σε διακριτές οικιστικές ζώνες στις οποίες ένα μέρος της κοινωνίας δεν συμπλέκεται με τις συμπεριφορές του άλλου. Πρόκειται για κοινωνίες που δεν τις χαρακτηρίζουν μεγάλες κοινωνικές διακρίσεις, άρα τα τοπικά δίκτυα και ο έλεγχος αυστηροποιούνται και επεκτείνονται σε ολόκληρο το οικιστικό πλαίσιο κάθε χωριού. Η διάκριση «γνωστό - άγνωστο» στις κοινωνίες αυτές αποτελεί τη βάση που είναι ικανή να ερμηνεύσει τον έλεγχο, τα όριά του και τις δυνατότητές του. Στην περίπτωση που το «γνωστό» ενισχύεται επειδή παράλληλα συντρέχουν γεωγραφικές συνθήκες και πληθυσμιακές προϋποθέσεις, τότε τα κοινωνικά όρια των δικτύων και του ελέγχου διευρύνονται και γίνονται απόλυτα. Αντίθετα, στην περίπτωση όπου το «άγνωστο», πάλι για τους ίδιους γεωγραφικούς και δημογραφικούς λόγους, υπερβαίνει το «γνωστό», έχουμε το αντίθετο αποτέλεσμα. Δηλαδή τη χαλάρωση του ελέγχου και την αποδυνάμωση των λειτουργιών του.

Η λειτουργία του χώρου στην πεδιάδα είναι διαφορετική. Το εδαφικό ανάγλυφο είναι επίπεδο ή ομαλό και δεν θέτει εμπόδια στη μετακίνηση μεταξύ των οικισμών. Οι αποστάσεις δεν είναι απαγορευτικές και εύκολα μπορεί κάποιος να μεταβεί από περιοχή σε περιοχή, σε ένα περιβάλλον απαλλαγμένο από βραχώδη εδάφη, επικίνδυνα περάσματα ή απροσπέλαστα δάση. Βέβαια ούτε στην πεδιάδα, αυξάνεται τόσο ο πληθυσμός των οικισμών ώστε να αφανίζονται τα όρια μεταξύ τους και να προκύπτουν μεγαλύτερα οικιστικά σύνολα. Οι αρκετά όμως κοντινές αποστάσεις, σε συνδυασμό με την εύκολη μετάβαση, επιτρέπουν την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων και μετατοπίζουν το πρόβλημα πλέον όχι στις φυσικές γεωγραφικές απαγορεύσεις αλλά στους νέους όρους οργάνωσης των τοπικών κοινωνιών, μέσω των οποίων προκύπτουν νέες πρακτικές και νέοι τρόποι κατανόησης των συμπεριφορών.

5. Πειθαρχημένοι κόμβοι και αυστηρά δίκτυα: Η κατάργηση των συναισθημάτων

Οι τρέχουσες αντιλήψεις στις χωρικές κοινωνίες του 19^{ου} αιώνα, τόσο στις ορεινές όσο και στις πεδινές περιοχές, δικαιολογούν όπως είδαμε, ένα αυστηρό πλαίσιο συμπεριφορών.²² Οικογένειες και άνθρωποι, ως κόμβοι του δικτυακού οικιστικού μηχανισμού, οφείλουν να δείξουν την ανάλογη προσαρμοστικότητα και υποταγή ώστε να αποφευχθούν αποκλίσεις από τους κανόνες οι οποίες μπορούν να αναιρέσουν τις κοινωνικές προτεραιότητες, να αμφισβητήσουν και να ανατρέψουν οικογενειακούς θεσμούς.²³ Συνοπτικά μόνο και χωρίς να προσφύγουμε σε θεωρητικές αναζητήσεις, μπορούμε να περιγράψουμε πως

---

²² Κάθε κοινωνία, κάθε πολιτισμός επεξεργάζεται, με βάση τη φαντασική επεξεργασία των δεδομένων της εμπειρίας του, κάποια εικόνα του «κανονικού βιοτικού κύκλου» -ένα αναμενόμενο και γι' αυτό κανονιστικό, πρόγραμμα των αναγκαίων ή σημαντικών βιοτικών συμβάντων (π.χ. είσοδος στον κόσμο των ενηλίκων: εργασία, έρωτας, σεξουαλικές εμπειρίες, γάμος, τεκνοποιία, γάμος των παιδιών, θάνατος συγγενών, θάνατος του ίδιου του ατόμου). Ο χρόνος με την έννοια της ηλικίας ή της διαδοχής αυτών των βιοτικών συμβάντων, είναι βέβαια καθοριστική διάσταση της εικόνας του βιοτικού κύκλου, βλ. ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ Μ., ΣΙΔΕΡΗΣ Ν., *Συγκρότηση και διαδοχή των γενεών στην Ελλάδα στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Η δημογραφική τύχη της νεότητας*. Αθήνα, [Ανάτυπο από τα Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας»], 1986, σ. 85. Η οικογενειακή και η κοινωνική ηθική αγνοούν παντελώς τον έρωτα. Στο SHORTER E., «Illegitimacy, "Sexual Revolution and Social Change in Modern Europe"», *Journal of Interdisciplinary History*, II/2, (1971), σσ. 237-272 διατυπώνεται η χαρακτηριστική παρατήρηση: «η σεξουαλικότητα στην παραδοσιακή κοινωνία μπορεί να εννοηθεί ως ένα μεγάλο παγόβουνο κατεψυγμένο από την κυριαρχία της παράδοσης από την ανάγκη της σταθερότητας της περιβάλλουσας κοινότητας, εις βάρος της ατομικότητας και της τρομερής μυλόπετρας της καθημερινής ζωής».

²³ Ο ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ε. (=, *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1980, σ. 250) αναφέρει ότι ο κοινωνικός έλεγχος ασκείται όχι μόνο από τα μεγαλύτερα μέλη της οικογένειας πάνω στα μικρότερα αλλά και από τους άντρες στις γυναίκες ή και αντίστροφα. Το πεδίο στο οποίο ο άντρας ελέγχει κυρίως τη ζωή των συγγενών γυναικών, είναι το ηθικό γιατί αυτό έχει μεγάλες επιπτώσεις για την υπόληψη της οικογένειας και του γένους «(...) ο έλεγχος των συγγενών στους συγγενείς τους ασκείται από πολύ νωρίς και έχει μεγάλη σχέση με την αγωγή».

διαμορφώνονται οι ιδέες των χωρικών και στη συνέχεια γιατί οι απόψεις τους και οι συμπεριφορές τους οργανώνονται σε ένα άκαμπτο δικτυακό πλαίσιο λειτουργίας.

Στις κοινωνίες που αναφερόμαστε οι αντιλήψεις απορρέουν από οτιδήποτε μπορεί να απασχολήσει τον απλό χωρικό και φυσικά αφορούν κάθε εκδήλωση της ζωής, κοινωνικής και προσωπικής. Οι όποιες προσεγγίσεις, συνειδητές ή μη, έχουν δύο βασικά χαρακτηριστικά:

- *πρώτον* δεν είναι τυπικά ορθολογικές αφού δεν υπάρχει η αναγκαία γνώση για κάτι τέτοιο και
- *δεύτερον* η προσπάθεια ανάγνωσης και κατανόησης της κοινωνίας από τους ίδιους τους ανθρώπους της, ελέγχεται μέσα από ένα αυστηρό σύστημα μικρών ή μεγάλων δικτύων το οποίο επιδιώκει την αναπαραγωγή του.²⁴

Στο πλαίσιο αυτό, δεν υπάρχει στην πραγματικότητα κανένα περιθώριο τεκμηριωμένης προσέγγισης, αφενός επειδή το δεδομένο γνωσιολογικό περιβάλλον δεν παρέχει καμία τέτοια δυνατότητα και αφετέρου επειδή μία επιδίωξη, προσωπική ή συλλογική, προς αυτή την κατεύθυνση δεν θα ήταν θεμιτή ούτε αποδεκτή.

²⁴ Μία ενδιαφέρουσα παρατήρηση αναφέρεται στο ζήτημα και βρίσκουμε στο συλλογικό έργο για τη Μεσόγειο : «Οι οικογενειακές σχέσεις, τα συναισθήματα τα οποία αυτές περιλαμβάνουν και μεταδίδουν με τη μορφή παγκόσμιων αξιών, γίνονται το ζωντανό υπόβαθρο για τη γλώσσα της κοινωνικής ζωής, προσφέρουν αυτό το πολύτιμο μέσο το οποίο ζητά η πολιτική και θρησκευτική εξουσία, ώστε να κατορθώσει να εισάγει το καθήκον του σεβασμού και της υποταγής στη λαϊκή νοοτροπία. Η ίδια ιδεολογία επιβάλλεται στη σκέψη με τη μορφή ενός σχήματος διανομής πατρικών ευνοιών: ακόμα και η προσωπικότητα της θεότητας οργανώνεται σύμφωνα με ένα πατριαρχικό πρότυπο, το οποίο διαπέρασε βαθιά τη ψυχολογική και συναισθηματική δομή δεκάδων ανθρώπινων γενεών. Το γεγονός της «παραδόσεως» στην υπέρτατη αρχή μέσα από την έκσταση και την μυστικιστική δαιμονοληψία, ή με τη μορφή μιας ολοκληρωτικής υποταγής που ακολουθεί τον τύπο της υποταγής των παιδιών προς τον πατέρα, υποβάλλει μια ερμηνεία η οποία εξάγεται εύκολα από την καθημερινή κατάσταση όλων εκείνων που, μέσα στην πολλαπλή οικογένεια φυλετικού τύπου ή μέσα στην κυτταρική οικογένεια, δεν γνώρισαν άλλη μορφή υπάρξεως εκτός από την εξαρτώμενη». ΣΟΛΙΝΑΣ Π., «Η Οικογένεια» στο Φερνάν Μπρωντέλ, Ζωρζ Ντυμπί, Ροζέ Αρναλτέζ κ.ά. Η Μεσόγειος Άνθρωποι και Πολιτισμική Κληρονομιά, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1991, σσ. 80-81.

Η απουσία εκκοσμικευμένων ιδεών και πρακτικών είναι αναμενόμενο να καλυφθεί κυρίως από μεταφυσικές νοητικές προσλήψεις που μάλιστα όλοι μπορούν να αντιληφθούν και γι' αυτό να υιοθετήσουν.²⁵ Η έλλειψη ιδεών και η άκριτη προσκόλληση των χωρικών κοινωνιών στη σταθερότητα των δικτύων και στους κανόνες που απορρέουν, οδηγεί τους κατοίκους σε μία αμοιβαία παρακολούθηση της εφαρμογής τους από τις οικογένειες. Τυχόν διαφοροποιήσεις ελέγχονται και φυσικά απορρίπτονται. Δημιουργείται το υπόστρωμα πάνω στο οποίο πολλαπλασιάζεται η τάση για άσκηση κριτικής εναντίον των άλλων, με βάση τις κυρίαρχες και αποδεκτές αντιλήψεις που εξαπλώνονται μέσω των δικτύων. Άρα ο έλεγχος²⁶ που εκφράζεται με τη

---

²⁵ Οι χωρικές κοινωνίες βρίθουν στην κυριολεξία από τέτοιου τύπου προλήψεις ή δεισιδαιμονίες. Ο Μιχάλης Δημητρόπουλος γράφοντας την ιστορία του χωριού Χάβαρι έξω από την Αμαλιάδα αναφέρει τις προλήψεις, δεισιδαιμονίες και δοξασίες των Χαβαραίων: «ας δούμε όσες μπόρεσα να συγκεντρώσω...» και στη συνέχεια καταγράφει ενενήντα ακριβώς τέτοιες ιδεοληψίες ή συμπεριφορές. Μπορούν μάλιστα να διακριθούν σε κατηγορίες: οικονομικές, δημογραφικές, θεραπευτικές, μελλοντολογικές και σχετικές με τις ανθρώπινες σχέσεις. Όλες βεβαίως έχουν μεταφυσικό περιεχόμενο. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π., σσ. 331-337.

Μια ακραία ερμηνεία δίνει ο ΧΕΝΣ ΝΤ., (= *Η καταπιεστική οικογένεια. Η σεξουαλική καταπίεση στο μέσο της πολιτικής. Μια μελέτη βασισμένη στη σεξουαλική θεωρία του Βίλχελμ Ράιχ*. Αθήνα: Επίκουρος, 1973, σ. 89) σύμφωνα με τον οποίο «... η προδιάθεση για την αποδοχή μεταφυσικών ιδεολογιών έχει εδραιωθεί στην κοινωνία θεσμικά: θρησκευτικές κοινότητες και εκκλησίες λειτουργούν σαν παραγωγοί και διαδότες ηθικών συστημάτων, στα οποία σημαντική θέση κατέχουν η επιβολή του ασκητισμού, η εχθρότητα απέναντι στην ηδονή, συγκεκριμένα η εχθρική απέναντι στη σεξουαλικότητα ηθική. Η κύρια λειτουργία της θρησκείας είναι να καλύπτει με μεταφυσική αιτιολόγηση της σεξουαλικής ηθικής, την κοινωνική και πολιτικοοικονομική λειτουργία της και να της αφαιρεί έτσι τις αιχμές της ορθολογικής κριτικής».

²⁶ Στον ίδιο έλεγχο αναφέρεται ο ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ε.(=, ό.π., σ. 247): «ο κοινωνικός έλεγχος επιβάλλεται και με τη δύναμη που διαθέτουν οι συγγενείς μέσα στην οικογένεια με την στενή έννοια. Οι γονείς και ιδιαίτερα ο πατέρας διαθέτουν δύο ισχυρά μέσα για τιμωρία και την επιβολή της ηθικής τάξεως και της κοινωνικής γαλήνης: την αποκλήρωση και την κατάρα. Το πρώτο μέσο υπάγεται στα κοινωνικοοικονομικά μέσα πειθαναγκασμού, το δεύτερο στα κοινωνικοθρησκευτικά ή μαγικοθρησκευτικά. Όλοι πιστεύουν στη μεγάλη δύναμη της κατάρας των γονέων για την προκοπή ή την καταστροφή των παιδιών τους».

συνεχή κριτική στη βάση ενός έρποντος δια-οικογενειακού ανταγωνισμού, καταλήγει στη διαμόρφωση ενός αυστηρότερου συστήματος.²⁷

Το αποτέλεσμα είναι οι αντιλήψεις για οποιαδήποτε όψη της ζωής - οικονομία, γάμος, κοινωνική οργάνωση, σχέσεις²⁸ - να θεμελιώνονται σε μία εντελώς εμπειρική βάση που θεωρείται a priori παντοτινή, αμετάλλακτη και μη αμφισβητήσιμη. Απλούστερα, θα λέγαμε ότι δεν χρησιμοποιείται η λογική αλλά η συνήθεια που έχει αναχθεί σε κανόνα. Μαζί του οι παράγωγες εξουσιαστικές δομές - κοινότητα, μηχανισμοί, οικογένεια - στηρίζουν την ισχύ τους σε αντιλήψεις που απορρέουν από τη επανάληψη ή την παράδοση, δηλαδή μέσω της αναπαραγωγής του παρελθόντος.²⁹ Οι νέοι άνθρωποι και περισσότερο ίσως

²⁷ Πολλοί μελετητές έχουν υπογραμμίσει την αλληλεγγύη του οικογενειακού νοικοκυριού, την ανεξαρτησία του και την ανταγωνιστική φύση των διαοικογενειακών σχέσεων. Τα μέλη κάθε οικογένειας θεωρείται ότι προωθούν τα συμφέροντά της, σε βάρος άλλων οικογενειών με αποτέλεσμα να μπορεί να εμπιστευθεί κανείς μόνο τα μέλη της οικογένειάς του. CLARK M., «Ο Μετασχηματισμός της Οικιακής Ομάδας στα Μέθανα, 1972-1987», στο *Ανθρωπολογία και Παρελθόν*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 218.

²⁸ Είναι ορθή η θέση που διατυπώνεται στο ΚΑΛΠΟΥΡΤΖΗ Ε., *Συγγενικές σχέσεις και στρατηγικές ανταλλαγών. Το παράδειγμα της Νάξου τον 17^ο αιώνα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001, σ. 113, για όλες τις πληθυσμιακές κατηγορίες των χωρικών κοινωνιών: «(...)βρισκόμαστε σε μια κοινωνία όπου η μεταβίβαση των περιουσιακών στοιχείων σχετίζεται με την ενεργοποίηση γαμήλιων στρατηγικών και μάλιστα κατά πολλούς τρόπους. Ορισμένες φορές οι στρατηγικές ενδέχεται να αποσκοπούν στην αποκατάσταση «εκτροπών». Εκείνο όμως που κυρίως τίθεται ως στόχος των στρατηγικών είναι η ρύθμιση των γάμων που σημαίνει να εξασφαλιστεί η επιθυμητή ταξική και μαζί θρησκευτική ενδογαμία(...)».

²⁹ Στο HOBBSAWM E., RANGER T. (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004, σσ. 9-10 η παράδοση είναι «ένα σύνολο πρακτικών οι οποίες συνήθως διέπονται, φανερά ή σιωπηρά, από αποδεκτούς κανόνες και με τελετουργικό ή συμβολικό τρόπο επιδιώκουν να μεταδώσουν ορισμένες αξίες και κανόνες συμπεριφοράς μέσω της επανάληψης, γεγονός που αυτόματα συνεπάγεται τη συνέχεια με το παρελθόν». Οι χωρικοί θεωρούνταν θεματοφύλακες της ιστορικής συνέχειας και παράδοσης, βλ. CHRISTIANSEN P.O., «Peasant Adaptation to Bourgeois Culture? Class Formation and Cultural Redefinition in the Danish Countryside», *Ethnologia Scandinavica*, 1978, σ. 128 και LEWIS G., «The Peasantry, rural change and conservative agrarianism: lower Austria at the turn of the century», *Past and Present*, 81, (1978), σσ. 119-143. Ακόμη ο ΒΕΛΤΣΟΣ Γ., *Κοινωνιολογία των Θεσμών II. Οικογένεια και φαντασιακές σχέσεις (από τις γενεαλογικές-γραμμαμικές στις κρατικές*

οι νεαρές γυναίκες δεν ανιχνεύουν τον κοινωνικό χώρο και προφανώς δεν έχουν δυνατότητα να τον διεκδικήσουν. Οφείλουν μόνο να υποταχθούν και να διεκπεραιώσουν προαποφασισμένα καθήκοντα.³⁰

Προς την ίδια λογική κινούνται και οι *μεταφυσικές αντιλήψεις* οι οποίες ανεξάρτητα από το περιεχόμενό τους, αποτελούν και την ευρύτερη ιδεολογική συνάφεια. Είναι ένας κόσμος θρησκευτικών αντιλήψεων ή δαιμονολογικών δοξασιών που οριοθετούν τη σκέψη και τον προβληματισμό.³¹ Τα οικιστικά ή διατοπικά δίκτυα προφανώς ισχυροποιούν αυτό το χαρακτήρα των χωρικών κοινωνιών. Είναι γνωστό πως η αγροτική Ελλάδα, τουλάχιστον ως την εποχή του μεσοπολέμου, σε μεγαλύτερη έκταση από τον αστικό χώρο, επηρεάζεται ιδεολογικά από θρησκευτικές δοξασίες (θαύματα, αγίους, εικόνες, ιερά λείψανα κ.λ.π.) που πιστεύουν ότι βοηθούν ποικιλοτρόπως ανθρώπους και χωρικές κοινωνίες.³² Οι αντιλήψεις αυτές αφορούν κατ' αρχήν θρησκευτικά ζητήματα

οργανώσεις), Αθήνα, Παπαζήσης, 1979, σ. 11 αναφέρεται χαρακτηριστικά: «η δομή της συγγένειας, κυρίαρχη στις γενεαλογικές-γραμμικές οργανώσεις, στο μέτρο που συνοψίζει τόσο τις παραγωγικές σχέσεις όσο και τις σχέσεις εξουσίας, συνεχίζει να λανθάνει στις κρατικές οργανώσεις όλων των επόμενων, μετά την πρωτόγονη κοινότητα, κοινωνικών σταδίων. Συχνά μάλιστα διαδραματίζει ρόλο εξίσου σημαντικό με τις πολιτικές ή θρησκευτικές δομές, μεταφέροντας, προάγοντας και κυρίως διαχέοντας την εξουσία, ακριβώς γιατί η δομή συγγένειας είναι δομή εξουσίας».

³⁰ Στο συλλογικό έργο COMAROFF J.L. (επιμ.), *The meaning of marriage payments*, London, New York, Toronto, Sydney, San Francisco, Academic Press, A subsidiary of Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, 1980, σσ. 5-14 τίθεται το ερώτημα «γιατί σε μια πατρογονική, ανδροκεντρική κοινωνία θα πρέπει οι «χορηγοί» της νύφης να προικίζουν τον γαμπρό με δικαιώματα πάνω στην εργατική της δύναμη, στην σεξουαλικότητά της, την παραγωγική της ικανότητα και ταυτόχρονα να δίνουν στο νέο ζευγάρι ένα ποσό ρουχισμού, επίπλωσης και μετρητών;».

³¹ Χρήσιμη είναι εδώ η άποψη του MALINOWSKI B., (=ό.π., σ. 141) ο οποίος αναφέρει ότι «η μαγεία και η θρησκεία μπορούν να ερμηνευθούν λειτουργικά ως τα απαραίτητα συμπληρώματα καθαρά λογικών και εμπειρικών συστημάτων σκέψης και παράδοσης. Το γεφύρωμα των κενών στην ανθρώπινη γνώση και η κάλυψη των μεγάλων κενών στην εκτίμηση της μοίρας και της τύχης οδήγησαν τον άνθρωπο στην βεβαίωση της ύπαρξης υπερφυσικών δυνάμεων».

³² Τα χωριά στο σύνολό τους βρίθουν από τέτοιες πληροφορίες - δοξασίες που είχαν μεγάλη απήχηση. Γενικότερες θεωρήσεις περιέχονται στο ΠΟΛΙΤΗΣ Ν.Γ., *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, Αθήνα, Λεώνης, Τ. Α, 1920 -«Ο δακτύλιος του αρραβώνος», σσ. 102-104, -«Η πεθερά παρά

και νοοτροπίες. Επεκτείνονται όμως και σε άλλες εκδηλώσεις της καθημερινότητας που αφορούν την οικονομία ή τις κοινωνικές σχέσεις και ρυθμίζουν πλήθος πρακτικών.

Παράλληλα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι κάθε τοπική μικροκοινωνία χρησιμοποιεί τις δογματικές θρησκευτικές αντιλήψεις αλλά και τους αναρίθμητους θρησκευτικούς κανόνες που διαθλώνται στη συλλογική συνείδηση με τη δύναμη του κυρίαρχου και του αποδεκτού. Εύκολα αναγνωρίζουμε ότι υπάρχει μεγάλος αριθμός δεισιδαιμονιών, προλήψεων και δοξασιών που ρυθμίζουν τις μικροσυμπεριφορές στην καθημερινότητα των ανθρώπων των μικρών αγροτικών κοινοτήτων και μέσω των έντονων τοπικών δικτυώσεων απευθύνονται σε κάθε οικογένεια και κάθε πρόσωπο.³³ Συχνά,

---

τοιας διαφόροι λαοί), σσ. 105-110. – ΠΟΛΙΤΗΣ Ν.Γ., *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, Αθήνα, Τ. Β, 1975 -«Γαμήλια σύμβολα», σσ. 260-320. ΠΟΛΙΤΗΣ Ν.Γ., *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, Αθήνα, Τ. Γ, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1931 -«Μαγικά τελεταί προς πρόκλησιν μαντικών ονείρων περί γάμου», σσ. 105-147. -«Τα κατά την γέννησιν», σσ. 206-221. -«Ο γάμος παρά τοιας νεωτέροις έλλησιν», σσ. 232-322. Επίσης ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ ΑΙ., «Δημώδεις δοξασίαι περί χαλάζης και τρόποι προς αποτροπήν ή κατάπαυσίν της», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*, ΚΓ' (1973-74), 1976, σσ. 50-62. Ο βρετανός ανθρωπολόγος Charles Stewart θα σημειώσει ότι «(...)στην Ελλάδα το θαυματουργό είναι πάντα οικείο και ο μυστικισμός αποτελεί μία δεσπόζουσα πλευρά της ορθόδοξης σκέψης. Στο κυκλαδίτικο νησί της Νάξου, για παράδειγμα, σχεδόν κάθε χωριό διαθέτει ζωντανές παραδόσεις σχετικά με ανθρώπους που φωτίστηκαν από το Θεό ή διηγήσεις για εικόνες που ξέβρασε η θάλασσα και έφτασαν κατά μυστήριο τρόπο στο σημείο όπου έμελλε να χτιστεί μια εκκλησία», βλ. STEWART CH., ««Ηγεμονισμός ή ορθολογισμός; Η θέση του υπερφυσικού στη σύγχρονη Ελλάδα», στο ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ Ε., ΠΑΡΑΔΕΛΗΣ Θ., *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδος*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 158.

³³ Στη ευρύτερη περιοχή των Κρεστένων κοντά στο χωριό Γρύλλος, ήταν τα κτήματα του Παπαλέξη ενός εμπόρου και μεγαλοκτηματία της περιοχής, ο οποίος είχε παντρευτεί στην Αθήνα με την Αλεξάνδρα Τριάντη, γνωστή μεσόφωνο, από τις σπουδαιότερες τραγουδίστριες του Lied στην Ευρώπη μετά το 1950. Κάποια καλοκαίρια η τραγουδίστρια έκανε τις διακοπές της στο αρχοντικό του συζύγου της που βρισκόταν στην περιοχή εντός του κτήματος. Πολλές φορές τραγουδούσε στον κήπο του σπιτιού. Οι απλές γυναίκες από το κοντινό χωριό, που φυσικά δεν είχαν ακούσει ποτέ άλλοτε τέτοιο είδος τραγουδιού, πήγαιναν σε διπλανά χωράφια για βοσκήσουν τα ζώα τους. Όταν άκουσαν το τραγούδι, φοβήθηκαν και έτρεξαν στο χωριό, λέγοντας ότι άκουσαν και είδαν νεράιδες στην περιοχή.

πολλές από αυτές χρησιμοποιούνται ως μοχλοί πίεσης ή ως σύμβολα εκδίωξης ή άρνησης αποδοχής όσων τελικά εκτρέπονται και προσβάλλουν την οικογένεια και κατ' επέκταση θεωρούνται ως κακό παράδειγμα για τους υπόλοιπους και γι' αυτό αποβάλλονται.³⁴ Βασικό στοιχείο ενός τέτοιου συστήματος είναι και η έλλειψη αμφισβήτησης η οποία μάλλον είναι απότοκος της λειτουργίας του.

Από τότε δεν ξαναπλησίασε κανένας κοντά στο αρχοντικό. Στην Πελοπόννησο οι ιστορίες με νεράιδες είχαν μεγάλη διάδοση. Ο ΛΑΣΚΑΡΗΣ Μ., (=Η Λάστα και τα μνημεία της [χειρόγραφο κείμενο], Πύργος, Κ. Βαρουξής & Κ. Δερνίκου, 1924) σημειώνει ότι «εις την Γορτυνίαν πιστεύουν, ότι κάθε βρύσι έχει την Νεράίδα της, ως και παν δένδρον το Στοιχείο του». Οι νεράιδες είναι μάλλον θηλυκοί δαίμονες που προκαλούν δυνατούς ανεμοστρόβιλους και χορεύουν μέσα σ' αυτούς. Ο ΑΛΕΞΑΚΗΣ ΕΛ. (=, *ό.π.*, σ. 165) σημειώνει ότι «οι μύθοι και οι παραδόσεις είναι συνήθως διηγήσεις με μικρή έκταση που είτε αποβλέπουν να εξηγήσουν μια πραγματική κατάσταση, είτε έχουν κάποια βαθύτερη πολιτική σημασία και πρόθεση. Συντείνουν εξάλλου στην ενίσχυση της συνοχής των συγγενικών ομάδων. Ο μύθος διαφέρει από την παράδοση κατά το ότι τις περισσότερες φορές δημιουργεί ένα πλαίσιο, μέσα στο οποίο ενεργοποιείται η συμπεριφορά των μελών μιας ομάδας. Για το λόγο αυτό συχνά σχετίζεται με τη θρησκεία (τελετουργία), την πολιτική και την ηθική. Αντίθετα οι παραδόσεις είναι περισσότερο ανεξάρτητες. Οι μύθοι και οι παραδόσεις αποτελούν τον βασικό καταστατικό χάρτη της ιεραρχικής και πολιτικής οργάνωσης μιας κοινωνίας». Επίσης βλ. σχετικά MALINOWSKI B., *Le mythe dans le psychologie primitive: Trois essays sur la vie sociale de primitifs*, Paris, 1933· HERSKOVITS M.J., *Cross-cultural approach to myth: cultural relativism*, New York, Vintage Books, 1973· ΒΕΪΚΟΣ Α., *Ο μύθος του Λόγου*. Αθήνα, 1977· ΠΟΛΙΤΗΣ Ν.Γ., *Παραδόσεις*, Τ. 1, Αθήνα, 1904 · GRAVES R., *The Greek Myths*, London: Penguin Books, T. 1, 1960.

³⁴ Στον STEWART CH. (=, *ό.π.*, σ. 161) ανήκει η παρατήρηση ότι ξένοι ταξιδιώτες όπως ο Tournefort (1718) και ο Rouqueville (1820) είχαν γοητευθεί από τις αφηγήσεις για τους βρικόλακες, το κακό μάτι ή τις νεράιδες που επιτίθεντο σε νέους ή νέες(...). Ο Λεβί-Στρως πάντως, θεωρεί ότι «ο μύθος αξιοποιεί και αναδομεί τα κατάλοιπα των παλαιών κοινωνικών συστημάτων που έχουν πέσει σε αχρηστία» (για τη μεταφορά βλ. ΛΕ ΓΚΟΦ Ζ., *Ιστορία και Μνήμη*, Αθήνα, Νεφέλη(Μετ. Γιάννης Κουμπουρλής), 1998, σ. 189). Ο Marcel Detienne πολύ γλαφυρά σημειώνει ότι «(...) η δομική ανάλυση των μύθων, αποδεσμεύοντας ορισμένες σταθερές μορφές δια μέσου διαφορετικών περιεχομένων, αντιπαρατάσσει μια συνολική ιστορία που εγγράφεται στη μακρά διάρκεια, αρπάζει κάτω από το νερό τις συνειδητές εκφράσεις και εντοπίζει κάτω από την προφανή εξάρτηση των πραγμάτων τα μεγάλα εσωτερικά ρεύματα που την διασχίζουν σιωπηρά (...)", βλ. DETIENNE M., «Le Mythe» στο LE GOFF, J. και NORA P., *Faire de l'histoire*, T. 3, *Nouveaux Objets*, Παρίσι, Gallimard 1974, σ. 74.

Σε κάθε περίπτωση και σε αυτό το πλαίσιο των μικρών αγροτικών κοινοτήτων οι οικογενειακές προτεραιότητες, ευθέως καθορίζονται από τα δίκτυα στα οποία ανήκουν και από τους ισχύοντες κανόνες ή τις κυρίαρχες αντιλήψεις της κοινωνίας. Η ευθυγράμμιση κατά προέκταση της οικογένειας με τους κανόνες ή η ικανότητά της να ενσωματώσει τις γενικευμένες αντιλήψεις, αποτελούν κριτήρια για την αξιολόγηση της. Έτσι οι κανόνες ανάγονται σε αξίες και η εφαρμογή τους σε απαραίτατο καθήκον.³⁵ Εμφανίζεται από εδώ ο ανταγωνισμός μεταξύ τους για το ποια οικογένεια θα ακολουθήσει πιστότερα τους κανόνες, τυπικούς και άτυπους, ακόμα και στις λεπτομέρειές τους. Σε αξίες ανάγονται οι κανονιστικές ιδέες και το τυπικό ή το τελετουργικό της εφαρμογής τους, διαμορφώνει πλέον την κοινωνική συνείδηση. Αυτό σημαίνει ότι οι οποιεσδήποτε αποκλίνουσες ιδέες οι οποίες θα επέτρεπαν την εκδήλωση παράλληλων πρακτικών και θα αναγνώριζαν τον κόσμο των συναισθημάτων ή

---

³⁵ Στο ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ Σ., και ΡΗΓΑ Β., (=, ό.π., σσ. 294-301) τονίζεται ότι «στην παραδοσιακή κοινωνία επικρατούσε η τάση της πατάξεως της "ανηθικότητας", σύμφωνα με την οργάνωση και τους θεσμούς της κοινωνίας, η οποία προσέκρουε στην κρατούσα αντίληψη περί της "ηθικής" και την προσβολή της δημόσιας αιδούς. Η συμμόρφωση και η υπακοή στα προστάγματα του κοινωνικού και οικογενειακού εθιμικού δικαίου είναι απόλυτη, καθολική και καθοριστική για τα μέλη τους και κάθε παράβαση και παρέκκλιση τιμωρείται αυστηρά. Βέβαια στην παραδοσιακή κοινωνία πάλι δεν είναι σπάνιο φαινόμενο οι παρεκτροπές και οι αποκλίσεις των κοριτσιών από τα κοινωνικά νόμιμα είτε ακουσίως είτε εκουσίως. Στην περιοχή των παρεκκλίσεων ανήκουν διάφορες αντικανονικές ενέργειες όπως π.χ. το "φιλήμα" της κόρης. Η σύνδεση του φιλήματος με την ιερουργημένη μνηστεία και ως άρρηκτος δεσμός είναι ενδεικτικό στοιχείο της αυστηρότητας των ηθών: "φιλημένη-παντρεμένη", έτσι κάθε παράβαση συστοιχεί εκτροπή από τα νόμιμα, γεγονός που επωφελούνταν κάποιοι νέοι για να νυμφευθούν κάποια. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν το "κόψιμο της κοτσίδας" του κοριτσιού που ερωτοτροπούσε, σημείο ύψιστου κοινωνικού εξευτελισμού. Σε πολλές περιοχές το κόψιμο της κοτσίδας συνεπάγεται την υποχρέωση του κοριτσιού να παντρευτεί ακουσίως εκείνον που της την έκοψε, εκβιάζοντας έτσι την θέλησή της, όπως συμβαίνει και με την περίπτωση του "φιλήματος". Δύο ακόμα φαινόμενα που περιγράφονται στην πιο πάνω μελέτη είναι αυτό της "άγαμης μητέρας" (στο ίδιο, σσ. 299) που συναντάται παρά τις αυστηρές οικογενειακές αρχές και τους κοινωνικούς περιορισμούς. Η άγαμη μητέρα προσωνυμείται "κοπέλω", "κοπελιάρω", "μπασταρδού". Το άλλο είναι ο δεύτερος γάμος της γυναίκας (στο ίδιο σ. 293) που αποτελεί γενικά υποτιμητικό γεγονός στη λαϊκή συνείδηση».

των επιθυμιών,³⁶ δεν είναι παραδεκτές. Η τυχόν αποδοχή τους θα έθετε τελικά σε κίνδυνο την κοινωνική ισορροπία που διασφαλίζεται μέσω καθιερωμένων

---

³⁶ Ο Αυστριακός ψυχαναλυτής Βίλχελμ Ράιχ έχει ασχοληθεί με το ζήτημα, λέγοντας ότι το κεντρικό πρόβλημα της νεολαίας είναι το πρόβλημα της σεξουαλικότητας από τη στιγμή της εφηβείας και το πρόβλημα της στάσης που παίρνει η κοινωνία, το αστικό κράτος και οι εκπρόσωποί του απέναντι στη σεξουαλικότητα με τρόπο που αφαιρείται από τους νέους το δικαίωμα στη σεξουαλικότητά τους με αποτέλεσμα να προκαλούνται αρκετά σοβαρές διαταραχές της ψυχικής τους ισορροπίας αφού οι κοινωνικές επιταγές έρχονται σε αντίθεση με τη βιολογική τους σύσταση. Αποτέλεσμα: ηθική αθλιότητα, κακουχίες, αυτοκτονίες και ακατάπαυστες εκτρώσεις. Βλ. ΡΑΪΧ Β., *Ο Σεξουαλικός Αγώνας των Νέων*, Αθήνα, Χρόνος, 1974, σσ. 5-8. Ο PERISTIANY J. (=, ό.π., σ. 199) τονίζεται ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο για τον ερευνητή να κάνει αυθεντικές κρίσεις για το βάθος της «ρομαντικής» σύνδεσης μεταξύ των συζύγων στον υπό μελέτη πληθυσμό του (και μάλιστα όταν αυτός μελετάται μέσα από τα αρχεία και τα έγγραφα και όχι την άμεση παρατήρηση). Γι' αυτό συνήθως οι υπό μελέτη ομάδες φαίνονται αρκετά συγκρατημένες ως προς την φανερή έκφραση της «σεξουαλικής συγκίνησης». Το ουσιώδες στοιχείο στον γάμο ήταν –στην παραπάνω μελέτη– η αθωότητα των συζύγων που ήταν αντίθετη στο υπόδειγμα της προγαμιαίας ερωτοτροπίας. Η πιθανότητα τα αρραβωνιασμένα ζευγάρια να είχαν προγαμιαίες σχέσεις ήταν μικρή και όπου συνέβαινε, γίνονταν «συνένοχοι» σε ένα «ένοχο μυστικό». Ενδυναμώνεται η άποψη ότι τα ρομαντικά συναισθήματα μεταξύ ανδρών και γυναικών έπαιξαν μικρό ρόλο στα προσδοκόμενα πρότυπα συμπεριφοράς των συζύγων. Η ίδια μελέτη εστιάζει τους γαμικούς δεσμούς (στην υπό μελέτη κοινωνία της) πάνω σε οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες περιλαμβάνοντας τη μικρή επιρροή του ενός συζύγου πάνω στον άλλο και λίγο χώρο στην συνέπεια απόφασης-πράξης από την στιγμή που και οι δύο σύζυγοι υπόκειται σε εξωτερική εξουσία άρα και μικρής συναισθηματικής εξάρτησης. Μια ριζοσπαστική άποψη επηρεασμένη από τις απόψεις του Ένγκελς περί οικογένειας εκτίθεται στο έργο του MOUNT F., *The Subversive Family. An alternative history of love and marriage*, London, Boston, Sydney, Unwin Paperbooks, 1998, σσ. 44-56. Η μελέτη ξεκινά από την άποψη του Morgan (σ. 44) που ενθουσιωδώς υιοθέτησε ο Engels ότι «η απεριόριστη σεξουαλική ελευθερία που επικρατεί μέσα στη φυλή, κάνει κάθε γυναίκα να ανήκει ομοίως σε κάθε άντρα και κάθε άντρας σε κάθε γυναίκα». Αυτό είναι το παλιότερο και πιο «ειδυλιακό» σχήμα οικογενειακής ζωής, ένας «συναισθηματικός Κήπος της Εδέμ». Γι' αυτό η πολυγαμία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα ήταν ευρέως θεωρούμενη μεταξύ των ριζοσπαστών και των αναρχικών, ως η φυσική και συνήθης κατάσταση της μεγάλης πλειοψηφίας του αρχέγονου ανθρώπινου είδους (σ. 45). Τα ευρήματα της νεοσοσού ανθρωπολογικής επιστήμης δείχνουν ότι η πρακτική του ελεύθερου έρωτα διατηρήθηκε στον χρόνο για να αποδείξει ότι η μονογαμία δεν ήταν φυσική. Είναι αναγκαίο από την άποψη της ανθρώπινης ανάπτυξης που προτείνεται από τον Marx και τον Engels, ότι ο άνθρωπος πρέπει να ελευθερωθεί από το κληροδότημα οποιασδήποτε

διαδικασιών: του προξενιού, των προικοδοτήσεων και της παραδοσιακής ηθικής. Δεν θεωρούνται ως εκ τούτου αποδεκτές και δεν έχουν θέση στο πλαίσιο της εύρυθμης λειτουργίας του συστήματος. Ακόμα και στην περίπτωση που τελικά μία συναισθηματική σύνδεση καταλήξει στο γάμο, δεν δίνεται κανένα περιθώριο να αναγνωρισθεί η συναισθηματική σύνδεση που προηγήθηκε - έστω και εκ των υστέρων..³⁷

βιολογικής προσταγής. «Εμείς είμαστε οι δημιουργοί της δικής μας ιστορίας. Δεν υπάρχει τίποτα στην φυσική ή γενετική μας ανάπτυξη το οποίο θα μπορούσε να περιορίσει ή να κατευθύνει την πορεία αυτής της ιστορίας».

³⁷ Ένας γάμος που έχει ως αφετηρία τη συναισθηματική σύνδεση, για τις άλλες οικογένειες πάντα θα φέρει το βάρος μίας πράξης που δεν είναι αποδεκτή κοινωνικά. Είναι μάλιστα γνωστό πως κάποιοι γονείς δεν έδιναν την ευχή τους και κρατούσαν αρνητική στάση. Γι' αυτό, όπως αναφέρει ο ΚΥΡΙΑΖΟΥΔΗΣ Δ. (=, ό.π., σσ. 367-368), η οικογένεια του κοριτσιού προσπαθεί πάντοτε να πάρει περιοριστικά μέτρα καθόσον μια ερωτική σχέση του κοριτσιού χαρακτηρίζει όχι μονάχα το ίδιο αλλά και την οικογένειά του. Το όνομα, δηλαδή το στίγμα, μετράει πολύ περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο. Έτσι το συγκεκριμένο παραδοσιακό πρότυπο σεξουαλικής ηθικής και συμπεριφοράς του αποτελεί βασικό άξονα της όλης οικογενειακής ηθικής και κύρους στην κοινότητα. Ο MOUNT F. (=, ό.π., σ. 65) αναφέρει ότι «στην παλιά αντίληψη περί γάμου με προξενιό αντιστέκονται οι μοντέρνες αντιλήψεις περί ελευθερίας, ατομικότητας και ευτυχίας που κερδίζουν συνεχώς έδαφος». Στη συνέχεια ακολουθεί μια ιστορική αναδρομή (στο *ίδιο*, σσ. 67-80) κατά την οποία αποκαλύπτεται από τα αρχεία των ενοριακών καταγραφών, ότι οι ηλικίες γάμου των ανδρών και των γυναικών ήταν στη μέση ή στο τέλος της δεκαετίας των είκοσί τους. Η ηλικία στην οποία παντρεύονται οι άνθρωποι, είναι ένας σχεδόν αλάνθαστος οδηγός για το αν έχει γίνει προξενιό ή όχι. Το ανατρεπτικό όμως –σε σχέση με τα δικά μας ευρήματα- είναι ότι τα προξενιά ήταν πάντα συνδεδεμένα με τις μικρές ηλικίες γάμου, συχνά και στη μέση της εφηβείας αλλά όσον αφορά τους απογόνους των ανώτερων τάξεων. Τα στοιχεία του 16^{ου} αιώνα δείχνουν οι «κανονισμένοι» γάμοι ήταν η εξαίρεση μάλλον παρά ο κανόνας στις μεσαίες και κατώτερες τάξεις. Ο γάμος «χωρίς αγάπη» που υπαγορεύεται μόνο από τους λόγους της ιδιοκτησίας, θεωρούνταν ανήκουστος τουλάχιστον έξω από τις ανώτερες τάξεις. Διατυπώνεται η άποψη ότι «επειδή το κλειδί του συστήματος των ελεγχόμενων γάμων ήταν η ανταλλαγή της ιδιοκτησίας, αυτό θεωρητικά σήμαινε ότι τα παιδιά στα χαμηλά της οικονομικής κλίμακας θα απολάμβαναν μεγαλύτερη ελευθερία επιλογής. Υπήρχε η μεσαία τάξη των γονιών με μικρές ιδιοκτησίες που προσπαθούσαν να ανέλθουν οικονομικά και κοινωνικά και οι οποίοι έλεγχαν τις γαμικές επιλογές των παιδιών τους. Υπήρχε πληθώρα προτεινόμενων προξενιών που έσπαγαν είτε επειδή οι ερωτευμένοι δεν ήταν αρκετά αποφασισμένοι να παντρευτούν χωρίς την συγκατάθεση των γονιών τους, είτε επειδή τα

Η εκκλησία από την πλευρά της ως ισχυρός δικτυακό κόμβος, παρόλο που προέτασε και διακήρυττε ότι ο γάμος είναι το αποτέλεσμα της ελεύθερης εκλογής των ίδιων των συζύγων, από την άλλη αρνιόταν ρητά να ευλογήσει ένα γάμο χωρίς την συγκατάθεση και την παρουσία των γονέων των μελλόντων συζύγων.³⁸ Η συναίνεση του πατέρα και της υπόλοιπης οικογένειας αποτελεί βασικότατο αν όχι το κυριότερο στοιχείο για την τέλεση του γάμου και τη δημιουργία οικογένειας.³⁹

δύο μέρη των συγγενών και των μεσαζόντων δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν στους οικονομικούς όρους, είτε επειδή το ζευγάρι αρνήθηκε να συνεχίσει με το προξενικό γιατί δεν άρεσε ο ένας στον άλλο αν και οι οικονομικοί όροι είχαν συμφωνηθεί. Σ' αυτή την περίπτωση, κάθε προσεκτικά σχεδιασμένο σχέδιο των γονιών για να προωθηθεί το μέλλον της οικογένειας ήταν στο έλεος δύο νέων ανθρώπων που απλά αποφάσισαν να παντρευτεί ο ένας τον άλλο με την ανταλλαγή όρκων. Για το θέμα βλ. επίσης FOUCAULT M., *Histoire de la sexualite-la volonte du savoir*, Paris, Gallimard, T. 1, 1976, σ. 18 όπου τίθεται το ερώτημα περί της σχέσης «επιθυμίας», «εξουσίας» και «συμφέροντος» των ατόμων που αναζητούν την αυτοσυντήρησή τους μέσα στην ασφάλεια του οικογενειακού θεσμού.

³⁸ Ο ΚΥΡΙΑΖΟΥΔΗΣ Δ. (=, ό.π., σ. 87) αναφέρει ότι η ανυπακοή στον πατέρα ήταν ένα από τα σοβαρότερα αμαρτήματα της παραδοσιακής κοινωνίας και η εκκλησία αρνιόταν να συναινέσει σ' αυτό, εφόσον αρνείται να επικυρώσει μόνη της την ελεύθερη εκλογή των μελλόντων συζύγων.

³⁹ Πολλές φορές τονίζεται ότι οι γαμικές επιλογές τείνουν να γίνονται μέσα σε ένα σταθερά προσδιορισμένο περιβάλλον που ρυθμίζεται από γεωγραφικές, κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβλητές, βλ. PERISTIANY J., ό.π., σ. 183. Μάλιστα ο ΚΥΡΙΑΖΟΥΔΗΣ Δ. (=, ό.π., σ. 89) γενικεύει την ισχύ του ελέγχου με το συμπέρασμα ότι είναι η λογική της παραδοσιακής κοινωνίας αυτή που επιβάλλεται σε κάθε μέλος της και σε κάθε θεσμό γεγονός που κάνει να εμφανίζεται ως φυσικό φαινόμενο ο αυξημένος ρόλος των γονιών στην επιλογή των συζύγων.

6. Η ηθική στην πράξη

Οι κώδικες ηθικής μιας κοινωνίας⁴⁰ ως ιδεατοί κόμβοι, διαμορφώνουν τα δίκτυα ελέγχου και διαμορφώνονται από αυτά σε μία αμφίδρομη σχέση και τα δίκτυα ελέγχου με τη σειρά τους αναπαράγουν τους κώδικες της ηθικής. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη σταθερότητα εφαρμογής, την επανάληψη. Οι συμπεριφορές τοποθετούνται εντός ενός κυριαρχικού πλαισίου που διαμορφώνει τις αντιλήψεις και τις πρακτικές των ανθρώπων αλλά και τους τρόπους έκφρασής τους. Το κυρίαρχο πλαίσιο καταλήγει σε ένα σύστημα αξιών το οποίο στην πραγματικότητα αναστέλλει ή τουλάχιστον περιορίζει τις παρορμητικές συμπεριφορές που είναι πιθανό να εκδηλωθούν.

Η πραγματικότητα αυτή έχει άριστα αναλυθεί στο κλασικό έργο του J. Campell. Στην ανάλυσή του ο Campell επεξεργάζεται το ζήτημα της τιμής στην κοινωνία των Σαρακατσάνων,⁴¹ αλλά οι θέσεις του για το θέμα αναφέρονται σε

---

⁴⁰ Μια ιστορική προσέγγιση του θέματος περιλαμβάνεται στο ANDERSON, M., *Approaches to the History of the Western Family, 1500-1914*, London, Macmillan, 1995, σσ. 21-22: η ιστορία των εξωγαμικών σχέσεων από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα χωρίζεται σε τρεις ευκρινείς φάσεις: α) σχεδόν παντού, ο 18^{ος} και οι αρχές του 19^{ου} αιώνα ήταν περίοδοι σταθερής αύξησης τόσο των νόθων γεννήσεων όσο και των προγαμιαίων σχέσεων, αν και η αφετηρία και η κλίμακα της αύξησης ποικίλλει από χώρα σε χώρα και από περιοχή σε περιοχή, β) κάποια στιγμή στον 19^ο αιώνα αυτή η γενική αύξηση της παρανομίας σταμάτησε και οι τάσεις –με κάποια ενδοχωρική ποικιλία– αντιστράφηκαν, μια πτώση που κράτησε αργά έως τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα στοιχεία των προγαμιαίων εγκυμοσυνών είναι ελάχιστα πλήρη και γ) αυξάνονται ραγδαία οι προγαμιαίες σχέσεις μέχρι και σήμερα. Στο έργο του ο MOUNT F. (=, ό.π., σ. 55) γενικεύει το ζήτημα με την άποψη ότι η κλίμακα της «παρανομίας» είναι ένας από τους δείκτες που πολύ συχνά υπολογίζουν οι ιστορικοί για να δείξουν την ποιότητα της οικογενειακής ζωής. Ειδικότερα, η μερίδα των παιδιών που γεννιούνται παράνομα υποτίθεται ότι καταδεικνύει πως η ζωή και η εργασία στις κοινωνίες αυτές ανακόπτουν την ηθική των νέων, καταστρέφουν τον πατρικό έλεγχο και οδηγούν σε μια γενικότερη αίσθηση «ανομίας» που έχει επίδραση στην σεξουαλική ελευθερία.

⁴¹ Η έννοια της τιμής αναλύεται διεξοδικά από τον CAMPPELL J.K. (=, *Honour, Family and Patronage. A study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Oxford, Clarendon Press, 1964). Η τιμή (σ. 268) περιγράφεται ως «ένα σημείο αναγνώρισης της υπεροχής ή της αξίας ενός ατόμου». Είναι ο σεβασμός ή η υπόληψη που αποδίδεται σε

ολόκληρη την ελληνική κοινωνία της εποχής.⁴² Οι οικογένειες λοιπόν υπαγόμενες στους κανόνες της κοινωνίας τους, θεωρούν την τιμή ως κομβική και θεμελιακή αξία πάνω στην οποία στηρίζουν την κοινωνική τους ύπαρξη. Η διατήρηση της τιμής προβλέπει ένα αυστηρό σύστημα συμπεριφορών, τόσο για

κάποια άτομα. Είναι οτιδήποτε ανυψώνει κάποιον στα μάτια των άλλων και του δίνει λόγο να είναι υπερήφανος. Μπορεί επίσης να υποδεικνύει συγκεκριμένες αξίες ή συνθήκες από τις οποίες εξαρτάται η υπόληψη ενός ατόμου ή μιας ομάδας. Πιο ειδικά, αναφέρεται στην σεξουαλική αρετή της γυναίκας. Στη συνέχεια (σσ. 269-272) αναφέρει ότι η «ντροπή» της γυναίκας περιέχει τη σπουδαιότητα της νομιμότητας ως το απαραίτητο προσόν της λειτουργίας της οικογένειας. Οι σεξουαλικές, παραγωγικές και εργατικές ικανότητες κάθε γυναίκας ανήκουν αποκλειστικά στην οικογένειά της. Η «ντροπή» της γυναίκας είναι μια αξία που στις περισσότερες παραδοσιακές κοινωνίες διαδέχεται στη θηλυκή γραμμή από τη μητέρα στην κόρη αν και η απώλειά της πάντα στιγματίζει την τιμή των ανδρών της οικογένειας καθώς αντανακλάται στον «ανδρισμό» των συζύγων και πιο γενικά, σε ολόκληρη την κοινωνική προσωπικότητα των αδελφών και ειδικά των γιων. Ξεκάθαρα ο «ανδρισμός» και η «ντροπή» είναι αλληλοσυνδεόμενες αξίες σε σχέση με την τιμή. Η τιμή θεωρούμενη ως την κατοχή από τους άνδρες και τις γυναίκες αυτών των αξιών, είναι η προσπάθεια να υπάρξουν σε συγκεκριμένα αρχέτυπα πρότυπα συμπεριφοράς. Η τιμή και οι αξίες του «ανδρισμού» και της «ντροπής» που συνδέονται μ' αυτήν, είναι αξίες που η πλειοψηφία των οικογενειών αρχικά επιδιώκει να αποκτήσει. Επιδιώκεται έτσι, η διατήρηση ενός ιδανικού καθεστώτος ισότητας στην τιμή μεταξύ των ατόμων και των οικογενειών. Αλλά και η ΚΑΛΠΟΥΡΤΖΗ Ε. (=, ό.π., σ. 128) αναφέρει ότι ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα διαφύλασσαν τη συλλογική τιμή της ομάδας διαμεσολαμβάνονταν από την ατομική τιμή του κάθε μέλους της οικιακής ομάδας. Κατά προέκταση, πράξεις οι οποίες απέφεραν κύρος στο άτομο που τις επιτελούσε ενίσχυαν τη συλλογική τιμή της ομάδας στην οποία μετείχε, ενώ αντίστροφα πράξεις μειωτικές του ατομικού κύρους μείωναν και το συλλογικό κύρος της ομάδας. Όταν μια γυναίκα «έφθειρε» την τιμή της, «έφθειρε» και το συμβολικό κεφάλαιο της γενιάς και άρα, κατ' επέκταση, το υλικό κεφάλαιο που είχε δεσμευτεί να μεταφέρει στις επόμενες γενιές.

⁴² Για παράδειγμα σε μια άλλη περίπτωση η ΚΑΛΠΟΥΡΤΖΗ Ε. (=, ό.π., σσ. 115-116), παρατηρεί ότι «για τις κοπέλες (της Νάξου) ο γάμος θεωρείται ότι παρέχει τιμή ... για τις κοπέλες η τιμή νοείται με όρους θρησκευτικού περιεχομένου και ως εκ τούτου η παράβαση της ισοδυναμεί με αμαρτία. Σ' ένα γενικότερο επίπεδο, η παράβαση της τιμής θεωρείται ατυχία που εξαρτάται από τη θεία βούληση ... οι λόγοι θεωρούνται προϋπάρχοντες και έξω από τη βούληση του υποκειμένου είναι όμως στην ευθύνη του να μην υποκύψει, δεν φαίνεται να δημιουργεί προβλήματα λογικής τάξης».

τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες.⁴³ Η παραβίαση της ατομικής τιμής έθιγε την οικογενειακή τιμή και έτσι με τον τρόπο αυτό, η ατομική και οικογενειακή τιμή συνδέονται άρρηκτα. Οι προϋποθέσεις που αποσκοπούν στη διασφάλιση της ατομικής τιμής, επιδιώκουν κατ' ουσίαν να διατηρήσουν την οικογενειακή τιμή και δι' αυτής προστατεύεται και η ακεραιότητα της οικογένειας σε κάθε επίπεδο. Αποδεχόμενα όλα τα μέλη της οικογένειας τους όρους υπακοής στους κανόνες, προστατεύουν ταυτόχρονα τη θέση και την τιμή της. Παράλληλα είναι υποχρεωμένα να προβούν σε συγκεκριμένες επιλογές ή να υιοθετήσουν κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές, τέτοιες που να ενισχύουν το κύρος της οικογένειας και του συγγενικού δικτύου στο οποίο ανήκουν. Με άλλα λόγια, η τιμή και η φροντίδα για την τήρησή της, συνιστά ένα δικτυακό πεδίο όπου εφαρμόζονται κανόνες που αποσκοπούν στη διασφάλιση του συμβολικού κεφαλαίου της οικογένειας και στη διατήρηση της θέσης της στην κοινωνική ιεραρχία. Πάνω σ' αυτή τη βάση ο γάμος δεν είναι ένα γεγονός που χειρίζονται εκείνοι που πρόκειται τυπικά και ουσιαστικά να συμβιώσουν, αλλά οι υπεύθυνοι των οικογενειών τους.

Χωρίς αντίρρηση, ασκείτο βέβαια κάποιος πειθαναγκασμός, ιδιαίτερα προς τα κορίτσια που καμιά φορά, άλλον αγαπούσαν και άλλον τους έδιναν, αλλά οι κανόνες αυτοί ίσχυαν τότε.⁴⁴

Ως «ηθική»⁴⁵ μπορούμε να κατανοήσουμε το σύνολο των κανόνων που οφείλει να εφαρμόζει μία χωρική κοινωνία στις κυριότερες επιλογές της με βάση τις

---

⁴³ Η ΚΑΛΠΟΥΡΤΖΗ Ε. (=, ό.π., σσ. 123-125) αναφέρει ότι από τους πρώτους ήδη μελετητές της Μεσογείου διαπιστώθηκε η κεντρικότητα του διωνύμου τιμή-ντροπή και η κατά φύλο αντίστιξη του: στην πολλαπλά οριζόμενη αντρική τιμή αντιπαρατέθηκε η γυναικεία ντροπή, η οποία ωστόσο θεωρήθηκε ότι αντανακλά κάποιο ανδρικό πρόσωπο, από το οποίο και επικαθορίζεται. (...) για τις ανύπαντρες κοπέλες δίνεται έμφαση στην αγνότητα η οποία κάποιες φορές νομιμοποιείται και με προσφυγή στο θρησκευτικό λεξιλόγιο έτσι που η παράβασή της να εμφανίζεται σαν αμαρτία ... σημαντικό στοιχείο είναι το ότι οι γυναίκες αναλαμβάνουν το ρόλο διαχειριστή της τιμής καθώς λειτουργούν ως θεματοφύλακες της γυναικείας τιμής θέτοντας τον όρο της αγνότητας σε άλλες ανύπαντρες γυναίκες, κόρες τους και ανιψιές τους.

⁴⁴ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π., σ. 286.

κυρίαρχες αξίες και πρακτικές. Η ηθική αναφέρεται στις πράξεις κάθε ατόμου δηλαδή σε αυτό που κάνει, αλλά και στις ιδέες του που είναι συνυφασμένες με τις συμπεριφορές. Εντοπίζεται τόσο στις αντιλήψεις ή στις νοοτροπίες όσο και στις πρακτικές που ακολουθούνται. Στη λογική της θεωρίας η ηθική αποτελεί κόμβο στο δίκτυο των αντιλήψεων και πράξεων των ανθρώπων και της κοινωνίας. Πρόκειται δηλαδή για κοινωνική συνθήκη από την οποία απορρέουν δεδομένες κυρίαρχες συμπεριφορές, τις οποίες αποδέχεται το κοινωνικό σύνολο και το οποίο λειτουργεί στη βάση των αξιώσεών τους. Η τέλεση ενός γάμου και κυρίως ότι προηγείται, αποτελεί κλασσικό παράδειγμα τήρησης των κανόνων που καθορίζονται από την κατεστημένη ηθική. Είναι δε εμφανής ο συσχετισμός που υπάρχει ανάμεσα στο γαμήλιο καθεστώς (marital status) των ατόμων και στον τρόπο διαχείρισης της «τιμής».⁴⁵

Συγκεκριμένα, μπορούμε να αναφέρουμε στοιχειώδεις κανόνες που ισχύουν στους οικισμούς των ορεινών αλλά και των πεδινών περιοχών και αντανακλούν την ηθική τους. Ο βασικότερος κανόνας - θεσμός που

---

⁴⁵ Γενικότερα, «Ηθική» (=, ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ Πάπυρος Larousse Britannica, T. 22, Αθήνα, Πάπυρος, 2007, σ. 153) είναι ο φιλοσοφικός εκείνος κλάδος που προσπαθεί να δώσει απάντηση στο ερώτημα: «τι πρέπει να πράττω;». Πρόκειται για έρευνα και μάθηση, που ασχολείται όχι μόνο με τα άτομα αλλά και με τις κοινωνίες, προσπαθώντας να εξετάσει κατά πόσο οι πράξεις τους χαρακτηρίζονται από αξία ή απαξία και να διατυπώσει αρχές και κανόνες προς τους οποίους οφείλει να συμμορφώσει τη ζωή του ο άνθρωπος. Είναι λοιπόν φανερό ότι η ηθική από το ένα μέρος διαπιστώνει (και από την άποψη αυτή είναι περιγραφικός φιλοσοφικός κλάδος) και από το άλλο ορίζει κανόνες (και από την άποψη αυτή είναι κανονιστικός φιλοσοφικός κλάδος).

⁴⁶ Η ΚΑΛΠΟΥΡΤΖΗ Ε. (=, ό.π., σ. 126) αναφέρει ότι η γυναίκα προτού παντρευτεί που σημαίνει πριν προικιστεί και πάντως πριν περιέλθει στην κατοχή της το μερίδιο των κληρονομικών στοιχείων που της αναλογεί, φαίνεται να υποτάσσεται στους όρους της «αγνότητας» δηλαδή η σεξουαλικότητά της τελεί υπό έλεγχο. Και ο έλεγχος στον οποίο υπόκειται δεν προέρχεται αποκλειστικά από τα άρρενα μέλη της οικογένειάς της αλλά μπορεί εξίσου να προέρχεται και από τα θήλεα. Από τη στιγμή που η γυναίκα παντρεύεται, το status της μεταβαλλόταν, όχι όμως επειδή κάποιο νέο ανδρικό πρόσωπο (του συζύγου) αντικαθιστά ένα παλιότερο (του πατέρα) στον ρόλο του θεματοφύλακα της τιμής της, αλλά επειδή περιέρχονταν στην εξουσία της τα περιουσιακά στοιχεία που της αναλογούσαν. Ως παντρεμένη ή ως κληρονόμος-κάτοχος περιουσιακών στοιχείων, η γυναίκα είναι σε θέση να θέτει αυτή όρους τιμής σε άλλα πρόσωπα.

ακολουθείται σε όλες αυτές τις κοινωνίες και αποτελεί κριτήριο διατήρησης της ισχύουσας ηθικής είναι το *προξενιό*. Ένας θεσμός που έχει ως κύριο στόχο τη συνένωση δύο ανθρώπων δια του γάμου ανεξάρτητα από τη δική τους πρόθεση, αποδοχή ή συμφωνία. Η απόφαση ανήκει στους ενήλικες γονείς και κυρίως στον πατέρα του καθενός.⁴⁷

Ένας δεύτερος βασικός κανόνας προβλέπει ότι οι κοπέλες κάθε οικογένειας, πρέπει να παντρευτούν πριν από τούς άρρενες αδελφούς τους, έστω κι αν αυτοί είναι ηλικιακά μεγαλύτεροι.⁴⁸ Είναι μία κατεστημένη συνήθεια

---

⁴⁷ Ο Roger Just παρακολούθησε τη διαδικασία προετοιμασίας και τέλεσης αρκετών γάμων στο Μεγανήσι της Λευκάδας και παρατηρεί ότι: «στις προκαταρκτικές συζητήσεις της επιγαμίας συμμετέχουν αποκλειστικά οι δύο οικογένειες, που παίρνουν μέρος βοηθούμενες μερικές φορές για τον τύπο και μόνον από κάποιον ενδιάμεσο «προξενητή» κατά κανόνα στενό συγγενή ενός εκ των δύο μελλονύμφων και μερικές φορές αμφοτέρων. Ο ιδεώδης διαμεσολαβητής έχει συγγενικούς δεσμούς με τις δύο οικογένειες. Τιμητικά χρησιμοποιείται για τον προξενητή ο όρος «συμπέθερος» δηλαδή ένας όρος συγγένειας (αγχιστείας). Παρ' όλα αυτά, οι γάμοι θεωρούνταν από τα σημαντικότερα γεγονότα της ζωής του χωριού και πολλοί είναι οι χωριανοί που έχουν, ανεξάρτητα από το βαθμό εμπλοκής τους, γνώμη σχετικά με το κατά πόσο είναι ταιριαστό το ζευγάρι και για τα προτερήματα τόσο του ζευγαριού όσο και των σχετιζόμενων με αυτό οικογενειών. Το έθιμο θέλει λίγο πολύ όλα αυτά να συζητούνται ανοικτά». Βλ. JUST R., «Στους πλουσιότερους άνδρες, νεότερες γυναίκες. Η περίπτωση του Μεγανησίου στο Ιόνιο» στο COLETTE PIAULT (επιμ.) , *Οικογένεια και Περιουσία στην Ελλάδα και στην Κύπρο*), Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ελληνική Κοινωνία 7, 1994, σσ. 189-190.

⁴⁸ Σε περίπτωση που μια κοπέλα δεν παντρευτεί και μένει «γεροντοκόρη», θεωρείται μεγάλη ταπείνωση, μομφή, στίγμα και πλήγμα για την οικογένεια: «όταν μεν' ανύπαντρη είναι μεγάλος καημός για το σπίτι». Η συνηθισμένη ευχή είναι «καλό τυχιρό νάχης». Τα κορίτσια έπρεπε να παντρεύονται στην ώρα τους: «το μήλο πούναι στην μηλιά σαν διαβ' απ' τον καιρό του /για σέπεται, για χάνεται, για γουρούν(ι) το τρώει/ Έτσι ειν' η κόρη ανύπαντρη, σαν διαβ' απ' τον καιρό της/ για γέρου, για απόχηρου, για καναν' απ' τουν πάτου». Ως προς την σειρά ηλικίας όταν υπάρχουν πολλά κορίτσια στην οικογένεια, τηρείται η αρχή της θηλυπρωτοτοκίας. Πολλές φορές επισπεύδεται «όπως-όπως» ο γάμος της μεγαλύτερης αδελφής για να ακολουθήσουν και οι επόμενες γιατί «ο καιρός βιάζει», βλ. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ Σ., και ΡΗΓΑ Β., ό.π., σσ. 294-296. Οι ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ Μ., ΣΙΔΕΡΗΣ Ν. (=, ό.π., σ. 86), προσδιορίζουν την σημασία των «διαγενεϊκών νομιμοτήτων» στις οποίες εμπλέκεται το νέο άτομο προκειμένου να διατηρηθεί η υψηλή συνοχή της ομάδας και ισχυροί οι κοινωνικοί

που οδηγεί στην αρχή της διαφοράς ηλικίας. Η κοπέλα δηλαδή πρέπει να είναι πάντα νεότερη (τρία περίπου χρόνια κατά μέσο όρο) από τον άνδρα της. Είναι μία συνήθεια που ανάγεται σε προϋπόθεση από τους λαμβάνοντες την απόφαση, στις περιπτώσεις βεβαίως που δεν υπάρχει κάποια οικογενειακή ή προσωπική επιβάρυνση.⁴⁹

Ένας τρίτος κανόνας, υπαγόμενος στον προηγούμενο, ορίζει ότι τόσο οι κοπέλες όσο και οι νέοι άνδρες θα πρέπει να παντρευτούν κατά σειρά ηλικίας. Κάτι βεβαίως που μπορεί να θεωρηθεί φυσικό αφού ο γάμος ως αναπαραγωγικός μηχανισμός σχετίζεται με την ηλικία. Πρόκειται για πρακτική που βασίζεται στην κοινή λογική και ανάγεται σε κοινωνικό κανόνα. Η απαρέγκλιτη τήρηση, της κατά φύλο ηλικιακής σειράς, προκύπτει ως αποτέλεσμα μιας αυστηρής κοινωνικής οργάνωσης που παρεμβαίνει σε οποιαδήποτε συμπεριφορά, πόσο μάλλον σε πρακτικές που θεωρούνται στοιχειώδεις. Η τήρησή τους μάλιστα προσθέτει κύρος στην οικογένεια που όχι μόνο θεωρητικά σέβεται τους κανόνες,⁵⁰ αλλά κυρίως τους εφαρμόζει.

δεσμοί. Το παράδειγμα του αδελφού που δεν επιτρέπεται να παντρευτεί πριν παντρεύσει τις αδελφές του υποδηλώνει ότι το νέο άτομο αντιπροσωπεύει, στα πλαίσια του οικογενειακού παιχνιδιού, ένα διαθέσιμο υποκατάστατο γονεϊκών μορφών, με επιπτώσεις στην ψυχική και διαπροσωπική λειτουργία του ατόμου όσο και στην ασάφεια των ορίων ανάμεσα στις γενιές. Πάντως ο ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ. (=, ό.π., σ. 142) δίνει τις αιτιάσεις ενός άλλου συστήματος γαμικής ιεραρχίας όπου «κατά το γάμο των παιδιών μιας οικογένειας προηγούνται τα αγόρια και ακολουθούν τα κορίτσια. Διότι είναι φανερό πως έχουμε γαμήλιο σύστημα στο οποίο: 1) κάθε οικογένεια προσπαθεί να κρατήσει όσο γίνεται περισσότερο τις κόρες στα πλαίσιά της, 2) ταυτόχρονα προσπαθεί να βρει νύφες για τους γιους, με αποτέλεσμα: 3) οι νύφες να έχουν μεγαλύτερη ηλικία από τους άντρες. Τέτοιο σύστημα μπορεί να λειτουργήσει μόνο αν ο γάμος των αρσενικών παιδιών προηγείται».

⁴⁹ Ποιες είναι οι περιπτώσεις που εφαρμόζεται η αρχή αυτή και πότε μπορεί να ανατραπεί, π.χ. στις συναισθηματικές σχέσεις; Όταν μέσω προξενιού συμφωνείτε ένας γάμος τα εμπλεκόμενα μέρη έχουν την ίδια περίπου κοινωνική θέση. Φροντίζουν οι υπεύθυνοι του προξενιού γι' αυτό. Λειτουργεί επίσης το κριτήριο της «εικόνας». Ένας εύπορος μπορεί να παντρευτεί μία φτωχή κοπέλα επειδή είναι όμορφη. Αντίθετα μία εύπορη κοπέλα μπορεί να παντρευτεί έναν άπορο ή μικρότερό της για να μη μείνει ανύπαντρη. Ό,τι κάνουν πάντως, πιστοποιείται μέσω της οικονομικής θέσης και υλοποιείται μέσω κάποιας ανταλλαγής ανάμεσα σε δυνατότητες και αδυναμίες.

⁵⁰ Ο Δ. Ψυχογιός αναφέρει τους κανόνες αυτούς ως «βασικά χαρακτηριστικά του γαμήλιου συστήματος που κυριαρχεί στις αγροτικές περιοχές της Νότιας Ελλάδας (Στερεά,

Τέλος, σε μία λογική δικτυακής σύνδεσης των θεσμών οι οποίοι ως κόμβοι αλληλοκαθορίζονται μεταξύ τους, επιβάλλεται η αναπαραγωγή και οι ερωτικές - σεξουαλικές σχέσεις να ακολουθούν χρονικά το γάμο. Είναι φανερό ότι σε αντίθετη περίπτωση θα κατέρρεαν όλες οι προηγούμενες δοσμένες κυριαρχικές αντιλήψεις και συμπεριφορές.

7. Έλεγχος και κοινωνική διαβάθμιση

Ανεξάρτητα ς από οποιοσδήποτε επιβολές ή εξαναγκασμούς και σε οποιαδήποτε κοινωνία, ο γάμος είναι εκτεθειμένος στη φύση των συναισθημάτων.⁵¹ Σε μία στοιχειώδη ανθρώπινη λειτουργία μεταξύ των φύλων, ο βασικός προγαμιαίος θεσμός ελέγχου των γάμων, δηλαδή το προξενιό, είναι ευάλωτος όταν ο έλεγχος ατονεί.⁵² Στους ορεινούς οικισμούς δομείται ένα ανελαστικό σύστημα αντιλήψεων και συμπεριφορών στη βάση παγιωμένων οικογενειακών και συγγενικών δικτύων όπου η εφαρμογή των

Πελοπόννησο)». Διακρίνει συγκεκριμένα τα παρακάτω βασικά χαρακτηριστικά: 1. Η προίκα (με τη μορφή χρημάτων, ακινήτων, ζώων και προικιών) αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση του γάμου, 2. Πρέπει να παντρευτούν πρώτα οι θυγατέρες κατά σειρά ηλικίας και μετά οι γιοι, πάλι κατά σειρά ηλικίας, 3. Η εγκατάσταση είναι ανδροπατροτοπική, η νύφη δηλαδή εγκαθίσταται στο σπιτικό του πεθερού της, 4. Ο γαμπρός είναι μεγαλύτερος σε ηλικία από τη νύφη, 5. Η απόφαση για το γάμο ανήκει στον πατέρα, 6. Οι απαγορεύσεις του γάμου είναι αμφίπλευρες και φθάνουν μέχρι τον έβδομο βαθμό συγγένειας. Βλ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ., ό.π., σ. 307.

⁵¹ Στο ALLAN GR. (επιμ.), *The Sociology of the Family. A Reader. Social Reconstruction and the Emergence of Companionate Marriage, 1945-59*, Blackwell Publishers, 1999, σσ. 15-18 γίνεται αναφορά στους νέους, μεταπολεμικούς τύπους γαμικών σχέσεων με τους «γάμους συντροφικότητας» σε αντίθεση με τους «γάμους του φυλετικού ανταγωνισμού» των προηγούμενων γενεών. Στις ίδιες σελίδες γίνεται λόγος για τον «ερωτικισμό» και την ενθάρρυνση της επιείκειας στις παράνομες σεξουαλικές σχέσεις.

⁵² Ένα δημοτικό τραγούδι περιγράφει τον ερωτικό παρορμητισμό που προκύπτει σε συνθήκες χαλαρού κοινωνικού ελέγχου:

Μέσ' τ' αμπέ ματάκια μου, μέσ' τ' αμπέλι στη σταφίδα

μέσ' τ' αμπέλι στη σταφίδα, μ' έκαψες όταν σε είδα.

Ωρέ μου 'δωσες, ματάκια μου, μου 'δωσες γλυκό σταφύλι

μού 'δωσες γλυκό σταφύλι, που 'ταν σαν τα δυο σου χείλη»

κυρίαρχων κανόνων είναι ευκολότερη. Το προξενικό και άλλες συμπληρωματικές δραστηριότητες αποτελούν το αναγκαίο πέρασμα όπου επιβεβαιώνεται ο κοινωνικός έλεγχος και επιτυγχάνεται το επιθυμητό αποτέλεσμα που δεν είναι άλλο από το κοινωνικά αποδεκτό. Στην ουσία δεν είναι μόνο μία τυπική διεκπεραίωση καθηκόντων⁵³ αλλά μία ουσιαστική πρακτική ελέγχου που υπογραμμίζει την ισχύ των γαμικών κανόνων.

Βεβαίως ο έλεγχος που περιγράφουμε εδώ δεν αναφέρεται μόνο στο γάμο αλλά όπως γνωρίζουμε επηρεάζει και άλλα πεδία της κοινωνικής οργάνωσης.⁵⁴ Επεκτείνεται σε ρυθμίσεις οικονομικές, επειδή οι όποιες παρεκκλίσεις μπορούν να δημιουργήσουν σοβαρά προβλήματα στην κατεστημένη δικτυακή οργάνωση. Μέσω του προξενιού θα συνδεθεί κόρη εύπορης οικογένειας με γαμπρό ανάλογης οικονομικής θέσης.⁵⁵ Το ίδιο συμβαίνει και μεταξύ των

---

⁵³ Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούμε σε μια άλλη προσέγγιση της τυπικότητας ως προς τα καθήκοντα, όπως αυτή περιγράφεται στο έργο των MARTENSEN-ΛΑΡΣΕΝ Ο. και ΣΕΡΙΓΚ Κ., *Οικογενειακά Πρότυπα και Προσωπικότητα*, Αθήνα, Στάχυ (μετ. Βασίλης Γκέκας), 1994, σ. 80: «είναι χαρακτηριστικό των μεγάλων αδελφικών ομάδων μια όξυνση των τυπικών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων. Το πιο μεγάλο παιδί σε μια μεγάλη ομάδα γίνεται μεγάλη αδελφή ή μεγάλος αδελφός σε ενισχυμένο βαθμό (...) ο συντηρητισμός και η προσκόλλησή των μεγαλύτερων αδελφών στους κανόνες οφείλεται στο γεγονός ότι έχουν πάρει το ίδιο μάθημα ανατροφής όχι μία, όχι δύο αλλά πέντε και έξι φορές. Κάθε φορά που οι γονείς αποκτούσαν ένα ακόμα παιδί, τα μεγαλύτερα άκουγαν όλες τις συμβουλές, τους κανόνες και τις παραδόσεις του σπιτιού. Δίπλα στην επανάληψη των γονιών μπαίνουν κι αυτά ως μεγαλύτεροι στο ρόλο του παιδαγωγού».

⁵⁴ Ο MOUNT F. (=, ό.π., σ. 77) αναφέρει ότι η ζωή λάμβανε χώρα μπροστά σε ένα πλήθος συγγενών και γειτόνων. Κάθε πράξη ήταν δημόσια. Η ηθική του χωριού και το κουτσομπολιό του χωριού ήταν ολοφάνερα και πανίσχυρα.

⁵⁵ Σε σπάνιες μόνο περιπτώσεις μπορούσε να συμβεί το αντίθετο, δηλαδή να παραβεί κάποιος τους διαμορφωμένους κανόνες. Στη λογική αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον η ακόλουθη ιστορία: Η Ε. Ζ. μία όμορφη μοδίστρα, είχε αγαπήσει κρυφά ένα νεαρό, πλην όμως φτωχό τσοπάνη που τον έβλεπε από το παράθυρό της να περνά με το άλογό του. Ο πατέρας της λοιπόν όταν πληροφορήθηκε το γεγονός αποφάσισε να την παντρέψει. Βρήκε λοιπόν κάποιον άλλον, σύμφωνα με τις δικές του αντιλήψεις. Η νεαρή Ε. προσπάθησε με κάθε τρόπο να τον μεταπείσει, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Ο καιρός πέρασε και ο γάμος έγινε κανονικά, όπως και το γλέντι που ακολούθησε. Το βράδυ του γάμου το ζευγάρι αποσύρθηκε στην κρεβατοκάμαρα. Η Ε. όμως είχε ράψει και δέσει γύρω από το σώμα της σεντόνια και

απόρων. Αν και αναφερόμαστε σε κοινωνίες που δεν παρουσιάζουν στο εσωτερικό τους σημαντικές οικονομικές αποκλίσεις μεταξύ των οικογενειών που τις συγκροτούν, είναι γνωστό ότι υπάρχει διαβάθμιση τόσο οικονομική όσο και κοινωνική, γνωστή και συνειδητοποιημένη από τα μέλη της κοινωνίας. Ο γάμος λοιπόν αποτελεί το θεσμικό εργαλείο που αναγεννά και επαναλαμβάνει τη δοσμένη κοινωνική και οικονομική διαβάθμιση.⁵⁶ Είναι σύστημα διατήρησης, από γενιά σε γενιά, της οικονομικής αλλά και της κοινωνικής θέσης που εκφράζεται μέσω του γοήτρου ή του κύρους.

Σημασία έδιναν επίσης και στον αν υπήρχε σχετική έστω αντιστοιχία μεταξύ της προίκας της κόρης και της περιουσίας (μεριδίου) του νεαρού.⁵⁷

Η δια-γενεακή επανάληψη των κοινωνικο-οικονομικών αντιλήψεων και πρακτικών που οδηγούν στη διατήρηση του συστήματος, επιτυγχάνεται μέσω

άλλα υφάσματα με πολλές καρφίτσες. Ο γαμπρός προσπάθησε να αφαιρέσει, αλλά ήταν τόσο σφιχτά τυλιγμένα που στάθηκε αδύνατο. Μάλιστα με την επίμονη άρνηση της Ε. να βοηθήσει, βγήκε «άπρακτος» από το δωμάτιο και πήγε στον πατέρα της, εξιστορώντας του τη συμπεριφορά της Ε., τελειώνοντας με τη φράση «... η κόρη σου δεν με θέλει». Τελικά ο γάμος διαλύθηκε και η Ευαγγελία παντρεύτηκε αργότερα εκείνον που αγαπούσε. Το κόστος της συμπεριφοράς ήταν να μην πάρει τίποτα ως προίκα και να μην μιλήσει ποτέ ξανά στον πατέρα της. Αυτά έγιναν σε κάποιο χωριό νότια του Αλφειού, κάπου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. (Πρόκειται για έμμεση προφορική μαρτυρία [30/06/2010], του εκπαιδευτικού Π. Κουή, που περιγράφει με γλαφυρότητα την προσωπική-συναισθηματική ιστορία ενός ζευγαριού.) Πιθανολογούμε ότι τέτοιες περιπτώσεις γάμων που δεν τις ενέκριναν οι γονείς ήταν αρκετές.

⁵⁶ Ο ΚΥΡΙΑΖΟΥΔΗΣ Δ. (=, ό.π., σ. 88) θεωρεί ότι όπως είναι λάθος να θεωρηθεί ο γάμος ως μια καθαρά συναισθηματική «συναλλαγή» άλλο τόσο λάθος είναι να θεωρηθεί απλά και μόνο ως μια οικονομική «συναλλαγή». Μπορεί να ειπωθεί ότι είναι ταυτόχρονα και τα δύο, ενώ παράλληλα εξυπηρετεί πολλές ατομικές και οικογενειακές ανάγκες ... ο γάμος συνδέεται με ορισμένα κριτήρια που αφορούν πέρα από το άτομο, την ίδια την οικογένεια: την απόκτηση ή απώλεια μιας εργατικής δύναμης, την αύξηση, μείωση ή διατήρηση του οικογενειακού γοήτρου και κύρους, την τακτοποίηση των απογόνων, την περιουσία κ.λπ.

⁵⁷ Βλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π. σ. 286.

του ελέγχου του γάμου και των οικογενειών που θα δημιουργηθούν.⁵⁸ Στόχος είναι να μην χαλαρώσουν τα κριτήρια και προκύψουν μη αποδεκτοί γάμοι. Γεγονός που θα προκαλούσε πρόβλημα στη υπάρχουσα κοινωνική ισορροπία και ιεράρχηση. Άρα λοιπόν, σε περίπτωση χαλάρωσης του ελέγχου μπορεί αυτόματα να τεθεί σε αμφισβήτηση το υπερκείμενο σύστημα αξιών που διαμορφώνει τις κυρίαρχες αντιλήψεις και κατευθύνει τις εκδηλούμενες συμπεριφορές.⁵⁹ Συνέβη όμως κάτι τέτοιο στην πεδιάδα και στους οικισμούς της Ηλείας που θα αναλύσουμε;

8. Μετακινήσεις: αρχικές διαπιστώσεις και ερωτήματα

Είναι γενικά γνωστό ότι παρόμοιες αντιλήψεις, σαν αυτές που προαναφέρθηκαν, ίσχυσαν και στους πεδινούς οικισμούς ή τουλάχιστον δεν υπάρχουν πληροφορίες για το αντίθετο. Το πρώτο ερώτημα είναι αν οι βασικοί δημογραφικοί θεσμοί, δηλαδή η οικογένεια η συγγένεια και το σόϊ, που είναι ταυτόχρονα μηχανισμοί κοινωνικής συνοχής ελέγχου και αναπαραγωγής του συστήματος, κατά τις μετακινήσεις χάνουν τη ρυθμιστική ισχύ τους και αποδυναμώνουν ορισμένες από τις λειτουργίες τους, κυρίως εκείνες που αφορούν το γάμο. Με άλλα λόγια αν οι δημογραφικές αλλαγές τόσο στην

---

⁵⁸ Οι γαμήλιες ανταλλαγές, που αποτελούν έννοια-κλειδί στην ανθρωπολογία για την ανάλυση της συγγένειας. Εφόσον οι κανονικότητες που διαπιστώνονται στο επίπεδο του γάμου, υποδηλώνουν την αναγωγή του στις συγγενικές δομές. Βλ. ΤΟΥΝΤΑΣΑΚΗ Ε., *Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της συγγένειας κατά τον 20^ο αιώνα* Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2008, σ. 49.

⁵⁹ Βλέποντας το ζήτημα του κοινωνικού ελέγχου από μια άλλη σκοπιά, πρότερη του γάμου, της περιόδου της μαθητείας, είναι πολύ χαρακτηριστικές οι εκτιμήσεις που περιλαμβάνονται στο ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ Α., *Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 32 και στο ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΝΙΛΣΕΝ Μ., *Η οικογένεια στα αναγνωστικά του Δημοτικού*, Αθήνα, Κέδρος, 1980, σσ. 54-65. Η Α. Φραγκουδάκη αναλύοντας τα βιβλία του Δημοτικού Σχολείου μέχρι τη δεκαετία του 1950, ιεραρχεί ό,τι η παραδοσιακή κοινωνία αναγνωρίζει ως παιδικά προτερήματα: 60% η *απόλυτη υποταγή*, 20% η *υπακοή*, 15% η *θρησκευτικότητα*, 15% η *εργατικότητα*, 10% η *καθαριότητα*, 8% το *θάρος* και 3,5% η *εξυπνάδα*. Η διαφορά των ποσοστών μας δείχνει τι ζητάει η κοινωνία από τα μέλη της από την παιδική τους ακόμα ηλικία μέχρι και την ενηλικίωση.

αρχική περίοδο, όσο και στη συνέχεια τους προκάλεσαν μία εντεινόμενη χαλάρωση των κανόνων που διέπουν το γάμο. Συγκεκριμένα και σε προέκταση του ερωτήματος αυτού, αν η αυστηρότητα του προξενιού είναι ικανή να υπάρξει στο νέο δημογραφικό πλαίσιο.

Βασικό ρόλο στο να αποφασιστεί ένας γάμος έπαιζε το ήθος, ο χαρακτήρας, η αξιοσύνη, η εργατικότητα και το καλό όνομα του παιδιού και της οικογένειάς του. Όσο για την κόρη, λάβαιναν σοβαρά υπ' όψη το ήθος της, τον χαρακτήρα, την νοικοκυροσύνη και την καλοσύνη της.⁶⁰

Ποιές λοιπόν αλλαγές μπορούν να προκύψουν από την μετακίνηση των πληθυσμών,⁶¹ έστω και όταν αυτές είναι το αποτέλεσμα παγιωμένων δικτύων που χρησιμοποιούνται για την προσέλευση ατόμων ή οικογενειών; Το πρώτο

---

⁶⁰ Ο BURNETT J. (=, ό.π., σ. 257) σημειώνει ότι «αλλά και οι λέξεις που χρησιμοποιούσαν για να περιγράψουν τις αρετές ενός συντρόφου πιο συχνά κινούνται στο πλαίσιο αποδεκτών χαρακτηριστικών παρά σε ένα πλαίσιο αξιολόγησης των συναισθημάτων και επιθυμιών». Και πιο κάτω: «αυτό που φαίνεται να εκτιμάται (κοινωνικά) ως σπουδαίο δεν είναι πρωταρχικά η σεξουαλική έλξη αλλά η ικανότητα του συζύγου να εργάζεται και να τροφοδοτεί την οικογένειά του, όπως και από την άλλη πλευρά οι δεξιότητες της συζύγου που την καθιστούν ικανή να στηρίζει την οικογένειά της. Με βάση τη λογική αυτή βλέπουμε ότι στο παράθεμα για τον μεν άνδρα αναφέρονται οι όροι: ήθος, χαρακτήρας, αξιοσύνη, εργατικότητα και καλό όνομα. Για την δε κόρη: ήθος, χαρακτήρας, νοικοκυροσύνη και καλοσύνη. Η επιθυμία ως συναίσθημα, αμοιβαία ή μονομερής, είτε από την μία πλευρά είτε από την άλλη είναι απαγορευτική και φυσικά από κανέναν δεν αναφέρεται.

⁶¹ Στον ΚΥΡΙΑΖΟΥΔΗ Δ., (= ό.π., σσ. 189-190) η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση προβάλλεται ως ένας από τους κυριότερους παράγοντες μεταβολής της οικονομικής δομής μιας ολόκληρης κοινωνίας και επομένως και των μοντέλων σύνθεσης της οικογενειακής ομάδας. Τα δημογραφικά αποτελέσματα που σχετίζονται άμεσα με την μετακίνηση, αναφέρονται πέρα από τη μείωση του πληθυσμού στις κοινότητες αποχώρησης και στις μεταβολές στη σύνθεση των φύλων και της ηλικίας, όπως και μεταξύ ενεργών και μη ενεργών μελών. Η μετανάστευση απορροφά κυρίως τα ενεργά μέλη και τα άτομα νεαρής ηλικίας, τροποποιώντας έτσι τη πληθυσμιακή δομή και άρα και την οικογενειακή δομή μέσω της αύξησης του βάρους κατηγοριών των μη ενεργών μελών, τα παιδιά και η τρίτη ηλικία. Η ένταση και το επίπεδο αυτών των μεταβολών ουσιαστικά εξαρτάται από την μεγαλύτερη ή μικρότερη συμμετοχή στο μεταναστευτικό κίνημα, των μεμονωμένων ατόμων ή των ανδρογύνων ή και ολόκληρων οικογενειών.

στοιχείο που μπορούμε να αναφέρουμε είναι ότι οι μετακινηθέντες επήλυδες βρίσκονται εκτός του κοινωνικού τους περιβάλλοντος, εκτός δηλαδή του συγγενικού τους πλαισίου ή του γνώριμου δικτυακού πλέγματος των ανθρωπίνων σχέσεων. Συνήθως οι δεσμοί που αναπτύσσονται στις νέες χωρικές κοινωνίες είναι λογικά λιγότερο ισχυροί και εντάσσονται σε ένα μεταβαλλόμενο ή διαφοροποιημένο πλαίσιο αξιών. Μπορεί βεβαίως να υποστηριχθεί η θέση πως το καινούριο κοινωνικό περιβάλλον, ουσιαστικά δεν θα είναι παντελώς άγνωστο αφού διατηρεί τους βασικούς όρους - κόμβους δόμησής του. Παρουσιάζει όμως ουσιώδεις αποκλίσεις σε επίπεδο οργανωτικό, στις νοοτροπίες και στις οικονομικές λειτουργίες.

Κυρίως εκείνο που αλλάζει σταδιακά, είναι το δημογραφικό πλαίσιο, δηλαδή οι οικογενειακές, οι συγγενικές και ευρύτερα οι ενδοοικιστικές σχέσεις. Σ' αυτό το επίπεδο ότι υπήρχε στον οικισμό καταγωγής για τον επήλυδα κάτοικο, είτε είναι διαφορετικό στον καινούριο οικισμό, είτε δεν υπάρχει. Το συγγενικό πλαίσιο λόγου χάριν που προαναφέραμε ή θα είναι ανύπαρκτο ή θα είναι περιορισμένο. Οι ανθρώπινες σχέσεις γενικά αλλά και οι επαφές ή δικτυακές συμμετοχές κάθε προσώπου ειδικά, δεν μπορεί να έχουν την έκταση που είχαν στον οικισμό καταγωγής. Το δίκτυο των δεσμών κάθε οικογένειας και κάθε ατόμου θα είναι μικρότερο και ελλειμματικό τουλάχιστον στην πρώτη φάση.

Επιπλέον μπορούμε να εκφράσουμε τη θέση ότι κατά κύριο λόγο οι διαμορφούμενες σχέσεις μεταξύ παλαιότερων και νεότερων κατοίκων είναι ανταγωνιστικές αλλά και σε αρκετές περιπτώσεις άνισες. Ο ανταγωνισμός προκύπτει κυρίως στη διεκδίκηση των βοσκοτόπων σε μια εποχή (19^{ος} αι.) όπου οι έγχειες περιουσίες δεν είναι οριοθετημένες και εύκολα γίνονται αμφισβητούμενες μεταξύ μόνιμων και ημι-μόνιμων κατοίκων της περιοχής.⁶² Οι

---

⁶² Ενδεικτική η αναφορά από τον ΛΑΣΚΑΡΗ Ν. (=, ό.π.): «αλλά για να ήσανε οι πρώτοι ποιμένες και επομένως κλέπται, εκαθήσανε χωριστά 'ζε τέσσερες θέσεις για να κάνουνε την δουλειά τους παστρικά και καθαρά κατά το λεγόμενον ήτοι να μην τους γλέπη κανείς ή να μην γλέπωνται και προδίδονται. ... Και ούλοι τώρα από το 1884 - 1890 αρχινήσανε να μην έρχονται 'στά βουνά το καλοκαίρι και θα 'ρθη καιρός να μην έρχεται κανείς,...». Μία προέκταση της πληροφορίας, μας δίνει και ο τοπικός λαογράφος. Μ. Δημητρόπουλος που ερμηνεύει τον Λάσκαρη: «Εγώ πιστεύω ότι θέλει να ειπεί πως ήσαν σκληροί, τολμηροί και

εκδηλούμενες ανισότητες⁶³ είναι οικονομικές (εύποροι, άποροι), κοινωνικές (ελεγχόμενοι γάμοι) και εξουσιαστικές (πρόεδροι, σύμβουλοι, οικογένειες ή πρόσωπα κύρους). Είναι χαρακτηριστική η ακόλουθη αναφορά:

Όσοι χρειάζονταν εργάτες τους εύρισκαν κι' αυτούς στην αγορά. Ήσαν οι βλάχοι που ντυμένοι με τα βαριά σκούρα ρούχα τους, στέκονταν παρέες-παρέες στο κέντρο, περιμένοντας κάποιο αφεντικό να τους ζητήσει για δουλειά. Μετά την εργασία οι βλάχοι έτρωγαν σε κάποια ταβέρνα (τις έλεγαν και μαγέρικα) και κουρασμένοι όπως ήσαν έφευγαν νωρίς για τα καταλύματά τους. Σημείωση: Παλιότερα οι καμπίσιοι έλεγαν βλάχους τους δικούς μας και τώρα (με τη σειρά τους) αυτοί λένε κάποιους άλλους, γιατί οι ίδιοι έγιναν καμπίσιοι!⁶⁴

Εξαιρουμένων ίσως των οικονομικών ανισοτήτων οι δύο άλλες, κοινωνικές και εξουσιαστικές, διαμορφώνονται σε σημαντικό βαθμό, από το χρόνο που έχει κάθε οικογένεια στον οικισμό. Εντοπίζονται στο εσωτερικό των οικισμών

ίσως τραχείς. Όχι βέβαια άγριοι με την γνωστή σημασία της λέξεως. Άλλωστε εδώ που ήρθαν, μακριά από τον τόπο τους και τους δικούς τους, μέσα στους λόγγους και τις ερημιές, τριγυρισμένοι από άγνωστους που σίγουρα τους έβλεπαν με μισό μάτι, τι θα έκαναν αν ήσαν ευγενείς, καλοσυνάτοι και ευπροσήγοροι; Τίποτα δεν θα έκαναν και το πιο πιθανό, θα ξαναγύριζαν στα βουνά... ξυλοφορτωμένοι και χωρίς γιδοπρόβατα». Βλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π., σ. 19. Σε άλλο σημείο ο Μ. Δημητρόπουλος αναφέρει: «Επίσης, όσοι ήλθαν με σκοπό την καλλιέργεια, βρήκαν πολλά και καλά αδήλωτα χωράφια τα οποία έσπερναν δημοτριακά και στη συνέχεια, τα ίδια ή άλλα χωράφια τα φύτεψαν σταφίδες, από τις οποίες εισόδευαν καλά» (στο ίδιο, σ. 21).

⁶³ Πρβλ. την αναφορά του ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., (= ό.π., σσ. 14-15): «Οι κτηνοτρόφοι αναχωρούσαν από τα βουνά του Αγίου Φιλίππου και οι εργάτες περί τα τέλη Φλεβάρη, τότε δηλαδή που άνοιγαν οι δουλειές στο κάμφο. Όλοι αυτοί κατοικούσαν στον λόφο βορειοδυτικά του Πλύστρου μέσα σε καλύβες(...) Είναι βέβαιο ότι προτιμούσαν αυτόν τον απόμερο τόπο, για να είναι προφυλαγμένοι από τους κατοίκους των γύρω χωριών (...) οι οποίοι δεν έχαναν όποια ευκαιρία τους παρουσιαζόταν, για να δείξουν την εχθρότητά τους προς τους ανθρώπους αυτούς. Έφθαναν μάλιστα σ' αυτόν τον απόμερο τόπο και τους έκαιγαν τις καλύβες αμέσως μετά την αναχώρησή τους για τα βουνά, αναγκάζοντάς τους να φτιάχνουν κάθε χρόνο καινούργιες».

⁶⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 165.

διαχωριστικές γραμμές μεταξύ παλαιών και νέων κατοίκων σε βάρος των δεύτερων που κατά κάποιο τρόπο απομονώνονται. Στη συνέχεια όμως και κυρίως η γενιά που θα ακολουθήσει έχει την ευκαιρία, σε συνδυασμό με τη βελτίωση της οικονομικής της θέσης,⁶⁵ να ενσωματωθεί πλήρως, να αποκτήσει υπόσταση και να γίνει κοινωνικά αναγνωρίσιμη, συμμετέχοντας σε όλο το πλέγμα των ενδοοικιστικών δικτύων.

Είναι φανερό πως για μεγάλη διάρκεια στην περιοχή της πεδιάδας οι αδιάκοπες δημογραφικές ανακατατάξεις οδηγούν σε συνεχή επαναπροσδιορισμό των σχέσεων και των δομών που στοιχειοθετούν την τοπική κοινωνία κάθε οικισμού. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον ο κοινωνικός έλεγχος έχει ασταθή ερείσματα. Το σύνολο των αντιλήψεων που κινητοποιούν τις συμπεριφορές και παράλληλα αποτελούν τη βάση ελέγχου, δοκιμάζονται εξ' αρχής. Η δεδομένη και αρραγής συνοχή που ήταν διασφαλισμένη στους ορεινούς οικισμούς καταγωγής και η οποία αποτελεί προϋπόθεση του ελέγχου, έχει απολέσει την ισχύ της. Αν και μπορούμε να υποθέσουμε πως οι μετακινούμενοι στοιχειωδώς γνωρίζουν το πλαίσιο των πρακτικών που πρέπει να ακολουθήσουν, είναι σίγουρο πως οι βεβαιότητες του παρελθόντος δεν υπάρχουν πλέον ή έχουν κλονιστεί. Αντιστοίχως όπως θα προκύψει στη συνέχεια, μειώνεται η αυστηρότητα του ελέγχου.

Ας αναφερθούμε σε δύο παγιωμένες πρακτικές. Πρακτική *πρώτη*: είναι γνωστό πως στη σειρά του γάμου μεταξύ αγοριών και κοριτσιών προηγούνται τα κορίτσια όταν μάλιστα η ηλικιακή απόσταση δεν είναι μεγάλη ή περισσότερο όταν η κόρη είναι μεγαλύτερη από το αγόρι. Η τήρηση αυτής της απαρέγκλιτης αρχής είναι αβέβαιη στο νέο περιβάλλον, όπως θα διαπιστώσουμε. Πρακτική *δεύτερη*: η ηλικία του γάμου επίσης εγείρει σοβαρά ερωτηματικά. Στις περιπτώσεις κυρίως που κάποιες κοπέλες παντρεύονται στα 15 ή στα 16 τους χρόνια, πριν από τις μεγαλύτερες αδελφές τους, με επίσης

---

⁶⁵ Υπάρχουν νεοήλυδες κάτοικοι που γρήγορα κατέλαβαν υψηλές θέσεις στην οικονομική και κοινωνική διαβάθμιση. Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία ορισμένων κατοίκων του Λεβεντοχωρίου κάποιες οικογένειες έφεραν χρήματα από τους τόπους καταγωγής τους. Παράλληλα όμως δούλεψαν για να κάνουν την περιουσία τους. Κατ' άλλη όμως εκδοχή κάποιοι εκμεταλλεύτηκαν την αδυναμία του κράτους να παρέμβει ρυθμιστικά και απέκτησαν περιουσίες μέσω της καταπάτησης.

νεαρούς γαμπρούς. Στις περισσότερες από αυτές τις περιπτώσεις η τεκνοποίηση έρχεται πριν από τη συμπλήρωση του εννιάμηνου από την ημέρα του γάμου.

Το δεύτερο λοιπόν ερώτημα απορρέει από τη διαπίστωση ότι το άτομο από τον αυστηρό έλεγχο, οδηγείται στη σχετική αποδέσμευση και από την υποταγή ή προσαρμογή στους κανόνες, στη βαθμιαία αποεργαλειοποίησή του. Πόσο λοιπόν η νέα εγκατάσταση επιτρέπει την εξωτερίκευση απαγορευμένων στο παρελθόν επιλογών, τις οποίες πλέον μετατρέπει σε δυνατότητες; Στο πλαίσιο μιας υπό διαμόρφωση κοινωνίας, αποτελούμενης από ένα ετερόκλητο δυναμικό, έστω κι αν οι άνθρωποι είναι φορείς των ίδιων αντιλήψεων, οι σχέσεις και οι συμπεριφορές δεν είναι δεδομένο ότι επαναδομούνται. Με τα κριτήρια του παρελθόντος τα κοινωνικά δίκτυα χαλαρώνουν εφόσον οι επήλυδες κάτοικοι σταδιακά συνειδητοποιούν ότι βρίσκονται σε ένα νέο περιβάλλον, νέο τρόπο ζωής, με διαφορετικούς κανόνες και επαναπροσδιορισμένες συμπεριφορές. Είναι δηλαδή φανερό πως η μετανάστευση ανθρώπων από οικισμούς με αυστηρή οργάνωση ζωής, καθόλου δεν συνεπάγεται και τη μεταφορά των πειθαρχημένων δικτυώσεων στην πεδιάδα. Τα παραδείγματα που αναφέραμε προηγουμένως δείχνουν ακριβώς τη χαλάρωση του ελέγχου.

Πρακτικά και σε ότι αφορά το γάμο, η δικτυακή χαλάρωση σχετίζεται με την υποβάθμιση του προξενιού ως θεσμού συνένωσης μεταξύ αρσενικού και θηλυκού. Η προγαμιαία σύλληψη εμβρύων που συναντάμε στα δημοτολόγια, ευθέως εξηγεί την ύπαρξη συναισθηματικών σχέσεων⁶⁶ και την αντικατάσταση του προξενιού. Στην ίδια κατεύθυνση συντείνει και η έλλειψη ή η ελαχιστοποίηση των συγγενικών σχέσεων στον οικισμό εγκατάστασης. Γι' αυτό και στους πεδινούς οικισμούς όπου αποδυναμώνονται τα συγγενικά δίκτυα, αντιστοίχως ενισχύονται αριθμητικά οι περιπτώσεις γάμων που προέκυψαν χωρίς την ενδιαμεσότητα του προξενιού.

---

⁶⁶ Ο BURNETT J. (=, ό.π., σ. 257) σημειώνει ότι: «το γεγονός ότι η αγάπη δεν αποτελεί αντικείμενο επιστημονικής εξειδίκευσης, δεν σημαίνει πως δεν μπορούν να την νοιώσουν οι άνθρωποι, ακόμα και σε μια εποχή όπου και η χρήση της λέξης έτεινε να θεωρείται ανήθικη».

Ήδη από την εποχή του μεσοπολέμου έχουν ξεκινήσει οι μεταναστευτικές κινήσεις οι οποίες ενισχύθηκαν ακόμα περισσότερο στα χρόνια που ακολούθησαν μετά τους διαδοχικούς πολέμους της δεκαετίας του '40. Οι τόποι εγκατάστασης του αγροτικού πληθυσμού είναι οι πόλεις και κυρίως η Αθήνα ή οι χώρες του εξωτερικού. Αυτό σημαίνει ότι ένα μέρος των ανθρώπων που παλαιότερα μετακινήθηκαν από τα ορεινά προς την πεδιάδα, τώρα την εγκαταλείπουν για να εγκατασταθούν στις πόλεις. Είτε οι ίδιοι, είτε τα παιδιά τους. Στη συνέχεια όμως άλλοι κάτοικοι των ορεινών μετακινούνται προς τους πεδινούς οικισμούς και αντικαθιστούν τους προηγούμενους μεταναστεύσαντες. Δημιουργείται δηλαδή, ένα σύστημα πληθυσμιακών εισροών-εκροών του οποίου το μέρος που αποχωρεί, κινείται προς τα αστικά κέντρα. Αυτή η μετακίνηση μάλιστα εκλαμβάνεται και ως βασικός λόγος αλλαγής στους κώδικες αξιών που ίσχυσαν στην ύπαιθρο εφόσον γίνεται γενικά δεκτό ότι η εσωτερική μετανάστευση λειτούργησε ως όχημα μεταφοράς νέων αντιλήψεων και συμπεριφορών προς τις χωρικές κοινωνίες.

Από τον προβληματισμό αυτό προκύπτει το *τρίτο* ερώτημα: αν δηλαδή οι μεταβολές στο επίπεδο των αντιλήψεων των συμπεριφορών και πρακτικών, που διαπιστώνονται στις αγροτικές κοινωνίες από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, δεν μεταφέρονται από άλλους κοινωνικούς χώρους σε μία παθητική κοινωνία, αλλά προκλήθηκαν και βαθμιαία δημιουργήθηκαν στο εσωτερικό της.

Όπως μάλιστα θα διαπιστώσουμε η δια-οικιστική μετανάστευση που σημειώθηκε στο εσωτερικό μίας αγροτικής περιφέρειας, έχει προηγηθεί χρονικά αλλά και ως αιτία των αλλαγών που ακολούθησαν. Η διαρκής πληθυσμιακή ανανέωση δεν επέτρεψε την παγίωση των δεσμών ή τη δημιουργία ισχυρών συγγενικών δικτύων στους οικισμούς της πεδιάδας.⁶⁷ Που σημαίνει ότι η ενίσχυση των ενδοοικιστικών σχέσεων παρέμενε συνεχώς ατελέσφορη. Κατά προέκταση και ο κοινωνικός έλεγχος χωρίς τις αποκρυσταλλωμένες ιδέες και πρακτικές, χωρίς τις άτυπα θεσμοθετημένες

---

⁶⁷ Σύμφωνα με το ΑΛΕΞΑΚΗ Ε. (=, *Ταυτότητες και ετερότητες*, Αθήνα, Δωδώνη, 2001, σ. 11), είναι γνωστό ότι η συγγένεια εκτός του ρόλου της στη συγκρότηση και διατήρηση των μικρών κυρίως κοινωνιών, αναλαμβάνει και την αποκατάσταση της τιμής της οικογένειας όταν αυτή σύμφωνα με το αξιακό σύστημα απολεσθεί. Η ανθρωπολογική κυρίως έρευνα έχει αναλύσει το ρόλο της συγγένειας σε πράξεις εκδίκησης.

δικτυώσεις, δεν μπορούσε να υπάρχει πλέον ή τουλάχιστον να ταυτίζεται με τον παρελθοντικό του χαρακτήρα.

Όσοι μελετητές ασχολήθηκαν με το ζήτημα των αξιών στις χωρικές κοινωνίες και τις επιρροές που δέχτηκαν ή τις μεταβολές που γνώρισαν, έδωσαν διάφορες ερμηνείες, κάποιες φορές αποκλίνουσες μεταξύ τους. Ωστόσο όλες οι μελέτες θεωρούν ότι οι οποιοσδήποτε αλλαγές προήλθαν από εξωγενείς ως προς την αγροτική κοινωνία παράγοντες. Από όλες γενικά τις αναλύσεις θεωρείται ότι ο εξαστισμός της κοινωνίας, κατά τη μεταπολεμική κυρίως εποχή, προκάλεσε σημαντικά ρήγματα στις παραδοσιακές αξίες του αγροτικού χώρου. Είτε λέγεται ευθέως είτε υπονοείται στις περιπτώσεις των μελετών που θεωρούν ότι οι νοοτροπίες στις αγροτικές περιφέρειες παρέμειναν αναλλοίωτες από την ισχύ των αντιλήψεων που διαμορφώθηκαν στις πόλεις.

Όμως τις αλλαγές στην περίπτωση των χωριών της ανάλυσής μας, τις δημιουργήσαν κατ' αρχήν οι εσωτερικές δι-οικιστικές ή ευρύτερες διατοπικές μετακινήσεις και τα αντίστοιχα γεωγραφικά δίκτυα που τις στήριξαν. Οι ανακατατάξεις αυτές προκάλεσαν την αποδυνάμωση παγιωμένων αντιλήψεων, κανόνων ή σχέσεων. Οδήγησαν έτσι στη μείωση του κοινωνικού ελέγχου επιτρέποντας τη χαλάρωση του αυστηρού συστήματος συμπεριφορών και απαιτήσεων στο πλαίσιο κάθε οικισμού.

Από την άλλη πλευρά βεβαίως δεν μπορούμε να αποκλείσουμε τις επιδράσεις των ιδεολογικών νεωτερισμών που μεταφέρθηκαν από την πόλη, κυρίως μετά το πόλεμο. Όμως, δεν μπορούμε να εκτιμήσουμε το μέγεθος της επιρροής τους στην κοινωνική μεταβολή όταν έχει προηγηθεί ήδη από τον 19^ο αιώνα μία μεγάλη γεωγραφική εσωτερική αναδιάταξη του πληθυσμού, με εμφανείς επιδράσεις στις νοοτροπίες και στις πρακτικές των ανθρώπων.

Ανακεφαλαιώνοντας αυτή τη σύντομη παρουσίαση του προβλήματος της πληθυσμιακής αναδιάρθρωσης, θα λέγαμε πως οι μετακινήσεις συνθέτουν ένα νέο δημογραφικό πλαίσιο με νέες συμπεριφορές στον πεδινό χώρο. Ως αποτέλεσμα της νέας οικιστικής και πληθυσμιακής σύνθεσης, προκύπτει η βαθμιαία αποδέσμευση από το άκαμπτο κανονιστικό πλαίσιο του παρελθόντος. Οι διαπιστωμένες σταθερές που διασφαλίζουν τη συνοχή και τη συνέχεια, αλλά και οι εξαναγκασμοί που επιβάλλονται μέσω των δικτύων, αναιρούνται σταδιακά δίνοντας τη θέση τους σε νέες αντιλήψεις, στάσεις, και

συμπεριφορές, όπως τουλάχιστον διαπιστώνουμε στα ζητήματα του γάμου. Τα αίτια και τα αποτελέσματα θα περιγράψουμε αναλυτικά στο δεύτερο μέρος της έρευνας. Με δεδομένη λοιπόν τη χαλάρωση των κανόνων η οποία στις συνθήκες που ακολούθησαν οδηγεί στην έλλειψη ενός κανονιστικού κοινωνικού πλαισίου, απορρέει ένα ακόμα ερώτημα. Κατά πόσο διαμορφώνεται μια γενικευμένη, αρχικά δημογραφική στη συνέχεια κοινωνική, αστάθεια που τείνει να γίνει καθεστώς και «αγγίζει» όλα τα επίπεδα της κοινωνικής οργάνωσης και ιεραρχίας: το πεδίο της οικονομίας, της πολιτικής της διοίκησης, της καθημερινής κοινωνικής ζωής των ανθρώπων. Δεν είναι ασφαλώς γνωστό, αν υπό ίδιες ή παρόμοιες συνθήκες εξελίχθηκαν οι τοπικές κοινωνίες άλλων περιοχών. Ακόμη αν με την έννοια αυτή νομιμοποιείται μια γενική υπόθεση εργασίας για την ταυτότητα και το χαρακτήρα των χωρικών κοινωνιών. Είναι βεβαίως ερώτημα που υπερβαίνει τα όρια της παρούσας μελέτης και κατά πολύ τις δυνατότητές της.

Θεωρητική Σύνοψη των Κοινωνικών Δικτύων

1.1. Ορισμοί και διαμάχες

Η ανάλυση των κοινωνικών δικτύων αναπτύχθηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο και κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες, όπου εξελίχθηκε γρήγορα και θεωρείται πλέον ως μία από τις βασικές επιστημονικές μεθόδους ανάλυσης στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Αποτελεί δηλαδή βασικό αναλυτικό εργαλείο για την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία, την πολιτική επιστήμη, ή την ψυχολογία.¹

Η σύγχρονη έρευνα έχει δείξει ότι τα κοινωνικά δίκτυα λειτουργούν παράλληλα και σε πολλά επίπεδα. Από το άτομο και την οικογένεια ως το σύνολο μιας οικιστικής μονάδας όπως είναι ένας αγροτικός οικισμός ή μία πόλη, ή και ολόκληρη η κοινωνία όταν αναφερθούμε σε μία χώρα. Αλλά και εκτός από τα τοπικά δίκτυα μιας χώρας ή και ενός έθνους, οι δικτυώσεις που ανέκαθεν αποτελούσαν χαρακτηριστικό όλων των τύπων κοινωνιών του παρελθόντος, εκτείνονται πλέον με μεγαλύτερη ένταση και ποικιλία σε υπερεθνικές οντότητες. Τα δίκτυα επιπλέον διαδραματίζουν έναν κρίσιμο ρόλο στη διαδικασία επίλυσης των προβλημάτων μιας κοινωνίας, αλλά και στον τρόπο της οργάνωσής της, όπως και στο βαθμό επίτευξης των στόχων και ικανοποίησης των αναγκών.²

Τι είναι όμως το δίκτυο; Οι ορισμοί που έχουν δοθεί είναι πάρα πολλοί και δεν αναπτύσσονται σε μία σύντομη παρουσίαση. Γενικά ως δίκτυο θεωρείται ένα σύνολο στοιχείων, παραγόντων ή φορέων δράσης, που ονομάζονται δρώντες, και οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με οποιαδήποτε μορφή

---

¹ Η επίδραση της θεωρίας των δικτύων γενικά στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, αλλά και η επιστημονική της διαδρομή, σε όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, που κατέληξε στη συγκεκριμένη θεώρηση των δικτύων, αναφέρεται περιεκτικά από τον SCOTT J., *Social Network Analysis*, Sage, 2000, σσ. 16-26.

² Βλ. WASSERMAN S., FAUST K., *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge, Cambridge University Press, σσ. 4-5.

διαδραστικής συμπεριφοράς. Οι σχέσεις ή επαφές που ενώνουν τους δρώντες, ονομάζονται δεσμοί ή σχέσεις διάδρασης. Το δίκτυο λοιπόν αποτελείται από στοιχεία, οργανισμούς, φορείς δράσης κλπ. που αναγνωρίζονται ως δρώσες συσχετιζόμενες οντότητες.³ Άλλοι συγγραφείς ορίζουν το κοινωνικό δίκτυο ως το άθροισμα των προσωπικών επαφών μέσω των οποίων το άτομο διατηρεί την κοινωνική του ταυτότητα, λαμβάνει συναισθηματική υποστήριξη, υλική ενίσχυση και συμμετοχή στις υπηρεσίες, έχει πρόσβαση στις πληροφορίες και δημιουργεί νέες κοινωνικές και επαγγελματικές επαφές.⁴ Ο Σ. Χτούρης ορίζει τα κοινωνικά δίκτυα ως τα πολυδιάστατα συστήματα επικοινωνίας και διαμόρφωσης της ανθρώπινης πρακτικής και της κοινωνικής ταυτότητας.⁵

Η ανάλυση των δικτύων αν και έχει επεκταθεί στις κοινωνικές επιστήμες, είναι γνωστό πως αποτελεί ξεχωριστό επιστημονικό πεδίο των μαθηματικών. Πολλοί μάλιστα θεωρούν ότι στην πραγματικότητα η θεωρία των κοινωνικών δικτύων, έχει την προέλευσή της στα μαθηματικά.⁶ Βάση για την άποψη αυτή αποτελεί η μαθηματική θεωρία των γράφων ή γραφημάτων και βεβαίως η καταλληλότητά της ως εργαλείο ή μέθοδος έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες.⁷ Και αυτό προκύπτει από τον ορισμό και τα δομικά στοιχεία της θεωρίας. Ως γράφος ορίζεται ένα σύνολο από κόμβους (σημεία) που ενώνονται μεταξύ τους με ακμές (γραμμές). Στην περίπτωση που δεν έχουν κατεύθυνση θεωρούνται μη κατευθυνόμενοι γράφοι και αποτελούν απλώς διμερή σύνολα. Αντίθετα στην περίπτωση που οι ακμές έχουν κατεύθυνση, δηλαδή οι γραμμές μεταβάλλονται σε τόξα, τότε οι γράφοι καθίστανται κατευθυνόμενοι. Οι γράφοι αναπαρίστανται ή απεικονίζονται με συνδέσεις μεταξύ των κόμβων. Πλήρης γράφος θεωρείται εκείνος που περιέχει γραμμές για κάθε ζεύγος κόμβων, αραιός εκείνος που περιέχει λίγες γραμμές και φυσικά λίγα ζεύγη και τέλος πυκνός

---

³ Βλ. Στο ίδιο, σ. 4. Επίσης ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΙΑΔΗΣ Μ., «Μία εισαγωγή στην ανάλυση των κοινωνικών δικτύων», Αθήνα, 2004, σ. 3.

⁴ Βλ. WALKER K., MACBRIDE A, VACHON M., «Social support networks and the crisis of bereavement». *Social Science and Medicine*, London, 1977, σσ. 35-41.

⁵ ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., ό.π., σ. 15.

⁶ Το ζήτημα της μαθηματικοποίησης των μεθόδων που χρησιμοποιούν οι κοινωνικές επιστήμες, θέτει εισαγωγικά ο J Scott στο κείμενο που προαναφέρθηκε. Βλ. SCOTT J., ό.π., σ. 1.

⁷ WASSERMAN S., FAUST K., ό.π., σ. 93.

εκείνος που με πολλές ακμές ενώνει πολλούς κόμβους και φυσικά καταλήγει σε πολλά ζεύγη.⁸

Με τη λογική αυτή όταν χρησιμοποιούμε τον όρο κοινωνικό δίκτυο, θεωρούμε ότι αναφερόμαστε στο σύνολο των σχέσεων που αναπτύσσονται σε μία συγκεκριμένη ομάδα. Στο πλαίσιο της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων, κάθε διαφορετική σχέση, οποιαδήποτε μορφή και αν λαμβάνει, εκφράζει αυτόματα και τη σύνδεση δύο υποκειμένων. Σε μία ομάδα που ερευνάται με τις τεχνικές και μεθόδους της ανάλυσης κοινωνικών δικτύων το σύνολο των καταγεγραμμένων σχέσεων αποτυπώνονται γραφικά με κόμβους που εκφράζουν τα άτομα και γραμμές που εκφράζουν τις συνδέσεις μεταξύ τους. Αυτή η σχεδόν απλοϊκή σχηματική απεικόνιση αποκτά νόημα μέσω των ποσοτικών όρων ανάλυσης, αποκαλύπτοντας τη δομή της υπό έρευνα ομάδας, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή και κατανοητή από το «πλέγμα» των καταγεγραμμένων σχέσεων που αναπτύσσουν τα διακριτά μέλη που την αποτελούν.⁹

Σε ένα δίκτυο ορισμένοι δεσμοί μπορούν επιπλέον να θεωρηθούν ως ισχυροί, αφού παρουσιάζουν τα στοιχεία της έντονης επαναληπτικότητας, αλλά και της ανταλλαγής των διατιθέμενων αξιών τους. Αντίθετα χαρακτηρίζονται ως ασθενείς όταν τα στοιχεία αυτά ατονούν και περιορίζονται. Αξιοποιώντας τις γνώσεις των μαθηματικών μπορούμε και στις δύο περιπτώσεις να καταλήξουμε σε ελεγχόμενες και πειθαρχημένες εκτιμήσεις. Στην κατεύθυνση αυτή από τη δεκαετία του '60 ή του '70, διάφορες θεωρήσεις που εμφανίστηκαν στο χώρο της κοινωνιολογίας ή ευρύτερα των κοινωνικών επιστημών, αμφισβήτησαν τις προηγούμενες κατεστημένες θεωρίες και ερευνητικές μεθόδους. Αν και οι προσπάθειες αυτές ξεκινούσαν από διαφορετικές αφετηρίες, είχαν πολλές φορές ως κοινή τους επιδίωξη την μεταφορά και την ένταξη ερευνητικών

---

⁸ Βλ. ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΙΔΗΣ Μ., ό.π, 14.

⁹ WASSERMAN S., FAUST K., ό.π., σ. 4-5. Κρίσιμης σημασίας στη μέθοδο και στην ανάλυση των κοινωνικών δικτύων, είναι το γεγονός ότι η μονάδα προσέγγισης στα κοινωνικά δίκτυα δεν είναι το άτομο, αλλά μια οντότητα που αποτελείται από ένα σύνολο ατόμων και η σύνδεση μεταξύ τους. Οι μέθοδοι των δικτύων εστιάζουν σε δυάδες (δύο δρώντες και οι δεσμοί τους) σε τριάδες (τρεις δρώντες και οι δεσμοί τους) ή μεγαλύτερα συστήματα (υποομάδες ατόμων ή ολόκληρα δίκτυα).

εργαλείων, από το χώρο των θετικών επιστημών, στο πεδίο της κοινωνιολογίας. Ορισμένοι μάλιστα προσπάθησαν να προχωρήσουν ακόμα και στη χρήση πειραμάτων στις κοινωνικές επιστήμες, αν και κάτι τέτοιο μοιάζει ανέφικτο.¹⁰

Θα παρατηρούσα ότι πέραν μιας στείρας επιστημονικής διαμάχης, δεν είναι βέβαιο ότι η συγκεκριμένη μαθηματική θεωρία των γράφων, αποτελεί επιστημονικό προαπαιτούμενο της θεωρίας των κοινωνικών δικτύων, έστω και αν σχετίζεται μαζί της. Τα γραφήματα, οι απεικονίσεις ή άλλοι τρόποι αναπαράστασης χρησιμοποιούνται από τους κοινωνικούς επιστήμονες, οι οποίοι δανείζονται αναλυτικά εργαλεία προκειμένου η έρευνα να ενισχύσει την αναγκαία επιστημονική της πειθαρχία. Το ζήτημα όμως που αποκτά σημασία και για το οποίο έχει αναπτυχθεί ένας ενδιαφέρον διάλογος, αφορά τη διασφάλιση, όχι μόνο της διεπιστημονικής συνεργασίας, αλλά και της ιδιαιτερότητας ή της αυτονομίας κάθε επιστημονικού πεδίου ώστε τελικά να εξυπηρετείται ή ίδια η επιστημονική γνώση.¹¹

---

¹⁰ Στη δεκαετία του 1960 μία ομάδα με υπεύθυνο τον Stanley Milgram πραγματοποίησε ένα πείραμα. Επιδίωξη της ομάδας ήταν να δείξει, ότι άγνωστοι άνθρωποι, δεν απέχουν πολύ μεταξύ τους, αφού μέσω ενός δικτύου διαδοχικών γνωριμιών βρίσκονται κοντά ο ένας στον άλλο. Αυτό αποδεικνύεται με 296 τυχαίους αποστολείς γραμμάτων, από τους οποίους ζητήθηκε να στείλουν ένα γράμμα σε κάποιον χρηματιστή στη Βοστώνη τον οποίο οι αποστολείς δεν γνώριζαν. Την επιστολή όφειλαν να στείλουν σε κάποιο γνωστό τους που θεωρούσαν πιθανό να βρίσκεται πλησιέστερα στο χρηματιστή, με τη ρητή εντολή ο παραλήπτης να ενεργήσει αναλόγως, σημειώνοντας παράλληλα τον αριθμό των προσώπων που χρειάστηκαν ως τον τελικό παραλήπτη. Καμία λοιπόν επιστολή δεν χρειάστηκε, για να φτάσει στον υποτιθέμενο χρηματιστή από τη Βοστώνη, πάνω από έξι «βήματα». Επί της ουσίας το πείραμα αυτό αποδεικνύει μέσω των κόμβων και των ακμών ενός δικτύου, πως μπορούν υπό τις ανάλογες συνθήκες, σκοπιμότητες και ανάγκες να υπάρξουν οι οποιοσδήποτε συνδέσεις. Βλ. SCOTT J., ό.π.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 2. Ο Scott αναφέρεται σε ερευνητές προερχόμενους από τις θετικές επιστήμες και μεταφέρουν τις μεθόδους τους στις κοινωνικές επιστήμες. Από την πλευρά τους οι κοινωνικοί επιστήμονες οριοθετούν τη χρήση των μαθηματικών εργαλείων, ώστε αφ' ενός να μην μετατραπεί η κοινωνική έρευνα σε μαθηματική με τον κίνδυνο να απολεσθεί η ερμηνεία των κοινωνικών ανθρώπινων φαινομένων στους τύπους των μαθηματικών υπολογισμών και αφ' ετέρου να μη καταστήσουν αδύνατη την κατανόηση των κοινωνικών μηχανισμών, από τους μη μαθηματικούς κοινωνικούς ερευνητές, αναλυτές ή απλούς αναγνώστες.

1.2. Τα προηγηθέντα της έννοιας του δικτύου

Η αρχική χρήση του όρου και της μεθόδου των δικτύων ίσως δεν έχει πατρότητα, αν και μια τέτοια πληροφόρηση δεν έχει ιδιαίτερη σημασία. Ήδη από το 1902 ο G. Simmel αναφέρεται στο ζήτημα και προτείνει την συσχέτιση μεταξύ του μεγέθους των ομάδων και των σχέσεων μελών τους.¹² Ανέλυσε συγκεκριμένα την μικρότερη κοινωνική ομάδα που είναι η δυάδα και παρατήρησε ότι ενώ το περιεχόμενό της διαφέρει από περίπτωση σε περίπτωση, μπορεί ωστόσο να αναλυθεί με τον ίδιο τρόπο λόγω της δυαδικής δομής της. Παράλληλα ασχολήθηκε και με τις αλλαγές που προκαλούνται από την αύξηση του αριθμού των μελών.¹³

Ο ανθρωπολόγος Radcliff Brown, αργότερα, περιέγραψε και ανέλυσε την ουσία και τη δυναμική των σχέσεων, διατυπώνοντας τη θέση ότι οι διαπροσωπικές κοινωνικές σχέσεις αποτελούν τμήμα της γενικής κοινωνικής δομής. Τονίζοντας πως όταν μελετάμε την κοινωνική δομή η συγκεκριμένη πραγματικότητα που μας ενδιαφέρει είναι το σύνολο των υφιστάμενων σχέσεων που συνδέουν σε μία δεδομένη στιγμή τα μέλη της κοινωνίας.¹⁴ Στόχος στην ανάλυσή του να μελετάμε, αναλύουμε και κατανοούμε τις σχέσεις στο εσωτερικό των κοινωνιών, έχοντας ως τελικό σκοπό την κατανόηση του νοήματός τους.

---

¹² Βλ. τις αναλύσεις στο έργο του από τον BOTTMORE T., *Κοινωνιολογία, κεντρικά προβλήματα και βασική βιβλιογραφία*, Αθήνα, Gutenberg, 1990, σ. 56.

¹³ Πρβλ. την αναφορά ότι «ο Simmel έδειξε επίσης πως η προσθήκη ενός ακόμη προσώπου στη σχέση, ή η μετατροπή της δυάδας σε τριάδα, επιφέρει βαθιές δομικές μεταβολές...» στην παρουσίαση των θεωριών του από τους TIMASHEFF N. THEODORSON, G., *Ιστορία κοινωνιολογικών θεωριών*, Αθήνα, Gutenberg, 2005, σ. 214. Επισημαίνουν ακόμη ότι ο Simmel χρησιμοποιώντας τη θεωρία της κοινωνικής διαντίδρασης ανέλυσε και τις σχέσεις ανωτερότητας - υποταγής και υπογράμμισε τη σημασία της διαντίδρασης στις σχέσεις. «Αντί οι διαντιδράσεις να είναι μονομερείς έτσι ώστε οι ανώτεροι να επηρεάζουν τους κατώτερους, οι σχέσεις χαρακτηρίζονται από αμοιβαιότητα και οι κατώτεροι επηρεάζουν τους ανώτερους. Ακόμα και στις ακραίες μορφές κυριαρχίας υπάρχει διαντίδραση». Στο ίδιο, σ. 216.

¹⁴ Το αντικείμενο που προσπαθούμε να περιγράψουμε και να αναλύσουμε είναι η δομική μορφή, οι γενικές δηλαδή σχέσεις, ανεξάρτητα από τις διαφορές και τα πρόσωπα που συμμετέχουν σ' αυτές. BROWN R., *Structure and Function in Primitive Society*, London, Cohen, 1952, σσ. 91-92.

Η οπτική των δικτύων αναπτύχθηκε κυρίως στο πλαίσιο του δομισμού που διαμορφώθηκε γύρω από το έργο και τις μελέτες του Brown.¹⁵ Στη συνέχεια ένας σημαντικός αριθμός ανθρωπολόγων και κοινωνικών επιστημόνων από τη δεκαετία του '30, οικοδομεί τη «σχολή» του δομισμού και διάφορες τάσεις που προέκυψαν. Ο δομισμός είναι γνωστό περιγράφει τη δομή ενός συστήματος αναλύοντας τις σχέσεις που έχουν τα στοιχεία μεταξύ τους.¹⁶ Η θεώρηση αυτή στην ουσία της συναντάται με τη δικτυακή ανάλυση που καταγράφει κόμβους συνδεδεμένους μεταξύ τους και οι οποίοι παράγουν σχέσεις στο εσωτερικό ενός συστήματος. Ομοίως ο δομολειτουργισμός του T. Pearson συνδυάζει τις έννοιες της δομής και της λειτουργίας, υποστηρίζοντας ότι η κοινωνική πραγματικότητα οργανώνεται από επιμέρους στοιχεία καθένα από τα οποία επιτελεί μία λειτουργία¹⁷ και τελικά διασφαλίζεται η ισορροπία και διατήρηση του συστήματος.¹⁸

Από μία διαφορετική οπτική ο J. Moreno, κύριος εκφραστής και ιδρυτής της κοινωνιομετρίας, επιδιώκοντας να προσδιορίσει το ακριβές νόημα των κοινωνικών σχέσεων, μελέτησε την εσωτερική δομή των ομάδων. Ο Moreno και η επιστημονική του ομάδα, ξεκινώντας από την δεκαετία του 1930, είχαν σκοπό να διερευνήσουν τους τρόπους με τους οποίους προσδιορίζονται οι σχέσεις στις ομάδες, να μελετήσουν τα όρια κίνησής τους και να ορίσουν το πιθανό πλαίσιο της δράσης τους. Αν και το αρχικό τους ενδιαφέρον, τους κατηύθυνε σε ψυχολογικές ερμηνείες, επεκτάθηκαν στη διερεύνηση μηχανισμών συσχέτισης του ατόμου, με τα δομικά στοιχεία του κοινωνικού χώρου στον οποίο εντάσσεται. Το πρόβλημα που αντιμετώπισαν αφορά κυρίως το ζήτημα της έλξης και της απώθησης, στις περίπλοκες σχέσεις που προκύπτουν μεταξύ των μελών μιας ομάδας ή και ομάδων μεταξύ τους. Γι' αυτό διερευνήθηκαν μορφές και ιδιότητες των ανθρωπίνων σχέσεων, όπως η προσέγγιση ή η απομάκρυνση

---

¹⁵ SCOTT J., ό.π., σ. 7.

¹⁶ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ., *Λεξικό Όρων Κυβερνητικής Δομισμού και της Θεωρίας των Συστημάτων*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1987, σ. 110.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 169.

¹⁸ Το ζήτημα της δομικής ισορροπίας τίθεται και πάλι από τους Wasserman - Faust. Σχετίζεται με τη θέση περί κοινωνικών θέσεων και ρόλων, εφ' όσον έτσι διασφαλίζεται η διατήρηση τη κοινωνικής συνοχής και του συστήματος γενικότερα. WASSERMAN S., FAUST K., ό.π. σ. 348.

μεταξύ των προσώπων στις ομάδες, η φιλία, η εχθρότητα ή το συμφέρον. Πρόκειται για σχέσεις μικρής κλίμακας που όμως εμπλέκουν και εντάσσουν τα πρόσωπα σε μεγαλύτερα σύνολα, πάνω στα οποία στηρίζονται παράμετροι ευρείας εμβέλειας όπως είναι η οικονομική δράση ή οι εξουσιαστικές δομές.¹⁹ Το ενδιαφέρον του Moreno για τις διαπροσωπικές σχέσεις και την σύνδεσή τους με μεγάλες κοινωνικές οντότητες και μηχανισμούς, τον οδήγησε στην επινόηση του κοινωνιογράμματος που καταγράφει και αντιπροσωπεύει τα στοιχεία ενός κοινωνικού συνόλου όπου τα άτομα αντιπροσωπεύονται με σημεία και οι σχέσεις μεταξύ τους με γραμμές. Ο Moreno είναι ο πρώτος που συστηματοποιεί τις σχέσεις αυτές σε αναλυτικό διάγραμμα, καταγράφοντας τις δομές, τους δεσμούς, τις λειτουργίες αλλά και τους ανθρώπους ή τις ολότητες σε μία διαγραμματική χαρτογράφηση ή απεικόνιση. Στη συνέχεια μπορούν να προκύψουν αμοιβαιότητες, συμμετρίες, ασυμμετρίες και συνδέσεις.

Η κοινωνιομετρία λοιπόν μελετάει ως ολότητα την κοινωνική ομάδα όπου το κάθε μέρος εξετάζεται σε σχέση με το σύνολο και η ολότητα σε σχέση με κάθε μέρος. Οι κοινωνιομέτρες που ακολούθησαν τους γεννήτορες, θεωρούσαν πως η κοινωνία αποτελεί οντότητα που υπερβαίνει το απλό δίκτυο των υπάρχουσών σχέσεων. Η δομή της εκδηλώνεται στη διαδικασία των θετικών ή αρνητικών επιλογών των ανθρώπων και βασίζονται στην έλξη ή στην απώθηση μεταξύ των προσώπων. Το κοινωνιόγραμμα είναι ένα σχέδιο λειτουργίας μιας ομάδας όπου με σύμβολα σημειώνονται οι θετικές ή αρνητικές επιλογές των μελών της ομάδας. Μέσω του κοινωνιογράμματος είναι δυνατή η επισήμανση των μελών μιας ομάδας που ορίζονται από το σύνολο των σχέσεων που περιβάλλουν κάθε άτομο.²⁰

¹⁹ TIMASHEFF G., M THEODORSON, ό.π., σ. 383.

²⁰ «Η διαδικασία της γραφικής παράστασης αποκαλύπτει ένα περιορισμένο αριθμό χαρακτηριστικών σχηματισμών: α. το μοναχικό άτομο το απομονωμένο υποκείμενο, από την άποψη των επιλογών που κάνει και από την άποψη του αριθμού των άλλων που το επέλεξαν, β. το ζευγάρι, γ. το αυτοτελές τρίγωνο, δ. την αλυσίδα όπου ο Α επιλέγει τον Β, ο Β τον Γ κ.ο.κ. και ε. το άστρο με τις ακτίδες του. Εκτός από του σχηματισμούς αυτούς, που χαρακτηρίζουν τις μικρές ομάδες, οι κοινωνιομέτρες σημειώνουν και άλλες ευρύτερες δομές: την κοινότητα, που αποτελείται από ψυχοκοινωνικά δίκτυα, και την ανθρωπότητα που αποτελείται από κοινότητες». Στο ίδιο, σ. 386.

1.3. Δίκτυα: το γενικό πλαίσιο

Η θεωρία των κοινωνικών δικτύων, όπως αναφέραμε, προσεγγίζει τις κοινωνικές σχέσεις μέσω της οπτικής των *κόμβων* και των *δεσμών*. Οι *κόμβοι* είναι τα δρώντα πρόσωπα μέσα στα δίκτυα, και οι *δεσμοί* είναι οι σχέσεις μεταξύ των κόμβων δηλαδή των δρώντων προσώπων. Εκτός από τα πρόσωπα ή τα σύνολα που αναφέραμε (οικισμοί πόλεις), ως κόμβοι θεωρούνται και άλλες δράσες κοινωνικές οντότητες όπως λ.χ. οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές, επαγγελματικές, θρησκευτικές ομάδες ή οργανισμοί κ.α. Οι δεσμοί, κατ' επέκταση, αφορούν σχέσεις μεταξύ θεσμικών οντοτήτων και άλλων συνόλων ή μορφωμάτων. Μπορούν βεβαίως να υπάρξουν πολλά είδη δεσμών μεταξύ των κόμβων. Στην απλούστερη μορφή του, ένα κοινωνικό δίκτυο είναι ένας χάρτης όλων των δεσμών μεταξύ των κόμβων που αναλύονται και μελετώνται. Οι έννοιες απεικονίζονται και επιδεικνύονται συχνά σε ένα διάγραμμα, όπου οι κόμβοι είναι τα σημεία και οι δεσμοί είναι οι γραμμές του δικτύου που περιγράφεται.²¹

Τα είδη των κοινωνικών δικτύων διαφέρουν ανάλογα με τα πρόσωπα, τις ομάδες ή τους μηχανισμούς που εξυπηρετούν. Από το είδος του δικτύου προκύπτει και το αποτέλεσμα ή η χρησιμότητα του στα μέλη ή στις ομάδες από τα οποία απαρτίζεται. Τα μικρότερα δίκτυα π.χ., που συνήθως είναι και πιο συνεκτικά, είναι και περισσότερο αναγκαία αλλά και χρήσιμα στα μέλη τους, συγκριτικά με τα δίκτυα των οποίων τα μέρη έχουν χαλαρότερες μεταξύ τους σχέσεις. Είναι οι ονομαζόμενοι αδύναμοι δεσμοί που αφορούν πρόσωπα ή ομάδες έξω από το κύριο δίκτυο. Από την άλλη πλευρά όμως περισσότερα "ανοικτά" δίκτυα, με πολλούς χαλαρούς δεσμούς και αδύναμες συνδέσεις, είναι πιθανότερο να εισαγάγουν νέες ιδέες και ευκαιρίες στα μέλη τους, από τα κλειστά δίκτυα με αυστηρούς και πολύμορφους δεσμούς κάποιιοι από τους οποίους ίσως είναι αναποτελεσματικοί και περιττοί.²²

Στο εσωτερικό μιας μικρής ομάδας ισότιμων προσώπων, όπως λ.χ. στις φιλικές σχέσεις, θα λέγαμε ότι συνδέονται άτομα που έχουν τις ίδιες περίπου

---

²¹ Βλ. WASSERMAN S., FAUST K., ό.π., σ. 29.

²² Βλ. GRANOVETTER M., ό.π., σ. 78.

γνώσεις, χειρίζονται τις ίδιες πληροφορίες και μοιράζονται τις ίδιες ευκαιρίες. Σε αυτές εκδηλώνονται επαναλαμβανόμενα φαινόμενα, οι ίδιες και αναμενόμενες συμπεριφορές. Συνήθως έτσι λειτουργούν τα συνεκτικά και μικρού μεγέθους δίκτυα. Ενδεχόμενη άλλη ομάδα προσώπων με συνδέσεις σε διάφορα παράλληλα ή υπερκείμενα δίκτυα είναι πιθανό να έχει πρόσβαση σε ένα ευρύτερο φάσμα πληροφοριών. Στην περίπτωση αυτή το δίκτυο καθίσταται ελαστικό και μεταβαλλόμενο και τα πρόσωπα που το απαρτίζουν μπορούν να μετακινηθούν προς άλλα δίκτυα περιορίζοντας την πιθανότητα υποταγής και εργαλειοποίησης του ατόμου στο αρχικό δίκτυο.²³ Τα πρόσωπα στις δικτυώσεις αυτές μπορούν να διατηρήσουν την ατομικότητά τους, να ασκήσουν την επιρροή ή να δράσουν μέσα στα δίκτυα, να ενώσουν διαφορετικούς μηχανισμούς ή να καλύψουν κοινωνικές ανάγκες.²⁴

Η αποτελεσματικότητα της θεωρίας των δικτύων κρίνεται κυρίως από την προσαρμοστικότητα που δείχνει, στην πρόσληψη και κατανόηση των πραγματικών κοινωνικών συνθηκών που διαμορφώνονται από τις ανθρώπινες ομάδες και τις συνδέσεις τους. Σε αυτές τις συνθήκες τα ίδια τα πρόσωπα είναι λιγότερο σημαντικά από τις σχέσεις που συνάπτουν και από τους δεσμούς που γεννιούνται και εδραιώνονται μέσα στο δίκτυο.²⁵ Θα επαναλάβουμε ότι η θεωρία των δικτύων υποστηρίζει τη θέση ότι η ατομικότητα καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη συγκρότηση και τις λειτουργίες του δικτύου στο οποίο ανήκει.²⁶

Τα κοινωνικά δίκτυα, ως επιστημονική μέθοδος, αποτελούν το κατάλληλο εργαλείο για την κατανόηση τυπικών και άτυπων ομάδων ή μηχανισμών που λειτουργούν στο πλαίσιο της κοινωνικής οργάνωσης. Παραδειγματικά μπορούμε να αναφέρουμε την εφαρμογή της μεθόδου των δικτύων στους εξουσιαστικούς θεσμούς, τους οικονομικούς οργανισμούς, τον

---

²³ Από τον Manuel Castells, εκφράζεται η θέση πως οι κοινωνίες είναι δομημένες γύρω από το δίπολο που διαμορφώνεται ανάμεσα στο δίκτυο και τον εαυτό. Βλ. CASTELLS M., ό.π., σ. 3.

²⁴ Βλ. WASSERMAN S., FAUST K. ό.π, σ. 28.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 5.

²⁶ Τη θέση αυτή υποστηρίζει ο Manuel Castells στον πρόλογο του πρώτου τόμου της εκτεταμένης εργασίας του για τα δίκτυα. Βλ. CASTELLS M., ό.π., σ. 3. Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο Σ. Χτούρης (βλ. ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., ό.π., σ. 60).

εργασιακό-υπαλληλικό χώρο. Μπορεί δηλαδή στο πλαίσιο της σύγχρονης οικονομίας, να διερευνηθεί το ζήτημα της αλληλεπίδρασης μεταξύ των επιχειρήσεων, αναλύοντας λόγου χάριν και μελετώντας τις άτυπες συνδέσεις ανάμεσα στα ανώτερα διευθυντικά στελέχη. Ιδίου τύπου αναλύσεις μπορούν να γίνουν για τις σχέσεις μεταξύ πολιτικών οργανισμών ή συνδικαλιστικών φορέων. Αν μάλιστα ο ερευνητής συγκεντρώσει τις αναγκαίες πληροφορίες θα είναι σε θέση να και να αναδείξει τους τρόπους που τα δίκτυα χρησιμοποιούνται, για την επίλυση προβλημάτων μεταξύ των επιχειρήσεων ή για την αποτροπή ενός ανώφελου ανταγωνισμού, για τη διασφάλιση συνεργασιών και ακόμα για την αναζήτηση κοινών οικονομικών πολιτικών. Με την ιδιότητά τους αυτή τα δίκτυα, αλλά από μία άλλη οπτική, είναι πανίσχυρα εργαλεία στα χέρια των μηχανισμών της εξουσίας, προκειμένου να θέσουν υπό τον έλεγχό τους κοινωνικές διαφοροποιήσεις και αποκλίσεις από την κατεστημένη κυριαρχική κοινωνική οργάνωση.²⁷

Συνεπώς το νόημα των σχέσεων μπορεί να γίνει αντικείμενο επεξεργασίας να αναλυθεί και να προσδιοριστεί από τη θεωρία των δικτύων. Ακόμα και τις συνθήκες μέσα στις οποίες διαμορφώνεται η μεταβολή στις νοοτροπίες και στις συμπεριφορές μπορούμε να τις εντοπίσουμε με τη βοήθεια της συγκεκριμένης θεωρίας. Ο ερευνητής λόγου χάριν κατανοεί πως η αποδυνάμωση παρελθόντων ισχυρών δικτυακών δεσμών, θα επιφέρει τη μεταβολή στις αντιλήψεις των ανθρώπων που συνιστούν ένα νέο σύνολο ή μία ομάδα, στο πλαίσιο ενός νέου δικτύου. Βεβαίως η θέση αυτή δεν προκύπτει από

---

²⁷ Ο ανεξάντλητος και πάντα επίκαιρος Ν. Πουλαντζάς στο βιβλίο του *οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό* σημειώνει: «Απ' αυτόν τον κυρίαρχο ρόλο των σχέσεων παραγωγής πάνω στις παραγωγικές δυνάμεις και στη διαδικασία της εργασίας απορρέει ο ουσιαστικός ρόλος των πολιτικών και των ιδεολογικών σχέσεων στον δομικό προσδιορισμό των κοινωνικών τάξεων. Οι σχέσεις παραγωγής και οι σχέσεις που τις συνθέτουν (οικονομική κυριότητα/κατοχή) εκφράζονται με τη μορφή εξουσιών που απορρέουν από αυτές, δηλαδή με ταξικές εξουσίες. Σαν τέτοιες, οι εξουσίες αυτές συνδέονται οργανικά με τις πολιτικές και ιδεολογικές σχέσεις που τις καθιερώνουν και τις νομιμοποιούν. Οι σχέσεις αυτές δε επιπροσθέτονται απλώς στις προϋπάρχουσες σχέσεις παραγωγής, αλλά είναι και οι ίδιες παρούσες, με ειδική για κάθε τρόπο παραγωγής μορφή, στη διαμόρφωση των σχέσεων παραγωγής». Βλ. ΠΟΥΛΑΝΤΑΣ Ν., *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1975, σ. 26.

τη θεωρία που προτείνει κάποιου τύπου γενική ερμηνεία και η οποία εξειδικεύεται στη συγκεκριμένη έρευνα. Προκύπτει από τη διαχείριση των δεδομένων που διαθέτει μία μελέτη, τη διερεύνησή τους και την τελική τεκμηρίωση.

1.4. Η θεωρητική κατανόηση των δικτύων

Η καταλληλότητα της μεθόδου των δικτύων κρίνεται επιπλέον από την δυνατότητα που προσφέρει, είτε στην κατανόηση των συμπεριφορών που εμφανίζονται στις διομαδικές σχέσεις, είτε στην προσέγγιση των μηχανισμών εσωτερικής ενδοομαδικής δικτύωσης που επιδρά στις αλλαγές των αντιλήψεων και των στάσεων. Πεδίο εφαρμογής είναι είτε οι οριζόντιες ισότιμες σχέσεις, είτε η κατακόρυφη εξουσιαστική οργάνωση. Μπορούμε αντίστοιχα να διακρίνουμε δύο τύπους δικτυακών προσεγγίσεων. *Πρώτον*, τις προσεγγίσεις που αναφέρονται στις ιδιότητες, τις διαθέσεις, τις νοοτροπίες και τις συμπεριφορές των δρώντων υποκειμένων, ανθρώπων ή ομάδων.²⁸ Παραδείγματα είναι το φύλο, η ηλικία, αλλά και οι δράσεις ή οι αντιλήψεις που καθορίζουν τις στάσεις ατόμων και ομάδων.²⁹ *Δεύτερον*, τις προσεγγίσεις που αναλύουν και ερμηνεύουν την εξουσιαστική δόμηση των σχέσεων, όπου ο κοινωνικός μηχανισμός ιεραρχείται και κάποιες σχέσεις που έχουν ρυθμιστικό χαρακτήρα, διαμορφώνουν άλλες που υπάγονται σ' αυτές.³⁰ Πολλές φορές μάλιστα είναι δύσκολο να παρατηρήσουμε την διαφορετικότητα μεταξύ οριζόντιων δικτυώσεων από τη μία πλευρά και των κατακόρυφων εξουσιαστικών από την άλλη.

---

²⁸ Ο Manuel Castells επικαλείται την πολλαπλότητα των στοιχείων που δομούν την ανθρώπινη συμπεριφορά, αλλά και την ανθρώπινη οντότητα στο σύνολό της. Βλ. CASTELLS M., ό.π., σ. 7.

²⁹ Οι αντίστοιχες μεταβλητές που παράγονται από τις μετρήσεις των χαρακτηριστικών των δρώντων, ονομάζονται μεταβλητές των χαρακτηριστικών. WASSERMAN S., FAUST K., ό.π., σ. 29.

³⁰ «Η διαδικασία παραγωγής και εκμετάλλευσης είναι συγχρόνως διαδικασία αναπαραγωγής των πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων κυριαρχίας/υποταγής». Βλ. ΠΟΥΛΑΝΤΑΣ Ν., ό.π., σ. 26.

Αναλυτικότερα, στις οριζόντιες δικτυώσεις οι ιδιαίτερες μεταβλητές που αναζητούμε σε μία έρευνα, ενδέχεται να είναι οι οικογενειακές νοοτροπίες και οι προσωπικές συμπεριφορές που μπορεί να υπάγονται ή να μην υπάγονται στο ευρύτερο πλαίσιο κανόνων. Οι πρακτικές ανάλογα με το φύλο, την ηλικία ή το γένος, ονομαζόμενες από τους θεωρητικούς μεταβλητές των χαρακτηριστικών, μπορούν να ποσοτικοποιηθούν, να μετρηθούν και να αναλυθούν στατιστικά.³¹ Οδηγούν σε ενδιαφέρουσες υποθέσεις έρευνας και σε συμπεράσματα, παραπέμπουν δε σε σημαίνουσες θεωρητικές προσλήψεις όπως είναι η θεωρία του νοήματος και της δράσης-πράξης του Βέμπερ.³²

Μεταξύ των δρώντων προσώπων ή ομάδων στο εσωτερικό μικρών ή μεγάλων συλλογικοτήτων, υφίστανται σχέσεις που προκύπτουν από τις αλληλεπιδράσεις ή επαφές και συνδέσεις που οδηγούν στην αναγκαία συνοχή ενός συνόλου. Από τους Wasserman και Faust αναφέρονται οι σχέσεις αυτές ως σχεσιακά δεδομένα και ο χαρακτήρας τους δεν προσδιορίζεται μόνο από ιδιότητες των δρώντων προσώπων, αλλά από την ταυτότητα και δυναμική της σχέσης που αποκτά μία σχετική αυτονομία από τους ανθρώπους που την

---

³¹ Βάση για την ποσοτικοποίηση αποτελεί η μαθηματικής προέλευσης θεωρία των γράφων. WASSERMAN S. και FAUST K., ό.π., σσ. 94-95.

³² Η έννοια της κοινωνικής πράξης του Βέμπερ διατυπώνεται ως ακολούθως:

- «1. Η κοινωνική πράξη (που συμπεριλαμβάνει και την παράλειψη ή ανοχή), μπορεί να προσανατολισθεί σε παρελθούσα, σε παρούσα και σε μέλλουσα συμπεριφορά άλλων, (εκδίκηση για προγενέστερες προσβολές, άμυνα σε παρούσα επίθεση, λήψη αμυντικών μέτρων εναντίον μελλοντικών επιθέσεων). Οι «άλλοι» μπορούν να είναι άτομα, που είναι εντελώς άγνωστα. (...)
2. Κάθε είδους πράξη-και η εξωτερική πράξη-δεν είναι κοινωνική πράξη, με την έννοια που δίνουμε εδώ στη λέξη. Η εξωτερική πράξη δεν είναι κοινωνική, εάν προσανατολίζεται μόνον στις προσδοκίες της συμπεριφοράς άψυχων αντικειμένων. Η εσωτερική (υποκειμενική) συμπεριφορά είναι τότε μόνον κοινωνική πράξη, όταν προσανατολίζεται στη συμπεριφορά άλλων. Η θρησκευτική συμπεριφορά π.χ. δεν είναι κοινωνική πράξη, εάν μένει απλώς στοχασμός, μοναχική προσευχή κλπ. Η οικονομική πράξη ενός ατόμου είναι τότε μόνον κοινωνική, εφ' όσον έχει υπ' όψη της τη συμπεριφορά τρίτων. Έτσι εντελώς γενικά και τυπικά γίνεται κοινωνική, εφόσον ο πραγματικός έλεγχος του πράττοντος πάνω στα οικονομικά αγαθά είναι σεβαστός από τους άλλους». Βλ. WEBER M., *Βασικές Έννοιες Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Κένταυρος, 1983, σ. 251.

απαρτίζουν.³³ Είναι τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να παραχθούν και να τροφοδοτηθούν μόνο μέσα από τη σύνδεση των ανθρώπων και όχι ατομικά, ακόμη και στην περίπτωση που εκλαμβάνεται με αυτή την εκδοχή. Τέτοια παραδείγματα είναι οι κανόνες μίας κοινωνίας, οι συμβολισμοί της, οι αξίες οι κυρίαρχες νοοτροπίες κλπ. που δημιουργούνται και συντηρούνται μόνο μέσω των σχέσεων, δηλαδή μεταξύ των δρώντων ή κόμβων και οπωσδήποτε στη λογική των δικτύων.³⁴

Στο σημείο αυτό, θα προσθέσουμε ότι και ο J. Scott εκτός από τα χαρακτηριστικά ή τις ιδιότητες των δρώντων από τη μία, αλλά και των συνδέσεων μεταξύ τους από την άλλη, εισάγει ένα τρίτο τύπο δεδομένων, τα ιδεατά, που περιγράφουν τις έννοιες ή τα κίνητρα τους ορισμούς και τις τυποποιήσεις.³⁵ Οι τεχνικές για την ανάλυση των ιδεατών δεδομένων είναι λιγότερο ανεπτυγμένες αν και ο Βέμπερ πριν από αρκετές δεκαετίες στην ουσία χρησιμοποίησε αυτή την προσέγγιση, κατασκευάζοντας τον ιδεατό τύπο και αναλύοντας τα νοήματα και τη δράση των υποκειμένων.³⁶

Ανεξάρτητα από τις μικρές ή μεγάλες ερμηνευτικές θεωρητικές διαφοροποιήσεις, οι προσεγγίσεις αυτές αποτέλεσαν το πλαίσιο ανάδειξης των δικτύων. Στοιχεία, δεσμοί, αλληλοκαθορισμοί που χαρακτηρίζουν και ορίζουν κάθε κοινωνική οργάνωση έγιναν πεδία της δικτυακής ανάλυσης, κυρίως μετά την δεκαετία του '70 που καταγράφεται ένα πλήθος μελετών, από τις οποίες προέκυψαν και οι βασικές έννοιες της ανάλυσης των κοινωνικών δικτύων.

1.5. Οι στοιχειώδεις έννοιες των δικτύων

Στη προσπάθεια ενσωμάτωσης στην έρευνα μας της θεωρίας των δικτύων απαραίτητη είναι η προσφυγή στη συνοπτική τουλάχιστον παρουσίαση των στοιχειωδών εννοιών που χρησιμοποιούνται και θεωρούνται προαπαιτούμενα

---

³³ Με άλλο τρόπο η ανάλυση των κοινωνικών δικτύων βασίζεται στην παραδοχή της σημασίας των σχέσεων μεταξύ αλληλεπιδρώντων μονάδων. Βλ. WASSERMAN S. και FAUST K., ό.π., σ. 4.

³⁴ Οι δρώντες και οι πράξεις τους στη θεωρία των δικτύων θεωρούνται εξαρτώμενοι περισσότερο παρά ανεξάρτητες αυτόνομες μονάδες. Στο ίδιο, σ. 4.

³⁵ Βλ. SCOTT J., ό.π., σ. 3.

³⁶ Ο SCOTT J. (Στο ίδιο, σ. 3) οι μέθοδοι αυτές χρειάζονται περαιτέρω επεξεργασία.

για τον επιστημονικό διάλογο. Για το σκοπό αυτό και πριν την εμβάθυνση μας στη διαλεκτική σχέση εννοιών και έρευνας, είναι αναγκαία η αναφορά σε κρίσιμες έννοιες των δικτύων και ιδίως οι έννοιες του δρώντος προσώπου ή ομάδας, του σχεσιακού δεσμού, της σχέσης και του κοινωνικού δικτύου.³⁷

α. Τα δρώντα πρόσωπα ή ομάδες

Όπως αναφέραμε δια της ανάλυσης των δικτύων επιδιώκεται η κατανόηση των δεσμών μεταξύ δύο ή περισσότερων κοινωνικών οντοτήτων. Οι οντότητες αυτές είτε είναι πρόσωπα είτε είναι ομάδες, μπορούν να κατανοηθούν μέσω των αμφιδρομικών δράσεων και των δεσμών που δημιουργούν.³⁸ Ως παραδείγματα μπορούμε να θεωρήσουμε τους δεσμούς μεταξύ προσώπων, μεταξύ οικογενειών ή συγγενικών ομάδων, στο εσωτερικό ενός οικισμού ή δι-οικιστικά. Έτσι λοιπόν τα πρόσωπα ή οι ομάδες, αποτελούν κοινωνικές οντότητες που κινούνται στο πλαίσιο ενός οικογενειακού ή οικιστικού δικτύου και αναφέρονται ως δρώντα πρόσωπα ή ομάδες. Να επισημάνουμε εδώ ότι η ανάλυση των δικτύων πολλές φορές εστιάζει σε ιδίου τύπου δρώντα υποκείμενα. Π.χ. τα μέλη μιας οικογένειας ή ενός συγγενικού σχηματισμού ευρισκόμενα σε διαφορετικούς οικισμούς διατηρούν τους δεσμούς τους με σκοπό τη μετακίνηση προς ένα αγροτικό τοπίο, μια πεδιάδα. Αυτό δεν είναι αναγκαίο αφού στα δίκτυα μπορεί να αναπτύσσονται δεσμοί μεταξύ διαφορετικών τύπων υποκειμένων και ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι δεσμοί μεταξύ καλλιεργητών μιας περιοχής και ενός τραπεζικού πιστωτικού φορέα.

β. Ο σχεσιακός δεσμός

Στα δίκτυα οι δρώσες οντότητες δηλαδή πρόσωπα, ομάδες και κοινωνικοί μηχανισμοί συνδέονται μεταξύ τους. Τα είδη της σύνδεσης που προσδιορίζουν και το χαρακτήρα του δεσμού δεν είναι ταυτόσημα. Ένας δεσμός προκύπτει από τη σύνδεση σε ζεύγος των δρώντων μερών. Το περιεχόμενο όμως της σύνδεσης μπορεί να διαφοροποιείται από ζεύγος σε ζεύγος: η μετακίνηση από τόπο σε τόπο μέσω των οικιστικών συνδέσεων, όπως συμβαίνει κατά την

---

³⁷ WASSERMAN S., FAUST K., ό.π. σ. 17. Επίσης ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΙΔΗΣ Μ., ό.π., σ. 9 (το κείμενο του αποτελεί εκτεταμένη μεταφορά του έργου των WASSERMAN S., FAUST K., ό.π.).

³⁸ WASSERMAN S. και FAUST K., ό.π., σ. 17.

μετεγκατάσταση από τα ορεινά στα πεδινά, διαφέρει από τη σύνδεση μεταξύ δύο οικογενειών στο εσωτερικό του ιδίου οικισμού. Οι άτυπες εξουσιαστικές σχέσεις που συνδέουν ανθρώπους ή οικογένειες στο πλαίσιο ενός οικισμού, διαφέρουν επίσης από τις οικονομικές συνδέσεις λ.χ. του τραπεζικού συστήματος με τους αγρότες καλλιεργητές. Τέτοιους λοιπόν δεσμούς μπορούμε να βρούμε πολλούς την έρευνά μας και κάθε φορά οφείλουμε να αναγνωρίζουμε το χαρακτήρα τους ώστε να μπορούμε να τους εντάξουμε σε ευρύτερες ομάδες σχέσεων.

γ. Η σχέση

Η έννοια της σχέσης στη λογική των δικτύων αναφέρεται σε ένα άθροισμα δεσμών ενός ειδικού τύπου. Μετρώνται δηλαδή δύο ή περισσότερες δυνάδες δρώντων ενός συγκεκριμένου τύπου προερχόμενων από ένα σύνολο. Είναι οι ανθρώπινοι δεσμοί με δεδομένο περιεχόμενο ή θεματολογία, πάνω στα οποία βασίζονται και αναπτύσσονται οι επαφές. Έχουν μάλιστα ως αποτέλεσμα τη διατήρηση των αντιλήψεων και των συμπεριφορών, Πρόκειται για δεσμούς που εκδηλώνονται στο εσωτερικό ενός οικισμού, έχουν κοινό χαρακτήρα και δομούν τις σχέσεις. Σχέσεις οικογενειακές, σχέσεις εξάρτησης, σχέσεις καλλιεργητικές, σχέσεις συγγενικές κ.α. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει βεβαίως ότι οι μετέχοντες σε μία σχέση, μπορούν εκ παραλλήλου να συμμετάσχουν σε πολλές ακόμα διαφορετικού περιεχομένου, όπου τελικά οδηγούν σε μία πολυσχισιακή δικτύωση.³⁹

δ. Το κοινωνικό δίκτυο

Με βάση τους ορισμούς των δρώντων προσώπων ή ομάδων, του σχεσιακού δεσμού και της σχέσης μπορούμε να διατυπώσουμε τη θέση πως ένα κοινωνικό δίκτυο αποτελείται από ένα ή περισσότερα μετρήσιμα σύνολα δρώντων (π.χ. πρόσωπα, οικογένειες, συγγένειες) και από μία ή περισσότερες σχέσεις (π.χ. σχέσεις δημογραφικές, καλλιεργητικές, πιστωτικές), που συνδέουν τους δρώντες μεταξύ τους. Πολλές οικογένειες ή πρόσωπα (δρώντες) που έχουν εγκατασταθεί σε οικισμούς της πεδιάδας διατηρούν δεσμούς με άλλες

---

³⁹ WASSERMAN S. , FAUST K. ό.π., σ. 18.

οικογένειες και άλλα πρόσωπα (επίσης δρώντες) στους οικισμούς καταγωγής, δημιουργώντας σχέσεις με δημογραφικό, οικονομικό περιεχόμενο.⁴⁰

Τα κοινωνικά δίκτυα σύμφωνα με τη άποψη ορισμένων θεωρητικών, μπορούν να διακριθούν σε *δίκτυα μίας κατηγορίας* και σε *δίκτυα δύο κατηγοριών*, ενώ ξεχωριστή περίπτωση θεωρούνται τα *δίκτυα υπαγωγής*.⁴¹ Στα κοινωνικά δίκτυα ο όρος «κατηγορία» αναφέρεται σε ένα σύνολο οντοτήτων, που οι δεσμοί τους παρουσιάζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Οι δεσμοί αυτοί μπορούν να εκληφθούν ως μεταβλητές και να μετρηθούν με αριθμητικό ή μαθηματικό τρόπο.

Τα *δίκτυα μίας κατηγορίας* αναφέρονται σε μεταβλητές που προέρχονται από δρώντες ίδιου τύπου δηλαδή ανήκουν σε ένα σύνολο και αναλύεται ή εξετάζεται ο χαρακτήρας του δεσμού τους. Τέτοιους δεσμούς και μεταβλητές μπορούμε να αναζητήσουμε στο εσωτερικό ενός οικισμού. Όμως οι σχεσιακές μεταβλητές που αναφέρονται σε δύο ή περισσότερα σύνολα σχεσιακών οντοτήτων, συγκροτούν τα *δίκτυα δύο κατηγοριών*. Ένα σύνολο δρώντων αποτελείται λόγω χάριν από κατοίκους ορεινών οικισμών, που σχηματίζουν τις ενδοοικιστικές σχέσεις, ενώ ένα δεύτερο στην πεδιάδα συγκροτείται από καλλιεργητές και μικρέμπορους σταφίδας. Θα μας ενδιέφερε στην περίπτωση αυτή να μελετήσουμε την πληθυσμιακή κίνηση από τα ορεινά προς τα πεδινά και, για το παράδειγμα μας προς τις σταφιδοκαλλιέργειες στις οποίες έχει εδραιωθεί η εργασία αντί ημερομισθίου και να παρατηρήσουμε τις δημογραφικές ή οικονομικές αλληλεπιδράσεις. Στην βάση αυτή δημιουργούνται δίκτυα δύο κατηγοριών με την έννοια ότι οι δρώντες προέρχονται από δύο διαφορετικά σύνολα.

Τέλος ένας ειδικός τύπος δικτύων δύο κατηγοριών είναι τα *δίκτυα υπαγωγής*. Στην περίπτωση αυτή έχουμε δύο οργανωμένα σύνολα, αλλά μόνο το ένα από τα δύο είναι σύνολο δρώντων, ενώ το άλλο είναι ένα σύστημα ταξινομήσεων σε υποκατηγορίες ή υποομάδων στις οποίες υπάγεται το σύνολο των δρώντων προσώπων ή ομάδων της του πρώτου οργανωμένου συνόλου. Δηλαδή τα δεδομένα ενός δικτύου υπαγωγής είναι αφ' ενός οι δρώντες και αφ' ετέρου κοινωνικές πραγματικότητες ή συγκροτήσεις στις οποίες συμμετέχουν

---

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 19.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 20.

τα δρώντα πρόσωπα και ομάδες.⁴² Το σύνολο των κατοίκων ενός οικισμού στην πεδιάδα δηλαδή τα δρώντα πρόσωπα, μπορούν να υπαχθούν σε υποκατηγορίες ή σε υποομάδες συμμετοχής οι οποίες έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά. Τέτοιες υποομάδες στις οποίες εντάσσονται σύνολα δρώντων, μπορεί να είναι τα συγγενικά συστήματα, οι τυπικές ή άτυπες εξουσιαστικές ομάδες στο περιβάλλον ενός οικισμού, οι ομάδωσεις στη βάση των καταγωγών και κοινών αντιλήψεων κ.ά.

1.6. Οι θεωρητικοί βηματισμοί

Στη βάση εξάπλωσης νέων ιδεών παρουσιάζεται ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον, γύρω από τις προοπτικές που προσφέρουν στις επιστημονικές αναζητήσεις τα κοινωνικά δίκτυα. Ορισμένοι ερευνητές τονίζουν τη δυσκολία ή την αναποτελεσματικότητα της επιλογής να συνδεθούν οι κοινωνιολογικές, ανθρωπολογικές, ιστορικές αναλύσεις, με μία πειθαρχημένη λογική, κυρίως όταν εκφράζεται με μαθηματικά εργαλεία. Στις περιπτώσεις των μελετών που έχουν παραχθεί από ερευνητές με μαθηματικές γνώσεις αναφέρεται ο κίνδυνος της προσαρμογής των συμπεριφορών ή των νοημάτων, στην εξομοίωση μαθηματικών μοντέλων που απέχουν από την πραγματικότητα. Ανεξάρτητα από το βαθμό υιοθέτησης των μαθηματικών μοντέλων η ανάλυση των δικτύων είναι ενδεδειγμένη κυρίως στη διερεύνηση συγγενικών συστημάτων, κοινοτήτων, οικιστικών δομών, διασυνδέσεων κ.α. Βοηθά και προσφέρει στην κατανόηση δεδομένων που αναφέρονται σε συνδέσεις ή σχέσεις, χωρίς να μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η μέθοδος είναι κατάλληλη για κάθε είδος διερεύνησης. .

Θα πρέπει να προσθέσουμε εδώ ότι οι κοινωνικές επιστήμες οφείλουν να ερμηνεύσουν αξίες, συμβολισμούς, έννοιες και κίνητρα. Τα δεδομένα αυτά σε συνδυασμό με τις δρώσες ομάδες ή πρόσωπα τοποθετούνται σε μία ερμηνευτική λογική, για την οποία η μέθοδος των δικτύων μπορεί και πάλι να θεωρηθεί κατάλληλη. Γενικά και όπως προκύπτει από τις προσεγγίσεις πολλών μελετητών, απορρέουν διαφορετικοί τύποι δεδομένων για τα οποία, είναι

---

⁴² ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΙΔΗΣ Μ., ό.π., σ. 12.

αλήθεια ότι μπορεί να εφαρμοσθεί η μέθοδος των δικτύων με θετικά αποτελέσματα.

Στο J. Scott οφείλουμε ορισμένες πρόσθετες επισημάνσεις καθώς διακρίνει σε δύο κύριες κατηγορίες τα δεδομένα που χειρίζεται η ανάλυση των δικτύων και τα οποία αφορούν τα χαρακτηριστικά ή τις ιδιότητες των δρώντων προσώπων ή ομάδων.⁴³ Καταρχάς είναι τα στοιχεία για τις στάσεις, τις αντιλήψεις, τα κίνητρα ή τις πρακτικές ομάδων ή ατόμων, που οι ερευνητές πρέπει να συλλέξουν με διάφορους τρόπους και στη συνέχεια να επεξεργαστούν με απλές στατιστικές μεθόδους. Από την άλλη πλευρά κατά δεύτερο είναι τα σχεσιακά δεδομένα που αναφέρονται στις επαφές και τους δεσμούς των παραγόντων που συνθέτουν και διαμορφώνουν τα δίκτυα. Οι σχέσεις αφορούν σύνολα συνδέσεων ίδιου ή διαφορετικού περιεχομένου, τα οποία τελικά συγκροτούν και οργανώνουν τις σχέσεις στο εσωτερικό ενός συστήματος. Ένας τρίτος τύπος είναι οι ιδεότυποι (καθαροί τύποι) που αναλύουν κυρίως έννοιες νοήματα και κίνητρα, δηλαδή συνθήκες και καταστάσεις που διαμορφώνουν τις συμπεριφορές των ομάδων και τις οδηγούν σε αναμενόμενες πρακτικές. Η ερευνητική αξιοποίηση των τριών αυτών τύπων μπορεί να γίνεται παράλληλα και φυσικά να αποτελούν αναπόσπαστα τμήματα της ίδιας έρευνας.

Η ανάλυση των κοινωνικών δικτύων, είναι γνωστό ότι αναπτύχθηκε στη βάση της δομικής ανθρωπολογίας του Radcliff Brown. Στη συνέχεια ένας αυξανόμενος αριθμός ανθρωπολόγων και κοινωνιολόγων χρησιμοποίησε την έννοια της κοινωνικής δομής, με γενικό σκοπό την ερμηνεία των συνδέσεων επαφών και σχέσεων εντός του κοινωνικού μηχανισμού, η λειτουργία του οποίου συνιστά και την ολότητα του συστήματος. Ως αποτέλεσμα του ρεύματος αυτού κοινωνιολογικής σκέψης είναι η ανάλυση και κατανόηση των δικτυώσεων, ήτοι των συνδεδεμένων στοιχείων που δομούν τον κοινωνικό μηχανισμό και τον θέτουν σε κίνηση. Τα κοινωνικά δίκτυα λοιπόν ορίζουν και περιγράφουν τις διασυνδέσεις μεταξύ στοιχείων μέσω των οποίων οργανώνονται οι κοινωνικές δράσεις. Αυτή η ερευνητική τάση ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο τις τελευταίες δεκαετίες όπου οι δικτυακές αναλύσεις εξειδικεύτηκαν και εξελίχθηκαν.

---

⁴³ SCOTT J., ό.π., σ. 13.

Στην κατεύθυνση αυτή βοήθησε το πλήθος των ερευνητικών προσεγγίσεων και οι διαφορετικές οπτικές οι οποίες σταδιακά διαμόρφωσαν το σημερινό επίπεδο ανάλυσης των δικτύων.

Σε ένα τέτοιο περιβάλλον υπάρχουν και μπορούν να διαπιστωθούν ερευνητικές αποκλίσεις αλλά και συγκλίσεις. Μπορεί να υπάρξει μία κοινή βάση της ανάλυσης των δικτύων η οποία ενσωματώνει τρεις βασικές παραδοχές: α. τη θεωρία των «γράφων» που δημιουργήθηκε από την κοινωνιομετρία και τους αναλυτές της, β. την μελέτη των διαπροσωπικών σχέσεων που καταλήγουν στη συγκρότηση μικροομάδων και γ. τη θέση των ανθρωπολόγων ερευνητών η οποία αποδεχόμενη τις δύο προηγούμενες θέσεις, αναλύει τη δομή των σχέσεων σε μία κοινότητα ή ομάδα, όπου ενοποιούνται αντιλήψεις και συμπεριφορές. Αυτές οι ενοποιητικές ολότητες αποκτούν διαφορετικές ιδιότητες από τα μέρη που τις απαρτίζουν και εκ των άνω επιδρούν καθοριστικά στο χαρακτήρα και τις λειτουργίες των μερών.⁴⁴ Εντοπίζεται στη βάση αυτή η σημαίνουσα επιρροή της ολότητας ενός συνόλου στα μέρη που το συγκροτούν ή στα πρόσωπα.

Μια κοινωνική ομάδα υπάρχει εντός ενός ευρύτερου κοινωνικού χώρου ο οποίος αποτελεί το περιβάλλον της και δεν είναι ανεξάρτητη από αυτό πραγματικότητα. Το περιβάλλον είναι το πεδίο το οποίο αντιλαμβάνεται η ομάδα από όπου απορρέουν οι αντιλήψεις, οι συμβολισμοί και η σημασία τους. Περιβάλλον και ομάδα αποτελούν ενότητα και οι σχέσεις τους μπορούν να αναλυθούν μέσα από απλές μαθηματικές προσεγγίσεις, που συνδέουν την ατομικότητα και την ομάδα με το περιβάλλον τους.⁴⁵ Σε ένα κοινωνιόγραμμα μπορούν να παρασταθούν άτομα ή ομάδες ως σημεία που συνδέονται με άλλα πρόσωπα ή σύνολα, μέσω διαδραστικών αλληλουχιών. Οι σχέσεις οριοθετούνται, λειτουργούν και καθορίζουν την συμπεριφορά της ομάδας ανάλογα με τους υπάρχοντες συνδέσμους. Οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι καθοριστικής σημασίας για την κατανόηση των μηχανισμών αυτών είναι η συμβολή των μαθηματικών και ειδικά η θεωρία των γράφων που εστιάζει στην ανάλυση και ερμηνεία των διαπροσωπικών σχέσεων και των ομάδων.

Η σκέψη του J. Scott μας βοηθά ακόμη περισσότερο στην ανάλυσή μας. Θα παρατηρήσει ότι οι Cartwright και Harary περιγράφουν την ιδέα των

---

⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 8.

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 11.

ομάδων ως ολότητα σημείων που συνδέονται με γραμμές όπως είχε δηλαδή περιγράψει και προτείνει ο Moreno.⁴⁶ Σε μία γραφική παράσταση που θα προκύψει, καταγράφονται οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των μελών και μπορούν να αναλυθούν με την μαθηματική λογική της θεωρίας των γραφημάτων. Ένα γράφημα είναι ένα σύνολο συνδεόμενων με γραμμές σημείων και η θεωρία των γραφημάτων αποτελείται από μαθηματικούς λογισμούς που περιγράφουν και ερμηνεύουν τις ενότητες που σχηματίζονται από τις γραμμές. Τα άτομα όπως αναφέρθηκε, συμβολίζονται με σημεία και οι επαφές μεταξύ τους με γραμμές οι οποίες μπορεί να δηλώνουν κατεύθυνση ή και να έχουν θετικό ή αρνητικό συμβολισμό για να δηλώσουν το περιεχόμενο μιας επαφής. Στην λογική του μοντέλου μπορεί να διερευνηθούν ενδιαφέρουσες σχεσιακές λεπτομέρειες που εξηγούν τις εκδηλούμενες δι-ατομικές συμπεριφορές και εξηγείται η ισορροπία ή η ανισορροπία στο πλαίσιο της ομάδας. Π.χ. ο γάμος με συνοικέσιο διατηρεί την ισορροπία στο εσωτερικό των οικογενειών ενώ ένας γάμος εξωθεσμικός την διαταράσσει αλλά και προκαλεί ευρύτερες αλλαγές στις νοοτροπίες.

1.7. Οι μικρές ομάδες

Από τις δεκαετίες του 1930 και 1940 στο Πανεπιστήμιο του Harvard γίνονται πολλές μελέτες για την κατανόηση των συμπεριφορών στον μικροκοινωνικό χώρο των άτυπων ομάδων και σχέσεων, που φαίνεται σε ορισμένα σημεία να αποκλίνουν από τους θεσμοθετημένους κανόνες του συστήματος. Κοινωνιολόγοι, ανθρωπολόγοι, αλλά και ψυχολόγοι ή βιολόγοι επηρεασμένοι από το έργο των Radcliff Brown, Elton Mayo, W.L.Warner, L.J. Henderson κ.ά. παρακολούθησαν τη λειτουργία και τις σχέσεις κυρίως στο πεδίο της οικονομίας, ώστε να εντοπίσουν τα αρχικά κίνητρα των συμμετεχόντων.⁴⁷ Οι σχέσεις αυτές συνδυαζόμενες με τις στάσεις και τις παραγόμενες συμπεριφορές, δεν εντοπίζονται μόνο στη σύγχρονη επιχειρηματική οργάνωση αλλά και

---

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 13.

⁴⁷ SCOTT J., ό.π., σ. 17.

διαχρονικά σε κοινωνίες του παρελθόντος και όχι μόνο στο πεδίο της οικονομίας.

Στο βασικό πυρήνα των θεωριών αυτών τα κίνητρα κάθε είδους επαφών και συμπεριφορών δεν είναι μόνο οικονομικά, αλλά ούτε και αμιγώς ορθολογικά. Υπάρχουν κίνητρα ή διαθέσεις που διαμορφώνουν οι ομάδες με δικά τους κριτήρια ή συναισθηματικές επιλογές. Οι νεήλυδες μια περιοχή, από αυτές που έγιναν αντικείμενο μελέτης μας, δεν ήταν αποδεκτοί από τους αυτόχθονες και δεν είναι άγνωστη η συγκρότηση άτυπων ομάδων που συγκρούονται μεταξύ τους, κάποιες φορές δε, με σφοδρότητα.⁴⁸

Οι μελέτες αυτού του είδους μπορούν να καταλήξουν στην κατασκευή ενός κοινωνιογράμματος που περιλαμβάνει όλα τα συμπεριφορικά στοιχεία ή δεδομένα που δομούν την ομάδα και ορίζουν τη λειτουργία της. Μπορούν επίσης να προκύψουν από διαφορετικά κοινωνιογράμματα που αντιστοιχούν σε διαφορετικά δίκτυα. Συγγενικές σχέσεις, εξουσιαστικές, οικονομικές, συναισθηματικές σχέσεις αποδίδονται με διαφορετικά κοινωνιογράμματα. Ο J. Scoot επικαλείται το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε ο W. Warner, σύμφωνα με το οποίο οι άτυπες διαπροσωπικές σχέσεις έχουν μεγάλη σημασία στη διαμόρφωση των συμπεριφορών και τοποθετούνται ιεραρχικά μετά τις οικογενειακές σχέσεις και πριν από άλλες επίσημες τυπικές σχέσεις του οικονομικού ή εξουσιαστικού συστήματος.⁴⁹

Μία άλλη τάση ερευνητών αναπτύχθηκε με σκοπό να προσεγγίσουν την αμοιβαιότητα στις μικρές ομάδες, όπως οι δυάδες ή οι τριάδες. Η κατεύθυνση αυτή της έρευνας βασίστηκε στις ιδέες του G. Simmel ο οποίος με τις αναλύσεις του είχε αποκαλύψει τα δομικά τους στοιχεία και την εσωτερική τους

---

⁴⁸ Οι τεκμηριωτικές και λογοτεχνικές ενδείξεις απόρριψης των νεήλυδων είναι πολλές για άλλες περιοχές της Ελλάδας. Γενικότερα, στην κοινωνική ψυχολογία τέτοιες συμπεριφορές είναι γνωστές και καταγεγραμμένες: «σύμφωνα με τη αρχή της ενίσχυσης (accentuation principle), η κατηγοριοποίηση ενισχύει τις αντιληπτές ομοιότητες μεταξύ των μελών μιας ομάδας και τις διαφορές μεταξύ των μελών διαφορετικών ομάδων», βλ. ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ Φ., *Κοινωνική Ψυχολογία. Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς*, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος, 2005, σ. 238.

⁴⁹ Άτυπες ομάδες με ισχυρές σχέσεις και δεσμούς, που διαμορφώνονται στο εσωτερικό των κοινοτήτων, στο εσωτερικό των συγγενικών δικτύων ή των οικογενειών. Για την μεταφορά βλ. SCOTT J., ό.π., σσ. 17-18.

λειτουργία.⁵⁰ Μία κοινότητα λ.χ. αποτελείται από τις επίσημες υποομάδες που συνθέτουν από κοινού μία ολότητα,⁵¹ ταυτόχρονα όμως σχηματίζονται άτυπες ομάδες, συνήθως μικρές σε μέγεθος, με ισχυρές σχέσεις στο εσωτερικό τους και πολλαπλές επιδράσεις στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο. Έτσι αποκτούν ξεχωριστή σπουδαιότητα εφ' όσον από τη δράση τους προκύπτουν είτε αναμενόμενες είτε απροσδόκητες συμπεριφορές ή κίνητρα που επιβεβαιώνουν ή μεταβάλλουν τα νοήματα των πράξεων.⁵²

Στην περίπτωση της δικής μας έρευνας οι μετακινήσεις με δεδομένη την καταγωγή των επήλυδων και συμφωνημένη ή προαποφασισμένη την εγκατάστασή τους, δεν συντελούνται μόνο στη βάση των οικογενειακών τυπικών συγγενικών σχέσεων αλλά και στη λογική άτυπων ενδοοικιστικών ομαδώσεων. Θα διαπιστώσουμε στην περιγραφή και ερμηνεία των μετακινήσεων ότι το γεγονός της κοινής εγκατάστασης, ως αποτέλεσμα της κοινής καταγωγής, δεν βασίζεται στον οικονομικό ορθολογισμό, ούτε στις επίσημες ή τυπικές σχέσεις μεταξύ των μετακινήθόντων, αλλά κυρίως στο περιβάλλον ασφάλειας που παρέχει στους μετοίκους η κοινή τους προέλευση.

Από τον W.L. Warner και τους συνεργάτες του διατυπώθηκε, σημειώνει ο J. Scott, η θέση ότι μετά την οικογένεια αξιολογούνται αυτές οι υποομάδες ως προς την ισχύ τους στη διαμόρφωση των συμπεριφορών και των αποφάσεων που αφορούν πρόσωπα και οικογένειες. Σημαντική είναι η επιρροή των άτυπων ομάδων στη συγκρότηση των εξουσιαστικών δομών ή ενδεχόμενων άτυπων οικονομικών συνεργασιών. Οι αναλύσεις αυτές κατέληξαν στην κατασκευή διαγραμμάτων που περιγράφουν τις άτυπες ενδοομαδικές σχέσεις που παρομοιάζονται με τεμνόμενους κύκλους.⁵³

Διαπιστώνουμε ότι αναπτύχθηκε μια ερευνητική προσπάθεια η οποία επιδιώκει να μελετήσει την λειτουργία της μικροομάδας υποστηρίζοντας τη

---

⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 17.

⁵¹ Οι οικογένειες και οι συγγένειες λόγου χάριν αποτελούν τυπικές υποομάδες με την έννοια ότι έχουν συγκροτηθεί μέσω των τυπικών ή επίσημων κοινωνικών μηχανισμών.

⁵² Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση από το χώρο της ψυχολογίας: «σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας η κατηγοριοποίηση προκαλεί φαινόμενα ενδοομαδικής μεροληψίας. Τα μέλη κάθε ομάδας αξιολογούν θετικότερα τα μέλη της ενδοομάδας τους από ό,τι τα μέλη της εξωομάδας». ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ Φ., ό.π., σ. 237.

⁵³ Για την μεταφορά βλ. SCOTT J., ό.π., σ. 17.

θέση ότι η εσωτερική δομή της συντίθεται από ομόκεντρους κύκλους. Ειδικότερα, εντοπίζεται ένας πρώτος εσωτερικός κύκλος αποτελούμενος από τα συχνότερα και εντονότερα συμμετέχοντα μέλη, που συγκροτούν το βασικό πυρήνα της ομάδας ή υποομάδας. Καταγράφεται όμως και ένας δεύτερος εξωτερικός κύκλος αποτελούμενος από εκείνους που συμμετέχουν σπανιότερα. Στη βάση της προσέγγισης αυτής προτάθηκε μια σειρά υποθέσεων για τη λειτουργία των μικρών ομάδων. Οι σημαντικότερες συνοψίζονται στο δεδομένο ότι σε μία διαβαθμισμένη κοινωνία όπως είναι ένας οικισμός, μόνο τα ανώτερα μέλη μιας υποομάδας από την κατώτερη θέση της κοινωνικής διαβάθμισης μπορεί να επικοινωνήσει αντίστοιχα μόνο με τα μέλη μιας άλλης υποομάδας σε υψηλότερη θέση στην κοινωνική διαβάθμιση. Πράγματι στις μικροκοινωνίες που εξετάζουμε και με δεδομένη την εσωτερική τους διαβάθμιση η επικοινωνία άτυπα ακολουθεί τέτοιους κανόνες που δεν σημαίνει όμως πως είναι απαραίτατοι.

Ο J. Scoot θα αναφερθεί επίσης στον G. Homans, κοινωνιολόγο του Harvard που συνέδεσε τα πορίσματα για τις μικρές ομάδες με την κοινωνιομετρική λογική του J. Moreno, θεωρώντας ότι πρέπει να κατανοηθούν και να μετρηθούν τα μικρής κλίμακας φαινόμενα, εφ' όσον η μεγάλη θεωρία του λειτουργισμού παρέχει γενικές ερμηνείες σε υψηλό επίπεδο αφαίρεσης (T. Parsons). Ο ίδιος ερευνητής πρότεινε τη μελέτη του εσωτερικού συστήματος των υποομάδων, δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στις αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσονται και παρατηρούνται στο εσωτερικό τους, και οι οποίες μέσα από πολύπλοκες διαδικασίες επιδρούν καθοριστικά στην οργάνωση ενός συστήματος.⁵⁴

1.8. Δομή, συγκρούσεις και δίκτυα

Από την πλευρά τους οι ανθρωπολόγοι συνδέθηκαν με τη μελέτη των δομών ως δίκτυα σχέσεων. Η κατεύθυνση τους συνδυάζει τυπικές τεχνικές της ανάλυσης των δικτύων με τις κύριες θέσεις της θεωρίας των συγκρούσεων, ένας συνδυασμός δηλαδή που χρησιμοποιεί και τις δύο θεωρητικές προσεγγίσεις και

---

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 19.

τοποθετείται εντός του πλαισίου της θεωρίας των συγκρούσεων. Το βάρος όμως που δίνει στις διαπροσωπικές σχέσεις δεν τον οδηγεί σε πλήρη αντίθεση με τις θέσεις της δομολειτουργικής θεωρίας. Στον ίδιο επιστημονικό χώρο όπου κυριαρχεί η Παρσονική θεωρία οι ανθρωπολόγοι του Μάντσεστερ, οι οποίοι έχουν δεχθεί ισχυρή επιρροή από τον δομισμό του R. Brown, αντιλαμβάνονται τις μεταβολές ως αποτέλεσμα των δικτυώσεων. Αν και η θέση αυτή εισέρχεται στη συλλογιστική της θεωρίας των συγκρούσεων η έμφασή της στις διαπροσωπικές σχέσεις, δεν καταλήγει σε διάσταση με την Παρσονική θεωρία.⁵⁵ Παρ' όλα αυτά όμως ο γνωστός ανθρωπολόγος ο M. Gluckman χρησιμοποιώντας απόψεις από τη θεωρία των συγκρούσεων διατύπωσε την θέση ότι οι συγκρούσεις διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη συντήρηση αλλά και στη μεταβολή των κοινωνικών δομών, είναι δηλαδή οι αντιθέσεις και οι συγκρούσεις αναπόσπαστα κομμάτια κάθε κοινωνικής δομής.

Στους οικισμούς που εξετάζουμε, οι μεταβολές αν και έχουν οικονομικό προσδιορισμό δεν οδηγούν στον κοινωνικό ανταγωνισμό. Επιπλέον δεν οδηγούν στη συγκρότηση ομάδων οικονομικών συμφερόντων που συγκρούονται μεταξύ τους με σκοπό να ιδιοποιηθούν τον παραγόμενο πλούτο. Οι μεταβολές μάλλον προέρχονται ακριβώς από το αντίθετο, δηλαδή από την έλλειψη πλούτου, που συνδυάζεται από τη γενική αύξηση του πληθυσμού κατά το 19^ο αιώνα, στα ορεινά δε εμφανίζεται αδυναμία για τη συντήρησή του.⁵⁶ Οι μεταβολές είναι πράγματι αποτέλεσμα δικτυώσεων, όχι όμως συγκρούσεων, πρόκειται δε για σταδιακές διαχρονικές αλλαγές, που σημειώθηκαν στη Δυτική και Βόρεια Πελοπόννησο κυρίως από το τέλος του 19^{ου} ως τα τέλη του 20^{ου} αιώνα.⁵⁷

Ο ανθρωπολόγος S. Nadel μαθητής του Br. Malinowski που μελέτησε φυλές και πληθυσμιακές ομάδες στη Νιγηρία τη 10ετία του '30, επέμεινε στην ανάλυση της κοινωνικής δομής την οποία εννοούσε ως ένα συνολικό σύστημα σχέσεων. Θεωρούσε πως την ολότητα της ή μέρος της, ένας ερευνητής οφείλει και μπορεί να κατανοήσει παρατηρώντας τις ανθρώπινες δραστηριότητες, οι

---

⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 23.

⁵⁶ Στο πρόβλημα της ανέχειας στις ορεινές περιοχές της Πελοποννήσου, θα αναφερθούμε συνοπτικά σε επόμενο κεφάλαιο.

⁵⁷ Ένα από τα ζητήματα που μας απασχολεί είναι αυτό που συναντάμε στην ογκώδη εργασία του ο Manuel Castells για τη μέτρηση του κοινωνικού χρόνου. Βλ., CASTELLS M., ό.π, σ. 461.

οποίες εντάσσονται σε ένα υπαρκτό δίκτυο δηλαδή σε ένα πλέγμα σχέσεων.⁵⁸ Πρότεινε την εισαγωγή και χρήση της έννοιας του ρόλου στα δίκτυα όπου εκδηλώνονται αλληλεξαρτώμενες δραστηριότητες. Υποστήριξε επίσης τη χρήση αλγεβρικών μεθόδων στη μελέτη των ρόλων και των σχέσεων. Αν και το έργο διακόπηκε λόγω του πρόωρου θανάτου του, ο C. Mitchell συνέχισε τις προσπάθειες, επιδιώκοντας τη συστηματοποίηση των απόψεων αυτών.⁵⁹

Τα πεδία αλληλεπίδρασης, όπως θεωρούνται οι διαπροσωπικές σχέσεις στο πλαίσιο της ανάλυσης των δικτύων, κατά τον C. Mitchell οργανώνονται σε δύο βάσεις: *πρώτο* βασικό στοιχείο είναι η επικοινωνία, η οποία περιλαμβάνει τις πληροφορίες που μεταφέρονται ή ανταλλάσσονται μεταξύ των μελών ενός συνόλου στο οποίο οι δεσμοί οι επαφές ή οι σχέσεις, διασφαλίζουν τη συναίνεση στο εσωτερικό του. Και κατά προέκταση οδηγούν στην ισχυροποίηση των κανόνων της κοινωνίας. *Δεύτερο* απαραίτητο δεδομένο αποτελεί η μεταφορά ή η ανταλλαγή εξυπηρετήσεων, γνώσεων και υλικών αγαθών ή πόρων μεταξύ ανθρώπων ή ομάδων. Γι' αυτό σύμφωνα με τον C. Mitchell τα δίκτυα διαμορφώνονται ανάμεσα σε δύο ή περισσότερους πόλους, αφού ενσωματώνουν στοιχεία που προέρχονται από πολλές πλευρές ή κόμβους.⁶⁰

Η συνολική κατανόηση του δικτυακού πλαισίου της κοινωνίας είναι στις επιδιώξεις του C. Mitchell, όπως έχει επισημανθεί με την διευκρίνηση ότι οι ερευνητές οφείλουν να επιλέγουν και να μελετούν συγκεκριμένες πτυχές του δικτυακού συνόλου, προτείνει δε δύο τρόπους προσέγγισης. Στη πρώτη προσέγγιση μπορούμε ερευνητικά να εστιάσουμε σε ένα μόνο πρόσωπο και να εργαστούμε πάνω σε όλες τις σχέσεις που αναπτύσσει με κέντρο τον εαυτό του. Στη δεύτερη μπορούμε να εξαιρέσουμε από την έρευνα ενός ευρύτερου δικτύου ορισμένες πλευρές και να μελετήσουμε κάποιες άλλες.⁶¹

Για την πρώτη περίπτωση ο C. Mitchell και οι ερευνητές (στο τμήμα ανθρωπολογίας του Μάντσεστερ) είχαν στο επίκεντρο της προσοχής τους τα επιμέρους μόνιμα δίκτυα που αναπτύσσονται μεταξύ των προσώπων. Η

⁵⁸ Βλ. SCOTT J., ό.π, σσ. 28-29

⁵⁹ Για τη σχετική αναφορά βλ. στο ίδιο, σ. 26.

⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 30.

⁶¹ Στο ίδιο, σσ. 26-27.

συμβολή του αναδεικνύει ένα σύνολο προσωπικών δικτύων με επίκεντρο το εγώ κάθε ατόμου που μελετάται από τον ερευνητή.

Παράλληλα όμως ο C. Mitchell αναγνωρίζει την αξία της δεύτερης προσέγγισης, δηλαδή την ανάλυση επιμέρους πτυχών ευρύτερων δικτύων, προτείνοντας όμως την ταυτόχρονη μελέτη ατομικών συμπεριφορών που ενσωματώνονται και διαδραματίζονται στο δίκτυο. Γενικά με τη διερεύνηση των δικτύων μέσω της μερίκευσης τους, έχουν ασχοληθεί κοινωνιολόγοι και ανθρωπολόγοι, εστιάζοντας σε συγκεκριμένα είδη κοινωνικών σχέσεων και έχοντας ως επίκεντρο το «εγώ». Τα δίκτυα κατά τον C. Mitchell παρουσιάζουν μια πολλαπλότητα και ως τέτοια πρέπει να μελετώνται. Οι διαπροσωπικές σχέσεις πχ. μπορούν να μελετηθούν μέσω της αμοιβαιότητας, της έντασης, ή της διάρκειας των σχέσεων και της ανθεκτικότητάς τους. Γι' αυτό οδηγείται στην ανάλυση περίπλοκων σχέσεων με κέντρο τα πρόσωπα παράλληλα με τις πτυχές των δικτυώσεων όπου εντάσσονται ρυθμίζονται και εξισορροπούνται.⁶²

Τέλος, ο C. Mitchell παρουσιάζει τη θεωρία των γραφημάτων σε μία κοινωνιολογική προσέγγιση και λογική η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην ανάλυση των κοινωνικών δικτύων. Σε ένα τέτοιο γράφημα ελέγχεται η πυκνότητα των σημείων σε αντιστοιχία με συμπεριφορές που καταγράφονται σε ένα δίκτυο, αλλά και η προσβασιμότητα που χαρακτηρίζει τις αναπτυσσόμενες σχέσεις και πόσο μπορούν να διατηρηθούν ή να αναπαραχθούν. Ένα σημαντικό ερώτημα προκύπτει από τη συσχέτιση μεταξύ θεσμοθετημένων δομών και διαπροσωπικών δικτύων. Η σχολή του Μάντσεστερ έχει διφορούμενη θέση σχετικά με το αν οι θεσμοθετημένες δομές αποτελούν μέρος της ανάλυσης των δικτύων ή θα πρέπει να διαχωρίζονται απ' αυτά. Ορισμένοι ερευνητές βλέπουν τις θεσμοθετημένες δομές ως δίκτυα που υπάρχουν παράλληλα με τις διαπροσωπικές σχέσεις, ενώ άλλοι θεωρούν ότι πρέπει να διακρίνονται μεταξύ τους. Βασιζόμενος ο Mitchell στη δεύτερη κυρίως προσέγγιση θεωρεί πως η ανάλυση των δικτύων αφορά περισσότερο τις διαπροσωπικές σχέσεις, πίσω από τις κυρίαρχες πολιτικές οικονομικές ή κοινωνικές δομές, έξω από τους τυπικούς επίσημους μηχανισμούς του συστήματος.⁶³

---

⁶² Στο ίδιο, σ. 27.

⁶³ Στο ίδιο, σ. 28.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Αρθρώσεις Φυσικού Τοπίου και Κοινωνικά Δίκτυα: το παράδειγμα της Δυτικής Πελοποννήσου

2.1. Η γεωγραφική θέση

Η βόρεια και δυτική Πελοπόννησος, μια περιοχή που διοικητικά ταυτίζεται με την ηλειακή πεδιάδα, αποτέλεσε πόλο έλξης για πολλές οικογένειες που μετακινήθηκαν κυρίως από τα ορεινά αλλά και από τις κοντινές νησιωτικές περιοχές. Γεωγραφικά καλύπτει μία έκταση 1.5 εκ. στρεμμάτων που αντιστοιχεί περίπου στο 60% της συνολικής επιφάνειας του νομού Ηλείας. Μαζί με τις ομαλές και λοφώδεις περιοχές, όπου και εκεί εγκαταστάθηκαν ορισμένοι από τους μετακινούμενους πληθυσμούς, η πεδιάδα υπερβαίνει τα 2 εκ. στρέμματα και το 80% του συνόλου της έκτασης του νομού.¹ Είναι μία σχετικά παραλληλόγραμμη πεδινή ζώνη μεταξύ βουνού και θάλασσας, τοποθετημένη κατά μήκος της δυτικής και βόρειας Πελοποννήσου.² Το ανάγλυφο του εδάφους δεν θέτει εμπόδια στην ανάπτυξη του γεωγραφικού οδικού δικτύου μετακινήσεων, αλλά ούτε και στη χωροθέτηση των οικισμών.

Στα δυτικά βρίσκεται το Ιόνιο Πέλαγος, από τα νησιά του οποίου μετακινήθηκαν αρκετές χιλιάδες άνθρωποι για να εγκατασταθούν στα εύκολα καλλιεργήσιμα εδάφη της πεδιάδας. Από την άλλη πλευρά στα ανατολικά, υψώνονται τα βουνά της κεντρικής Πελοποννήσου, εκεί όπου βρίσκονται οι οικισμοί καταγωγής των περισσότερων οικογενειών που μετεγκαταστάθηκαν. Τα όρη αυτά είναι ο Ερύμανθος ή Ωλονός με ψηλότερη κορυφή στα 2.224

---

¹ Βλ. Ε.Σ.Υ.Ε., *Κατανομή της εκτάσεως της χώρας κατά βασικές κατηγορίας χρήσεως αυτής*, Αθήνα, 1975, Τ. 1, σ. 14.

² Πληροφορίες για τη γεωλογική ιστορία της περιοχής, βλ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Γ., «Γεωλογία της Ηλείας. Γεωλογική κατασκευή και ιστορία. Σεισμικότητα. Ορυκτός πλούτος» στο *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών Μελετών*, Αθήνα, 1982, Τ. 1., σ. 11.

μέτρα, η Λάμπεια στα 1.797 μέτρα και η Φολόη που είναι οροπέδιο με μικρότερο ύψος. Οι πλαγιές τους βρίσκονται κατά το ήμισυ στην Ηλεία και το υπόλοιπό τους στους όμορους νομούς ενώ πολλές από τις κορυφές τους αποτελούν και όρια μεταξύ τους.

Με βάση τη διοικητική διαίρεση, η ηλειακή πεδιάδα και οι ημιορεινές περιοχές της, βορειοανατολικά συνορεύουν με τον νομό Αχαΐας, ανατολικά με τον νομό Αρκαδίας και νότια με τον νομό Μεσσηνίας. Στις περιοχές αυτές το έδαφος είναι απότομο και με πολλά δύσβατα σημεία που καθιστούν τη συγκρότηση και λειτουργικότητα του δικτύου μετακινήσεων περισσότερο δύσκολη και χρονοβόρα. Αυτό βέβαια καθόλου δεν σημαίνει ότι οι οικισμοί δεν επικοινωνούν ή ότι δικτυακά απομονώνονται και ο κύκλος τους ολοκληρώνεται αποκλειστικά στις ενδοοικιστικές λειτουργίες. Όπως εξ' άλλου θα δούμε στη συνέχεια τα μεγαλύτερα δίκτυα που κατέληγαν στην πεδιάδα είχαν ως αφετηρία τους οικισμούς αυτούς.

2.2. Ο σχηματισμός του χώρου

Ο χώρος της δυτικής Πελοποννήσου διαμορφώθηκε από τη συνύπαρξη δύο γεωλογικών ενοτήτων με διαφορετική προέλευση και ιστορία. Είναι αφενός τα παλαιά πετρώματα στον εσωτερικό ορεινό κορμό της ανατολικής Ηλείας που συνδέονται με κάποιες μικρές βραχώδεις ανυψώσεις στην παράκτια ζώνη και αφετέρου τα νεότερης γεωλογικής ηλικίας πετρώματα και εδάφη τα οποία σχηματίστηκαν ή επιστρώθηκαν πάνω στα παλαιότερα κατά τα νεότερα χρόνια.³

Η σημερινή περιοχή της χαμηλής Ηλείας ήταν ένας πλατύς αβαθής θαλάσσιος κόλπος που έφτανε ως τους πρόποδες των βουνών.⁴ Η γεωλογική

---

³ Στο ίδιο, σσ. 11-27.

⁴ «Ήδη κατά τας αρχάς του Νεογενούς (περίπου προ 30 εκατομμυρίων ετών) η Πελοπόννησος είχεν αποκοπεί ως νήσος από τον κορμόν της λοιπής Ελλάδος, ενώ την θέσιν της σημερινής χαμηλής Ηλείας κατελάμβανε πλατύς αβαθής θαλάσσιος κόλπος, με μερικάς εξέχουσας νήσους εις το εσωτερικόν, όπως η του Κάστρου της Κυλλήνης. (...). Η κατόπιν από μίαν εποχήν, μέχρι σήμερον ιστορία χαρακτηρίζεται από συνεχείς, ασθενείς ή εντόνους, επαναλαμβανομένας ανυψώσεις ή βυθίσεις του εδάφους του κόλπου, είτε εις το σύνολον της

δράση οδήγησε σε ανύψωση κάποιων τμημάτων του εδάφους ή σε βύθιση κάποιων άλλων, τα οποία χωρίστηκαν μεταξύ τους με βαθιά ρήγματα.⁵ Τον πυθμένα στη συνέχεια κάλυψαν νέα ιζήματα και με την πάροδο του χρόνου το βάθος του έγινε πάλι μικρότερο. Έτσι ο κόλπος της Ηλείας αλλάζοντας συνεχώς μορφή ήταν κατά περιόδους αβαθής θάλασσα, λίμνη, λιμνοθάλασσα ή ξηρά. Παντού όμως είναι φανερή η σταδιακή απόσυρση της θάλασσας που φαίνεται κυρίως στο ανατολικό και νότιο τμήμα ενώ επιβιώσεις και δείγματα αυτού του γεωλογικού παρελθόντος, αποτελούν οι σημερινές λίμνες με τα υφάλμυρα νερά τους και τα χαμηλά εδάφη σχεδόν στο επίπεδο της θάλασσας.⁶ Τα ιζήματα που αρχικά επικάθησαν στην αβαθή θάλασσα, ενισχύθηκαν σε κατοπινές γεωλογικές εποχές, από φερτά υλικά χειμάρρων και ποταμών που έδωσαν την τελική πεδινή όψη στην περιοχή.

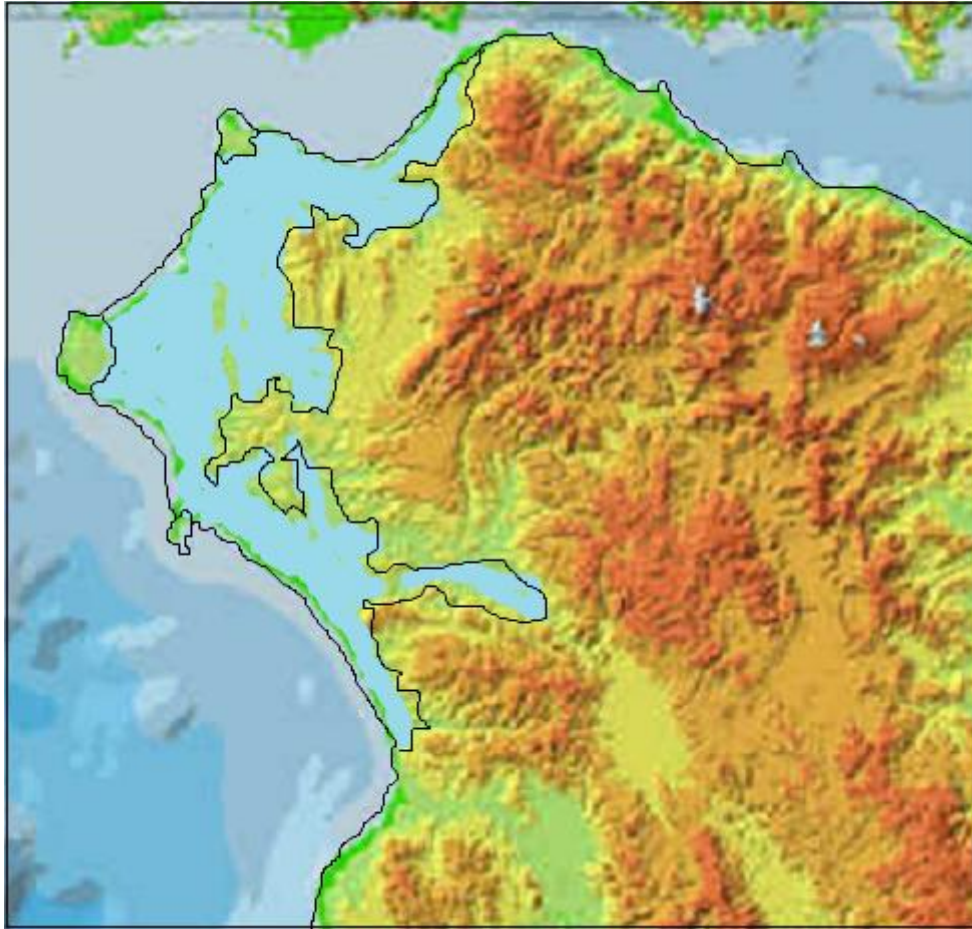
επιφανείας του κόλπου, είτε κατά τομείς εντός του κόλπου, ρηξιγενείς, εις μεγάλα τεκτονικά τεμάχια του υπεδάφους, που εχωρίσθησαν μεταξύ των από βαθέα παλαιότερα ή και νεώτερα ρήγματα. Δια του τρόπου αυτού τμήματα του κόλπου της Ηλείας ήσαν άλλοτε αβαθείς θαλάσσιαι λεκάναι, άλλοτε λίμναι και λιμνοθάλασσαι και άλλοτε ξηρά, όπερ πιστοποιείται από τα είδη των πετρωμάτων και των εγκεκλεισμένων απολιθωμάτων». Στο ίδιο, σσ. 14.

⁵ Η μετακίνηση του νερού μέσω των υπόγειων ρηγμάτων του εδάφους εξηγεί την ύπαρξη των ιαματικών πηγών. «Η θέσις των πηγών Κυλλήνης και Καϊάφα, παραπλεύρως της ακτής του Ιουνίου, ερμηνεύεται εκ της εκεί υπάρξεως βαθέων ρηγμάτων και μεταπτώσεων της ξηράς και του βυθού, μέσω των οποίων το κατερχόμενον θαλάσσιον ή γλυκύ ύδωρ φθάνει εις βάθος, θερμαίνεται και επανέρχεται εις την επιφάνειαν εμπλουτισμένον με μεταλλικάς ουσίας, θείον και αέριαν. Το χλωριούχον νάτριον της πηγής από την θάλασσαν, το θείον και το υδρόθειον εκ της διασπάσεως του θειϊκού ασβεστίου της θαλάσσης ή της γύψου». Στο ίδιο, σ. 22.

⁶ Στο ίδιο, σσ. 14-15.

Χάρτης 2.1

Ηλειακή πεδιάδα: αβαθής θάλασσα κατά τη διάρκεια της νεογενούς περιόδου

Πηγή: www.arcadia.ceid.upatras.gr / Γεωφυσικός Χάρτης της Πελοποννήσου. (Επεξεργασμένος χάρτης).

2.3. Το κλίμα

Η Πελοπόννησος όπως και τα παράκτια γεωγραφικά τμήματα της Ελλάδας, ανήκουν στο μεσογειακό τύπο κλίματος που χαρακτηρίζεται από ήπιους αλλά βροχερούς χειμώνες και ανομβρία με υψηλές θερμοκρασίες τα καλοκαίρια.⁷ Το

⁷ Οι κλιματικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή με τις γνωστές επιδράσεις στη χλωρίδα και σε όλο το περιβάλλον, διαμορφώνονται σε άλλες μακρινές από την Ελλάδα περιοχές. «... Οι υφέσεις του Ατλαντικού και της Μεσογείου, ο αντικυκλώνας των Αζορών, ο οποίος τον χειμώνα μετακινείται προς το νότο, καθώς και οι κινητοί αντικυκλώνες από την Βόρεια Ευρώπη, επιδρούν δυναμικά στις καιρικές συνθήκες και στο κλίμα της δυτικής Ελλάδας

κλίμα της δυτικής Ελλάδας ειδικότερα, είναι περισσότερο υγρό αφού οι βροχές είναι περισσότερες και μεγαλύτερες σε διάρκεια απ' ότι στην ανατολική Ελλάδα, όπου το κλίμα είναι περισσότερο ξηρό. Η διαφορά αυτή φαίνεται στο μεγαλύτερο όγκο του νερού που συναντάμε στα δυτικά: λίμνες, ποτάμια, υγρασία του εδάφους. Φαίνεται όμως, και στην πλουσιότερη βλάστηση των περιοχών αυτών.⁸

Οι διαφορές όμως του κλίματος μπορεί να είναι και τοπικές. Ξέρουμε δηλαδή ότι στην πεδιάδα της Ηλείας η επίδραση της θάλασσας είναι έντονη και η υγρασία που σηκώνεται από τη θαλασσοταραχή το χειμώνα, με το δυτικό αέρα μεταφέρεται εύκολα στην πεδιάδα. Είναι όμως μία επίδραση που τείνει να μειώνεται στις ορεινές περιοχές, όσο αλλάζουμε υψόμετρο. Εκεί το κλίμα γίνεται ψυχρότερο με περισσότερες βροχές και σε ορισμένα σημεία σχεδόν ηπειρωτικό. Αλλά και η υγρασία της άνω ατμόσφαιρας λόγω του ευρύτερου θαλάσσιου περιβάλλοντος, αν και περιορίζεται μετά την άνοιξη, παραμένει αυξημένη σε όλες τις εποχές. Στους λόγους αυτούς οφείλεται η μεγαλύτερη πυκνότητα των βροχών στις ορεινές κυρίως περιοχές.⁹

Οι παγετοί δεν είναι συνηθισμένοι στις πεδινές και μικρού υψόμετρου περιοχές. Επαναλαμβάνονται όμως δύο έως τρεις φορές στη διάρκεια του χειμώνα και είναι πάντα επίφοβοι γιατί απειλούν μεγάλο αριθμό καλλιεργειών σε οποιαδήποτε φάση ανάπτυξης και αν βρίσκονται. Αντίθετα στην πεδιάδα

κατά την χειμερινή περίοδο. Η εξέλιξη δε, της θερινής περιόδου εξαρτάται από τον συνδυασμό της επεκτάσεως του αντικυκλώνα των Αζορών πάνω στην Βαλκανική με το θερμικό ελάχιστο της πίεσεως των Ινδιών και την επίδραση σ' αυτόν των αντικυκλώνων της Ουκρανίας και της Βορειοδυτικής Ευρώπης που επεκτείνονται έως το Αιγαίο», βλ. ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΗΣ Λ., «Αι κλιματικά συνθήκαι της Ηλείας» στο *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών Μελετών*, Τ. Α, Αθήνα, 1982, σσ. 169-177.

⁸ Οι βροχομετρικές διαφορές καταγράφονται στους κλιματολογικούς σταθμούς της Ερμιονίδας για την ανατολική Πελοπόννησο και του Πύργου για τη δυτική. «...Εις μὲν την ανατολικήν Πελοπόννησον ἔχομεν εἰς την ἐπιφάνειαν της θαλάσσης μέσην βροχόπτωσιν 500 χιλ. ετησίως, εἰς δε την δυτικήν 850 χιλ.», βλ. Ε.Μ.Π., *Χωροταξική Μελέτη της Πελοποννήσου*, Αθήνα, σ. 33.

⁹ Το μέσο ετήσιο ύψος της βροχής, που κυμαίνεται στα 850 χιλιοστά, κατανέμεται ως εξής: φθινόπωρο 30,8%, χειμώνα 48,6%, άνοιξη 17,4% και καλοκαίρι 3,2%. Βλ., ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΗΣ Λ., *ό.π.*, σ. 175.

αλλά και στα λοφώδη που καλύπτουν μαζί το 80% του εδάφους του νομού, τα χιόνια είναι πολύ σπάνια και δεν αποτελούν απειλή για τους καλλιεργητές. Στα ορεινά όμως που το χιόνι είναι πολύ πυκνό και καλύπτει το έδαφος για αρκετό χρόνο οι καλλιέργειες αραιώνουν και οι εκτάσεις χρησιμοποιούνται ως βοσκοτόπια από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο.

Πίνακας 2.1
Θερμοκρασία του αέρα στην περιοχή του Πύργου

Μήνες	Μέση Θερμ.	Μέγιστη	Ελάχιστη	Ημ. Παγετού
Ιανουάριος	10.5	23.0	-5.0	1.8
Φεβρουάριος	11.0	25.1	-3.2	1.2
Μάρτιος	12.6	28.2	-2.6	1.0
Απρίλιος	15.8	30.8	1.0	1.0
Μάιος	19.9	36.0	4.0	0
Ιούνιος	24.2	39.4	8.3	0
Ιούλιος	26.9	41.4	11.0	0
Αύγουστος	27.1	44.3	9.8	0
Σεπτέμβριος	24.0	40.3	8.0	0
Οκτώβριος	19.6	38.8	4.0	0
Νοέμβριος	15.4	30.3	-3.2	0.2
Δεκέμβριος	11.9	24.0	-3.8	0.9
Έτος	18.2	44.3	-5.0	5.1

Πηγή: ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΗΣ Λ. *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλιακών Μελετών*, Αθήνα, 1982, Τ. Α, σ. 171.

Οι συνηθισμένοι άνεμοι που πνέουν στην περιοχή είναι κυρίως βορειοδυτικοί ή νοτιοδυτικοί μέτριας έντασης τις περισσότερες φορές.¹⁰ Άνεμοι δυνατοί και ψυχροί που προκαλούν εκτεταμένες ζημιές είναι σπάνιοι στην περιοχή.¹¹ Η θερμοκρασία τους παρουσιάζει μία απλή ετήσια κύμανση, γύρω

¹⁰ «Ο "σιρόκκος" είναι άνεμος του χειμώνα, νότιος-νοτιοδυτικός, ο οποίος ερχόμενος από την Β. Αφρική φτάνει στην περιοχή ως θερμός, υγρός και βροχερός.... Οι άνεμοι εις τας παρακτίους περιοχάς της Ηλείας έχουν μικράν έντασιν.... δημιουργούνται ενίοτε και θερμοί έως και καυστικοί και ξηροί άνεμοι οι οποίοι ως γνωστόν ονομάζονται λίβαι. Οι άνεμοι ούτοι είναι βλαβεροί τόσο εις τον άνθρωπον, όσον και εις την βλάστησιν». Στο ίδιο, σ. 173.

¹¹ ΝΑΝΟΣ Δ., *Η αιγοπροβατοτροφία στο νομό Ηλείας*, Πύργος, Α.Τ.Ε., 1987, σ. 3.

από το θερμομετρικό εύρος που εντοπίζεται στους 18,1⁰ βαθμούς C. Η μέγιστη θερμοκρασία παρατηρείται τον Αύγουστο και η ελάχιστη τον Ιανουάριο.¹² Όμως και ο Ιούλιος είναι σχεδόν εξ ίσου θερμός με τον Αύγουστο, όπως και ο Φεβρουάριος εξ ίσου ψυχρός με τον Ιανουάριο. Γενικά πάντως μιλάμε για ένα ήπιο μεσογειακό κλίμα, με την έννοια ότι δεν χαρακτηρίζεται από καιρικές ακρότητες. Αυτός μπορεί να θεωρηθεί πως είναι, ένας από τους παράγοντες που δεν αποθάρρυνε τους μετακινούμενους επήλυδες, που είτε ως εργάτες αρχικά είτε ως καλλιεργητές μικροπαραγωγοί στη συνέχεια, επέλεξαν την πεδιάδα ως τόπο εγκατάστασης. Παράλληλα αυτό το χωρίς ακραία καιρικά φαινόμενα μεσογειακό κλίμα δεν αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για τη δράση του ανθρώπων, όπως μπορεί να συμβαίνει σε άλλες περιοχές ή χώρες με ψυχρά κλίματα ή απότομες καιρικές μεταβολές.

Πίνακας 2.2

Ηλιοφάνεια στην περιοχή του Πύργου. Δεδομένα 1975-1997

1ο Εξάμηνο	ΙΑΝ	ΦΕΒ	ΜΑΡ	ΑΠΡ	ΜΑΙ	ΙΟΥΝ
Μέση Μηνιαία Ηλιοφάνεια	143.2	147.4	193.4	227.2	285.3	332.3
2ο Εξάμηνο	ΙΟΥΛ	ΑΥΓ	ΣΕΠ	ΟΚΤ	ΝΟΕ	ΔΕΚ
Μέση Μηνιαία Ηλιοφάνεια	360.4	333.9	263.6	215.2	152.5	124.9

Πηγή: Εθνική Μετεωρολογική Υπηρεσία. Νομός Ηλείας (www.hnms.gr)

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως το κλίμα ήταν και είναι πάντα φιλικό προς τις καλλιέργειες που κάποιες φορές αποδεκατίζονται από τις θεομηνίες ή από το κρύο. Είναι γνωστό π.χ. πως η ευαισθησία των καλλιεργημένων φυτών είναι μεγαλύτερη από εκείνη των αυτοφυών και αντέχουν λιγότερο στις εντάσεις του κρύου και της ζέστης. Γι' αυτό από τα τέλη της δεκαετίας του '60 εισάγονται σταδιακά τεχνικές αντιμετώπισης των καιρικών φαινομένων. Αρκετοί παραγωγοί υιοθετούν νέες στεγαζόμενες καλλιέργειες με την κατασκευή θερμοκηπίων. Σε ύστερη εποχή η τεχνολογία δημιούργησε καινούργιες μεθόδους για την αντιμετώπιση του κρύου.¹³ Αντίθετα τους

¹² ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΗΣ Λ., *ό.π.*, σ. 170 και ΝΑΝΟΣ Δ., *ό.π.*, σ. 3.

¹³ Σε άλλες περιοχές από τη δεκαετία του 1980 άρχισαν να τοποθετούνται μεγάλοι ηλεκτρικοί έλικες που περιστρεφόμενοι στη διάρκεια της νύχτας μειώνουν τη δράση του παγετού.

καλοκαιρινούς μήνες επεκτείνονται οι καλλιέργειες που χρειάζονται νερό για να αντέξουν και να αποδώσουν ικανοποιητικά. Ο θερμός αέρας που φθάνει από την Αφρική όταν φυσούν νότιοι άνεμοι, σε συνδυασμό με τον ήλιο αφυδατώνουν και ξηραίνουν την ατμόσφαιρα και το έδαφος. Η θερμοκρασία φθάνει στους 40° C, ενώ οι βροχοπτώσεις της περιόδου αποτελούν μόνο το 2% ετησίως και δεν λύνουν το πρόβλημα. Τα φυτά που έχουν φυσική αντοχή στις συνθήκες αυτές και αποδίδουν στον άνθρωπο, είναι όσα έχουν βαθύτερες ρίζες μέσα στο χώμα: η σταφίδα, το αμπέλι, η ελιά και άλλα δένδρα. Οι υπόλοιπες εκτάσεις, πριν την επέκταση των αρδεύσεων, αναγκαστικά μένουν ακαλλιέργητες μέχρι το φθινόπωρο.¹⁴

Πίνακας 2.3

Μηνιαίες βροχοπτώσεις στην περιοχή του Πύργου (σε Χιλιοστόμετρα)

Ιαν	Φεβ	Μαρ	Απρ	Μαΐ	Ιουν	Ιουλ	Αυγ	Σεπ	Οκτ	Νοε	Δεκ
121	94	68	40	27	12	3	12	49	103	133	136

Πηγή: ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΗΣ Λ. ό.π., 175

Καλοκαιρινά είδη όπως η ντομάτα, το κολοκύθι, το φασόλι, η μελιτζάνα, η πιπεριά κ.α.¹⁵ που εντάσσονται στα κηπευτικά ή το πεπόνι και το καρπούζι που εντάσσονται στα μπουσττανικά, χρειάζονται ζεστό κλίμα στο έδαφος και στην ατμόσφαιρα αλλά και επαρκή ηλιοφάνεια για να φυτρώσουν και να αναπτυχθούν. Γι' αυτό και ο ανοιξιάτικος ήλιος δημιουργεί τις κατάλληλες

¹⁴ Για τις επιδράσεις του εδαφικού ανάγλυφου και του κλίματος, στα συστήματα καλλιέργειας, βλ. DERRUAU M., *Ανθρωπογεωγραφία*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1987, σσ. 153-233.

¹⁵ Στην περιοχή από το 1970 και μετά, καλλιεργούνται μεγάλες εκτάσεις βιομηχανικής ντομάτας που προορίζεται για επεξεργασία και τυποποίηση (τοματοπολτός, ντομάτα σε κονσέρβα ή σε κύβους, ζωμός, κέτσαπ κ.α.). Η παραγωγή και η τιμή του προϊόντος είναι προσυμφωνημένα με τα εργοστάσια επεξεργασίας ντομάτας που λειτουργούν στην περιοχή («ΚΥΚΝΟΣ», «ΠΕΛΑΡΓΟΣ», «ΑΣΤΕΡΗΣ», «ΟΛΥΜΠΙΑ»). Βλ. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥ & ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, *Πρόγραμμα ανάπτυξης 1983-1987 Υφιστάμενη κατάσταση. Νομός Ηλείας*. Αθήνα, 1982, σ. 43: «Η καλλιέργεια της ντομάτας (νωπής και βιομηχανικής) που η παραγωγή της είναι πρώτη στη χώρα με ποσοστό 12% περίπου.» Η καλλιέργεια βιομηχανικής ντομάτας ονομάστηκε «χρυσοφόρος καλλιέργεια» προφανώς λόγω των εισοδημάτων που απέδιδε κυρίως στους καλλιεργητές μεγάλων εκτάσεων.

συνθήκες για την ευδοκίμησή τους. Αργότερα όμως ο ήλιος του καλοκαιριού στεγνώνει το έδαφος από τη φυσική του υγρασία και απαιτείται αρκετό νερό αφού οι επιφανειακές τους ρίζες δεν φτάνουν την υγρασία που βρίσκεται σε μεγαλύτερο βάθος. Γι' αυτό πολλοί καλλιεργητές της περιοχής χρησιμοποίησαν διάφορες μεθόδους εξαγωγής του νερού προκειμένου να αρδεύσουν τις καλλιέργειές τους. Μετά όμως από το 1970 όπου όλες σχεδόν οι πεδινές εκτάσεις αρδεύονται επεκτάθηκαν οι ποτιστικές καλλιέργειες, αυξήθηκαν οι αποδόσεις, αλλά και τα εισοδήματα των καλλιεργητών.¹⁶

Την ανάπτυξη και τη διατήρηση του χόρτου από την αρχή των φθινοπωρινών βροχών, μέχρι το τέλος της άνοιξης, εκμεταλλεύονται οι κτηνοτρόφοι. Άγνωστο από πότε αλλά σίγουρα τον 19^ο αιώνα, πολλοί ημιμόνιμοι κτηνοτρόφοι των ορεινών, κατεβαίνουν στα πεδινά τους χειμερινούς μήνες για να βοσκήσουν τα κοπάδια τους. Με τον καιρό μάλιστα ως νεοήλυδες κάτοικοι θα εγκατασταθούν μόνιμα στα πεδινά και κάποιες φορές θα σχηματίσουν νέους οικισμούς.¹⁷ Στις περιπτώσεις μάλιστα αυτές πρόκειται για μετακίνηση οικογενειών ή συγγενικών ομάδων. Άρα οι μικροοικιστικές συγκροτήσεις της πεδιάδας, δεν σημαίνει ότι πάντα συντίθενται από ετερόκλητα σύνολα χωρίς συνοχή, που αποτελεί βασική παράμετρο στην οργάνωση των τοπικών κοινωνιών.

Στην επίλυση μάλιστα του εμφανιζόμενου διατροφικού προβλήματος που προκύπτει από την αύξηση του πληθυσμού, συμβάλλει και το υγρό κλίμα του χειμώνα που επιτρέπει στους κατοίκους των πεδινών, την χωρίς άρδευση καλλιέργεια του σιταριού, μεταξύ Νοεμβρίου και Ιουνίου. Μίας σημαντικής

---

¹⁶ Πριν από την κατασκευή των έργων αρδεύεται μόνο το 11% της πεδιάδας, βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Α., ΔΕΣΥΛΛΑΣ Ν., *Χωροταξική μελέτη νομού Ηλείας*, Αθήνα, Υπουργείο Δημοσίων Έργων, σ. 29.

¹⁷ Το ζήτημα αυτό αναφέρεται σε διάφορες επιστημονικές μελέτες, όπως στο SIVIGNON Μ., «Εξελίξεις της αγροτικής κοινωνίας στη δυτική Πελοπόννησο», *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα* Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1987, σ. 80., ή σε λαογραφικές μελέτες, όπως στο ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ Ι., *Ο Καρδαμάς Ηλείας. Αρχαιολογία, ιστορία, λαογραφία*, Αθήνα, 1997, σ. 93. Επίσης διαπιστώνεται στα δημοτολόγια των οικισμών, σε περιπτώσεις όπου καταγράφεται η καταγωγή των μετακινήθων κατοίκων και αναφέρεται η ορεινή προέλευσή τους. Τέλος πολλοί ηλικιωμένοι πλέον κάτοικοι, βεβαιώνουν την καταγωγή τους από τα ορεινά.

καλλιέργειας για την επιβίωση των κατοίκων. Ακόμα, επιτρέπει την ανάπτυξη της σταφίδας, των αμπελιών και των ελαιοδένδρων επίσης σημαντικών καλλιεργειών στην περιοχή. Οι ρίζες τους τροφοδοτούνται από την υγρασία των χειμωνιάτικων βροχών που συγκρατείται σε μεγαλύτερο βάθος μέσα στο έδαφος.¹⁸ Πρόκειται για καλλιέργειες που χρησιμοποιούνται για τη διατροφή της οικογένειας κυρίως, και μόνο το πιθανό περίσσευμα διατίθεται στην αγορά. Εξαιρείται βεβαίως η σταφίδα που είναι καλλιέργεια αποκλειστικά εμπορευματική και αποδίδει το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματος.

2.4. Το έδαφος

Η συνολική επιφάνεια του νομού Ηλείας στον οποίο εντάσσεται η πεδιάδα αλλά και κάποιες μικρότερες ορεινές περιοχές, σύμφωνα με την απογραφή του 1981, ανέρχεται σε 2.617.800 στρέμματα.¹⁹ Η κατανομή της έκτασής του ανάλογα με το υψόμετρο και το εδαφικό ανάγλυφο φαίνεται στον πίνακα 2.4²⁰ αλλά και στο χάρτη που ακολουθεί.

---

¹⁸ Στην πραγματικότητα τα καιρικά φαινόμενα και ιδίως η βροχή όταν αναφερόμαστε σε αγροτική οικονομία, διαμορφώνουν ισχυρούς οικονομικούς εξαναγκασμούς όπως αναλυτικά περιγράφεται στο ΚΩΣΤΗΣ Κ., *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα* Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1987, σ. 91. Η διασπορά των βροχών και η σημασία της αναφέρεται στο DERRUAU Μ., ό.π., σσ. 154-155. Σε περιόδους εκτεταμένης ξηρασίας, οι κάτοικοι μαζί με τον ιερέα της κοινότητας περιφέρουν στην καλλιεργούμενη περιφέρεια την εικόνα του Αγίου που προστατεύει τον οικισμό. Είναι η λεγόμενη λιτανεία, μια πράξη ικετευτική προς το Θεό, ώστε η πολυπόθητη βροχή να σώσει τις καλλιέργειες και την παραγωγή, σώζοντας μαζί μ' αυτές και τους ανθρώπους. Στην προβληματική της «θέσης» του υπερφυσικού αναφέρεται ο STEWART C., «Ηγεμονισμός ή ορθολογισμός; Η θέση του υπερφυσικού στη σύγχρονη Ελλάδα.» στο *Ανθρωπολογία και Παρελθόν*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σσ. 157-191.

¹⁹ Βλ., ΝΑΝΟΣ Δ., ό.π., σ. 2.

²⁰ Για πρόσθετα στοιχεία και πληροφορίες βλ., ΝΑΝΟΣ Δ., ό.π., και ΜΠΑΚΕΛΑΣ Η., «Διερευνητική έκθεση για τη δυνατότητα ανάπτυξης ιχθυοκαλλιεργειών στο νομό Ηλείας», *17η Γεωτεχνική Επιθεώρηση*, Πύργος, Α.Τ.Ε., 1987, σ. 2.

Πίνακας 2.4
Η εδαφική κατανομή της γης του Νομού Ηλείας

Κατηγορία γης	Επιφάνεια (στρέμ)	Αναλογία (%)
Πεδινή	1.547.800	59,1
Ημιορεινή	499.000	19,1
Ορεινή	571.000	21,8
ΣΥΝΟΛΟ	2.617.800	100,0

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Κατανομή της εκτάσεως της χώρας κατά βασικές κατηγορίες χρήσεως, Αθήνα, Ε.Σ.Υ.Ε., 1986, σσ. 98-100.

Χάρτης 2.2

Το ανάγλυφο του εδάφους στη βορειοδυτική και κεντρική Πελοπόννησο.

Πηγή: www.arcadia.ceid.upatras.gr / Γεωφυσικός Χάρτης της Πελοποννήσου (Επεξεργασμένος χάρτης).

Το ανάγλυφο των βουνών. Τα βουνά που υψώνονται στα ανατολικά της πεδιάδας ανήκουν κυρίως στην οροσειρά του Ερυμάνθου²¹ και στο οροπέδιο της Φολόης ενώ στα νότια υψώνεται το όρος Μίνθη. Τα βουνά αυτά διαχωρίζουν την πεδινή ζώνη από τους ορεινούς όγκους της κεντρικής Πελοποννήσου στην ανατολική πλευρά, όπου βρίσκονται τα βουνά των Καλαβρύτων και της Γορτυνίας. Στις περιοχές των βουνών αυτών βρίσκονται και οι περισσότεροι οικισμοί από τους οποίους μετακινήθηκαν πληθυσμοί για να εγκατασταθούν στην πεδιάδα. Ο Ερύμανθος είναι ένα μεγάλο βουνό που διακλαδίζεται στην Ηλεία, στην Αρκαδία και στην Αχαΐα ως τα Καλάβρυτα.

Χαμηλώνοντας οι κορυφές του Ερυμάνθου και στην αρχή της κλίσης του προς την πεδιάδα, σχηματίζεται το οροπέδιο της Φολόης στου οποίου την άκρη διαμορφώνεται ένας μεγάλος φυσικός εξώστης από όπου διακρίνεται ολόκληρη σχεδόν η πεδιάδα μέχρι τη θάλασσα. Είναι μία περιοχή που καλύπτεται από μεγάλα δάση βελανιδιάς, από τα λίγα που υπάρχουν στην Ευρώπη, ένα είδος ασυνήθιστο για την χλωρίδα που αναπτύσσεται στην Πελοπόννησο. Σε χαμηλότερο υψόμετρο από το οροπέδιο της Φολόης, συνεχίζουν άλλα μικρότερα βουνά και λόφοι που εκτείνονται βορειότερα αλλά και νοτιότερα του νομού. Οι πλαγιές τους είναι κατάφυτες από πεύκα αλλά και σε διάφορες εκχερσωμένες εκτάσεις δεν λείπουν μικρά ή μεγάλα ελαιοστάσια.²²

Σε όλες αυτές τις περιοχές των βουνών από τα βόρεια μέχρι τα νότια, έχουν αναπτυχθεί μικροί κατά κανόνα οικισμοί και ορισμένα κεφαλοχώρια όπως είναι η Δίβρη, το Σιμόπουλο, το Λάλα και η Ανδρίτσαινα νοτιότερα.²³ Είναι

---

²¹ Πρβλ., ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., *Η Ηλεία διά μέσου των αιώνων*, Αθήνα, Π.Γ. Μακρής και Σία, 1924. σσ. 7-9. Ο Ερύμανθος αναφέρεται ως το κυριότερο όρος της περιοχής, «... το γνωστόν παρ' Ομήρω ασπασιον ενδιαίτημα της Αρτέμιδος (και του Πανός)...», που μοιράζεται στις επαρχίες Ηλείας, Αχαΐας και Καλαβρύτων. Οι αρχαίοι το ονόμαζαν Λάμπεια ενώ κατά το μεσαίωνα Αστερίων και τώρα καλείται και Αστράς. Το βουνό διατηρεί στην κορυφή του, χαράδρες χιονιού ακόμα και το καλοκαίρι, ενώ τις άλλες εποχές είναι κατάλευκο. Η λευκότητα του χιονιού που το καλύπτει ίσως προσδίδεται από τις παραπάνω ονομασίες: Λάμπεια = λάμπειν και Αστερίων ή Αστράς = αστέρι.

²² ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π. σ. 344.

²³ Η περιοχή αυτή φαίνεται κατοικημένη ήδη από την αρχαιότητα από τα σχετικά ευρήματα, ενώ κατά την Μυθολογία, είναι γνωστό πρόσωπο της περιοχής ο Κένταυρος Φόλος. Πρβλ.

το δίκτυο των χωριών που λειτούργησαν ως πληθυσμιακοί τροφοδότες των πεδινών οικισμών σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Στην πραγματικότητα η διαδικασία ανθρώπινης μετακίνησης, δεν ανακόπηκε ποτέ και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Παράλληλα όμως και χωρίς να γνωρίζουμε το περιβάλλον του βουνού ως ευρύτερο οικονομικό πλαίσιο και κατά προέκταση ούτε τους όρους διαμόρφωσης της ζωής, πρέπει να σημειώσουμε ότι συγκράτησε ένα μέρος του πληθυσμού και κυρίως ότι κανένας από τους οικισμούς αυτούς δεν ερημώθηκε, όπως συνέβη με κάποια χωριά της Γορτυνίας ή των Καλαβρύτων.

Η αξία του βουνού. Ποια όμως μπορεί να είναι η αξία του βουνού; Συνήθως όταν αναφερόμαστε στο βουνό, το καταλαβαίνουμε ως ένα φυσικό χώρο που επιβάλλεται στον άνθρωπο περισσότερο από ότι η πεδιάδα.²⁴ Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ανάλογα με τους όρους που θέτουμε εκ των προτέρων πλεονέκτημα ή μειονέκτημα. Τα εδάφη του συγκεκριμένου βουνού δηλαδή του Ερυμάνθου και των προεκτάσεών του, μέχρι τα 1.500 μέτρα δεν είναι πετρώδη και συγκρατούν το χώμα. Αν και δύσκολα μπορούν να καλλιεργηθούν οι πλαγιές του, το χόρτο που φυτρώνει εκεί είναι χρήσιμο για τη βοσκή και ικανό για τη συντήρηση των κοπαδιών. Επιπλέον έχει το πλεονέκτημα οι επικλινείς πλευρές του να μην καταλήγουν στη θάλασσα αλλά στη πεδιάδα που απλώνεται μπροστά του σε μεγάλη έκταση. Έτσι τα νερά της βροχής, λόγω της κλίσης, οδηγούνται στην πεδιάδα μαζί με πλούσια χημικά στοιχεία που ενισχύουν τις καλλιέργειες. Για τον ίδιο λόγο τα νερά των πηγών που ξεκινούν από διάφορα ύψη αφού τροφοδοτήσουν το βουνό και τους ανθρώπους του, σχηματίζοντας ρυάκια στην αρχή, παραπόταμους και ποταμούς στη συνέχεια καταλήγουν να διέρχονται αναγκαστικά από την πεδιάδα πριν καταλήξουν στη θάλασσα. Σε πολλές

Emmy PATSI-GARIN, *Επίτομο λεξικό Ελληνικής Μυθολογίας*, Αθήνα, Χάρη Πάτση, 1969, σ. 526 και σ. 702.

²⁴ Επιβάλλεται με το εδαφικό του ανάγλυφο το οποίο παραμένει αναλλοίωτο εφόσον είναι αδύνατες οι ριζικές ανθρώπινες παρεμβάσεις. Οι γνωστές πεζούλες εντάσσονται στις ήπιες αλλαγές που οπωσδήποτε αποδέχονται την κυριαρχία του περιβάλλοντος. Επιπλέον το υψόμετρο σε συνδυασμό με το κλίμα (ηλιοφάνεια, βροχή, θερμοκρασία) είναι ακόμα πιο ανελαστικοί παράγοντες. Για τις επιδράσεις του εδάφους στην οικονομία βλ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σσ. 7-31. Επίσης στο ΜΑΡΙΝΟΣ Γ., ό.π., σσ. 11-23., κ.έ.

μάλιστα περιπτώσεις κυρίως σε κοιλάδες μεταξύ των βουνών το νερό είναι ελεγχόμενο για να τροφοδοτεί τις καλλιέργειες.²⁵

Γενικότερα η βλάστηση των βουνών στην Πελοπόννησο, όπως τα είδη των δένδρων, των θάμνων και των χόρτων, ακόμα και των λουλουδιών που φυτρώνουν, φτιάχνουν ένα περιβάλλον ζωής στο οποίο ο άνθρωπος εύκολα προσαρμόζεται και φυσικά αξιοποιεί προς όφελός του. Στα χαμηλά βουνά και μέχρι τα 500 μέτρα μεταξύ των δένδρων επικρατούν τα πεύκα που αποδίδουν μεγάλες ποσότητες εμπορεύσιμης ρητίνης και αραιότερα εμφανίζονται οι βελανιδιές, που χρησιμοποιούνται για το σκληρό και καλής ποιότητας ξύλο, ενώ από τους θάμνους οι συνηθέστεροι είναι το σχίνο, η θρούμπη, τα κούμαρα, ο μύρτος, η ρίγανη και άλλα. Κάποια από τα είδη αυτά χρησιμοποιούνται από τους χωρικούς για την διατροφή τους ή για την τροφή των οικόσιτων ζώων.

Πάνω από το υψόμετρο αυτό οι βελανιδιές είναι πολύ πυκνότερες και καλύπτουν μεγάλες επιφάνειες, ενώ σποραδικά αναπτύσσονται φτελιές, γαύροι ή πουρνάρια, δένδρα μεγάλου μεγέθους και αντοχής. Η ξυλεία που παράγεται είναι χρήσιμη για την κατασκευή σπιτιών ή αποθηκών και μεγάλου αριθμού εργαλείων, αλλά και στην κτηνοτροφία. Σε όλες αυτές τις περιοχές αραιότερα φυτρώνουν ήμερες και άγριες αχλαδιές, μηλιές, καστανιές, μυγδαλιές, καρυδιές κ.ά. Τα είδη αυτά κυρίως αυτοκαταναλώνονται από τους κατοίκους. Σε ακόμα μεγαλύτερο υψόμετρο υπάρχουν έλατα, κέδροι και πολλών ειδών θάμνοι κατάλληλοι για τη βόσκηση των κοπαδιών.²⁶

Επιπλέον μέσα σ' αυτό το περιβάλλον ζουν και πολλά είδη αγρίων ζώων και πουλιών τα οποία αποτελούν ένα παράλληλο είδος διατροφής για τις

---

²⁵ Οι τεχνικές ελέγχου του νερού εφαρμόζονται κυρίως εκεί όπου υπάρχει νερό τους καλοκαιρινούς μήνες. Σε ένα σημείο του ποταμού ψηλότερα από τις ποτιστικές εκτάσεις, ένα μέρος του νερού εμποδίζεται και δεν ακολουθεί την φυσική κοίτη. Ακολουθώντας μία τεχνητή ροή φθάνει μέχρι τις καλλιέργειες. Το σύστημα αυτό το συναντάμε στον Αλφειό στον Πηνεϊό και στους παραποτάμους τους.

²⁶ Ο ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ. (=, *Προίκες, Φόροι, Σταφίδα και Ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1987, σ. 55) αναφέρει ότι «το πουρνάρι δεν είναι μόνο ο αγαπημένος θάμνος του γιδιού (μόνο αυτό μπορεί να φάει τα' αγκαθωτά φύλλα του), το πολύτιμο για τον τσοπάνο δέντρο που θα χρησιμέψει για το μεσημεριανό στάλο των ζώων».

τοπικές κοινωνίες.²⁷ Από τις διηγήσεις μάλιστα των ηλικιωμένων προκύπτει πως πολλές οικογένειες στις περιοχές αυτές εξασφάλιζαν από το κυνήγι πλούσια διατροφή και αρκετές φορές στη διάρκεια του χρόνου.²⁸

Βεβαίως αυτή η πολυμορφία ζωής που προσφέρει το βουνό και το δάσος δεν μπορεί να γίνει οικονομικά αξιοποιήσιμη στο σύνολό της. Ο άνθρωπος δεν παίρνει περισσότερα αγαθά από όσα του χρειάζονται για να εξασφαλίσει τη στέγαση και την επιβίωσή του. Είναι μία οικονομική χρήση του βουνού που δεν εξαντλεί το περιβάλλον. Από τα δάση παραδείγματος χάριν της βελανιδιάς στη Φολόη παράγεται ξυλεία ποιότητας όχι μόνο για την κατασκευή σπιτιών, αλλά και βαρελιών για την αποθήκευση του κρασιού, ενώ τα βελανίδια χρησιμοποιούνται ως τροφή των διαφόρων ζώων του σπιτιού. Από μικρές τομές στους κορμούς των πεύκων εκκρίνεται η ρητίνη (το ρετσίνι) με αντισηπτικές ιδιότητες, η χρήση του οποίου συνηθίζεται στην περιοχή ως αρωματικό του κρασιού ή για να σφραγισθούν τα βαρέλια μετά τη ζύμωση.²⁹

---

²⁷ Στο ίδιο, «Οι μελισσοκνηγοί είν' επαγγελματίες. Στήνουν καρτέρι στην πηγή ή το ρέμα και περιμένουν να δουν σμήνος να πάει να πει νερό. Παρακολουθούν μία μέλισσα με το μάτι μέχρι να τη χάσουν και μετακινούνται στο σημείο που εξαφανίστηκε. Περιμένουν να ξαναδούν κάποια, μεταφέρονται πάλι στο σημείο που τη χάνουν από τα μάτια τους και σιγά-σιγά φτάνουν στο δέντρο που κατοικεί το μελίτσι. Ο μελισσοκνηγός θα πελεκήσει με το τσεκούρι ένα σταυρό για να κάνει κατοχή («είναι νόμος άγραφος .... Σταυρωμένο μελίτσι το αναγνωρίζουν για ξένο και δεν το πειράζουν») και το φθινόπωρο θα το ζαλίσει με καπνό, θα κόψει το δέντρο, θα ανοίξει την κουφάλα, θα το τρυγήσει και το μέλι (που οι χωρικοί το εκτιμούν περισσότερο από αυτό των μελισσών στις κυψέλες) θα πάει για πούλημα».

²⁸ Στο ίδιο, σ. 51: «όμως ο χωρικός δεν έπαψε ποτέ να είναι κυνηγός και συλλέκτης, όντας ταυτόχρονα γεωργός ή κτηνοτρόφος. Αν αυτή η πτυχή μας είναι ελάχιστα γνωστή, οφείλεται στο ότι οι οικονομολόγοι ή δημόσιοι άνδρες που στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ασχολήθηκαν με τους γεωργούς και τους κτηνοτρόφους είχαν πάντα στραμμένη την προσοχή τους στην εμπορευματική πλευρά της οικονομικής δραστηριότητας του χωρικού».

²⁹ Στο ίδιο: «χωρίς ξύλα από το λόγγο δεν θα μπορέσει η γυναίκα να μαγειρέψει, δεν θα ζεσταθούν το χειμώνα, δεν θα φτιάξουν καλύβα. Χωρίς τα ξύλα από το δάσος δεν θα χτίσει σπίτι, δεν θα μπορέσει να φτιάξει αλέτρι. Χωρίς το ρετσίνι από τα πεύκα το κρασί θα χαλάσει. Χωρίς τα καλάμια, τη λυγαριά, την ιτιά, τα βούρλα, την κρυνιά, τα σπάρτα πλήθος αντικείμενα απαραίτητα στην παραγωγική διαδικασία και στην καθημερινή ζωή θα έλλειπαν».

Το υψόμετρο του βουνού και κυρίως οι απότομες κλίσεις του εδάφους ασφαλώς περιορίζουν ή μηδενίζουν σε πολλές περιπτώσεις τις καλλιεργητικές δυνατότητες. Αδυναμία όμως που οφείλεται και στα μέτριας γονιμότητας κολλουβιακά εδάφη.³⁰ Ωστόσο οι περιοχές αυτές αποτελούν ένα καλό περιβάλλον για τη συντήρηση των κοπαδιών. Είναι περισσότερο υγιές από το αντίστοιχο πεδινό στο οποίο τα ζώα είναι ευάλωτα στις ασθένειες.³¹ Έτσι τα χόρτα που φυτρώνουν κάτω από τα δένδρα ή οι θάμνοι περιφερειακά των δασών αποτελούν καθαρή και πλούσια τροφή των αιγοπροβάτων. Για το λόγο αυτό μάλιστα τα κοπάδια είναι πάρα πολλά στο δήμο της Λάμπειας (Δίβρη) και σε άλλους ορεινούς δήμους όπου εκτείνονται δασώδεις και θαμνώδεις επιφάνειες, ενώ στις πεδιάδες τα κοπάδια αραιώνουν. Πάντως λόγω του ήπιου πεδινού χειμώνα πολλοί είναι οι βοσκοί που κατεβαίνουν σε πεδινά λιβάδια τους μήνες αυτούς. Έτσι μπορούν οι κτηνοτρόφοι να παράγουν πολλά και πρώιμα τυροκομικά προϊόντα.

Όμως η ικανότητα του βουνού ως οικονομικού - παραγωγικού πλαισίου αδυνατεί να συγκρατήσει τον αυξανόμενο πληθυσμό του. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει από τη σύγκρισή του με την οικονομική άνθηση της πεδιάδας. Εκ του αποτελέσματος βλέπουμε πως ο ένας χώρος διαρκώς ενισχύεται όταν ο άλλος συνεχώς αποδυναμώνεται. Είναι μία διαδικασία που ξεκίνησε από τον 19^ο αιώνα και ταυτίστηκε κυρίως με την καλλιεργητική επέκταση της σταφίδας. Χιλιάδες στην πραγματικότητα οικογένειες νεόφερτων κατοίκων κατανέμονται στο πολυάριθμο οικιστικό πλαίσιο της πεδιάδας. Αλλά και μέσω του γάμου γαμπροί ή νύφες από τα ορεινά βρίσκουν συζύγους στην πεδιάδα, όπου εγκαθίστανται μόνιμα για να δημιουργήσουν τις δικές τους πλέον οικογένειες. Ίσως ποτέ δεν συμβαίνει το αντίθετο.

---

³⁰ ΝΑΝΟΣ Δ., ό.π., σ. 3. Είναι τα χαλαρά υλικά συσσωρευμένα στη βάση μιας πλαγιάς, λόγω κατολίσθησης ή επιφανειακής διάβρωσης.

³¹ Το κλίμα του βουνού στην περιοχή της Φολόης θεωρείται υγιές και για τον άνθρωπο. Στην μεταπολεμική περίοδο κατασκευάστηκαν χώροι για καλοκαιρινές παιδικές κατασκηνώσεις που λειτουργούν και σήμερα. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σ. 50.

2.5. Δύο φυσικοί κόμβοι: επικλινή και επίπεδα εδάφη

Η πεδινή ζώνη σε μεγάλη έκταση βρίσκεται λίγο ψηλότερα από τη θάλασσα. Είναι στο μεγαλύτερο μέρος της μία ενιαία πεδιάδα με αραιές ανυψώσεις και λόφους, με όλα τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει αυτό το εδαφικό ανάγλυφο. Σε αντίθεση με το βουνό η πεδιάδα συγκρατεί την υγρασία στο έδαφος αφού απορροφά όχι μόνο τα νερά της βροχής, αλλά και στη βάση μιας εντελώς φυσικής «δικτυακής συσχέτισης» μεταξύ βουνού και πεδιάδας, συγκρατεί και τα εμπλουτισμένα με νέο χώμα νερά που μεταφέρονται από τα επικλινή εδάφη των ορεινών. Για το λόγο αυτό και σε συνδυασμό με το χαμηλό υψόμετρο το πεδινό έδαφος γίνεται περισσότερο γόνιμο και οι αποδόσεις είναι μεγαλύτερες.

Σ' αυτό το μαλακό και επίπεδο χώμα της πεδιάδας, η παρέμβαση των παραγωγών είναι ευκολότερη. *Πρώτον* αφού δεν κουράζει το ζώο που σύρει το άροτρο αλλά ούτε και τον ίδιο τον καλλιεργητή. Όπως δηλαδή συμβαίνει με τα επικλινή εδάφη των λόφων ή των πολύ επικλινών στα βουνά που αναγκάζει στην κατασκευή εδαφικών αναβαθμίδων (πεζούλων) των οποίων η καλλιέργεια είναι κουραστική και αναγκαστικά μικρή σε έκταση.³² *Δεύτερον* το έδαφος είναι καθαρό δηλαδή απαλλαγμένο από μικρά βράχια, πέτρες ή χαλίκια που εμποδίζουν το όργωμα και αφυδατώνουν τη σύσταση του χώματος από στοιχεία που δυναμώνουν τα φυτά και ενισχύουν την καρποφορία τους. Αν και αυτό σε κάποιες περιπτώσεις έχει αρνητική επίδραση στην ποιότητά τους.³³ *Τρίτον* ένα μέρος των πεδινών εκτάσεων αρδεύεται με τον έλεγχο μέρους της φυσικής ροής των ποταμών που πηγάζουν από τα βουνά και διαρρέουν την πεδιάδα.

³² Σε κάποιες περιπτώσεις οι ίδιοι οι χωρικοί άνδρες και γυναίκες χρησιμοποιώντας τα ζώα τους μετέφεραν το χώμα σε σακιά. Σχημάτιζαν δηλαδή ένα τεχνητό έδαφος (κράσπεδο) με διαλεχτό χώμα που στη συνέχεια καλλιεργούσαν. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σ. 52.

³³ Η σταφίδα του κάμπου της Ηλείας ποιοτικά είναι υποδεέστερη από εκείνη της Βόρειας Πελοποννήσου, στις περιοχές του Αιγίου και της Κορινθίας. Αυτό οφείλεται κυρίως στην υγρασία που συγκρατούν τα εδάφη και αυξάνουν την παραγωγή σε βάρος της ποιότητας του προϊόντος. Στο ίδιο, σσ. 29-30.

Σε άλλες περιοχές η άρδευση επιτυγχάνεται με την άντληση υπογείων υδάτων που βρίσκονται άφθονα στο υπέδαφος.³⁴ Πηγάδια με μαγγάνια και αργότερα μηχανές, αρτεσιανά και γεωτρήσεις βρίσκονται διάσπαρτα σε όλη σχεδόν την πεδιάδα, αν και η εξαγωγή του νερού δεν είναι πάντοτε εύκολη.³⁵ Επιπλέον η μετατροπή των ξερικών εκτάσεων σε ποτιστικές δίνει τη δυνατότητα εφαρμογής νέων καλλιεργητικών συστημάτων. Πράγμα που συνέβη σε μεγάλη κλίμακα κυρίως μετά την κατασκευή των φραγμάτων και τον αναδασμό των αγροτικών γαιών.³⁶

2.6. Δίκτυα νερού και παραγωγικοί κόμβοι

α. Ανάγκες της παραγωγής. Πριν από την κατασκευή των φραγμάτων και του αρδευτικού δικτύου όπου κυριαρχούσε ο ξερικός αγρός στο μεγαλύτερο μέρος της πεδιάδας, οι χωρικές κοινωνίες στηρίζονται κυρίως στο γνωστό μεσογειακό τρίπτυχο που αποτελεί τη βάση της ελληνικής διατροφής: ελιά-σιτάρι-αμπέλι. Στην περίπτωση του κάμπου της Ηλείας πρέπει να προστεθεί και η σταφίδα. Πρόκειται για ένα σύστημα που λειτουργεί προς δύο γενικές κατευθύνσεις για τους κατοίκους της πεδιάδας. Την εμπορική διάθεση του παραγόμενου προϊόντος από τη μία πλευρά και την αυτοκατανάλωση από την άλλη.

Οι επιτόπιες αρχαιακές πηγές που αναφέρονται σε επίπεδο οικογένειας καταγράφουν την καλλιεργητική εικόνα με μεγάλη σαφήνεια. Είναι ανάλογη εικόνα με αυτήν που εμφανίζεται στις επίσημες στατιστικές της Ε.Σ.Υ.Ε. Το σοβαρότερο κριτήριο που ρυθμίζει το βαθμό αυτοκατανάλωσης ή της

---

³⁴ Στο ίδιο, σ. 42.

³⁵ «Μέσα σ' αυτή την έκταση υπάρχουν αγροτικοί δρόμοι, δεκάδες χιλιόμετρα γράνες και γρανιά, πολλά αγροτόσπιτα και τέλος εκατοντάδες πηγάδια, άλλα βαθιά και άλλα αναχλά. Όλα αυτά είναι έργο των δικών μας. Δεν τα έφτασαν βέβαια μέσα σ' ένα ή δύο χρόνια, πάντως, προ του 1900 τα είχαν όλα έτοιμα.» Βλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π., σ. 341.

³⁶ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥ & ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ, ό.π. σ. 2. «Σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη της γεωργίας παίζουν τα εγχειροβελτιωτικά έργα Αλφειού και Πηνειού, που εξυπηρετούν 400.000 στρ. δηλαδή ποσοστό περίπου 30% της συνολικής γεωργικής γης του Νομού. Το έργο του Αλφειού εξυπηρετεί έκταση 122.000 στρ. και αντίστοιχα το έργο του Πηνειού 185.000 στρ. Χρησιμοποιούνται 2 συστήματα άρδευσης 1) βαρύτητας και 2) κατακλινοσμού (τεχνικής βροχής).»

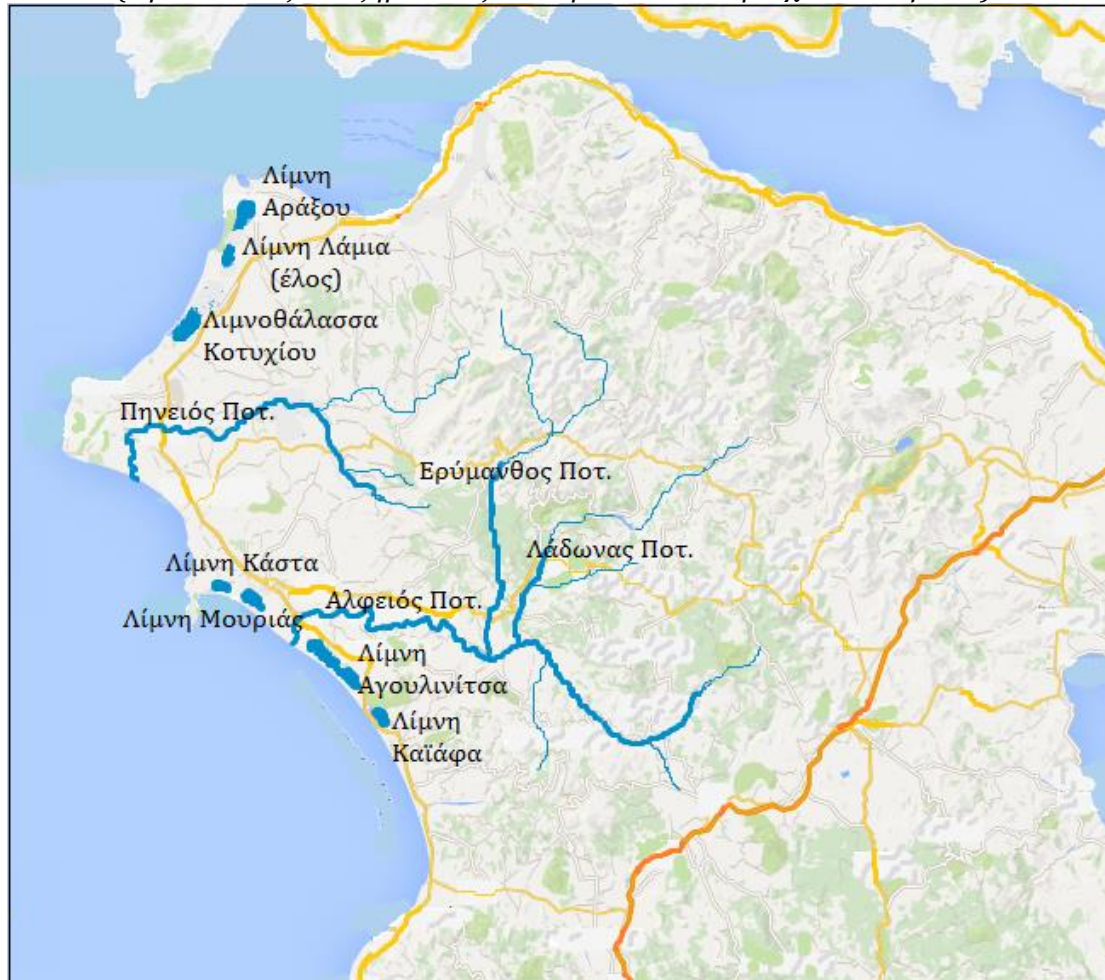
εμπορευματοποίησης της παραγωγής είναι το μέγεθος της περιουσίας του καλλιεργητή. Έτσι οι ιδιοκτήτες μεγάλων ελαιώνων διαθέτουν το μεγαλύτερο μέρος του λαδιού στο εμπόριο, αφού προηγουμένως έχουν αποθηκεύσει ό,τι τους χρειάζεται για το σπίτι και οπωσδήποτε ανάλογα με το μέγεθος της οικογένειάς τους που αποτελεί και το δεύτερο κριτήριο. Αντίθετα οι χωρικοί που έχουν στην ιδιοκτησία τους λιγότερα ελαιόδενδρα, τα καλλιεργούν όχι σε εκτεταμένους ελαιώνες αλλά σε ευθείες ζώνες γύρω από τους αγρούς τους και ο όγκος της παραγωγής πολλές φορές δεν αρκεί για να διατεθεί στην αγορά. Το ίδιο συμβαίνει και με τις υπόλοιπες καλλιέργειες. Πρόκειται για το παραγωγικό πλαίσιο που διαμορφώνει το καλλιεργητικό τοπίο της πεδιάδας και οδηγεί οικογένειες στην αδυναμία να διασφαλίσουν το ζωτικό ελάχιστο. Η σχετική διασφάλιση του βασίστηκε κυρίως στη μικρής έκτασης σταφιδοκαλλιέργεια αφού κάθε οικογένεια διέθετε μία έκταση σταφίδας ακόμα και μέχρι το ένα στρέμμα.³⁷ Στόχος ήταν να καλυφθούν πέρα από τις αυτοκαταναλωτικές ανάγκες, οι εγχρήματες υποχρεώσεις της οικογένειας.

---

³⁷ Για την γεωλογική ιστορία της περιοχής βλ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Γ., ό.π., σσ. 11-27.

Χάρτης 2.3

Ποτάμια και λίμνες στη δυτική Πελοπόννησο.
(Πριν από τις αποξηράνσεις και την κατασκευή τεχνητών λιμνών)

Πηγή: www.maps.google.gr. (Επεξεργασμένος χάρτης)

β. Ποτάμια: τα υδάτινα δίκτυα. Το νερό, η κύρια ανάγκη της πεδιάδας, παρέχεται άφθονο, αν και όχι ελεγχόμενο,³⁸ από τους δύο μεγάλους ποταμούς, Αλφειό και Πηνειό (ποτάμι της Γαστούνης). Αυτοί είναι και οι μεγαλύτεροι ποταμοί της Πελοποννήσου. Μικρότεροι είναι η Νέδα, ο Λάρισσος, ο Λεστενίτσας, ο Ερύμανθος και ο Λάδωνας. Έχοντας τις πηγές τους εκτός του νομού, ενισχύονται από πολλούς άλλους, παραποτάμους και χείμαρρους για να

³⁸ Αν και οι περισσότεροι ποταμοί της Πελοποννήσου είναι "χειμαρρώδους διαίτης", με ορμητική ροή κατά τον χειμώνα, προκαλώντας διαβρώσεις και πλημμύρες και συσσωρεύοντας στην εκβολή τους φερτές ύλες, μόνο ο Πηνειός και ο Αλφειός διατηρούν παροχή κατά το θέρος. Βλ. Ε.Ν.Π., ό.π., σ. 83.

εκβάλλουν τελικά στο Ιόνιο Πέλαγος. Ο Αλφειός (Ροφιάς)³⁹ ξεκινάει από την υπερυψωμένη πεδιάδα της Μεγαλουπόλεως και δέχεται δύο μεγάλους παραποτάμους, τον Ερύμανθο (Ντοάνα) και τον Λάδωνα. Ο Ερύμανθος διασχίζει τα παλαιά, δυσδιάλυτα και σκληρά πετρώματα των δυτικών βουνών ή λόφων και μεταφέρει μικρότερη ποσότητα νερού. Ο Λάδωνας αποστραγγίζει νεώτερης ηλικίας πετρώματα, μαλακά, ευκολοδιάβρωτα και υπερτριπλάσια σε έκταση εδάφη από τον Ερύμανθο. Γεγονός που έχει ευεργετική επίδραση στη χημική σύσταση των αλλουβιακών εδαφών στην πεδιάδα.⁴⁰ Τα νερά του Λάδωνα περισσότερο σε ποσότητα καταλήγουν στον Αλφειό με μεγάλη ορμή, ο οποίος εισέρχεται στην Ηλεία μάλλον ήρεμος και με διεύθυνση από ανατολικά προς δυτικά. Μετά από πολλούς ελιγμούς εκβάλλει τελικά στον Κυπαρισσιακό κόλπο. Η κοίτη του Αλφειού στο έδαφος της Ηλείας ακολουθεί την γνώριμη οφιοειδή πορεία των ποταμών, ρέοντας σε μία μακροσκελή κοιλάδα μεταξύ δύο οροσειρών παράλληλης κατεύθυνσης με το ποτάμι.⁴¹

γ. *Ο έλεγχος του νερού και οι καλλιέργειες.* Το νερό αποτελεί προϋπόθεση ζωής. Της δημιουργίας και αναπαραγωγής της σε οποιαδήποτε μορφή. Είναι η αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη της χλωρίδας και της πανίδας κάθε είδους, είναι και όρος για τη διατήρησή τους, αποτελεί δε κρίσιμο κόμβο στο δίκτυο του «ζωντανού» περιβάλλοντος, στο οποίο περιλαμβάνεται και ο άνθρωπος. Στο περιβάλλον αυτό γεννιέται η δυνατότητα της κατοίκησης του χώρου και της επιβίωσης των ανθρώπων. Στο σύγχρονο κοινωνιολόγο και φιλόσοφο Β.

³⁹ Βλ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σσ. 9-18.

⁴⁰ Αλλουβιακά είναι τα εδάφη που έχουν σχηματισθεί από τις αποθέσεις των ποταμών ή των υδάτων που μετακινούνται από τα βουνά στις πεδιάδες και μεταφέρουν πηλό, άμμο, άργιλο και λεπτά χαλίκια. Περιέχουν μεγάλη ποσότητα οργανικής ύλης και καθιστούν το έδαφος εύφορο. Βλ. ΜΑΡΙΝΟΣ Γ., ό.π., σ. 11.

⁴¹ Η κοιλάδα μεταξύ των δύο οροσειρών έχει πλάτος ένα έως τρία χιλιόμετρα περίπου. Η ροή του ποταμού και η μεταβολή της κοίτης του στο πέρασμα των αιώνων, έχει υποσκάψει το έδαφος της κοιλάδας και την έχει γεμίσει με χαλίκια και άμμο σε βάθος δέκα μέτρων και πλέον. Κατά την αρχαιότητα ο Αλφειός από την Ολυμπία μέχρι τις εκβολές του ήταν πλωτός και στις όχθες του σύχναζαν πλοιάρια τα οποία μετέφεραν στην Ολυμπία ανθρώπους και εφόδια χρήσιμα για την τέλεση των Ολυμπιακών αγώνων αλλά και για άλλες ανάγκες των ιερέων της περιοχής και των προσκυνητών. Βλ., ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σ. 10.

Latur το φυσικό περιβάλλον αποτελεί de facto κόμβο σε ένα δίκτυο που συνδέει ισότιμα την κοινωνία με τη φύση και στη λογική της συμμετρίας φύση - άνθρωπος οφείλουμε να αντιλαμβανόμαστε και να ερμηνεύουμε τις κοινωνικές και εξωκοινωνικές συνθήκες που διαμορφώνουν τη ολότητα της ζωής.⁴²

Οικονομικά και κοινωνικά μεγάλη σημασία για τους παραγωγούς - καλλιεργητές έχει η ελεγχόμενη ροή των ποταμών και των παραποτάμων που διαθέτουν νερό κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Ένα σύστημα ευθειών και παράλληλων αβαθών αυλακώσεων συνδεδεμένων μεταξύ τους, επιτρέπει την κύλιση του νερού ως τις ρίζες των φυτών που φυτεύονται στην άκρη των αυλακώσεων. Η τεχνική εξασφάλισης νερού κατά τους καλοκαιρινούς μήνες λύνει το πρόβλημα τόσο της αλλαγής στα συστήματα καλλιέργειας όσο και της αύξησης του όγκου της παραγωγής.⁴³ Η καλλιέργεια του αραβοσίτου που ευδοκίμει μόνο το καλοκαίρι και έλυσε σε σημαντικό βαθμό το πρόβλημα της διατροφής,⁴⁴ πριν την εξάπλωση του σιταριού, βασίστηκε κυρίως στην τεχνική ελέγχου της ροής των ποταμών.⁴⁵

Το ίδιο συμβαίνει και με τις κηπευτικές καλλιέργειες (ντομάτα, φασόλια, κολοκύθια κ.ά.) ή με τα μπουσττανικά (καρπούζια, πεπόνια) που επεκτάθηκαν κυρίως στη βόρεια πεδιάδα όπου αξιοποιήθηκε το νερό του Πηνειού. Αντίθετα στη νότια Ηλεία τέτοιες καλλιέργειες είναι μικρές σε έκταση και καλύπτουν τις ανάγκες μικρών αγορών όπως είναι οι οικισμοί των βουνών. Κι αυτό διότι οι

---

⁴² LATOUR B., *Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι*. Αθήνα, Σύνταγμα, 2000 σσ. 153-154.

⁴³ Πριν από την κατασκευή των αρδευτικών έργων ποτίζουν μικρές εκτάσεις με τρεις κυρίως τρόπους: με τον έλεγχο της φυσικής ροής του ποταμίσιου νερού, με τη διάνοιξη πηγαδιών και με την αναρρόφηση του νερού από μικρού βάθους γεωτρήσεις. ., ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, Γ., ό.π., σ. 42.

⁴⁴ Από την άλεση του αραβοσιτόκαρπου παράγεται το λεγόμενο μπομποτάλευρο το οποίο στη συνέχεια χρησιμοποιείται στην κατασκευή της μπομπότας, ενός ψωμιού μάλλον άνοστου σύμφωνα με τους χωρικούς, γι' αυτό και αρκετά χρόνια αργότερα αντικαταστάθηκε από το σταρένιο. Βλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π. σ. 344. «Δεν πείναγαν βέβαια οι χωριανοί μας. Απλώς δεν ήσαν αυτάρκεις σε ψωμί και γι' αυτό συμπλήρωναν τις ελλείψεις τους αγοράζοντας αλεύρι από το εμπόριο, το οποίο μερικοί το συμπλήρωναν με μπομποτάλευρο.»

⁴⁵ «Η κοιλάς δ' αυτή έχει πλάτος μεταξύ των δύο βουνοσειρών ενός μέχρι τριών χιλιομέτρων περίπου, ώστε ο Αλφειός δεν δύναται να υπερπηδήση τας εκατέρωθεν βουνοσειράς μεταβάλλων δ' όμως κούτην εν τη κοιλάδι (...), ΒΛ., ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σ. 10.

ανάγκες των πόλεων καλύπτονται από την παραγωγή της πεδιάδας που βεβαίως είναι μεγαλύτερη, αλλά επιπλέον δεν υπάρχει η δυνατότητα μεταφοράς σε μακρινές περιοχές.⁴⁶

δ. *Νερό και ιδιοκτησίες.* Η αύξηση της παραγωγής και η αλλαγή στα συστήματα καλλιέργειας ως αποτέλεσμα και τα δύο της άρδευσης οδηγούν στην αύξηση της αξίας των γαιών. Ο έτερος δηλαδή φυσικός και υλικός δικτυακός κόμβος λόγω της σύνδεσής του με το νερό ενισχύει και μεταβάλλει την παραγωγική του αποτελεσματικότητα, αλλά και την χρηματοοικονομική του αξία. Η μεταβολή μάλιστα του χαρακτήρα των γαιών πολλές φορές προκαλεί εντάσεις και ρήξεις μεταξύ των χωρικών που εκδηλώνονται με διαφορετικούς τρόπους. Η αλλαγή της κοίτης των ποταμών που μπορεί να συμβεί σε χειμωνιάτικες περιόδους όταν κάποιες φορές λόγω των βροχών ο όγκος του νερού είναι μεγάλος, προκαλεί μία φυσική ανακατανομή των εδαφών. Η κοίτη μετατοπίζεται και αλλάζει τη φυσική οριοθέτηση μεταξύ των παρόχθιων περιουσιών που απλώς καταλαμβάνονται και χρησιμοποιούνται από τους χωρικούς άλλου οικισμού χωρίς βεβαίως οι προηγούμενοι να έχουν δείξει διάθεση υποχώρησης.⁴⁷ Αλλά

---

⁴⁶ Μποστανικά και κηπευτικά είδη μεταφέρονται με ότι ζώο διαθέτει ο καλλιεργητής –άλογο γαϊδούρι, μουλάρι-και όσο αυτά μπορούν να μεταφέρουν στις αγορές των μεγάλων χωριών ή πόλεων. Από την κοιλάδα του Αλφειού μεταφέρονται στην Ανδρίτσεινα, στο Λάλα, στα Λαγκάδια. Αγοραστές των προϊόντων αυτών είναι οι τοπικές κοινωνίες αλλά και παραθεριστές που για λόγους υγείας τους μήνες του καλοκαιριού μετακινούνται προς τους οικισμούς των βουνών. «(...) Εκείνο που τους βοήθησε πολύ ήταν η θέση του χωριού μας: Επειδή βρίσκεται στο “στόμιο” της Πηνειάς και μακριά από την Γαστούνη και την Αμαλιάδα, οι Πηνειώτες, αλλά και οι Παλιοπολίτες, Μπουχιωταίοι και Λοπεσαίοι, προτιμούσαν να καταφεύγουν στο κοντινό τους Χάβαρι, για να πουλούν τα προϊόντα τους, αλλά και να προμηθεύονται όσα είδη και τρόφιμα χρειάζονταν. (...) Αυτό το αποδοτικό σύστημα κράτησε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1950». ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π. σ. 346.

⁴⁷ Για τις περιουσίες αυτές δεν υπάρχουν βεβαίως συμβόλαια. Μπορούν όμως να θεωρηθούν *de facto* περιουσία του δημοσίου αφού τα ποτάμια ως γεωγραφικοί χώροι ανήκουν σ' αυτό. Οι χωρικοί όμως «καθαρίζουν» από την άνοιξη τις εκτάσεις αυτές και τις καλλιεργούν στη διάρκεια του καλοκαιριού έχοντας μάλιστα αυξημένες αποδόσεις αραβοσίτου ή φυσιτικού λόγω του ανανεωμένου εδάφους στο πλάι της κοίτης. Όταν όμως η κοίτη μετατοπίζεται σε άλλο σημείο, οι κάτοικοι του απέναντι χωριού καταλαμβάνουν τις ίδιες εκτάσεις εφόσον οι

και κάτοικοι του ιδίου οικισμού ερίζουν μεταξύ τους κυρίως για τη διάρκεια της χρήσης του νερού. Με δεδομένο ότι η ροή είναι μεν συνεχής αλλά η ποσότητά του δεν αρκεί ώστε να καλύπτει την ταυτόχρονη άρδευση πολλών εκτάσεων. Και τέλος υπάρχει το ενδεχόμενο ενδοοικογενειακών ανταγωνισμών γύρω από την κληρονομή των ποτιστικών ιδιοκτησιών από τα άρρενα παιδιά της οικογένειας ή την απόδοσή τους ως προίκας στα θηλυκά.

ε. *Ποτάμια και διατροφή.* Τα ποτάμια όμως είναι και μία πηγή πλούτου στην οποία προσφεύγουν πολλοί κάτοικοι των γύρω οικισμών για να εξασφαλίσουν μία «αχρήματη» διατροφική ενίσχυση για την οικογένειά τους.⁴⁸ Οι χωρικοί με απλά υλικά του περιβάλλοντός τους, κατασκευάζουν μόνοι τους τα μέσα που χρησιμοποιούν.⁴⁹ Και οι τεχνικές αλιείας που αναπτύσσουν είναι τέτοιες ώστε στις περισσότερες περιπτώσεις να καλύπτουν μόνο τις ανάγκες των οικογενειών τους.⁵⁰ Το κράτος ή η εκκλησία στην οποία ανήκει μέρος του

προηγούμενοι δυσκολεύονται να περάσουν το ποτάμι και να ξανακαλλιεργήσουν. Το ζήτημα μετατόπισης της κοίτης αναφέρεται στο ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σ. 10 και σσ. 40-41.

⁴⁸ Τα είδη των ψαριών που τρέφονται και επιβιώνουν στα νερά του Αλφειού και του Πηνειού είναι οι πέστροφες, οι κυπρίνοι, τα χέλια, αλλά και θαλασσινά ψάρια που αναζητούν την τροφή τους στα γλυκά νερά όπως λαυράκια, κέφαλοι κ.α. Οι κάτοικοι των παραποτάμιων οικισμών γνωρίζουν τη διατροφική αξία του ποταμού για τους χωρικούς: «σου λέω ότι τρώγαμε πολύ ψάρι τότε. Πιάναμε μερικές φορές 10 και 12 οκάδες καθαρό ψάρι που το έφτιαχνε η μάνα μου στο φούρνο ή στο τηγάνι. Αν ήτανε πλεόνασμα φωνάζαμε και τους συγγενήδες μας να φάνε ή δίναμε και στους γειτόνους, γιατί όπως καταλαβαίνεις δεν υπήρχανε τα ψυγεία τότε. Μια φορά λοιπόν, πιάσαμε πολύ ψάρι και το χωρίσαμε στα τρία. Ήμουνα εγώ, ο Η., ο Π. κι' ο Θ. Αφού μοιράσαμε τα ψάρια τα φορτώσαμε στο γάιδαρο και τα πήγαμε στο χωριό καλαμπουρίζοντας. Λέγαμε πράγματα που δε μπορώ να σου πω...» Ολυμπία, Κ. Η. 15/07/2005.

⁴⁹ «Στον Αλφειό κατασκευάζονταν τα λεγόμενα παρακλάδια. Μικροφράγματα δηλαδή από πασσάλους και πυκνά κλαδιά που αφήνουν το νερό να περνάει όχι όμως και τα ψάρια που αναγκάζονται να περάσουν από συγκεκριμένο σημείο όπου βρίσκεται τοποθετημένη η παγίδα (καλαμωτή), η οποία ανασύρεται στη συνέχεια. Άλλος τρόπος είναι το «πεζόβολο». Πρόκειται για ένα δίχτυ με το οποίο ο εξασκημένος χωρικός σκεπάζει και συλλαμβάνει τα ψάρια που βρίσκονται από κάτω. Χρησιμοποιούνται επίσης δυναμίτες που σκοτώνουν τα ψάρια, δηλητηριώδη φυτά (φλώμος) κ.ά.» Πύργος Π. Γ. 15/07/2005

⁵⁰ Το νερό ενός ποταμού όμως μπορεί να έχει και άλλες χρήσεις για την οικογένεια. Το πλύσιμο των ρούχων π.χ. πολλές φορές γίνεται στο ποτάμι. Συμβαίνει όμως να πλένονται και οι ίδιοι

ποταμού, εκμισθώνουν σε ιδιώτες⁵¹ τα νερά των ποταμών σε μεγάλο μήκος και αυτοί στη συνέχεια τα υπενοικιάζουν σε μικροαλιευτές οι οποίοι είτε διακινούν τα αλιεύματα στις τοπικές μικρές αγορές είτε τα κρατούν για τις οικογένειές τους. Πολύ διαδεδομένη όμως μέσα στο πλαίσιο αυτό είναι η ημιπαράνομη αλιεία.

Χωρίς βεβαίως να υπερεκτιμούμε αυτά τα γεωγραφικά δεδομένα μπορούμε στοιχειωδώς να τα συσχετίσουμε με το οικιστικό δίκτυο που αναπτύχθηκε στις παραποτάμιες περιοχές. Βλέπουμε λοιπόν ένας αριθμός οικισμών, με μικρό χρονικό παρελθόν καταγράφεται από τον 19^ο αιώνα, εκεί που σε προηγούμενες εποχές οι χώροι αυτοί είναι ακατοίκητοι. Όπως αναφέρουν και οι ίδιοι οι κάτοικοι, με βάση τις μαρτυρίες παλαιότερων γενεών, κατάγονται από διάφορους οικισμούς κυρίως της Γορτυνίας. Δεν κατορθώσαμε να εντοπίσουμε πότε οι άνθρωποι αυτοί εκμεταλλευόμενοι την ύπαρξη του νερού εγκαταστάθηκαν σε παραποτάμιες περιοχές και δημιούργησαν σταδιακά νέες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις. Η ύπαρξη αυτού του φυσικού αγαθού συσχετίστηκε όμως από τους κατοίκους με την οικονομική και δημογραφική τους συνέχεια.

στ. Οι λίμνες. Όμως το νερό φαίνεται πως δεν είναι πάντα αποδεκτό στους κατοίκους των χωριών. Η φιλικότητά τους εξαντλείται στα όρια της χρήσης του. Για παράδειγμα εφόσον τα νερά των λιμνών δεν μπορούν να αντληθούν,

---

οι άνθρωποι τους καλοκαιρινούς μήνες συνήθως. Τα παιδιά του χωριού ανακαλύπτουν σημεία όπου το νερό του ποταμού δεν είναι ορμητικό και κολυμπούν κρυφά ή φανερά ανάλογα με τους κανόνες πειθαρχίας που επιβάλλουν οι γονείς τους. Στα σημεία αυτά οι κάτοικοι δίνουν πάντα ονομασίες (το «νεροφάγωμα» η «στρογέρα» κ.α.). Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα: «Κάθε Πέμπτη ζαλωμένες τα' άπλυτα ρούχα της οικογένειας, κατηφόριζαν από το Παλιοχώρι στον Πλύστρο, από το Μεσιανό χωριό στο Καλπάκι ή Βαρκούλια και από το Πέρα χωριό στην Κάτω Χαβαρόβρυση, όπου η κάθε μια είχε την κακαβώστρα της. Επίσης, όσες έμεναν στις Μηλίτσες, δεν κατηφόριζαν αλλά ανηφόριζαν προς τον Πλατανάκο ή την Ετιά περισσότερο, επειδή είχε πολύ νερό. Η συγκέντρωσή τους σ' αυτά τα σημεία τις έκανε χαρούμενες και τις βοήθαγε να ξεχάσουν τον κόπο τους. Ζέσταιναν νερό, έπλεναν, κοφίνιαζαν, άπλωναν τα ρούχα και ταυτόχρονα συζητούσαν φωναχτά, αστειεύονταν και μερικές σιγοτραγουδούσαν. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π., σ. 229.

⁵¹ Οι εκμισθωτές είναι συνήθως εύποροι κάτοικοι του Πύργου που δεν έχουν κατ' ανάγκη την εμπειρία της αλιείας στο ποτάμι. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σ. 11.

δεν έχουν καλλιεργητική αξία. Στις λιμνοθάλασσες μάλιστα είναι υφάλμυρα και ακατάλληλα για τις καλλιέργειες. Γι' αυτό και οι κάτοικοι δεν έχουν κανένα ενδιαφέρον και δεν καταβάλλουν καμία προσπάθεια για να τα αξιοποιήσουν. Επιπλέον αν παρατηρήσουμε τα σημεία που είναι χτισμένα τα χωριά και οι πόλεις θα καταλάβουμε ότι αποφεύγουν τα νερά που παραμένουν για μεγάλο διάστημα σε αβαθείς λεκάνες και δεν αποστραγγίζονται.

Λίμνες αλλά και λιμνοθάλασσες στη Δυτική Πελοπόννησο υπάρχουν αρκετές. Οι μεγαλύτερες από αυτές που γίνονται και αντικείμενο εκμετάλλευσης,⁵² είναι το Κοτύχι και η Λάμια στα βόρεια του νομού, η Μουριά και η Αγουλινίτσα περίπου στο μέσον και η λίμνη του Καϊάφα στα νότια. Ιδιοκτησιακά ανήκουν στο κράτος, το οποίο τις εκμισθώνει σε εταιρείες ή ιδιώτες που τις εκμεταλλεύονται ως ιχθυοτροφεία.⁵³

ζ. *Τα επικίνδυνα νερά.* Η παρουσία του νερού δεν αποτελεί θετικό παράγοντα για τον άνθρωπο, αλλά ενδέχεται να είναι και βλαπτικό ή επικίνδυνο. Η

---

⁵² Όπως περιγράφεται «(...)τους ιχθύς λοιπόν αρχομένου του χειμῶνος συνοθούσιν από του ενός άκρου της επιμήκους λίμνης εις το έτερον δια καλαμωτών πλεγμάτων ειδικοί εργάται και, αφού συγκεντρώσουν αυτούς εν σμικρῷ χώρῳ, εξάγουσιν δια της μπόχας αυτούς κατά σωρούς ζώντας προς πώλησιν, αλλ' ενίστε αλιεύσιν αυτούς, και μάλιστα τας εγχέλεις (τα χέλυα) δια κάμακος...», βλ. στο ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σ. 50.

⁵³ Η εκμετάλλευση γίνεται με τον ακόλουθο τρόπο: « (...) συνεισέρχονται εις αυτήν και οι ιχθύες της θαλάσσης ακολουθούντες φύσει τον ρουν του ύδατος και εξ άλλου αρεσκόμενοι εις το γλυκύ ύδωρ της λίμνης, βλέποντες όμως την στενότητα και αβάθειαν της λίμνης και θέλοντες να επιστρέψωσιν εις την θάλασσαν δεν δύνανται, διότι οι εν τη διώρυγι πλογομοί είναι τοιούτοι, ώστε επιτρέπουσιν ευκόλως την εκ της θαλάσσης εις την λίμνην είσοδον των ιχθύων, ουχί όμως και την τανάαλιν προς την θάλασσαν επάνοδον· κατόπιν μεθ' ημέρας αι διώρυγες (αι λεγόμενοι μπούκαι) φράσσονται υπό της θαλάσσης συσσωρευούσης εν αυταίς άμμον και ούτως αιχμαλωτίζονται εν τη λίμνη οι ιχθύες και μεγεθύνονται και παχύνονται ταχέως ένεκα της αφθόνου τροφής εν αυτή. Οι της Μουργιάς μάλιστα κέφαλοι και λαύρακες και εγχέλεις είναι νοστιμώτατοι και ονομαστοί και μεταφέρονται προς πώλησιν εις Πύργον, Αμαλιάδα και αλλαχού των εγγύς συνοικισμών· η αφθονία δε και η σπάνις της εν αυταίς εσοδείας των ιχθύων σχετίζεται προς την μεγάλην ή μικράν πνοήν των ανέμων από της θαλάσσης προς την λίμνην κατά το άνοιγμα της μπούκας· όσω δηλ. ισχυρότεροι είναι οι άνεμοι και όσω πλείονας ημέρας είναι ανοικτή η μπούκα, τόσω αφθονώτεροι συνεισρέουσιν εις την λίμνην οι ιχθύες (...)», στο ίδιο, σ. 49.

δημιουργία των λιμνών πίσω από τα τόξα του αιγιαλού, οφείλεται στους νότιους ανέμους και στα θαλάσσια κύματα, που σπρώχνουν την λεπτόκοκκη άμμο προς την ακρογιαλιά, σχηματίζοντας αμμώδη υψώματα μεταξύ θάλασσας και ξηράς, εμποδίζοντας τα νερά των βροχών να εκβάλουν στη θάλασσα. Άμεσο επακόλουθο είναι ο σχηματισμός λιμνών και ελωδών εκτάσεων, σε παράλληλη θέση πίσω από τις τοξοειδής παραλίες. Σε άλλες εποχές τα νερά αυτά βασάνιζαν τους κατοίκους της περιοχής λόγω της ελονοσίας που προκαλούσαν.⁵⁴ Η ασθένεια αναφέρεται σε ορισμένες περιπτώσεις ως αιτία θανάτου στα δημοτολόγια των γύρω οικισμών.⁵⁵ Γι' αυτό και οι υπάρχοντες παλαιότεροι οικισμοί, όπως και οι νεώτεροι συσταθέντες, βρίσκονται σε απόσταση ασφαλείας από τα στάσιμα νερά που καθίστανται ανθυγιεινοί ή μολυσματικοί χώροι.⁵⁶

Αργότερα, προς το τέλος της δεκαετίας του '60, παράλληλα με την κατασκευή των αρδευτικών έργων και του αναδασμού της αγροτικής γης, οι λίμνες αποξηράνθηκαν προκειμένου οι εκτάσεις να καταστούν καλλιεργήσιμες. Όμως, όπως εκ των υστέρων αποδείχθηκε, σε μεγάλο βαθμό είναι ακατάλληλες

---

⁵⁴ Βλ., ΜΑΡΙΝΟΣ Γ., ό.π., σ. 11.

⁵⁵ Πληροφορίες για το πρόβλημα της ελονοσίας στην ηλειακή πεδιάδα υπάρχουν στο άρθρο του ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Ν., «Η ελονοσία εις τας επαρχίας Ηλείας και Ολυμπίας» στο *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών Μελετών*, (Α), 1985-86, σσ. 189-198: «(...)έλη λιμνοθάλασσαι και πλήθος χειμάρων απαντούν εις όλην την πεδινήν Ηλείαν (...), ο αήρ των λιμνών ήτο τόσον νοσώδης, ώστε ήτο δυνατόν να μας εύρουν θανατηφόραι ασθένειαι (...), προ της αυγής επιτάχυνα την φυγήν μου. Τα κουνούπια δεν με άφησαν ούτε στιγμήν ν' αναπαυθώ και με τα χαράματα ανεχώρησα. Περί δε της Γαστούνης γράφει: «εμβήκα εις την Γαστούνην (...), εύρισκον την Ήλιδα ηδονικωτάτην, αλλά μόλις ετελείωσεν η ημέρα, σύννεφα κουνουπιών ύψωσαν τα συριγματά των και αφού εχάθη η αύρα, ευρέθημεν ωσάν εις λουτρόν ανυποφόρων αναθυμιάσεων».

⁵⁶ Όπως σημειώνται « (...) η μεταξύ Γλαρέτζης και Λεχαινών Λίμνη... αλλά και περαιτέρω και προς Β. της Λίμνης είναι μεγάλη έκτασις ακαλλιέργητος ένεκα των λιμναζόντων αυτόθι υδάτων άνευ διεξόδου, διότι αι από της θαλάσσης προσχώσεις εσχημάτισαν επ' ίσης λωρίδα και επομένως η ευφοροτάτη αύτη και ακαλλιέργητος πεδιάς μεταβάλλεται εις λιμνοθάλασσαν(...)», βλ., ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σσ. 48-49.

για να καλλιεργηθούν, επειδή τα εδάφη είναι αλατούχα, αλκαλιωμένα και παθογενή.⁵⁷

η. *Τα λουτρά.* Το θερμό νερό όμως που πηγάζει σε κάποια σημεία προερχόμενο από μεγάλο βάθος, είναι αποτελεσματικό στην αντιμετώπιση προβλημάτων υγείας. Στην περιοχή υπάρχουν τρεις τέτοιες πηγές: της Κυλλήνης, του Καϊάφα που είναι και οι πιο γνωστές και του Λεπραίου. Η πηγή της Κυλλήνης από το 1860 οργανώθηκε σε μικρή λουτρόπολη με σκοπό τη θεραπεία του άσθματος, χρόνιων βρογχίτιδων, πνευμονικού εμφυσήματος, δερματικών παθήσεων κ.α. Αργότερα το 1907, οργανώθηκε και η πηγή του Καϊάφα, που είναι περισσότερο θερμή και ενδείκνυται για τη θεραπεία αρθρικών παθήσεων, για την αντιμετώπιση γυναικολογικών προβλημάτων και της ηπατίτιδας. Η πηγή του Λεπραίου κοντά στο ομώνυμο χωριό, ανακούφιζε όσους υπέφεραν από λέπρα.⁵⁸

2.7. Οικισμοί και περιβάλλοντα

α. *Οικιστικά δίκτυα και ποτάμια.* Το βουνό αποτέλεσε ένα χώρο οργανωμένης οίκησης (βλ. λ.χ. το θέμα των ελληνικών κοινοτήτων) όμως οι περιορισμοί που θέτει και οι εξαναγκασμοί που επιβάλλει στους ανθρώπους, είναι περισσότεροι και ισχυρότεροι σε σύγκριση με την πεδιάδα. Οι οικισμοί που δημιουργήθηκαν είναι προσαρμοσμένοι στους όρους του περιβάλλοντος, ήτοι στο επικλινές έδαφος, στο δυνατότερο κρύο ή στις περισσότερες βροχές. Πρόκειται για σύστημα κατοίκησης που προϋποθέτει μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα και αντοχή στην αντιμετώπιση προβλημάτων. Σε εποχές όπου η πεδιάδα δεν έχει το προτέρημα της αυξημένης προς διάθεση παραγωγής και τα ορεινά προσφέρουν

---

⁵⁷ Βλ. ΜΠΑΚΕΛΑΣ Η., ό.π., σ. 2. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της μελέτης του Υπουργείου Χωραταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος (= *Πρόγραμμα Ανάπτυξης 1983-1987. Υφιστάμενη Κατάσταση*, Αθήνα, 1982, σ. 2) στις αποξηραμένες λίμνες της Αγουλινίτσας, της Μουριάς και της Κάστας τα εδάφη είναι τυρφώδη και αλκαλικά και άρα βαριά για τις καλλιέργειες. Οι λίμνες της Αγουλινίτσας και της Μουριάς και τα αποξηραμένα έλη της Δροσελής Λεχαινών και της Μηλιάς Βαρθολομίου σύμφωνα με στοιχεία της Δ/σης Εγγείων Βελτιώσεων Ηλείας, υπολογίζονται σε 8.000 στρ. περίπου.

⁵⁸ Κατά τον ΜΑΡΙΝΟΣ Γ. (=, ό.π., σ. 22), «(...)όπως η πηγή του Λεπραίου δια την λουτροθεραπεία λεπρών και δια την ποσιθεραπείαν της ανδρικής ατονίας(...)».

ασφαλέστερο περιβάλλον για την υγεία των ανθρώπων αλλά των κοπαδιών μιας κτηνοτροφικής οικονομίας, δεν έχουν κανένα ίσως λόγο να το εγκαταλείψουν. Αφότου η σταφιδοκαλλιέργεια γνώρισε μεγάλη άνθηση και παράλληλα ο πληθυσμός στους οικισμούς των βουνών αυξήθηκε, οι όροι αντιστράφηκαν.

Φωτογραφία 2.1

*Ετήσιες καλλιέργειες στα επίπεδα εδάφη και ελαιοστάσια στα επικλινή.
(Περιοχή της Σκαφιδιάς)*

Πηγή: Google Earth

Οι παραποτάμιοι οικισμοί που δημιουργήθηκαν από τους πρώην ορεινούς πληθυσμούς, είναι χτισμένοι σε ασφαλή υψώματα και δεν απειλούνται από τυχόν υπερχειλίση. Στις κοιλάδες κάτω από τα χωριά και σε χαμηλότερο πάντοτε υψόμετρο βρίσκονται οι περιουσίες των κατοίκων συνήθως ποτιστικές. Γι' αυτό και η πυκνότητα του οικιστικού δικτύου πλευρικά των ποταμών είναι τέτοια ώστε να καλύπτεται καλλιεργητικά όλο το μήκος του ποταμού ως τη θάλασσα. Τουλάχιστον όσο το γεωφυσικό περιβάλλον των κοιλάδων δεν ανακόπτεται από βουνά με μεγάλες κλίσεις που φτάνουν μέχρι τις όχθες. Αναγκαστικά λοιπόν τα χωριά θα πρέπει να είναι παραταγμένα στις

πλαγιές με όψη προς την κοίτη και ανεξάρτητα από την έκθεσή τους στους βόρειους ψυχρούς ανέμους.⁵⁹

Αντίθετα σε περιοχές που το ποτάμι δεν περνάει μέσα από καλλιεργήσιμες κοιλάδες αλλά από απότομες και στενές χαράδρες που εμποδίζουν τη δημιουργία καλλιεργούμενων εκτάσεων, το οικιστικό δίκτυο αραιώνει. Για παράδειγμα εκεί που ο παραπόταμος του Αλφειού, Ερύμανθος, περνά από πολύ επικλινή και ανώμαλα εδάφη στους πρόποδες του ομώνυμου βουνού, σε μήκος πολλών χιλιομέτρων οι οικισμοί αραιώνουν και οι δραστηριότητες των κατοίκων είναι άσχετες με το ποτάμι. Παρόμοια παραδείγματα οικιστικής πύκνωσης ή αραιώσης δίπλα σε ποτάμια με κριτήριο την ύπαρξη ή μη κάποιας κοιλάδας έχουμε πολλά.⁶⁰

Σε κάθε περίπτωση οι συνθήκες που επιτρέπουν ή απαγορεύουν τη δημιουργία παραποτάμιων οικισμών φαίνεται πως κατ' αρχήν έχουν αποκλειστικά περιβαλλοντικά-εδαφικά αίτια. Είναι όμως μόνο οι όροι του περιβάλλοντος που εξηγούν τη γέννηση των οικισμών; Η συγκριτική ανάγνωση δύο στατιστικών φαίνεται να ελαττώνει τη σημασία τους χωρίς βεβαίως να την απαλείφει. Η μία προσέρχεται από την κλασική απογραφή του F. Grimani που κατέγραψε όλους τους οικισμούς της Πελοποννήσου κατά το έτος 1700,⁶¹ και τη δημογραφική έρευνα της γαλλικής αποστολής το 1829-1830 αλλά και άλλες που ακολούθησαν μετά τη σύσταση του κράτους.⁶² Στην απογραφή του 1700 η περιοχή της σημερινής Ηλείας χωρίζεται από τον Αλφειό σε δύο ευρύτερες επαρχίες (territorio di Gastugni και territorio di Fanari). Στις παρόχθεις πλευρές του ποταμού και στο εντός της Ηλείας τμήμα του, οι οικισμοί την εποχή εκείνη ήταν αρκετά λιγότεροι απ' όσους δημιουργήθηκαν αργότερα. Γεγονός που καταμαρτυρεί ότι η εκμετάλλευση του νερού δεν ήταν πάντα

---

⁵⁹ Πολλές φορές τα χωριά χτίζονται στην νότια πλευρά του βουνού ακριβώς για να αποφεύγουν τους ισχυρούς βοριάδες.

⁶⁰ Στη βόρεια πλευρά του Αλφειού σε ένα οφιοειδές μήκος 25 περίπου χιλιομέτρων έχουν χτιστεί οκτώ χωριά. Η απόσταση που τα χωρίζει κυμαίνεται με μικροδιαφορές στα 3 χιλιόμετρα. Αντικριστά, στη νότια όχθη και στο ίδιο μήκος είναι χτισμένα εννιά χωριά. Στη μέση περνάει η κοίτη του ποταμού. Βλ. χάρτης

⁶¹ Βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β., *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας, 1987, σ. 144.

⁶² Βλ. ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗ, Μ., *ό.π.*, σσ. 34-35.

δεδομένη. Εκατό και πλέον χρόνια αργότερα στις απογραφές της γαλλικής αποστολής⁶³ οι παραποτάμιοι οικισμοί αυξήθηκαν. Τα χωριά Καλυβάκια, Λούβρο, Υψηλό, Μουριά, Άσπρα Σπίτια και αρκετά ακόμα δημιουργήθηκαν αργότερα στην προεπαναστατική κυρίως περίοδο. Εκτός από τη διαπίστωση ότι οι νέοι οικισμοί έχουν πρόσβαση σε ένα τμήμα της στενής πεδιάδας του ποταμού και ότι οι κάτοικοί τους μετακινήθηκαν από άλλες ορεινότερες περιοχές δεν έχουμε άλλες πληροφορίες. Εκ του αποτελέσματος μόνο γίνεται φανερό, ότι οι άνθρωποι μετακινούνται και εγκαθίστανται σε περιοχές που μέχρι τότε δεν κατοικούσαν, έστω και αν η γη των ποταμών ήταν εξ ορισμού περισσότερο γόνιμη και ευκολότερα καλλιεργήσιμη. Η ερμηνεία τους βρίσκεται έξω από τα όρια αυτής της έρευνας και κάθε είδους υπόθεση δυσχεραίνεται να τεκμηριωθεί εξαιτίας του προβλήματος των πηγών. Όποια όμως και να είναι τα αίτια που προκαλούν τις μετακινήσεις, το αποτέλεσμα είναι ότι η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον δεν είναι αμετάβλητη, ούτε εξηγείται από μία μόνο συνθήκη όσο σοβαρή κι αν είναι. Γι' αυτό και η παρουσία του ανθρώπου στο χώρο δεν προκύπτει μόνο από την απόδοση των εδαφών αλλά και από άλλους παράγοντες οικονομικούς ή δημογραφικούς.⁶⁴

---

⁶³ Οι οικισμοί αυτοί καταγράφονται στην έρευνα της επιστημονικής γαλλικής αποστολής του στρατηγού Μαιζώνας 1829-1830, και αναφέρονται στο, ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ., *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, Αθήναι, ΕΚΚΕ, 1973, Τ. Α, Μέρος Ι, σσ. 34-35.

⁶⁴ Θα διατυπώσουμε στο σημείο αυτό την ακόλουθη ανεπεξέργαστη υπόθεση: Μία αύξηση του πληθυσμού μπορεί να προκαλέσει μετακινήσεις σε άλλες περιοχές όπου δημιουργούνται νέοι οικισμοί. Ίσως δεν είχε προηγηθεί άλλη εγκατάσταση στις εύφορες κοιλάδες επειδή οι κτηνοτροφικές κοινωνίες δεν είχαν στις προτεραιότητές τους την καλλιέργεια της γης και δεν έδειχναν το ανάλογο ενδιαφέρον. Πιθανόν να πρόκειται απλώς για την κάλυψη ενός γεωγραφικού κενού ανεξάρτητα από τον χαρακτήρα του περιβάλλοντος.

Φωτογραφία 2.2

*Καλλιέργειες στις παρόχθειες εκτάσεις του Αλφειού.
(Περιοχές Μακρυσίων και Φλόκα)*

Πηγή: Google Earth

β. Οι οικισμοί των βουνών. Τους ίδιους ή παρόμοιους εξαναγκασμούς μπορεί να επιβάλλει και μία βουνοκορφή. Από ένα υψόμετρο και πάνω που κυμαίνεται γύρω στα 800 μέτρα οι χωρικές εγκαταστάσεις αραιώνουν ή σπανίζουν και πάνω από τα 1.000 μέτρα διακόπτονται. Είναι μία περιοχή που ευδοκimei το έλατο και το κέδρο, διάφοροι βουνίσιοι θάμνοι και χόρτα. Όσο όμως το ύψος του βουνού αυξάνεται τόσο το έδαφος γίνεται πετρώδες και τα σημεία που συγκρατούν το χώμα λιγοστεύουν. Οι θάμνοι και το χόρτο περιορίζονται και δεν αρκούν για τη βόσκηση των κοπαδιών που είναι το πρώτο οικονομικό μέλημα των κτηνοτροφικών κοινωνιών.

Στο μεγάλο υψόμετρο οι επιδράσεις του περιβάλλοντος είναι περισσότερο εμφανείς. Γύρω από το βουνό δημιουργείται μία οριζόντια περιφερειακή τομή που μοιάζει με στεφάνι και οριοθετεί την κορυφή από τα υπόλοιπα χαμηλότερα σημεία. Ο χώρος της κορυφής, με αφιλόξενο ημιβραχώδες έδαφος, όχι μόνο δεν κατοικείται αλλά κυρίως μετά τα 1500 μέτρα τα δένδρα αραιώνουν και όπως διαπιστώσαμε η οποιαδήποτε βλάστηση

ή χορτοφυΐα διακόπτονται. Δημιουργείται εκεί αναγκαστικά ένα μεγάλο οικιστικό κενό.

Σε μικρότερο βαθμό το ίδιο συμβαίνει και σε χαμηλότερες κορυφές που επιβάλλουν για τους ίδιους λόγους, μία σποραδική και με μεγαλύτερες αποστάσεις χωρική εγκατάσταση. Παράλληλα σε κάποιες άλλες περιοχές η πύκνωση κατ' ανάγκη γίνεται εντονότερη. Αν και οι αποστάσεις μεταξύ των οικισμών μοιάζουν πολλές φορές ακανόνιστες, στις ορεινές περιοχές οφείλονται κυρίως σ' αυτά τα αίτια. Μία προσεκτική ανάγνωση του χάρτη είναι αρκετά περιγραφική και μας δείχνει τη σχέση των οικισμών με τα βουνά και κυρίως με τις κορυφές τους.

Ο πληθυσμός των οικισμών στις ορεινές περιοχές υπόκειται σε περιορισμούς αύξησης του μεγέθους του, ανάμεσα δε στους λόγους είναι η οικονομική τους βάση, ιδίως όταν πρόκειται για την αποκλειστική κτηνοτροφική οργάνωση. Υπάρχει κατ' αρχή μία σχέση του κοπαδιού άρα και του οικισμού με το έδαφος εφόσον κάθε οικογένεια στα ορεινά αποτελεί μία κτηνοτροφική μονάδα. Έχει σημασία ο αριθμός των κοπαδιών μπορεί να συντηρήσει μία περιοχή. Αντίστοιχος θα είναι και ο αριθμός των οικογενειών που μπορούν να εγκατασταθούν εκεί, οπότε θα προκύψει και το μέγεθος του οικισμού. Υπάρχει όμως και σχέση του οικισμού με τις αποστάσεις που πρέπει να διανύσουν οι κάτοικοι μέχρι τα βοσκοτόπια. Άρα μία μεγαλύτερη συγκέντρωση οικογενειών που κατ' επέκταση θα συνιστούσε μεγαλύτερο οικισμό δεν θα εξυπηρετούσε την κτηνοτροφική βάση της κοινωνίας. Οι αποστάσεις λοιπόν που αναγκαστικά καλύπτονται με το βάδισμα ανθρώπου και ζώων, πρέπει να είναι τέτοιες ώστε ο χρόνος να μη καταναλώνεται στη διαδρομή ως το χώρο της βοσκής.

Φωτογραφία 2.3

*Βοσκοτόπια στην περιοικιστική ορεινή περιοχή της Νεμούτας.
(Υψόμετρο οικισμού 562 μ.)*

Πηγή: Google Earth

Το πλέγμα των οικισμών στα βουνά παρουσιάζει μεγαλύτερη σταθερότητα σε σχέση με τα ποτάμια ή την πεδιάδα χωρίς όμως και σ' αυτά να λείπουν οι νέο-οικήσεις. Στην νότια πλευρά του Ερυμάνθου που βρίσκεται εντός της Ηλείας, είναι χτισμένοι αρκετοί οικισμοί που καταγράφονται ήδη στην απογραφή του Grimanì το 1700. Στις απογραφές που ακολουθούν ένα αιώνα αργότερα στην ίδια ορεινή ζώνη έχουν προστεθεί ορισμένοι ακόμα. Επιβεβαιώνεται και στην περίπτωση των ορεινών ή λοφωδών περιοχών, η τάση δημιουργίας νέων οικισμών. Αυτή όμως η δημογραφική επέκταση που περισσότερο έχει ως αιτία της την αύξηση του πληθυσμού, δεν ήταν έντονη στις ορεινές περιοχές. Αλλά και όπως θα δούμε στη συνέχεια οι πληθυσμοί των βουνών δεν παραμένουν αμετακίνητοι στους οικισμούς τους, αλλά το ενδιαφέρον τους στρέφεται κυρίως στην πολλά υποσχόμενη πεδιάδα.

Τα δίκτυα προκύπτουν ως το αποτέλεσμα πραγματικών αναγκών που έχουν οι άνθρωποι και η δημιουργία τους οφείλεται ακριβώς στην επιδίωξη ικανοποίησή τους. Η δημογραφική-οικιστική αναδιάταξη που θα ακολουθήσει, θα έχει μεγάλη χρονική διάρκεια και παραπέμπει σε ένα βασικό ερώτημα: ποιες

μπορεί να είναι οι δικτυακές αναδιαρθρώσεις που προκαλούνται στην εσωτερική και διοικιστική συγκρότηση, όταν σε ένα νέο οικιστικό σύνολο επαναπροσδιορίζονται τα δομικά του στοιχεία όπως είναι η οικογένεια ή οι συγγενικοί δεσμοί. Εάν προκύπτουν νέα όρια και άρα νέες δυνατότητες, πως εκδηλώνονται οι καινούριες συμπεριφορές και πως διαμορφώνονται οι σχέσεις σε ένα νέο κοινωνικό δίκτυο.

Ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αρχίζει μία συνεχόμενη διαδικασία μετακίνησης του πληθυσμού των βουνών προκειμένου να εγκατασταθούν προσωρινά ή μόνιμα στην πεδιάδα. Οι λόγοι που προκάλεσαν τις μετακινήσεις, όπως έχουμε ήδη σημειώσει, δεν είναι ξεκαθαρισμένοι. Γενικά φαίνεται ότι εκδηλώθηκαν ισχυρά οικονομικά κίνητρα και δημογραφικές πιέσεις που άσκησαν έντονη και πολύχρονη επίδραση στη συγκρότηση της τοπικής κοινωνίας. Γι' αυτό και δεν πρόκειται για γεγονός μιας εποχής που συντελέστηκε σε σύντομο χρόνο αλλά για αργόσυρτη διαδικασία που κράτησε χωρίς ουσιαστικές διακοπές για περισσότερο από 150 χρόνια. Παρακολουθώντας τις στατιστικές διαπιστώνουμε ότι στην πεδινή ζώνη παρατηρείται σχεδόν συνεχής αύξηση του πληθυσμού που δεν οφείλεται στη φυσική του αύξηση λόγω της αναπαραγωγής, αλλά στη συνεχή μετακίνηση από άλλες περιοχές. Αποτέλεσμα των μετακινήσεων ήταν η μείωση του πληθυσμού των ορεινών περιοχών. Στον ίδιο λόγο οφείλεται και η αύξηση του αριθμού των οικισμών αφού πολλοί επήλυδες⁶⁵ κάτοικοι δεν εγκαταστάθηκαν σε προϋπάρχοντες οικισμούς αλλά δημιούργησαν νέους. Πρόκειται στην πραγματικότητα για ανθρώπους διαφορετικών καταγωγών και όχι για αυτούσια οικιστικά σύνολα που μετακινούνται και εγκαθίστανται στην πεδιάδα. Εκεί δημιουργούν νέα χωριά ή αυξάνουν τον πληθυσμό εκείνων που ήδη υπήρχαν.

Στη βάση αυτή διατυπώνονται τα ερωτήματα μας από τα οποία σε άλλα οι απαντήσεις τεκμηριώνονται σε ορισμένα άλλα όμως εκκρεμούν οι απαντήσεις Στην ανάλυση που ακολουθεί θα επιδιώξουμε να περιγράψουμε τα είδη των μετακινήσεων που επέλεξαν οι άνθρωποι, τους χαλαρούς ή ισχυρούς

---

⁶⁵ Την έννοια την χρησιμοποιήσαμε ήδη. Θεωρούμε ότι είναι χρήσιμη η υπόμνηση μίας ερμηνείας: «Έπηλυς: ο ερχόμενος εις τινά τόπον, ο νεωστί ελθών, ο ξένος, ο άλλοθεν ελθών». Βλ. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ Ι., *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα, ΦΟΙΝΙΞ, 1972, σ. 363.

συγγενικούς δεσμούς που αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό των οικισμών και τις άμεσες ή έμμεσες επιδράσεις που δέχτηκαν οι κυρίαρχες και κατεστημένες νοοτροπίες των τοπικών κοινωνιών από τις διαδικασίες αυτές. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη μελέτη συμπεριφορικών ή νοοτροπικών συνεχειών ή αντιθέτως μεταβολών που προκλήθηκαν από την πολυεπίπεδη επαναδικτύωση της οικογένειας, των συγγενικών συστημάτων, των οικισμών αλλά και του ατόμου, που προσδιορίζει εκ' νέου τον κοινωνικό του ρόλο, θέτοντας νέα αιτούμενα στο πλαίσιο κυρίως των δικτυακών αλλαγών. Τις απαντήσεις αναζητούμε στη βάση πληροφοριών που παρέχονται από το δημογραφικό υλικό δημοτολογίων που καταγράφουν βιολογικά δεδομένα όπως είναι οι γεννήσεις των παιδιών, αλλά και κοινωνικά γεγονότα όπως είναι οι γάμοι και οι συγγένειες.

γ. Οι οικισμοί της πεδιάδας. Το σημερινό οικιστικό δίκτυο της πεδιάδας είναι αποτέλεσμα συνεχών δημογραφικών ανακατατάξεων που ουσιαστικά δεν σταμάτησαν ποτέ στην περιοχή. Ούτε μπορούμε να προσδιορίσουμε με σαφήνεια μία αρχή. Είναι μία διαδικασία παρόμοια με εκείνη που σε γενικές γραμμές εντοπίσαμε στις παραποτάμιες περιοχές αλλά και στα υψόμετρα των βουνών. Με μεγαλύτερη ένταση στην περίπτωση της πεδιάδας. Η κατάληξη των κινήσεων αυτών είναι *πρώτον* η αύξηση του πληθυσμού λόγω της εγκατάστασης μετοίκων από τα ορεινά και *δεύτερον* η εξ αρχής δημιουργία νέων χωριών επειδή το πλήθος των ανθρώπων που μετακινούνται από τα βουνά στην πεδιάδα, δεν απορροφάται στο σύνολό του από τους υπάρχοντες οικισμούς. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα λοιπόν και εντός των ορίων του νομού Ηλείας, υπάρχουν συνολικά 360 χωριά. Στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα δεν υπήρξε κάποια ουσιώδης αλλαγή, αν εξαιρέσουμε μόνο την μεταπολεμική εξάπλωση των μακρόστενων οικήσεων κοντά στις παραλίες, που σημαίνει ότι σε σημαντικό βαθμό το οικιστικό δίκτυο πήρε σταδιακά την οριστική μορφή του κατά τον 19^ο αιώνα.

Η πρώτη εικόνα που μπορούμε να σχηματίσουμε για τους οικισμούς της πεδιάδας βασίζεται όπως και προηγουμένως στις πληροφορίες της απογραφής του 1700 όπου αναφέρονται ο αριθμός των χωριών, τα ονόματα και ο πληθυσμός τους. Ίσης όμως σημασίας στη συνέχεια είναι η χαρτογράφηση

τους. Το πρώτο λοιπόν που διαπιστώνουμε είναι ότι η κατανομή των διακοσίων οικισμών της περιόδου εκείνης, παρουσιάζει μία χαλαρή συγκέντρωση σε τρεις γεωγραφικές περιοχές αντίστοιχες με το υψόμετρο και το ανάγλυφο του εδάφους: διακρίνουμε μία συσπείρωση στην ορεινή περιοχή της Φολόης, μία στις λοφώδεις πλευρές της κοιλάδας του Αλφειού και μία στο βόρειο τμήμα της πεδιάδας, στην ευρύτερη περιοχή της Γαστούνης και των Λεχαινών. Από αυτούς, ογδόντα οικισμοί είναι πεδινοί. Στο νότιο τμήμα της πεδιάδας, δηλαδή μεταξύ Πύργου και Αμαλιάδας, αλλά και στη συνέχεια της πεδινής λωρίδας, ως τη Ζαχάρω και νοτιότερα από αυτήν ως την Μεσσηνία,⁶⁶ οι οικισμοί αραιώνουν περισσότερο.

Το ζήτημα της πύκνωσης ή της αραιώσης των οικιστικών δικτύων σε μία περιοχή, είναι δυνατό να προσδιοριστεί όταν συνδυάζεται με τα φυσικά δίκτυα που κυριαρχούν σε μία περιοχή και επιβάλλονται στον ανθρώπινο παράγοντα.⁶⁷ Και μας δίνει μία μάλλον εύκολη εξήγηση διότι γρήγορα μπορούμε να αντιληφθούμε τι αποφεύγουν αλλά και τι επιδιώκουν οι άνθρωποι αν και το δεύτερο δεν είναι πάντα φανερό. Οι λίμνες, όπως αναφέραμε προηγουμένως είναι χώροι που απωθούν τους ανθρώπους διότι αποτελούν μία μόνιμη απειλή ασθενειών γι' αυτούς και τα ζώα τους. Το ίδιο συμβαίνει και με τα χαμηλά σημεία του εδάφους που μεταβάλλονται σε τενάγη, ελότοπους ή βούρκους ως κατάλοιπα ενός λιμνοθαλάσσιου γεωλογικού παρελθόντος που εκτείνονταν σε όλη τη σημερινή πεδιάδα. Τα νερά που δεν αποστραγγίζονται και γίνονται εστίες ασθενειών κάποιες φορές θανατηφόρων. Τέτοια μέρη υπάρχουν πολλά στην Ηλεία. Όλα βρίσκονται στην άκρη της πεδιάδας προς τη θάλασσα, από τα βόρεια προς τα νότια του νομού, το ένα

---

⁶⁶ Η πεδινή λωρίδα από τα νότια του Πύργου μέχρι τα όρια του νομού Μεσσηνίας σε μερικά σημεία στενεύει είτε από τους λόφους που πλησιάζουν ως τη θάλασσα, είτε από μακρόστενες λίμνες στο πλάι της θάλασσας, όπως η λίμνη της Αγουλινίτσας, της Μουριάς και του Καϊάφα κατά σειρά μεγέθους. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π., σ. 50.

⁶⁷ Ο ΒΑΧΕΒΑΝΙΣ J.J. (=, *Economy and Population Movements in the Peloponnesos of Greece*, Αθήνα, National Centre of Social Research, 1972, σ. 25 αναφέρει ότι οι μεγαλύτερες πληθυσμιακές πυκνώσεις βρίσκονται εκεί που οι φυσικές συνθήκες ευνοούν τις αρδευόμενες καλλιέργειες και οι μικρότερες πληθυσμιακές πυκνώσεις βρίσκονται εκεί όπου το ανάγλυφο και η προμήθεια νερού είναι δυσμενείς. Οι μεγαλύτερες πυκνώσεις συμβαίνουν κατά μήκος των βορείων και δυτικών πεδιάδων της Πελοποννήσου.

κάτω από το άλλο.⁶⁸ Οι κατοικήσιμοι χώροι αναγκαστικά τοποθετούνται σε μία ασφαλή απόσταση χτισμένοι σε σημεία με ελαφρά έστω κλίση που απομακρύνει τα νερά.

Παράλληλα οι κατοικήσιμοι χώροι δεν τοποθετούνται κοντά στη θάλασσα. Η υγρασία που προκαλείται λόγω των κυμάτων ιδίως στη διάρκεια του χειμώνα, υψώνεται χαμηλά στην ατμόσφαιρα και με τους ανέμους μεταφέρεται στην ξηρά. Το 1700 κανένας από τους πεδινούς οικισμούς δεν είναι παραθαλάσσιος.⁶⁹ Αντιθέτως όταν τα νερά ρέουν σε μικρά ποτάμια ή σε χείμαρρους, τα σπίτια μπορούν να βρίσκονται πολύ κοντά αρκεί να μην κινδυνεύουν από πλημμύρες.⁷⁰

Ο ρόλος του νερού αντιστρέφεται όταν δεν είναι στάσιμο και μπορεί να αξιοποιηθεί στη διαβίωση των κατοίκων, που βασίζονται στην αποδοτικότητα των καλλιεργειών. Αναφερόμενοι στην οίκηση της κοιλάδας του Αλφειού σημειώσαμε μία πρώτη πύκνωση χωριών στην περιοχή που καταγράφεται στην απογραφή του 1700 και επεκτάθηκε στη συνέχεια κατά τον 19^ο αιώνα. Την ίδια οικιστική συμπεριφορά με μεγαλύτερη μάλιστα ένταση διαπιστώνουμε και στη βόρεια πεδιάδα από το μέσο της οποίας διέρχεται ο ηλειακός Πηνειός. Μία συγκέντρωση χωριών σχετικά παράλληλη με την κίνηση του ποταμού και

---

⁶⁸ Ο Μ. Sivignon σημειώνει ότι «(...) προκύπτουν τρεις τύποι φυσικού περιβάλλοντος. Από τη μία πλευρά, κατά μήκος της ακτής, υπάρχει μια αμμώδης παραλιακή στεφάνη φυτεμένη με πεύκα. Πίσω απ' αυτή τη στεφάνη, που φτάνει το ένα ή δύο χιλιόμετρα, βρίσκονται οι λιμνοθάλασσες και τα έλη, βιότοπος ευνοϊκός για τους φορείς της ελονοσίας που για καιρό αποτελούσε μία από τις πληγές αυτής της περιοχής (μέχρι το 1950 περίπου). Πίσω από τα τενάγη εκτείνεται η προσχωσιγενής πεδιάδα, μάλλον πλούσια, με εδάφη που αποστραγγίζονται ικανοποιητικά...», Βλ., SIVIGNON M., (=, ό.π., σ. 75).

⁶⁹ Το Κατάκολο είναι ο μόνος οικισμός κοντά στη θάλασσα. Χτίστηκε όμως πολύ αργότερα μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, από Ζακυνθινούς, Κεφαλονίτες και λίγους Κερκυραίους που βρέθηκαν στην περιοχή. Τον οικισμό τους δεν έχτισαν σε επίπεδα σημείο αλλά στο κάτω μέρος ενός χαμηλού αλλά απότομου λόφου που βλέπει προς τη θάλασσα. Το Κατάκολο δεν αναφέρεται στην απογραφή του στρατηγού Μαϊζώνος το 1829-1930. Η πρώτη απογραφή που καταγράφεται είναι αυτή του 1879 στο, ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ., *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1974, Τ. Α, μέρος ΙΙ, σ. 71.

⁷⁰ Τέτοια περίπτωση είναι η Σοχιά, ένας χείμαρρος που διασχίζει το κέντρο της Αμαλιάδας. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Γ., ό.π. σ. 17.

στις δύο όχθες του. Και είναι ο μόνος προφανής λόγος που εξηγεί την πυκνή οικιστική δικτύωση στην περιοχή.

Μπορούμε να αποδώσουμε τη συγκρότηση ενός οικιστικού δικτύου στους καταναγκασμούς του νερού ή στη ωφέλειά του; Η απάντηση μας δεν είναι εφικτή καθώς η τεκμηρίωσή μας είναι αδύναμη. Αν και το γεωφυσικό περιβάλλον επιτρέπει λόγω χάριν τη συγκέντρωση περισσότερων οικισμών στην πεδιάδα μεταξύ Πύργου και Αμαλιάδας ή σε μία μεγάλη λοφώδη περιοχή στο κέντρο του νομού, φαίνεται πως υπάρχουν άλλοι λόγοι που την εμποδίζουν. Αυτή η οικιστική εικόνα που δηλώνει περιβαλλοντικούς ή και κοινωνικούς ίσως εξαναγκασμούς, διατηρήθηκε αν και στη συνέχεια μεγάλος αριθμός οικογενειών μετακινήθηκε προς την πεδιάδα δημιουργώντας νέους χώρους κατοίκησης.⁷¹

δ. Τεχνητά δίκτυα: δρόμοι και σιδηρόδρομοι. Η κατασκευή του οδικού δικτύου για τη μετακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων είναι ευκολότερη στην πεδιάδα αφού η χάραξη των δρόμων γίνεται σε μεγάλες ευθείες και οι αποστάσεις περιορίζονται. Στην ίδια λογική εντάσσεται και η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου στην Ηλεία από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα κυρίως για την εξυπηρέτηση της μεταφοράς της σταφίδας προς τα λιμάνια του Κατακόλου και της Πάτρας. Η πεδινότητα του εδάφους επέτρεψε τη διέλευση του σιδηροδρόμου από το κέντρο και κατά μήκος της πεδιάδας όπου βρίσκονται και οι αποθηκευτικοί χώροι κοντά στους σταθμούς του Πύργου, της Αμαλιάδας και των άλλων μικρότερων πόλεων.

Το οδικό δίκτυο, περισσότερο ευέλικτο, είναι γεωγραφικά τοποθετημένο παράλληλα με το σιδηροδρομικό. Η χαρτογράφηση του χώρου δείχνει αυτές τις ευκολίες. Δρόμοι κεντρικοί και περιφερειακοί ενώνουν τις δύο μεγαλύτερες

---

⁷¹ Οι οικονομικοί και κοινωνικοί εξαναγκασμοί δεν μπορούν να εξαιρεθούν χωρίς όμως να γνωρίζουμε την ισχύ τους. Σποραδικές πληροφορίες μιλούν για μεγάλες εκτάσεις που είχαν στην κατοχή τους Τούρκοι κάτοικοι της περιοχής που ενδεχομένως εμπόδιζαν τη σύσταση ελληνικών οικισμών. Το ερώτημα όμως στην περίπτωση αυτή είναι γιατί η κατάσταση δεν άλλαξε μετά την απελευθέρωση. Μία αβέβαιη υπόθεση μας υπενθυμίζει και πάλι το ρόλο του νερού: οι έγκυροι χάρτες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού (Γ.Υ.Σ.) δείχνουν στις περιοχές αυτές αραίωση των πηγών ή πηγαδιών.

πόλεις με τις μικρότερες ή με τους οικισμούς ώστε να καταστήσουν εφικτή την σύνδεση των τοπικών κοινωνιών με το κεντρικό δίκτυο. Πόλεις και χωριά είναι ισομερώς κατανομημένα πάνω σε μία πεπλατυσμένη ευθεία που δημιουργεί η πεδιάδα ώστε να περιορίζουν τις αποστάσεις και να διευκολύνουν την μετακίνηση ανθρώπων ή τη μεταφορά των προϊόντων και τελικά να εξυπηρετείται η παραγωγική διαδικασία.⁷² Εύκολα μάλιστα διαπιστώνουμε ότι οι οικισμοί με το μεγαλύτερο πληθυσμό είναι εκείνοι από τους οποίους οι δρόμοι περνούν πλησίον τους ή από το εσωτερικό τους. Δεν έχουμε βεβαίως να κάνουμε με την εκπόνηση ενός οικιστικού σχεδιασμού, αλλά με την εγκατάσταση ανθρώπων στη βάση οικονομικών-παραγωγικών αναγκών και κινήτρων που εκδηλώνονται στην περιοχή.

ε. Η νέα εποχή. Ήδη από τον 18^ο αιώνα έχει αρχίσει η αποχώρηση οικογενειών ή μεμονωμένων προσώπων από τα ορεινά για μία ημι-μόνιμη, σε πρώτη φάση, εγκατάσταση στην πεδιάδα.⁷³ Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα οι μετακινήσεις προς τα πεδινά αυξάνονται ακόμα περισσότερο.⁷⁴

---

⁷² Ο δρόμος που συνδέει τα Ολύμπια με τα Λαγκάδια Γορτυνίας και στη συνέχεια με την Τρίπολη υπήρχε ήδη από τον 10^ο αιώνα. Όμως ως δρόμος που μπορεί να περάσει αυτοκίνητο κατασκευάστηκε στην εποχή του μεσοπολέμου. Σύμφωνα με την προφορική μαρτυρία του Κ. Η. Ολυμπία, Ιούλιος 2008, για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν κυρίως εργάτες, άνδρες και γυναίκες, από τα κοντινά χωριά. Απομακρυσμένες λοιπόν από τα σπίτια τους οι νεαρές εργάτριες και χωρίς τον έλεγχο των γονιών τους, ήταν σε θέση να επικοινωνήσουν με τους άρρενες εργάτες περισσότερο εύκολα. Μπορούσαν μάλιστα σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες να προκύψουν αβέβαιες ή και εφήμερες σχέσεις. Η κατάσταση αυτή αποδίδεται με αστεϊσμούς που παρέμειναν στη μνήμη των εργατών:

«Δε μου λές μωρή Γιωργούλα, πως το έπαθες μαυρούλα;
Σώπα ρε Μπαρμπαριστεΐδη ήταν κόζινο το μαναστήρι,
Πα 'να σπρώξω το βαγόνι, κόβεται το βρακοζώνι. ...»

⁷³ Βλ. σχετικά στο SIVIGNON, M., ό.π., σ. 76.

⁷⁴ Οι ορεινές περιοχές της Ελλάδας στο σύνολό τους παρουσιάζουν σημαντικό δημογραφικό πρόβλημα με έντονα τα χαρακτηριστικά γήρανσης και εκφυλισμού της φυσιογνωμίας του πληθυσμού τους. Γι' αυτό ακολουθούν φθίνουσα και διαφορετική, σε σχέση με τις ημιορεινές και πεδινές περιοχές, οικονομική και κοινωνική πορεία, βλ. ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β., ΠΑΠΠΑΣ Β. (επιμ.), *Χώρος και Πληθυσμός. Αναλυτικές Προσεγγίσεις* Βόλος, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, 2005, σσ. 103-117. Επίσης ANTHOPOULOU Τ.,

Όπως προκύπτει από τις στατιστικές της εποχής χιλιάδες άνθρωποι φθάνουν στην πεδιάδα ατομικά ή με τις οικογένειές τους. Οικονομικά άποροι, αρκετοί από αυτούς θα εργαστούν στις συνεχώς επεκτεινόμενες σταφιδοκαλλιέργειες.⁷⁵ Άλλοι, επίσης άποροι, εργάζονται όλη τη ημέρα στη βόσκηση των κοπαδιών.⁷⁶ Οι οικονομικά μέτριοι και οι λίγοι εύποροι αγοράζουν δικές τους περιουσίες και κάνουν δικές τους σταφιδοκαλλιέργειες. Σιγά-σιγά όμως, όλοι οι χωρικοί ακόμα και οι πιο φτωχοί απέκτησαν μία μικρή έστω περιουσία. Φαίνεται μάλιστα ότι η ιδιόκτητη γεωργική περιουσία και η απόκτηση μιας κατοικίας είναι οι ανελαστικές προϋποθέσεις της μόνιμης εγκατάστασης σε κάποιο πεδινό οικισμό.

Στις περιπτώσεις που δημιουργούνται νέοι οικισμοί φυσικά προσαρμόζονται στους γνωστούς εξαναγκασμούς του περιβάλλοντος της πεδιάδας.⁷⁷ Δηλαδή στη σχετική απομάκρυνση από τη θάλασσα και τις λίμνες ή

DUQUENNE N., GOUSSIOS D., «Le developement rural en Grece», *Developpement Rural en Mediterranee*, Ed. IAM/FAO, 2000, σσ. 261-318. ΓΟΥΣΙΟΣ Δ., «Η χωρική διάσταση στο σχεδιασμό και εφαρμογή πολιτικών για τον ορεινό χώρο: από τις ορεινές κοινότητες στις ορεινές γεωγραφικές ζώνες», *Ορεινές περιοχές και Βαλκάνια*, Αθήνα, Euromontana και Ινστιτούτο Ορεινής Οικονομίας/ΕΘΙΑΓΕ, 1999. Υπουργείο Γεωργίας, *Μελέτη-Έρευνα. Χωρικός διαχωρισμός της γεωργίας ανάλογα με την οικονομική αποτελεσματικότητα και επαναπροσδιορισμός του προβληματικού γεωργικού χώρου με έμφαση στις ορεινές, παραμεθόριες και νησιωτικές περιοχές* Επιχειρησιακό Πρόγραμμα: «Ανάπτυξη του τομέα Γεωργίας 1994-1999» (Επ. Υπεύθυνος: Δ. Γούσιος, Εργαστήριο Αγροτικού Χώρου του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας). Βόλος, 1999.

⁷⁵ Βλ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ Θ., (=, ό.π., σσ. 123-124)

⁷⁶ Βλ., SIVIGNON M., (=, ό.π., σ. 76).

⁷⁷ Στο συλλογικό έργο των ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ, Β., ΠΑΠΠΑΣ, Β. (επιμ.) (=, ό.π., σ. 157) γενικεύεται η σχέση ορεινών και πεδινών περιοχών με την επισήμανση ότι «εάν ο χώρος δεν έχει έννοια παρά μόνο σε σχέση με την κατοίκηση, η συσχέτιση των χωρικών και των δημογραφικών φαινομένων μπορεί να προσεγγισθεί μέσω εκείνων των κοινωνικών λογικών οι οποίες προβάλλονται στο χώρο δημιουργώντας νέες χωρικότητες δηλαδή προσδίδοντας μια χωρική διάσταση στο δημογραφικό φαινόμενο. Τέτοιες χωρικότητες μπορούν ν' αποτελέσουν το πλαίσιο και το πεδίο ανάλυσης για την κατανόηση των οικονομικών, κοινωνικών και συμβολικών επιλογών των κατοίκων του αγροτικού χώρου καθώς και των εξελίξεων και των τάσεων που προσδιορίζουν σήμερα τις μορφές ιδιοποίησης και την οργάνωση του χώρου και αυτό συνεισφέρει στη διερεύνηση ενός άλλου σημαντικού

από τις κοίτες των ποταμών. Οι νεηλύδες, οι νεόφερτοι δηλαδή κάτοικοι χτίζουν τους οικισμούς τους στις κορυφές των χαμηλών λόφων ή στα επικλινή σημεία της πεδιάδας. Οι νέοι κάτοικοι καταλαμβάνουν ή εξαγοράζουν την έκταση που βρίσκεται περιφερειακά του οικισμού για να δημιουργήσουν τις περιουσίες τους. Το πλήθος μάλιστα των οικογενειών που μπορούν να εγκατασταθούν σε έναν οικισμό, είναι ανάλογο των περιουσιών που μπορούν να υπάρξουν.

χωρικού φαινομένου για τη χωροταξία και τις χωρικές πολιτικές: τις εκ των κάτω δυναμικές διαμόρφωσης και συγκρότησης νέων χωρο-εδαφικών ενότητων».

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μετακινήσεις και Δίκτυα

3.1 Το βουνό και η πεδιάδα στη συγκρότηση δικτύου

α. *Η κάθοδος από τα ορεινά:* Ο Ν. Λάσκαρης το 1890 κατέγραψε τις μετακινήσεις από έναν ορεινό οικισμό (τη Λάστα Γορτυνίας) σε δύο οικισμούς της πεδιάδας: τα Λαστέϊκα κοντά στον Πύργο και το Χάβαρι κοντά στην Αμαλιάδα. Το απόσπασμα του τράβηξε την προσοχή μας:

«Από τη Λάστα εφύγανε και πήγανε στον Πύργο (Λαστέϊκα) οι εξής:

1. *Δημήτρης και Χρήστος αδέρφια Τάραμα*
2. *Θεόδωρος Γκρίλλας*
3. *Παναγιώτης Γκρίλλας.*
4. *Παναγιώτης Ζάβος*
5. *Αγγελής και Κόλλιας και Βασίλης αδέρφια Αγράφα ή Αγγελόπουλοι*
6. *Ιωάννης Πετρόπουλος*
7. *Χρυσαντάκης Κουρίζης*
8. *Ηλίας Ράλλης*
9. *Αθανάσιος Μισίρης με τους τρεις υιγούς του Δημήτρ. Γεώργ. και Κωνστ.*
10. *Γεώργης Ματσούκας*
11. *Φίλης Ματσούκας*
12. *Σπύρος Πολυζώης*
13. *Αντώνιος Τράπαλης*
14. *Θεόδ. Ψύλλας*
15. *Ιωάννης Μαρίτσας*

Τα δε παιδιά τους, γγόνια τους λέγονται ακόμα Γορτύνιοι. Κατά το 1874 εχτίσανε την εκκλησιά, για να την ονομάσουνε εκάνανε το εξής, εβάλανε τα ονόματα των άγιωνε 'που γιορτάζονται τον χειμώνα, γιατί το καλοκαίρι εφέγανε, κ' ηθέλανε να ήναι στη γιορτή της εκκλησιάς των εκεί, αφού τα γράψανε 'ζε χαρτιά εβγήκε ο

κλήρος (όνομα) του άγιου Σπυρίδωνα και την ωνοματίσανε πλέον «Άγιο Σπυρίδωνα.»

Εις δε του Χάβαρι εδιάκανε οι

1. Αθαν. Λιβάνης μ' επτά παιδιά του κ' επεθάνανε ούλα νηά (νέα) από τον τόπο.
2. Κωνσταντής και Θανάσης αδέρφια Μελιγκώνη (Νικολόπουλοι)
3. Αποστόλης και Ηλίας αδέρφια Σιαχάμη (Δάνασι)
4. Γεωργάκης και Σπήλιος αδέρφια Σιαφαρή
5. Γιώργης Τράπαλης
6. Δημήτρης Γκρίλλας (Ντρίμης)
7. Ηλίας Πλιάκαρης
8. Κωνσταντής Κωνσταντόπουλος (Ραμπαβίλας)
9. Χρήστος Δάνασης
10. Θανάσης Λαδέας (Ντάτσος).

Ίσως και άλλοι αυτοί ήσανε οι πρώτοι, στερνά εδιάκανε κι' άλλοι ως είπαμε. ... Και ούλοι τώρα από το 1884-1890 αρχινήσανε να μην έρχονται 'στα βουνά το καλοκαίρι και θα' ρθη καιρός να μην έρχεται κανείς, εν ω οι εις τα Λαστέϊκα έρχονται μερικοί ακόμα».¹

Είναι ισχυρή η υπόθεση ότι οι μετακινήσεις δεν μπορούν να νοηθούν ως τυχαίο γεγονός. Καταρχάς υπάρχει ένας δεδομένος γεωγραφικός χώρος εντός του οποίου συντελούνται αλλά και ως ένα βαθμό οριοθετούνται οι μετακινήσεις. Η Λάστα που αναφέρουμε στο παράδειγμα είναι οικισμός ορεινός στην περιφέρεια της Βυτίνας, σε υψόμετρο 1060 μέτρων.² Ένα μέρος των κατοίκων εγκαταλείπουν τον οικισμό από το τελευταίο τέταρτο του ιθ' αιώνα, για να εγκατασταθούν στην οικονομικά προσφορότερη πεδιάδα. Επαναλαμβάνουν αυτό που χιλιάδες άνθρωποι έκαναν και με τον ίδιο τρόπο πολλές δεκάδες χρόνια νωρίτερα. Έχουμε ένα δημογραφικό δίπολο που προσδιορίζεται από το

---

¹ ΛΑΣΚΑΡΗ, Ν., ό.π., σ. 3. Το κείμενο βρίσκεται στη Δημόσια Βιβλιοθήκη του Πύργου, έγραψε ο Ν. Λάσκαρης το 1890, αλλά εξέδωσε το 1903. Περιέχει λεπτομερείς πληροφορίες επειδή ο ίδιος καταγόταν από τη Λάστα Γορτυνίας.

² Ο οικισμός αυτός ποτέ δεν εγκαταλείφθηκε εντελώς. Το 2001 αριθμούσε μόλις 47 κατοίκους. «Λάστα», *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britannica*, Αθήνα, Εκδόσεις Πάπυρος, 2007, τ. 32, σσ. 384-385.

γεωγραφικό περιβάλλον: το βουνό αδυνατεί να συγκρατήσει τους ανθρώπους του ενώ η πεδιάδα, απ' ότι διαπιστώνεται, τους χρειάζεται: «(...)αυτοί ήσαν οι πρώτοι, στερνά εδιάκανε κι' άλλοι ως είπαμε(...)». Εκ των πραγμάτων «ορίζεται» ένα δίκτυο επικοινωνίας μεταξύ των δύο πόλων με άμεση σύνδεση και επαφή μεταξύ ανθρώπων και τόπων: «(...)Και ούλοι τώρα από το 1884-1890 αρχινήσανε να μην έρχονται 'στα βουνά το καλοκαίρι(...)». Υπαινιγμός ότι μέχρι τότε δεν είχαν την πεδιάδα ως μόνιμη εγκατάσταση και κατά τους καλοκαιρινούς μήνες επέστρεφαν στους οικισμούς καταγωγής τους. Η επικοινωνία δεν διακόπτεται ακόμα και μετά τη μόνιμη εγκατάσταση, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Στη βάση αυτή μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι δύο πόλοι, αντιστοιχούν σε δύο κοινωνικούς χώρους ή και κοινωνικές ομάδες με την ευρεία έννοια,³ που συνδέονται μεταξύ τους. Σύμφωνα με τη θεωρία δύο ή περισσότερες πλευρές με διαμορφωμένες σχέσεις που αλληλοεπηρεάζονται μεταξύ τους, αλλά και καθορίζουν τις συμπεριφορές ανθρώπων ή ομάδων, ορίζονται ως κοινωνικό δίκτυο.⁴ Στη βιβλιογραφία οι πλευρές αυτές ή οι πόλοι αναφέρονται ως *κόμβοι* και αναλογούν σε άτομα, σε ομάδες κλπ. Οι προϋποθέσεις της σύστασης δικτύου είναι υπαρκτές και προκύπτουν από την ίδια τη δράση των ανθρώπων. Αναγνωρίζονται είτε στο εσωτερικό των οικισμών είτε σε σύνολα χωριών που συνδέονται μεταξύ τους και βρίσκονται στο βουνό από τη μία πλευρά και στην πεδιάδα από την άλλη. Σε αρκετές μάλιστα περιπτώσεις η σύνδεση μεταξύ των κοινωνικών χώρων γίνεται ορατή ακόμα και από την ονοματοδοσία των οικισμών στα πεδινά βάσει των οικισμών καταγωγής στα ορεινά: Βυτίνα - Βυτινείικα, Γρανίτσα - Γρανιτσέϊικα, Λάστα - Λαστέϊικα και πολλοί άλλοι. Φυσικά οι οικισμοί με την κατάληξη -έϊικα έχουν δημιουργηθεί από μετακινηθέντες επήλυδες. Στα Γρανιτσέϊικα όπως και στα Βυτινείικα, χωριά που βρίσκονται στην πεδιάδα της περιοχής του Κατακόλου, πολλοί κάτοικοι και κυρίως οι

³ Μία θεωρητική άποψη για τις κοινωνικές ομάδες μας δίνουν οι TIMASHEFF N. S., THEODORSON G.A. (=, ό.π., σ. 284) σύμφωνα με την οποία «οι πρωτογενείς ομάδες χαρακτηρίζονται από στενές επαφές πρόσωπο με πρόσωπο, από άμεση συνεργασία και σύγκρουση, από σχετικά ελεύθερη εκδήλωση της προσωπικότητας και τους συναισθήματος...».

⁴ Ο ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΙΔΗΣ Μ., ορίζει το κοινωνικό δίκτυο ως «Ένα κοινωνικό δίκτυο αποτελείται από ένα ή περισσότερα (πεπερασμένα) σύνολα δραστών και από μία ή περισσότερες σχέσεις, που συνδέουν τους δράστες μεταξύ τους», Βλ., ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΙΔΗΣ Μ., ό.π., 2004, σ. 9.

παλαιότεροι κατάγονται από τη Βυτίνα και τη Γρανίτσα Γορτυνίας αντίστοιχα. Υπάρχουν όμως και άλλοι οικισμοί στην πεδιάδα, που είναι και οι περισσότεροι, οι οποίοι αν και σχηματίστηκαν από την κάθοδο των επήλυδων, δεν ονοματοδοτήθηκαν από τους οικισμούς καταγωγής.

β. Η διάσπαση της οικογένειας. Όπως προκύπτει από σειρά τεκμηρίων, όσοι εγκατέλειψαν την ορεινή Λάστα με σκοπό να εγκατασταθούν στην πεδιάδα, χωρίστηκαν και στη συνέχεια κατοίκησαν κυρίως σε δύο οικισμούς: στα Λαστέϊκα έξω από τον Πύργο και στο Χάβαρι κοντά στην Αμαλιάδα. Βλέπουμε λοιπόν πως οι επήλυδες *Θεόδωρος και Παναγιώτης Γκρίλλας* εγκαταστάθηκαν στα Λαστέϊκα ενώ ο *Δημήτρης Γκρίλλας (Ντρίμης)* εγκαταστάθηκε στο Χάβαρι. Επίσης ο *Αντώνιος Τράπαλης* εγκαθίστανται στα Λαστέϊκα ενώ ο *Γιώργης Τράπαλης* στο Χάβαρι. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι συγγένειες ή οικογένειες διασπάστηκαν και κατέληξαν σε διαφορετικούς χώρους εγκατάστασης. Είναι επιλογές που βασίζονται σε παραπλήσια αλλά διαφορετικά γεωγραφικά δίκτυα που λειτουργούν μεταξύ βουνού και πεδιάδας. Η θέση αυτή περί συγγενικής διάσπασης, ενισχύεται ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι οι κάτοικοι κάθε ορεινού οικισμού, μπορούν να κατανέμονται -όπως θα δούμε στη συνέχεια- σε πλειάδα πεδινών οικισμών.

Αρκετοί κάτοικοι έφυγαν από τον ορεινό οικισμό του παραδείγματος, για να καταλήξουν σε διαφορετικά πεδινά χωριά. Τους συναντήσαμε εγγεγραμμένους στα δημοτολόγια των οικισμών που αναλύουμε χωριστά: στα Δουνέϊκα, στον Καρδαμά ή στο Λεβεντοχώρι. Αυτό σημαίνει ότι άνθρωποι προερχόμενοι από τον ίδιο οικισμό εγκαθίστανται σε διάφορους άλλους και διαμορφώνουν ένα πιθανό δίκτυο επαφών μεταξύ των πεδινών πλέον οικισμών. Παράλληλα διαπιστώνουμε πως η μετακίνηση δεν γίνεται προς μία ή δύο μόνο κατευθύνσεις, αλλά «σπάει» σε μία πολυοικιστική κατανομή. Αυτό αφορά όλους τους ορεινούς οικισμούς που τροφοδοτούν τις μετακινήσεις αυτού του τύπου. Ο παράγοντας όμως που διαφοροποιείται είναι η ένταση της διασποράς μεταξύ των οικισμών. Οι διαφορές δεν είναι μεγάλες, συμβαίνει όμως οι δικτυώσεις που οδηγούν στη μετακίνηση, να καταλήγουν σε διαφορετικά αποτελέσματα.

γ. Πολυκομβικά δίκτυα: Είναι αλήθεια ότι το γενικό ερμηνευτικό δίπολο *ορεινός οικισμός καταγωγής - πεδινός οικισμός εγκατάστασης*, κατ' αρχάς δεν εξηγεί τις πολλαπλές λειτουργίες, γνωστές ή αφανείς. Αποτελεί όμως τη βάση πάνω στην οποία θα τοποθετηθούν οι όροι ή τα στοιχεία των δικτύων που δημιουργούνται ανάμεσα στους οικισμούς κάθε περιοχής. Στην πραγματικότητα πρόκειται για πολυ-πολικό δίκτυο μεταξύ βουνού και πεδιάδας από τη μία πλευρά, αλλά και για ένα ιδιαίτερο ενδοπεδινό δίκτυο από την άλλη.⁵ Ως αποτέλεσμα και των δύο προκύπτει η δημιουργία πολυ-οικιστικού μηχανισμού που συνδέει διαφορετικές δράσεις και νοήματα ατομικά ή συλλογικά που σε κάθε περίπτωση έχουν κυρίως οικονομικό ή δημογραφικό περιεχόμενο. Στο επίπεδο της αμεσότητας η αναφορά μας γίνεται σε γάμους, συγγενικές σχέσεις, εργασιακές επαφές και άλλες δραστηριότητες μεταξύ προσώπων ή συνόλων.

Τα παραδείγματα για τους νεόφερτους ορεσίβιους χωρικούς που εγκαταστάθηκαν στην πεδιάδα είναι επαναλαμβανόμενα. Συνήθως ένας σημαντικός αριθμός μετακινήθων από τον ίδιο οικισμό, όπως είδαμε στην περίπτωση της Λάστας, διαιρείται και στη συνέχεια εγκαθίσταται σε δύο, τρεις πεδινούς οικισμούς, και αρκετοί ακόμα κατανέμονται σε άλλους οικισμούς. Προς τα Δουνείικα παραδείγματος χάριν, ένα γνωστό και μεγάλο χωριό της πεδιάδας, μετακινήθηκαν πολλοί κάτοικοι από το Αγρίδι Γορτυνίας. Όμως τα Δουνείικα δεν ήταν η μόνη τους δυνατότητα και επιλογή. Μετακινήθηκαν λοιπόν και προς άλλους οικισμούς όπως προς το Λεβεντοχώρι, το Χάβαρι, τον Πύργο και αλλού. Το ίδιο συμβαίνει στην περίπτωση των μετακινήσεων από τα Καλάβρυτα και

---

⁵ Ο ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., στο «αποδεσμευτικό» κείμενό του για τα δίκτυα αναφέρει: «στην ερευνητική πράξη, αυτό που θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον ... θα ήταν να αναζητηθούν οι διαδικασίες και οι δεσμοί που δημιουργούνται σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο, καθώς και οι τρόποι με τους οποίους αυτοί συμβάλουν στην δημιουργία τύπων ή αλλιώς συγκεκριμένων πολιτισμικών μορφωμάτων. Στην περίπτωση αυτή αναφερόμαστε σε δίκτυα με συγκεκριμένη χωροχρονική διάσταση και συγκεκριμένους δρώντες κλειδιά που συντελούν στην αναπαραγωγή και πιθανή επιβολή του δικτύου. Η σταθερότητα και η διάχυση ενός τέτοιου δικτύου πρακτικής μπορούμε να υποθέσουμε ότι σε ένα υψηλότερο επίπεδο δημιουργεί σταθερά πολιτισμικά μορφώματα, με σταθερή αυτοαναφορά και ικανότητες υπεράσπισης των δομικών του χαρακτηριστικών...». Βλ. ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., ό.π., σ. 74.

από άλλα χωριά της περιοχής του Παναχαϊκού προς τον Καρδαμά που αναλύουμε ιδιαίτερα.

Με κριτήριο τις πρώτες αυτές αναφορές θα υποστηρίζαμε την υπόθεση, ότι τα δίκτυα μετακίνησης ως μηχανισμοί σχέσεων και επαφών, δεν είναι αυστηρά δομημένα. Η υπόθεσή μας αφορά είτε την εκδοχή των μετακινήσεων που έχουν μονοδρομικό κυρίως χαρακτήρα, από το βουνό προς την πεδιάδα, είτε την εκδοχή των πληροφοριών που είναι αμφίδρομες και επιδρούν στις επιλογές των μετακινήσεων που θα ακολουθήσουν. Δεν έχουμε να κάνουμε με ένα μόνο δίκτυο αλλά με πολλά μικρομεγέθη δίκτυα που όλα υπάγονται στο γενικό. Ακόμα και τα οικογενειακά μπορεί να είναι διχοτομημένα ή τριχοτομημένα με αποτέλεσμα σε ορισμένες περιπτώσεις κάποιο μέλος ή οικογένεια που θα μετακινηθεί αργότερα, να βρίσκεται μπροστά σε μία πολλαπλότητα επιλογών. Γι' αυτό παρατηρείται διάσπαση των μετακινούμενων επήλυδων, που είναι προφανώς αποτέλεσμα των επιρροών που ασκεί το δίκτυο στα πρόσωπα ή στις οικογένειες. Αυτή η δυνατότητα επιλογής δεν φτάνει βέβαια στη διάλυση των σχέσεων αλλά σε σημαντικό βαθμό φθείρεται η ως τότε υπάρχουσα απόλυτη συνοχή. Θα μπορούσαμε κλιμακωτά να υποστηρίξουμε πως υπάρχουν οικιστικά δίκτυα μετακίνησης αλλά δεν είναι καθολικά αφού υπάρχουν οικογένειες που επιλέγουν διαφορετικό τόπο εγκατάστασης. Ομοίως πως υπάρχουν συγγενικά και οικογενειακά δίκτυα, αλλά ούτε και αυτά είναι καθολικά, αφού κάποια μέλη τους συμμετέχοντας σε άλλο υπο-δίκτυο κινούνται επίσης προς άλλη περιοχή.

δ. Ορεινές διασπάσεις πεδινές ανασυνθέσεις: Από τους εξαναγκασμούς ή τις επιλογές των νεοοικιστών που εγκαταλείπουν τα ορεινά, προκύπτει το πολυδικτυακό σύστημα οργάνωσης των μετακινήσεων μεταξύ βουνού και πεδιάδας. Κάτοικοι ενός ορεινού οικισμού κατανέμονται σε ένα μεγάλο αριθμό πεδινών οικισμών, αλλά και αντιστρόφως κάτοικοι καταγόμενοι από διαφορετικούς ορεινούς οικισμούς, κυρίως άγνωστοι μεταξύ τους, εγκαθίστανται στο ίδιο πεδινό οικισμό. Γενικά το αποτέλεσμα είναι διπλό σε αναλογία με την ισχύ των δικτύων και δι' αυτού προκαλείται συντεταγμένη μετακίνηση όπου σύνολα, οικογένειες ή σόγια μετακινούνται ταυτόχρονα προς

τον ίδιο οικισμό. Είναι τα δίκτυα με δεδομένα τα δύο άκρα: την αφετηρία και την εγκατάσταση.

Η μετακίνηση μπορεί να είναι και διαχρονική με την έννοια της ακολουθίας και με τη χρήση του υπάρχοντος δικτύου, όπου άνθρωποι από την ίδια οικογένεια ή σόι ή απλώς συγχωριανοί, ακολουθούν τους προηγούμενους σε κάποια ύστερη χρονική φάση. Στην περίπτωση της λειτουργίας αυτού του δικτύου αναπαράγεται από εποχή σε εποχή το γενικό πλαίσιο των αξιών, οι κανόνες και οι συμπεριφορές του οικισμού καταγωγής. Το «βάρος» του παρελθόντος στο παρόν, στην πραγματικότητα, βασίζεται στη χρονικότητα του δικτύου. Αν συνδέσουμε όχι μόνο τα συγχρονικά κομβικά στοιχεία ενός συστήματος, αλλά κόμβους υλικούς ή συμβολικούς που εκτείνονται στο χρόνο τότε θα διαπιστώσουμε τη διαχρονική λειτουργία των δικτύων. Ο ρόλος των χρονικοτήτων που φυσικά αντιστοιχούν σε διάρκειες είναι βασικός διότι παρακολουθούμε τις μεταβολές, δηλαδή την ολοκλήρωση του κύκλου ζωής ενός δομικού στοιχείου και τη γένεση ενός άλλου που ακολουθεί και που ήδη φθείρει το προηγούμενο. Έχουμε έτσι την ευκαιρία να δούμε διαχρονικά την εξέλιξη ολοκληρωμένων δικτύων και πως συσχετίζεται ή μέσω του χρόνου συνδέεται και αποσυνδέεται η μία εποχή με την άλλη.

Ως παραδείγματα δικτυακών χρονικοτήτων μπορούμε να θεωρήσουμε τις μετακινήσεις από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα που οριστικά δεν έχουν κλείσει ακόμα και σήμερα αλλά έχουν πλέον ατονήσει από τη μεταπολεμική εποχή και κυρίως από τις δεκαετίες του '70 και του '80. Σε όλη αυτή την εξέλιξη δεν έχουμε μόνο σύνδεση κόμβων στην ίδια χρονική στιγμή, αλλά και την αδιάκοπη σύνδεση ενός κόμβου με το παρελθόν του ή και την παράλληλη συνάντησή του με άλλους. Δημιουργούνται σχεσιακές μετατοπίσεις ή αναδιατάξεις που προκαλούν σοβαρές οικονομικές, κοινωνικές και νοοτροπιακές αλλαγές. Τις μετατοπίσεις επωάζει ο χρόνος επανατοποθετώντας κόμβους και συνδέσεις. Τυπική αναφορά αποτελεί η σύσταση νέων οικισμών που αναμορφώνουν τις διοικιστικές σχέσεις, αλλά και η αποδυνάμωση των μηχανισμών ελέγχου που οδηγούν στη σταδιακή αντικατάστασή τους από άλλους πιο χαλαρούς ή και την πλήρη διακοπή τους.

Από την άλλη πλευρά, τα υπεράριθμα δίκτυα και η πολυοικιστική κατάληξη τους, οδηγεί στον κατακερματισμό τα ενιαία πληθυσμιακά σύνολα

των ορεινών και δείχνει την αναπόφευκτη διάσπαση τους στις πολλές πεδινές απολήξεις. Κατά προέκταση μπορούμε να υποθέσουμε τον τρόπο με οποίο αποσυνδέονται προϋπάρχοντα ισχυρά ενδοχωρικά αλλά και στενότερα συγγενικά δίκτυα, ακόμα και μέλη της ίδιας οικογένειας καθώς επιμερίζονται ευρείες οικογένειες, συγγένειες και άλλες ενδοχωρικές σχέσεις. Οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι κάθε δίκτυο που επανατοποθετεί τους ανθρώπους, αποδυναμώνει τα εσωτερικά δίκτυα των οικισμών, αλλά παραμένουν τα απαραίτητα ενοποιητικά νοήματα και κοινές νοοτροπίες, που διατηρούν την κοινωνική συνοχή.

Παραδείγματα των διαπιστώσεων αυτών, τόσο για την πρώτη, όσο και για τη δεύτερη περίπτωση, αποτελούν οι βασικοί οικισμοί που βρίσκονται στο πεδίο της ανάλυσής μας. Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η λειτουργία των δικτύων μετακίνησης, είναι παρόμοια και αφορά όλους τους οικισμούς αλλά παρατηρούμε και ενδιαφέρουσες αποκλίσεις: τα δίκτυα μετακίνησης, από τα χωριά της περιοχής των Καλαβρύτων, προς τον Καρδαμά παρουσιάζουν αυξημένη συνοχή· αντίθετα στα δίκτυα, μεταξύ των ορεινών όγκων του Μαινάλου και των πεδινών Δουνεϊκών, η συνοχή είναι μικρότερη· ακόμη στην περίπτωση της ορεινής Λάστας εντοπίσαμε τη διχοτόμηση του μεγαλύτερου μέρους των μετακινούμενων, αλλά και μία σαφή πολυοικιστική κατανομή των υπολοίπων.

3.2 Αναζητώντας τη θεωρία: μια υπόμνηση στον Μ. Βέμπερ

α. Τα αίτια των μετακινήσεων. Ορίσαμε τα δίκτυα ως δύο ή περισσότερους πόλους που αλληλοκαθορίζονται και τελικά επιδρούν στις αντιλήψεις, στις αποφάσεις και στις συμπεριφορές των ανθρώπων. Με την έννοια αυτή προσδιορίζουν το νόημα των δράσεων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό των συστημάτων. Στο πνεύμα αυτό μπορούμε να θεωρήσουμε τα δίκτυα, ως μηχανισμούς ικανοποίησης αιτημάτων ή επιδιώξεων, προσδοκιών ή επιθυμιών αλλά και εξασφάλισης ισορροπιών. Με κριτήριο τις σκέψεις αυτές οι δικτυώσεις αποτελούν μηχανισμούς και φορείς νοημάτων, άρα και αποτέλεσμά τους, με την βεμπεριανή έννοια, τα οποία κινούνται αμφίδρομα μεταξύ των πόλων που συνδέουν. Προκύπτει έτσι μία αρχική υπόθεση που παράγεται από την

τεκμηρίωση των μετακινήσεων που μας οδηγεί στις αλληλένδετες έννοιες του νοήματος και της δράσης - πράξης. Είναι η πρώτη θεωρητική πρόταση πάνω στην οποία βασίζεται, αιτιολογείται και εξηγείται η σύσταση, αλλά και η στατική κάποιες φορές και μεταβαλλόμενη κάποιες άλλες, λειτουργία των δικτύων.

Οι ανταλλακτικές λειτουργίες, που μπορεί να είναι οικονομικές, δημογραφικές, συμβολικές ή και πολιτισμικές, και πραγματοποιούνται μεταξύ των κόμβων κάθε δικτύου, είναι νοηματικά προσδιορίσιμες και υπό όρους ερευνητές, όταν διαθέτουμε την απαραίτητη τεκμηρίωση. Διατυπώνουμε στο σημείο αυτό δύο ερωτήματα η απάντηση των οποίων θα συμβάλλει στην κατανόηση τόσο του ρόλου των δικτύων, όσο και των συμπεριφορών που προκύπτουν, αλλά και των νοημάτων που περιέχουν και φυσικά τις προκαλούν.

Το πρώτο ερώτημα σχετίζεται με τους λόγους που προκάλεσαν τη μετακίνηση. Η απάντηση στο ερώτημα οδηγεί στην κατανόηση συλλογικών συμπεριφορών επειδή στην πραγματικότητα προσδιορίζει το νόημα επιλογών, αποφάσεων και δράσεων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό τέτοιων συλλογικοτήτων. Η εγκατάλειψη των ορεινών ζωνών από χιλιάδες ανθρώπους, μπορούμε να υποθέσουμε ότι έχει συγκεκριμένη αιτιολόγηση, αν και δεν είναι πάντα διακριτή, αφού δεν υπάρχουν οι αναγκαίες πηγές ή άλλες πληροφορίες που θα καλύψουν επαρκώς το ζήτημα. Πάντως, από τις διαθέσιμες πληροφορίες, όπως θα δούμε ακολούθως, το νόημα της πρακτικής των μετακινήσεων έχει κυρίως οικονομικό χαρακτήρα με την ευρεία έννοια του όρου, και δευτερευόντως δημογραφικό. Τα σχήματα των μετακινήσεων επιπλέον δείχνουν έμμεσα τους κανόνες που ίσχυσαν και ορίζουν όχι μόνο το νόημα των δράσεων που ακολουθούν σύνολα ή άνθρωποι αλλά και το νόημα των δικτυακών συστημάτων που χρησιμοποιούνται για τις μετακινήσεις.

Το δεύτερο ερώτημα αφορά το σύστημα των αντιλήψεων, κανόνων και πρακτικών που οι μετακινήθοντες ορεσίβιοι κάτοικοι μεταφέρουν από τους οικισμούς καταγωγής στους οικισμούς εγκατάστασης. Η απάντηση στο ερώτημα απαιτεί να σκιαγραφήσουμε την οργάνωση των δικτύων στα ορεινά όπως διαμορφώνεται πριν από τις μετακινήσεις. Το ζήτημα των αντιλήψεων και των κανόνων που κυριάρχησαν στις χωρικές κοινωνίες έχει μελετηθεί, όπως είναι γνωστό σε περιοχές της ηπειρωτικής αλλά και νησιωτικής Ελλάδας, κυρίως από τους ανθρωπολόγους. Στο πεδίο αυτό κοινή θέση αποτελεί η

αυστηρότητα των κανόνων και η απαρέγκλιτη εφαρμογή των θεσμοθετημένων συμπεριφορών σε κάθε επίπεδο. Στην πραγματικότητα, θα προσθέταμε ότι η τήρηση της αυστηρότητας, επιτυγχάνεται μέσα από τη δικτύωση των διαφόρων κόμβων που μπορεί να είναι οικογένειες ή συγγένειες ως ομάδες, ή και οι ίδιοι οι άνθρωποι.

β. Τα νοήματα της δράσης είναι κυρίως οικονομικά. Επανερχόμαστε στο πρώτο ερώτημα για να σημειώσουμε ότι αν και οι πηγές ή οι πληροφορίες που διαθέτουμε δεν είναι επαρκείς συγκλίνουν στη θέση, ότι οι λόγοι της μετακίνησης είναι οικονομικοί. Ένα ενδιαφέρον κείμενο που γράφτηκε από τον Ν. Λάσκαρη (το οποίο υπενθυμίζουμε συντάχθηκε το 1890 και δημοσιεύθηκε 13 χρόνια αργότερα), αναφέρει ότι:

«Η χτηματική κατάσταση της Λάστας (χωριό της ορεινής Γορτυνίας), είναι 'ξε κακή κατάσταση, για τ' οι άνθρωποι εφύγανε από την Λάστα κατά το 1845 κ' εδιάκανε (διαβήκανε;) ζ' το Τόμπρινο ή Μύλο Τζιάτα, Λαστέϊκα τώρα λέγεται, κοντά 'ς τον Πύργο. Μια ώρα μακριά βορειοδυτικά αυτού και 'ς του Χάβαρι (χωριό της πεδιάδας) κοντά στην παλιά Ήλιδα, Νοτιοανατολικά αυτής, κατά το έτος 1870 κ' δώθε εδιάει (εδιάβηκε;) ούλη η Λάστα. Εν ω πρωτήτερα, εφαινώσανε οι Χαβαραίοι 'ς τους άλλους 'σαν να 'ρχώσανε από τον κάτω κόσμο, όταν ερχόσαντε 'ς τη Λάστα, και όταν εφέγανε 'σα να πηγαίνανε 'ς τον κάτω κόσμο. Και τώρα ακόμη λέμε: [εις τον τόπον της βασάνου] ή [εις την ενδεκάτην πληγήν του Φαραώ] γιά τί δεν στέκει καμμίαν ημέραν από την εργασίαν... Οι δε πρώτοι 'πο 'διάκανε 'ς του Χάβαρι ήσαντε άγριοι, για τι οι χειρότεροι (κλέπται) εφύγανε από τη Λάστα κ' εδιάκανε 'ς του Χάβαρι ...»⁶

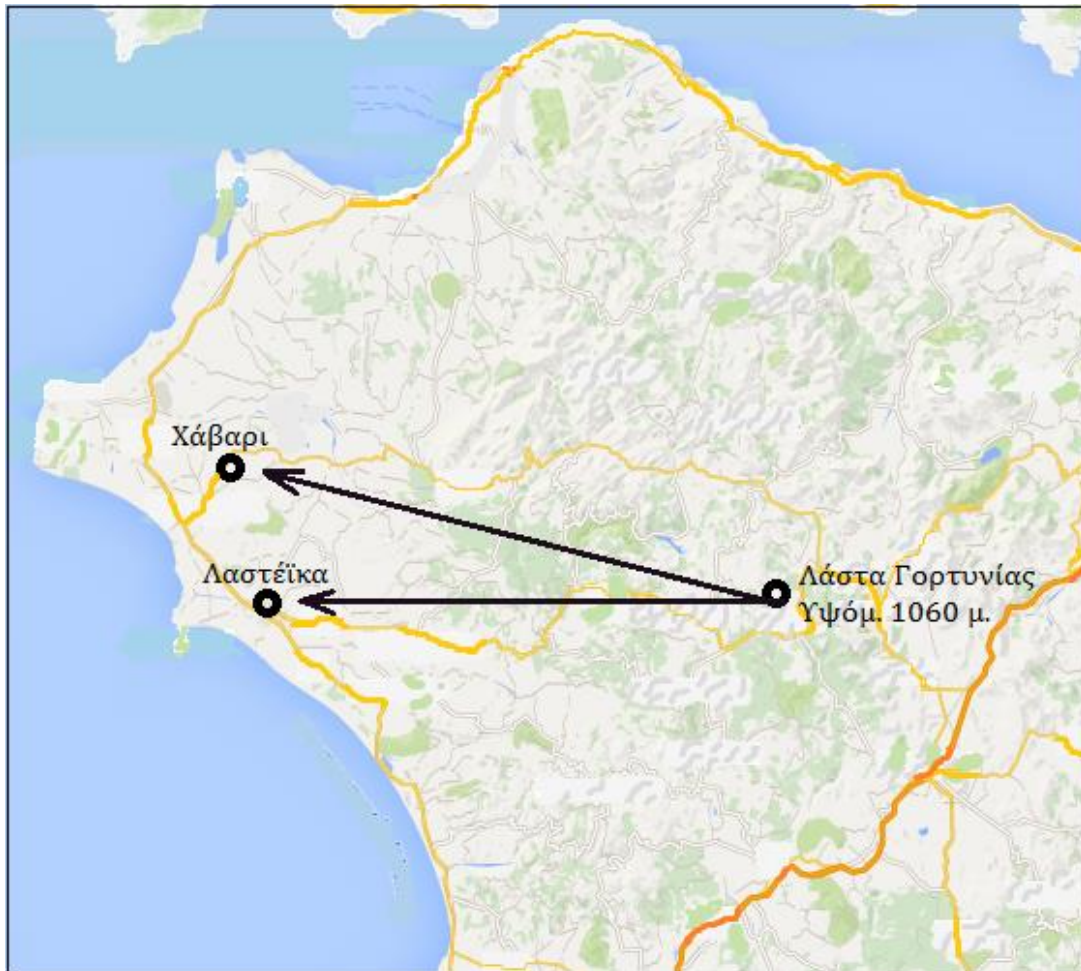
---

⁶ Βλ., ΛΑΣΚΑΡΗΣ Ν., ό.π. σ. 4

Χάρτης 3.1

Η μετακίνηση των κατοίκων από την ορεινή Λάστα σε δύο πεδινούς οικισμούς

Πηγή: www.maps.google.gr. (Επεξεργασμένος χάρτης)

Η αναφορά απαιτεί μία εξήγηση. Η Λάστα Γορτυνίας το 1700 στην γνωστή απογραφή Grimmani καταγράφεται με δυναμικό 124 ανθρώπων που εντάσσονται σε 24 οικογένειες. Η επόμενη διαθέσιμη απογραφή και με μεγάλη χρονική απόσταση, αναφέρει ότι στη Λάστα υπάρχουν 94 οικογένειες και 354 άνθρωποι.⁷ Αν τα στοιχεία ανταποκρίνονται στην αλήθεια ο πληθυσμός έχει σχεδόν τριπλασιαστεί και είναι άγνωστο αν οι οικονομικές προϋποθέσεις είναι επαρκείς, ώστε να συντηρηθεί η τοπική κοινωνία. Η πληροφορία πάντως που

⁷ Στην εποχή που αναφερόμαστε μοιάζει αμφίβολο 94 οικογένειες να αριθμούν μόνο 354 ανθρώπους. Ένας από τους δύο αριθμούς μπορεί να είναι λάθος ή ίσως και οι δύο. Κρατάμε όμως το δεδομένο που μοιάζει περισσότερο λογικό: την αύξηση του αριθμού των οικογενειών αλλά και του πληθυσμού.

μας δίνεται από το κείμενο, ότι δηλαδή πολλοί φύγανε από τον οικισμό κατά το 1845 και εγκαταστάθηκαν στα Λαστέϊκα κοντά στον Πύργο, αλλά και στη συνέχεια «κατά το έτος 1870 και δώθε διάβηκε ούλη η Λάστα», εναρμονίζεται με την πληθυσμιακή μείωση του 1879 σε 275 κατοίκους. Κατά τον συντάκτη του κειμένου οι λόγοι της μετακίνησης είναι μόνο οικονομικοί: «η χτηματική κατάσταση της Λάστας είναι κακή για τ' οι άνθρωποι εφύγανε».

Επίσης γνωρίζουμε,⁸ ότι την περίοδο εκείνη πολλοί είναι οι εργάτες καλλιεργητές και οι βοσκοί κτηνοτρόφοι που μετακινούνται κατά εποχές προς την πεδιάδα, επιστρέφοντας και πάλι στους οικισμούς τους στην φάση της σχετικής εργασιακής ύφεσης. Οι κτηνοτρόφοι μετακινούν τα κοπάδια τους στα πεδινά τους χειμερινούς μήνες ενώ οι εργάτες γης από το τέλος του χειμώνα ως τα μέσα της άνοιξης. Σταδιακά όμως εγκαθίστανται μόνιμα στην πεδιάδα, συγκεντρωμένοι συνήθως στις παρυφές των οικισμών όπου συνήθως εργάζονται.⁹

Από την έρευνα των δημοτολογίων¹⁰ διαπιστώνουμε ότι, σε πολλές περιπτώσεις, νεαρές γυναίκες και νέοι άνδρες, νύφες ή σώγαμπροι, μετακινούνται προς την πεδιάδα όχι για κάποιο κίνητρο οικονομικό, αλλά για να τελέσουν το γάμο τους και να εγκατασταθούν μόνιμα εκεί. Όμως ακόμα και στις περιπτώσεις αυτές, που δεν είναι λίγες, συνήθως οι μετακινήσεις δεν είναι ισομερώς κατανεμημένες μεταξύ πεδινού και ορεινού χώρου. Σε εξαιρετικές μόνον περιπτώσεις εντοπίσαμε μετακινήσεις προς τα ορεινά. Η σχεδόν

---

⁸ Ο SIVIGNON M. (=, ό.π., σ. 76) θα σημειώσει ότι «Ο πληθυσμός αρχίζει να αυξάνεται με την κάθοδο των ορεσίβιων από τους ψηλούς ορεινούς όγκους της Βόρειας Πελοποννήσου».

⁹ Το οικονομικό κίνητρο των μετακινήσεων εκτιμάται ιδιαίτερα ως πρόκληση μετακίνησης από ορισμένους συγγραφείς με στοιχεία που παραμένουν υπό έλεγχο, όπως λ.χ. ότι «το 1876 κάποιος Λοχαγός αποσπασματάρχης της Γορτυνίας υπολόγισε ότι κάθε χρόνο “έμπαινε” στη Λάστα ποσόν 800.000 δραχμών, από την καλλιέργεια της σταφίδας». Βλ., ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π., σ. 31.

¹⁰ Πρόκειται για τα δημοτολόγια τεσσάρων οικισμών (Δουνεϊκών, Καρδαμά, Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς) που κάθε ένα φέρει τον τίτλο: «ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΗΤΡΩΟΝ ΔΗΜΟΤΩΝ» και ακολουθεί το όνομα του οικισμού (Κοινότητας), π.χ. «Κοινότητος Λεβεντοχωρίου». Τα πρωτότυπα που δόθηκαν από τα κοινοτικά γραφεία έχουν αναπαραχθεί προς χάριν της έρευνας και βρίσκονται στην κατοχή του ερευνητή. Καλύπτουν τη χρονική περίοδο από το 1880 ως το 1990. Τα αρχεία αυτά έχουν καταγραφεί σε ηλεκτρονική-ψηφιακή μορφή.

μονοδρομική κατεύθυνση προς τα πεδινά, μας δείχνει πως εμμέσως ακόμα και οι δημογραφικά προσδιορισμένες μετακινήσεις είναι προσαρμοσμένες σε ένα ευρύ οικονομικό πλαίσιο που καθορίζει γενικότερα το νόημα των οικογενειακών ή προσωπικών επιλογών.¹¹ Παραμένει δυσδιάκριτη η απόλυτη ισχύς των οικονομικών νοημάτων ή κινήτρων επιλογής και είναι αυτονόητο η συναισθηματική επιλογή προηγείται άλλων κινήτρων, πολύ περισσότερο του οικονομικού συμφέροντος. Ενδεικτική είναι μία άλλη σχετική αναφορά:

*«Έτσι λοιπόν οι φτωχοί αλλά εργατικοί κάτοικοι των ορεινών περιοχών της Πελοποννήσου κατέβηκαν στους κάμπους για να χορτάσουν ψωμί και να προκόψουν».*¹²

Οι «φτωχοί αλλά εργατικοί κάτοικοι των ορεινών περιοχών της Πελοποννήσου» σταδιακά αποδεσμεύονται από το βουνό και γεμίζουν την πεδιάδα που έχει ανάγκη εργατικών χεριών, ιδίως την περίοδο που εξαπλώνεται η σταφιδοκαλλιέργεια. Ο Θ. Καλαφάτης, στην μελέτη που αναφέραμε για τον οικονομικό μετασχηματισμό στην Πελοπόννησο, αναφέρεται με υποδειγματικό τρόπο στο γεγονός «η πληθυσμιακή συρρίκνωση των Καλαβρύτων ήταν ένας από τους όρους της οικονομικής πληθυσμιακής ανάπτυξης της Αιγιαλείας».¹³ Το ίδιο συνέβη και στην πεδιάδα του Πύργου της οποίας ο πληθυσμός αυξήθηκε κατακόρυφα εκείνη την περίοδο. Πρόκειται σε κάθε περίπτωση για φτωχούς ακτήμονες όπου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα μετακινούνται προς την πεδιάδα ώστε να εργαστούν στις ακμάζουσες σταφιδοκαλλιέργειες ως απλοί εργάτες αντί ημερομισθίου. Είναι άνθρωποι που ψάχνουν χρηματικούς πόρους και τους βρίσκουν στην εργασία οπουδήποτε αυτή κι' αν υπάρχει. Ορισμένοι από αυτούς

---

¹¹ Για λόγους ερευνητικούς οι πράξεις των ανθρώπων τοποθετούνται σε κατηγορίες προκειμένου να διακριθούν από άλλες, να γίνουν αντιληπτές και να μπορούν να μελετηθούν. Ο γάμος λοιπόν θεωρείται μία πράξη δημογραφική. Ομοίως και το κορυφαίο συναίσθημα έλξης και σύνδεσης των ανθρώπων. Άρα οι γάμοι, αλλά και οι αδήλωτες προγαμιαίες σχέσεις που ενδεχομένως οδηγήσουν σε γάμο μπορούν να εκληφθούν ως δημογραφικές πράξεις.

¹² Βλ., ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ., ό.π., σ. 31.

¹³ Βλ., ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ Θ., ό.π., Τ. 1, σ. 124.

καταφέρνουν να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση μέσα σε μία εποχή γενικής ευμάρειας και ορισμένοι μάλιστα να πλουτίσουν.¹⁴

Τι όμως συμβαίνει σ' αυτόν τον πεδινό χώρο που εκτείνεται στη δυτική Πελοπόννησο και έλκει χιλιάδες ανθρώπους, εργάτες αρχικά και μικροϊδιοκτήτες στη συνέχεια. Είναι ενδιαφέρον το σύντομο απόσπασμα που βρίσκουμε στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους:

«Στη δεκαετία του 1860, η μόνιμη καχεξία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας είχε εμβάλλει οικονομολόγους και πολιτικούς σε σκέψεις για ριζική μεταρρύθμιση. Μια πραγματική αλλαγή στους φορείς ιδιοκτησίας της εθνικής γης ήταν μέτρο όχι μόνο κοινωνικής μέριμνας αλλά και αυξησεως της παραγωγικότητας.

Τελικά το Μάρτιο του 1871, ο Κουμουνδούρος με υπουργό οικονομικών τον Σωτηρόπουλο, πέτυχε την ψήφιση νόμου με αποτέλεσμα να διανεμηθούν 2.650.000 στρ. σε 357.217 κλήρους, με αγοραία αξία 90.000.000 δρχ.

Οι μικροί ιδιοκτήτες καλλιεργητές επιδόθηκαν, όπως ήταν φυσικό, στις πιο κερδοφόρες καλλιέργειες και ιδιαίτερα σε εκείνες που προορίζονταν για εξαγωγή. Μέσα σε διάστημα μιας τριετίας, τα 40% και πλέον των καλλιεργούμενων εκτάσεων καλύπτονταν από φυτείες (σταφιδαμπελώνες, βαμβακοφυτείες, καπνοφυτείες κλπ.). Οι αγαθές για την οικονομία επιπτώσεις υπήρξαν άμεσες. Από τη μία πλευρά παρατηρήθηκε ραγδαία εισροή ξένου συναλλάγματος και από την άλλη τα έσοδα του Δημοσίου από τους τελωνειακούς δασμούς εξαγωγής πολλαπλασιάστηκαν.

Τα στοιχεία για τη σταφιδοπαραγωγή και εξαγωγή σταφίδας την περίοδο 1860-1878 είναι αποκαλυπτικά.

Έτος	Στρ.	Παραγωγή σε λ. ενετ.	Εξαγωγή σε λ. ενετ.
1860	220.428	110.228.000	101.707.075

¹⁴ Ο ΔΕΡΤΙΛΗΣ Γ. αναφέρει: «Οι Έλληνες που προκόβουν, οι Έλληνες “της προκοπής”. Τι περιεκτική φράση και πόσο χαρακτηριστική μιας χώρας όπου η οικονομική και η κοινωνική κινητικότητα κυριαρχούν στην ιδεολογία και την πράξη των ανθρώπων!» ΔΕΡΤΙΛΗΣ, Γ., ό.π., Τ. 1, σ. 8. Στην περίπτωση βεβαίως της δικής μας μελέτης, οι μετακινήσεις δεν έχουν ως σκοπό την διεκδίκηση μιας κοινωνικής-οικονομικής θέσης, αλλά να αποφύγουν τη φτώχεια και να επιβιώσουν. Η κινητικότητα θα προκύψει αργότερα και θα είναι χαμηλής κλίμακας, εφ' όσον πλούσιοι, όπως είναι γνωστό, στις χωρικές κοινωνίες, δεν υπάρχουν.

1870	221.164	114.700.000	110.000.000
1878	435.000	217.500.000	210.000.000
1891	670.000	344.000.000	324.000.000

Η κορινθιακή σταφίδα ήταν για την ελληνική οικονομία ότι ο καφές για τη Βραζιλία (Ξεν. Ζολώτας). Το προϊόν αυτό έφθασε να καλύπτει 50%-70% της συνολικής αξίας των εξαγωγών της χώρας. Η σταφίδα είχε ονομασθεί «χρυσός της Κορινθίας» υπό την έννοια ότι ήταν η κυριότερη πηγή που απέφερε στη χώρα εξωτερικό συνάλλαγμα και χρυσό. Οι αγρότες της δυτικής και βορειοδυτικής Πελοποννήσου και των Επτανήσων επεξέτειναν τις αμπελοφυτείες σε πρωτοφανείς διαστάσεις, περιορίζοντας όλες τις άλλες καλλιέργειες (μωρεώνες, ελαιώνες κλπ.). οι σταφιδέμποροι πραγματοποιούσαν κολοσσιαία κέρδη σε σχέση με τους λοιπούς κλάδους του ελληνικού εμπορίου. Δεν είναι τυχαίο ότι σημαντικός αριθμός ηγετικών οικογενειών της ελληνικής πολιτικής ζωής είχε σαν άξονα σχηματισμού του τη λωρίδα Κόρινθο – Πάτρα / Πύργο – Καλαμάτα και είχε από πολύ νωρίς συνδεθεί με το εμπόριο της σταφίδας. Η σταφίδα ήταν το μοναδικό προϊόν που δημιούργησε στην Ελλάδα μια εμπορική αστική τάξη με εύρος με συνέχεια και με σπουδαίες επιπτώσεις πάνω στο σύνολο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της χώρας(...)»,

«(...)Από τη σταφίδα εξαρτιόνταν όχι μόνο οι αγρότες σταφιδοπαραγωγοί και οι σταφιδεργάτες (που έρχονταν να εργασθούν ευκαιριακά από τις γειτονικές περιοχές ως ημερομίσθιοι), αλλά και οι σταφιδέμποροι, όπως επίσης και η εθνική οικονομία και το κράτος(...)»¹⁵

Επικαλεσθήκαμε το παράδειγμα των κατοίκων της Λάστας, αυτού του ορεινού οικισμού, για να εντοπίσουμε την αφετηρία του γεωγραφικού δικτύου, στους δρόμους του οποίου κινήθηκαν άνθρωποι κάθε ηλικίας για να εγκατασταθούν στην πεδιάδα. Μέσω του παραδείγματος παρακολουθούμε τον ιδιαίτερο αυτόν οικονομικό και κοινωνικό χώρο, ο οποίος στην πραγματικότητα αποτελεί κόμβο ενός υπερκείμενου δικτύου, μετακίνησης ανθρώπων και μεταφοράς συμπεριφορών και αντιλήψεων. Είδαμε και θα επανέλθουμε αργότερα, διαφορετικούς τύπους μετακινήσεων που αντιστοιχούν σε μία πολυμορφία

¹⁵ Βλ. «Το σταφιδικό ζήτημα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1980, τ. ΙΔ. σ. 66.

δικτυώσεων που ακολούθησαν οι κάτοικοι των βουνών για να καταλήξουν στον ηλιακό κάμπο.

Η ζωή των κατοίκων όμως δεν προσδιορίζεται από μία μόνο επιδίωξη, συμβαίνει να συναντάται με νέες επιλογές ή δυνατότητες που δεν έχουν αποκλειστικά οικονομικό χαρακτήρα. Προκύπτουν τότε νέες σχέσεις, επαφές και κίνητρα. Αντίστοιχα διαμορφώνονται και τα νοήματα των συμπεριφορών ή δράσεων των ανθρώπων που συμμετέχουν.¹⁶ Στην βάση αυτή φαίνεται πως τα δίκτυα δεν είναι μόνο μηχανισμοί που συνδέουν κόμβους μεταξύ τους και μεταδίδουν πληροφορίες. Είναι ταυτόχρονα φίλτρα που μεταβάλλουν ή διαθλούν τις αντιλήψεις, τις συμπεριφορές και τους συμβολισμούς.

3.3 Η προ-θεωρητική εμπειρία των δικτύων

α. Μερικά ερωτήματα. Είναι οι συμπεριφορές των ανθρώπων μόνο οικονομικά προσδιορισμένες; Οι αντιλήψεις και οι επιλογές τους διαμορφώνονται αποκλειστικά στο πλαίσιο των οικιστικών και δι-οικιστικών οικονομικών δικτύων που έχουν ως κίνητρο τη βελτίωση των όρων της ζωής τους; Οι όποιες προσπάθειες κάνουν ή αντίθετα αποφεύγουν ή απλώς ανέχονται, προκύπτουν αποκλειστικά από την προσαρμογή τους στα υπάρχοντα δίκτυα ή στην αναδιάταξή τους ανάλογα με τις οικονομικές ανάγκες;

Θα θέλαμε να προσθέσουμε ακόμη δύο ερωτήματα: Μπορούμε να υποστηρίξουμε πως η ανάγκη για επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων, ανεξαρτήτως ηλικίας και φύλου, έχει οικονομική προέλευση; Αλλά και οι

---

¹⁶ Ο ΔΕΡΤΙΑΗΣ Γ. σημειώνει ότι «...προστατεύοντάς τους με φανατική αφοσίωση και συνάμα, κάτω από την συναισθηματική συγκάλυψη αυτής ακριβώς της προστασίας, κανοναρχώντας και κατευθύνοντάς τους προς την συνεχή προσαρμογή της οικογένειας, την μετάλλαξη και την αναπαραγωγή της σε συνεχώς υψηλότερα κοινωνικά πεδία. Η διαδικασία αυτή βεβαίως, δεν οδηγεί πάντοτε στην επιτυχία όλες ανεξαιρέτως τις οικογένειες-κάθε άλλο. Αλλά στο σύνολο του κοινωνικού συστήματος στους μεγάλους αριθμούς, η τυφλή αυτή διαδικασία “κοινωνικής επιλογής” λειτουργεί κάπως σαν την φυσική επιλογή: “αποτελεσματικά”, με “τέλος” της την επιβίωση· αλλά με παράλληλο σκοπό την βελτίωση των όρων της επιβίωσης αυτής ώστε να ενισχύεται ακόμη περισσότερο η αντοχή και η επιβιωτική της ικανότητα, ώστε να εξασφαλίζεται έτσι η περαιτέρω επιβίωσή της στον χρόνο· και ούτω καθ’ εξής, συνεχώς». Βλ., ΔΕΡΤΙΑΗΣ Γ., ό.π., Τ. 1, σ. 27.

επιθυμίες των χωρικών, οι συναισθηματικές προσδέσεις τους, το θρησκευτικό τους συναίσθημα συνδεδεμένο με την τοπικότητα πόσο επηρεάζονται και επηρεάζουν τις οικονομικές επιλογές τους; Θα λέγαμε ότι παράλληλα με το οικονομικό δικτυακό πλαίσιο, υπάρχουν σχέσεις που επιδρούν στη διαμόρφωση των συμπεριφορών ή των αντιλήψεων και έχουν εξωοικονομικό χαρακτήρα. Θα λέγαμε ότι έχουν δημογραφικό ή επικοινωνιακό περιεχόμενο, αν και υποστηρίζεται από ορισμένους κοινωνιολόγους ή ανθρωπολόγους η θέση ότι όλα αυτά τα στοιχεία-κόμβοι όπως αναγνωρίζονται στη λογική των δικτύων έχουν στο βάθος οικονομική βάση. Η μελέτη μας δεν φιλοδοξεί και φυσικά αδυνατεί να απαντήσει σε αυτό το εύρος των ερωτημάτων.¹⁷ Οφείλει να δει το χαρακτήρα των δικτύων και των στοιχείων που τα αποτελούν και ειδικότερα να διερευνήσει τις σχέσεις που συγκροτούν τις τοπικές κοινωνίες, οι οποίες με τη σειρά τους εμπλέκονται στα δίκτυα μετακίνησης. Θεωρείται αναγκαία η αναγνώριση των κοινωνικών χώρων όπως διαμορφώνεται σε έναν οικισμό, στις ομάδες στο εσωτερικό του, στις ενδοσυγγενικές σχέσεις, στις οικογένειες ή στα πρόσωπα και τους δεσμούς τους.

---

¹⁷ Στην παρούσα μελέτη επιδιώχθηκε η κατανόηση και η περιγραφική απόδοση του περιεχομένου των δικτύων, μέσα από την ανάγνωση των πηγών ή όποιων πληροφοριών είχαμε στη διάθεσή μας. Στην επιλογή μας βοήθησαν σκέψεις όπως αυτή του Η. Ι. Μαρρού «Για να φτάσουμε στο επίπεδο της πραγματικής ιστορίας δε φτάνει μόνο να έχουμε στη διάθεσή μας γραπτά μνημεία προσεχτικά διαλεγμένα, τοποθετημένα μέσα στο χρόνο και στο χώρο, προσδιορισμένα ως προς το είδος τους και σχολιασμένα ως προς την αξιοπιστία τους. Χρειάζεται ακόμα να είμαστε ικανοί να τα ενεργοποιούμε, να αντλούμε όλα τα διδάγματα που μπορούν να μας δώσουν. Αυτό προϋποθέτει από τη μεριά του ιστορικού την αίσθηση των αληθινών προβλημάτων που πρέπει να λύσει, των ερωτημάτων που πραγματικά αξίζει να θέσει. Και για να διατυπώσει ερωτήματα και προβλήματα με γόνιμο τρόπο, δεν αρκεί μια εκτεταμένη ενημέρωση και μια συγκεκριμένη τεχνική ικανότητα: πρέπει ακόμα να διαθέτει κάποιον εσωτερικό πλούτο, μια παιδεία βαθιά ανθρώπινη, ικανή να κατανοήσει, να αισθανθεί και να ξαναβρεί όλον τον πλούτο και τη ζωή του παρελθόντος που υπήρξε το παρόν των ανθρώπων που το έζησαν και που κρύβεται πίσω από τα ίχνη και τα ερείπια που διαφύλαξαν τα μνημεία μας. Για να κατανοήσει αυτό το ανθρώπινο παρελθόν, πρέπει να ξέρει τι είναι ο άνθρωπος και η ζωή, να έχει κάποια αντίληψη για τη δομή αυτών των δύο-ας τολμήσουμε να το πούμε: χρειάζεται ένα ελάχιστο όριο φιλοσοφικού βάθους. Βλ., MARROU H. I. «Τι είναι ιστορία», στο *Encyclopedie de la Pleiade, Ιστορία και μέθοδοί της*, Αθήνα, MIET, 1985, Τ. 1, σ. 55.

β. *Υλικές προϋποθέσεις και δίκτυα*. Γνωρίζουμε την εικόνα ενός χωριού. Που και πως δηλαδή είναι χτισμένα-τοποθετημένα τα σπίτια, σε σχέση με το ανάγλυφο του εδάφους ή το τοπικό κλίμα. Που βρίσκονται τα παντοπωλεία ή τα καφενεία, αλλά και η εκκλησία. Πως το ενδοοικιστικό δίκτυο των δρόμων συνδέει όλους αυτούς τους χώρους ή κόμβους όπως ονοματίζονται στη θεωρία των δικτύων, που όλοι θεωρούνται αναγκαίοι στη λειτουργία ενός μικρομεγέθους κοινωνικού μηχανισμού. Είναι ένας πολυδιάστατος και σχετικά αυτόνομος ως προς τις λειτουργίες κοινωνικός χώρος που περιλαμβάνει τους ανθρώπους και τα υλικά δημιουργήματά τους. Περιέχει ένα υπερκείμενο πλαίσιο συμπεριφορών, το σύνολο των μεταχειρίσιμων και αναπαραγόμενων αντιλήψεων, τα σύμβολα που κάθε τοπική κοινωνία διαθέτει και χρησιμοποιεί και τέλος περιλαμβάνει τα υπάρχοντα δίκτυα που εξυπηρετούν την επικοινωνία, τη συνένωση και τη συνοχή μίας κοινωνικής οντότητας όπως είναι ένας οικισμός.

Με δεδομένο ότι μιλάμε για μηχανισμό, είναι φανερό πως θα υπάρχουν οι όροι της ύπαρξής του και τα κριτήρια της λειτουργίας του. Η ασφάλεια, η επικοινωνία και η προσαρμογή σε ανάγκες οικονομικές, κοινωνικές ή θρησκευτικές, επιβάλλουν στους ανθρώπους να κατασκευάζουν τα σπίτια τους το ένα δίπλα στο άλλο σε μικρή απόσταση μεταξύ τους. Την εκκλησία στο κέντρο του χωριού και κοντά σ' αυτήν να βρίσκεται μία μικρή αγορά, δύο ή τριών παντοπωλείων, αλλά και οι χώροι συνεύρεσης των χωριανών. Σε μικρή απόσταση από τον οικισμό, αλλά πάντα έξω από αυτόν βρίσκεται και το κοιμητήριο. Αναπόφευκτα λοιπόν ορίζεται από τη μία πλευρά ένα σύνολο ιδιωτικών χώρων που είναι τα σπίτια, και από την άλλη οι κοινοί δημόσιοι χώροι όπως το σχολείο, η εκκλησία, το καφενείο. Είναι οι κόμβοι που αποτελούν την υλική έκφραση του συστήματος. Το οδικό δίκτυο, υλικό και αυτό, ενοποιεί τους χώρους, και μαζί μ' αυτούς συνθέτει ένα λειτουργικό, ολικό δικτυακό σύστημα. Στην πραγματικότητα είναι συνθήκες και όροι που αφορούν κάθε οικισμό. Ακόμα και τους πιο μικρούς. Πρόκειται για τα δομικά στοιχεία του αυτόνομου συστήματος που εξυπηρετούν τη διαχρονική του λειτουργία και ικανοποιούν τις οποιεσδήποτε ανάγκες επιβίωσης ή αναπαραγωγής.

Παράλληλα υπάρχει ακόμα μία θεμελιώδης παράμετρος: το έδαφος. Στις κοινωνίες αυτές το έδαφος εκτός από την οικονομική του χρήση, αποκτά

ξεχωριστές συμβολικές, πολιτισμικές και κοινωνικές ιδιότητες, οι οποίες είναι συνυφασμένες είτε με τη χρήση του για τις υλικές κατασκευές ή την ποικιλότροπη οικονομική διαχείρισή του, προκειμένου να διασφαλισθεί η επιβίωση της οικογένειας, είτε ως φυσικό περιβάλλον, όπου ασκεί επίδραση στις αντιλήψεις και στις νοοτροπίες όπως και στις καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων.¹⁸ Αφ' ενός, δεν μπορούμε να αντιληφθούμε τις όποιες πολιτισμικές παρεμβάσεις, όπως τα σπίτια, τους δρόμους, τα σχολεία, τις εκκλησίες, εκτός του εδάφους, αφ' ετέρου γίνεται φανερό ότι το έδαφος μέσα από τις διαδικασίες αυτές κοινωνικοποιείται. Αυτή η ιδιότυπη κοινωνικοποίησή του μεταφέρεται και στο επίπεδο του συμβολικού. Εκτός δηλαδή από την υλική του αξία ως οικονομικό παραγωγικό στοιχείο, αποκτά ιδιαίτερη εξωοικονομική σημασία που καταγράφεται στις αντιλήψεις ως ο ευρύτερος αισθητός κόσμος βίωσης, που επιδρά στις νοοτροπίες και στις συνήθειες των κατοίκων.¹⁹ Το έδαφος από

---

¹⁸ Μία ζωντανή-προφορική μαρτυρία: Σε έναν οικισμό «δύο οικογένειες για κάποιο λόγο βρίσκονται σε ρήξη. Χρόνια αργότερα οι δύο γιοι, ένας από κάθε οικογένεια, έχουν μεταναστεύσει στην Αθήνα και κάνουν παρέα. Τη φιλία αυτή πληροφορήθηκε ο πατέρας του ενός στο χωριό. Του έστειλε λοιπόν γράμμα και του λέει: Δεν ντρέπεσαι; Με τι μούτρα θα 'ρθεις στο χωριό; Πως θα βγεις στο καφενείο; Πως θα δει ο πλάτανος;» Η τελευταία ερώτηση είναι αποκαλυπτική, για το πώς καταγράφει στη σκέψη του ο χωρικός αυτός τον πλάτανο. «Μεγάλο δένδρο που σκιάζει ολόκληρη σχεδόν τη μικρή πλατεία του χωριού. Γύρω βρίσκονται τα καφενεία και για να μπει κάποιος πρέπει αναγκαστικά να περάσει κάτω από τα κλαδιά του. Οι χωρικοί τους καλοκαιρινούς μήνες μάλιστα κάθονται στη σκιά του.» Το γνωστό δένδρο λόγω του όγκου του και των διακλαδώσεων του, μοιάζει να έχει δύναμη, υποβάλλει με την εικόνα του και δημιουργεί ένα αίσθημα σεβασμού. Ανάγεται σε σύμβολο για το χωριό και καταγράφεται στις αντιλήψεις των ανθρώπων. Κρέσταινα, Κ.Π. 22/06/2009.

¹⁹ Στο κείμενο του ο ΧΤΟΥΡΗΣ, Σ., διατυπώνει την ακόλουθη άποψη: «Ειδικότερα για το έδαφος-αναφερόμενος πάλι στο παράδειγμα της Κρήτης-μπορούμε να πούμε ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, αποτελεί το συμβολικό κέντρο, την κεντρική ιστορική και κοινωνική οντότητα που περιλαμβάνει ένα δίκτυο από διάφορες κοινωνικές συσσωματώσεις και μονάδες π.χ. οικογένειες, δίκτυα συγγένειας, άτομα, θεσμούς, κοινωνικές ομάδες, πολιτισμικές συμβολικές πρακτικές και κοινωνικά νοήματα. Το ενδιαφέρον στοιχείο σε αυτή την προσέγγιση είναι ότι η επικοινωνία και η συνδιαλλαγή ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας δεν πραγματοποιείται ως άμεση διυποκειμενική δράση, αλλά διαμεσολαβείται μέσα από τη ρουτίνα της πρακτικής και τους κανόνες που υπαγορεύει η σταθερή αναφορά σε αυτή την κεντρική ιστορική οντότητα. Αυτή η δέσμευση της κοινής αναφοράς συνθέτει και αναπαράγει, μέσα από συγκεκριμένα δίκτυα, τους δεσμούς της κοινότητας και καθορίζει τα όρια της

οικονομικό εργαλείο ή μέσο μετατρέπεται σε κοινωνικό συμβολισμό και κριτήριο κοινωνικής ένταξης συνοχής και δικτύωσης. Καθίσταται πολιτισμική οντότητα που διαμορφώνει υποκειμένες λειτουργίες και σχέσεις.

Το έδαφος λοιπόν μαζί με τον οικισμένο χώρο και τα δίκτυα, ορίζονται στο πλαίσιο των αναγκών της καθημερινότητας από τις τοπικές κοινωνίες. Πρόκειται για τις μετρήσιμες πλευρές του δικτύου που εκφράζουν την υλικότητά του –όπως είναι η απόσταση, ο απαιτούμενος χρόνος, η δυσκολία ή ευκολία μετάβασης- και αποτελούν μέτρα των ανθρωπίνων διαστάσεων που τοποθετούν ή προσαρμόζουν το χώρο και το χρόνο στο πλαίσιο της καθημερινής πρακτικής και καθιστούν το δίκτυο μέσον και εργαλείο διαχείρισης των κοινωνικών σχέσεων. Με την έννοια αυτή η χρήση του δικτύου ανταποκρίνεται στην αμεσότητα της επικοινωνίας, της εφαρμογής των κανόνων, και του απαραίτητου ελέγχου.

γ. *Εσωτερικές δικτυώσεις:* «κακό χωριό τα λίγα σπίτια». Μπορεί η γνωστή παροιμία να σχετίζεται με τη λογική των δικτύων; Έχει να κάνει μόνο με τον αριθμό των σπιτιών-οικογενειών που ασφαλώς συνδέονται μεταξύ τους ή και με άλλους, περισσότερο ή λιγότερο καθοριστικούς παράγοντες; Είναι γνωστό ότι όσο οι οικογένειες σταθεροποιούνται σε ένα χώρο τόσο περισσότερο εδραιώνονται οι σχέσεις τους και όσο εδραιώνονται οι σχέσεις ισχυροποιείται και η δικτύωση μεταξύ τους. Αυτό συμβαίνει στα ορεινά κυρίως, όπου δεν ανανεώνεται ο πληθυσμός παρά μόνο αναπαράγεται στην βάση της φυσικής εσωτερικής του εξέλιξης και συνέχειας. Αυξανομένης μάλιστα της δικτύωσης, κατ' αρχάς ποσοτικά μέσω της διεύρυνσης των οικογενειών, αλλά και στη συνέχεια δια της ποιοτικής της ενίσχυσης, λόγω της επιρροής που ασκείται στις αντιλήψεις και στις συμπεριφορές με την καθημερινή επανάληψη του ελέγχου των σχέσεων. Ισχυροποιείται σε αυτήν τη δυναμική η οικογενειακή αλλά και η

δράσης και τα πιθανά, εναλλακτικά σενάρια εξέλιξής της... Το έδαφος μπορούμε εδώ να το θεωρήσουμε ως ένα παράγοντα-κλειδί (key-factor) ή, χρησιμοποιώντας την ορολογία της Actor Network Theory (ANT), ως ένα “δρώντα κλειδί” (key actant), αφού αυτό είναι που μεσολαβεί ανάμεσα σε όλα τα στοιχεία του δικτύου. Ταυτόχρονα, μπορούμε να το θεωρήσουμε ως τμήμα του, εφόσον αποτελεί και τον παράγοντα που εκφράζει καλύτερα τη συνολική κατάσταση». Βλ., ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., ό.π., σσ. 68-69.

τοπική οικιστική εξουσία, εντείνεται δε ο έλεγχος σε κάθε σημείο ή απόληξη της κοινωνικής οργάνωσης. Είναι ζητήματα που έχουν φέρει στην επιφάνεια κυρίως οι ανθρωπολογικές έρευνες.

Ποιό είναι όμως το κίνητρο ή το αίτιο, που οδηγεί σε δεδομένες κυριαρχίες με ανελαστικούς κανόνες, αλλά και στον αυστηρό έλεγχο για την τήρησή τους; Η αιτιολόγηση μπορεί να εντοπίζεται στη δυναμική των εσωτερικών οικιστικών δικτύων και της επαναλαμβανόμενης ανατροφοδότησής τους, όταν ταυτόχρονα δεν συνδυάζονται με εξωτερικά δίκτυα προς άλλους οικισμούς μεγαλύτερα χωριά ή πόλεις; Σε πολλές περιπτώσεις έχει αποδειχθεί και διατυπωθεί η θέση, ότι οι οικισμοί των ορεινών ποτέ δεν λειτούργησαν μόνο ως κλειστές και αυτάρκεις κοινότητες. Στην παρούσα περίπτωση όμως, φαίνεται πως δεν αρκεί η δικτύωση που βασίζεται στις οικονομικές συναλλαγές για να δοθεί διαφορετικό περιεχόμενο στις κοινωνικές σχέσεις ή τουλάχιστον η τοπική ή οικογενειακή εξουσία και ο έλεγχος δεν προσδιορίζονται από αυτό το πλέγμα των υπεριοικιστικών, οικονομικών σχέσεων. Η οργάνωση του συστήματος συνεχίζει να καθορίζεται από το εσωτερικό του και να εγκλωβίζεται σ' αυτό ή να κυριαρχείται από την εσωτερική δικτύωση.

Ωστόσο δεν είναι μόνο έτσι. Συνήθως οι μελέτες επικαλούνται ένα άτεγκτο σύστημα κανόνων και συμπεριφορών που διαπερνά τις οικογένειες και όλο το κοινωνικό ιστό κάθε χωρικού συνόλου. Δεν πρόκειται για ένα κανονιστικό σύστημα ενός οικισμού, αλλά για μία γενικευμένη πρακτική και γενικές αντιλήψεις ή αξίες, που κινητοποιούν τις συμπεριφορές, όχι μόνο στην κεντρική Πελοπόννησο, αλλά παντού όπου εξετάζουμε τα κατά τόπους συστήματα οικιστικού και οικογενειακού ελέγχου. Θα λέγαμε ότι μέσω των δικτύων μεταφέρεται και με παραλλαγές εφαρμόζεται σε ολόκληρη τη βαλκανική.²⁰ Το οριοθετημένο περιβάλλον κάθε τοπικής κοινωνίας και κάθε οικογένειας ή σογιού, ελέγχεται από ένα υπερκείμενο δικτυακό μηχανισμό. Τα δίκτυα συμβάλλουν στη μετάδοση στη διατήρησή αυτού του μηχανισμού και στη αποδοχή του από την κοινωνία. Το ζήτημα όμως είναι, πως η λειτουργία του συστήματος μπορεί να αιτιολογηθεί, τουλάχιστον στην περιοχή έρευνας μας και

---

²⁰ Πρβλ., TODOROVA N. M., *Balkan Family Structure and the European pattern. Demographic developments in Ottoman Bulgaria*, The American University Press, 2006, σ. 45.

βεβαίως αν τα δίκτυα ως εργαλεία ανάλυσης, μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην ερμηνεία κανόνων και συμπεριφορών, που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις.

Υπάρχει ένα συνεκτικό σύνολο αντιλήψεων και συμβολισμών με σαφή ελεγκτικό και εξουσιαστικό προσανατολισμό, που αιτιολογεί, δικαιολογεί και ερμηνεύει τους κανόνες και τις συμπεριφορές, διαχωρίζοντας με αυστηρότητα το αποδεκτό από το μη αποδεκτό. Είναι συνήθως θρησκευτικές, μεταφυσικές αντιλήψεις ή προκαταλήψεις που με στερεοτυπικό τρόπο εξηγούν τον αντιληπτό, αισθητό, περιβάλλοντα κόσμο. Ας ξεκινήσουμε από το αποτέλεσμα: πρόσωπα, οικογένειες, συγγενικά δίκτυα και οικισμοί λειτουργούν στο πλαίσιο ενός δοσμένου κοινωνικού μηχανισμού που προβλέπει συμπεριφορές και ακολουθούμενες πρακτικές σε όλα τα επίπεδα της οργάνωσης. Τα φύλα και οι ηλικίες υπάγονται σε ρόλους που μοιάζουν αναλλοίωτοι ή τουλάχιστον αυτή είναι η επιδίωξη. Οι οικογένειες και οι συγγένειες είναι τοποθετημένες σε μία ενδοοικιστική, κοινωνική και αξιακή διαβάθμιση. Ο οικισμός αποτελούμενος από τα πρόσωπα και τις οικογένειες, αλλά και τις σχέσεις μεταξύ τους, ανάγεται σε μία νέα υπερκείμενη σύνθεση κανόνων και αξιών εντός των οποίων τοποθετείται η κοινωνική οντότητα στο σύνολό της. Περιλαμβάνει επιπλέον τους απαραίτητους θρησκευτικούς κόμβους, όπως είναι μία εκκλησία, αλλά όμως και οικονομικούς, όπως είναι ένα παντοπωλείο. Ο οικισμός είναι δηλαδή αυτάρκες σύστημα που πείθει ή υποτάσσει τα μέλη του στους κανόνες λειτουργίας του.²¹ Κανόνες που έχουν προέλθει από την μακρόχρονη επανάληψη και έχουν δοκιμαστεί ως προς την αποτελεσματικότητά τους, να αναπαράγουν την κοινωνία. Αυτό σημαίνει ότι στερεοτυπικές αντιλήψεις και συμπεριφορές, αλλά και θρησκευτικές πεποιθήσεις ή μεταφυσικές δοξασίες που αναφέραμε προηγουμένως, όπως και απόψεις για τις θέσεις και τους ρόλους των ανθρώπων, είναι μέρος του συνόλου και υπάγονται στο οικιστικό σύστημα οργάνωσης.

---

²¹ Σύμφωνα με τον ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. «σύστημα είναι η οργανωμένη σύνδεση στοιχείων που διατηρείται μέσα από τις μεταβολές του περιβάλλοντος και στην οποία το όλο προσδιορίζει τα μέρη, ώστε τους προσθέτει νέα ποιότητα... Κάθε σύστημα αποτελείται από στοιχεία ή υποσυστήματα που έχουν σχέσεις αλληλοκαθορισμού και συζεύξεις μεταξύ τους ώστε συνθέτουν ολότητα με νέες ποιότητες». Βλ., ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ., ό.π., σ. 234.

Στις σύγχρονες κοινωνίες, ακόμα και τις αγροτικές κοινότητες, αξιοποιείται η υπάρχουσα γνώση, προκειμένου να επιλυθούν προβλήματα που ανακύπτουν στο πλαίσιο της οικογένειας, των εκπαιδευτικών μηχανισμών και αλλού.²² Όμως στην περίοδο που μας απασχολεί η δυνατότητα αυτή περιορίζεται εξαιρετικά και τα οικογενειακά ή κοινωνικά ζητήματα αντιμετωπίζονται στη βάση των δοσμένων κανόνων και ισχυουσών αντιλήψεων που επεμβαίνουν στη διαμόρφωση της καθημερινότητας των ανθρώπων σε κάθε επίπεδο της εκδήλωσής της. Κοινός τόπος όλων αυτών των ρυθμιστικών ιδεών και κανόνων, είναι η διαφυγή από τον έλλογο υπολογισμό, όχι επειδή είναι *de facto* απαγορευμένος, αλλά επειδή δεν γίνεται κατανοητός.²³ κατά προέκταση καθίσταται απαγορευτική οποιαδήποτε αμφισβήτηση των κατεστημένων κανόνων ή της ερμηνείας τους με διαφορετικό ή με αποκλίνοντα τρόπο, που θα μπορούσε να οδηγήσει αναλόγως σε νέες πρακτικές.

Ο μηχανισμός απορρόφησης και ο τελικός αποδέκτης αυτής της λειτουργίας και των κανόνων της, είναι η ίδια η οικογένεια και το εσωτερικό δίκτυο μονοδρομικών κυρίως σχέσεων. Αποτελεί τον κατάλληλο χώρο εκτέλεσης και εφαρμογής, λαμβάνοντας υπόψη ότι αναφερόμαστε σε εκτεταμένες οικογένειες όπου οι επικοινωνιακές σχέσεις και η συναισθηματική κάλυψη μεταξύ παιδιών και γονέων ή των γονέων μεταξύ τους, φιλτράρεται εσωτερικά μέσω των οικογενειακών μικροδικτύων. Η άποψη αυτή δείχνει ότι η πυρηνική νεοδημιουργημένη οικογένεια, ελέγχεται από τα πάνω και φυσικά

---

²² Ο BATENS D., εξηγεί πως μπορούμε γενικά να αντιληφθούμε τον ορθολογισμό: «Κάθε άποψη για την ορθολογικότητα είναι μια άποψη σχετικά με το ερώτημα εάν οι αποφάσεις μπορούν να αιτιολογηθούν. Εννοώ τόσο τις αποφάσεις που αφορούν στην τέλεση μιας πράξης όσο και τις αποφάσεις που αφορούν στο να πιστέψουμε κάτι – εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι αποφάσεις του πρώτου είδους ανάγονται πάντοτε σε αυτές του δεύτερου. Παρεμπιπτόντως, δεν βασίζονται όλα όσα πράττουμε σε μία συνειδητή πίστη, ούτε και όλα όσα πράττουμε ή πιστεύουμε βασίζονται σε κάποια απόφαση». BATENS D., *Ανθρώπινη Γνώση. Συνηγορία υπέρ μιας χρήσιμης ορθολογικότητας*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2011, σ. 75.

²³ Το σύστημα κανόνων, οι ρυθμιστικές αντιλήψεις και πρακτικές γύρω από το θεσμό του γάμου, στις χωρικές κοινωνίες του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, δεν υπάγονται στη λογική του ορθολογισμού του BATENS D., *ό.π.*, σ. 75. Και αυτό όχι όσον αφορά τις γαμικές οικονομικές αποφάσεις ή δοσοληψίες. Αλλά κυρίως όσον αφορά το περιεχόμενο ενός πλαισίου παραδοχών, υποχρεώσεων και εξαναγκασμών που οδηγεί στη συμβίωση ανθρώπους χωρίς να τους δίνεται κανένα δικαίωμα επιθυμίας και άρνησης, ή σκέψης και λόγου.

λειτουργεί εντός των ορίων που θέτει η περιβάλλουσα εκτεταμένη οικογένεια ή και συγγένεια. Ο ρόλος της οικογένειας είναι η τήρηση και η εφαρμογή αυτών των κανόνων.²⁴ Στο θεωρητικό ερώτημα αν υπάρχει ή μπορεί να υπάρξει ένας μηχανισμός άμυνας ή αντίδρασης, που να οδηγεί σε άλλες επιλογές η απάντηση είναι ότι ουσιαστικά και τυπικά δεν υπάρχει για τους λόγους που ήδη αναφέραμε (σταθερότητα στο χώρο, ισχυροποίηση δικτύων, ανελαστικοί κανόνες, ενίσχυση ελέγχου). Όμως για να εφαρμοσθεί ένας τέτοιος μηχανισμός πρέπει να προϋπάρξει ένα συγκροτημένο σύστημα επιλογών που να επωάζει τον κοινωνικό ορθολογισμό ικανό να οδηγήσει σε αμφισβητήσεις ή διαφορετικές προσεγγίσεις. Όμως στις χωρικές κοινωνίες του 19^{ου} αιώνα ή των αρχών του 20^{ου}, δεν αναδείχθηκε ακόμη εκείνο το υπόβαθρο ιδεών, που θα επέτρεπε τη δημιουργία τέτοιων λύσεων και επιλογών.

Ωστόσο σε ατομικό επίπεδο συμβαίνει να εκδηλώνονται ατομικές στάσεις και επιλογές, κινούμενες εκτός του πλαισίου των αποδεκτών συμπεριφορών. Είναι συνήθως αυθόρμητες, παρορμητικές, μη ελεγχόμενες από τις οικογένειες και οπωσδήποτε αποτελούν εξαιρέσεις. Η εκδήλωσή τους μπορεί να θεωρηθεί και ως αναπόφευκτη. Εφ' όσον οι ελεγκτικοί μηχανισμοί κατά κανόνα επιδίδονται στην προσπάθεια να αδρανοποιήσουν τις υπαρκτές προσωπικές επιλογές ή επιθυμίες, που δεν ταυτίζονται με τις κυρίαρχες αξίες, σημαίνει πως βρίσκονται σε διαρκή σύγκρουση με την ατομικότητα κατά διαδικασία της κοινωνικοποίησης και κυρίως στην περίοδο της πρώτης φάσης ενηλικίωσης.²⁵ Η συνεχής επιδίωξη να τοποθετηθούν οι συμπεριφορές εντός των δεδομένων κοινωνικών ορίων, δεν οδηγεί πάντα στο αναμενόμενο αποτέλεσμα. Γι' αυτό το λόγο οι αποκλίνουσες συμπεριφορές αποτελούν μεν εξαίρεση ή μειοψηφία, συναντώνται όμως σε κάθε μικρή χωρική κοινωνία. Παράλληλα η υπάρχουσα

---

²⁴ Η GRAWITZ M., κάνει διάκριση ανάμεσα στους αδύναμους δεσμούς τους οποίους τα πρόσωπα επιλέγουν ανάλογα με τις προτιμήσεις ή τους στόχους τους και τους ισχυρούς δεσμούς οι οποίοι επιβάλλονται από τις παραδοσιακές κοινωνικές δομές. Βλ., GRAWITZ M., *Μέθοδοι των Κοινωνικών Επιστημών*, Αθήνα, Οδυσσέας, 2006, σ. 679.

²⁵ Οι BATEMAN A., HOLMES J., σημειώνουν: «Οι κοινωνικοί κανόνες που μας επιβάλλει η κοινωνία, μέσω των απαγορεύσεων των γονιών στην παιδική ηλικία, υπάρχουν στο προσυνειδητό ή υποσυνειδητό, το οποίο αντιστοιχεί στην προσωπικότητά μας, υπερεγώ». Βλ., BATEMAN A., HOLMES J., *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση - Σύγχρονη θεωρία και πρακτική*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2001, σ. 79.

δικτύωση, εκ των υστέρων συνήθως, δημιουργεί δεσμούς αποδοχής, πλην ελαχίστων περιπτώσεων και τελικά επαναφέρει ή νομιμοποιεί την παρουσία τους στο κοινωνικό πλαίσιο.

Το κοινωνικό περιβάλλον όχι μόνο δεν προσφέρει καμία δυνατότητα απεμπλοκής και διεξόδου από τους άτεγκτους κανόνες του, όχι μόνο απαγορεύει ρητά κάθε προσπάθεια εξορθολογισμού των γνώσεων και των συμπεριφορών, αλλά είναι και παντελώς άγνωστη ως δυνατότητα και ως πιθανότητα, η κατάργηση ή η μετατροπή τους. Αν δεχθούμε ότι η γνώση παράγεται σταδιακά και εδραιώνεται μέσω της ανταλλαγής εμπειριών τότε είναι αποτέλεσμα των δικτύων. Το ζήτημα που προκύπτει είναι εφ' όσον τα δίκτυα προϋπάρχουν γιατί δεν παρατηρείται ωρίμανση, αναπαραγωγή και εξέλιξη της γνώσης.

Θεωρητικά, η γνώση δεν παράγεται από τον μεμονωμένο άνθρωπο, αλλά από την κοινωνία, δηλαδή από σχετιζόμενους μεταξύ τους ανθρώπους, όπου και οι ίδιοι όμως είναι αποτέλεσμα προηγούμενων και ευρύτερων σχέσεων.²⁶ Παράγεται μεταξύ των ανθρώπων και της επίδρασης που έχουν δεχθεί και δέχονται από την κοινωνία,²⁷ όπου και η επίδραση είναι ήδη σχέση κ.ο.κ. Όσο

---

²⁶ Ο BATENS D. Αναλύει διεξοδικά το ζήτημα της παραγωγής της γνώσης: «Κατ' αρχάς, υποστηρίζω ότι δεν μπορούμε να συλλάβουμε καν τη σκέψη ενός ατόμου βασιζόμενοι σε μία μόνο ολότητα, στο σύνολο των πεποιθήσεων του. Μπορούμε να την κατανοήσουμε μόνο εάν ξεκινήσουμε από την παραδοχή ότι αυτή εκτυλίσσεται σε «πλαίσια», εν μέρει ανεξάρτητα μεταξύ τους. Κατά δεύτερο λόγο, η γνώση γενικά, και ειδικότερα η επιστημονική γνώση, είναι το αποτέλεσμα ενός συλλογικού εγχειρήματος. Όλες οι πεποιθήσεις που εμπλέκονται σ' αυτή τη διαδικασία, τα αισθητηριακά δεδομένα, οι θεωρίες οι μέθοδοι και οι γνωσιακές αξίες, ενδέχεται στην πορεία να υποστούν μεταβολές. Ο προοδευτικός χαρακτήρας του εν λόγω εγχειρήματος εξαρτάται κατά θεμελιώδη τρόπο από την επικοινωνία ανάμεσα στους οπαδούς των διαφόρων θεωριών και παραδόσεων που αντιμάχονται με διανοητικά μέσα. Γι' αυτό και είναι μεγάλη η ανάγκη για μια θεωρία σχετικά με την επικοινωνία και την επίδρασή της στις μεταβολές που υφίστανται η γνώμη μας.» BATENS D., ό.π., σσ. 223-224.

²⁷ Για το σχηματισμό της γνώσης που μοιάζει πρωτόλεια αλλά στην πραγματικότητα είναι αποτέλεσμα συγχρονικών ή διαχρονικών κοινωνικών σχέσεων βλ. GINZBURG C., *Το τυρί και τα σκουλήκια, ο κόσμος ενός μυλωνά του 16^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1994, σσ. 117-126. «Στην αρχή τούτος ο κόσμος ήταν ένα τίποτα, και... από το νερό της θάλασσας χτυπήθηκε σαν αφρός, και έπηξε όπως το τυρί, απ' όπου ύστερα γεννήθηκαν πλήθος σκουλήκια, κι' αυτά τα σκουλήκια γινήκαν άνθρωποι, κι' απ' αυτούς ο πιο δυνατός και σοφός ήταν ο Θεός: πάνω-κάτω (...) αυτά ήταν τα λόγια που είχε πει ο Μενόκκιο.» (...) Οπωσδήποτε, ο Μενόκκιο μιλούσε για ένα

όμως περισσότερο ελεγχόμενο είναι το δίκτυο των σχέσεων, τόσο περιορισμένες είναι οι πιθανότητες δημιουργίας νέων απόψεων ή μετατροπής των αντιλήψεων και του κοινωνικού μηχανισμού. Στο σύστημα αυτό, ο άνθρωπος ως άτομο μοιάζει ανυπόστατος και αδυνατεί να παράγει και να διατυπώσει οτιδήποτε. Η ισχύς των δικτύων είναι μεγάλη και καθιστούν τα πρόσωπα εργαλεία, και μέσα διεκπεραίωσης των αναγκών τους. Είναι ένα σύστημα που επιβάλλει την αδράνεια και την επανάληψη. Θα πρέπει να υιοθετήσουμε την υπόθεση ότι τα δίκτυα εδώ δεν χρησιμοποιούνται για να παράγουν κάτι καινούργιο, αλλά μόνο να αναπαράγουν τις δοσμένες κοινωνικές σταθερές. Θρησκεία, προκαταλήψεις και υπάρχοντες κανόνες,²⁸ δικαιολογούν και καλύπτουν ιδεολογικά το σύστημα, την οργανωτική του δομή και τις λειτουργίες του. Στη βάση της άποψης αυτής μπορούμε να μιλήσουμε για εργαλειοποίηση του ατόμου.

Η υπόθεση της «εργαλειοποίησης» ενέχει κινδύνους. Ο λόγος είναι ότι θεωρεί τη λειτουργία των δικτύων μονοδιάστατη, καθώς φαίνεται να αποδέχεται την γνώμη ότι οι χωρικές κοινωνίες είναι κλειστές, επειδή οι εσωτερικές λειτουργίες είναι αμετάβλητες και δεν δέχονται εξωτερικές επιρροές. Όμως καμία τοπική ή χωρική κοινωνία δεν είναι κλειστή, και θα λέγαμε ότι στο σύνολό τους αποτελούν κόμβους οικονομικών ή δημογραφικών δικτύων, που με αργόσυρτο ρυθμό θεμελιώνουν τον κοινωνικό μετασχηματισμό.

Ωστόσο είναι μη ρεαλιστικό να θεωρήσουμε ότι οι χωρικές κοινωνίες δεν παρουσιάζουν συμπεριφορικές στασιμότητες τόσο στο επίπεδο της οικογένειας

πραγματικότατο, καθόλου μυθικό τυρί, το τυρί που είχε δει να φτιάχνουν αναρίθμητες φορές». Εκτός όμως από την άμεση εμπειρική γνώση, δηλαδή το τυρί στο οποίο γεννιούνται σκουλήκια, ο χωρικός μυλωνάς είναι μέτοχος της γνώσης που παρέχουν κάποια βιβλία που περιήλθαν στην κατοχή του. «Ο Μενόκκιο θρυμμάτιζε και ξαναδούλευε τα αναγνώσματά του έξω απ' οποιοδήποτε προκαθορισμένο μοντέλο. Και οι πιο συνταρακτικές του δηλώσεις γεννιόντουσαν από την επαφή με αβλαβή κείμενα, όπως τα ταξίδια του Μάντεβιλ ή η Ιστορία της κρίσεως. Η συνάντηση της γραπτής σελίδας με την προφορική κουλτούρα, και όχι το βιβλίο ως τέτοιο, σχημάτιζαν μέσα στο κεφάλι του Μενόκκιο ένα εκρηκτικό μίγμα». Τόσο η εμπειρική γνώση, όσο και η γνώση των κειμένων, είναι φανερό πως έχουν κοινωνική προέλευση.

²⁸ Είναι γνωστό πως στο πλαίσιο των κυριαρχικών αντιλήψεων οι οικογένειες, σε όσους αποδέχονται την κυριαρχία ή την αποδοχή των κανόνων, αποδίδουν ηθική δικαίωση: «ο θεός να σ' έχει καλά!». Αντιθέτως η αποκλίνουσα συμπεριφορά που αμφισβητεί τον επίσημο κανόνα, αλλά και τις επιθυμίες του κατέχοντος την οικογενειακή εξουσία, σε πολλές περιπτώσεις προσβάλλεται ηθικά: «την κατάρα μου να έχεις!». Και πολλές φορές δεν αρκείται μόνο στην ηθική προσβολή αλλά και στην οικονομική αποκλήρωση.

όσο και στο επίπεδο των ευρύτερων κανόνων που χαρακτηρίζουν τον οικισμό. Θεωρούμε ότι η οικογένεια είναι ο χώρος απορρόφησης των εξωτερικών κανόνων και των τρόπων εφαρμογής τους, μέσω προκατασκευασμένων θέσεων και ρόλων που εξυπηρετούνται από τα πρόσωπα που εργαλειοποιούν τη συμπεριφορά τους. Έτσι σχηματοποιείται ένα οικογενειακό και διαοικογενειακό σύστημα ελέγχου και εξουσίας,²⁹ διαμορφώνεται δε μια κοινωνία που ανακυκλώνεται στον εαυτό της και εγκλωβίζεται στο μικρό της μέγεθος. Δεν συνδιαλέγεται με τα μέλη της και εξαντλείται στον τρόπο επιβολής των αποφάσεων της. Η συμπεριφορά ενός μέλους καθορίζεται από τη συμπεριφορά των υπολοίπων. Κάθε μέλος αποκτά την ταυτότητά του, εφαρμόζοντας τις αποφάσεις ανάλογα με το τι περιμένει η οικογένεια και η τοπική κοινωνία από αυτό, σε ένα πολύπλοκο αλλά παγιωμένο σύστημα ρόλων.³⁰

Ο τύπος της οικογένειας στην οποία αναπτύσσεται το δίκτυο δεν είναι δεδομένος σε κάθε περίπτωση: άλλοτε πρόκειται για εκτεταμένη οικογένεια, με την έννοια ότι μαζί με τους γονείς και τα παιδιά, συγκατοικούν και οι ηλικιωμένοι γονείς του πατέρα ή σπανιότερα της μητέρας και άλλοτε πρόκειται και για πυρηνική οικογένεια που αποσπάται, συνήθως μετά το γάμο, από την πατρική. Σε κάθε περίπτωση πάντως υπάρχουν σταθερές θέσεις για κάθε μέλος και οι συμπεριφορές είναι δεδομένες. Μεταξύ τους διατηρείται δίκτυο επικοινωνίας το οποίο επιβεβαιώνει κάθε στιγμή τη θέση των μελών και αντανακλά την εσωτερική ιεράρχηση της οικογένειας. Στο πνεύμα αυτό το δίκτυο αποτελεί ενδοοικογενειακό μηχανισμό μεταφοράς αντιλήψεων ή πληροφοριών και επιβολής κανόνων.

Κάθε οικογένεια λοιπόν είναι κανονιστικά και ιεραρχικά δομημένη γεγονός που υποδηλώνει πως υπάρχουν γνωστοί εσωτερικοί κανόνες οι οποίοι διέπουν τις λειτουργίες, αλλά και ιεραρχημένες θέσεις ή ρόλους που

---

²⁹ Ενδεικτική η αναφορά ότι «καμιά νύφη δεν συνοδεύεται στο νέο της σπιτικό μόνον με την ευχή του πατέρα-εκτός κι αν κλεφτεί, οπότε όμως δεν έχει ούτε την ευχή του». Βλ., ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ. «Η προίκα ως παραγωγική σχέση του οικιακού τρόπου παραγωγής», ό.π., σ. 307.

³⁰ Είναι η «αναμενόμενη συμπεριφορά» στη βάση θέσεων και ρόλων, όπως αναφέρονται σε κοινωνιολογικά κείμενα. Βλ. GIDDENS A., *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1989. Επίσης πρβλ., ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ Σ., *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία*, Αθήνα, Πεδίο, 2008, τ. Α.

παραπέμπουν στην εξουσιαστική δόμηση της οικογένειας. Τόσο στη μία όσο και στην άλλη περίπτωση, δηλαδή της οριζόντιας και κάθετης οργάνωσης, μπορούμε να υποθέσουμε πως υπάρχουν εσωτερικές δικτυώσεις που διευκολύνουν ή επιτρέπουν τη λειτουργία της οικογένειας. Ως αποτέλεσμα τελικά προκύπτει η δεδομένη και αναμενόμενη συμπεριφορά κάθε μέλους, που λειτουργεί ως κόμβος στο οικογενειακό εσωτερικό δίκτυο.

Στην προέκταση των σκέψεων αυτών μπορούμε να θέσουμε ερωτήματα για τις υποχρεώσεις, τα καθήκοντα και τις αντιλήψεις κατά φύλο και ηλικία, όπως και για την αξιολόγηση της τήρησής τους ή και για το βαθμό αυστηρότητάς τους. Για τα ζητήματα αυτά όπως και για την οργάνωση σε οικογενειακό και οικιστικό επίπεδο, παρατηρούμε ότι έχουν εκπονηθεί αρκετές ανθρωπολογικές μελέτες με σημαντικά συμπεράσματα.³¹ Αλλά και τα παραδείγματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν δεν είναι λίγα.³² Ο πατέρας

---

³¹ Η αυστηρότητα εκφράζεται με την τήρηση των κανόνων στις οικογενειακές λειτουργίες: «(...) 1) Η προίκα αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση του γάμου. 2) Πρέπει να παντρευτούν πρώτα οι θυγατέρες κατά σειρά ηλικίας και μετά οι γιοί, πάλι κατά σειρά ηλικίας. 3) Η εγκατάσταση είναι ανδροπατροτοπική, η νύφη δηλαδή εγκαθίσταται στο σπιτικό του πεθερού της. 4) Ο γαμπρός είναι μεγαλύτερος σε ηλικία από τη νύφη. 5) Η απόφαση για το γάμο ανήκει στον πατέρα. 6) Οι απαγορεύσεις του γάμου είναι αμφίπλευρες και φθάνουν μέχρι τον έβδομο βαθμό συγγένειας.» ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ., ό.π., σ. 307. Το ζήτημα της παρακμής των παρελθοντικών λειτουργιών της οικογένειας αναλύεται στο: CLARK M., «Ο μετασχηματισμός της οικιακής ομάδας στα Μέθανα 1972-1987.», στο *Ανθρωπολογία και παρελθόν*, ό.π., σσ. 218-255. Η ΑΒΔΕΛΑ Ε., εκ περιτροπής αναφέρεται στις χωρικές-οικιστικές λειτουργίες: «Το “χωριό” τείνει να εμφανίζεται πιο ομοιογενές από τη “γειτονιά” και να παρουσιάζεται συχνότερα στο λόγο των μαρτύρων ως ενιαία συλλογική οντότητα.» ΑΒΔΕΛΑ Ε., ό.π., σ. 114 και «Η οικογένεια αποτελεί πιο καθοριστικό πλαίσιο κι’ από τον τόπο ως αίτιο για τη δράση και αυτό για δύο λόγους: αφ’ ενός επειδή η δημόσια εικόνα ενός ανθρώπου προκύπτει εξίσου από τη συμπεριφορά του· και από την εκτίμηση που έχει “η κοινωνία” για την οικογένειά του και αφ’ ετέρου επειδή η οικογένεια είναι το κατ’ εξοχήν πεδίο αναφορά (...). Στο ίδιο, ό.π., σ. 122.

³² Η απαίτηση τήρησης των κανόνων και του συστήματος αξιών, τόσο σε επίπεδο οικογένειας όσο και σε επίπεδο κοινωνίας, είναι φανερή και προκύπτει από την αντιμετώπισή τους σε περίπτωση απόκλισης από τις αποδεκτές και κοινωνικά επιβεβλημένες συμπεριφορές. Το βιβλίο της ΑΒΔΕΛΑ Ε., δηλώνει ακριβώς αυτή την απαίτηση της τήρησης των αποδεκτών κανόνων, που επιβάλλεται αναγκαστικά από την κοινωνία. «Είναι γνωστό ότι η Ελλάδα αποτελεί ένα από τα ερευνητικά πεδία στα οποία στηρίχθηκε η ανθρωπολογική επεξεργασία της έννοιας της τιμής ως οργανωτικής αρχής των κοινωνικών σχέσεων, η οποία θεωρήθηκε για

λόγου χάριν ενσαρκώνει την κοινωνική εκλογίκευση, η οποία μεταμορφώνεται σε ενδοοικογενειακή πρακτική, αφού ο ίδιος αποτελεί εξουσιαστικό κόμβο και από αυτόν απορρέουν οι κύριες αποφάσεις. Στο πλαίσιο της οικογενειακής εξουσίας του, προσαρμόζονται οι υπόλοιπες συμπεριφορές, σύμφωνα με τις προβλέψεις των δεδομένων κανόνων και της υπάρχουσας οργάνωσης. Αυτό που προβλέπεται και πρέπει να γίνει, αλλά και αυτό που πρέπει να αποφευχθεί.

Βεβαίως μπορούμε να αναρωτηθούμε και για το αντίστροφο: τι θα μπορούσε να προκληθεί αν η απόφαση δεν ανήκε στην υπερκείμενη εξουσία της κοινωνίας ή του πατέρα και της μητέρας που την υλοποιούν, αλλά στην κόρη υποψήφια νύφη ή στο γιό υποψήφιο γαμπρό σύμφωνα με τις δικές τους επιλογές. Είναι βάσιμο να υποθέσουμε ότι στο ζήτημα της σύναψης του γάμου, θα χανόταν ο έλεγχος και η εξουσία σε κοινωνικό και οικογενειακό επίπεδο. Το γεγονός απολήγει στη διάλυση του κυρίαρχου συστήματος ελέγχου των γάμων, με ενδεχόμενες επιδράσεις σε άλλες παραμέτρους της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Γι' αυτό η απόφαση για το γάμο ανήκει στον πατέρα, που αποτελεί τον ρυθμιστικό και εξουσιαστικό κόμβο. Στο πρόσωπό του συγκεντρώνει τους κανόνες που φυσικά παρέχει η κοινωνία και από αυτόν απορρέουν οι στοιχειώδεις αποφάσεις τις οποίες καταναίμει στην οικογένεια.³³

Οι συμπεριφορές απορρέουν από την πατριαρχική ή την μητρική κυριαρχία και στο πλαίσιο αυτό ελέγχονται οι ιεραρχημένες σχέσεις και οι κανόνες ηθικής στο εσωτερικό της οικογένειας. Είναι ενδεικτικό ότι οι γονείς δεν επέτρεπαν στις κόρες τους να συναναστρέφονται με αγόρια, εκτός από τα αδέρφια τους ή το πολύ τα ξαδέρφια τους. Ανάλογη η συμπεριφορά για τα άρρενα τέκνα αλλά και τα θήλεα μεγαλύτερης ηλικίας, που αποτελούν μέρος μιας οικογενειακής εξουσίας, συναποφασίζουν και διοχετεύουν τη δύναμή τους

καιρό τυπικό χαρακτηριστικό των "μεσογειακών κοινωνιών". ΑΒΔΕΛΑ Ε., στο ίδιο. Το βιβλίο εξετάζει την κοινωνικά αλλά και νομικά αποδεκτή βία στις περιπτώσεις που προσβάλλεται η τιμή της οικογένειας και των προσώπων που την απαρτίζουν και περιέχει πλήθος παραδειγμάτων.

³³ Στο ζήτημα αναφέρεται ο ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ.: «Η εξουσία του πατέρα πάνω στο γάμο των παιδιών προκύπτει από το γεγονός ότι αυτός ελέγχει και καθορίζει την αναγκαία προϋπόθεσή του, την προίκα. Η προίκα αποτελεί την υλική ενσάρκωση της εξουσίας του πάνω στη διαδικασία αναπαραγωγής των οικογενειών, δηλαδή πάνω στη διαδικασία αναπαραγωγής της κοινότητας». Στο ίδιο, σ. 311.

προς όλους στο τι μπορεί να γίνει και τι όχι σε μία λογική κοινωνικής αποδοχής, εσωτερικής εξισορρόπησης και συνέχειας. Εύκολα μπορούμε να εντοπίσουμε και να περιγράψουμε ένα ενδο-οικογενειακό δίκτυο σχέσεων, αποτελούμενο φυσικά από τους γονείς και τα παιδιά διαρκώς όμως μεταβαλλόμενο εφ' όσον τα παιδιά μεγαλώνουν και αλλάζουν βαθμιαία οι ρόλοι και οι θέσεις. Το δίκτυο γίνεται περισσότερο σύνθετο όταν αυξάνεται ο αριθμός των προσώπων και οι ρόλοι, όταν συγκατοικούν οι υπερήλικες γονείς με την οικογένεια κάποιου από τα παιδιά τους και όταν στις οικογένειες αυτές ο αριθμός των παιδιών είναι μεγάλος. Όλοι τοποθετούνται στο οικογενειακό δίκτυο το οποίο έχει τον έλεγχο ως βασική κοινωνική συνιστώσα. Ταυτοχρόνως το δίκτυο επιφορτίζεται με αξίες, πρότυπα συμπεριφοράς, κανόνες, δυνατότητες, επιλογές, αλλά και εξαναγκασμούς, που επιμερίζονται στα πρόσωπα ανάλογα με τη θέση που κατέχουν.

δ. Εξωτερικές δικτυώσεις: από χωριό σε χωριό, από περιοχή σε περιοχή. Ο δρόμος του χωριού είναι σχεδιασμός πάνω στο έδαφος αλλά και μέσο που δείχνει πώς ενώνονται απόμακροι ή κοντινοί χώροι οικισμένοι ή όχι. Μαζί με τα σπίτια και τους ανοιχτούς ή στεγασμένους δημόσιους χώρους, ορίζουν το δίκτυο μέσα στο οποίο ζουν και κινούνται οι άνθρωποι. Δίνουν τη δυνατότητα της εσωτερικής και διοικιστικής συσχέτισης μεταξύ ατόμων ή ομάδων. Ο δρόμος δεν περιορίζεται μόνο στο χαρακτήρα του ως χώρου που εξασφαλίζει την πρόσβαση των ανθρώπων και τη μεταφορά των αγαθών. Αποτελεί τον τεχνητό χώρο διέλευσης, όπου μαζί με τους ανθρώπους μεταφέρονται ιδέες, γνώσεις και πληροφορίες.³⁴ Επηρεάζει αντιλήψεις και διαμορφώνει αποφάσεις. παράλληλα

---

³⁴ Ο ρόλος και η σημασία των δρόμων έχουν ξεχωριστή βαρύτητα, αφού συμβάλλουν στην αναδιάταξη του πληθυσμού, στην ανάπτυξη του εμπορίου και της οικονομίας, στη διευκόλυνση της ροής των πληροφοριών, όπως και στην αλλαγή του τρόπου ζωής κ.λ.π. «Στη γεωγραφία της υπαίθρου η επίδραση της Ιστορίας είναι πολύ αργή. Οι πόλεις, παρά την ακινησία τους, αισθάνονται ήδη τους παλμούς της με όλο και πιο γρήγορο ρυθμό. Τίποτα δεν είναι πιο ευμετάβоло και πιο σύνθετο από τη ζωή των δρόμων: οι δρόμοι μεταβάλλονται, εγκαταλείπονται, ξαναγεννιούνται, ακολουθώντας άμεσα τις διακυμάνσεις της οικονομικής συγκυρίας, τα πολιτικά γεγονότα, τις προόδους στις τεχνικές της κυκλοφορίας». HIGOUNET C., «Η Γεωιστορία», Encyclopedie de la Pleiade, ό.π., Τ. 1, σ. 125.

δε γίνεται σύμβολο μετάβασης δημιουργώντας το μέσο προς νέες δυνατότητες. Μεταβάλλει τις επιθυμίες σε επιλογές και τις ελπίδες σε πράξεις.

Βεβαίως παραμένουν συγκαλυμμένες οι αιτίες που προκαλούν τις μετακινήσεις της περιοχής που μελετάμε, ξέρουμε όμως τι συμβαίνει στη μία πλευρά του δικτύου, στην πεδιάδα που βαθμιαία μεταβάλλεται σε πόλο έλξης των ορεσίβιων. Αναφέραμε ότι τα δίκτυα των μετακινήσεων διαπερνούν οικονομικές αιτίες και παράλληλα εντοπίσαμε τη δημογραφική πρόκληση τους, αφού όπως θα δούμε ένας σημαντικός αριθμός νεαρών γυναικών αλλά και ανδρών, μετακινούνται και μετά το γάμο τους εγκαθίστανται στους πεδινούς οικισμούς. Εντοπίσαμε χιλιάδες νέφες και σώγαμπρους προερχόμενους από τα βουνά της κεντρικής Πελοποννήσου. Οι μετακινήσεις ανθρώπων που βρίσκονται σε ηλικία γάμου δεν έχουν ανταποδοτικό χαρακτήρα, δεν είναι δηλαδή αμφίδρομες μεταξύ των γεωγραφικών χώρων. Την κόρη δεν την «δίνει» η οικογένειά της για γάμο στο βουνό ή τουλάχιστον σαφώς το αποφεύγει. Αντίθετα τη στέλνει στον κάμπο που συμβολικά παραπέμπει σε μία καλύτερη ζωή. Τα δίκτυα εδώ είτε ως υλικές οντότητες, είτε ως κοινωνικοί, πολιτισμικοί και συμβολικοί μηχανισμοί, αποκτούν δημογραφικό χαρακτήρα και στην πραγματικότητα επιτρέπουν ή διευκολύνουν την πληθυσμιακή αναδιάταξη.

Υπάρχει όμως μία ακόμη διάσταση. Η πράξη της μετακίνησης που οφείλεται στο γάμο, έχει διπλό νόημα: αυτό που κατ' αρχήν προκύπτει από τον ίδιο γάμο και του αποδίδουμε ένα δημογραφικό περιεχόμενο, αλλά και στη συνέχεια λόγω των φανερών ή κρυφών προσδοκιών του, αποκτά και οικονομικό χαρακτήρα. Το γεγονός δηλαδή ότι οι πληθυσμιακές μετακινήσεις δεν είναι ισάριθμα κατανεμημένες μεταξύ βουνού και πεδιάδας, αποκαλύπτει ότι υπάρχουν πραγματικοί λόγοι οικονομικού συμφέροντος στην πεδιάδα ή τουλάχιστον η πίστη και αναμονή για κάτι τέτοιο. Αυτό σημαίνει πως η δράση των δικτύων είναι επιπλέον οικονομικά προσδιορισμένη, είτε πρόκειται για πραγματικότητα που συναντούν οι άνθρωποι στην πεδιάδα είτε πρόκειται για οικονομικό συμβολισμό που μπορεί ο καθένας να «εξαργυρώσει» υπό τις ανάλογες συνθήκες. Τα στοιχεία αυτά είναι κάθε μορφής εργασία, εμπορική πράξη, έγγεια περιουσία, καλλιέργεια κλπ.

Το ζήτημα των αποστάσεων θέτει ένα ακόμη ζήτημα: οι αποστάσεις δεν είναι αποτρεπτικές, διότι είναι προσαρμοσμένες στις ανάγκες και σε ότι είναι

δυνατόν να γίνει. Η έννοια της απόστασης εμπεριέχει και την έννοια της σύνδεσης. Αν δεν υπήρχαν οι δρόμοι θα μιλούσαμε για κλειστά συστήματα. Οι δρόμοι πυκνώνουν στο εσωτερικό των οικισμών καθώς εξυπηρετούν περισσότερους κόμβους, που είναι τα σπίτια οι άνθρωποι οι δημόσιοι χώροι και λοιπές ενδοκοινοτικές ανάγκες. Αραιώνουν μεταξύ των οικισμών γιατί αρκεί ένας μικρότερος αριθμός δρόμων για τη σύνδεσή τους. Με δεδομένο ότι η σύνδεση είναι η ουσία του δικτύου θα μπορούσαμε διακρίνοντας τις συνδέσεις να προχωρήσουμε στη διάκριση των δικτύων: έχουμε τις συνδέσεις που αφορούν το εσωτερικό ενός οικισμού και άλλες μεγαλύτερων αποστάσεων που συνδέουν οικισμούς ή περιοχές μεταξύ τους.³⁵

Η μετακίνηση χρειάζεται το μέσον της φύσης που είναι το ίδιο το έδαφος (και αλλού το νερό, ως θάλασσα ή ποτάμι), αλλά και τη δυνατότητα μετάβασης που διαθέτει ο ίδιος ο άνθρωπος με τις φυσικές του ικανότητες. Πρόκειται για τις υλικές προϋποθέσεις του εδαφικού δικτύου. Οι μετακινήσεις που διαρκούν δύο ή τρεις ημέρες και σπάνια περισσότερο, αντιστοιχούν σε αποστάσεις που διανύονται με το ανθρώπινο βάδισμα. Ο τύπος αυτός της μετάβασης στα πεδινά σημαίνει ότι δεν θα υπάρξει σύντομη επιστροφή καθώς ο κύκλος των εργασιών διαμορφώνει τους χρόνους παρουσίας ή απουσίας, δηλαδή τα χρονικά διαστήματα που πρέπει να παραμείνουν οι μετακινούμενοι εργάτες αντί ημερομισθίου. Αν χρειαστεί θα επιστρέψουν μετά την ολοκλήρωση της εργασιακής περιόδου.

Όμως και οι πληροφορίες κινούνται με την ταχύτητα του ανθρώπου, όπως και το εύρος της διάδοσής τους ταυτίζεται πάλι με την απόσταση που μπορεί ένας άνθρωπος να καλύψει. Τα υλικά στοιχεία είναι και τα μέσα που χρησιμοποιούν οι πληροφορίες για να φθάσουν από τόπο σε τόπο, τα οποία φυσικά δεν μπορούν να υπερβούν. Πρόκειται για το ανάγλυφο του εδάφους, για τις αποστάσεις, τους δρόμους, τις ενδιάμεσες στάσεις, τη φυσική αντοχή του ανθρώπου και των ζώων. Με την έννοια αυτή το ίδιο το ανθρώπινο και το

---

³⁵ «Οι πνευματικοί και υλικοί τρόποι μετάδοσης των ειδήσεων, επηρεάζουν τα γεγονότα που καθορίζουν. Έτσι, ο ιστορικός που θέλει να δώσει τη σωστότερη δυνατή εξήγηση για τα γεγονότα και την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών, πρέπει να έχει αδιάκοπα στο νου του τις τεχνικές συνθήκες πληροφόρησης στις διάφορες περιόδους της ιστορίας». Βλ., RENOUARD Y.: «Πληροφόρηση και μετάδοση των ειδήσεων»: *Encyclopedie de la Pleiade*, ό.π., Τ. 1, σ. 144.

φυσικό περιβάλλον επιβάλλει και αντανακλά τις δυνατότητες του δικτύου και της διάδοσης των πληροφοριών στις χωρικές κοινωνίες που αναλύουμε. Στα στοιχεία αυτά βασίζονται και τα χαρακτηριστικά του δικτύου οι διαστάσεις του, οι χρόνοι του, τα ποιοτικά του στοιχεία.

Τα οδικά δίκτυα που δημιουργούνται και χρησιμοποιούνται από τους ανθρώπους στοιχειωδώς χαραγμένα και αρχέγονα στην όψη, αποκτούν ουσιαστικό κοινωνικό νόημα.³⁶ Οι μετακινήσεις, θα τις παρουσιάσουμε στη συνέχεια, έχουν τρεις διαφορετικούς σκοπούς έστω αν κάποιες φορές υλοποιούνται παράλληλα. Είναι *κατ' αρχάς* οικονομικές και συγκεκριμένα εμπορικές ή διαπραγματευτικές, με την έννοια ότι μεταφέρονται εμπορεύματα από οικισμό σε οικισμό για να πωληθούν, αλλά και για να συζητήσουν ή να «κλείσουν» συμφωνίες. *Δεύτερον* είναι δημογραφικές εφ' όσον οι άνθρωποι μετακινούνται για να αλλάξουν τόπο κατοικίας και να εγκατασταθούν μόνιμα στην πεδιάδα. *Κατά τρίτον* έχουν πληροφοριακό χαρακτήρα, είτε οι πληροφορίες αποτελούν πρώτη επιλογή του μετακινούμενου, είτε συμπληρωματική σε μία από τις προηγούμενες.

Πρόκειται για παράλληλες διαδικασίες στις περισσότερες τουλάχιστον περιπτώσεις που παραμένουν διακριτές μεταξύ τους. Αυτός που μεταφέρει εμπορεύματα με τα ζώα του μπορεί παράλληλα να μεταδώσει πληροφορίες με σκοπό τη σύναψη ενός γάμου ενώ ταυτόχρονα ενημερώνει τους κατοίκους ενός ορεινού οικισμού, για την καλλιεργητική και εμπορευματική δυναμική της σταφίδας στην πεδιάδα. Εκείνος που μετακινείται και εγκαθίσταται σε πεδινό χωριό, επιστρέφει και πληροφορεί τους συγγενείς ή τους συγχωριανούς του, για

---

³⁶ Η σημασία της άμεσης επαφής ή εμπειρίας που οφείλει να αποκτήσει ο ερευνητής όταν μελετά το χώρο και τις χρήσεις του, αναφέρεται γλαφυρά από τον HIGOUNET C.: «Διασχίζοντας την ύπαιθρο και αναλύοντας το ανθρώπινο και αγροτικό τοπίο της, συλλαμβάνουμε ήδη τους μεγάλους σταθμούς της αποίκισής της. Ο ιστορικός πρέπει να βγαίνει συχνά από το γραφείο του. Στη χιλιοειπωμένη φράση “η ιστορία γίνεται με πηγές...”- πηγές με την πλατιά έννοια, εννοείται-θα θέλαμε να προστεθεί “γίνεται επίσης πάνω στο χώρο όπου διαδραματίστηκε”. Αυτή η προσωπική επαφή με το γεωγραφικό περιβάλλον, αυτή η αποκτημένη γνώση του ιστορικού τοπίου, δίνουν εξ' άλλου στους ιστορικούς μια καινούρια συμπάθεια για το αντικείμενό τους, μια πιο ζεστή ακρίβεια στην αφήγησή τους, τους οδηγούν να σκεφτούν την αέναη μάχη ανάμεσα στους ανθρώπους και στα πράγματα». HIGOUNET C., ό.π., σ. 112.

τα δεδομένα της δικής του νέας ζωής. Ομοίως ο προξενητής, ο αγωγιάτης, ο ιδιοκτήτης ενός μύλου ή ενός πανδοχείου (είναι το γνωστό χάνι), αποτελούν κινητούς ή σταθερούς κόμβους ενός δικτύου, οικονομικού, δημογραφικού, πληροφοριακού, που λειτουργούν κυρίως συμπληρωματικά.

ε. Μία πρώτη σκέψη για τα δίκτυα. Μπορούμε στο σημείο αυτό να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι το δίκτυο στο σύνολό του, αποτελούμενο από το υλικό και άυλο μέρος του (δρόμοι, άνθρωποι, ιδέες, αξίες κλπ.) ωθεί σε μία αναδιάταξη παραμέτρων που μας απασχολούν και ιδίως δημογραφικές και οικονομικές, με τη σύμπλεξή τους να αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Παρατηρούμε φτωχούς πληθυσμούς να τοποθετούνται στο χώρο, αναζητώντας ευνοϊκότερους όρους ζωής. Οι στατιστικές πληροφορίες για τους πληθυσμούς των οικισμών, ενισχύουν όπως είδαμε την υπόθεση ότι η διαδικασία των μετακινήσεων είναι σε βάθος χρόνου, ξεκίνησε στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και αυξήθηκε προς το τέλος του, χωρίς έκτοτε να ανακοπεί.

Το δίκτυο όπως δεχθήκαμε αποτελεί *stricto sensu* μηχανισμό σύνδεσης μεταξύ ανθρώπων, συνόλων ή ομάδων. Αφορά οτιδήποτε πρακτικά ή νοητικά χρησιμοποιείται από την κοινωνία και προέρχεται από το παρελθόν της ή συμβαίνει να παράγεται στο παρόν και εκδηλώνεται σε κάθε επίπεδο της κοινωνικής δραστηριότητας. Το δίκτυο βρίσκεται πάνω από κάθε άνθρωπο χωριστά, όπως και πάνω από κάθε σύνολο, όταν αυτό αποτελεί σημείο της ολικής δικτύωσης. Το άτομο επιθυμεί και επιδιώκει να διατηρήσει τη θέση του στο δίκτυο, εφ' όσον μόνο εκεί μπορεί να διαμορφώσει τους όρους της ύπαρξής του, να έχει υπόσταση και να αναπαραχθεί: είτε ως ατομικότητα, είτε ως κοινωνική οντότητα. Το δίκτυο από την άλλη πλευρά αυτονομείται από την μοναδικότητα του ενός ανθρώπου ή ομάδας και αποκτά πολύ μεγάλη ισχύ, σε βαθμό που να οδηγεί στην εργαλειοποίηση του ατόμου και να ωθεί ως την υποταγή της ατομικότητας. Καταλήγουμε στην υπόθεση ενός κοινωνικού δυϊσμού ανάμεσα στο δίκτυο και στον άνθρωπο όπου επιδιώκεται τόσο η πλήρης προσωπική προσαρμογή όσο και η διατήρηση ενός χώρου προστασίας της ταυτότητας. Αν και το σχήμα αυτό διατυπώθηκε από ορισμένους κοινωνιολόγους προκειμένου να ερμηνευθεί πληρέστερα το σχετικά πρόσφατα παγκοσμιοποιημένο καπιταλιστικό σύστημα, το οποίο βασίζεται κυρίως στην

επικοινωνία που παρέχουν οι νέες τεχνολογίες, με ιδιαίτερη προσοχή θα λέγαμε ότι ορισμένες πλευρές του (στις σύγχρονες προσεγγίσεις) φαίνεται πως έχουν ευρύτερη ισχύ και μπορούμε διασταλτικά να θεωρήσουμε ότι τις συναντούμε σε χωρικές μικροκοινωνίες του τέλους του ιθ' ή των αρχών τους κ' – διατηρώντας πάντοτε τις επιφυλάξεις μας για την εννοιακή του αναγωγή³⁷

Τα δίκτυα ως σύγχρονη μέθοδος προσέγγισης της κοινωνικής οργάνωσης και εξέλιξης, κοντολογίς, είναι κατάλληλα «εργαλεία» κατανόησης της δομής των σχέσεων μικρών και μεγαλύτερων ομάδων στην πόλη και χωριό καθώς επιτρέπουν να αποκαλύψουμε το νόημα της δράσης και έτσι καθίστανται στέρεο εργαλειακό βοήθημα στη μελέτη των σχέσεων που καταγράφονται στο πλαίσιο κάθε οικισμού που βρίσκεται στον πυρήνα της έρευνας μας. Είναι ανάγκη να θίξουμε ορισμένες πλευρές λειτουργίας όπως διαμορφώνονται στο πλαίσιο των κανόνων λειτουργίας του οικισμού. Παράλληλα να εντοπίσουμε στα κενά ή στα περιθώρια που σχηματίζονται στη φάση των δημογραφικών αναδιατάξεων αποκλίνουσες δυνάμεις με ανασταλτικό ή ανατρεπτικό χαρακτήρα. Αυτές όμως υπό όρους είναι ικανές να δώσουν νόημα σε μία άλλη δράση και ως εκ' τούτου να προκαλέσουν συναθροιζόμενες με άλλες παρόμοιες, ποιοτικές μεταβολές στο νέο πλέον δίκτυο και σε μία λογική αέναης συνέχειας.

3.4 Επανακάμπτοντας σε θεωρητικά ζητήματα

α. Γενικές διαπιστώσεις. Από αρκετούς συγγραφείς τονίζεται η αδυναμία της κοινωνιολογικής θεωρίας να παρακολουθήσει και κατά προέκταση να αναλύσει ή να κατανοήσει την πολυπλοκότητα των κοινωνικών μηχανισμών.³⁸ Ο λόγος

---

³⁷ BOTT E., *Family and Social Network: Roles, Norms, and External Relationships in Ordinary Urban Families*, London, 1957· FREEMAN L. C., «Some Antecedents of Social Network Analysis», *Connections* 19/1996, σσ. 39-42· GULATI R., «Social Structure and Alliance Formation Patterns: A Longitudinal Analysis», *Administrative Science Quarterly* 40, (1995), σσ. 619-652.

³⁸ Ο LATOUR B., ασκώντας κριτική στο λόγο των κοινωνικών επιστημών, αναφέρει: «Η διανοητική μας ζωή χωλαίνει. Η επιστημολογία, οι κοινωνικές επιστήμες, οι επιστήμες των κειμένων έχουν όλες την προνομακή τους οπτική γωνία, υπό την προϋπόθεση μόνο να παραμένουν διαχωρισμένες. Αν οι οντότητες που αναζητούμε, διασχίζουν εγκάρσια και τους τρεις χώρους, παύουμε πλέον να είμαστε κατανοητοί. Προσφέροντας στις καθιερωμένες

αυτός οδηγεί πολλούς ερευνητές να επιμείνουν στην απλή παρατήρηση ή στις ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης.³⁹ Οι θεωρητικές προσεγγίσεις υπογραμμίζεται

επιστήμες ένα λεπτό κοινωνιοτεχνολογικό δίκτυο, μερικές αριστοτεχνικές μεταφράσεις, η πρώτη ομάδα θα αποσπάσει τις έννοιές μας και θα αφαιρέσει τις ρίζες που μπορούσαν να τις συνδέουν με την κοινωνία ή με τη ρητορική. Η δεύτερη ομάδα θα ξεριζώσει τις κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις και θα καθαρίσει το δίκτυό μας από οποιοδήποτε αντικείμενο. Η τρίτη ομάδα, τελικά, θα κρατήσει από το έργο μας το λόγο και τη ρητορική αλλά θα το απαλλάξει από οποιαδήποτε αθέμιτη προσκόλληση στην πραγματικότητα-το απεχθές αναφερόμενο-ή σε παιχνίδια εξουσίας. Για τους κριτικούς μας, η τρύπα του όζοντος πάνω από τα κεφάλια μας, ο ηθικός νόμος μέσα μας, το αυτόνομο κείμενο, μπορεί το καθένα τους να παρουσιάζει ενδιαφέρον, αλλά μόνο ξεχωριστά. Το ότι μία μόνη λεπτή σαΐτα θα έπρεπε να συνυφαίνει τους ουρανοί, τη βιομηχανία, τα κείμενα, τις ψυχές και τον ηθικό νόμο – αυτό παραμένει αλλόκοτο, αδιανόητο, απίθανο.» LATOUR B., *Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι. Δοκίμιο συμμετρικής ανθρωπολογίας*. Αθήνα, Σύναλμα, 2000. σσ. 21-22. Όλη η συλλογιστική του βιβλίου κινείται στη βάση της κριτικής των μεθόδων των κοινωνικών επιστημών.

Ο BELL W., σε άρθρο του παρουσιάζει την κριτική στην κοινωνιολογία από τους ίδιους τους κοινωνιολόγους, αν και ο ίδιος δεν την αποδέχεται: «(...) Τελευταία, όμως, μου έχει προκαλέσει έκπληξη η χαμηλή αυτοεκτίμηση των κοινωνιολόγων, αυτή η ατμόσφαιρα ανάλογη ενός “εμπόλεμου στρατοπέδου” και η δυσφήμιση της κοινωνιολογίας από τους ίδιους τους κοινωνιολόγους. Φαινόμενα τα οποία συνιστούν, σκέτο “κανιβαλισμό”. Παρατηρώντας όσα συμβαίνουν, ο Jonathan H. Turner σημειώνει ότι στην κοινωνιολογία δεν υπάρχει ένα επίπεδο συναίνεσης πάνω στα συμαντικά προβλήματα των καιρών μας, δεν υπάρχουν κοινοί στόχοι ή κριτήρια ακρίβειας και κατά συνέπεια, δεν υπάρχει γνωστική ύλη. (...)» BELL W., «Η κοινωνιολογία του μέλλοντος και το μέλλον της κοινωνιολογίας» στο *Νέα Κοινωνιολογία*. Αθήνα, Παπαζήσης, 2002, σ. 19.

Απόπειρες απάντησης στο πρόβλημα της κοινωνιολογίας επιδιώκει να δώσει ο BAS E., περιγράφοντας τις αδυναμίες της λέγοντας: «(...) Συμπερασματικά, οι προσπάθειες των κοινωνιολόγων πρέπει να επικεντρωθούν στη βελτίωση της ικανότητας πρόσληψης και κατανόησης της νέας κοινωνικής πραγματικότητας μέσα από την πολυπλοκότητά της και του αενάως μεταβαλλόμενου περιβάλλοντός της, στο οποίο καλλιεργείται ένα κλίμα συνεχούς αβεβαιότητας. Γι’ αυτό τον σκοπό, κρίνεται απαραίτητο να αναζητήσουμε νέους τρόπους και προσεγγίσεις, που θα κάνουν ευκολότερη την κατανόηση, ανάπτυξη και βελτίωση των επιστημονικών εργαλείων για τη συλλογή και ανάλυση δεδομένων, τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ κοινωνικών επιστημών και την ενσωμάτωση της γνώσης των νέων πληροφοριών και της τεχνολογίας των επικοινωνιών στην καθημερινή εργασία του ερευνητή». BAS E., «Η κοινωνιολογία του 21^{ου} αιώνα», ό.π., σ. 42.

³⁹ Στο ίδιο κείμενο αναφέρεται ότι: «Ενώ το αντικείμενο της ανάλυσης, η κοινωνική πραγματικότητα, γίνεται περισσότερο πολύπλοκο και πολυδιάστατο (...), η παλιά

συχνά ότι σχετίζονται ελλιπώς με την κοινωνική εμπειρία και δεν αποτυπώνουν την πολύπλοκη πραγματικότητά της, αλλά και την απροσδόκητη κάποιες φορές πολυμορφία της. Η θεωρία των κοινωνικών δικτύων είναι αλήθεια ότι έδωσε ισχυρή ώθηση στην κοινωνιολογική ανάλυση καθώς εμπλούτισε τον μηχανισμό αποκάλυψης σχέσεων και βοήθησε να διατυπωθούν υποθέσεις για το χαρακτήρα, το περιεχόμενό τους ή την ποιότητά τους.

Τα κοινωνικά δίκτυα ως θεωρητικό σχήμα επιχειρεί να δώσει μία νέα διάσταση κυρίως στο πεδίο της κατανόησης των σχέσεων και ως εργαλείο ή μέθοδος ανάλυσης της κοινωνικής πραγματικότητας, εντάχθηκαν στο ενδιαφέρον των επιστημόνων. Αρκετοί ερευνητές αντιλήφθηκαν ότι η προσέγγιση και ανάλυση μέσω των δικτύων δημιούργησε νέα προοπτική στο ευρύ πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Τα επιχειρήματά τους είναι ότι τα δίκτυα βοηθούν στην πληρέστερη και ακριβέστερη κατανόηση της κοινωνικής οργάνωσης, της λειτουργίας των οικονομικών σχέσεων, της αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπων ή ομάδων, της κοινωνικής τους ένταξης, ή της τοποθέτησής τους στο χώρο. Οι ερευνητές στην προσπάθειά τους να δώσουν εξηγήσεις κυρίως στο πρόβλημα των κοινωνικών σχέσεων (όπως διαμορφώνονται στη βάση: άνθρωπος, ομάδα, χώρος) αφομοίωσαν έννοιες της τεχνικής ανάλυσης των δικτύων (όπως είναι: κόμβος, γράφος, δρώσες οντότητες κ.ά.) και προχώρησαν στην κατασκευή της θεωρίας των δικτύων, αλλά και των εργαλείων που οδηγούν στον έλεγχο και στην κατανόηση του κοινωνικού χώρου.

Στην κατεύθυνση αυτή εντάχθηκε η προσπάθεια για την υπέρβαση και επίλυση ζητημάτων που αφορούν την επιστημονική επικοινωνία. Στο πλαίσιο των ιστοριογραφικών, ανθρωπολογικών, κοινωνιολογικών αναζητήσεων, με τις οποίες εξετάζεται πλήθος επιστημονικών θεμάτων, απομονώνεται ένα

ακαδημαϊκή προσέγγιση παραμένει στατική και από μόνη της δεν προσφέρει καμιά λύση στα νέα προβλήματα. Είναι πιθανόν στο μέλλον να μην υπάρχουν συγκεκριμένες περιοχές, οι οποίες να καλύπτονται από κλάδους της ακαδημαϊκής κοινότητας, και πάντως τα όρια και τα χαρακτηριστικά τους θα γίνουν περισσότερο ασαφή. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η ανάπτυξη διεπιστημονικών προσεγγίσεων γίνεται ολοένα περισσότερο αναγκαία για τα προς επίλυση σύγχρονα προβλήματα. Αυτό δεν συνεπάγεται απαραίτητα μια κρίση της κοινωνιολογικής ανάλυσης. Πιθανότατα η κρίση υφίσταται στο σύνολο της κοινωνιολογικής επιστήμης. BAS E., ό.π., σ. 42.

συγκεκριμένο αντικείμενο, ώστε να διασφαλισθεί ο αναγκαίος επιστημονικός έλεγχος. Όμως η εκλεκτική αυτή σχέση με το ερευνητέο πολλές φορές ενέχει τον κίνδυνο μιας ανάλογης απομόνωσης από τον διεπιστημονικό διάλογο, χωρίς τον οποίο δεν μπορεί να προωθηθεί ένας ευρύς και γενικά αποδεκτός επιστημονικός λόγος, που απορροφά και ανασυνθέτει τις ιδιαίτερες και φαινομενικά ασύνδετες προσεγγίσεις. Η διαδικασία του διαλόγου και της ανασύνθεσης μπορεί να κρατήσει δεκαετίες, είναι δε εκ των πραγμάτων αναγκαία.⁴⁰ Ο επιδιωκόμενος στόχος επί του προκειμένου είναι να δημιουργηθεί ένα μεθοδολογικό πλαίσιο που να συνδέει και να συσχετίζει απόμακρες επιστημονικές αναφορές, χωρίς βεβαίως να υποτάσσει τα επιστημονικά πεδία σε μία και μοναδική επιστημονική βάση αφού το καθένα πρέπει διατηρεί την αυτονομία του. Η θεωρία των κοινωνικών δικτύων επιδιώκει να λύσει το πρόβλημα του επιμερισμού των αναλύσεων υψηλής εξειδίκευσης και να τις συνδέσει με άλλες μελέτες στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο των δικτύων.⁴¹

---

⁴⁰ Ο T. BOTTOMORE περιγράφει τη σχέση μεταξύ ιστοριογράφων και κοινωνιολόγων: «Όσο τελειοποιούμε την διάκριση, έτσι που να περιλαμβάνει τις εργασίες των σύγχρονων ιστοριογράφων και κοινωνιολόγων, τόσο γίνεται σαφέστερο πως οι δύο επιστήμες δεν μπορούν να διακριθούν ριζικά. Ασχολούνται με το ίδιο αντικείμενο-τους ανθρώπους που ζουν σε κοινωνίες-το οποίο το ερευνούν άλλοτε από διαφορετικές κι άλλοτε από την ίδια σκοπιά. Όπως παρατήρησε και μια πρόσφατη μελέτη (Μπέρκ, 1980, σελ. 13): “κάθε επιστήμη μπορεί να βοηθήσει την άλλη να απελευθερωθεί από ένα είδος επαρχιωτισμού”. Και βεβαίως δύο από τους λιγότερο “επαρχιώτες” κοινωνιολόγους, ο Μάρξ και ο Βέμπερ, ήταν μεγάλοι ιστορικοί». BOTTOMORE T., ό.π., σ. 117. Στο ίδιο ζήτημα με διαφορετικό τρόπο αναφέρονται και οι N. TIMASHEFF και G. THEODORSON: «Ενώ με τη διακλάδωση αναπτύσσονται δύο ή περισσότερες θεωρίες, με τη σύμπτωση και τη συγχώνευση, θεωρίες που αποτελούσαν αρχικά ανεξάρτητες ή και αντικρουόμενες ερμηνείες της πραγματικότητας, πλησιάζουν η μία την άλλη και καμιά φορά ενώνονται σε μια». TIMASHEFF N., THEODORSON G., ό.π., σ. 28.

⁴¹ Την άποψη αυτή συναντάμε στο κείμενο του Σ. Χτούρη: «Οι σύγχρονοι κοινωνιολογικοί προβληματισμοί πάνω στη μεταμοντέρνα κοινωνία, οι οποίοι επικεντρώνονται κυρίως στα θέματα της φυλής, του φύλου, των μέσων ενημέρωσης, της πολυπολιτισμικότητας κ.α., κατακερματίζουν και πολλές φορές μάλιστα αναστέλλουν την έννοια της συνολικής κοινωνίας και του υποκειμένου. Το ζητούμενο αυτό εδώ είναι ένα μεθοδολογικό πλαίσιο-εργαλείο που θα ενώνει αυτά τα σκόρπια τμήματα και τον κατακερματισμένο κόσμο χωρίς να τα υποχρεώνει σε μία αναγκαστική μεθοδολογική «συμβίωση», όπως συμβαίνει σε πολλές μακρο-θεωρίες. Η δικτυακή ανάλυση προσπαθεί να ξεπεράσει αυτό τον κατακερματισμό(...)». Βλ., ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., ό.π., σ. 15.

Παρ' όλα αυτά και στην περίπτωση των δικτύων, υπάρχουν και παραμένουν οι γνωστές αδυναμίες που εδράζονται κυρίως στον ερευνητικό υποκειμενισμό. Τα νοήματα της δράσης παράγονται, όπως λογικά κατανοούμε, στο πλαίσιο των κοινωνικών μηχανισμών ή των ομάδων που ανήκουν και συμμετέχουν τα άτομα, αλλά και από τους ίδιους τους ανθρώπους που επιδιώκουν να διαμορφώσουν τους όρους της ζωής τους, έστω κι' αν σε σημαντικό βαθμό αυτό καθορίζεται εκτός των προσώπων, από τους κανόνες του ιδίου του δικτύου.⁴² Συμβαίνει όμως τα νοήματα της δράσης που αναλύονται να προσδιορίζονται και από την διαθλαστική οπτική του

---

⁴² «Το νόημα της δράσης παράγεται από ανθρώπινα υποκείμενα που συμμετέχουν στο δίκτυο αλλά και από τον εξωτερικό παρατηρητή/ερευνητή». Στο ίδιο, σ. 64. Είναι αυτονόητο πως το ζήτημα αυτό αναφέρεται στον WEBER M. «Η ερμηνεία του υποκειμενικού νοήματος της πράξης πρέπει να λάβει υπόψη τα βασικά σπουδαία γεγονότα: ότι οι έννοιες εκείνες των συλλογικών πλασμάτων ανήκουν στην καθημερινή σκέψη ή στη νομική (ή οποιαδήποτε άλλη ειδική) σκέψη, έχουν ένα νόημα στο κεφάλι κάθε πραγματικού ανθρώπου, εν μέρει σαν κάτι που υπάρχει, εν μέρει που ισχύει, (...) στο οποίο προσανατολίζουν τις πράξεις τους και ότι σαν τέτοιες έχουν συχνά μεγάλη αποφασιστική αιτιώδη σημασία, για το είδος της πορείας των πράξεων των πραγματικών ανθρώπων.» WEBER, M., *Βασικές έννοιες κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Κένταυρος, 1983, σ. 236. Τη θέση του WEBER μεταφέρει και ο BOTTMORE T., καθώς επισημαίνει: «Η κοινωνιολογία (...) είναι μια επιστήμη που προσπαθεί να πετύχει την ερμηνευτική κατανόηση της κοινωνικής δράσης (...). Η δράση είναι κοινωνική στο βαθμό, που χάρη στην υποκειμενική σημασία που της προσδίδει το ενεργούν άτομο (ή άτομα), παίρνει υπόψη της την συμπεριφορά των άλλων και η πορεία της είναι προσανατολισμένη από το γεγονός αυτό». Βλ. BOTTMORE T., *Κοινωνιολογία*, Αθήνα, Gutenberg, 1990, σ. 34. Ο ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ. υπενθυμίζοντας τη θέση του ΜΑΡΞ Κ. για τον προσδιορισμό της συνείδησης, εκθέτει τη δική του άποψη: «Αυτήν ακριβώς την ιδεολογική και πολιτική, τελικώς πεποιθήση εξέφρασε η θεμελιώδης θεωρητική παραδοχή του Μάρξ ότι “δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων εκείνη που προσδιορίζει την ύπαρξή τους, αλλά η κοινωνική τους ύπαρξη εκείνη που προσδιορίζει τη συνείδησή τους”. Η θεμελιώδης αυτή μαρξιστική “επιστημολογική τομή” θα έπρεπε, λοιπόν, ίσως να ερμηνευτεί ως προϊόν μιας συγκεκριμένης ιστορικής, πολιτικής και ιδεολογικής βούλησης και στράτευσης: οι ιδέες και οι προκαταλήψεις των ανθρώπων πρέπει να μπορεί να νοούνται ως επικαθοριζόμενες από τους πραγματικούς υλικούς όρους της ζωής τους, επειδή, όπως δείχνει η ιστορική εμπειρία, η αλλαγή των δεύτερων προϋποθέτει την ιστορική απονεύρωση της προαιώνιας ισχύος των πρώτων». ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., *Η γυμνή βασίλισσα. Έργα και ημέρες του οικονομικού λόγου*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2014, σ. 28.

ερευνητή.⁴³ Τα ερωτήματα δηλαδή μπορεί να σχετίζονται με τις προτεραιότητες του ερευνητή, την ικανότητά του να αποκαλύπτει νοηματοδοτημένες δράσεις και μηχανισμούς. Είναι συνάρτηση της διεισδυτικότητας που τον διακρίνει ώστε να εντοπίσει νοοτροπίες, να βρει σχέσεις, να αποκαλύψει συμπεριφορές, ακόμα και προθέσεις. Είναι αποτέλεσμα της συνθετικής του ικανότητας που θα τον οδηγήσει από το στοιχείο στη λειτουργία και από τον κόμβο στη σχέση και στο δίκτυο, για την ερμηνεία του οποίου εργάζεται. Το δίκτυο καθίσταται στα χέρια του ένα χρηστικό μοντέλο ερμηνείας και αποτελεσματικό μεθοδολογικό εργαλείο. Αυτές λοιπόν οι επιφυλάξεις από τις οποίες δεν απαλλάσσεται η παρούσα μελέτη, αφορούν όχι τόσο την επεξεργασία και ανάλυση των τεκμηρίων, αλλά κυρίως τη θεωρητική της πλαισίωση.

β. Μερικές θέσεις. Τα κοινωνικά δίκτυα ως μηχανισμός της κοινωνικής οργάνωσης, θα το επαναλάβουμε, επεκτείνονται στη βάση της ανάπτυξης και διάχυσης της τεχνολογίας.⁴⁴ Όσο πάντως μεγάλη κι' αν είναι η ισχύς της τεχνολογίας και του αποτελέσματός της στις σύγχρονες κοινωνίες, δεν γίνεται αποδεκτή η αντίληψη ενός μονοδιάστατου υπερκαθορισμού της κοινωνίας από την τεχνολογία, ακόμα κι' αν η μεταβολή στην κοινωνική οργάνωση επηρεάζεται από τις τεχνολογικές εξελίξεις. Αντίθετα στο θεωρητικό προβληματισμό πρέπει να συμπεριληφθούν οι υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις και να μελετηθούν παράλληλα με τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό. Και προς την κατεύθυνση αυτή συνεχίζουν να συνεισφέρουν οι κλασσικές θεωρίες των κοινωνικών δικτύων, όπου με διάφορα υποδείγματα που χρησιμοποιούν συνδέουν το προσωπικό με το ευρύτερο, την ατομική επιλογή με τη συλλογική δράση. Κι' αυτό γιατί στον πυρήνα του προβλήματος παραμένει και εντοπίζεται το δίπολο δίκτυο - εαυτός.

---

⁴³ Αναγκαίος ο υπομνηματισμός στη σκέψη του Μ. Βέμπερ: «Εφ' όσον η κοινωνιολογία είναι εμπειρική επιστήμη και το αντικείμενο της έρευνάς της αποτελούν ιστορικά, κοινωνικά, πολιτισμικά φαινόμενα, στα οποία περιέχονται ανθρώπινες αξίες, νοήματα και σκοποί, είναι αυτονόητο ότι, για να έχουν τα πορίσματά της επιστημονικό κύρος, δηλαδή αντικειμενικότητα, γενική ισχύ, πληρότητα και ακρίβεια, πρέπει οι επιστήμονες να κάνουν την έρευνά τους με "αξιολογική ελευθερία": δηλαδή να έχουν "αξιολογική ουδετερότητα", "αντικειμενικότητα", ή "αμεροληψία", απέναντι στο περιεχόμενο του αντικειμένου της έρευνάς τους». Βλ., ΒΕΜΠΕΡ Μ., ό.π., σ. 196.

⁴⁴ Βλ., ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., ό.π., σσ. 62-63.

Το άτομο συμμετέχει στο δίκτυο και ως αναπόσπαστο τμήμα του επιδιώκει να διαμορφώσει και να συγκρατήσει την προσωπική, κοινωνική και πολιτισμική του ταυτότητα. Γι' αυτό και η κοινωνική οργάνωση στην πραγματικότητα βασίζεται στη διάκριση μεταξύ δικτύου και προσώπου, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος από τη μία πλευρά υποτάσσεται και μηχανοποιείται σε ένα μεγιστοποιημένο δικτυακό σύστημα,⁴⁵ που διαρκώς αναπτύσσεται και εξαπλώνεται, ενώ από την άλλη διατηρεί στοιχεία του ιστορικο-κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος.⁴⁶

Άλλοι θεωρητικοί προσεγγίζουν τη λογική των κοινωνικών δικτύων, ξεπερνώντας την κλασική διάκριση δομή - δράση που διαιρεί γενικά τις κοινωνιολογικές θεωρίες.⁴⁷ Τονίζουν πως παράλληλα και μαζί με το άτομο, μπορούν να θεωρηθούν στοιχεία της δράσης και τα δημιουργήματα του ανθρώπινου πολιτισμού, αφού η κοινωνική πραγματικότητα δεν διαμορφώνεται μόνο από τον ανθρώπινο παράγοντα αλλά και από διαφορετικού τύπου οντότητες που έρχονται ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης παρέμβασης.⁴⁸ Η παρέμβαση αυτή μπορεί να αφορά είτε την επίδραση που

---

⁴⁵ Πράγματι την υποταγή στους υπερκείμενους εξαναγκασμούς, και την εργαλειοποίηση των συμπεριφορών στη βάση κοινωνικών κανόνων τη συναντάμε γενικά στις χωρικές κοινωνίες που αναλύουμε. Τα δίκτυα μεταφέρουν τους κανόνες και τους εξαναγκασμούς σε κάθε σημείο-κόμβο του κοινωνικού μηχανισμού. Στο ίδιο, σσ. 61-62.

⁴⁶ Ο ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., υπενθυμίζει ότι στο εκτεταμένο έργο του ο CASTELLS M., στρέφει το ενδιαφέρον του στο δίπολο δίκτυο-εαυτός, στην περίοδο του «αναδυόμενου καπιταλισμού του τέλους του 20^{ου} αιώνα». Πρόκειται για την επιστημονική τριλογία: CASTELLS M., *The information age: economy, society and culture*, Oxford, Blackwell, 1996, T. I, *The power of identity*, Oxford, Blackwell, 1997, T. II. *The end of the millennium*, Oxford, Blackwell, 1997, T. III. «Το δίκτυο, ως βασικό πρότυπο οργάνωσης, στηρίζεται κυρίως στις τεχνολογικές δυνατότητες που μας δίνει η νέα τεχνολογία της πληροφορίας και της επικοινωνίας, ενώ το άτομο προσπαθεί ως αντίποδας, αλλά και ως τμήμα του δικτύου, να διαμορφώσει την ατομική, κοινωνική και πολιτισμική του ταυτότητα. Η εξέλιξη αυτή, σύμφωνα με τον Καστέλς, δομείται κυρίως μέσα από ένα βασικό και εντεινόμενο διπολικό διαχωρισμό ανάμεσα στο Δίκτυο και τον εαυτό, κατά τον οποίο από τη μια μεριά βλέπουμε την υποταγή και την εργαλειοποίηση του ατόμου στα παγκόσμια επικοινωνιακά συστήματα και από την άλλη, την ανάδειξη της ιστορικά προσδιορισμένης και ιδιαίτερης ταυτότητάς του». Στο ίδιο, σ. 60.

⁴⁷ Στο ίδιο, σσ. 62-80.

⁴⁸ Για να διατυπώσει την άποψη αυτή ο Σ. ΧΤΟΥΡΗΣ καταφεύγει στους Gabriel Tarde και Bruno Latour: «Σε αντίθεση με την παραδοσιακή ανάλυση των κοινωνικών δικτύων, ο Latour

ασκείται στη φύση ώστε να διευκολυνθεί επικοινωνιακά και οικονομικά η κοινωνία,⁴⁹ είτε στη σύγχρονη εποχή με την τεχνολογία που χρησιμοποιείται κυρίως ως μέσο παραγωγής ή και πάλι ως μέσο επικοινωνίας. Και τα δύο εκλαμβάνονται ως οιονεί κοινωνικά υποκείμενα. Στη διαρκή λοιπόν επαφή μεταξύ φύσης και κοινωνίας δημιουργούνται συνεχώς και σε διαφορετικά επίπεδα νέοι όροι κοινωνικής οργάνωσης και δράσης, οι οποίοι κατά συνέπεια οφείλουν να αναλύονται και να κατανοούνται. Στην προσέγγιση αίρονται οι διακρίσεις μεταξύ της φύσης, της κοινωνίας και της τεχνολογίας ως ξεχωριστών πεδίων έρευνας. Η σύνθετη αυτή θεώρηση αποτελεί επιστημονική έμπνευση και πρακτική κυρίως της ανθρωπολογίας που προσεγγίζει τη φύση και τον ανθρώπινο πολιτισμό μέσα από ένα ενιαίο μεθοδολογικό και εννοιολογικό πλαίσιο. Στο πνεύμα της η έρευνα οφείλει να συμπεριλάβει από κοινού πλήθος κοινωνικών όρων ή συνθηκών: την παραγωγή, τα εργαλεία, το φυσικό περιβάλλον, τις τελετουργίες, τη διανομή, τους μύθους και τη μεταφυσική, την εξουσιαστική δομή, τους ρόλους των φύλων, τις ηλικίες, την εργασία, τη λατρεία και άλλες παραμέτρους γνωστές ή αφανείς, αναμενόμενες ή απροσδόκητες. Ομοίως η ίδια μεθοδολογία μπορεί να εφαρμοστεί και στη μελέτη μεγάλων κοινωνικών ενοτήτων και μηχανισμών, χωρίς να διαχωρίζεται η φύση από την κοινωνία. Φυσικά μία τέτοια μέθοδος είναι εφαρμόσιμη μόνο όταν εντάξουμε τις εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής σε ένα πλαίσιο που αποδέχεται την ετερογένεια που έτσι κι αλλιώς χαρακτηρίζει τις κοινωνίες μικρές ή μεγάλες. Θα μπορούσαμε μάλιστα εδώ να προσθέσουμε ότι η σύγχρονη ιστορία ή

προβάλλει την ύπαρξη δρώντων που δεν είναι μόνο άτομα αλλά και άλλα στοιχεία της πραγματικότητας. Ξεκινώντας από την υπόθεση ότι η πραγματικότητα διαμορφώνεται όχι μόνο από τον ανθρώπινο παράγοντα αλλά και από οιονεί υποκείμενα (μηχανές, διάφορα αντικείμενα κ.λ.π.) που συγκροτούν νέου τύπου οντότητες, υβρίδια φύσης και πολιτισμού, προσπαθεί να αντιμετωπίσει συνολικά τις αντιφάσεις της κοινωνικής επιστήμης και φιλοσοφίας(...) Αντί να λέμε, όπως ο Ντυρκέιμ, ότι πρέπει να αντιμετωπίσουμε όλα τα κοινωνικά γεγονότα ως πράγματα, ο Tarde μας λέει ότι όλα τα πράγματα είναι κοινωνία και το κάθε φαινόμενο είναι ένα κοινωνικό γεγονός». Στο ίδιο, σσ. 62-63.

⁴⁹ Η κατασκευή ενός δικτύου ή η εκμετάλλευση μιας περιοχής κατάλληλης για την χωροθέτηση ενός οικισμού, ή η διαμόρφωση εδαφών για καλλιέργεια, αποτελούν παραδείγματα παρέμβασης.

ιστοριογραφία ήδη από την μεταπολεμική εποχή,⁵⁰ έφερε στην επιφάνεια και χρησιμοποίησε παρόμοιες μεθόδους προσέγγισης χωρίς αποκλεισμούς και αποφεύγοντας συνειδητά θεωρητικές κατασκευές που υπερτιμούσαν γενικευτικές έννοιες και από την άλλη θα υποτιμούσαν καθημερινούς κανόνες και συμπεριφορές, ή συνθήκες και προϋποθέσεις που διαμορφώνουν την κοινωνική οργάνωση. Τα δίκτυα λοιπόν μέσα στα οποία ενεργοποιείται η παράλληλη και πολύμορφη δράση των ανθρώπων, αποτελούν την κατάλληλη μέθοδο μιας γόνιμης κοινωνικής προσέγγισης και αποτελεσματικής ανάλυσης θεωρητικά και εμπειρικά.

Βεβαίως μία τέτοια προσέγγιση συναντάει και ορισμένες σοβαρές δυσκολίες που σχετίζονται κυρίως με την δυνατότητα διάκρισης και κατηγοριοποίησης διαφόρων τύπων δράσης που συγκροτούν ένα δίκτυο. Πάντα παραμένουν τα προβλήματα καταγραφής της πραγματικότητας και ακολούθως της τυποποίησής της, σε διαβαθμίσεις δίκτυα και μηχανισμούς, για λόγους επιστημονικού ελέγχου. Με τον τρόπο αυτό θεωρούμε ότι αντιμετωπίζονται μείζονα θεωρητικά και εμπειρικά ζητήματα.

Έχουμε επισημάνει ότι τα συστήματα στα ορεινά (και ίσως ακόμα περισσότερο σε άλλες περιοχές) δεν ήταν κλειστά. Παρέμειναν όμως ελεγχόμενες οι σημαντικές εκδηλώσεις της ζωής: ο γάμος, η τήρηση και εφαρμογή των κανόνων, η διατήρηση της οικονομικής θέσης. Πρόκειται για τους κόμβους του συστήματος που οδηγούν στη σταθερότητα των δικτύων. Αυτό αποτυπώνεται και στα ενδοοικιστικά δίκτυα που συνθέτουν τους μηχανισμούς στα χωριά των βουνών. Σε ένα τέτοιο χώρο, βρίσκουμε κοινές δράσεις των προσώπων, ανάλογα με το φύλο, την ηλικία και τους ρόλους που αποδίδουν ή εξωτερικεύουν το νόημα της δράσης. Το δίκτυο αυτών των

---

⁵⁰ Ο Φ. Μπρωντέλ ολοκλήρωσε τη Μεσόγειο από το 1946 (Πρβλ. την ελληνική έκδοση μετά πέντε σχεδόν δεκαετίες BRAUDEL F., *Μεσόγειος*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ. 1991). Αν κοιτάξουμε τα περιεχόμενα, αυτού του έργου, που αποτελεί και μεγάλο βήμα για την κατανόηση των μικρών ή μεγάλων ανθρώπινων συνόλων, θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε το μέγιστο εύρος της θεματολογίας στη νέα ιστοριογραφία. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι μας έδειξε το δρόμο. Μελετώντας τα περιεχόμενα με προσοχή και κάνοντας μία παράλληλη ανάγνωση θα δούμε πως οι τίτλοι γίνονται εργαλεία ανάλυσης και μέθοδοι σκέψης. Ο ιστορικός, ο κοινωνιολόγος, ο κοινωνικός επιστήμονας «νομιμοποιείται» να προσεγγίσει κάθε κοινωνικό υποκείμενο, πραγματικό ή συμβολικό, κάθε άνθρωπο, ομάδα ή δημιουργήμα.

αλληλοσυμπληρούμενων δράσεων και νοημάτων διασφαλίζει την ενδοοικιστική ισορροπία. Η ισορροπία στηρίζεται και σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ενός διοικιστικού δικτύου, όπου κάθε οικισμός καθίσταται κόμβος και παρουσιάζει ένα παρόμοιο με τους άλλους δικτυακό μηχανισμό στο εσωτερικό του. Άρα μπορούμε να υποθέσουμε κατ' αρχάς ότι, στο πλαίσιο των γεωγραφικών ενότητων που αναφερόμαστε, το δίκτυο ενώνει ομοειδείς κόμβους με πανομοιότυπες ή παρόμοιες λειτουργίες. Αναγκαστικά εμφανίζει κοινά γεωγραφικά χαρακτηριστικά κοινή οικονομική βάση και κοινό κανονιστικό πλαίσιο. Αλλιώς ένας κόμβος δεν θα μπορούσε να συνδεθεί με το δίκτυο ή να αποτελέσει μέρος του.

γ. Από την αμεσότητα στη θεωρία. Ας στραφούμε και πάλι σε ορισμένα ζητήματα που προκύπτουν από τις χωρικές κοινωνίες δοκιμάζοντας την ένταξή τους στη λογική των δικτύων. Ενδέχεται η σταδιακή φθορά των κανόνων της κυρίαρχης ηθικής, όπως την εντοπίσαμε στη δική μας ανάλυση και αποτυπώνεται στις συμπεριφορές του γάμου, να αγγίζουν άλλα σημεία του κοινωνικού συστήματος, όπως είναι η οικονομία και μέσω αυτής η κρατική εξουσία και η πολιτική. Η επαναδόμηση των δικτύων που συνδυάζεται με τη χαλάρωση των δεσμών στη φάση των μετακινήσεων και την εγκατάσταση στην πεδιάδα, μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία διαδοχικών και αναπόφευκτων επιρροών στο οικονομικό πεδίο, αλλά και στη συνέχεια σύμφωνα με τη δικτυακή λογική σε άλλες σχέσεις και κόμβους του οικονομικού και εξουσιαστικού μηχανισμού.

Η καθημερινή πρακτική του χωρικού, καλλιεργητή ή κτηνοτρόφου, κτηματία ή εργαζόμενου αντί αμοιβής, καθορίζεται από τους δικτυακούς δεσμούς που η ίδια η κοινωνία παράγει. Η επέκταση της σταφίδας ως κυρίαρχου οικονομικού κόμβου, καθιστά συμμετόχους τους καλλιεργητές της πεδιάδας σε ένα παραγωγικό και εμπορικό δίκτυο, που ασφαλώς διαμορφώνει την κατανομή των εργασιών και σταδιακά επιδρά στις ίδιες τις οικογενειακές και οικιστικές σχέσεις. Μπορούμε να υποθέσουμε πως η μέθοδος ανάλυσης των δικτύων είναι το κατάλληλο εργαλείο για την κατανόηση του μηχανισμού στο σύνολό του.

Στην έρευνά μας δεχόμαστε ότι οι δικτυακοί κόμβοι που αναλύονται είναι πολλαπλοί και παράλληλοι, ενώ με μία πρώτη ματιά φαίνεται πως ταυτίζονται με τους υπάρχοντες θεσμούς ή με τους θεσμικούς ρόλους στους οποίους

υπάγονται τα πρόσωπα. Οι κόμβοι είναι οι οικογένειες που σχετίζονται μεταξύ τους στο πλαίσιο ενός οικισμού, είναι οι συγγένειες που επιδρούν τόσο στις οικογένειες όσο και στη συγκρότηση του κοινωνικού ιστού, είναι το άτομο ως μέλος του οικογενειακού δικτύου που λειτουργεί ανάλογα με τη θέση του, είναι ο οικισμός ως ολότητα ενός ενοποιημένου δικτύου, αλλά και ως μέρος του διοικιστικού συστήματος. Ομοίως, κόμβος μπορεί να θεωρηθεί το ευρύτερο οικιστικό δίκτυο μιας περιοχής, όπως π.χ. το σύνολο των σχετιζόμενων οικισμών ενός βουνού από τη μία πλευρά και της πεδιάδας από την άλλη. Αυτά σε μία οριζόντια οπτική των τοπικών κοινωνιών. Στο ίδιο επίπεδο αυτής της κοινωνικής οργάνωσης μπορεί να τοποθετηθεί και ο τύπος μιας οικονομίας όπως είναι η μονοκαλλιέργεια της σταφίδας, που λειτουργεί ως κόμβος συγκέντρωσης του πληθυσμού, μεταβάλλοντας τις οικονομικές ή δημογραφικές νοοτροπίες στη διαδικασία δημιουργίας νέων συνόλων, με νέα εσωτερικά δίκτυα.

Η οικονομία παράλληλα είναι δυνατόν να αποτελέσει και κόμβο κατακόρυφης δικτύωσης. Η τράπεζα⁵¹ είναι υπερκείμενος δικτυακός κόμβος

---

⁵¹ Ο ΚΩΣΤΗΣ Κ. (=ό.π., σσ. 185-186) μας μεταφέρει μια εγκύκλιο διαταγή της διοίκησης της Ε.Τ.Ε. προς όλα τα υποκαταστήματα της Τράπεζας που «μας επιτρέπει να διευκρινίσουμε την σχέση της ανάπτυξης του συνεταιριστικού κινήματος και της αγροτικής πίστης, έτσι όπως την αντιλαμβάνεται ο βασικός φορέας της τελευταίας τουλάχιστον έως το 1929, οπότε ιδρύεται η Α.Τ.Ε. :

“(…)Τα υποκαταστήματα ημών, μακράν συνήθως των εστιών των γεωργών και προκειμένου περί μεγάλου αριθμού αυτών, ευρίσκονται πολλάκις εν δυσχερεία να γνωρίζωσιν τα οικονομικά στοιχεία εκάστου, προπάντων δε, δεν δύναται να παρακολουθώσιν εκ το σύνεγγυς την εργασίαν του και την πρόδόν του πράγμα απαραίτητον δια την ασφάλειαν των τοποθετήσεων όπερ όμως είναι εις θέσιν να πράττη ο συνεταιρισμός, έχει δε προς τούτο άμεσον ενδιαφέρον, ένεκα της αλληλεγγύης των μελών του. Τον συνεταιρισμόν όμως εξάλλου, είναι εμφανές ότι ευχερέστερον δύναται να γνωρίσει και παρακολουθήση το υποκατάστημα, ανεξαρτήτως του ότι δια του συνεταιρισμού εξασφαλίζεται η εις παραγωγικάς ανάγκας διάθεσις των δανειζομένων κεφαλαίων. Σκοπιμωτέραν δε και ασφαλεστέρα αποβήσεται η τοποθέτησις κεφαλαίων της τραπεζής δια των συνεταιρισμών, όταν ούτοι συν τω χρόνω συνενωθώσιν εις ενώσεις κατά ορισμένας περιφερείας και συγγενή είδη, αι ενώσεις αύται εις κεντρικούς συνδέσμους, οι σύνδεσμοι δ’ ούτοι εις κεντρικά πιστωτικά ταμεία ή γεωργικάς τραπεζάς, αίτινες συναλλάσσονται μετά της ημετέρας τραπεζής αύται κατανέμουςι τα δανειζόμενα κεφάλαια εις τους κατ’ ιδίαν συνεταιρισμούς αναλόγως των αναγκών προ πάντων όμως της πίστεως και της ζωτικότητος αυτών.”

Πιθανόν να μην υπάρχει άλλο κείμενο τόσο περιεκτικό και σαφές για τη σχέση της τραπεζικής πίστης και των αγροτικών συνεταιρισμών αλλά και που ταυτόχρονα να

διακίνησης χρήματος προς τους προηγούμενους κοινωνικούς κόμβους. Δημιουργεί το κάθετο οικονομικό δίκτυο που συνδέει μία σιωπηλή κοινωνία με το τραπεζικό σύστημα και στη λογική μιας πυραμιδοειδούς ολότητας.

Το δίκτυο στη βάση αυτή, εκτός από τον άμεσο και πραγματικό του χαρακτήρα, μετατρέπεται σε συμβολικό μόρφωμα που διαμορφώνει ή επηρεάζει τις τρέχουσες νοοτροπίες και τις καθιστά επιρρεπείς στη μεταβολή. Επιρρεπείς διότι, όπως έχουμε αναφέρει και κυρίως όπως θα προκύψει από την ανάλυση των δεδομένων στα επόμενα κεφάλαια, η εγκατάσταση του ως ένα βαθμό ετερόκλητου συνόλου στην πεδιάδα, λειτούργησε στην κατεύθυνση της χαλάρωσης των κανόνων, που εμμέσως υποδηλώνει την έλλειψη προσαρμογής και πειθάρχησης στο προηγούμενο κανονιστικό πλαίσιο.

δ. Ατομο και δίκτυο. Σε πολλές περιπτώσεις διαπιστώσαμε ότι μέλη οικογενειών ή άνθρωποι του ίδιου συγγενικού δικτύου, μετακινήθηκαν αποσπασματικά σε διαφορετικές εποχές προς τους ίδιους οικισμούς. Έχουμε δηλαδή κινήσεις συνόλων έστω κι' αν αυτό δεν έγινε ενιαία και ταυτόχρονα. Σε άλλες όμως περιπτώσεις καταγράφηκαν ατομικές μετακινήσεις ή προσωπικές επιλογές στο γάμο, που καταδεικνύουν την απομάκρυνση από τον κεντρικό οικογενειακό σχεδιασμό που αποτελεί προέκταση ευρύτερων κοινωνικών επιβολών ή εξαναγκασμών.⁵² Και οι δύο περιπτώσεις οι μετακινήσεις και εγκαταστάσεις υπάγονται στη λειτουργία των δικτύων. Στην κοινωνιολογική θεωρία η διάκριση αυτή αποδίδεται με τις έννοιες του υποκειμένου και της κοινωνικής δομής.⁵³ Στην δική μας ανάλυση η συσχέτιση των δύο εννοιών στο συνεκτικό πλαίσιο ενός δυισμού που μας οδηγεί στη συγκεκριμένη θεώρηση, περιπλέκεται λόγω των μεταβολών που προκαλούν οι μετακινήσεις. Η συνεύρεση ετερογενών συνόλων, η παραγωγή νέων συμπεριφορών, ο σχηματισμός νέου κανονιστικού

καθορίζει με τέτοια καθαρότητα τις προθέσεις και την πολιτική που θα έπρεπε να ακολουθήσει η Ε.Τ.Ε. απέναντι στους συνεταιρισμούς αλλά και έμμεσα απέναντι στην αγροτική οικονομία.»

⁵² Η GRAWITZ M., έχει μιλήσει για αδύναμους δεσμούς τους οποίους οι άνθρωποι επιλέγουν ανάλογα με τις προτιμήσεις και τους στόχους τους, δηλαδή απομακρύνονται από τους κανόνες της οικογένειας και τις αποφάσεις που λαμβάνονται στο πλαίσιο της. GRAWITZ M., ό.π., σ. 679.

⁵³ Βλ., ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., ό.π., σ. 58.

πλαισίου παραπέμπουν σε διαρκώς μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες, δεν επιτρέπουν την εύκολη θεωρητική τοποθέτηση ή την υπαγωγή στη θεωρία των συστημάτων ή του δομολειτουργισμού ή όποιου άλλου θεωρητικού σχήματος. Το πολύπλοκο και μεταβαλλόμενο κοινωνικό περιβάλλον, ευρισκόμενο υπό συνεχή αναμόρφωση, δύσκολα μπορεί να τεθεί κάτω από την ερμηνευτική λογική ενός γενικευτικού θεωρητικού πλαισίου. Ο λόγος είναι ότι γενικά μοιάζει να ενισχύεται η θέση του υποκειμένου, να αποδυναμώνεται η ισχύς των καθεστωτικών κανόνων, και τελικά να μεταβάλλεται το περιεχόμενο του δυϊσμού ή να μετατοπίζεται το σημείο της εξισορρόπησής του.

Το δίκτυο είναι η ίδια η σύνθεση της κοινωνικής οργάνωσης και ταυτόχρονα την απεικονίζει. Περιλαμβάνει το άτομο, τις ομάδες και τα ευρύτερα κοινωνικά σύνολα. Το δίκτυο φυσικά έχει πολύ μεγαλύτερη ισχύ με σαφή τάση και δυνατότητα να υποτάξει, να περιορίσει, όχι όμως να αφανίσει συμπεριφορικές ιδιαιτερότητες ή και την ξεχωριστή ταυτότητα των υποομάδων. Το άτομο φυσικά επιθυμεί και επιδιώκει να διατηρήσει την πολιτισμική αλλά και προσωπική του ιδιαιτερότητα, στο πλαίσιο πάντα των κυριαρχιών του συστήματος. Έτσι στη διπολική διάκριση μεταξύ δικτύου και εαυτού, από τη μία πλευρά ωθείται προς την υποταγή και την εργαλειοποίηση,⁵⁴ εφ' όσον στην πραγματικότητα το δίκτυο χρειάζεται και χρησιμοποιεί μόνο ορισμένες ανθρώπινες ιδιότητες όπως η εργασία, η αναπαραγωγή μέσω του γάμου, η κατοίκηση σε οικιστικά σύνολα. Από την άλλη όμως το άτομο προστατεύει τον εαυτό του και την προσωπικότητά του. Θα μπορούσε βεβαίως να τεθεί το ερώτημα: σε ποια ζητήματα το άτομο επιδιώκει την ανεξαρτησία του από την πλήρη ενσωμάτωση στο δίκτυο και με ποιο τρόπο εκδηλώνει αυτή τη συμπεριφορά.

---

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 60.: «Το δίκτυο, ως βασικό πρότυπο οργάνωσης, στηρίζεται κυρίως στις τεχνολογικές δυνατότητες που μας δίνει η νέα τεχνολογία της πληροφορίας και της επικοινωνίας, ενώ το άτομο προσπαθεί ως αντίποδας, αλλά και ως τμήμα του δικτύου, να διαμορφώσει την ατομική, κοινωνική και πολιτισμική του ταυτότητα. Η εξέλιξη αυτή, σύμφωνα με τον Καστέλς, δομείται κυρίως μέσα από ένα βασικό και εντεινόμενο διπολικό διαχωρισμό ανάμεσα στο Δίκτυο και τον Εαυτό, κατά τον οποίο από τη μια μεριά βλέπουμε την υποταγή και εργαλειοποίηση του ατόμου στα παγκόσμια επικοινωνιακά συστήματα και από την άλλη, την ανάδειξη της ιστορικά προσδιορισμένης ταυτότητάς του.»

Κατ' αρχάς φαίνεται πως στις χωρικές κοινωνίες του παρελθόντος, υπάρχει ένα σύστημα άτεγκτων κανόνων που επιβάλλουν την πειθαρχία και ρυθμίζουν τις συμπεριφορές των ανθρώπων, σε κάθε επίπεδο και όψη της κοινωνικής ζωής. Κυρίως στο εσωτερικό των οικογενειών. Για κάθε μέλος ανάλογα με το φύλο και την ηλικία, τη θέση και το ρόλο υπάρχουν συμπεριφορικές και κανονιστικές προβλέψεις, που σπάνια δεν τηρούνται. Υπάρχουν μάλιστα και οι αντίστοιχες κυρώσεις για τις περιπτώσεις που αθετούνται οι θεσμοθετημένες υποχρεώσεις. Αυτά είναι γνωστά κυρίως από τις ανθρωπολογικές μελέτες. Είναι όμως έτσι; Αν είμαστε λοιπόν σε θέση να παρακολουθήσουμε, είτε μέσω κειμένων είτε δια της ζωντανής μαρτυρίας, τους όρους της καθημερινής ζωής, θα διαπιστώσουμε πως συμπεριφορές και οι αποφάσεις που διαμορφώνονται στο εσωτερικό των οικογενειών μάλλον δεν ταυτίζονται με μία τέτοια αντίληψη των πραγμάτων.

Ποιος ή ποιοι από τους γιούς θα εγκαταλείψουν ατομικά πριν από το γάμο τους ή αργότερα με την οικογένειά τους, τον ορεινό οικισμό καταγωγής και φυσικά την πατρική περιουσία, δεν είναι καθόλου δεδομένο. Τα κριτήρια στοιχειωδώς είναι δύο. Το *πρώτο* σχετίζεται με τη διατιθέμενη έγγεια ιδιοκτησία ή το κινητό κεφάλαιο, όπως είναι ένα κοπάδι ζώων, που εξασφαλίζουν τις προϋποθέσεις διαβίωσης και σε αρκετές περιπτώσεις δεν αρκούν για όλους. Το *δεύτερο* σχετίζεται με τις ενδοοικογενειακές συμπεριφορές που ενισχύουν ή αποδυναμώνουν σχέσεις και προτιμήσεις, συμπάθειες ή αντιπάθειες. Πρόκειται δηλαδή για επιλογές που δεν υπάγονται σε ένα εκ των προτέρων δεδομένο σύστημα συμπεριφορών και αποφάσεων. Άρα έχουμε να κάνουμε με ένα δυναμικό πεδίο σχέσεων στο τέλος του οποίου κάποιοι θα οδηγηθούν στην έξοδο και στην απομάκρυνση, ενώ άλλοι θα παραμείνουν στον οικισμό ή και στο πλαίσιο της οικογένειας.⁵⁵ Επομένως, ενώ τα οικογενειακά δίκτυα είναι αυστηρά

---

⁵⁵ Οι οικογενειακές αποφάσεις μπορεί να είναι αποτέλεσμα κανόνων που διαμορφώνουν τις οικογενειακές συμπεριφορές. Η θυγατέρα λ.χ. θα παντρευτεί πριν το γιό της οικογένειας και ας είναι μικρότερη του. Ο πατέρας κυρίως, αλλά και η μητέρα αποφασίζουν με ποιόν θα παντρευτεί, και βεβαίως απαγορεύεται αυστηρότατα η προγαμιαία σχέση. Τα αγόρια της οικογένειας θα κληρονομήσουν το μεγαλύτερο μέρος της ακίνητης περιουσίας και περισσότερο ο πρώτος γιός. Μπορεί όμως οι αποφάσεις να μην είναι αποτέλεσμα κάποιου κανόνα ή κάποιας αποδεκτής κοινωνικής εμπειρίας. Σε μία οικογένεια με πολλά θηλυκά δεν

στο εσωτερικό τους ως προς ορισμένους ρόλους και θέσεις, επιτρέπουν στα πρόσωπα να καλύψουν τα κενά του συστήματος αξιοποιώντας προσωπικές επιλογές και δυνατότητες.

Έτσι λοιπόν τα δίκτυα παρουσιάζουν δύο όψεις: εκείνη που τείνει στη διατήρηση του κοινωνικού μηχανισμού και στην ενσωμάτωση των οικογενειών και των μελών τους, αλλά και στην αντίθετή της, εκείνη δηλαδή όπου τα πρόσωπα επιδιώκουν να ικανοποιήσουν τις κοινωνικές, ακόμα και τις ατομικές τους επιδιώξεις. Ανάμεσα σ' αυτές τις δύο πλευρές εντοπίζονται αντιλήψεις ή συμπεριφορές που δεν ευνοούν πάντα την καθεστωτική λειτουργία του υπάρχοντος δικτύου. Καταλήγοντας σε αποκλίνουσες πρακτικές, οι οποίες σε ενδεχόμενη αύξηση της ισχύος τους, αθροιστικά αλλά και ποιοτικά, δημιουργούν ένα νέο δίκτυο, με διαφορετικό χαρακτήρα και ανασταλτικές λειτουργίες για το προηγούμενο.⁵⁶ Οι αναφορές αυτές ενισχύουν την θέση μας ότι η μελέτη των δικτύων είναι απαραίτητη για την κατανόηση των κοινωνικών μηχανισμών και των προσωπικών συμπεριφορών όπου αυτές υπάρχουν. Με την έννοια αυτή το δίκτυο είναι κατάλληλο εργαλείο κατανόησης της πραγματικότητας, εφ' όσον μας επιτρέπει να αποκαλύψουμε το νόημα της δράσης και των σχέσεων.

Το γεγονός ότι και στις περιπτώσεις των γάμων, όπως διαπιστώσαμε, οι μετακινήσεις δεν έχουν αποκλειστικά δημογραφικό χαρακτήρα αλλά συντελούνται και αιτιολογούνται στο πλαίσιο ενός οικονομικού περιβάλλοντος, που δεν περιλαμβάνει μόνο πραγματικά δεδομένα αλλά και συμβολικά. Λόγου χάριν την κόρη που γεννήθηκε και μεγάλωσε σε πεδινό οικισμό, η οικογένειά της δεν την παντρεύει στο βουνό. Την παντρεύουν στην πεδιάδα που συμβολικά αλλά και πραγματικά παραπέμπει σε μία περισσότερο άνετη ζωή. Η δράση στα

υπάρχει πρόβλεψη για το ποια θα βοηθήσει στις καλλιέργειες, ποια θα μείνει στο σπίτι, ποια θα αναλάβει τη βόσκηση του κοπαδιού. Ποιος επίσης από τους γιούς κατά την ενηλικίωση, θα αποχωρήσει για να ζήσει αλλού λόγω της ανέχειας, δεν είναι δεδομένο. Τα κενά λοιπόν του ενδοοικογενειακού δικτύου πολλές φορές καλύπτονται μέσω των συγκρούσεων ή συνεννοήσεων, χωρίς να δημιουργούν προηγούμενο ή κοινωνικό δεδομένο. ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ. ό.π. σσ. 307-317.

⁵⁶ Στο ζήτημα αυτό αναφέρεται η GRAWITZ M.: «Ξέρουμε ότι όταν σε ένα κύκλωμα ένας υπογράφος απομονώνεται από τον πλήρη γράφο, υπάρχει κίνδυνος ορισμένων μειονεκτημάτων». Εννοεί τη δημιουργία μειοψηφιών ή κλικών και άλλων μικρομαδώσεων που προκύπτουν από την απομάκρυνση από το βασικό δίκτυο. Βλ., GRAWITZ M., ό.π., σ. 399.

δίκτυα είναι φορτισμένη με πολλαπλά νοήματα, εφ' όσον η δημογραφική δικτύωση μας οδηγεί σε μία παράλληλη οικονομική αλλά και σε μία τρίτη συμβολική. Οι μετακινήσεις δημιουργημένων ήδη οικογενειών έχουν εμφανέστερο οικονομικό χαρακτήρα: αγορά έγγειας περιουσίας, καλλιέργεια, εργασία αντί ημερομισθίου, διάθεση του παραγόμενου προϊόντος, σχηματισμός προίκας ή σταδιακή αποταμίευση.

Τα συστήματα που βασίστηκαν στην οικογένεια ή στη συγγένεια και ευρύτερα στη χωρική-οικιστική οργάνωση, τα οποία συναντάμε τόσο στις ορεινές όσο και στις πεδινές περιοχές, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια, ποτέ δεν υπήρξαν κλειστά συστήματα.⁵⁷ Ήταν όμως ελεγχόμενες οι δομικές εκδηλώσεις της οργάνωσής τους: ο γάμος, η οικονομική θέση, τα δίκτυα επαφών, η τήρηση των κανόνων, οι συμπεριφορές. Αυτό αποτυπώνεται και στα ενδοοικιστικά δίκτυα που συνθέτουν τους εσωτερικούς κοινωνικούς μηχανισμούς στα χωριά των βουνών. Στις χωρικές κοινωνίες, βρίσκουμε κοινές δράσεις των προσώπων ανάλογα με το φύλο την ηλικία ή το ρόλο και τη θέση που αποδίδουν ή εξωτερικεύουν το νόημα της δράσης. Πρόκειται για συμπεριφορές και νοήματα που βεβαίως δεν βασίζονται στην πολλαπλότητα των επιλογών, αλλά στους εξαναγκασμούς ενός αυστηρού ελεγκτικού συστήματος. Σ' αυτό το ανελαστικό σύστημα βασίζεται το δίκτυο αλληλοσυμπληρούμενων νοημάτων ή δράσεων και εξασφαλίζεται η ενδοοικιστική ισορροπία.

Βεβαίως η ισορροπία δεν είναι μόνο εσωτερική αλλά και εξωτερική. Υφίσταται δηλαδή ένα ευρύτερο διοικιστικό πλέον δίκτυο που ενώνει παρόμοιους οικιστικούς μηχανισμούς. Αναφέραμε ότι οι οικισμοί έχουν κοινά γεωγραφικά χαρακτηριστικά, κοινή οικονομική βάση, και κοινό κανονιστικό πλαίσιο. Άρα και οι συνδέσεις ή οι επαφές μεταξύ τους θα είναι οικονομικές,

---

⁵⁷ Βλ. ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., ό.π., σ. 65.: «Η ερευνητική μου προσπάθεια, που ξεκίνησε από την ορεινή δυτική Κρήτη, έδειξε ότι αυτό που αποκαλούμε τοπικός πολιτισμός, στην Ανατολική Μεσόγειο δεν υπήρξε ποτέ μια απομονωμένη και συνεκτική πολιτισμική οντότητα, όπως ήθελαν να δείχνουν οι κλασσικές λαογραφικές και ανθρωπολογικές αναλύσεις. Αντίθετα, η εσωτερική ισορροπία των κοινοτήτων στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στα εξωτερικά δίκτυα (κοντινά ή μακρινά), καθώς και στις σχέσεις που διατηρούσαν με ένα ευρύτερο γεωγραφικό και πολιτισμικό περιβάλλον(...)».

δημογραφικές, κοινωνικές. Τα δι-οικιστικά δίκτυα δηλαδή μπορεί να είναι εμπορικά που εξυπηρετούν κάθε μορφής συναλλαγή, αλλά και δημογραφικά με ότι αυτό περιλαμβάνει: γάμους ή μετακινήσεις.

Αυτό σημαίνει ότι μεταξύ διαφορετικών ανθρωπογεωγραφικών ενότητων τα δίκτυα δεν συνδέουν μόνο ομοειδείς οικονομικά και κοινωνικά χώρους όπως αναφέραμε προηγουμένως. Είναι προφανής η ανάγκη να τονίσουμε σε τι είδους δίκτυα αναφερόμαστε: μιας περιοχής, μιας περιφέρειας ή και ευρύτερα όταν ενώνονται δικτυακά οι περιφέρειες. Η πεδινή οικονομία παρουσιάζει διαφορετικά χαρακτηριστικά και διαφορετικές λειτουργίες, συγκριτικά με την οικονομία του βουνού. Οι οικονομικοί συντελεστές όπως το έδαφος, το κεφάλαιο και η εργασία, τοποθετούνται σε διαφορετική βάση στην πεδιάδα και αποδίδουν άλλα τελικά αποτελέσματα. Άρα δικτυακά είναι σαφές πως διαμορφώνεται και εδραιώνεται η σύνδεση διαφορετικών κοινωνικών και οικονομικών κόμβων. Ο συγκεκριμένος λοιπόν τύπος δικτύου μεταξύ πεδινών και ορεινών περιοχών, έχει δημογραφικό χαρακτήρα που του προσδίδουν οι μετακινήσεις, αλλά οικονομικά κίνητρα όπως είδαμε και προηγουμένως.

Οι διαφορετικοί τύποι δικτύων εξυπηρετούν αντίστοιχες κοινωνικές ανάγκες. Κυρίως εντοπίζονται δύο κατηγορίες: τα ενδοοικιστικά και τα δι-οικιστικά δίκτυα. Όμως και πάλι παρατηρούνται πρόσθετες κατηγοριοποιήσεις στο εσωτερικό τους. Περισσότερο τα ενδοοικιστικά διαφοροποιούνται αφ' ενός μεταξύ πεδινών και ορεινών οικισμών και αφ' ετέρου διαχρονικά ανάλογα με την εποχή στην οποία αναφερόμαστε. Στο εσωτερικό δηλαδή ενός οικισμού θεωρούμε ότι το δίκτυο συνδέει κάθε οντότητα κοινωνική ή ατομική και μάλιστα σε μία πολυεπίπεδη σύνδεση ή συσχέτιση. Ο συγκεκριμένος τύπος δικτύου όμως δεν συναντάται σε κάθε περίπτωση και δεν μπορεί να εφαρμοστεί μεταξύ των οικισμών ευρισκόμενων σε διαφορετικές περιοχές.⁵⁸

⁵⁸ Υπήρξε ο προβληματισμός να χρησιμοποιηθεί ως μεθοδολογικό κατανόησης των δικτύων ο "ιδεατός τύπος" (καθαρός τύπος) του Μ. Βέμπερ. Ωστόσο μια τέτοια απόπειρα περιέχει πολλές δυσκολίες και κινδύνους. Κυρίως λόγω των αυστηρών προϋποθέσεων που θέτει η κατασκευή του, αλλά και της έλλειψης πληροφοριών ώστε να σχηματιστεί με πληρότητα και χωρίς αμφισβητήσεις ο καθαρός τύπος. «Ο τύπος όμως μπορεί να ονομασθεί καθαρός και με την έννοια που θεωρεί ο χημικός καθαρό ένα στοιχείο, το οποίο έχει αποχωρισθεί από τα άλλα στοιχεία με τα οποία βρίσκεται συνενωμένο στη φυσική του κατάσταση πριν από κάθε χημική ανάλυση. Ο ιδεότυπος διαφέρει από τον στατιστικό ή όποιον άλλο μέσο όρο. Πρόκειται μάλλον για μια

Η υπόθεση παραδείγματος χάρη ότι ένα δίκτυο είναι αυστηρά συγκροτημένο, φυσικά δηλώνει σύγκριση με άλλο που είναι λιγότερο αυστηρό. Δεν ξέρουμε όμως αν είναι πράγματι έτσι. Και επιπλέον δεν γνωρίζουμε ή δεν διαθέτουμε τις πληροφορίες που να μας απαντούν σε παράλληλο χρόνο για τις οικιστικές δικτυώσεις μεταξύ ορεινών και πεδινών οικισμών. Έχουμε βεβαίως διαπιστώσει ότι στην πεδιάδα διάφοροι θεσμοί, όπως το προξενιό ή η κατά φύλο και ηλικία σειρά στο γάμο, δεν τηρούνται όσο τουλάχιστον απαιτούν οι κανόνες και οι κυριαρχικές αντιλήψεις. Μπορούμε όμως ως ένα σημείο να αντισταθίσουμε τις πηγαϊκές αδυναμίες με την περιγραφή των δομικών στοιχείων στα δικτυακά συστήματα των πεδινών και των ορεινών ζωνών.

Γνωρίζουμε ότι είναι η καλλιέργεια για την πεδιάδα, είναι και η κτηνοτροφία για το βουνό. Το έδαφος και στις δύο περιπτώσεις αποτελεί έναν από τους βασικούς συντελεστές του παραγωγικού και ευρύτερα οικονομικού συστήματος. Η διαφορετική του χρήση όμως, επιμερίζει αντίστοιχα τους κόμβους και τις δικτυώσεις, που καταλήγουν αντιστοίχως σε διαφορετικούς τρόπους ζωής και στη διαμόρφωση αντιλήψεων που αποκλίνουν μεταξύ τους.

ε. Μια υπόθεση για το έδαφος. Τα οικονομικά συστήματα έχουν να κάνουν με τη διατήρηση και την αναπαραγωγή της ζωής και γι' αυτό συμβαίνει να επιβάλλουν τους όρους της καθημερινότητας. Συγκροτούν στην πραγματικότητα τους οικονομικούς κόμβους και κατά προέκταση καθορίζουν τις μεταξύ τους συνδέσεις και τις αναγκαίες λειτουργίες. Το ερώτημα λοιπόν που προκύπτει είναι πως το κτηνοτροφικό οικονομικό σύστημα του βουνού ή το αντίστοιχο καλλιεργητικό της πεδιάδας, επιδρούν κατ' αρχήν στη δημογραφική οργάνωση. Ποια είναι τα πληθυσμιακά μεγέθη από τα οποία τροφοδοτείται το σύστημα

ακραία περίπτωση, μια ηθελημένη μονόπλευρη υπερβολή μερικών χαρακτηριστικών για να σχηματισθεί μια ομοιογενής πνευματική εικόνα». Βλ., TIMASHEFF N. THEODORSON G., ό.π., σ. 263. Η παρακολούθηση της μεταφοράς της λογικής των δικτύων από το εσωτερικό του οικισμού, στο πλαίσιο μιας περιοχής με περισσότερους οικισμούς και κατ' επέκταση σε μία ευρύτερη γεωγραφική ενότητα που συνδέει διαφορετικές περιοχές, μας βοηθάει να κατανοήσουμε τις διαφορές των δικτυώσεων. Αναλογικά λοιπόν οι συνδέσεις γίνονται αραιότερες και η ισχύς τους μειώνεται όταν αναφερόμαστε σε συνδέσεις κόμβων διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών, όπως είναι το βουνό και η πεδιάδα. Μία όμως τέτοια μελέτη των δικτύων δεν έχει σχέση με τη χρήση του βεμπεριανού ιδεότυπου.

οικονομικά και κοινωνικά, αλλά και ποια βασική υπόθεση προκύπτει από την επιβαλλόμενη δημογραφική-οικονομική οργάνωση.

Αν παρατηρήσουμε το οικιστικό δίκτυο των βουνών, θα διαπιστώσουμε ότι στην περιοχή της Γορτυνίας ή των Καλαβρύτων, τις οικιστικές πυκνότητες ή αραιότητες τις επιβάλλει ο χαρακτήρας του εδάφους: οι κορυφές βουνών, το υψόμετρο, οι πλαγιές και τα οροπέδια, οι χαράδρες, οι πηγές, οι κλιματολογικές συνθήκες. Είναι ζητήματα που εξετάζουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια στο ανάλογο κεφάλαιο για το περιβάλλον και τη γεωγραφία. Υπάρχουν όμως εκτός από τους εδαφικούς ή περιβαλλοντικούς εξαναγκασμούς και οικονομικοί λόγοι που επιβάλλουν την απόσταση μεταξύ των χωριών. Η βόσκηση των κοπαδιών και οι αποστάσεις που μπορούν να καλύψουν στη βάση της εκτεταμένης κτηνοτροφίας, ανήκουν σ' αυτούς και επιβάλλουν *πρώτον* την αναγκαία διοικιστική απόσταση αλλά και *δεύτερον* τον αριθμό των οικογενειών που είναι δυνατόν να υπάρξουν οικονομικά στο πλαίσιο του οικισμού. Γι' αυτό το οικονομικό-παραγωγικό σύστημα της κτηνοτροφίας εξαναγκάζει σε μικρά πληθυσμιακά μεγέθη, που ανταποκρίνονται και προσαρμόζονται στις εργασιακές ανάγκες, και παράλληλα μπορούν να συντηρηθούν και να αναπαραχθούν στο πλαίσιο αυτής της οικονομίας.

Δεν μπορεί να γίνει διαφορετικά αφού το κοπάδι βασίζεται σ' αυτές τις δύο προϋποθέσεις: το απαιτούμενο έδαφος για την καθημερινή διατροφή των ζώων και τους ανθρώπους που θα το εξυπηρετήσουν. Θα λέγαμε πως τα κοπάδια τοποθετούν τους ανθρώπους στο χώρο και ταυτόχρονα οριοθετούν τις πιθανές τους κινήσεις. Με μία λογική δηλαδή ορίζουν και τη γεωγραφία των σχέσεων τους. Και η ουσία του προβλήματος βρίσκεται ακριβώς στους όρους και κόμβους αυτούς. Αναφερόμαστε δηλαδή σε αραιούς οικισμούς με μικρό πληθυσμό προερχόμενο από λίγες οικογένειες τα μέλη των οποίων διασπείρονται στη διάρκεια της ημέρας αλλά και της νύχτας.⁵⁹

---

⁵⁹«Στα ορεινά υψίπεδα, η βασική παραγωγική δραστηριότητα ήταν η ημινομαδική κτηνοτροφία· παντού αλλού, ήταν η γεωργία και η οικόσιτη κτηνοτροφία, μαζί με την αλιεία και την ναυτιλία στις παράλιες περιοχές. Οι χωρικοί νέμονταν μικρά και διεσπαρμένα κτήματα τα οποία, όμως, τους επέτρεπαν να επιβιώνουν με την αυτοκατανάλωση και τους προστάτευαν από την εξαθλίωση. Σε ολόκληρη τη χώρα, η πρόσθετη εργασία των παιδιών και

Σε ποιους πρόσθετους εξαναγκασμούς οδηγεί μία τέτοια παραγωγική οργάνωση; Στο πλαίσιο της λειτουργίας του κτηνοτροφικού οικονομικού συστήματος ορισμένοι άνθρωποι υποχρεούνται να περιορίσουν τις άμεσες προσωπικές τους σχέσεις. Αφ' ενός με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους, αφ' ετέρου και ίσως περισσότερο με τους υπόλοιπους κατοίκους του οικισμού. Τα πρόσωπα συνδιαλέγονται λιγότερο, άρα η ενδοοικιστική επικοινωνία σημαίνει πως περιορίζεται εκ των πραγμάτων χρονικά και αριθμητικά, σε σύγκριση πάντα με άλλους κοινωνικούς χώρους. Προφανώς οι ευκαιρίες επικοινωνίας, διαλόγου, αναγνώρισης και κατανόησης του άλλου, υποθάλπονται. Οι άνθρωποι, χρησιμοποιώντας μία λεκτική υπερβολή, θα λέγαμε πως κοινωνικοποιούνται «εξωκοινωνικά» ή «ελλειμματικά», δηλαδή ακριβέστερα «υπο-κοινωνικοποιούνται», σε σχέση πάντα με μεγαλύτερα και πυκνότερα σύνολα.

Παράλληλα κατά το 19^ο αιώνα αλλά και στις πρώτες δεκαετίες του 20^ο, υφίσταται στην ελληνική ύπαιθρο και κυρίως στις ορεινές περιοχές, μία προφανής έλλειψη οποιασδήποτε διοικητικής πρόβλεψης και οποιουδήποτε εξουσιαστικού, κρατικού σχεδιασμού, σε σχέση με τη χρήση της δημόσιας γης από τη μία πλευρά, αλλά και του τρόπου που σχηματίζονται οι οικισμοί και χτίζεται ή τοποθετείται ο οικισμένος χώρος από την άλλη.⁶⁰ Και το εκ των άνω

κυρίως των γυναικών, αύξανε δραστικά την παραγωγικότητα της οικογένειας». Βλ., ΔΕΡΤΙΑΗΣ Γ., ό.π., Τ. 1, σ. 64.

⁶⁰ Ο ΔΕΡΤΙΑΗΣ Γ. (=, στο ίδιο, σ. 73) αναφέρεται στο ζήτημα αυτό με την ακόλουθη θέση: «Οι πελατειακές παροχές δεν αποτελούσαν μεταρρυθμιστική στρατηγική του κράτους και του πλέγματος εξουσίας. Ήταν απλές τακτικές κινήσεις, μια πληθώρα ατομικών ευνοιών ή ασύνδετων γενικών μέτρων, κυρίως προεκλογικών. Ορισμένες ήταν άμεσες, π.χ. ήδη από τον 19^ο αιώνα, η ανοχή της καταπάτησης δημοσίων και εκκλησιαστικών γαιών και η “νομιμοποίηση” της παράνομης και αφορολόγητης δόμησης. ...Οι παροχές αυτές μετέφεραν πόρους υπέρ μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού και στερέωναν έτσι την κρατική αυθεντία. Γι' αυτό, μολονότι παράνομες, συντελούσαν εμμέσως στην νομιμοποίηση του κράτους. Ήταν ένας παράδοξος, φαύλος κύκλος αντιφάσεων και εκλογικεύσεων. Στις συνειδήσεις των απλών ανθρώπων, η εκλογικευση χάραξε βαθμιαίως μιαν ιδιότυπη “νεκρή ζώνη” μεταξύ αυθεντίας και αυθαιρεσίας, νομιμότητας και παρανομίας· και οι ιδεολογικές αυτές συγχύσεις νόθευαν και κατά περίπτωση ακύρωναν την αντίληψη της ισονομίας ως θεμελιώδους δημοκρατικής αρχής. Μακροχρονίως, αυτές οι πολιτισμικές αλλοιώσεις θα επηρέασουν βαθιά την εξέλιξη του συνολικού αξιακού συστήματος(...)».

διοικητικό κενό καλύπτεται από τις ανάγκες των τοπικών δικτύων όπως αυτές διαμορφώνονται πλέον στο επίπεδο της οικογένειας, της παραγωγής και των οικονομικών σχέσεων. Είναι δηλαδή δίκτυα σχετικά ανυπότακτα στον ατελή και μακράν κατ' ουσία ευρισκόμενο εξουσιαστικό μηχανισμό. Και με την έννοια αυτή έχουμε να κάνουμε με μικρές κοινωνίες που δεν εγγράφουν στον κόσμο των αντιλήψεών τους τον υπερκείμενο εξουσιαστικό έλεγχο και γι' αυτό τον αγνοούν. Καρπώνονται οικονομικά το φυσικό περιβάλλον, χωρίς σαφή οριοθέτηση και οι διαφορές που προκύπτουν στη βάση ενός εσωτερικού ανταγωνισμού επιλύονται σε σημαντικό βαθμό αυτοδίκαια. Εκτός δηλαδή του επίσημου, κυρίαρχου και κοινωνικά αποδεκτού δικαίου το οποίο λείπει από τις κτηνοτροφικές κοινωνίες του βουνού.⁶¹

Πρόκειται για κοινωνίες που υποκαθιστούν το ρόλο και την ισχύ κρατικών θεσμών ή τουλάχιστον ορισμένες όψεις του με ένα ιδιάζον ρυθμιστικό κανονιστικό πλαίσιο. Εκείνο που κυρίως αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς. Τους κανόνες αυτού του πλαισίου αναγνωρίζουν και κατανοούν και σ' αυτούς προσαρμόζονται. Ένα τέτοιο σύστημα άμεσης οικογενειακής-κοινοτικής οργάνωσης, δεν διαθλάται από την υπερκείμενη κρατική εξουσία. Προκύπτει από την τοπική συνεργασία ή σύγκρουση ανάμεσα στις οικογένειες που εντάσσονται σε μικρούς οικισμούς και τις παραγωγικές τους ή άλλες λειτουργίες. Κύριος στόχος η εξυπηρέτηση της οικογένειας, χωρίς την ικανοποίηση παράλληλων κοινωνικών λειτουργιών η άλλων αναγκών

⁶¹ Ας προσφύγουμε πάλι στην ανάλυση του ΔΕΡΤΙΛΗ Γ.: «Εδώ αντιθέτως, ξεκινούμε από την οικογένεια ως μονάδα παραγωγής και μάλιστα ως μονάδα υψηλής παραγωγικότητας· και ως το κατεξοχήν παραγωγικό κύτταρο της ελληνικής οικονομίας εδώ και αιώνες. Πρόκειται για οικογένεια μεσογειακού τύπου: πολυμήχανη, προσαρμοστική, πολύεργη (...). Στον μεσογειακό τύπο προσθέτουμε ένα πρόσθετο, ελληνικό χαρακτηριστικό που υπήρχε ανέκαθεν: η ελληνική οικογένεια ήταν και είναι και μια ιδιότυπη, συμπαγής οικονομική κοινοπραξία, απίστευτα εργατική όταν χρειάζεται για το δικό της όφελος, ένα κοινωνικό κύτταρο εγωπαθές και πανίσχυρο, τότε οχυρό απόρθητο και τότε ελαφρύ τεθωρακισμένο, ευέλικτο και επιθετικό. Ας μην ενθουσιαζόμαστε υπέρ το δέον. Η ίδια οικογένεια φυλακίζει ενίοτε τις παραγωγικές μονάδες σε μικρά και αντιπαραγωγικά μεγέθη· περιορίζει τις πολιτικές και κοινωνικές ιδέες των μελών της σε ορίζοντες στενούς· κληροδοτεί ανέκαθεν στα παιδιά της την δυσπιστία, ακόμη και την μοθηρία για οτιδήποτε κείται εκτός των οικογενειακών συνόρων, και τα εκπαιδεύει να είναι άτομα αλλά ποτέ πολίτες· να απομυζούν το δημόσιο χρήμα αλλά και να το σπαταλούν». Στο ίδιο, σσ. 20-21.

ευρύτερης σημασίας, τις οποίες θα όφειλε να επιβάλλει και να οριοθετήσει το κράτος.

Μπορεί λοιπόν ο τύπος της οικονομίας, όπως τον διαμορφώνει και τον επιβάλλει το έδαφος, να επιδρά στις νοοτροπίες, στις συμπεριφορές και στην καθημερινότητα των κατοίκων; Και πως εξειδικεύονται οι συνθήκες βίωσης στην κοινωνική οργάνωση και στις νοοτροπίες ή στις συμπεριφορές των ανθρώπων. Μία κοινωνία επικοινωνιακά ελλειμματική ενισχύει τον ανταγωνισμό μεταξύ των οικογενειών εφ' όσον το έδαφος γύρω από τον οικισμό δεν αρκεί πάντοτε για τις ανάγκες διατροφής των ζώων όλων των χωρικών. Με δεδομένο ότι στις περισσότερες περιπτώσεις δεν πρόκειται για ιδιόκτητη έγγεια περιουσία αλλά και για δημόσια εδάφη που φυσικά δεν έχουν οριοθετηθεί και καθίστανται πεδίο διενέξεων. Ακόμα όμως και οι ιδιόκτητες έγγειες περιουσίες χρησιμοποιούνται από τους βοσκούς που οδηγούν τα κοπάδια τους σ' αυτές, χωρίς ενημέρωση των κατόχων, συνήθως τις νυχτερινές ώρες. Καλλιεργείται ως εκ' τούτου ένα κλίμα τριβών και αντιπαλοτήτων που δημιουργεί τάσεις μιας ιδιότυπης οικογενειακής εσωστρέφειας και εμποδίζει τη συνειδητοποίηση της νομιμότητας, όπως και την σταδιακή εμπέδωση κανόνων κοινής αποδοχής ή τη δημιουργία συλλογικών, διαδραστικών λειτουργιών. Αντιθέτως δίνεται χώρος στην γένεση της αυθαιρεσίας η οποία με πρωτογονικό τρόπο εξυπηρετεί οικογενειακά ή συγγενικά συμφέροντα. Ως αποτέλεσμα όλων αυτών προκύπτουν η αυστηρότητα, ο εξαναγκασμός και η πειθαρχία, αφού μόνο έτσι εξασφαλίζεται η παραμονή της οικογένειας στον ανταγωνισμό και η προσαρμογή της στις απαιτήσεις του συστήματος.

Αντίθετα στην πεδιάδα ο νομικός ορθολογισμός είναι περισσότερο ορατός στη χρήση του εδάφους. Στη βάση των κανόνων του ισχύοντος νομικού πλαισίου η έγγεια ιδιοκτησία συνδυαστικά με την καλλιέργεια οδηγούν τις τοπικές κοινωνίες σε διαφορετικού τύπου αντιλήψεις και συμπεριφορές. Η αιτιολόγηση εντοπίζεται κυρίως στο χαρακτηρισμό του εδάφους: ιδιόκτητο/δημόσιο ή στην καλλιεργητική του διαχείριση: καλλιεργημένο/ακαλλιεργητο. Στην πεδιάδα γνωρίζουμε ότι κυριαρχεί η ιδιοκτησία στο έδαφος παράλληλα με την καλλιέργειά του. Ο συνδυασμός αυτός στηρίζει σε σημαντικό βαθμό την επιβίωσή της οικογένειας, αλλά και την αναπαραγωγή της. Άρα η αμφισβήτηση της αρχής της ιδιοκτησίας και της

χρήσης του εδάφους αυτονόητα θα έθετε σε κίνδυνο την ίδια την οικογένεια και την προοπτική της. Αυτός είναι κυρίως ο λόγος που καθιστά τη σχέση του χωρικού με τη γη περισσότερο συμβατή με την νομιμότητα.

Ταυτόχρονα οι ανταγωνισμοί, οι διενέξεις και οι οποιεσδήποτε διαφορές περιορίζονται πλέον εφ' όσον το ιδιοκτησιακό καθεστώς σταδιακά θεμελιώνεται και δεν αμφισβητείται. Ακόμα και η αυστηρότητα ενός οικιστικού συστήματος ή η πειθαρχημένη οικογενειακή εσωστρέφεια, που προκύπτουν από τον ανταγωνισμό της χρήσης του εδάφους, δεν ευνοούνται σε ένα περιβάλλον που νομιμοποιεί και ξεκαθαρίζει το ιδιοκτησιακό πρόβλημα.

στ. Το έδαφος και το νόημα των δικτύων. Είναι αυταπόδεικτο πως οι φυσικοί πόροι δεν είναι ανεξάντλητοι. Μπορούν να αποκτηθούν με θεσμοθετημένους ή παράτυπους τρόπους με σκοπό να ελεγχθούν ιδιοκτησιακά. Αποτελούν ισχυρό μέσο πλουτισμού στις αγροτικές κοινωνίες και αιτία ανταγωνισμού ή διαμάχης. Είναι το βασικό μέσον που τοποθετεί οικογένειες, ανθρώπους και ομάδες σε κλίμακες οικονομικής και κοινωνικής διαβάθμισης. Στη πραγματικότητα το έδαφος μπορούμε να το δούμε στις κοινωνίες αυτές, ως την πρώτη κεφαλαιακή και συμβολική αξία μετά από τον ίδιο τον άνθρωπο και εξ' αυτού ως στοιχειώδες προαπαιτούμενο ζωής. Με την έννοια ότι η επιβίωση εξαρτάται κατ' αρχήν από τα υλικά αγαθά, ελεύθερα ή οικονομικά, το έδαφος αποτελεί το κύριο αγαθό διασφάλισης της ζωής κάθε ανθρώπου. Παράλληλα το έδαφος στο κοινωνικό επίπεδο συνδιαμορφώνει την κοινωνική ταυτότητα. Είτε έχει μετατραπεί σε δρόμο φτιαγμένο από καλντερίμι στο εσωτερικό ενός οικισμού, είτε είναι χώμα και χαλίκι στην ευρύτερη περιοχή του, είναι ο χώρος που αναγνωρίζουν οι άνθρωποι, τους γίνεται οικείο, το χρησιμοποιούν και το καθιστούν εργαλείο της καθημερινότητάς τους. Είναι αυτό που οι κάτοικοι γνωρίζουν και ανάγουν σε μέρος της σκέψης τους. Είναι λοιπόν ένα βασικό αγαθό που ρυθμίζει την κοινωνική οργάνωση αλλά και τις κοινωνικές σχέσεις αφού δίνει νόημα στη δράση των υποκειμένων.

Είναι φανερό πως το έδαφος αποτελεί μία οικονομική, κοινωνική και συμβολική εμπειρία. Και με την ιδιότητά του αυτή καθίσταται ένας πολύμορφος κόμβος που πολλαπλά επίσης επιδρά στις αποφάσεις, στις νοοτροπίες, στις συμπεριφορές, στις ιεραρχήσεις. Προσδιορίζει τον τύπο της οικονομίας της

κοινωνικής οργάνωσης, αλλά αποτελεί και την υλική έκφραση των δικτύων.⁶² Ταυτόχρονα όμως και η κοινωνία όχι απλώς επιδρά, αλλά χρησιμοποιεί το έδαφος με την κατασκευή του οικισμένου χώρου. Σπίτια, δρόμοι, δημόσια και θρησκευτικά κτήρια. Αυτά καταγράφονται στη συνείδηση κάθε ανθρώπου, δηλαδή γίνονται γνώριμα και οικεία αγαθά. Δημιουργούν το αίσθημα της κοινωνικής και ατομικής ασφάλειας. Παράλληλα εγγράφεται και ταυτοποιείται μέσω των εικόνων ή παραστάσεων και συμβολισμών, η συλλογική και προσωπική ιστορία της κοινωνίας και των κατοίκων. Άρα το έδαφος και ο οικισμένος χώρος, αναμενόμενος και προσιτός μεταβάλλεται στο αναγκαίο περιβάλλον του κοινωνικού ιστού και των κόμβων που τον αποτελούν.

Το έδαφος αξιολογείται ως η σημαντικότερη οικονομική αξία στις αγροτικές κοινωνίες. Έχει και ιδιαίτερη συμβολική σημασία επειδή προσδιορίζει το επίπεδο της υλικής ζωής. Είναι υλικό κατ' αρχήν δεδομένο, αλλά και πολιτισμικό στη συνέχεια, από το οποίο εξαρτώνται οι άνθρωποι. Ο Σ. Χτούρης αναφέρει ότι μπορούμε να αναγνωρίσουμε παρόμοια στοιχεία στη σύγχρονη

---

⁶² Το έδαφος σε συνδυασμό με το κλίμα στις χωρικές κοινωνίες παίζει πολύ σημαντικό ρόλο. Καθορίζει τον τύπο της οικονομίας, την καθημερινότητα των ανθρώπων και εξ' αυτού την οργάνωση της ζωής τους. Η θέση που διατυπώνει ο DERRUAU M., για τις επιρροές του εδάφους και τους κλίματος, στη ζωή των ανθρώπων και των κοινωνικών συνόλων-οικισμών, πόλεων, διοικητικών κόμβων, σχέσεων κ.λ.π.-διατρέχουν, ολόκληρο το έργο του. Ενδεικτικά διαβάζουμε: «Η κατανομή των ανθρώπινων φαινομένων δεν είναι άσχετη από τις τοπικές συνιστώσες. Ακόμη και αν αρχικά το υποθέσουμε, μέσα από τις παραμορφώσεις που η πραγματικότητα επιβάλλει στα υποδείγματα, ξαναβρίσκουμε την επίδραση των τοπικών παραγόντων που ευνοούν ή δυσχεραίνουν αυτή ή εκείνη την κίνηση. Είναι σαν να χαρακτηρίζεται ο γεωγραφικός χώρος από έναν συντελεστή τραχύτητας, που μεταβάλλεται ανάλογα με τον τόπο ή την κατεύθυνση. DERRUAU M., ό.π., σσ. 27-28. Αλλά και ο BRAUDEL F., αναφέρεται στο ρόλο του εδάφους: «Το βουνό έχει ίση ευθύνη, αν όχι μεγαλύτερη, για την απομόνωση των πληθυσμών. Αυτό γεννά, ακόμη και μπροστά στα δικά μας μάτια, τους παθιασμένους και σκληρούς παράνομους στο Οργκόζολο και αλλού, τους οποίους οδηγεί στην εξέγερση...». Για την πεδιάδα σημειώνει: «Αυτό συμβαίνει σχεδόν με όλες τις καλλιέργειες της πεδιάδας. Αυτοί οι τόποι που δουλεύονται εύκολα, όπου τα αυλάκια της άροσης προχωρούν σε ευθεία γραμμή, είναι κατάλληλοι για την τακτική χρήση των βοδιών και των βουβαλιών, αυτών των ζώων που χρησιμοποιούντο ως μηχανικά μέσα. Μόνο κατά το θερισμό και τον τρύγο καταφεύγουν στην εργασία των ορεισίβιων ημερομίσθιων καλλιεργητών. Αυτοί δουλεύουν μερικές εβδομάδες και κατόπιν γυρίζουν πίσω στα σπίτια τους...» BRAUDEL F., ό.π., σσ. 45, 87.

βιομηχανική κοινωνία. Το κεφάλαιο όπως είναι γνωστό αποτελεί ένα οικονομικό και κοινωνικό δεδομένο που έχει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των δικτύων που συγκροτούν τη δομή της σύγχρονης κοινωνίας. Ομοίως το έδαφος για τους αγροτικούς οικισμούς αποτελεί το κύριο στοιχείο στη συγκρότηση ενός δικτύου σχέσεων που οργανώνουν τις τοπικές κοινωνίες. Πρόκειται για τις σχέσεις μεταξύ των κατοίκων ενός οικισμού, τις σχέσεις στο εσωτερικό των οικογενειών, τις ενδοοικιστικές εξουσιαστικές σχέσεις και παράλληλα πολιτικές που διαμορφώνονται και προσδιορίζονται νοηματικά στη βάση αυτού του υλικού αγαθού. Το έδαφος δηλαδή στην αγροτική και κτηνοτροφική κοινωνία όπως το κεφάλαιο στη βιομηχανική, αποτελούν υπερκείμενες οντότητες και υποτάσσουν τα υποκείμενα που δρουν υπό την επιρροή τους.

Όμως από οικονομικό μέσο μεταμορφώνεται σε ισχυρό κοινωνικό συμβολισμό και με την ιδιότητά του αυτή αποτελεί πλέον κριτήριο κοινωνικής ένταξης, συνοχής και δικτύωσης. Με τη μορφή του έγγειου κεφαλαίου το έδαφος μπορεί στην πραγματικότητα να ενσωματώσει τις οικογένειες, να εξισορροπήσει συμφέροντα και αντίρροπες δυνάμεις και να εξασφαλίσει τη συνοχή. Διαμορφώνει έτσι υποκείμενα λειτουργίες και σχέσεις. Οι κυρίαρχες αντιλήψεις, οι συμπεριφορές και οι επαφές διαμεσολαβούνται μέσα από την αναφορά τους σ' αυτό το οικονομικό - κοινωνικό αλλά και συμβολικό μέσο. Γι' αυτό λοιπόν γίνεται κόμβος-ρυθμιστής των δικτύων.

Ο Max Derriau προτείνει την προσέγγιση των χωρικών κοινωνιών με την αξιοποίηση της γεωμετρίας, δηλαδή της επιστήμης του χώρου, μέσα στον οποίο κατανέμονται σημεία, οικονομικοί χώροι και οικισμοί. Στη βάση της λογικής αυτής εντοπίζονται και αναλύονται πυκνώματα, αραιώματα, τοποθετήσεις στο χώρο ή στο έδαφος: οικισμοί στη νότια θέση των βουνών, δίπλα σε ποτάμια, παρεμβολές ακατοίκητων εδαφών, κλιματολογικοί εξαναγκασμοί στην κατοίκηση κλπ. Ανάλογη μπορεί να είναι και η δικτύωση μεταξύ τους σε μια εποχή που οι δρόμοι ταυτίζονται με τα δίκτυα. Τέτοιες λόγου χάριν στη περίπτωση της μελέτης μας είναι οι οδικές προσβάσεις για την βόσκηση των κοπαδιών στους κτηνοτροφικούς ορεινούς οικισμούς, ή για την καλλιέργεια στους πεδινούς, τα περάσματα μεταξύ των βουνών, η προσπέλαση των ποταμών και λαγκαδιών.

Χωρίς ο γνωστός γεωγράφος να έχει ως βασικό του στόχο την ανάλυση των γεωγραφικών δικτύων ή τουλάχιστον χωρίς να το αναφέρει, μας περιγράφει και μας μεταφέρει με γλαφυρότητα τις εικόνες των δικτύων του αστικού και του αγροτικού χώρου. Τα οδικά δίκτυα, οι αποστάσεις, οι άνθρωποι, τα εμπορεύματα και οι χώροι παραγωγής συνδεδεμένα και συσχετιζόμενα μεταξύ τους διαπλέκουν την λογική των δικτύων. Ασκήι μάλιστα κριτική στις αυστηρές γεωμετρικές μεθόδους επειδή αποστασιοποιούνται από την πραγματικότητα, υποτασσόμενες σε μία τυπική μαθηματική λογική παρά στις κοινωνικές αναγκαιότητες ή στις γεωγραφικές συνθήκες.⁶³ Αναφέρεται στους κόμβους οι οποίοι μπορεί να είναι διάφορα σημεία όπως είναι η συνάντηση δρόμων, ή περιοχών συνάθροισης ανθρώπων όπως είναι οι πόλεις, αλλά και στην ιεράρχησή τους ανάλογα με την αξία τους ή τη σημασία των λειτουργιών τους στο δίκτυο. Στη λογική βεβαίως των δικτύων πρέπει να ενταχθούν και άλλα στοιχεία του χώρου ή του φυσικού περιβάλλοντος που αποκτούν κοινωνική διάσταση. Το κλίμα λόγου χάριν σε συνάρτηση με τις καλλιέργειες ή οποιαδήποτε άλλη περιβαλλοντική συνθήκη μπορεί να χρησιμοποιηθεί και να αποδώσει στον άνθρωπο, όπως το υψόμετρο, το ανάγλυφο, η πανίδα και η χρήση της, οι ιδιότητες του εδάφους, το νερό κλπ, καθίσταται κόμβος και μέρος του δικτύου.

---

⁶³ Η κριτική του DERRUAU M., στις μαθηματικές-γεωγραφικές προσεγγίσεις είναι η ακόλουθη: «Μερικοί συγγραφείς δίνουν στη *νέα γεωγραφία* χαρακτήρα μεθοδολογικό, εννοιολογικό. Έτσι, όμως, υπάρχει ο κίνδυνος να χαθεί μέσα σε έναν κλειστό προβληματισμό γύρω από το αντικείμενό της και τον ίδιο της τον εαυτό, ή ακόμη μέσα στην αυταρέσκεια στην οποία οδηγεί η χρήση του λογισμού ως αυτοσκοπού (...). Εκείνο, όμως, που προέχει είναι να μπορούν να γίνουν αποδεκτές οι συνεισφορές της νέας γεωγραφίας, χωρίς εμπλοκές-με αφορμή το χώρο-σε μια φιλοσοφία ή σε ένα μαθηματικό παιχνίδι». Βλ. DERRUAU M., ό.π., σ. 27.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Διαοικογενειακός Δικτυακός Χώρος μέχρι τη Λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

4.1 Παλαιοί κάτοικοι

Η διείσδυσή μας στα δημοτολόγια των οικισμών της Ηλείας,¹ έδειξε ότι ως οι παλαιοί κάτοικοι² είναι οι γεννηθέντες και εγγεγραμμένοι στις οικογενειακές μερίδες, κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ή στις αρχές του 20^{ου}. Αποτελούν το πρώτο γνωστό πληθυσμιακό σύνολο κάθε οικισμού και αυτονότητα είναι εγκατεστημένοι νωρίτερα από τους νέους κατοίκους που ακολούθησαν, δηλαδή τους επήλυδες και τους σώγαμπρους. Η προγενέστερη καταγωγή των παλαιών κατοίκων δεν είναι γνωστή, αφού οι καταγραφές του δημοτολογίου ξεκινούν

---

¹ Η ανάλυσή μας στηρίχθηκε στη μελέτη των δημοτολογίων τεσσάρων οικισμών: Δουνεικών Λεβεντοχωρίου, Καρδαμά και Σκαφιδιάς. Και οι τέσσερις οικισμοί βρίσκονται στο κέντρο και στα δυτικά του της Ηλειακής πεδιάδας, σε μικρή απόσταση μεταξύ τους. Στο εξώφυλλο των δημοτολογίων αναγράφεται με εντυπωμένα κεφαλαία γράμματα ο τίτλος: «ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΗΤΡΩΟΝ ΔΗΜΟΤΩΝ». Κάτω από τον τίτλο, χειρογράφως αναγράφεται το όνομα της κοινότητας: «Κοινότης Λεβεντοχωρίου». Τα δημοτολόγια είναι βιβλία διαγραμματισμένα τα οποία συμπληρώνονται από το γραμματέα της κοινότητας. Εγγράφονται συγκεκριμένα οι οικογενειακές μερίδες των κατοίκων κάθε οικισμού. Τα κοινοτικά καταστήματα μετά τη σύσταση των «Καποδιστριακών Δήμων» έκλεισαν, οι γραμματείς των κοινοτήτων έγιναν υπάλληλοι στις δημοτικές υπηρεσίες και τα Δημοτολόγια μεταφέρθηκαν στην έδρα του Δήμου. Εν προκειμένω στον Πύργο. Άλλαξε και ο τίτλος του Δημοτολογίου που αναφέρει χειρογράφως: «Μητρώο Δημοτών. Δημοτικό Διαμέρισμα Λεβεντοχωρίου». Το ίδιο ισχύει και για τα Δημοτολόγια των Δουνεικών και του Καρδαμά που υπάγονται στο Δήμο Αμαλιάδας.

² Η ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ Μ. (=, *Ιστορική Δημογραφία*, ό.π., σσ. 44-46) αναφέρεται στην «τυπολογία των πληθυσμών» και ειδικότερα στον πληθυσμό «παλαιού τύπου» και μέσα από τη διάκριση αυτή αναλύει τη δυναμική μιας δημογραφικής αλλαγής, της μετάβασης δηλαδή από τον πληθυσμό «παλαιού» σε έναν άλλο πληθυσμό «νέου» τύπου.

από τις δικές τους οικογένειες, χωρίς καμιά αναφορά στις προηγούμενες γενιές.³ Είναι γνωστό μόνο ότι οι γονείς τους ήταν εγκατεστημένοι στην περιοχή πριν τις γεννήσεις των παιδιών τους, χωρίς όμως να γνωρίζουμε αν οι ίδιοι ήταν γηγενείς ή επήλυδες.⁴ Οι οικογένειες τους μπορούν να θεωρηθούν ως οι παλαιότερες και τα μέλη τους ως οι παλαιοί κάτοικοι κάθε οικισμού και να αναλυθούν χωριστά. Γι' αυτό και η προσέγγισή μας⁵ αρχίζει με την πρώτη γνωστή γενιά⁶ των

³ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεικών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεικών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

⁴ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεικών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεικών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

⁵ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεικών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεικών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

⁶ Τα λεξικά αποδίδουν στον όρο «γενεά» τουλάχιστον τρεις έννοιες: α) σύνολο ατόμων που κατάγεται από τον ίδιο πρόγονο, β) χρονική διάρκεια που αντιστοιχεί στη διαφορά ηλικίας μεταξύ «γονέων» και «παιδιών» και γ) σύνολο ατόμων που έχουν την ίδια περίπου ηλικία. Πέρα όμως από αυτές τις έννοιες, συνδέουμε συνήθως τον όρο μ' ένα ιστορικό γεγονός, συνδέουμε δηλαδή ένα συγκεκριμένο γεγονός και μια ολόκληρη γενεά που συνειδητοποιεί τον εαυτό της μέσω μιας εξαιρετικής στιγμής κατά τη νεότητά της και που αντλεί από αυτήν την ταυτότητά της. Στην περίπτωση μας αυτό μπορεί να ισχύει για τις γενιές των επήλυδων και σώγαμπρων με καθοριστικό το γεγονός της άφιξής τους στους οικισμούς υποδοχής. Στο ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ, Λ., ό.π., σ. 154 αναφέρεται ότι «η γενεά εισάγει στην έννοια του χρόνου (και της συνδεδεμένης με την ηλικία ακμής και παρακμής) την διάσταση της συνέχειας του ανθρώπινου είδους αλλά και της κοινότητας των ανθρώπων, της αλληλεγγύης του παρόντος με το παρελθόν και το μέλλον αυτού του είδους και αυτής της κοινότητας. Όπως αναφέρει και ο Mayall (2002): «η μελέτη της έννοιας της γενεάς αφορά προφανώς και κυρίως τη διαδικασία συνέχειας και αλλαγής, πως το παρελθόν διαμορφώνει το παρόν και το μέλλον, μέσω των δραστηριοτήτων προσώπων που γεννιούνται και εκπαιδεύονται σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους».

παλαιών κατοίκων και συνεχίζεται με την ανάλυση των επόμενων γενεών.⁷ Με παρόμοιο τρόπο αναλύονται και οι δύο άλλες πληθυσμιακές κατηγορίες.⁸

---

⁷ Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυσή μας, είναι αναγκαίος ο υπομνηματισμός στο έργο ΛΕ ΓΚΟΦ, Ζ. κ.ά., ό.π., σσ. 178-179 περί των μεθόδων έρευνας και μελέτης στην ιστορία: «η μέθοδος των πολλαπλών προσεγγίσεων (εδώ η διάκριση στις τρεις πληθυσμιακές κατηγορίες: παλαιοί κάτοικοι, επήλυδες, σώγαμπροι) ορισμένες φορές επιβάλλεται λίγο πολύ από την κατάσταση των τεκμηρίων, αφού κάθε τύπος πηγών απαιτεί διαφορετική μεταχείριση στο εσωτερικό μιας συνολικής προβληματικής (...) η χρονολόγηση πρέπει να συνοδεύεται από μια άλλη απαραίτητη διαχείριση της διάρκειας προκειμένου να καθίσταται ιστορικά επιδεκτική σκέψης: την *περιοδολόγηση* (εδώ η διάκριση σε 1^η, 2^η, 3^η και 4^η γενιά παλαιών κατοίκων, επήλυδων και σώγαμπρων). Κατά τον Gordon Leffe «η περιοδολόγηση είναι απαραίτητη σε κάθε μορφή ιστορικής κατανόησης και αποτελεί μια εμπειρική διαδικασία που διαπλάθεται από τον ιστορικό». Και επειδή δεν υφίσταται ακίνητη ιστορία, ούτε η ιστορία είναι καθαρή μεταβολή, αλλά η μελέτη των σημαντικών μεταβολών, «η περιοδολόγηση αποτελεί το βασικό εργαλείο νόησης των σημαντικών μεταβολών». Ο ΑΛΕΞΑΚΗΣ ΕΛ. (= *Τα παιδιά της σιωπής*, Αθήνα, Παρουσία, 1966, σ. 168) αναφέρει ότι στις περισσότερες κοινωνίες που έχουν ομάδες καταγωγής το βάθος τους δεν ξεπερνάει κατά κανόνα αυτόν τον αριθμό γενεών, ο οποίος αναλογεί σε δύο τρεις γενεές πάνω από το Ego (πρόσωπο), δηλαδή πατέρας παππούς, ίσως και προσπάππους, και σε δύο τρεις γενεές κάτω απ' αυτό, δηλαδή παιδιά, εγγόνια σπάνια και δισέγγονα, που μπορεί να γνωρίσει. Βλ. σχετικά και στο HERITIER FR., *L' exercice de la parente*, Paris, Hautes Etudes, Gallimard-Le Seuil, 1981, σ. 163.

⁸ Στη συλλογή Τομαρά-Σιδέρη Μ., (επιμ.) «Εξέλιξη Πληθυσμού και Νοοτροπίες», Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Φάκελος Κειμένων, [Αθήνα, 2004] περιέχονται αποσπάσματα κειμένων μεταξύ των οποίων και του LE GOFF, J., «Οι νοοτροπίες. Μια διφορούμενη ιστορία», *Το έργο της Ιστορίας*, ό.π., όπου (σ. 318) γίνεται μια γενίκευση χρήσιμη για κάθε σχετική έρευνα: «ο ιστορικός της νοοτροπίας οφείλει να υποκαθιστά και τον κοινωνιολόγο. Γενικά, αντικείμενό του είναι το συλλογικό. Νοοτροπία σ' ένα ιστορικό άτομο είναι ό,τι κοινό τον συνδέει με τους άλλους ανθρώπους του καιρού του». Η σημασία της μελέτης της χρονικής διάρκειας μιας πληθυσμιακής (οικιακής) κατηγορίας εξετάζεται στο FINE-SOURIAC A., «La Famille-Souche Pyreneene au XIXe Siecle: Quelques Reflexions de Methode» *Annales E.S.C.* 32, 1977, σσ. 478-787 και στο LASLETT P., WALL R. (επιμ.), *Household and Family in Past Time*, Cambridge, Cambridge University Press, 1972, σσ. 32-34. Αλλά και η ΚΑΥΤΑΝΤΖΟΓΛΟΥ Ρ. (=, *Συγκρότηση και εξέλιξη της οικιακής ομάδας: Συρράκο, 1898-1929*. Αθήνα, Διδακτορική Διατριβή Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο, 1992, σσ. 3-4) αναφέρει ότι η διαχρονική προσέγγιση της οικιακής ομάδας έχει τεθεί από το σύνολο των ερευνητών στο χώρο της ιστορικής δημογραφίας και της ανθρωπολογίας ως ελάχιστη προϋπόθεση για τη θεμελίωση έγκυρων συμπερασμάτων.

Θα πρέπει να επαναλάβουμε εδώ πως τα δημοτολόγια, βασική και πρωτογενής πηγή της μελέτης μας, δεν καταγράφονται για να εξυπηρετήσουν τους ερευνητές, αλλά αποκλειστικά τις ανάγκες της κοινότητας και τις υπερκείμενες κρατικές λειτουργίες, από τις οποίες τελικά επωφελείται η ίδια η κοινωνία. Τα δημοτολόγια καταγράφουν αρχικά κατ' αλφαβητική σειρά τις οικογένειες που κατοικούν στον οικισμό.⁹ Στη συνέχεια οι οικογένειες καταγράφονται με χρονολογική σειρά δηλαδή ανάλογα με την ημερομηνία δημιουργίας τους που συνήθως είναι η ίδια με την ημερομηνία του γάμου.

Από τη δημοτολογική καταγραφή προκύπτει ότι η οικογένεια με τα μέλη της, αποτελεί μία οιασδήποτε «δικτυακή οντότητα», αλλά η ένταξη του συνόλου των οικογενειών ως κόμβων σε μία ευρύτερη δικτύωση συγγενειών ή ενδοοικιστικών συνδέσεων, δεν είναι εμφανής ούτε αυτονόητη. Η προσαρμογή των πηγών και των πληροφοριών που περιέχουν, στην οπτική των δικτύων, προκύπτει από την επεξεργασία του διαθέσιμου αρχειακού υλικού, που επιτρέπει παράλληλα την αναγνώριση των «κόμβων» και των «ακμών», αλλά και τη συγκρότηση ενός «διαοικογενειακού δικτυακού χώρου».

Η σύνδεση στοιχείων που παρέχουν οι στατιστικές απογραφές απογραφές του Ελληνικού κράτους¹⁰ και διάφορες ειδικές έρευνες¹¹ για τους οικισμούς της Πελοποννήσου, ο Καρδαμάς και η Σκαφιδιά είναι οικισμοί παλαιότεροι ως προς την σύστασή τους σε σχέση με τα Δουνεϊκά και το Λεβεντοχώρι. Στην περίπτωση μάλιστα ισοδύναμων, κατά τον 20^ο αιώνα,

---

⁹ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

¹⁰ Ο οικισμός Δουνεϊκά καταγράφεται για πρώτη φορά με την παλιά ονομασία (Misolongaki, Μεσολογκάκι) στην απογραφή που διενεργήθηκε στο πλαίσιο της "Επιστημονικής έρευνας" του στρατηγού Μαιζώνος. ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ., ό.π., σ. 35. Το Λεβεντοχώρι σημειώνεται για πρώτη φορά σε απογραφή των οικισμών του έτους 1863, ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ., στο ίδιο. σ. 236.

¹¹ Αναφέρομαι ειδικώς σε αυτήν του ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β., (= ό.π., σσ. 271-275), ο οποίος όπως σημειώσαμε, βασίζεται στις απογραφές του Grimani, καταγράφονται στις αρχές του 18^{ου} αιώνα στον Καρδαμά 83 κάτοικοι και στην Σκαφιδιά 21 κάτοικοι. Οι δύο άλλοι οικισμοί (Δουνεϊκά και Λεβεντοχώρι) άρχισαν να δημιουργούνται εκατό χρόνια αργότερα.

πληθυσμιακά οικισμών του ιδίου γεωγραφικού περιβάλλοντος, όπως είναι ο Καρδαμάς και τα Δουνείκα, φαίνεται πως η χρονική διαφορά στη σύστασή τους, επιδρά στον αριθμό των οικογενειών και στο συνολικό πληθυσμό τους, όπως τουλάχιστον καταγράφεται στις απογραφές του 19^{ου} αιώνα (βλ. πίνακας 4.1).¹² Αυτές οι πληθυσμιακές διαφορές που προκύπτουν από την παλαιότητα των οικισμών, εντοπίζονται και στα δημοτολόγια προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα.¹³ Σε ένα κοινό γεωφυσικό περιβάλλον με κοινές οικονομικές λειτουργίες, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο πληθυσμός ενός οικισμού που προϋπάρχει είναι μεγαλύτερος ενός άλλου που βρίσκεται στη φάση της αρχικής του δημιουργίας.

---

¹² Στη μελέτη της TODOROVA N.M. (=σσ. 21-22) διαπιστώνεται στην Ελλάδα μια άνιση κατανομή μεταξύ των δύο φύλων. Στις αιτιάσεις αυτής της διαπίστωσης συγκαταλέγεται «...η υψηλότερη θνησιμότητα των γυναικών (τόσο η μητρική όσο και η λεχωνική θηλυκή θνησιμότητα) λόγω της σχετικής αμέλειας της γυναικείας υγείας, -ένα δημογραφικό καθεστώς υψηλής γονιμότητας και υψηλής θνησιμότητας με συνακόλουθη υπερίσχυση των νεότερων ηλικιακών ομάδων μεταξύ των οποίων οι γυναίκες δεν κατέχουν τη βιολογική υπεροχή, -η συγκριτικά περιορισμένη μετανάστευση, αντίστροφα στις περιπτώσεις της μετανάστευσης, οι άντρες αποτελούν την πλειοψηφία των μεταναστών, -και η υποαπαρίθμηση των γυναικών. Χαρακτηρίζοντας την ανδρική επικράτηση ως ένα «απίθανο εύρημα το οποίο μπορεί να αντανακλά την σχετική σπουδαιότητα που αποδίδεται στα δύο φύλα την ίδια στιγμή» μερικοί συγγραφείς συμπεραίνουν ότι όλες οι ελληνικές απογραφές πριν το 1920 ήταν ανακριβείς λόγω της εκτεταμένης υπο-αναφοράς (ελλιπούς πληροφόρησης) και των ανακριβειών. Στην Ελλάδα, χωρίς να αρνούμαστε την ανδρική πλειοψηφία, αποδεικνύεται ότι υπήρχε μια ξεκάθαρη υπο-αρίθμηση των γυναικών κατά τη διάρκεια του τελευταίου μισού του 19^{ου} αιώνα. Πρόκειται δηλαδή για μια ουσιώδη υπο-απογραφή των θηλυκών γεννήσεων».

¹³ Σύμφωνα με την απογραφή του της γαλλικής αποστολής του Στρατηγού Μαιζώνος του έτους 1830 οι παλαιότεροι οικισμοί Καρδαμάς και Σκαφιδιά αριθμούν 15 και 20 οικογένειες αντίστοιχα. Από την άλλη πλευρά το Μεσολογγάκι (Δουνείκα) αριθμεί 7 οικογένειες, ενώ το Λεβεντοχώρι δεν υφίσταται ακόμη. ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ., ό.π., σσ. 35, 42. Όπως δηλαδή συνέβη και με άλλα χωριά της περιοχής, που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, ο πληθυσμός τους στην αρχική περίοδο, ήταν συνήθως μικρότερος των προϋπαρχόντων παλαιότερων οικισμών.

Πίνακας 4.1

Οικογένειες και άτομα της πρώτης γενιάς παλαιών κατοίκων (18^{ος}-19^{ος} αιώνας)

α. Οικογένειες (18^{ος}-19^{ος} αι.)

Οικισμοί	1700	1829	1880
Καρδαμάς	32	15	36
Δουνεϊκά		7	15
Λεβεντοχώρι		-	10
Σκαφιδιά	5	20	8

β. Άτομα (18^{ος}-20^{ος} αι.)

Οικισμοί	1700	1879	1889	1896	1907
Καρδαμάς	83	156	351	456	527
Δουνεϊκά		137	266	351	515
Λεβεντοχώρι		56	104	106	124
Σκαφιδιά	21	110	114	130	114

Πηγή: ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β., *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας, 1987, σ. 273. ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ., *Γεωγραφική Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξης της Ελλάδος, 1821-1971*. Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1973, Τ. Α', μέρος Ι, σσ. 35, 42. ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ., *Γεωγραφική Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξης της Ελλάδος, 1821-1971*. Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1973, Τ. Α', μέρος ΙΙ, σσ. 71-72, 134-135, 202, 281-282.

α. *Νύφες και γάμοι στα ενδοοικιστικά ή εξωοικιστικά δίκτυα*. Οι γάμοι κατατάσσονται σε χρονικές περιόδους και για τους τέσσερις οικισμούς.¹⁴ Διευκολύνεται με αυτό τον τρόπο η παράλληλη δι-οικιστική ανάγνωση παράλληλων δικτύων και συμπεριφορών που οδηγούν στο γάμο και επιδρούν στο μηχανισμό συγκρότησης και λειτουργίας των τοπικών κοινωνιών. Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε γενικά τους γάμους της παλαιότερης γνωστής γενιάς, δηλαδή εκείνους που τελέστηκαν μεταξύ του 1890 και 1920.¹⁵ Σ'

¹⁴ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

¹⁵ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα

αυτό το πλαίσιο αναζητάται η καταγωγή των νεαρών νυφών (γυναικών-συζύγων) που εγκαθίστανται στους οικισμούς των ανδρών τους. Πρόκειται για ένα σχετικά μικρό αριθμό γυναικών, επειδή και ο αριθμός των «οικογενειακών μερίδων» –όπως εμφανίζονται στα Δημοτολόγια¹⁶ στις οποίες ανήκουν είναι αντίστοιχα μικρός. Οι νεαρές σύζυγοι, με διαφορετικές καταγωγές, προστίθενται στους κατοίκους των τεσσάρων χωριών που εξετάζουμε, κατά τη διάρκεια της πρώτης χρονικής περιόδου δηλαδή μέχρι το 1920.¹⁷ Είναι φανερό πως η

Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2). Στα Μητρώα Δημοτών σημειώνονται οι ημερομηνίες των γάμων που αποτελούν και την έναρξη σύστασης της οικογένειας. Στα χρονικά όρια τέλεσης των γάμων των παλαιών κατοίκων και στους τέσσερις οικισμούς συμπεριλαμβάνονται και τα έτη τέλεσης των δεύτερων γάμων των ανδρών συζύγων. Σύμφωνα λοιπόν με τα δημοτολόγια των οικισμών η καταγραφή των οικογενειακών μερίδων ακολουθεί μία εμφανή αρρενοκεντρική λογική, προσαρμοζόμενη ασφαλώς στην κατεστημένη κοινωνική πρακτική. Πρόκειται για συμπεριφορά που συνδυάζεται με την οικιστική σταθερότητα του άνδρα και την ανάλογη μετακίνηση της γυναίκας - συζύγου αν και κάτι τέτοιο δεν αποτελεί αναγκαιότητα.

¹⁶ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2)

¹⁷ Για όλες τις νύφες που θα δούμε να καταφθάνουν στους υπό μελέτη οικισμούς μας στη διάρκεια των ετών ισχύει αυτό που αναφέρεται στο ΚΑΤΑΚΗΣ, Χ., *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας. Ψυχοκοινωνικές διεργασίες*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998, σσ. 132-133 ότι τη νύφη που πήγαινε σε ξένο τόπο την συνόδευε για πολλά χρόνια ο χαρακτηρισμός «ξενομερίτισσα». Το καινούργιο περιβάλλον στο οποίο ερχόταν, ήταν εντελώς άλλος τόπος και κάποιες φορές αφιλόξενος και εχθρικός:

«Ευχήσου με, μανούλα μου, τώρα στο κίνημά μου,
που φεύγ' από το σπίτι μας να πάω σε ξένο σπίτι».

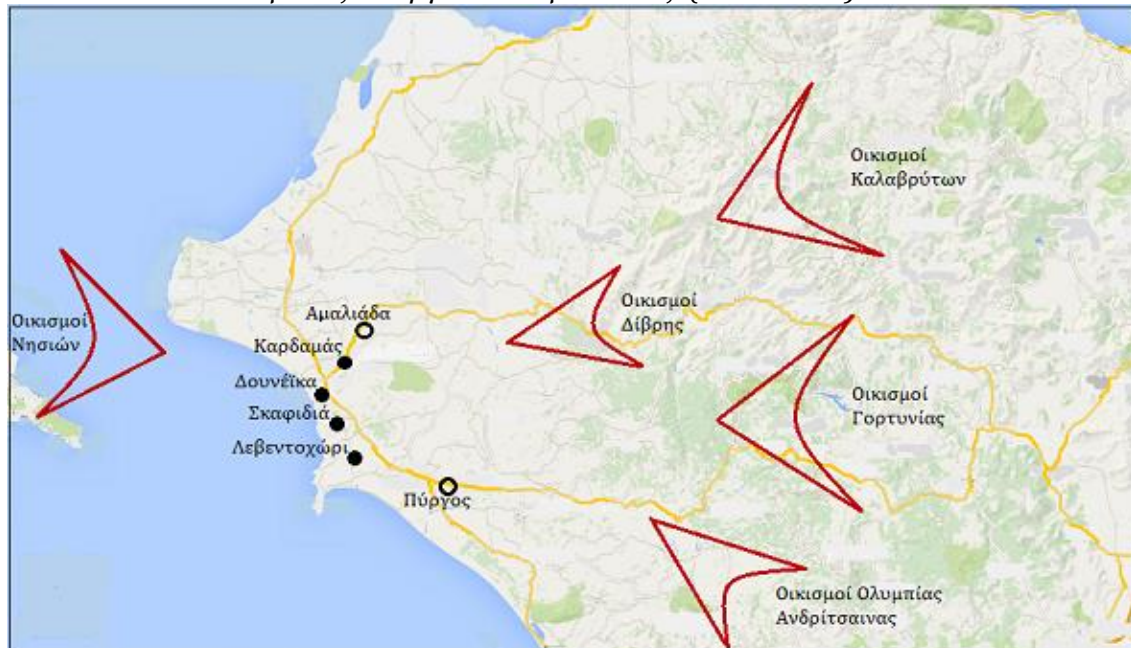
Για να τη δεχτεί η κοινότητα της καινούργιας πατρίδας, έπρεπε να παρακολουθήσει για καιρό τη συμπεριφορά της, να την περάσει «από ψιλό κόσκινο». Βασικό κριτήριο ήταν η συμπεριφορά της στα πεθερικά και ιδιαίτερα στη μάνα του άντρα της:

«Νύφη μου καλορίζικη και καλογερασμένη
νύφη μου, 'κει που θε να πας εις τα πεθερικά σου,
σαν μαντζουράνα να σταθείς,
σαν δυόσμος να φουντώσεις».

διαδικασία του γάμου που περιλαμβάνει τη μετακίνηση της νύφης, εξυπηρετείται μέσω δικτύων που συνδέουν οικογένειες και χωριά.

Χάρτης 4.1

Περιοχές προέλευσης των επήλυδων και οι οικισμοί της έρευνας μεταξύ Πύργου και Αμαλιάδας. (1880-1990)

Πηγή: www.maps.google.gr / Επεξεργασμένος χάρτης

Στους δύο παλαιότερους οικισμούς, τον Καρδαμά και τη μικρότερη Σκαφιδιά, σύμφωνα με τα επεξεργασμένα στοιχεία του πίνακα 4.2, κατά πλειοψηφία μετεγκαθίστανται νύφες από άλλους οικισμούς. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργούνται στην περίοδο 1880-1920 28 νέες οικογένειες στον Καρδαμά (σε ποσοστό 73,7%) και 8 νέες οικογένειες στη Σκαφιδιά (σε ποσοστό 66,7%). Στα

ή

«Αποχαιρέτα, νύφη μου, όλους τους συγγενείς σου
μα πρώτα τσι γονείς σου, τα μπιστικά σου αδέρφια
κι αιπείς τσι φιλενάδες σου και τσι καλούς γειτόνους»

Ο ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ. (=, ό.π., σ. 105) αναφέρει ότι «...για το ότι η ανδροπατροτοπική εγκατάσταση αποτελούσε τον κανόνα στη Στερεά και την Πελοπόννησο κατά τον 19^ο αιώνα δεν υπάρχουν στατιστικές και αριθμοί για να δειχθεί, υπάρχουν όμως οι εκατοντάδες, οι χιλιάδες περιγραφές για τα έθιμα και τα τραγούδια του γάμου που έχουν συγκεντρώσει οι λαογράφοι. Σ' όλες αυτές τις περιγραφές κεντρικό στοιχείο είναι πάντα η εγκατάσταση της νύφης στο πατρικό σπίτι του γαμπρού, η υποδοχή από την πεθερά, ...»

Δουνεϊκα η τάση είναι διαφορετική και περισσότερο ενδογαμική. Η επιλογή της νύφης-συζύγου στις περισσότερες περιπτώσεις (σε ποσοστό 60%) γίνεται μέσα από τον ίδιο οικισμό, γεγονός που οδηγεί σε δικτυώσεις διαφορετικού τύπου και χαρακτήρα, ενώ οι κοπέλες που μετακινήθηκαν από άλλους οικισμούς για να παντρευτούν καλύπτουν λιγότερες περιπτώσεις (το υπόλοιπο 40%). Στο Λεβεντοχώρι ισοκατανέμονται οι γάμοι με νύφες από άλλες περιοχές και οι γάμοι μεταξύ συντοπιτών (βλ. πίνακας 4.2). Το πρόβλημα βεβαίως στο σημείο αυτό, είναι ότι η μικρή έκταση των πληροφοριών περιορίζει την αξία τους και οι όποιες εκτιμήσεις μπορεί να θεωρηθούν συμπτωματικές. Όμως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια ότι στην ουσία τους αυτές οι αριθμητικές εκτιμήσεις τείνουν να επαναλαμβάνονται στις επόμενες γενιές και βαθμιαία να συνιστούν μία βεβαιωμένη συμπεριφορά.¹⁸

Πίνακας 4.2

Ενδοοικιστικοί και εξωοικιστικοί γάμοι περιόδου 1890-1924

Οικισμοί	Αριθμοί γάμων			Αναλογίες	
	εσωτερικοί	εξωτερικοί	ΣΥΝΟΛΟ	εσωτερικοί	εξωτερικοί
Καρδαμάς	10	28	38	26,3%	73,7%
Δουνεϊκα	9	6	15	60,0%	40,0%
Λεβεντοχώρι	5	5	10	50,0%	50,0%
Σκαφιδιά	4	8	12	33,3%	66,7%
ΣΥΝΟΛΟ	28	47	75	37,3%	62,7%

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

¹⁸ Στη γλώσσα των εννοιών, όπως αναφέρεται στο ΑΛΕΞΑΚΗΣ ΕΛ. (= *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή Μάνη*, ό.π., σσ. 282-284): «... η εξωγαμία είναι ο κανόνας σύμφωνα με τον οποίο κατά το γάμο τα μέλη ενός γένους, μιας μονογραμμικής δηλαδή συγγενικής ομάδας, πατρογραμμικής ή μητρογραμμικής, οφείλουν να βρουν σύζυγο έξω από την ομάδα αυτή. Θεωρητικά η ενδογαμία των γενών δεν μπορεί να είναι απεριόριστη γιατί αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή τους εφόσον οι εξ αγχιστείας σχέσεις θα υπερκάλυπταν τις συγγενικές. Οι ενδογαμικές τάσεις αναλύονται και στο KIRCHOFF P., *The Principles of Clanship in Human Society*, Davidson J. Anthropol. I, 1955, σσ. 1-10.

Ποιά ζητήματα όμως προκύπτουν από ένα δίκτυο συντοπιτών που οδηγεί στο γάμο ή από ένα δίκτυο που συνδέει ανθρώπους διαφορετικής καταγωγής; Και ακόμη τι απορρέει από τις αδιάκοπες γαμικές ακολουθίες δηλαδή από το γεγονός ότι αρκετές νέες-σύζυγοι κατάγονται από τον ίδιο οικισμό μιάς ορεινής περιοχής; Οι απαντήσεις που θα δοθούν στα ερωτήματα έχουν στόχο την κατανόηση του δικτυακού μηχανισμού και στην ερμηνεία των μεταβαλλόμενων συμπεριφορών που διαπιστώνουμε σε όλη τη διάρκεια που καλύπτει η έρευνά μας.¹⁹

Οι πίνακες που ακολουθούν,²⁰ περιγράφουν τις καταγωγές των νέων γυναικών που ήρθαν ως σύζυγοι των πρώτων γνωστών παλαιών κατοίκων κάθε οικισμού.

---

¹⁹ Όπως αναφέρει ο KUBAT D., στο RICHMOND ANT. H., KUBAT, D. (επιμ.), «Internal Migration. The new world and the third world», *Sage, Studies in International Sociology* 4 (1979), σσ. 10-11: «οι “τακτικές” της μετακίνησης των ανθρώπων, ρητές στις μοντέρνες κοινωνίες και ρυθμιστικής φύσεως, βρίσκουν τα κοινωνικά τους ισοδύναμα στα έθιμα και τις πρακτικές των παραδοσιακών κοινωνιών, όπως είναι το να στέλνεις γιους και κόρες “έξω” (εξωτερική μετανάστευση) για να αποκτήσουν προνόμια οικονομικά ή κοινωνικά, όπως συμβαίνει με το φαινόμενο της εξωγαμίας.» Στην ίδια μελέτη αναφέρεται ότι «το κίνητρο της μετακίνησης, φιλτραρισμένο μέσα από τα πολιτισμικά μοντέλα και υπαγορευμένο από τις δημογραφικές πιέσεις, ίσως δεν αντιπροσωπεύει τίποτα περισσότερο από έναν εξισορροπιστικό μηχανισμό των ατομικών αναγκών, είτε οικονομικών είτε κοινωνικών της ίδιας πρωταρχικότητας». Επίσης στο TOMARA-ΣΙΔΕΡΗ Μ., ΣΙΔΕΡΗΣ Ν. (, *Συγκρότηση και διαδοχή των γενεών στην Ελλάδα*, ό.π., , σ. 84) αποδίδεται μια άλλη διάσταση του γάμου αφού «με την μελέτη των γάμων φεύγουμε από τη σφαίρα των οικολογικών αλληλεπιδράσεων (θνησιμότητα) και περνάμε στην περιοχή των νοοτροπικών ρυθμίσεων. Η υπολογίσιμη συχνότητα των νεανικών και ιδιαίτερα των πρώιμων γάμων, υποδηλώνει αφενός ότι ο γάμος λειτουργεί σαν έμμεσος μηχανισμός αντιρρόπησης της υψηλής θνησιμότητας και αφετέρου το ότι ένας νέος, ιδιαίτερα μια νέα γυναίκα, παντρεύεται πρώιμα και πρώιμα τεκνοποιεί, δηλαδή πρέπει να λειτουργήσει σα γονεϊκή μορφή ενώ είναι ακόμα έφηβος, δείχνει ότι αυτή η συμπεριφορά λίγο μόνο επηρεάζεται από επιθυμητικές παραμέτρους ή ότι αυτές οι επιθυμητικές παράμετροι δέχονται και ισχυρές και διαφορετικές επιδράσεις από πολιτισμικές σκοπιμότητες με εμφανή την επήρεια των δημογραφικών καταναγκασμών. Συμπεραίνουμε ότι η πίεση αυτών των παραγόντων θα είχε υπολογίσιμες συνέπειες και στην ερωτική ζωή και στην ψυχική οικονομία των ανθρώπων κι όχι μόνο των νέων».

²⁰ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς, Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης

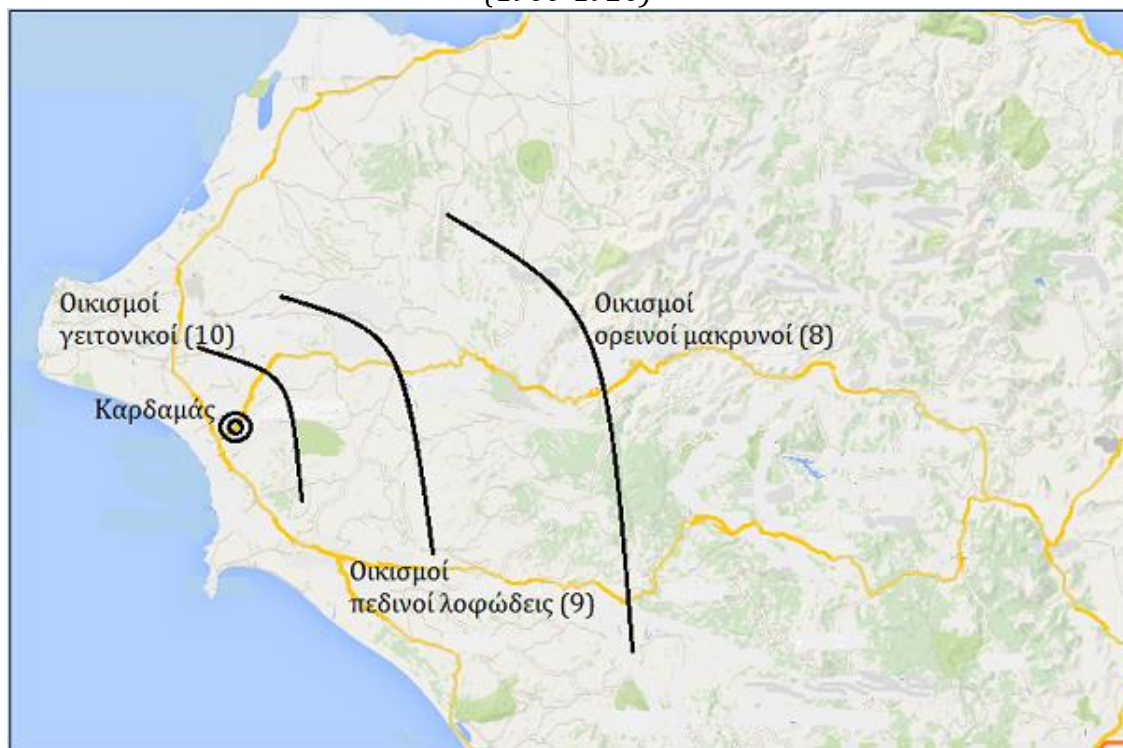
Η ποσοτική διάκριση γίνεται ανάμεσα στους οικισμούς που επαναλαμβανόμενα, σε μια χρονική αλληλουχία, στέλνουν νύφες και σ' αυτούς που εμφανίζονται μεμονωμένα στις καταγωγές των νυφών.

Πίνακας 4.3
Καταγωγές νυφών για τη 1^η γενιά των παλαιών κατοίκων: Καρδαμάς (1896-1924)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	αριθμός νυφών	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	10	2	3
Πεδινοί-λοφώδεις	9	1	7
Ορεινοί-μακρυνοί	8	1	6
Άλλοι νομοί	-	-	-
Σύνολο	27		

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1896-1924. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Χάρτης 4.2
Νύφες στον Καρδαμά ανάλογα με την απόσταση του οικισμού προέλευσης (1900-1920)

Πηγή: www.maps.google.gr / Επεξεργασμένος χάρτης

1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

Από το σύνολο των 27 νυφών που εγκαταστάθηκαν μετά το γάμο τους στον Καρδαμά, οι 19 (70,4%) κατάγονται από πεδινούς οικισμούς της ευρύτερης περιοχής. Οι υπόλοιπες νύφες (30% περίπου) μετακινούνται για το γάμο τους, παρά τη μεγάλη απόσταση και το δύσκολο οδικό δίκτυο, από τις ορεινές περιοχές των Καλαβρύτων και της Γορτυνίας. Η περιφέρεια των Καλαβρύτων έχει ιδιαίτερη βαρύτητα γιατί όπως θα φανεί στη συνέχεια, ένας μεγάλος αριθμός κατοίκων της περιοχής αυτής, μέσω ενός συστήματος γαμικών ή οικογενειακών ακολουθιών μεγάλης διάρκειας, εγκαθίστανται στον Καρδαμά. Είναι μία διαδικασία που ξεκίνησε από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και ολοκληρώθηκε στα μέσα του 20^{ου}.

Πίνακας 4.4

Καταγωγές νυφών για τη 1^η γενιά των παλαιών κατοίκων: Δουνεϊκά (1898-1917)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	αριθμός νυφών	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	3	-	3
Πεδινόι-λοφώδεις	-	-	-
Ορεινοί-μακρινοί	3	-	3
Άλλοι νομοί	-	-	-
Σύνολο	6		

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1898-1917. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Με δεδομένο ότι σ' αυτή την πρώτη γενιά στα Δουνεϊκά κυριαρχούν οι εσωτερικοί γάμοι, ο αριθμός των νυφών από άλλους οικισμούς είναι αρκετά περιορισμένος. Οι υπόλοιπες γυναίκες-σύζυγοι κατάγονται κυρίως από τις ορεινές περιφέρειες της Δίβρης και της Γορτυνίας.

Πίνακας 4.5

Καταγωγές νυφών για τη 1^η γενιά των παλαιών κατοίκων: Σκαφιδιά (1890-1931)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	αριθμός νυφών	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	2	-	2
Πεδινόι-λοφώδεις	-	-	-
Ορεινοί-μακρινοί	3	-	3
Άλλοι νομοί	-	-	-
Σύνολο	5		

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 4.6

Καταγωγές νυφών για τη 1^η γενιά των παλαιών κατοίκων: Λεβεντοχώρι (1894-1923)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	αριθμός νυφών	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	3	1	1
Πεδινόι-λοφώδεις	1	-	1
Ορεινοί-μακρινοί	1	-	1
Άλλοι νομοί	-	-	-
Σύνολο	5		

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου. Περίοδος ανάλυσης 1894-1923. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Η πληροφόρηση, βάσει των δημοτολογίων, για τη μετακίνηση και την εγκατάσταση νυφών προς τους δύο μικρότερους οικισμούς είναι περιορισμένη. Πάντως στην περίπτωση της Σκαφιδιάς έρχονται κυρίως νύφες από τις ορεινές περιφέρειες της Γορτυνίας, της Δίβρης και του Λάλα, ενώ οι νύφες του Λεβεντοχωρίου κατάγονται από τα πολύ κοντινά πεδινά χωριά.²¹

²¹ Στο COMAROFF J.L. (επιμ.), *The Meaning of Marriage Payments*, London, New York, Toronto, Sydney, San Francisco: Academic Press, 1980, σ. 9 αναφέρεται ότι «η επανεγκατάσταση σε ένα γειτονικό χωριό, μόνο λίγα χιλιόμετρα πιο πέρα, μπορεί να συνεπάγεται μια πιο

Ξεκινώντας από την περιγραφή ποσοτικών πληροφοριών προσεγγίζουμε το γάμο²² ως το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας που έχει προηγηθεί. Είναι γνωστό ότι κατά τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα στις χωρικές κοινωνίες, το ζήτημα του γάμου χειρίζεται η οικογένεια στη βάση δεδομένων και κοινωνικά αποδεκτών κριτηρίων.²³ Η τυπική διαδικασία του γάμου συστήνεται από δύο διακριτές φάσεις: η *πρώτη*, έχει το χαρακτήρα μιας αρχικής πνευματικής γνωριμίας του ζευγαριού και αποδοχής των υλικών στοιχείων η δοσιμάτων του γάμου (προίκα) και η *δεύτερη*, δίνει την κοινωνική επικύρωση για την τελική συμβίωση. Αυτές τις δύο φάσεις αντιπροσωπεύουν ο αρραβώνας και ο γάμος. Το διάστημα μεταξύ τους εξαρτάται από την τοπική παράδοση.²⁴

Στο πλαίσιο όμως των μετακινήσεων όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, οι κατεστημένοι ρυθμιστικοί κανόνες χάνουν ή περιορίζουν την ισχύ τους. Στη θέση τους καταγράφονται νέες συμπεριφορές οι οποίες σε κάποιους οικισμούς ενισχύονται περισσότερο ενώ σε άλλους λιγότερο. Και εφόσον συμβαίνει κάτι τέτοιο, έχει σημασία να δούμε τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες προκύπτει. Πως δηλαδή στη φάση της συγκρότησης των οικισμών ή της σημαντικής πληθυσμιακής τους ενίσχυσης, το πλαίσιο των δυνατοτήτων μεταβάλλεται και οι κυρίαρχες συμπεριφορές μέσω της πρακτικής των μετακινήσεων τείνουν να φθείρονται.

πετυχημένη μετακίνηση, ενώ η επανεγκατάσταση σε μια μακρυνότερη μεγαλόπολη μπορεί και όχι».

²² Σύμφωνα με την TODOROVA N. M. (=, ό.π., σ. 29) υπάρχουν τρεις κύριοι σταθμοί μετάβασης στην ανθρώπινη ζωή: η γέννηση, ο γάμος και ο θάνατος. Στο δεύτερο στοιχείο της τριάδας (γάμος), το μόνο που οι άνθρωποι επιλέγουν ή αποφεύγουν, αποδίδεται ο ίδιος αναπόφευκτος και υποχρεωτικός χαρακτήρας όπως και στα άλλα δύο βιολογικά καθορισμένα στοιχεία.

²³ Η TODOROVA N. M. (=, ό.π., σ. 52) αναφέρει ότι πιθανώς οι οικογένειες συμπεριφέρονταν με κριτήρια οικονομικά όταν για παράδειγμα διαπιστώνεται ότι κάποιες οικογένειες με γειτνιάζοντα χωράφια τελούσαν συνδέσεις μέσω των γάμων με σκοπό να αλληλοβοηθειούνται στην σκληρή αγροτική δουλειά. Ωθούμενοι από διαφορετικούς λόγους, αλλά εξίσου συχνόι, ήταν οι γάμοι πολλών ανδρών και γυναικών από δύο διαφορετικές οικογένειες, π.χ. τρία ξαδέλφια από τη μια οικογένεια, παντρεύονται τρεις αδελφές από άλλη.

²⁴ Βλ. Στο ίδιο, σ. 33.

4.2 Οι πρώτοι επήλυδες

Οι επήλυδες αποτελούν ιδιαίτερη πληθυσμιακή κατηγορία και στους τέσσερις οικισμούς.²⁵ Είναι οικογένειες ή άνθρωποι μεμονωμένοι που μετακινούνται από τις ορεινές και νησιωτικές περιφέρειες για να εγκατασταθούν στους οικισμούς της πεδιάδας.²⁶ Αναλύονται ως χωριστή κατηγορία προκειμένου να καταγραφούν πλευρές του οικογενειακού και γαμικού δικτύου βάσει του οποίου έγινε η μετακίνηση από το βουνό στην πεδιάδα²⁷ και είχε ως αποτέλεσμα τον

---

²⁵ Οι επήλυδες διαφοροποιούνται στη παρούσα εργασία από τους σώγαμπρους οι οποίοι επίσης μετακινήθηκαν από άλλες περιοχές αλλά παντρεύτηκαν με ντόπιες γυναίκες των τεσσάρων οικισμών. Οι επήλυδες αντίθετα, είτε έρχονται σε ζευγάρια, είτε δημιουργούν στη συνέχεια ζευγάρια όπου και οι δύο σύζυγοι δεν είναι εκ γενετής αλλά από μεταδημότευση κάτοικοι κάθε οικισμού. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

²⁶ Η Ελλάδα είναι μια από τις χώρες που γνώρισε έντονες μεταναστευτικές κινήσεις ως αποτέλεσμα και συνέπεια οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Οι γεωγραφικές μετακινήσεις συνοδεύτηκαν από σημαντικές κοινωνικές ανακατατάξεις στο βαθμό που συνδέθηκαν με άρδην αλλαγή της οικονομικής θέσης των μεταναστών. Βλ., ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ, *Στοιχεία Δημογραφίας*, Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2009, σ. 94. Πολύ αναλυτικά αναπτύσσεται το ζήτημα της εσωτερικής μετανάστευσης στο RICHMOND AN.H., KUBAT D., *ό.π.*. Στην εισαγωγή αναφέρεται ότι «οι αβεβαιότητες ως προς τα κίνητρα των ανθρώπινων κινήσεων, αποτελούν τον «κόμπο» στην ερμηνεία της μετανάστευσης. Οι κανόνες της μετακίνησης αποτελούν μια λειτουργία της πολιτισμικής φόρμας (καλούπι) μέσα στην οποία συμβαίνουν ενώ τα κίνητρα της μετακίνησης είναι πράγματι η ανάγκη να βρεθεί ένα μέρος από το οποίο κάποιος δεν χρειάζεται να μετακινηθεί. Και οι δύο ανάγκες, οι πολιτισμικές και οι ψυχολογικές, υπόκεινται στις δημογραφικές πιέσεις».

²⁷ Είναι χαρακτηριστικό αυτό που αναφέρεται στο BAXEVANIS J., (=, *ό.π.*, σ. 28) για τη σχέση βουνού και πεδιάδας. Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας οι ορεινοί οικισμοί ήταν αυτοί που πρόσφεραν προστασία, αφθονία νερού και ευνοϊκό κλίμα κατά της ελονοσίας. Με τον καιρό όμως, τα μικρά κατακερματισμένα αγροτεμάχια, τα χαμηλά εισοδήματα και η υψηλή αγροτική υποαπασχόληση επιδείνωσαν την πληθυσμιακή πίεση λόγω των περιορισμένων πόρων των ορεινών περιοχών και προώθησαν την μετανάστευση μεγάλου αριθμού ανθρώπων στις περισσότερο υποσχόμενες πεδινές περιοχές.

μερικό επαναπροσδιορισμό των δημογραφικών νοοτροπιών στους οικισμούς εγκατάστασης.²⁸

α. Ο πληθυσμός της πρώτης γενιάς. Όπως διαπιστώσαμε στα προηγούμενα, η συνεχής κίνηση ανθρώπων και οικογενειών προς τους τέσσερις οικισμούς, λειτούργησε σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και στο πρώτο μισό του 20^{ου}. Μόνο όμως από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και ύστερα, υπάρχουν αναφορές για τις οικογένειες που μετακινήθηκαν. Οι παλαιότεροι δηλαδή επήλυδες που καταγράφονται στα δημοτολόγια, χωρίς ίσως να είναι οι πρώτοι που εγκαταστάθηκαν εκεί,²⁹ ζουν και εργάζονται στους πεδινούς οικισμούς την ίδια χρονική περίοδο με την πρώτη γενιά των παλαιών γηγενών κατοίκων. Οι γάμοι τους γίνονται μέχρι το 1920 ενώ τα παιδιά τους είναι σύγχρονα με τη δεύτερη γενιά των παλαιών κατοίκων.³⁰

Ένα πρώτο ερώτημα που μπορεί να τεθεί είναι αν οι επήλυδες αποτελούν ιδιαίτερη πληθυσμιακή κατηγορία. Η απάντηση βρίσκεται στο βαθμό ενσωμάτωσης και αποδοχής τους στο προϋπάρχον σύστημα της οργάνωσης των οικισμών. Διαθέτουμε δύο κατηγορίες πληροφοριών: *α. τα δημοτολόγια*, όπου σημειώνεται ο οικονομικός χαρακτηρισμός (εύπορος, μέτριος, άπορος)³¹ ή η

---

²⁸ Η επιλογή της μετανάστευσης βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κύριες και αντιτιθέμενες δυνάμεις: από την μια, τις οικονομικές ευκαιρίες που διατίθενται στο νέο περιβάλλον και τείνουν να την έλκουν και από την άλλη, τους συγγενικούς-οικογενειακούς δεσμούς που τραβάνε προς τα πίσω και αποθαρρύνουν την μετανάστευση. Κάθε άτομο έχει να παλέψει με αυτές τις δύο δυνάμεις. Στο ίδιο, σ. 58.

²⁹ Στο ΑΛΕΞΑΚΗΣ ΕΛ. (=, ό.π., σ. 159) αναφέρεται ότι όσον αφορά τις ομάδες καταγωγής στον πληθυσμό ενός οικισμού πρόκειται για «ένα τεμαχιακό σύστημα οργάνωσης (segmentary system) με δύο ως τέσσερις και περισσότερες βαθμίδες διαίρεσης (...) ο αριθμός των βαθμίδων διαίρεσης εξαρτάται από την παλαιότητα της ομάδας συγγένειας, το χρόνο δηλαδή εγκατάστασης στον οικισμό (...) οι γενάρχες και οι ιδρυτές των κλάδων πρόγονοι αναφέρονται ως «ρίζες» της συγγενικής ομάδας, δίνοντας σ' αυτήν συμβολικά την έννοια του δέντρου».

³⁰ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεικών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεικών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

³¹ Ο χαρακτηρισμός αυτός καταγράφεται στους οικισμούς Λεβεντοχώρι και Σκαφιδιά. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς.

επαγγελματική ιδιότητα των κατοίκων (κτηματίας ή αγρότης) και β. *διάφορα κείμενα* που έχουν γραφεί για τις τοπικές κοινωνίες.

Στην πρώτη περίοδο των μετακινήσεων που σημειώνονται στα δημοτολόγια,³² εγκαθίστανται στα Δουνεϊκά 161 άνθρωποι: 21 άνδρες, 30 γυναίκες σύζυγοι-πρώτες και δεύτερες-και 110 παιδιά. Προς τον Καρδαμά την ίδια εποχή μετακινούνται 113 άνθρωποι: 16 άνδρες, 19 γυναίκες-σύζυγοι και 78 παιδιά.³³ Στους δύο μικρότερους οικισμούς μεταφέρονται 27 άνθρωποι-μέλη τεσσάρων οικογενειών (οκτώ γονείς με 19 παιδιά). Κύρια επιλογή των επήλυδων της περιόδου³⁴ αποτελούν τα Δουνεϊκά: στο δημοτολόγιο του οικισμού

Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2).

³² Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

³³ Από τα οποία τα 66 γεννιούνται στο οικισμό εγκατάστασης. Οι αριθμοί αυτοί προκύπτουν από την επεξεργασία των «δημοτολογικών» δεδομένων. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

³⁴ Στις καταγραφές του δημοτολογίου ωστόσο, υπάρχει μια πληροφοριακή αδυναμία όσον αφορά την πρώτη γενιά: μερικές οικογένειες αν και παρουσιάζονται για πρώτη φορά, δεν αποτελούν την πρώτη γενιά αλλά τη δεύτερη. Καταγράφονται για παράδειγμα στη σειρά οι οικογένειες τριών αδελφών από τους οποίους ο μεγαλύτερος έχει γεννηθεί σε άλλο μέρος και οι μικρότεροι στα Δουνεϊκά, γεγονός που δείχνει ότι πρώτοι επήλυδες υπήρξαν οι γονείς τους, οι οποίοι γέννησαν ορισμένα παιδιά σε άλλους οικισμούς και τα υπόλοιπα μετά την εγκατάστασή τους, χωρίς όμως να έχουμε κανένα άλλο στοιχείο για αυτούς. Προκειμένου να ξεπεραστεί αυτή η αδυναμία και επειδή οι γεννήσεις αυτών των ατόμων ανήκουν στον 19ο αιώνα ή στις αρχές του 20ου, τους ομαδοποιούμε στην πρώτη γενιά των πρώτων επήλυδων.

καταγράφονται 36 οικογένειες επήλυδων³⁵ ενώ στον Καρδαμά μόνο 20,³⁶ και στους δύο άλλους οικισμούς πολύ λιγότερες.

Πίνακας 4.7
Οι πρώτοι γνωστοί μετακινούμενοι επήλυδες

Οικισμοί	Άνδρες	Γυναίκες	Παιδιά	Σύνολο
Δουνεϊκά	21	30	110	161
Καρδαμάς	16	19	78	113
Λεβεντ. -Σκαφ.	4	4	19	27
Σύνολο	41	53	207	301

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

β. Η άφιξη και οι τύποι των δικτύων μετακίνησης: Η μετακίνηση και εγκατάσταση των νέων κατοίκων καλύπτει το διάστημα από το 1881 έως το 1929. Δεν μπορούμε όμως με το μικρό αριθμό περιπτώσεων να μιλήσουμε για πυκνώσεις ή αραιώσεις. Ίσως αμυδρά διακρίνουμε ότι οι μετακινήσεις περιορίζονται στις πολεμικές περιόδους. Ακόμα πιο ασαφής είναι η εικόνα για τον κάθε οικισμό χωριστά (πίνακας 4.8).

³⁵ Στον αριθμό των οικογενειών, και για τους τέσσερις οικισμούς, περιλαμβάνονται οι δεύτεροι και οι τρίτοι γάμοι των ανδρών από τους οποίους προκύπτουν νέες οικογένειες.

³⁶ Πιθανή αιτία για αυτή τη αριθμητική διαφορά μεταξύ των οικισμών μπορεί να θεωρηθεί ότι τα Δουνεϊκά ως σχετικά νεοδημιούργητος οικισμός, έλκει περισσότερο πληθυσμό. Οι νέες μετακινούμενες οικογένειες γίνονται δεκτές και ενσωματώνονται ευκολότερα σε μία κοινωνία που αφενός δεν έχει ορίσει ακόμα την ταυτότητά της -όπως έχει συμβεί με τους παλαιότερους οικισμούς του Καρδαμά και της Σκαφιδιάς- αφετέρου προσφέρει δυνατότητες εργασίας και οικονομικής επιβίωσης.

Πίνακας 4.8
Έτη / περίοδοι άφιξης³⁷ των πρώτων επήλυδων

Οικισμοί/έτη	Δουνεϊκά	Καρδαμάς	Λεβεντοχώρι	Σκαφιδιά	Σύνολο
1871		3			3
1881	2				2
1899-02	1	3			4
1903-07	2	2			4
1908-12	7	3	1	1	12
1913-16	1	1			2
1917-20	4	6	2		12
1921-24	1				1
1925-29	5	1			6

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Οι οικογένειες εγκαταλείπουν τους οικισμούς καταγωγής τους σε διαφορετικές φάσεις της εξέλιξής τους. Στη συνηθέστερη περίπτωση το νεαρό ζευγάρι αμέσως μετά την τέλεση του γάμου, μετεγκαθίσταται στον πεδινό οικισμό πριν από τη γέννηση του πρώτου παιδιού.³⁸ Παράλληλα όμως αρκετές είναι και οι οικογένειες, όπου η μετακίνηση γίνεται είτε με όλα τα παιδιά να έχουν γεννηθεί στους οικισμούς προέλευσης, είτε στη συνέχεια της τεκνοποίησης. Ενώ δηλαδή τα πρώτα έχουν γεννηθεί στους ορεινούς οικισμούς, τα υπόλοιπα γεννιούνται

³⁷ Επειδή δεν αναφέρεται το έτος προσέλευσης, υπολογίζεται κατά προσέγγιση ένα διάστημα κατά το οποίο ήρθε η οικογένεια, με βάση τις ημερομηνίες και τους τόπους γέννησης των παιδιών της. Παρόλα αυτά, για κάποιες οικογένειες το διάστημα παραμένει ανοικτό στο ένα άκρο του (π.χ. έως το 1881 ή από το 1925), γεγονός που δημιουργεί ακόμα μεγαλύτερη χρονική ασάφεια.

³⁸ Εφόσον δεν καταγράφεται στο δημοτολόγιο ο ακριβής χρόνος προσέλευσης στον οικισμό υποδοχής, δεν είναι γνωστό αν οι σύζυγοι ήρθαν μετά το γάμο, σαν ζευγάρι με κοινή απόφαση ή είχε ήδη έρθει ο άντρας, μόνος του με προσωπική απόφαση και έφερε μετά τη σύζυγό του. Να τονιστεί επιπλέον ότι αρκετές είναι οι οικογένειες που όλα τους τα μέλη γεννήθηκαν στα Δουνεϊκά ή στον Καρδαμά καθώς οι άνδρες σύζυγοι αποτελούν δεύτερη γενιά των επήλυδων πατρικών τους οικογενειών, για τις οποίες όμως δεν έχουμε καμιά άλλη πληροφόρηση.

στη νέα εγκατάσταση. Πρόσθετες μετακινήσεις νυφών-συζύγων καταγράφονται κυρίως στα Δουνεϊκά, λόγω των δεύτερων ή τρίτων γάμων ανδρών επήλυδων.

Πίνακας 4.9

Τρόποι μετανάστευσης πρώτων επήλυδων ανά οικισμό

A. ΔΟΥΝΕΪΚΑ

Είδος οικογένειας	Αριθμός οικογενειών	Αριθμός παιδιών	Μέσος Όρος παιδιών
Ζευγάρια χωρίς παιδιά	12	66	5.5
Με ορισμένα παιδιά	5	27	5.4
Με όλα τα παιδιά	4	17	4.25

B. ΚΑΡΔΑΜΑΣ

Είδος οικογένειας	Αριθμός οικογενειών	Αριθμός παιδιών	Μέσος Όρος παιδιών
Ζευγάρια χωρίς παιδιά	11	53	4.8
Με ορισμένα παιδιά	6	24	4
Με όλα τα παιδιά	-	-	-

Γ. ΛΕΒΕΝΤΟΧΩΡΙ – ΣΚΑΦΙΔΙΑ

Είδος οικογένειας	Αριθμός οικογενειών	Αριθμός παιδιών	Μέσος Όρος παιδιών
Ζευγάρια χωρίς παιδιά	3	14	4.7
Με ορισμένα παιδιά	1	4	4
Με όλα τα παιδιά	-	-	-

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 4.9, στους τέσσερις οικισμούς εγκαθίστανται κυρίως ζευγάρια πριν τη γέννηση των παιδιών τους: από τις 21 μεταναστεύσεις προς τα Δουνεϊκά,³⁹ οι 12 είναι μόνο οι σύζυγοι πριν από την τεκνοποίηση. Στον Καρδαμά από τις 17 οικογένειες επήλυδων, οι 6 έρχονται επίσης ως ζευγάρια. Στο Λεβεντοχώρι και στη Σκαφιδιά οι 3 από τις 4

³⁹ Η διαφορά αυτού του αριθμού από τον αριθμό των τριάντα επτά οικογενειών των πρώτων επήλυδων οφείλεται στην εξαίρεση των δεύτερων ή τρίτων συζύγων που κατάγονται από τα Δουνεϊκά.

καταγραφές αφορούν ζευγάρια που μεταναστεύουν πριν τη γέννηση των παιδιών τους. Ο γάμος σ' αυτές τις περιπτώσεις, συνδυάζεται με τη μετακίνηση των νέων οικογενειών που αποκτούν όλα τους τα παιδιά στους οικισμούς της νέας εγκατάστασης. Στην πραγματικότητα πολλά ζευγάρια επήλυδων δεν έχουν ως αφετηριακό σημείο μετακίνησης και εγκατάστασης το γάμο. Έχει δηλαδή προηγηθεί η ημιμόνιμη εργασιακή εγκατάσταση των ανδρών-συζύγων.

Σημαντική όμως είναι και η μετακίνηση δημιουργημένων ήδη ή ημιδημιουργημένων οικογενειών που είτε εγκαθίστανται με όλα τους τα μέλη, είτε συνεχίζουν τον κύκλο της τεκνοποίησης και τον ολοκληρώνουν με την απόκτηση ορισμένων ακόμα παιδιών στους οικισμούς προσέλευσης. Στα Δουνέϊκα εγκαθίστανται 9 τέτοιες οικογένειες, στον Καρδαμά 6 και στο Λεβεντοχώρι 1. Αθροιστικά στους τέσσερις οικισμούς, υπερτερεί το σχήμα της μετακίνησης των 2 συζύγων αμέσως μετά το γάμο τους και ακολουθεί το σχήμα της μετανάστευσης οικογενειών είτε έχει ολοκληρωθεί η τεκνοποίηση είτε όχι.⁴⁰

Ακολουθεί η κατηγορία των οικογενειών που προκύπτουν από τους δεύτερους ή τρίτους γάμους των ανδρών επήλυδων μετά την μετακίνησή τους. Στα Δουνέϊκα καταλαμβάνουν αναλογικά σημαντικό ποσοστό (22%) ενώ στον Καρδαμά το ποσοστό των δεύτερων γάμων φθάνει στο 10%.

---

⁴⁰ Αν σκεφθούμε μια οικογενειακή μετακίνηση θα πιθανολογούσαμε ότι γίνεται στην αρχική φάση, δηλαδή πριν αποκτήσει παιδιά το ζευγάρι, γεγονός το οποίο ασφαλώς έχουμε εντοπίσει. Με δεδομένο όμως την ύπαρξη παιδιών, θα μπορούσε να τεθεί το ερώτημα: κάτω από ποιές συνθήκες και για ποιούς λόγους μια οικογένεια μετακινείται ενώ έχει ήδη ένα, δύο ή περισσότερα παιδιά; Γιατί η μετακίνηση δεν έγινε νωρίτερα από τις γεννήσεις; Μήπως το μέγεθος της οικογένειας δείχνει αναλογικά και το μέγεθος της ανάγκης της για αναζήτηση καλύτερων συνθηκών βιοπορισμού; η μετανάστευση μετά την τεκνοποίηση ή στη διάρκεια της (30%) εμφανίζεται, περισσότερο στον Καρδαμά γεγονός που μπορεί να συνδέεται με τον διαφορετικό κοινωνικό και ηθικό χαρακτήρα που διαμορφώνουν οι δύο οικισμοί κατά τη ρευστή αυτή περίοδο των πληθυσμιακών ροών.

Πίνακας 4.10
Τύποι οικογενειακών αναπτυγμάτων κατά τη μετακίνηση

Τύπος οικογένειας	Δουνεϊκά	Καρδαμάς	Λεβεντοχώρι Σκαφιδιά	ΣΥΝΟΛΟ
Πατρική οικογένεια ⁴¹	6	3		9
Δύο σύζυγοι μόνοι	10	8	3	21
Σύζυγοι με όλα τα παιδιά	5	2		7
Σύζυγοι με μερικά παιδιά	4	5	1	10
Δεύτερες σύζυγοι	7	2		9
ΣΥΝΟΛΟ	32	20	4	56

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

γ. Η προέλευση των πρώτων επήλυδων. Οι νέοι κάτοικοι που εγκαθίστανται στην ηλειακή πεδιάδα στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, ζουν παράλληλα με τη πρώτη γενιά των παλαιών προεγκατεστημένων κατοίκων. Οι γεννήσεις τους τοποθετούνται περίπου αυτή την περίοδο και οι γάμοι τους πραγματοποιούνται τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και τις δύο πρώτες του 20^{ου}. Σε αντίθεση με την διαφορετικότητα των περιοχών από τις οποίες προέρχονται οι νύφες των παλαιών κατοίκων, οι πρώτοι επήλυδες παρουσιάζουν και στους τέσσερις οικισμούς μια σχετική ομοιογένεια ως προς τους τύπους προέλευσής τους. Γεγονός που δείχνει ότι πρόκειται για σταθερό μεταναστευτικό δίκτυο με τροφοδότες επαναλαμβανόμενους οικισμούς από την ορεινή κεντρική Πελοπόννησο. Κύριες περιοχές αποτελούν η Γορτυνία, τα Καλάβρυτα και η κοντινή ορεινή Δίβρη. Η σταθερότητα παραπέμπει σε οργανωμένα οικογενειακά ή συγγενικά δίκτυα μετακίνησης που λειτουργούν στη βάση της ακολουθίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι επαναλαμβάνονται όχι μόνο οι δύο βασικές περιφέρειες, Γορτυνία και Καλάβρυτα, αλλά και οι ίδιοι οικισμοί, άνθρωποι δηλαδή γνώριμοι στο πλαίσιο της κοινής χωρικής καταγωγής. Αλλά και οι διαφορετικοί οικισμοί που καταγράφονται στον παρακάτω πίνακα, είτε ορεινοί

⁴¹ Όπως έχει ήδη αναφερθεί, και στους δύο μεγάλους οικισμούς εμφανίζονται με το ίδιο περίπου ποσοστό (19% για τα Δουνεϊκά και 15% για τον Καρδαμά) αδέρφια δεύτερης γενιάς επήλυδων που έχουν έρθει στον οικισμό πολύ μικρά ή έχουν γεννηθεί εκεί. Η κατηγορία αυτή απλώς καταγράφεται στους πίνακες χωρίς να αναλύεται περισσότερο μιας και δεν είναι οι ίδιοι υπεύθυνοι της μετακίνησης.

είτε πεδινόι, βρίσκονται σε μικρές μεταξύ τους αποστάσεις-όπως φαίνεται στους χάρτες- γεγονός που διευκολύνει την επικοινωνία και την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των κατοίκων.

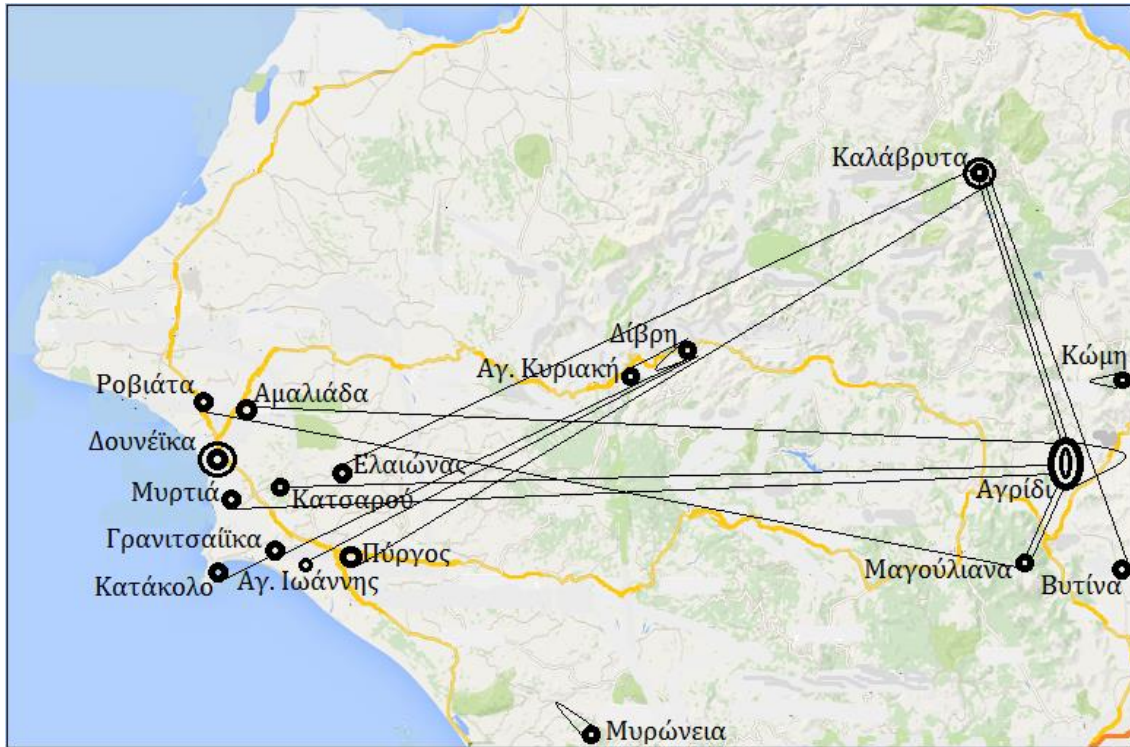
Πίνακας 4.11
Η προέλευση των πρώτων επήλυδων στα Δουνεϊκά

Περιοχές	Έτος γάμου	Καταγωγή του άνδρα	Καταγωγή της γυναίκας
Γορτυνία	1904	Αγρίδι	Αμαλιάδα
	1905	Αγρίδι	Μαγούλιανα
	1906	Αγρίδι	Καλάβρυτα
	1910	Αγρίδι	Μαγούλιανα
	1911	Αγρίδι	Αγρίδι
	1917	Αγρίδι	Μυρτιά
	1918	Αγρίδι	Καλάβρυτα
	1920	Αγρίδι	Κατσαρού
	1906	Βυτίνα	Καλάβρυτα
	1910	Μαγούλιανα	Ροβιάτα
	1919	Μυρώνεια	Μυρώνεια
Δίβρη	1894	Δίβρη	Δίβρη
	1913	Αγ. Κυριακή	Δίβρη
	1916	Δίβρη	Γρανιτσέικα
	1925	Δίβρη	Αγ. Ιωάννης
	;	Δίβρη	;
Καλάβρυτα	1898	Καλάβρυτα	Ελαιώνας
	1924	Καλάβρυτα	Πύργος
Μαντινεία	1908	Κώμη	Κώμη
	1911	Τρίπολη	Τρίπολη
Πεδιάδα	1910	Γρανιτσέικα	Κατάκολο
	1915	Αγ. Ηλίας	Αλποχώρι
	1921	Μ. Ασία	Καλάβρυτα

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1894-1925. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Χάρτης 4.3

Ενδεικτικοί διοικιστικοί γάμοι επήλυδων και εγκατάσταση στα Δουνείικα (1894-1925)

Πηγή: www.maps.google.gr / Επεξεργασμένος χάρτης

Από τον πίνακα παρατηρούμε ότι στα Δουνείικα σχεδόν όλοι οι επήλυδες-άνδρες προέρχονται από τους ορεινούς οικισμούς της Γορτυνίας, της Δίβρης και των Καλαβρύτων. Οι περισσότεροι κατάγονται από το Αγρίδι, ένα μικρό οικισμό της κεντρικής Γορτυνίας και κάποιοι άλλοι από τη Δίβρη ή το οροπέδιο της Τρίπολης. Αντίθετα η γεωγραφική προέλευση των γυναικών τους παρουσιάζει μεγάλη οικιστική διασπορά. Οι περισσότερες κατάγονται από διαφορετικούς οικισμούς της πεδιάδας, κοντινούς ή μακρινούς. Στις περιπτώσεις αυτές συνήθως έχει προηγηθεί η μετακίνηση του άνδρα-γαμπρού που συναντάται με τα μέλη του οικογενειακού περιβάλλοντος της νύφης.

Πίνακας 4.12
Καταγωγές συζύγων που εγκαταστάθηκαν στα Δουνείικα

Περιοχές	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Γορτυνία	11	4	15
Δίβρη	5	2	7
Καλάβρυτα	2	4	6
Μαντινεία	2	2	4
Πεδιάδα	3	10	13
ΣΥΝΟΛΟ	23	22	45

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1894-1925. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Την ίδια εικόνα για τις καταγωγές των πρώτων επήλυδων, δίνουν και οι καταγραφές του δημοτολογίου του Καρδαμά. Οι περισσότεροι δηλαδή νέοι κάτοικοι μετακινούνται πάλι από τα ορεινά και εγκαθίστανται στην πεδιάδα. Σε σχέση με τα Δουνεϊκά υπάρχουν διαφορές στις περιοχές καταγωγής αλλά και στις τοπικές σχέσεις που οδηγούν στο συνοικέσιο.

Πίνακας 4.13
Η προέλευση των πρώτων επήλυδων στον Καρδαμά

Περιοχές	Έτος γάμου	Καταγωγή του άνδρα	Καταγωγή της γυναίκας
Καλάβρυτα	1891	Καλλιφώνιο	Καλλιφώνιο
	1901	Πριόλιθος	Καλλιφώνιο
	1907	Καλλιφώνιο	Πριόλιθος
	1910	Πριόλιθος	Πριόλιθος
	1911	Καλλιφώνιο	Πριόλιθος
	1918	Καλλιφώνιο	Καλλιφώνιο
Γορτυνία	1898	Δρακοβούνι	Μυγδαλιά
	1900	Μαμαλούκα	Κυπαρισσία
	1912	Βάχλια	Βάχλια
	1915	Αγρίδι	Φίλια
Λοφώδης Ηλεία	1902	Κούμανι	Βούναργο
	1904	Αγ. Τριάδα	Αγ. Τριάδα
	1904	Μουζάκι	Λιθακιά
Πεδινά	1903	Τριανταφυλλιά	Γεράκι
	1914	Εφύρα	Εφύρα
Ζάκυνθος	1915	Ζάκυνθος	Αμαλιάδα

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1891-1918. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Το κέντρο των καταγωγών μετατοπίζεται στην περιοχή των Καλαβρύτων. Άνθρωποι από δύο μικρά χωριά το Καλλιφώνιο και τον Πριόλιθο, μετακινούνται προς τον πεδινό Καρδαμά.⁴² Πρόκειται και πάλι για οργανωμένα και σταθερά συγγενικά ή τοπικά δίκτυα μεταξύ των οικισμών που επιβεβαιώνονται και στις επόμενες γενιές, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Παράλληλα όμως διαπιστώνουμε

⁴² Από τη Γορτυνία κατάγεται το 35,8% των επήλυδων που εγκαθίστανται στα Δουνεϊκά ενώ από τα Καλάβρυτα το 13%. Αντίθετα από τα Καλάβρυτα κατάγεται το 41% των επήλυδων του Καρδαμά και το 14,7% από τη Γορτυνία.

ότι και οι γυναίκες σύζυγοι προέρχονται από οικισμούς της ίδιας περιοχής. Δεν παρατηρείται δηλαδή διασπορά στην προέλευση όπως συμβαίνει στα Δουνείικα. Η καταγωγική συνοχή αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα διατήρησης των κυρίαρχων αντιλήψεων και συμπεριφορών μετά τη εγκατάσταση των νέων κατοίκων στους πεδινούς οικισμούς.

Πίνακας 4.14

Καταγωγές συζύγων που εγκαταστάθηκαν στον Καρδαμά

Περιοχές	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Καλάβρυτα	6	6	12
Γορτυνία	4	3	7
Λοφώδης Ηλεία	3	2	5
Πεδινά	2	4	6
Ζάκυνθος	1	-	1
ΣΥΝΟΛΟ	16	15	31

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1891-1918. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Σε κάθε πληθυσμιακή μετακίνηση είναι δεδομένο ότι δημιουργούνται αστάθειες και γι' αυτό παρατηρούνται αποκλίσεις από τις σταθερές που διαμορφώνει η μονιμότητα στο χώρο. Έκφραση των σταθερών και επαναλαμβανόμενων πρακτικών αποτελούν και οι ενδοπεριφερειακές γαμικές σχέσεις. Στη διαδικασία της μετακίνησης όμως, όπου οι άνθρωποι αλλάζουν τόπο διαμονής, οι επαφές επαναπροσδιορίζονται και οι γαμικές σχέσεις σε κάποιες περιπτώσεις τείνουν πλέον να γίνονται δια-περιφερειακές. Στην περίπτωση του Καρδαμά, το 73% των γυναικών-συζύγων των νεοεγκατεστημένων επήλυδων έχει ορεινή ή ημιορεινή προέλευση και μόνο το υπόλοιπο 27%, πεδινή. Στα Δουνείικα το 54% κατάγεται από τα ορεινά και το 46% προέρχεται από τους οικισμούς της πεδιάδας.

4.3 Οι πρώτοι σώγαμπροι

Ιδιαίτερη πληθυσμιακή κατηγορία αποτελούν οι σώγαμπροι. Άνδρες δηλαδή που μετανάστευσαν από άλλους ορεινούς ή πεδινούς οικισμούς και αφού παντρεύτηκαν εγκαταστάθηκαν στη συνέχεια στους οικισμούς των γυναικών-συζύγων τους. Ο σώγαμπρος δηλαδή είναι ο σύζυγος που εγκαθίσταται στον οικισμό και πιθανώς στο πατρικό σπίτι της γυναίκας-συζύγου ή σε ξεχωριστό σπίτι που έχει δοθεί στην κόρη-νύφη ως προίκα. Συνήθως μάλιστα στο πλαίσιο

της νέας οικογένειας που δημιουργείται, εκμεταλλεύεται την περιουσία που έχει αποδοθεί ως προίκα στον ίδιο ή στη σύζυγό του.⁴³ Διαφέρει από τους επήλυδες

⁴³ Στο CAMPBELL J.K. (=,ό.π.,σ. 302) αναφέρεται ότι «...έννας άντρας συχνά προσπαθεί να πάρει σύζυγο από οικογένεια με λίγο υψηλότερο κύρος από το δικό του και γι' αυτό υπάρχει ο φόβος της κόρης που παραμένει ανύπαντρη ή δεν έχει φυσικά χαρίσματα και η οικογένειά της αναγκάζεται να την παντρέψει με άντρα από κατώτερη οικογένεια (...) το να πάρει ένας άντρας ένα ουσιαστικό ποσό προίκας-πλούτου είναι ένα σημείο κύρους από μόνο του και επίσης με την έννοια ότι αυτό αυξάνει τον συνολικό πλούτο της οικογένειας του γαμπρού (...)». Επίσης στο ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ε., *Τα παιδιά της σιωπής*, Αθήνα, Παρουσία, 1966, σ. 85 οι σώγαμπροι αποτελούν τύπο «γυναικοπατροτοπικού γάμου» και λέγανε: «βούν'ε γαμπρό ντ'ε 'στ'επί» (=έβαζαν γαμπρό στο σπίτι) ή «χίρι σόγαμπρο» (=μπήκε σώγαμπρος). Η παρουσία τους εξηγείτο και από την ανάγκη των οικογενειών -και κυρίως εκείνων με μεγάλη κτηματική περιουσία- σε ανδρικά χέρια. Στην ίδια μελέτη (σ. 184) αναφέρεται ότι στην περίπτωση της ονοματοθεσίας στα νεογέννητα ενώ γενικά ισχύει μια αμφιπλευρική της συγγένειας και ταυτόχρονα μια έμφαση στην ανδρική πλευρά, η σειρά ονοματοθεσίας αντιστρέφεται συνήθως αν ο άνδρας εγκατασταθεί στην οικία της νύφης με τα πεθερικά του (σώγαμπρος) κα δεν είναι λίγες οι φορές που και ο ίδιος ο σώγαμπρος παίρνει το επώνυμο ή το πατρωνύμιο του πεθερού το οποίο κατόπιν μεταβιβάζει στα παιδιά του. Στο PERISTIANY J. (=, ό.π., σ. 166) εκφράζεται εξ αντιστρόφου η άποψη ότι άνδρες που θέλουν να έχουν εξουσία στο δικό τους νοικοκυριό, αποφεύγουν να παντρευτούν μια γυναίκα που έχει ένα πολύ δυνατό πατέρα ή αδέρφια. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι κόρες από ισχυρές οικογένειες παντρεύονται είτε με φτωχούς άντρες των δικών τους χωριών ή με ξένους αρκετά μακριά όπου η εξουσία των συζύγων τους στα νοικοκυριά τους δεν μπορεί να βλαφτεί από τη διαρκή παρουσία του πατέρα ή των αδελφών της νύφης. Στο ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ Ι.Σ. και ΡΗΓΑ Α.Β., *Οικογένεια, Μητρότητα, Αναδοχή. Διεπιστημονική προσέγγιση* Αθήνα, 1991, σσ. 290-291 οριοθετείται το περιβάλλον της παρουσίας των σωγάμπρων: «στην αρρενογονική πατριαρχική οικογένεια υπήρχαν και αποκλίσεις με εμφανή την κοινωνική υπεροχή της γυναίκας έναντι του άνδρα. Αυτό συνέβαινε: 1)σε περίπτωση αποδημίας ή απουσίας του συζύγου, 2)σε περίπτωση οικονομικής και κοινωνικής υπεροχής της συζύγου, 3)εφόσον δεν υπήρχαν άρρενα τέκνα στην οικογένεια και 4)όταν ο γαμπρός ερχόταν ως «σώγαμπρος». Ο σώγαμπρος θεωρείται και είναι άτομο χωρίς προσωπική οντότητα. Με τον σώγαμπρο στο σπίτι της νύφης ανατρέπεται και η ισορροπία στο γνωστό πατριαρχικό σχήμα οπότε η σύγκριση και σύγκρουση γίνονται σε επίπεδο ανδρών: γαμπρός-πεθερός. Υπάρχει η παροιμία: «ερωτήσανε την αλεπού πως περνάει στον γούναρη την κάδη και απελογήθη: καλύτερα από σώγαμπρος». Άλλος μύθος λέει: «τρία πράγμα στον κόσμο δεν φκιάνουν δικιά τους κουρνιά: το ξύλο-«παλιόξυλο», το π'λι-«παλιοπούλι» κι ο άνθρωπος-«παλιάνθρωπος». Ξύλο-παλιόξυλο είναι ο κισσός, δεν φκιάνει δικό του κορμί, μα στηρίζεται σ' άλλο. Π'λι-παλιοπούλι είναι ο κούκος που δεν φκιάνει δικιά

μετακινούμενους στο ότι δεν μετακινείται οικογενειακά αλλά ως άτομο.⁴⁴ Ο πληθυσμός των σωγάμπρων όπως και των επήλυδων, ταξινομείται σε χρονικές διάρκειες, ανάλογα με το χρόνο προσέλευσής τους στους οικισμούς. Σκοπός είναι η ανάδειξη των μεταναστευτικών ρευμάτων που τροφοδότησαν πληθυσμιακά την πεδιάδα και η συγκριτική περιγραφή των χαρακτηριστικών τους: πληθυσμιακό μέγεθος, έτη, τρόποι άφιξης και καταγωγές.

Οι πρώτοι σώγαμπροι παντρεύονται⁴⁵ και δημιουργούν οικογένειες στους οικισμούς που αναλύουμε το ίδιο διάστημα με τους πρώτους παλαιούς κατοίκους και τους πρώτους επήλυδες. Οι καταγραφές όμως που υπάρχουν στα δημοτολόγια γι' αυτή την πρώτη εποχή⁴⁶ είναι ολιγάριθμες και δεν αρκούν για να μας δώσουν την εικόνα των μετακινήσεων της εποχής.

του φωλιά, μα γεννάει τα αβγά του σε ξένες και άνθρωπος-παλιάνθρωπος είναι ο σώγαμπρος που δεν φκιάνει δικό του σπίτι».

⁴⁴ Στο RAVENSTEIN, E.G., «The Laws of Migration», . *Journal of the Royal Statistical Society* 52 (June), 1889, σ. 286 περιγράφονται οι λόγοι που μπορεί να ωθήσουν κάποιον να μεταναστεύσει: «... κακοί ή καταπιεστικοί νόμοι, βαριά φορολογία, ένα μη ελκυστικό κλίμα, ανομοιογενή κοινωνικά περιβάλλοντα, ακόμα και ο καταναγκασμός, όλα έχουν παράγει και ακόμα παράγουν ρεύματα μετακίνησης, αλλά κανένα από αυτά τα ρεύματα δεν μπορεί να συγκριθεί σε όγκο με εκείνο που εμφορείται από την επιθυμία που ενυπάρχει στους περισσότερους ανθρώπους να βελτιώσουν τον εαυτό τους σε υλικές αξίες».

⁴⁵ Διευκρινίζεται ότι το έτος άφιξης ενός σώγαμπρου ταυτίζεται με το έτος τέλεσης του γάμου του με την ντόπια νύφη.

⁴⁶ Στην πρώτη μεταναστευτική περίοδο, στα Δουνέϊκα εγκαθίστανται 3 σώγαμπροι, στον Καρδαμά 4 και στο Λεβεντοχώρι επίσης 4. Από τις συνολικοποιήσεις των δεδομένων, προκύπτουν κάποιες προϋδεάσεις για τις περιοχές προέλευσης που τροφοδοτούν την πεδιάδα με σώγαμπρους καθώς και τις τυχόν χρονικές πυκνώσεις της μετακίνησής τους. Συνολικά και στους τρεις οικισμούς εγκαθίστανται έντεκα νέοι άνδρες-σώγαμπροι που δημιουργούν με τις συζύγους τους ισάριθμες οικογένειες. Είναι άνθρωποι που μετακινούνται κυρίως στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, πριν τους Βαλκανικούς πολέμους, προερχόμενοι από τα Επτάνησα και ισοκατανέμονται μεταξύ των οικισμών. Όπως προκύπτει από τον δημογραφικό χαρακτήρα αυτής της πληθυσμιακής ομάδας, τις περισσότερες φορές συμπίπτουν οι χρόνοι της μετακίνησης με τους χρόνους τέλεσης των γάμων γιατί ένας άνδρας μετατρέπεται σε σώγαμπρο από την στιγμή που παντρεύεται.

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Δεύτερη Γενιά 1920-1950

Παλαιοί κάτοικοι, επήλυδες και σώγαμπροι

5.1 Πληθυσμοί και μετακινήσεις

Στην εποχή του μεσοπολέμου και στις αρχές της μεταπολεμικής περιόδου τα δημοτολόγια, σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο που μας απασχόλησε γίνονται πιο συστηματικά και η συνολική τους εικόνα γίνεται ευκρινέστερη καθώς καταγράφεται σε αυτά το σύνολο των οικογενειακών μερίδων με σαφή στοιχεία και για κάθε μέλος της οικογένειας. Έτσι έχουμε αύξηση της πυκνότητας των πληροφοριών για κάθε οικογένεια ως και για τα συγγενικά δίκτυα που προκύπτουν. Γίνονται επίσης πιο ακριβή και έγκυρα σε σχέση με τις ημερομηνίες των γάμων και των γεννήσεων, στοιχείο ιδιαίτερης σημασίας για την ανάλυση μας. Η βασική παρατήρησή μας είναι ότι η αύξηση του πληθυσμού στην περίοδο του μεσοπολέμου και στην περιοχή που εξετάζουμε οφείλεται κατ' αρχάς στην αύξηση του αριθμού των καταγεγραμμένων γάμων και στην αυξημένη τεκνοποίηση που την συνοδεύει. Παράλληλα στα δημοτολόγια εγγράφονται και οι οικογένειες των επήλυδων που μετακινούνται και εγκαθίστανται στους πεδινούς οικισμούς. Το πληθυσμιακό σύνολο κάθε οικισμού συνδιαμορφώνεται αφ' ενός από τη φυσική εξέλιξη του πληθυσμού μέσω των γεννήσεων, αλλά και αφ' ετέρου από τη συνεχιζόμενη μετεγκατάσταση νέων κατοίκων.

α. Οι οικογένειες των οικισμών. Τα άρρενα παιδιά των προηγούμενων οικογενειών (της πρώτης γενιάς) έφθασαν σε ηλικία γάμου και δημιούργησαν τις οικογένειές τους στο διάστημα μεταξύ 1920-1950.¹ Την ίδια εποχή και στους

---

¹ Αναφερόμενοι στη δεύτερη γενιά και των τριών πληθυσμιακών κατηγοριών (παλαιοί κάτοικοι, επήλυδες, σώγαμπροι) θα επισημάνουμε το γεγονός ότι στη δεκαετία 1940-49 οι γεννήσεις

τέσσερις οικισμούς υπάρχουν και άλλες οικογένειες, αριθμητικά περισσότερες, που δεν συνδέονται με την προηγούμενη γενιά, αν και σύμφωνα με τα δημοτολόγια οι άνδρες τουλάχιστον σύζυγοι έχουν γεννηθεί στους οικισμούς αυτούς.² Ο συνολικός αριθμός των οικογενειών της δεύτερης γενιάς αυξάνεται έτσι και στους τέσσερις οικισμούς.

Ειδικότερα, στα Δουνείκα από το 1922 έως το 1950, καταγράφονται 119 οικογένειες ως συνέχειες των παλαιών κατοίκων. Από αυτές όμως μόνο οι 13 (περίπου 10%) προκύπτουν από τους παλαιότερους κατοίκους ενώ οι υπόλοιπες οικογένειες καταγράφονται για πρώτη φορά.³ Το ίδιο συμβαίνει και

συρρικνώνονται σημαντικά στο βαθμό που η περίοδος αυτή δεν είναι η ευνοϊκότερη δυνατή για το σχηματισμό οικογένειας και την απόκτηση παιδιών, με αποτέλεσμα οι αντίστοιχες γενεές να είναι ιδιαίτερα ολιγοπληθείς, όπως είχαμε και μείωση των γεννήσεων στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η αναπλήρωση των γεννήσεων του πολέμου έγινε συσσωρευτικά στην αμέσως επόμενη δεκαετία με αποτέλεσμα οι γενεές 1950-1959 να είναι σαφώς πολυπληθέστερες, βλ. σχετικά ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ, ό.π., σ. 51 και σσ. 89-90.

² Αν και από τα δημοτολόγια των οικισμών δεν είναι δυνατή η σύνδεση των οικογενειών αυτών με την προηγούμενη γενιά μπορεί ωστόσο η εμφάνισή τους να είναι δικαιολογημένη. Ο συνολικός αριθμός των οικογενειών της πρώτης γενιάς των παλαιών κατοίκων, των επήλυδων και των σώγαμπρων και στους τέσσερις οικισμούς για την περίοδο 1890 – 1920, είναι πολύ μικρός και προφανώς δεν αντιστοιχεί με το συνολικό πληθυσμό τους την ίδια εποχή: 1043 άνθρωποι το έτος 1896 και 1280 το 1907. Η αιτιολόγηση της εμφάνισης πολλών οικογενειών στη δεύτερη γενιά και στην κατηγορία των παλαιών κατοίκων σχετίζεται με την διοικητική διαχείριση των δημοτολογίων: μέχρι το 1957 όπου κάθε οικισμός δημιουργεί με βασιλικό διάταγμα το δικό του δημοτολόγιο, οι εγγραφές των οικογενειακών μερίδων γίνονται στα δημοτολόγια των πλησιέστερων δήμων της Αμαλιάδας για τις περιπτώσεις του Καρδαμά και των Δουνείκων και του Πύργου για τη Σκαφιδιά και το Λεβεντοχώρι. Πρακτική που δεν επέτρεψε την πλήρη ενημέρωση των νέων Δημοτολογίων κυρίως στην πρώτη γενιά των παλαιών κατοίκων. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνείκων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνείκων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

³ Κατηγοριοποιούνται όμως, με κριτήριο την κοινή χρονική φάση τέλεσης του γάμου τους, που ορίζεται συμβατικά για τις ανάγκες της έρευνας, από το 1920 έως το 1950. Οι γεννήσεις αυτής της κατηγορίας των κατοίκων εφόσον καλύπτουν μεγάλο χρονικό εύρος, καταλήγουν ως ένα βαθμό σε μια ηλικιακή ανομοιογένεια μεταξύ τους. Η ανομοιογένεια φαίνεται περισσότερο στη

στο δημοτολόγιο του Καρδαμά όπου καταγράφονται 112 οικογένειες από τις οποίες οι 42 (ποσοστό 37.5%) αποτελούν συνέχεια της πρώτης γενιάς. Τις ίδιες περίπου διαπιστώσεις μπορούμε να κάνουμε και στα δύο μικρότερα χωριά.

α. Οι γάμοι στα ενδοοικιστικά και εξωοικιστικά δίκτυα. Σε κάθε οικισμό θεωρούμε ότι υπάρχει η δυνατότητα σύναψης ενδοοικιστικών γάμων μεταξύ των νεαρών ανδρών και κοριτσιών. Η επιλογή όμως της νύφης-συζύγου από άλλο οικισμό, κυρίως της κοντινής πεδινής ζώνης, αποτελεί γενικευμένη τάση στη διάρκεια των τριάντα χρόνων (1920 – 1950).⁴ Τα αριθμητικά στοιχεία των δημοτολογίων επιβεβαιώνουν την συλλογική μνήμη: 25 από τους 31 γιούς παλαιών κατοίκων στο Λεβεντοχώρι παντρεύονται με νύφες-συζύγους από άλλους οικισμούς (ποσοστό 81%). Στη Σκαφιδιά, 24 από τις 30 οικογένειες (ποσοστό 80%) γίνονται επίσης δέκτες νυφών από άλλες περιοχές. Με μικρότερη ένταση το ίδιο συμβαίνει και στον Καρδαμά στον οποίο μετακινήθηκαν και εγκαταστάθηκαν 77 από τις 112 νεαρές συζύγους (ποσοστό 69%). Αναλογικά ο μικρότερος αριθμός μετακινούμενων γυναικών εντοπίζεται στα Δουνείικα, όπου στις 75 από τις 119 συγκροτούμενες οικογένειες (ποσοστό 63%), οι νύφες έχουν καταγωγή από κάποιο άλλο οικισμό, που σημαίνει ότι οι εσωτερικοί γάμοι είναι αριθμητικά περισσότεροι (βλ. πίν. 5.1). Το γεγονός εντοπίσαμε και στην προηγούμενη γενιά των κατοίκων των Δουνείικων αν και σε μικρότερο αριθμό περιπτώσεων.

σύγκριση μεταξύ των ετών γεννήσεως και τέλεσης των γάμων, όταν για παράδειγμα σημειώνονται γεννήσεις μελών αυτής της ομάδας στην τριετία 1922-1924, την ίδια στιγμή που άλλα μέλη έχουν ήδη παντρευτεί και δημιουργήσει οικογένεια. Στη μεγάλη πλειοψηφία οι άνθρωποι της γενιάς αυτής έχουν γεννηθεί στις δύο πρώτες δεκαετίες του αιώνα. Οι γεννήσεις της δεύτερης γενιάς στον Καρδαμά πραγματοποιούνται επίσης σε μεγάλο εύρος, από το 1871 έως το 1928. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1874-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνείικων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνείικων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 2).

⁴ Στις ανθρωπολογικές μελέτες έχουν αναλυθεί τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για την επιλογή της νύφης ή του γαμπρού τα οποία μπορεί να διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή. Υπάρχει όμως μία κοινή βάση: η οικονομική θέση της οικογένειας. Βλ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ., «Η προϊκα ως παραγωγική σχέση του οικιακού τρόπου παραγωγής» στο ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ Ε., ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ Θ., *Ανθρωπολογία και παρελθόν*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 313.

Πίνακας 5.1

Ενδοοικιστικοί και εξωοικιστικοί γάμοι της 2^{ης} γενιάς των παλαιών κατοίκων (1920-1950)

Οικισμοί	Γάμοι			Αναλογία		
	Εσωτερικοί	Εξωτερικοί	ΣΥΝ.	Εσωτερικοί	Εξωτερικοί	ΣΥΝ.
Καρδαμάς	35	77	112	31%	69%	100
Δουνεϊκά	44	75	119	37%	63%	100
Λεβεντοχώρι	6	25	31	19%	81%	100
Σκαφιδιά	6	24	30	20%	80%	100
Σύνολο	91	201	292	31%	69%	100

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Οι διαπιστώσεις αυτές αφορούν και τους τέσσερις οικισμούς, οδηγούν δε σε ερωτήματα που σχετίζονται κυρίως με τα κίνητρα των ανθρώπων ή των ομάδων και χαρακτηρίζουν το νόημα των δικτύων στα οποία εντάσσονται οι οικογένειες και τα μέλη τους. Δύο ομάδες ερωτημάτων προκύπτουν εδώ: η *πρώτη* αναζητά τις επιδράσεις στους μηχανισμούς δόμησης των οικισμών. Η κυρίαρχη τάση που λειτούργησε στη βάση του προξενιού σύμφωνα με την οποία η επιλεγόμενη νύφη-σύζυγος δεν κατάγεται από τον οικισμό του άνδρα της, μας παραπέμπει σε ένα καλά οργανωμένο δίκτυο μετακινήσεων με μεγάλη αντοχή και διάρκεια. Το δίκτυο όμως δεν είχε την ίδια ισχύ σε όλους τους οικισμούς και το αποτέλεσμα ήταν διαφορετικό: στη μία περίπτωση ενισχύεται ένα ετερόκλητο πληθυσμιακό σύνολο, ενώ στην άλλη είναι περισσότερο συνεκτικό και με πιο ανεπτυγμένο συγγενικό δίκτυο στο εσωτερικό του. Η *δεύτερη* ομάδα ερωτημάτων προσεγγίζει τους όρους που περιορίζουν το προξενιό, με πολλαπλές επιδράσεις στις ενδοοικιστικές νοοτροπίες κάθε τοπικής κοινωνίας.

Εν προκειμένω οι γεωγραφικές δικτυώσεις οδηγούν σε δύο διαφορετικές κλίμακες ανάλυσης: τα *δίκτυα μεγάλης απόστασης* τα οποία υποδηλώνουν τη λειτουργία του προξενιού ως αποδεκτού τρόπου ελέγχου του γάμου και τα *δίκτυα μικρής απόστασης* τα οποία φθείρουν την κοινωνική επιβολή του

προξενιού, χωρίς βεβαίως να διαθέτουμε κάποια δυνατότητα υπολογιστικής εκτίμησης αυτής της πλευράς των δικτύων.

β. Τα δίκτυα νύφης.⁵ Η νύφη ως σύζυγος δεύτερης γενιάς εγκαθίστανται στα Δουνείκια, με σταθερό ρυθμό, από τη δεκαετία του 1920 μέχρι τη δεκαετία του 1950, χωρίς εντάσεις ή υφέσεις στους ρυθμούς της προσέλευσής τους ανάλογα με τις εποχές. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι ευρύτερα γεγονότα της εποχής όπως πόλεμοι, πολιτικές και κοινωνικές εντάσεις δεν άσκησαν εμφανείς επιδράσεις στις δημογραφικές εξελίξεις στον συγκεκριμένο οικισμό.⁶

Οι μετακινούμενες σύζυγοι έχουν προέλευση κυρίως πεδινή στην περίπτωση των Δουνείκων και δευτερευόντως ορεινή. Από τις 75 νύφες που προκύπτουν από την ανάλυση του δηματολογίου και καταγράφονται στον πίνακα 5.2, οι 44 (ποσοστό 59%) κατάγονται από τους οικισμούς της πεδιάδας ή της ευρύτερης λοφώδους περιοχής.⁷ Από τις ορεινές περιφέρειες της

---

⁵ Στο κεφάλαιο παρατίθενται πίνακες χωριών που εγκαταλείπονται από τους κατοίκους τους για να εγκατασταθούν στους οικισμούς της πεδιάδας. Σ' αυτούς καταγράφονται ομαδοποιημένοι οι οικισμοί καταγωγής νυφών -και αργότερα επήλυδων και σώγαμπρων- με τις συχνότητες εμφάνισής τους και τη διασπορά τους στα έτη κάθε χρονικής φάσης. Η ομαδοποίηση των οικισμών στηρίζεται σε δύο παραμέτρους: την μορφολογία του εδάφους και την απόσταση από τους τέσσερις υπό μελέτη οικισμούς. Είναι οι κοντινοί ή μακρύτεροι οικισμοί της πεδινής και ημιπεδινής ζώνης, οι λίγο μακρύτεροι ορεινοί και ημιορεινοί οικισμοί της Πηνείας, της Δίβρης, του Λάλα, της Ανδρίτσαινας και των Κρεστένων εντός του νομού και οι αμιγώς ορεινοί, μακρινοί οικισμοί της Γορτυνίας και των Καλαβρύτων. Ένα πολύ μικρό ποσοστό καλύπτουν οι γαμικές συνεργασίες με περιοχές από την υπόλοιπη Ελλάδα - προκύπτουσες ενδεχομένως κατά την στρατιωτική θητεία των ανδρών σε απομακρυσμένες περιοχές- που ενώ για τις πρώτες γενιές αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις χωρίς ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον, σε επόμενες περιόδους υποδηλώνουν τη διεύρυνση των γεωγραφικών συνόρων στην ανθρώπινη επικοινωνία.

⁶ Πρέπει να υπογραμμισθεί ότι η αύξηση ή η μείωση του αριθμού των γάμων τη περίοδο αυτή, είναι δύσκολο να συσχετισθεί με κάποια αίτια - γεγονότα και έχουν μάλλον συμπτωματικό χαρακτήρα.

⁷ Στο ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ. (=, ό.π., σ. 105) αναφέρεται ένας κώδικας συμπεριφοράς για τη νύφη που εντάσσεται στη νέα οικογένεια της:

«φέρτε γάλα, φέρτε μέλι, να μελώσουμε τη νύφη, να τη μπάσουμε στο σπίτι.

Να 'ναι νύφη μελωμένη και με όλους μονιασμένη.

Άκουτα μωρ' κυρά νύφη, τι σου λέει τ' άγιο Ευαγγέλιο.

Γορτυνίας και των βουνών στα νότια του νομού, κατάγονται 18 νύφες (ποσοστό 24%). Ένα σημαντικό για την εποχή ποσοστό νυφών (17%) καταγόμενο από διάφορες μακρινές περιοχές της χώρας, διαφοροποιεί τα Δουνεϊκά από τους υπόλοιπους οικισμούς, στους οποίους το ποσοστό αυτό είτε είναι ελάχιστο είτε ανύπαρκτο.

Πίνακας 5.2

Καταγωγές νυφών για τη 2^η γενιά των παλαιών κατοίκων: Δουνεϊκά (1920-1950)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	Νύφες (αριθμός)	%	Επαναλαμβανό μενοι οικισμοί	Οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	24	32,0	4	-
Πεδινόι-λοφώδεις	20	26,7	5	9
Ορεινοί-μακρινοί	18	24,0	5	13
Άλλοι νομοί	13	17,3	3	4
Σύνολο	75	100,0	17	26

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Ο ρυθμός μετακίνησης των συζύγων νυφών προς τον Καρδαμά είναι παρόμοιος με αυτόν των Δουνεϊκών. Στην αρχή της τριακονταετίας παρατηρείται μία αύξηση της πυκνότητας στις μετακινήσεις νέων γυναικών προκειμένου να νυμφευθούν και να εγκατασταθούν στον οικισμό του συζύγου τους. Στο ενδιαμέσο της περιόδου και ιδίως στη δεκαετία του '40 οι γάμοι τείνουν να ελαττώνονται, διαπίστωση η οποία θα μπορούσε να συσχετισθεί με τα

Να τιμάς τομ πεθερό σου, να σε λέει κυρά-νύφη.

Να τιμάς τημ πεθερά σου, να σε λέει κυρά-νύφη.

Να τιμάς την αντραδερφή να σε λέει κυρά-νύφη.

Να τιμάς τα αντραδέρφια να σε λένε κυρά-νύφη.

Από πίσω το βαγένι είν' ένα δεμάτι βέργες.

Κλιματίσιες και λιγίσιες κ' όλες κοντορουπακήσιες.

Κι αν πεισμώνσει η πεθερά σου, θα τις λειώσει στα πλευρά σου.

Κι αν θυμώσει ο πεθερός σου, όξω σκρόφα από το σπίτι».

εξαιρετικά πολεμικά γεγονότα της περιόδου.⁸ Στη συνέχεια και από τις αρχές της δεκαετίας του '50 οι μετακινήσεις των νυφών αυξάνονται και πάλι.

Πίνακας 5.3

Καταγωγές νυφών για τη 2^η γενιά των παλαιών κατοίκων: Καρδαμάς (1920-1950)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	νύφες (αριθμός)	ποσοστά %	Επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	21	28.4	3	3
Πεδινοί-λοφώδεις	23	31.1	5	20
Ορεινοί-μακρινοί	26	35.1	1	16
Άλλοι νομοί	4	5.4	-	4
Σύνολο	74	100.0	9	43

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Οι νύφες-σύζυγοι που εγκαθίστανται στον Καρδαμά προέρχονται κυρίως από τους περιβάλλοντες, κοντινούς ή πιο μακρινούς, οικισμούς της πεδιάδας οι οποίοι αποτελούν τον κύριο χώρο προέλευσης των συζύγων νυφών για τους άνδρες της δεύτερης γενιάς του Καρδαμά όπως δηλαδή συνέβη και στα Δουνείικα. Από τις 74 νύφες που περιλαμβάνονται συνολικά στον προηγούμενο πίνακα, οι 44 (ποσοστό 59%) κατάγονται από τους οικισμούς της πεδιάδας του νομού. Σαφώς μικρότερος είναι ο αριθμός των νυφών που κατάγονται από τις ορεινές περιφέρειες των Καλαβρύτων, της Γορτυνίας αλλά και των ορεινών περιοχών του ίδιου του νομού (26 νύφες ή ποσοστό 35%). Το ποσοστό τέλος των συζύγων που προέρχονται από άλλους νομούς της χώρας εκτός της Πελοποννήσου στην περίπτωση του Καρδαμά είναι περιορισμένο την εποχή αυτή και κυμαίνεται στο 5,4%.

Η πεδινή ζώνη δίνει την πλειοψηφία των νυφών της δεύτερης γενιάς που εγκαθίστανται στη Σκαφιδιά ενώ ακολουθούν οι καταγωγές νυφών από τους

⁸ Πόσο ισχυρή όμως είναι η ερμηνεία αυτή δεν μπορούμε να το βεβαιώσουμε, συμπίπτει όμως με τη συνολική εξέλιξη του πληθυσμού της Ελλάδας, όπως φαίνεται από τις διάφορες στατιστικές πληθυσμού.

ορεινούς οικισμούς. Διαπιστώνουμε εδώ τα ίδια ποσοτικά στοιχεία που εντοπίσαμε και στους προηγούμενους οικισμούς. Συγκεκριμένα, 13 νύφες κατάγονται από τα πεδινά και τις γύρω λοφώδεις περιοχές, 6 νύφες κατάγονται από τις ορεινές περιφέρειες των γύρω βουνών και 3 από άλλους νομούς.

Πίνακας 5.4

Καταγωγές νυφών για τη 2^η γενιά των παλαιών κατοίκων: Σκαφιδιά (1920-1950)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	νύφες (αριθμός)	%	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	5	22.7	1	3
Πεδινοί-λοφώδεις	8	36.4	2	4
Ορεινοί-μακρινοί	6	27.3	1	4
Άλλοι νομοί	3	13.6	-	3
Σύνολο	22	100	4	14

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Σκαφιδιάς. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Η τάση παραμένει η ίδια και στο Λεβεντοχώρι, διαφοροποιούνται όμως αισθητά οι αριθμοί και τα ποσοστά. Από τους πεδινούς και λοφώδεις οικισμούς κατάγονται 14 νύφες ενώ από τους περιβάλλοντες ορεινούς οικισμούς -ενίστε μακρινούς, της Γορτυνίας ή της Δίβρης- οι υπόλοιπες 11. Όπως και στην περίπτωση του Καρδαμά, ο αριθμός των γάμων αυξάνεται προς την αρχή και το τέλος της τριακονταετίας. Στη δεκαετία του '20 τελούνται δέκα γάμοι με νύφες από άλλους οικισμούς, στις δεκαετίες του '30 και του '40 μειώνονται αισθητά ενώ αυξάνονται και πάλι από τις αρχές της δεκαετίας του '50 με οκτώ γάμους από το 1951 έως το 1953 και από το 1957 έως το 1959.

Πίνακας 5.5

Καταγωγές νυφών για τη 2^η γενιά των παλαιών κατοίκων: Λεβεντοχώρι (1920-1950)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	νύφες (αριθμός)	%	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	7	28.0	2	3
Πεδινοί-λοφώδεις	7	28.0	1	5
Ορεινοί-μακρινοί	11	44.0	1	8

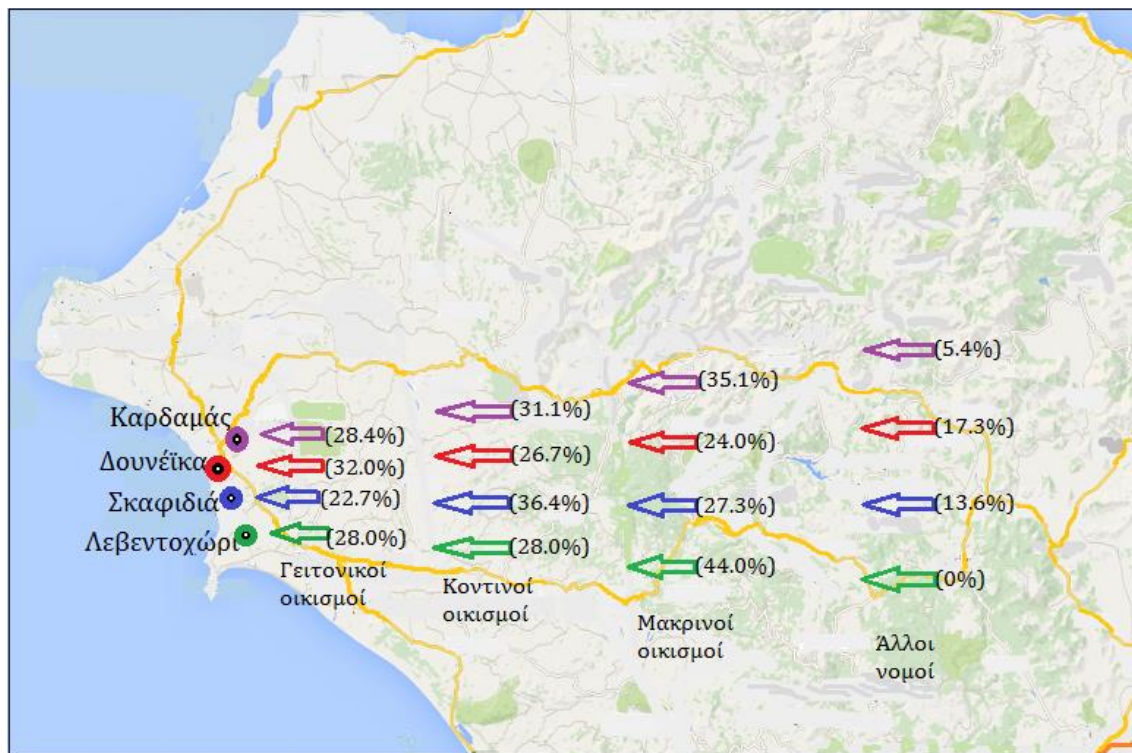
Άλλοι νομοί	-	-	-	-
Σύνολο	25	100	4	16

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Λεβεντοχωρίου. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Τα δίκτυα μετακίνησης και εγκατάστασης γυναικών-συζύγων προς τους τέσσερις οικισμούς παρουσιάζει ομοιότητες και διαφορές. Οι ομοιότητες εντοπίζονται στο ίδιο ποσοστό απορρόφησης νυφών από την πεδιάδα (59%) και οι διαφορές, στον αριθμό των νυφών από τα ορεινά. Στον Καρδαμά συγκεκριμένα αυξάνεται το ποσοστό των νυφών που κατάγεται από τις ορεινές περιοχές (35%) ενώ στα Δουνέικα ο αριθμός αυτός μειώνεται (24%).

Χάρτης 5.1

Καταγωγές νυφών για τη 2^η γενιά των παλαιών κατοίκων, 1920-1950

Πηγή: www.maps.google.gr / Επεξεργασμένος χάρτης

Πρόκειται για διαφορές που έχουν σημασία για δύο λόγους: πρώτον γιατί η μετακίνηση από τα ορεινά γίνεται στη βάση του συστήματος των επιγαμιών που αποτελεί καθαρή και αναγνώσιμη μορφή δικτύου, ενώ στη πεδιάδα δεν

αναπτύχθηκε μια τέτοια πρακτική. Δεύτερον ένα ποσοστό των γάμων στην πεδιάδα δεν συντελείται μέσω του γνωστού προξενιού, γεγονός που ακυρώνει ή μειώνει τα δίκτυα με το ανάλογο περιεχόμενο. Τοποθετώντας στη θέση τους τη λειτουργία άλλων νεότευκτων κοινωνικών σχέσεων που θα οδηγήσουν στη σύσταση νέων δικτύων και τα οποία αντικαθιστούν τα προηγούμενα.

Πίνακας 5.6

Καταγωγές νυφών για τη 2^η γενιά των παλαιών κατοίκων, 1920-1950: Σύνολο Οικισμών

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	νύφες (αριθμός)	ποσοστά %	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	57	29.1	10	9
Πεδινοί-λοφώδεις	66	33.7	13	38
Ορεινοί-μακρinoί	53	27.0	8	41
Άλλοι νομοί	20	10.2	3	11
Σύνολο	196	100	34	99

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνειίκων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Τέλος, ένας μικρότερος αριθμός γάμων της δεύτερης γενιάς των παλαιών κατοίκων, γίνεται με νύφες από διάφορες περιοχές της χώρας. Παρά τον μικρό τους αριθμό -ο οποίος θα διευρυνθεί στις επόμενες γενιές- οι γάμοι αυτοί υποδηλώνουν τη διαφορετικότητα των γαμικών επιλογών και κατά προέκταση των κωδίκων σύναψης γάμων ανάμεσα στις μικροκοινωνίες των οικισμών. Το μεγαλύτερο ποσοστό των γάμων με συζύγους-νύφες από διάφορες μακρινές περιοχές καταγράφεται στα Δουνειίκα (17%). Αντίθετα είναι πολύ περιορισμένο (5%) το ποσοστό αυτών των γάμων στον Καρδαμά.

5.2 Τα δίκτυα των επήλυδων δεύτερης γενιάς (1920-1950)

Η δεύτερη γενιά δημιουργείται από τους απογόνους των επήλυδων, που είναι σύγχρονοι με τη δεύτερη γενιά των παλαιών-γηγενών κατοίκων. Πρόκειται για νυμφευμένους κυρίως άνδρες, εδραιωμένους πλέον κατοίκους των τεσσάρων

οικισμών που ο οικογενειακός τους χρόνος, με την έννοια του γάμου και της τεκνοποίησης, τοποθετείται κυρίως στο διάστημα 1920-1950.

α. Ο πληθυσμός της δεύτερης γενιάς. Οι ευρισκόμενοι σε ηλικία γάμου νέοι άνδρες παντρεύονται κυρίως με συζύγους καταγόμενες από άλλους οικισμούς και λιγότερο από το εσωτερικό των οικισμών. Η πρακτική υποδηλώνει και πάλι την ύπαρξη εξωοικιστικών δικτύων και φυσικά συνεπάγεται τις μετακινήσεις νυφών-συζύγων από άλλες περιοχές. Με τους γάμους αυτούς δημιουργούνται στα Δουνεϊκά 44 οικογένειες δεύτερης γενιάς, στον Καρδαμά 31 και από κοινού στο Λεβεντοχώρι και στη Σκαφιδιά 16. Στο σύνολό τους πρόκειται για 91 οικογένειες ως συνέχεια των 69 οικογενειών της προηγούμενης γενιάς. Προκύπτει δηλαδή μία αριθμητική αύξηση των οικογενειών η οποία όμως εμφανώς υστερεί της φυσικής αύξησης του πληθυσμού, λόγω της μετανάστευσης.⁹

β. Οι γάμοι. Σε τρεις από τους τέσσερις οικισμούς - Δουνεϊκά, Λεβεντοχώρι, Σκαφιδιά - οι γάμοι γίνονται αποκλειστικά με νύφες-συζύγους που προέρχονται από άλλους οικισμούς. Το ίδιο συμβαίνει και στον Καρδαμά με τη διαφορά ότι καταγράφεται ένα μικρό ποσοστό γάμων μεταξύ των κατοίκων του. Σε αντίθεση με τη σύγχρονη δεύτερη γενιά των παλαιών-γηγενών κατοίκων όπου καταγράφεται ένα υπολογίσιμο ποσοστό ενδοοικιστικών γάμων, 43 από τους 44 άνδρες δεύτερης γενιάς επήλυδων στα Δουνεϊκά παντρεύονται με νύφες-συζύγους από άλλους οικισμούς. Το ίδιο ισχύει για τους γάμους του Λεβεντοχωρίου και της Σκαφιδιάς. Αλλά και στον Καρδαμά τέλος ακολουθείται η πρακτική αυτή. Χωρίς όμως να αποτελεί την αποκλειστική επιλογή των ανδρών επήλυδων αφού σε ποσοστό 35% καταγράφονται και γάμοι με κοπέλες από το εσωτερικό του οικισμού. Είναι φανερό ότι νεαρές υποψήφιας νύφες και οι οικογένειές τους αποφεύγουν στο πλαίσιο του οικισμού να συνάψουν γάμους με τους γιούς των επήλυδων. Οι αντιλήψεις για την κοινωνική διαβάθμιση είτε

⁹ Στα Δουνεϊκά οι 11 από τις 44 οικογένειες (ποσοστό 25%) εγκαταλείπουν το χωριό· στον Καρδαμά μόνο δύο οικογένειες στις 31 φαίνονται εγκατεστημένες στην Αθήνα· μία οικογένεια έχει φύγει από το Λεβεντοχώρι και καμία από τη Σκαφιδιά. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

έχουν οικονομικό είτε δημογραφικό περιεχόμενο, καθορίζουν τις στάσεις και τις συμπεριφορές ανθρώπων και οικογενειών.

Πίνακας 5.7
Ενδοοικιστικοί και εξωοικιστικοί γάμοι επήλυδων: Καρδαμάς, Δουνεϊκά (1920-1950)

Οικισμοί	Γάμοι			Αναλογία (%)		
	Εσωτερικοί	Εξωτερικοί	Σύνολο	Εσωτερικοί	Εξωτερικοί	Σύνολο
Καρδαμάς	11	20	31	35,5	64,5	100
Δουνεϊκά	1	43	44	2,3	97,7	100
Σύνολο	12	63	75	16,0	84,0	100

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

γ. *Νύφες-σύζυγοι: δικτυακές συνέχειες.* Όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις μετακινήσεων η προέλευση των νυφών-συζύγων εντοπίζεται κυρίως στην περιβάλλουσα πεδιάδα αλλά και στους ορεινούς οικισμούς της Γορτυνίας, της Πηνείας, της Δίβρης και της Ανδρίτσαινας. Στους πίνακες που ακολουθούν, διαπιστώνεται σε αρκετές περιπτώσεις η επανάληψη των οικισμών προέλευσης τους. Είναι η λειτουργία του δικτύου των επιγαμιών που είχαμε εντοπίσει και στην κατηγορία των παλαιών κατοίκων.

Πίνακας 5.8
Καταγωγές νυφών για τους πρώτους απογόνους των μετακινούμενων οικογενειών: Δουνεϊκά (1920-1950)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	νύφες (αριθμός)	ποσοστά %	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	18	41.8	2	8
Πεδινόι-λοφώδεις	8	18.6	2	6
Ορεινοί-μακρινοί	12	27.9	4	6
Άλλοι νομοί	5	11.7	-	5
Σύνολο	43	100.0	8	25

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στα Δουνείικα παρατηρούμε αύξηση των γαμικών σχέσεων των επήλυδων με την πεδιάδα. Τη συμπεριφορά είχαμε εντοπίσει σε μικρότερη ένταση και στους παλαιούς κατοίκους. Το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της εισροής νυφών με εξαίρεση την Αμαλιάδα, αποτελεί η μεγάλη καταγωγική διασπορά (βλ. πίν. 5.8), πράγμα που σημαίνει ότι δεν εντοπίζονται κάποιοι οικισμοί που λειτουργούν ως πόλοι γαμικής συνεργασίας όπως έχει παρατηρηθεί στα ορεινά. Στην πεδιάδα προφανώς δεν υπάρχουν σταθερά δίκτυα. Είναι ένα ανοιχτό σύστημα που ενώνει οικισμούς και ανθρώπους στη βάση των τρεχουσών αναγκών, καθώς είτε δεν ενδιαφέρεται για τις ενδοοικιστικές διαβαθμίσεις, είτε δεν τις αξιολογεί.

Στις περιπτώσεις αυτές τα δίκτυα αποκτούν διαφορετικό περιεχόμενο. Είναι φανερό ότι αποσπώνται από τις κατεστημένες και ελεγχόμενες δικτυώσεις του παρελθόντος και δημιουργούν νέο πεδίο σχέσεων. Οι νέες συμπεριφορές που δεν καθίστανται αυτόματα κυριαρχικές, αποδίδουν ξεχωριστή ταυτότητα σε ανθρώπους και σε συγγενικά σύνολα ή και σε ύστερη εποχή σε ολόκληρο τον οικισμό.

Ταυτοχρόνως παρατηρούμε να συνεχίζεται, σε σημαντικό αριθμό, η κάθοδος συζύγων από τα ορεινά. Είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι στα Δουνείικα και στην κατηγορία των επήλυδων όπου λείπουν οι ενδοοικιστικοί γάμοι, συνυπάρχουν οι νέες μη ελεγχόμενες κοινωνικά γαμικές συμπεριφορές, με τη γνωστή πρακτική του προξενιού. Και φαίνεται λογικό να διατυπωθεί η άποψη πως οι γαμπροί ως γόννοι επήλυδων είναι φυσικό να διατηρούν σχέσεις με τα χωριά των βουνών από όπου κατάγονται οι γονείς τους και με μία έννοια οι δεδομένες συγγενικές ή διοικιστικές επαφές εξασφαλίζουν συζύγους από γνώριμα περιβάλλοντα. Ενδέχεται όμως, υπόθεση μικρότερης ισχύος, να αποτελεί και εξαναγκαστική λύση, εφόσον από την προϋπάρχουσα στην πεδιάδα τοπική κοινωνία, δεν επιλέγονται άτομα στο ρόλο του γαμπρού-συζύγου. Όμως, όποια και να είναι η ισχύς των κινήτρων, οι επήλυδες τελικά συνιστούν ένα ιδιαίτερο σύνολο οικογενειών στο εσωτερικό κάθε οικισμού του οποίου ο βαθμός ενσωμάτωσης και αποδοχής κρίνεται από το χρονικό βάθος της προηγηθείσας εγκατάστασής του.

Ανάλογες κινήσεις στην περίπτωση του Καρδαμά όπου παρατηρούνται τα ίδια, περίπου, ποσοστά στη γεωγραφική κατάταξη των νεαρών συζύγων. Από την πεδιάδα μετεγκαθίσταται 70% των νυφών, χωρίς να παρατηρούνται κάποιες οικιστικές πυκνώσεις προέλευσης νυφών. Είναι χαρακτηριστικό ότι από δώδεκα χωριά της πεδινής και ημιπεδινής περιφέρειας προέρχονται 14 νύφες (βλ. πίν. 5.9).

Πίνακας 5.9
Καταγωγές νυφών για τους πρώτους απογόνους των μετακινούμενων
οικογενειών: Καρδαμάς (1920-1950)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	Νύφες (αριθμός)	ποσοστά %	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	9	45.0	3	4
Πεδινόι-λοφώδεις	5	25.0	-	4
Ορεινοί-μακρinoί	3	15.0	1	2
Άλλοι νομοί	3	15.0	-	2
Σύνολο	20	100.0	4	12

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

5.3 Η δεύτερη γενιά των πρώτων σώγαμπρων (1920-1950)

Η δεύτερη γενιά των πρώτων σώγαμπρων χρονικά τοποθετείται μεταξύ 1920-1950. Δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη πληθυσμιακή αύξηση όπως συνέβη σε περιπτώσεις άλλων κατηγοριών.

Από το σύνολο των 19 γάμων που έκαναν οι γιοί των σώγαμπρων, οι 5 (ποσοστό 26,3%) είναι ενδοοικιστικοί, γίνονται δηλαδή με συζύγους από τους ίδιους οικισμούς. Οι υπόλοιποι 14 (ποσοστό 74%) τελούνται με συζύγους-νύφες από άλλα χωριά όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας 5.10
Καταγωγές νυφών για τους γαμπρούς της 2^{ης} γενιάς των σώγαμπρων. (1950-1920)

Περιοχές	Δουνεϊκά	Καρδαμάς	Λεβεντοχώρι	Σύνολο
Πεδινές λοφώδεις	2	-	6	8
Πηνεϊά	-	2	-	2
Γορτυνία	-	1	-	1
Άλλες περιοχές	-	-	3	3
Σύνολο	2	3	9	14

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα

Δουνειϊκων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνειϊκων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Οι καταγωγές των 14 μετακινούμενων νυφών-συζύγων, εντοπίζονται κυρίως στην ευρύτερη πεδινή ζώνη και λιγότερο στα ορεινά ή στις υπόλοιπες περιοχές. Αν επιπλέον διακρίνουμε τις νύφες κατά οικισμό, θα διαπιστώσουμε πως οι καταγόμενες από τα ορεινά, επιλέγονται με μεγαλύτερη συχνότητα από τους γαμπρούς του Καρδαμά όπου και εγκαθίστανται στη συνέχεια, ενώ οι καταγόμενες από τα πεδινά χωριά επιλέγονται από τους νεαρότερους γαμπρούς των Δουνειϊκων, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο.

5.4 Τα δίκτυα του μεσοπολέμου: επήλυδες κάτοικοι (1920-1950)

Η μετακίνηση οικογενειών από τα ορεινά προς τα πεδινά, στη βάση υπάρχουσών κόμβων και δι-οικιστικών δεσμών, συνεχίζεται με μεγαλύτερη ένταση στην εποχή του μεσοπολέμου ή τουλάχιστον οι αρχαικές πληροφορίες πυκνώνουν την περίοδο εκείνη. Η εγκατάστασή τους μεταξύ του 1920 και του 1950, πραγματοποιείται στη βάση των γνωστών και οργανωμένων οικογενειακών, συγγενικών ή οικιστικών δικτύων μετακίνησης. Διαπιστώνουμε μάλιστα ότι ορισμένες οικογένειες μετακινούνται στη διάρκεια των πολεμικών περιόδων: καταγράφονται μετακινήσεις το 1921 ή το 1922 αλλά και το 1940 ή το 1941. Οι περισσότερες πάντως προσελεύσεις επήλυδων, εντοπίζονται κατά τη δεκαετία του '20, όπου παρατηρείται μία κορύφωση στην τριετία 1924-1926, για να ακολουθήσει μία διάδοχη και λογική ύφεση στη συνέχεια. Ένα σημαντικό μέρος των μετακινήσεων πραγματοποιείται τη δεκαετία του 1930 ενώ στη δεκαετία του 1940 που ακολούθησε, παρατηρούνται εντάσεις και υφέσεις σε αναλογία με τα πολεμικά γεγονότα. Τα έτη 1940, 1941 έχουμε μία τάση αύξησης των μετακινήσεων ενώ στη τριετία της κατοχής (1942-1944) διακόπτονται εντελώς.¹⁰ Στη συνέχεια παρατηρείται μία έξαρση στην ενδιάμεση διετία έως τον

¹⁰ Οι μελέτες αιτιολογούν τις μετακινήσεις στην πολεμική πραγματικότητα του 1940. Όπως αναφέρεται και στο ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Β., ΠΑΠΠΑΣ Β. (επιμ.), *Χώρος και Πληθυσμός. Αναλυτικές Προσεγγίσεις*, Βόλος, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, 2005, σ. 76 τα μεταναστευτικά ρεύματα στο εσωτερικό της χώρας στη δεκαετία του 1940 προκαλούνται από την εμπόλεμη κατάσταση που έζησε η Ελλάδα στην περίοδο αυτή. Η δεκαετία του '40 είναι η πιο δραματική και πιθανότατα η πιο ουσιαστική σε ό,τι αφορά τις μαζικές μετακινήσεις των πληθυσμών και των πόλεων και της υπαίθρου. Για την περίοδο αυτή που δεν έχει μελετηθεί ιδιαίτερα, έχουμε λίγα αριθμητικά στοιχεία και ο χειρισμός τους πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή.

εμφύλιο, στη διάρκεια όμως του οποίου διακόπτονται και πάλι. Η κατάσταση αποκαθίσταται στη μεταπολεμική εποχή (βλ. πίν. 5.11).

Πίνακας 5.11

Οι χρόνοι άφιξης των δεύτερων επήλυδων στους τέσσερις οικισμούς. (1920-1960)

Οικισμοί /έτη	1921-	1924-	1927-	1930-	1932-	1939-	1942-	1945-	1948-	1950-
Δουνεϊκά	2	3	-	1	6	6	-	8	-	8
Καρδαμάς	4	10	6	2	12	14	-	7	-	9
Λεβεντοχώρι	-	1	-	-	2	3	-	3	-	-
Σκαφιδιά	-	-	1	2	2	3	-	-	-	-
Σύνολο	6	14	7	5	22	26	-	18	-	17

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1960. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1960. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

α. Ο πληθυσμός της πρώτης γενιάς. Ο αριθμός των μετακινήσεων είναι σύμφωνα με τα δημοτολόγια αρκετά μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο προηγούμενο στις αρχές του αιώνα. Πρόκειται για 141¹¹ οικογένειες,¹² που εγκαταστάθηκαν στους τέσσερις οικισμούς. Προς τα Δουνεϊκά κινήθηκαν 46 οικογένειες και προς τον Καρδαμά 75. Στους δύο μικρότερους οικισμούς η προσέλευση είναι ομοίως

¹¹ Σ' αυτόν τον αριθμό συμπεριλαμβάνονται και οι οικογένειες που προκύπτουν από τους δεύτερους γάμους κάποιων συζύγων. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2).

¹² Στα Δουνεϊκά και στον Καρδαμά την περίοδο αυτή έρχονται μαζί με τα ζευγάρια ή τις οικογένειες των δεύτερων επήλυδων και μεμονωμένοι ανύπανδροι άνδρες, αδελφια ή όχι των προηγούμενων, που είτε καταγράφονται σε ατομικές μερίδες στα δημοτολόγια, είτε -και αυτό είναι το συνηθέστερο- γίνονται σώγαμπροι ζευγαρώνοντας με ντόπιες νύφες. Παρατηρείται δηλαδή το φαινόμενο ο ένας αδελφός να καταγράφεται ως επήλυδας, ερχόμενος με την γυναίκα ή τα παιδιά του, και ο άλλος αδελφός ως σώγαμπρος. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2).

αυξημένη και από κοινού στο Λεβεντοχώρι και στη Σκαφιδιά εγκαταστάθηκαν 20 οικογένειες.

Αποτέλεσμα των μετακινήσεων είναι η νέα αύξηση του πληθυσμού σε όλους τους οικισμούς. Στα Δουνείκα δηλαδή την περίοδο αυτή εγκαταστάθηκαν τελικά 265 άνθρωποι: 44 άνδρες και 46 γυναίκες με 87 παιδιά. Στη συνέχεια γεννήθηκαν στον οικισμό ακόμα 88 παιδιά από τις ίδιες οικογένειες. Η μετακίνηση προς τον Καρδαμά είναι ακόμα μεγαλύτερη αφού 408 νέοι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν εκεί. Είναι κατ' αρχήν οι 75 νεότερες οικογένειες, αποτελούμενες από 70 άνδρες, 74 γυναίκες και τα 115 παιδιά τους. Ακολούθως γεννήθηκαν στον οικισμό ακόμα 149 παιδιά. Παρόμοιες πληθυσμιακές αυξήσεις σημειώνονται στο Λεβεντοχώρι και στη Σκαφιδιά: 19 άνδρες 20 γυναίκες και 51 παιδιά.

β. Οι τύποι της μετακίνησης. Η καταγραφή των οικογενειακών μερίδων με μεγαλύτερη πληρότητα και ακρίβεια, βοηθά στην αποτύπωση μιας ευκρινούς εικόνας των δικτύων μετακίνησης, από τα ορεινά προς την πεδιάδα. Όπως περιγράψαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο οι μετακινήσεις των επήλυδων κατοίκων γίνονται σε διάφορες φάσεις εξέλιξης των οικογενειών τους.¹³ Πως όμως μπορούν να αξιολογηθούν οι διαφορετικοί τύποι μετακίνησης; Πιο σαφείς μπορεί να είναι οι ενδοοικογενειακές οικονομικές διαφορές στους οικισμούς καταγωγής, οι οποίες εξωθούν κάποια από τα μέλη τους στη μετανάστευση. Για μία τέτοια όμως προσέγγιση δεν διαθέτουμε τεκμήρια και επιπλέον βρίσκεται έξω από τα όρια της ανάλυσής μας. Από την άλλη πλευρά άμεσες και προφανείς διαφορές στους οικισμούς εγκατάστασης, είτε δεν υπάρχουν είτε δεν γνωρίζουμε.

Σύμφωνα με τη θεωρία των δικτύων το νόημα μιας πράξης προσδιορίζεται από τους κόμβους που αποτελούν δομικά στοιχεία του δικτύου, αλλά και από τους συνδετικούς δεσμούς του δικτύου, στο εσωτερικό του οποίου παράγεται. Άρα κάθε οικογένεια που αποτελεί κόμβο στο πλέγμα των δικτύων δίνει νόημα στη δικτυακή της συμπεριφορά. Το νόημα όμως αυτό παραμένει δυσανάγνωστο και κατά προέκταση δεν μπορούμε να αιτιολογήσουμε με βεβαιότητα το χαρακτήρα κάθε μετακίνησης, ούτε να κατανοήσουμε το περιεχόμενο ενός δικτυακού δεσμού.¹⁴

¹³ Αν δηλαδή η οικογένεια μετακινείται από τον οικισμό καταγωγής στον οικισμό εγκατάστασης πριν από την τεκνοποίηση, κατά τη εξέλιξή της ή μετά την ολοκλήρωσή της. Οι λειτουργούσες δικτυώσεις εξυπηρετούν τις ληφθείσες αποφάσεις σε όλες τις περιπτώσεις, κάθε μία από τις οποίες μπορεί να έχει διαφορετική βαρύτητα.

¹⁴ ΧΤΟΥΡΗΣ Σ., ό.π., σσ. 64-66.

Στη βάση αυτή πως τελικά θα μπορούσε να αξιολογηθεί ο ένας ή ο άλλος τύπος οικογενειακής μετακίνησης; Για τους γονείς της οικογένειας λ.χ. ο τόπος γέννησης των παιδιών αποτελεί ερώτημα χωρίς περιεχόμενο. Με δεδομένο ότι ο αριθμός των παιδιών δεν συνεκτιμάται στο επίπεδο της διαβίωσης ή στο κόστος λειτουργίας της οικογένειας πως θα τους απασχολούσε ο τόπος γέννησης των παιδιών; Εκείνο όμως που οι άνθρωποι δεν προσμετρούν, με μία διαφορετική μορφή, όχι οικονομική, εκδηλώνεται αργότερα ως δομικό στοιχείο στην οικιστική οργάνωση. Η ένταξη του νεόφερτου στην τοπική κοινωνία, είναι διαφορετική από τη δεδομένη τοποθέτηση του προηγούμενου παλαιού κατοίκου. Διαφορετική είναι και η θέση που αποδίδεται σ' εκείνον που γεννήθηκε στο οικισμό από τη θέση που αφήνεται σε όποιον μετακινήθηκε. Η εντοπιότητα δηλαδή, είναι κριτήριο ισχυρής ή χαλαρής ταύτισης και αποδοχής ανάλογα με το χρονικό της βάθος.

Πίνακας 5.12

Τρόποι μετανάστευσης των δεύτερων επήλυδων. (1920-1960)

Δουνεϊκά			
Είδος οικογένειας	Αριθμός οικογενειών	Αριθμός παιδιών	Μέσος όρος παιδιών
Ζευγάρια χωρίς παιδιά	22 (18+4 άτεκνοι)	75	4.2
Με ορισμένα παιδιά	6	35	5.8
Με όλα τα παιδιά	15	65	4.3
Καρδαμάς			
Είδος οικογένειας	αριθμός οικογενειών	αριθμός παιδιών	μέσος όρος παιδιών
Ζευγάρια χωρίςπαιδιά	29	116	4
Με ορισμένα παιδιά	16	89	5.6
Με όλα τα παιδιά	21	59	2.8
Λεβεντοχώρι - Σκαφιδιά			
Είδος οικογένειας	αριθμός οικογενειών	αριθμός παιδιών	μέσος όρος παιδιών
Ζευγάρια χωρίςπαιδιά	6	15	2.5
Με ορισμένα παιδιά	3	17	5.7
Με όλα τα παιδιά	8	19	2.4

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 5.13

Αθροιστικός πίνακας οικογενειών κατά οικισμό και τύπο μετανάστευσης (1920-1950)

	Δουνεϊκά	Καρδαμάς	Λεβεντοχώρι	Σκαφιδιά	ΣΥΝΟΛΟ
Δύο σύζυγοι μόνοι	22	33	2	6	63
Σύζυγοι με όλα τα παιδιά	15	21	5	3	44
Σύζυγοι με μερικά παιδιά	6	16	2	1	25
Δεύτερες σύζυγοι	2	4		1	7
ΣΥΝΟΛΟ	45	74	9	11	139

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

γ. Εντός και εκτός δικτύου: η προέλευση των δεύτερων επήλυδων. Οι δεύτεροι επήλυδες και κυρίως οι άνδρες σύζυγοι, έχουν γεννηθεί στην πρώτη εικοσαετία του 20^{ου} αιώνα και οι γάμοι τους τελέστηκαν στην τριακονταετία μεταξύ του 1920 και του 1950.

Οι οικισμοί καταγωγής τους παρουσιάζουν σημαντικό βαθμό διασποράς. Είναι άνθρωποι από διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους που μέσω του προξενιού, δημιουργούν ζευγάρια και στη συνέχεια εγκαθίστανται στους τέσσερις οικισμούς.

Πίνακας 5.14

Η προέλευση των δεύτερων επήλυδων στα Δουνεϊκά (1920-1950)

Περιοχές	Έτος γάμου	Καταγωγή του άνδρα	Καταγωγή της γυναίκας
Γορτυνία	1930	Δρακοβούνι	Αγρίδι
	1932	Κοντοβάζαινα	Βελιμάχι
	1940	Δούκα	Νεμούτα
	1941	Αγρίδι	Αγρίδι
	1941	Αγρίδι	Καλλιθέα
	1945	Τριπόταμα	Κάμπος
	1953	Αγρίδι	Αγρίδι
Μαντινεία	1924	Κόμη	Αγάλι
	1927	Έλατο	Αγ. Ηλίας
	1943	Κόμη	Λατζόϊ
Δίβρη	1928	Αγ. Κυριακή	Λαμπεία
	1947	Αγ. Κυριακή	Αγ. Κυριακή
	1949	Αγ. Κυριακή	Δίβρη
Ολυμπία	1924	Ολύμπια	Ζάκυνθος
	1927	Σαλμώνη	Μοναστηράκι
	1939	Σαλμώνη	Σαλμώνη

	1943	Στρέφι	Καλλιθέα
	1944	Στρέφι	Σώστι
	1945	Σαλμώνη	Μπρούμα
Πεδιάδα	1920	Μπισκίνη	Κυπαρισία
	1920	Σκουροχώρι	Καλαμάτα
	1923	Αγ. Γεώργιος	Αγρίδι
	1928	Σαβάλια	Σαβάλια
	1930	Αρήνη	Μυρώνεια
	1934	Δάφνη	Δάφνη
	1936	Δάφνη	Δάφνη
	1938	Λαντζοί	Μαντινεία
	1941	Αμαλιάδα	Αγρίδι
	1943	Μυρτιά	Μυρτιά
	1944	Βαρθολομιό	Μυρτιά
	1945	Ξυλοκέρα	Ξυλοκέρα
	1948	Μυρτιά	Καλάβρυτα
	1951	Πύργος	Αγρίδι
	1953	Καρδαμάς	Αλποχώρι
	1955	Πύργος	Σαβάλια
	1955	Αμαλιάδα	Σκουροχώρι
	1956	Βουλιαγμένη	Λαμπεία
Καλάβρυτα	1933	Πριόλιθος	Καρδαμάς
Άλλες περιοχές	1925	Ζάκυνθος	Αγρίδι
	1928	Κεφαλλονιά	Κυλλήνη
	1930	Κρήτη	Σώστι
	1937	;	Μυρτιά
	1942	Ζάκυνθος	Ζάκυνθος
	1948	Μιντιλόγλι	Κυλλήνη
	1952	Κρήτη	Κρήτη

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας; Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία. Επεξεργασμένα στοιχεία.

Λόγω της διασποράς ως προς την καταγωγή δεν συναντάμε πλέον, παρά με μικρότερη συχνότητα, επαναλαμβανόμενους οικισμούς προέλευσης. Οι μετακινήσεις προς την πεδιάδα και συγκεκριμένα προς τα Δουνεϊκά, δεν έχουν πλέον τη συνοχή που είχαν την προηγούμενη περίοδο. Όπως φαίνεται στον αθροιστικό πίνακα που ακολουθεί, κύριες περιφέρειες πληθυσμιακής τροφοδότησης είναι κατ' αρχήν η ίδια η πεδιάδα, η ορεινή Γορτυνία στη συνέχεια και έπονται οι υπόλοιπες περιοχές.

Πίνακας 5.15

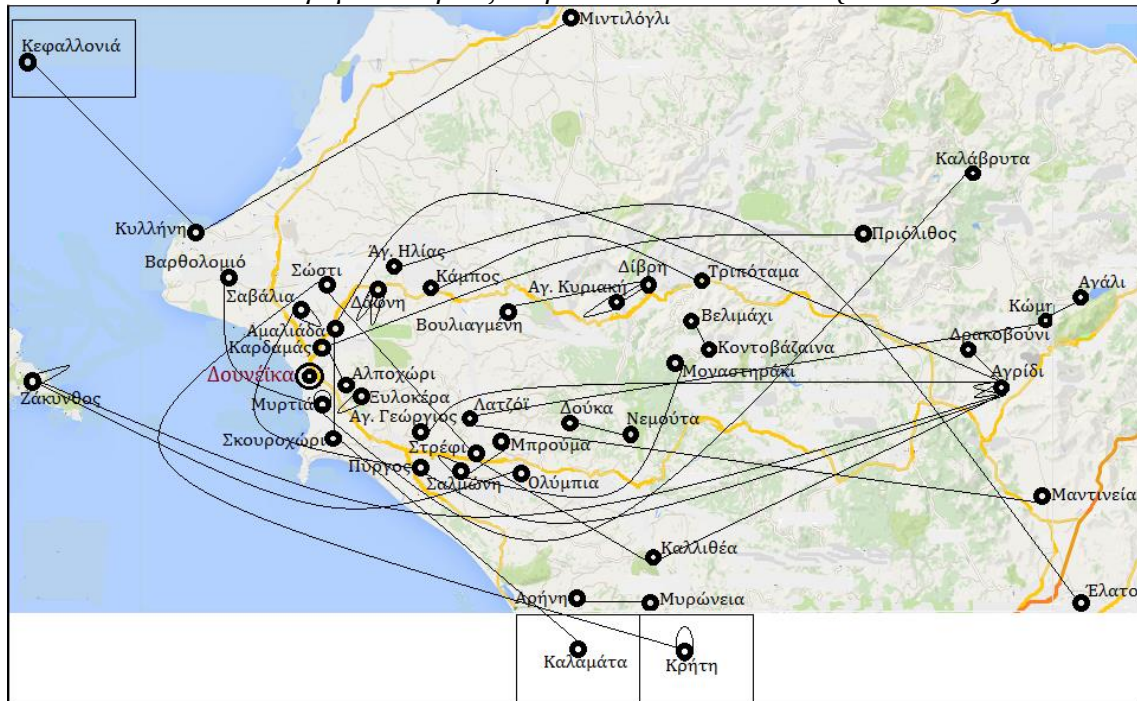
Καταγωγές επήλυδων που εγκαταστάθηκαν στα Δουνεϊκά. (1920-1950)

Περιοχές	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Αναλογία (%)
Γορτυνία	7	12	19	21.1
Μαντινεία	3	2	5	5.5
Δίβρη	3	4	7	7.7
Ολυμπία	6	3	9	10.0
Πεδιάδα	18	18	36	40.0
Καλάβρυτα	1	1	2	2.2
Άλλες περιοχές	7	5	12	13.3
Σύνολο	45	45	90	100.0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία. Επεξεργασμένα στοιχεία.

Χάρτης 5.2

Διαοικιστικοί γάμοι και ροές επήλυδων στα Δουνεϊκά (1920-1950)

Πηγή: www.maps.google.gr / Επεξεργασμένος χάρτης

Προκύπτει λοιπόν ότι οι μετακινήσεις με τη μορφή της ακολουθίας περιορίζονται. Παρ' όλα αυτά όμως μερικοί οικισμοί όπως το Αγκρίδι στην περιοχή της Γορτυνίας, η Αγία Κυριακή στην ορεινή Δίβρη και κάποιοι ακόμα οικισμοί συνεχίζουν να επαναλαμβάνονται ως τόποι προέλευσης επήλυδων. Και

στους άνδρες και στις γυναίκες. Είναι μία μεταναστευτική δικτυακή συνέχεια της οποίας η διαχρονική χαρτογράφηση αποδεικνύει ότι για μεγάλη διάρκεια η μετακίνηση κυρίως από τα ορεινά δεν ήταν ακανόνιστη ή τυχαία. Το ξεκίνημα από τους οικισμούς των βουνών οδηγεί τις οικογένειες των επήλυδων σε σταθερές πεδινές καταλήξεις. Εντός του δικτύου. Είναι μετακινήσεις συγγενών ή οικογενειών κοινής καταγωγής, οι οποίες η μία μετά την άλλη, εγκαθίστανται στον ίδιο πεδινό οικισμό.

Στην περίοδο όμως του μεσοπολέμου οι μετακινούμενοι από τα ορεινά λιγοστεύουν. Οι περισσότεροι επήλυδες προέρχονται από διαφορετικές περιοχές της πεδιάδας ή της περιβάλλουσας λοφώδους περιφέρειας. Οι οικογένειες όμως που μετακινούνται στο εσωτερικό της πεδιάδας, δεν έχουν κοινή προέλευση αλλά ούτε και κοινή κατάληξη σε κάποιους οικισμούς. Προκύπτουν το πιθανότερο μέσω της συμμετοχής στο οικονομικό δίκτυο που λειτουργεί στην πεδιάδα και επιδρά στη συγκρότηση ενός ευρύτερου κοινωνικού χώρου με σχέσεις πληροφορίες και επαφές. Αναπτύσσονται διοικιστικές σχέσεις που δεν προϋποθέτουν συγκεκριμένα δίκτυα γνωριμιών, όπως προσωπικές και οικογενειακές σχέσεις ή συγγένειες. Αλλά στο πλαίσιο μίας γεωγραφικής περιοχής διαμορφώνεται ένας κύκλος σχέσεων μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικούς οικισμούς. Εκτός του γνωστού και ελεγχόμενου δικτύου. Έτσι ένα σημαντικό ποσοστό μετακινήσεων από πεδινούς οικισμούς προς τα Δουνείικα και άλλα χωριά, δεν προϋποθέτει σταθερές και διαχρονικές συνδέσεις. Και οι όποιες επαναλήψεις δεν μπορούν εξ' ορισμού να αποδοθούν στη λειτουργία ενός τέτοιου δικτύου. Αυτό όμως το δημογραφικό πλαίσιο δεν συνιστά ένα ομοιογενές σύνολο εφόσον το ίδιο βρίσκεται στη φάση της δημιουργίας του. Είναι μία ασυνεχής και γι' αυτό μη συνεκτική πληθυσμιακή δικτύωση-αναδιάταξη, που μεταφέρει ανθρώπους από περιοχή σε περιοχή ή από οικισμό σε οικισμό.

Ο πληθυσμός των επήλυδων που εγκαθίσταται στα Δουνείικα διακρίνεται σε δύο κατηγορίες: *πρώτον* στον πληθυσμό που μετακινείται στη βάση δικτύων και μπορούμε να υποθέσουμε ότι υπάγεται σ' αυτά μετά την εγκατάστασή του και *δεύτερον* στον πληθυσμό που μετακινείται εκτός δικτύων και ενδοοικιστικά δεν εντάσσεται σε αντίστοιχα υποσύνολα, ούτε κατά προέκταση στις πειθαρχίες που διαμορφώνουν. Ως τέτοιες εγκαταστάσεις μη υπαγόμενες δηλαδή στα δίκτυα κοινής καταγωγής, μπορούν να θεωρηθούν οι διάσπαρτες μετακινήσεις από τις κοντινές πόλεις της Αμαλιάδας και του Πύργου ή από τους γειτονικούς

οικισμούς της Μυρτιάς, των Σαβαλίων, του Καρδαμά, του Αλποχωρίου ή από άλλους μακρινότερους οικισμούς της πεδιάδας.¹⁵

Η καταγωγική συνοχή των μετακινούμενων οικογενειών προς τον Καρδαμά είναι εντονότερη συγκριτικά με τα Δουνεϊκά. Το δημογραφικό δίκτυο, με κόμβους από την περιοχή των Καλαβρύτων και κυρίως από το ορεινό Καλλιφώνιο, ακολουθούν αρκετές οικογένειες και η μία μετά την άλλη οδηγούνται στον πεδινό κόμβο του δικτύου, στη διάρκεια δύο δεκαετιών (βλ. πίν. 5.16). Το ίδιο διαπιστώνουμε και για τις μετακινήσεις από τις περιοχές της Δίβρης και της Γορτυνίας, αλλά και της Ζακύνθου.

Πίνακας 5.16

Η προέλευση των δεύτερων επήλυδων: Καρδαμάς (1920-1950)

Περιοχές	Έτος γάμου	Καταγωγή του άνδρα	Καταγωγή της γυναίκας
Καλάβρυτα	1920	Δεσινό	Λεχούρι
	1920	Καλλιφώνιο	Καλλιφώνιο
	1922	Καλλιφώνιο	Μαγούλιανα
	1924	Καλλιφώνιο	Καλλιφώνιο
	1924	Κούτελι	Καλλιφώνιο
	1925	Καλλιφώνιο	Δεσινό
	1925	Καλλιφώνιο	Καλλιφώνιο
	1925	Σηλινάτα	Καλλιφώνιο
	1926	Καλλιφώνιο	Κλειτορία
	1926	Καλλιφώνιο	Μοναστηράκι
	1927	Καλλιφώνιο	Δουνεϊκά
	1930	Καλλιφώνιο	Δουνεϊκά
	1931	Λιθακιά	Λιθακιά
	1932	Αετοράχη	Μαγούλα
	1932	Καλλιφώνιο	Αμαλιάδα
	1932	Καλλιφώνιο	Αμαλιάδα

¹⁵ Οι μετακινήσεις από τη Ζάκυνθο κυρίως και την Κεφαλονιά προς τους πεδινούς οικισμούς της Πελοποννήσου είναι επαναλαμβανόμενες, συχνές και γνωστές από τους παλαιούς κατοίκους, τους πρώτους επήλυδες και τους σώγαμπρους. Με την έννοια αυτή και με δεδομένο ότι κάποιοι εγκαθίστανται στον ίδιο οικισμό μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκουν σε οργανωμένο δίκτυο μετακίνησης. Ερωτήματα γεννά η μετακίνηση ορισμένων κατοίκων από την Κρήτη. Αν και πρόκειται για τρεις μόνο περιπτώσεις που οδηγούν βάσιμα στην εκδοχή του τυχαίου, μπορεί να επαναδιατυπωθεί το ερώτημα εφόσον πρόκειται για μετακινήσεις που ξεκινούν από μία πολύ μακρινή περιοχή και καταλήγουν στον ίδιο οικισμό. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

	1932	Καλλιφώνιο	Σκλήβα
	1936	Αγ. Ειρήνη	Ανδρώνι
	1937	Αετοράχη	Καλλιφώνιο
	1938	Καλλιφώνιο	Δουνέϊκα
	1938	Καλλιφώνιο	Περιστέρι
	1938	Καλλιφώνιο	Κεραμυδιά
	1942	Σοποτό	Αροανία
	1943	Καλλιφώνιο	Δρογολοβό
Γορτυνία	1922	Βάχλια	Γούμερο
	1923	Καμινιάνοι	Αγρίδι
	1925	Βάχλια	Τρόπαια
	1925	Λαγκάδια	Δουνέϊκα
	1929	Αγρίδι	Αγρίδι
	1939	Ξηροκαρύταινα	Ξηροκαρύταινα
	1940	Μυγδαλιά	Μυγδαλιά
	1941	Ξηροκαρύταινα	Ξηροκαρύταινα
	1945	Μυγδαλιά	Μυγδαλιά
Δίβρη	1926	Αγ. Κυριακή	Δουνέϊκα
	1929	Ορεινή	Λαμπεία
	1932	Ορεινή	Ασφάλακτος
	1939	Αγ. Κυριακή	Αγ. Κυριακή
	1945	Αγ. Κυριακή	Αγ. Κυριακή
	1946	Αγ. Κυριακή	Αγ. Κυριακή
	1969	Ορεινή	Βούναργο
Ολυμπία	1923	Άσπρα Σπίτια	Πύργος
	1933	Στρέφι	Παλαιοβαρβάσαι να
	1948	Στρέφι	Στρέφι
Πεδιάδα-λόφοι	1920	Κυλλήνη	Αμαλιάδα
	1925	Μουζάκι	Μουζάκι
	1926	Αυγή	Καλάβρυτα
	1927	Αμαλιάδα	Βαρθολομιό
	1928	Βροχίτσα	Δουνέϊκα
	1929	Ασφάλακτος	Ασφάλακτος
	1930	Αμαλιάδα	Καστρία
	1931	Σιμόπουλο	Βυτινέϊκα
	1932	Πύργος	Όλενα
	1933	Αγ. Απόστολος	Χαροκοπιό
	1933	Δάφνη	Δάφνη
	1936	Δουνέϊκα	Μυρτιά
	1937	Αλποχώρι	Μαραθιά
	1939	Κορυφή	Ασφάλακτος
	1940	Λαγανά	Κρυονέρι
	1941	Γαστούνη	Αμαλιάδα
	1942	Ασφάλακτος	Αγρίδι
	1945	Ασφάλακτος	Φρίξα
	1948	Αμαλιάδα	Μαγούλιανα
	1949	Πύργος	Δάφνη
Ζάκυνθος	1923	Ζάκυνθος	Ζάκυνθος
	1936	Ζάκυνθος	Ζάκυνθος
	1938	Ζάκυνθος	Ζάκυνθος
	1946	Ζάκυνθος	Καλλιφώνιο
Άλλες περιοχές	1942	Αγάλι	Μάγειρα

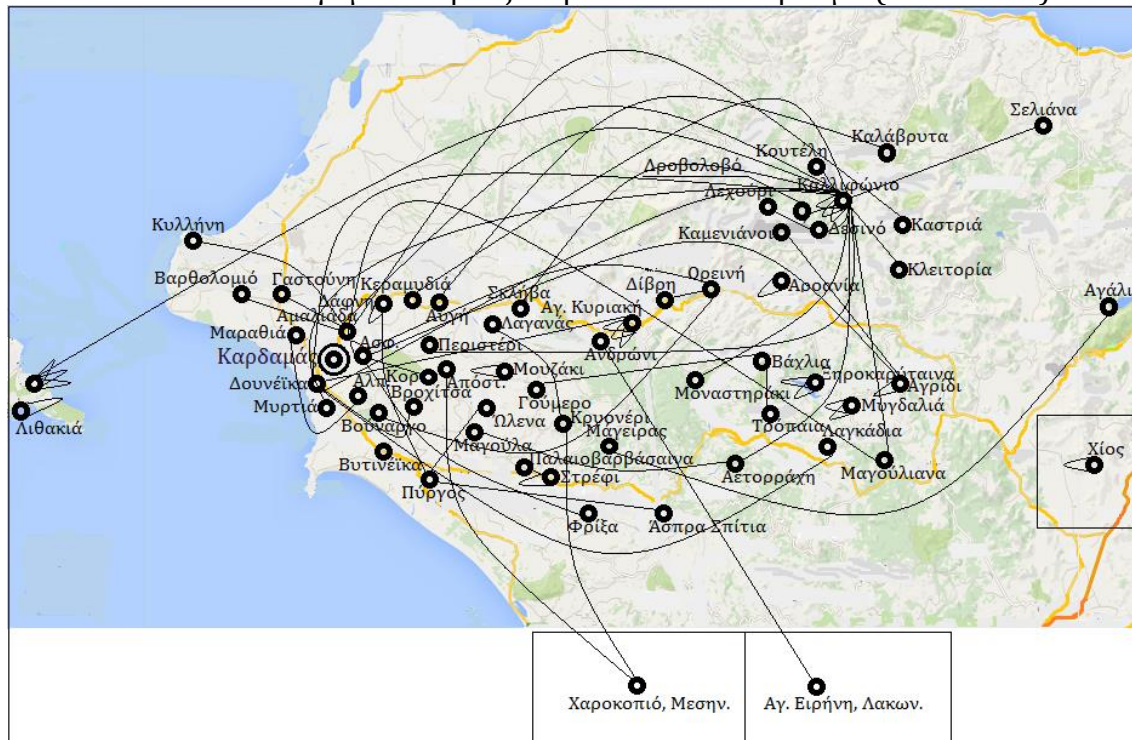

1948	Χαροκοπιό	Κρυονέρι
1948	Χίος	Χίος

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Χάρτης 5.3

Διαοικιστικοί γάμοι και ροές επήλυδων στον Καρδαμά (1920-1950)

Πηγή: www.maps.google.gr / Επεξεργασμένος χάρτης

Την καταγωγική συνοχή, είχαμε εντοπίσει και πάλι στον Καρδαμά κατά τη μετακίνηση των πρώτων επήλυδων. Εδώ έχουμε τη συνέχιση της ίδιας πρακτικής παρά τον υπερδιπλασιασμό του πλήθους των οικογενειών που μεταναστεύουν από τα ορεινά. Γεγονός που σημαίνει ότι η συνοχή του πληθυσμού στο συγκεκριμένο οικισμό δεν διασπάται από την αύξηση του αριθμού των μετακινούμενων. Το μεγαλύτερο μέρος των επήλυδων του μεσοπολέμου, προέρχεται από την ορεινή περιφέρεια των Καλαβρύτων και την περιβάλλουσα πεδινή ζώνη. Ακολουθούν, με κλιμακωτή μείωση, οι ορεινές περιφέρειες της Γορτυνίας, της Δίβρης αλλά και της Ζακύνθου. Ο οικισμός διατηρεί δικτυακούς δεσμούς με όλες αυτές τις περιοχές, εξαιρουμένης όμως της πεδιάδας όπου αρκετοί οικισμοί καταγωγής αναφέρονται μία μόνο φορά. Από τη Γορτυνία συγκεκριμένα μετακινούνται άνθρωποι που προέρχονται κυρίως από τέσσερις οικισμούς: την Ξηροκαρύταινα, το Αγρίδι, τη Βάχλια και τη Δάφνη.

Είναι μία συστάδα οικισμών στο κέντρο της περιφέρειας. Η στενή γειτνίαση, τους καθιστά μέρη ενός τοπικού δικτύου εσωτερικής επικοινωνίας, που βάσιμα μπορούμε να υποθέσουμε ότι επιδρά στις επιλογές μετακίνησης ανθρώπων και οικογενειών. Το ίδιο μπορούμε να υποθέσουμε και για την περιφέρεια της Δίβρης. Από τους ορεινούς οικισμούς της Αγίας Κυριακής, της Λάμπειας και της Ορεινής παρατηρούνται διαδοχικές μεταναστεύσεις που καταλήγουν στους οικισμούς της πεδιάδας.

Πίνακας 5.17

Καταγωγές επήλυδων που εγκαταστάθηκαν: Καρδαμάς (1920-1950)

Περιοχές	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Αναλογία (%)
Καλάβρυτα	24	15	40	28.6
Γορτυνία	9	13	21	15.0
Δίβρη	7	8	15	10.7
Ολυμπία	3	5	8	5.7
Πεδιάδα-λόφοι	20	25	45	32.1
Ζάκυνθος	4	3	7	5
Άλλες περιοχές	3	1	4	2.3
Σύνολο	70	70	140	100.0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στα Δουνέϊκα καταγράψαμε μια πολυγεωγραφική σύνθεση του πληθυσμού των δευτέρων επήλυδων. Είναι άνθρωποι που κατάγονται από πολλούς οικισμούς της ορεινής και κυρίως της πεδινής ζώνης. Όμως εξίσου πολλοί, είναι οι οικισμοί προέλευσης των επήλυδων και στον Καρδαμά, που άλλωστε δέχεται το μεγαλύτερο μέρος του νέου πληθυσμού. Η διαφορά είναι ότι η δικτυακή σύνδεση του Καρδαμά με τους ορεινούς οικισμούς, παραμένει σταθερή στη διαδικασία των διαδοχικών εγκαταστάσεων. Διαμορφώνεται έτσι ένα δίκτυο των μετακινήσεων, όχι στη βάση της μοναδικότητας, αλλά των οικογενειακών ακολουθιών ή των μικρών ομάδων ίδιας προέλευσης.

5.5 Ο ρόλος των δικτύων

Η επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων και οικισμών όπως την παρουσιάσαμε ως τώρα, αλλά και οι μεταναστεύσεις των οικογενειών, διαμορφώνονται στη βάση δύο διακριτών δικτύων: πρώτον το δίκτυο των οικισμών σε μία ορεινή περιοχή, στις απολήξεις του οποίου, βρίσκονται οι διοικητικοί γάμοι. Γι' αυτό βλέπουμε ότι ένα μέρος των γάμων που έχει ως βάση του το προξενιό, συνδέει ανθρώπους από την ίδια περιφέρεια. Δεύτερον το δίκτυο μεταξύ των οικισμών καταγωγής στα ορεινά και των οικισμών εγκατάστασης στην πεδιάδα, αποτέλεσμα του οποίου είναι οι διαδοχικές μεταναστεύσεις από συγκεκριμένους οικισμούς στα ορεινά, σε επίσης συγκεκριμένους προορισμούς του πεδινού χώρου. Ενίοτε τα δίκτυα αυτά συνδυάζονται και μεταξύ τους.

Στην περίπτωση των μετακινήσεων, το υπάρχον δίκτυο ενισχύεται ή χαλαρώνει ανάλογα με τη συγκέντρωση ή τη διασπορά των οικισμών καταγωγής όσων μεταναστεύουν. Στους δεύτερους επήλυδες του Καρδαμά η τάση συγκέντρωσης σε ομάδες οικισμών καταγωγής είναι εντονότερη, χωρίς βεβαίως να λείπουν και οι αντίρροπες τάσεις διασποράς. Από το σύνολο των 140 ανθρώπων, ανδρών και γυναικών, που μετακινήθηκαν προς τον οικισμό την περίοδο εκείνη, οι 95 κατάγονται από οικισμούς που καταγράφονται πάνω από δύο φορές. Οι υπόλοιποι 45 προέρχονται από διαφορετικούς μεταξύ τους οικισμούς, κυρίως της ευρύτερης πεδινής ζώνης. Ενισχύεται λοιπόν η πιθανότητα της μερικής ή της ατόφιας μεταφοράς κατεστημένων νοοτροπιών από τους οικισμούς καταγωγής, στον οικισμό υποδοχής και εγκατάστασης. Νοοτροπιών που αφορούν την οικονομικο-κοινωνική διαβάθμιση των ανθρώπων που μετακινήθηκαν, τις ακόλουθες συμπεριφορές προσαρμογής και τον κοινωνικό έλεγχο στο πλαίσιο του οικισμού. Αντίθετα στα Δουνείικα όπου η καταγωγική διασπορά είναι μεγαλύτερη, οι όποιες διαβαθμίσεις τείνουν να καθίστανται άγνωστες μεταξύ των μετακινούμενων χωρικών και εκ των πραγμάτων οι διαφοροποιήσεις, οι κανόνες και ο έλεγχος ατονούν, τα όρια χαλαρώνουν και ως ένα βαθμό να επαναδομούνται εξ' αρχής.

Στο Λεβεντοχώρι εντοπίζονται μετακινήσεις που προκύπτουν από διαδοχικές μεταναστεύσεις. Επαναλαμβάνεται δηλαδή η γνωστή εγκατάλειψη ορεινών οικισμών της Γορτυνίας και ακολουθεί η εγκατάσταση στα πεδινά. Το ίδιο συμβαίνει και στη Σκαφιδιά, αν και οι λιγοστές πληροφορίες δεν αρκούν για να δείξουν το δίκτυο σύνδεσης με τα ορεινά. Στις άλλες όμως πληθυσμιακές κατηγορίες του οικισμού έχουν καταγραφεί οι σχέσεις των κατοίκων με τα χωριά των βουνών.

Πίνακας 5.18

Η προέλευση των δεύτερων επήλυδων: Λεβεντοχώρι (1920-1950)

Περιοχές	Έτος γάμου	Καταγωγή του άνδρα	Καταγωγή της γυναίκας
Γορτυνία	1925	Λαγκάδια	Λαγκάδια
	1935	Λαγκάδια	Βελιμάχι
	1936	Βούτσι	Μαγούλιανα
	1939	Λαγκάδια	Σκουροχώρι
	1940	Βελιμάχι	Βούτσι
Δίβρη	1944	Λουκά	Λουκά
	1946	Σκλήβα	Σκλήβα
Άλλες περιοχές	1942	Βόνιτσα	Βόνιτσα
	1944	Ξάνθη	Τρίπολη

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Λεβεντοχωρίου. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πρόκειται για μεταναστεύσεις κοινής συζυγικής προέλευσης με προορισμό το μικρό Λεβεντοχώρι. Είναι η ανάλογη μεταναστευτική πρακτική που συναντήσαμε και στον Καρδαμά. Είναι η εικόνα ενός δομημένου και σταθερού δικτύου μετακινήσεων που μετέφερε έναν ομοιογενή πληθυσμό προερχόμενο κυρίως από τη Γορτυνία.

Πίνακας 5.19

Καταγωγές επήλυδων που εγκαταστάθηκαν: Λεβεντοχώρι (1920-1950)

Περιοχές	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Γορτυνία	5	4	9
Δίβρη	2	2	4
Πεδιάδα	-	1	1
Άλλες περιοχές	2	2	4
Σύνολο	9	9	18

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Λεβεντοχωρίου. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

5.6 Οι σωγάμπροι. Προέλευση και δίκτυα (1920-1950)¹⁶

Ο αριθμός των σωγάμπρων που εγκαθίστανται και στους τέσσερις οικισμούς, μεταξύ του 1920 και του 1950, είναι μεγαλύτερος συγκριτικά με τους προηγούμενους.¹⁷ Συνολικά την εποχή αυτή 62 νέοι άνδρες μετακινούνται ταυτόχρονα με το γάμο τους, προς τους 4 οικισμούς. Στον Καρδαμά εγκαθίστανται 23 σωγάμπροι, στα Δουνείκα 20 και οι υπόλοιποι 19 σχεδόν ισοκατανέμονται μεταξύ Λεβεντοχωρίου και Σκαφιδιάς. Η άφιξή τους είναι χρονικά παράλληλη με εκείνη των επήλυδων και μπορεί να διακριθεί σε δύο μικρότερες φάσεις. Η πρώτη τοποθετείται στη διάρκεια της μεταπολεμικής δεκαετίας του 1920 και κορυφώνεται στα έτη 1923 και 1925¹⁸ και η δεύτερη, μεγαλύτερη σε διάρκεια στη δεκαπενταετία από το 1934 ως το 1949.¹⁹ Γενικά τις ίδιες εποχές αυξάνεται και η προσέλευση των επήλυδων. Γεγονός που επιβεβαιώνει πως τα κριτήρια ή οι δυνατότητες που χρησιμοποιούνται από κάθε πληθυσμιακή κατηγορία είναι κοινά. Στην ίδια λογική εντάσσονται και οι κατά οικισμό μετακινήσεις των σωγάμπρων.

Παρατηρούνται όμως ορισμένες διαφορές στις καταγωγές των σωγάμπρων της εποχής του μεσοπολέμου, συγκριτικά με τις καταγωγές των προηγούμενων που μετακινήθηκαν στις αρχές του αιώνα. Διαφορές που εντοπίζονται κυρίως στα ποσοστά μεταξύ των ορεινών και πεδινών ανδρών που έρχονται για να

---

¹⁶ Υπενθυμίζουμε ότι λιγοστές είναι οι καταγραφές των πρώτων σωγάμπρων στα δημοτολόγια των οικισμών και όχι απαραίτητα οι πραγματικοί σωγάμπροι που κατέφθασαν στους τρεις πεδινούς οικισμούς την πρώτη περίοδο της μετάβασης από τον 19^ο στον 20^ο αιώνα.

¹⁷ Είναι το ίδιο κύμα που φέρνει και τους δεύτερους επήλυδες την περίοδο 1920 έως 1965. Άλλωστε, όπως θα δούμε, πολλά αδέρφια από ορεινές κυρίως περιοχές έρχονται άλλα ως επήλυδες με τις οικογένειές τους και άλλα ανύπαντρα και γίνονται σωγάμπροι στην νέα εγκατάσταση.

¹⁸ Στους δεύτερους σωγάμπρους το πρώτο κύμα είναι μικρό από άποψη έκτασης και όχι έντασης αφού αυξάνει, κορυφώνεται και μειώνεται πάλι, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, φτάνοντας όμως τη σύντομη κορύφωσή του στην ίδια πληθυσμιακή ένταση με το δεύτερο, πιο διευρυμένο χρονικά, κύμα που ακολουθεί. Η εξομοίωση των κορυφαίων σημείων των δύο κυμάτων στους σωγάμπρους είναι αυτό που τα διαφοροποιεί από τα δύο κύματα των επήλυδων όπου το πρώτο μικρό κύμα ήταν πιο περιορισμένο όχι μόνο στην χρονική έκταση (αφού κρατούσε πάλι στη διάρκεια της δεκαετίας του '20) αλλά και στην ένταση της κορύφωσής του που ήταν μικρότερη από το δεύτερο κύμα.

¹⁹ Το δεύτερο κύμα των σωγάμπρων είναι λίγο μικρότερο από το αντίστοιχο των επήλυδων που διήρκησε από το 1930 έως το 1954.

παντρευτούν στην πεδιάδα. Στα Δουνεϊκά η διαφοροποίηση αυτή γίνεται εντονότερη σε σχέση με τους υπόλοιπους τρεις οικισμούς.

Πίνακας 5.20
Οι καταγωγές των δεύτερων σωγάμπρων: Δουνεϊκά (1920-1950)

Περιοχές	Αριθμός σωγάμπρων	Αναλογία(%)
Πεδιάδα	13	65.0
Λοφώδεις οικισμοί	3	15.0
Γορτυνία	2	10.0
Επτάνησα	2	10.0
Άλλες περιοχές	-	
Σύνολο	20	100.0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Από τον παραπάνω πίνακα που αφορά τα Δουνεϊκά, γίνεται φανερό ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των σωγάμπρων που εγκαθίστανται στον οικισμό κατάγονται από την περιβάλλουσα πεδιάδα. Οι 11 οικισμοί καταγωγής από τους οποίους προέρχονται, βρίσκονται στην πεδινή περιφέρεια. Οι καταγωγές σωγάμπρων από τις ορεινές περιοχές και τα Επτάνησα περιορίζονται. Αλλά και από την παράλληλη ανάγνωση ενός χάρτη της περιοχής και των ποσοτικών στοιχείων που παραθέτουμε, προκύπτει η αύξηση των καταγόμενων από την πεδιάδα σωγάμπρων ανδρών-συζύγων και η μείωση των αντίστοιχων ορεινών, στη δεύτερη μεταναστευτική φάση προς τα Δουνεϊκά.

Στον Καρδαμά οι αναλογίες πεδινών και ορεινών σωγάμπρων αντιστρέφονται, καθώς οι πεδινόι σώγαμπροι είναι αρκετά λιγότεροι από τους ορεινούς. Από τους 23 σώγαμπρους που καταγράφονται στον παρακάτω πίνακα, μόνο οι 7 κατάγονται από πεδινούς οικισμούς. Εξαιρουμένων 3 ανθρώπων που προέρχονται από άλλες μακρινές περιοχές,

Πίνακας 5.21
Οι καταγωγές των δεύτερων σωγάμπρων στον Καρδαμά (1920-1950)

Περιοχές	Αριθμός σωγάμπρων	Αναλογία(%)
Πεδιάδα	7	30.4
Λοφώδεις οικισμοί	3	13.0

Δίβρη	3	13.0
Γορτυνία	3	13.0
Καλάβρυτα	4	17.4
Επτάνησα	2	8.8
Άλλες περιοχές	1	4.4
Σύνολο	23	100.0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

οι υπόλοιποι 13, είναι καταγόμενοι από ημιορεινές και ορεινές περιφέρειες που αποτελούν και την πλειοψηφία. Ορισμένοι κατάγονται από την περιφέρεια των Καλαβρύτων που αποτελεί γνωστό κέντρο τροφοδοσίας του Καρδαμά, άλλοι από την Πηνειά και άλλες ορεινές περιφέρειες από τις οποίες προέρχονται επήλυδες κάτοικοι ή προηγηθέντες σωγάμπροι, στη βάση διαχρονικών δεσμών σύνδεσης.²⁰

Οι καταγωγές των δεύτερων σωγάμπρων στον Καρδαμά είναι αντίστοιχες με τις καταγωγές των δεύτερων επήλυδων στον ίδιο οικισμό, σε αντίθεση με ό,τι είδαμε στα Δουνεϊκά προηγουμένως. Όπως φαίνεται στους πίνακες, οι ορεινοί οικισμοί προέλευσης υπερτερούν αριθμητικά με διαφορά έναντι των πεδινών. Από την περιφέρεια των Καλαβρύτων και της Γορτυνίας προέρχονται οι περισσότεροι και ακολουθούν οι καταγόμενοι από άλλα ορεινά χωριά.

Πίνακας 5.22

Οι καταγωγές των δεύτερων σωγάμπρων στην Σκαφιδιά (1920-1950)

Περιοχές	Αριθμός σωγάμπρων	Αναλογία(%)
Πεδιάδα	3	30.0
Λοφώδεις οικισμοί	2	20.0
Δίβρη	1	10.0

²⁰ Αυτό το ποσοστό είναι πολύ κοντά με το αντίστοιχο (10%) των Δουνεϊκών ενώ ακόμα μεγαλύτερο (22%) είναι το ποσοστό των επτανήσιων γαμπρών στο Λεβεντοχώρι. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι η τροφοδοσία επτανήσιων σωγάμπρων συνεχίζεται τη δεύτερη μεταναστευτική περίοδο και στους τρεις οικισμούς που εμφανίστηκε και την πρώτη περίοδο. Όλες αυτές οι παρατηρήσεις υποδηλώνουν την παρουσία ενός περιορισμένου αλλά σταθερού στο χρόνο, δικτύου επικοινωνίας που επιτρέπει σε επτανήσιους άνδρες να αναζητούν νύφες από την ηλειακή πεδιάδα.

Γορτυνία	4	40.0
Άλλες περιοχές	-	100.0
Σύνολο	10	

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Σκαφιδιάς. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Ορεινοί κυρίως σώγαμπροι εγκαθίστανται και στη Σκαφιδιά, αν και αμβλύνονται οι μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ πεδινών και ορεινών που συναντήσαμε στους δύο μεγάλους οικισμούς. Στην ίδια περίπου βάση κινείται και το Λεβεντοχώρι όπου με πολύ μικρή διαφορά υπερισχύουν οι ορεινοί σώγαμπροι.

Διαγενεακές συνέχειες (1950-1980): Παλαιοί κάτοικοι, Επήλυδες, Σώγαμπροι

Η γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού στη μεταπολεμική Ελλάδα βρίσκεται σε διαρκή μεταβολή, λόγω της εκτεταμένης εσωτερικής μετανάστευσης. Τα κοινωνικά δίκτυα ως κοινωνικές οντότητες μεταβάλλονται για να υποστηρίξουν κυρίως τις συντελούμενες δημογραφικές και οικονομικές αλλαγές. Έχουν διευρυνθεί πολύ περισσότερο και προσαρμόζουν το χαρακτήρα και τις δυνατότητές τους σε αντιστοιχία με τις απαιτήσεις μιας συνεχούς κοινωνικής αλλαγής. Είναι μία διαδικασία που έχει σταδιακά ξεκινήσει σε παλαιότερες περιόδους αλλά εντείνεται και κορυφώνεται στη μεταπολεμική εποχή.

Οι δικτυακοί μηχανισμοί είναι εργαλεία εξυπηρέτησης και ικανοποίησης των κοινωνικών αναγκών. Ο κόσμος της υπαίθρου δεν αναπαράγει πλέον τον εαυτό του μετακινούμενος από ένα αγροτικό οικισμό σε ένα άλλο, αλλά αστικοποιείται μετατρέπόμενος σε εργάτη, υπάλληλο ή επιστήμονα στην πόλη. Όπως και σε άλλες χώρες η ροή της κίνησης των ανθρώπων μοιάζει να σπρώχνει όλο και περισσότερους από τις αγροτικές περιοχές προς τις μεγάλες πόλεις.¹ Η Ελλάδα παραμένει σε σημαντικό βαθμό μία αγροτική χώρα με συνέπεια τα κοινωνικά δίκτυα ενώ συνδέουν νέους κόμβους και αποκτούν νέες λειτουργίες, δεν διακόπτουν τους σχεσιακούς δεσμούς που εξυπηρετούν τις ανάγκες του αγροτικού κοινωνικού χώρου.

Είναι γνωστό πως η Πελοπόννησος λειτούργησε ως αφετηριακός κόμβος σε ένα πληθυσμιακό δίκτυο τροφοδοσίας μεγάλων ή μικρών αστικών κέντρων της ευρύτερης περιοχής.² Παράλληλα όπως είδαμε εντός της Πελοποννήσου, μικρότερες και διάσπαρτες τοπικές μετακινήσεις συνέβαλαν στη πληθυσμιακή

---

¹ Για το ζήτημα των πληθυσμιακών μετακινήσεων στην Πελοπόννησο πρβλ. BAXEVANIS J.J., *Economy and Population Movements in the Peloponnesos of Greece*, Athens, National Centre of Social Research, 1972, *passim*.

² Ο BAXEVANIS J.J. (Στο ίδιο σ. 12) αναφέρει ότι «η προς τα έξω μετακίνηση των ανθρώπων ήταν τέτοιου μεγέθους, περισσότερο από 15.000 άτομα ετησίως, ώστε η περιοχή συνέχιζε να καταγράφει ένα δίκτυο ετήσιας πληθυσμιακής απώλειας για τα τελευταία 35 χρόνια».

ανάπτυξη των πεδινών κυρίως οικισμών. Αυτή λοιπόν η δημογραφική και κοινωνικο-οικονομική μετακίνηση συνεχίζεται.³

6.1 Η τρίτη γενιά των παλαιών κατοίκων (1950-1980)

α. Η ποιοτική προσέγγιση. Η διάκριση του πληθυσμού σε τρεις πληθυσμιακές κατηγορίες - παλαιοί κάτοικοι, επήλυδες, και σάγκαμπροι - αλλά και της διαγενεακής τους συνέχειας, είναι κατ' αρχάς χρήσιμη καθώς συνεπικουρείται από την ταξινόμηση του πηγαϊκού υλικού.⁴ Το ουσιώδες βέβαια είναι, αν αυτές οι κατηγορίες συνιστούν αυστηρά ή χαλαρά ενδοοικιστικά δίκτυα, που με τις ιδιότητές τους αυτές και τις ιδιαίτερες λειτουργίες τους, διατηρούνται στο χρόνο. Η απάντηση κρίνεται από το βαθμό ομοιογένειας ή αντίθετα από το βαθμό διαφοροποίησης των δικτυώσεων στο εσωτερικό των οικισμών.

Υπάρχουν δυσκολίες στη βάση των δημογραφικών στοιχείων που διαθέτουμε ώστε να τεκμηριώσουμε τη σύσταση και λειτουργία δικτύων συμμετοχής. Θα μπορούσε κάτι τέτοιο να προκύψει από ευρύτερες και παράλληλες κοινωνικές λειτουργίες για τις οποίες οι πηγαϊκές μαρτυρίες είναι ανεπαρκείς. Η ενεργητική συμμετοχή των κατοίκων στη διαμόρφωση του

---

³ Είναι γεγονός ότι οι άνθρωποι μετακινούνται με σκοπό να αλλάξουν τις οικονομικές τους ευκαιρίες σε ένα περιβάλλον ραγδαίας «αστικοποίησης» και οικονομικής αλλαγής. Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις με οικονομικό κίνητρο και η επακόλουθη πληθυσμιακή ανακατανομή πρέπει να θεωρηθεί ως κανονικό, αναπόφευκτο και απαραίτητο συστατικό της κοινωνικής αλλαγής. Κεντρικός σκοπός της μεταπολεμικής κοινωνικής ανασυγκρότησης ήταν η επιθυμία να παγιωθεί η οικογενειακή ζωή μετά τις αποδιαρθρωτικές επιπτώσεις του πολέμου και να χτιστεί ένα μέλλον στο οποίο ο γάμος και η οικογένεια θα ήταν τα θεμέλια μιας καλύτερης ζωής. Μερικώς, αυτό απαιτούσε το είδος της οικονομικής και περιβαλλοντικής ανοικοδόμησης που θα προμήθευε ένα φυσικό και υλικό περιβάλλον που θα συνέβαλε στην σταθερή οικογενειακή ζωή. Αυτή η φυσική ανοικοδόμηση των όρων της ζωής θεωρήθηκε ότι προμηθεύει το σκηνικό για την παγίωση της σταθερής οικογενειακής ζωής που βασίζεται στον τύπο της σχέσης ανάμεσα στους συζύγους. Βλ. ALLAN GR. (επιμ.), ό.π., σ. 12.

⁴ Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς, Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς, Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνειϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2).

οικιστικού πλέγματος (λ.χ. δημόσιος διάλογος) ή στην ανάληψη ευθυνών από μέρους τους για τη συγκρότησή του, θα ήταν σημαντική και θα βοηθούσε στη κατανόηση για τη συγκρότηση τέτοιων ομάδων.

Η μόνη διατιθέμενη πληροφορία στηρίζεται στη γενική προφορική μαρτυρία, που θέλει τους επήλυδες κατοίκους ως μία διακριτή κοινωνική ομάδα και προφανώς ένα ιδιαίτερο δίκτυο, με χαρακτηριστικά που αποδίδονται από τους παλαιότερους κατοίκους και φαίνεται να το καθιστούν δεύτερης τάξεως. Επιπλέον δεν είναι γνωστό αν το δίκτυο των επήλυδων διαθέτει ομοιογένεια ή όχι, το ίδιο δε μπορεί να συμβαίνει και με τις άλλες δύο πληθυσμιακές κατηγορίες. Σ' αυτή τη διάκριση πάντως, παλαιού-νέου κατοίκου, συνηγορούν και κείμενα που γράφονται από τοπικούς συγγραφείς με θέμα την ιστορία του χωριού τους.

β. Η ποσοτική όψη. Η τρίτη γενιά των παλαιών κατοίκων χρονικά τοποθετείται μεταξύ του 1950 και 1980 αν και τα μέλη που την απαρτίζουν σε κάποιες περιπτώσεις έχουν σημαντικές ηλικιακές διαφορές.⁵ Στο δημοτολόγιο των Δουνεϊκών καταγράφονται 139 οικογένειες στην κατηγορία αυτή ενώ στον Καρδαμά 96 οικογένειες. Με δεδομένο ότι οι περισσότεροι από τους ανθρώπους

---

⁵ Υπάρχουν σημαντικές διακυμάνσεις στους χρόνους γέννησης και γάμου όπως εξ' άλλου παρατηρείται και στη δεύτερη γενιά. Οι γάμοι της τρίτης γενιάς των Δουνεϊκών πραγματοποιούνται στο διάστημα 1951-1985 ενώ οι γεννήσεις κυμαίνονται σε μεγάλο εύρος από το 1913 έως το 1961. Η διαφορά ερμηνεύεται από το ότι κάποιοι άνδρες δημιουργούν οικογένεια σε προχωρημένη ηλικία και έτσι ομαδοποιούνται με άλλους που παντρεύονται σε νεαρές ή μέτριες ηλικίες. Στα ίδια χρονικά επίπεδα κινείται και ο Καρδαμάς όπου η πρώτη γέννηση καταγράφεται το 1915 και η τελευταία το 1960. Οι γάμοι πραγματοποιούνται από το 1941 έως το 1985. Η Σκαφιδιά εμφανίζεται πιο συνεπής στα συμβατικά όρια αυτής της γενιάς αφού οι γεννήσεις των κατοίκων της κυμαίνονται από το 1924 έως το 1960 ενώ οι γάμοι τους τελούνται από το 1951 έως το 1984. Παρόμοια, τα μέλη της τρίτης γενιάς παλαιών κατοίκων στο Λεβεντοχώρι γεννιούνται στο διάστημα από το 1927 έως το 1959 και παντρεύονται από το 1954 έως το 1989. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

αυτούς είναι οικονομικά ενεργοί κυρίως στην περίοδο 1950-1980, εμπλέκονται σε σημαντικό βαθμό στη συνεχώς διευρυνόμενη, εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση της εποχής. Έτσι η συνέχεια πολλών οικογενειών διακόπτεται στις καταγραφές των δημοτολογίων αφού οι τρίτοι απόγονοί τους κατά κύριο λόγο μεταδημοτεύουν σε άλλες περιοχές.

Στο Λεβεντοχώρι ο αριθμός των οικογενειών στην τρίτη γενιά των παλαιών κατοίκων μειώνεται από 31 σε 19 οικογένειες. Αντίθετα στη Σκαφιδιά, σύμφωνα με τις καταγραφές του δημοτολογίου, ο αριθμός των 30 οικογενειών της δεύτερης γενιάς παραμένει σταθερός και στην τρίτη. Στην πραγματικότητα αρκετές είναι οι οικογένειες σ' όλους τους οικισμούς που διατηρούν τις μερίδες τους στα δημοτολόγια, ενώ έχουν μεταναστεύσει και κατοικούν σε άλλες περιοχές. Στις καταγραφές του δημοτολογίου των Δουνείκων φαίνεται ότι 68 οικογένειες (ποσοστό 50%) έχουν δημιουργηθεί και ζουν εκτός οικισμού, κυρίως στην Αθήνα. Το ίδιο ισχύει, σε μικρότερη κλίμακα, και για την Σκαφιδιά από την οποία μεταναστεύουν οι μισές οικογένειες διατηρώντας ωστόσο, την εγγραφή τους στο δημοτολόγιο.⁶ Στον Καρδαμά το ποσοστό των πραγματικών κατοίκων είναι μεγαλύτερο σε σύγκριση με τους άλλους οικισμούς, αφού οι 67 από τις 96 καταγραφόμενες οικογένειες (ποσοστό 69%) παραμένουν στον οικισμό.⁷

---

⁶ Είναι γνωστό πως ο πραγματικός αριθμός των κατοίκων σε κάθε οικισμό, ειδικά στη μεταπολεμική εποχή που αυξάνεται ραγδαία η μετανάστευση, δεν μπορεί να εύκολα να εκτιμηθεί επ' ακριβώς. Κι' αυτό γιατί αρκετοί μεταναστεύσαντες δεν προβαίνουν σε μεταδημότευση, αλλά ούτε και στις ανά 10 χρόνια γενόμενες απογραφές αποτιμάται ο πραγματικός πληθυσμός αφού ορισμένοι επιστρέφουν στους οικισμούς με μόνο σκοπό να απογραφούν εκεί.

⁷ Από τις οικογένειες της τρίτης γενιάς, ορισμένες αποτελούν συνέχειες της προηγούμενης, δηλαδή παιδιά και εγγόνια των παλαιών κατοίκων. Οι υπόλοιπες εμφανίζονται για πρώτη φορά την περίοδο από το 1950 έως το 1980. Στα Δουνείκα 13 οικογένειες της πρώτης και της δεύτερης γενιάς συνεχίζονται με 23 οικογένειες εγγονών στην τρίτη γενιά, 105 οικογένειες της δεύτερης γενιάς συνεχίζονται με 108 οικογένειες παιδιών στην τρίτη γενιά και εμφανίζονται 8 νέες οικογένειες. Στον Καρδαμά 36 οικογένειες της πρώτης γενιάς δίνουν -όπως είδαμε- 42 οικογένειες στη δεύτερη γενιά των παιδιών και μόνο 16 οικογένειες εγγονών στην τρίτη. Τις υπόλοιπες 70 οικογένειες που πρωτοεμφανίστηκαν στη δεύτερη γενιά, διαδέχονται 70 οικογένειες των παιδιών τους στην τρίτη γενιά, ενώ καταγράφονται και δέκα νέες οικογένειες. Στην Σκαφιδιά 8 οικογένειες παλαιών κατοίκων συνεχίζονται με 10 οικογένειες των παιδιών τους ενώ λόγω της εκτεταμένης οικογενειακής μετανάστευσης, καταγράφονται μόνο 4

Στη βάση των δικτύων που εδραιώθηκαν αρκετές δεκαετίες νωρίτερα, η ροή των ανθρώπων από τις ορεινές περιφέρειες προς την ηλειακή πεδιάδα, συνεχίζεται και στη μεταπολεμική εποχή μετά το 1950. Οικογένειες επήλυδων, σώγαμπροι και νύφες, μετακινούνται και εγκαθίστανται στην πεδινή ζώνη της Δ. Πελοποννήσου. Η μετακίνηση μάλιστα των νυφών-συζύγων ενισχύεται αυτή την εποχή ακόμα περισσότερο, αγγίζοντας τα υψηλότερα επίπεδα. Αλλά και η πεδιάδα από την άλλη πλευρά δεν μπορεί να συγκρατήσει τον υπάρχοντα πληθυσμό της, ο οποίος κινείται προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και προς το εξωτερικό. Τα δίκτυα έχουν πλέον διευρυνθεί γεωγραφικά, έχουν συμπεριλάβει νέους κόμβους και έχουν δημιουργήσει νέους δεσμούς. Γι' αυτό και η προέλευση των νέων γυναικών όπως θα διαπιστώσουμε, δεν εντοπίζεται μόνο στην ηλειακή πεδιάδα και στα ορεινά, σε αντιστοιχία με τις προηγούμενες γενιές, αλλά και σε άλλες περιοχές εκτός των ορίων του νομού και της Πελοποννήσου.

6.2 Τα τοπικά δίκτυα: ενδοοικιστικοί και εξωοικιστικοί γάμοι

Από το 1950 ως το 1980 οι γάμοι μεταξύ συντοπιτών στα Δουνείικα καλύπτουν το 19% του συνόλου ενώ οι γάμοι με νύφες-συζύγους από άλλες περιοχές φθάνουν τους 113 και αναλογούν στο 81%. Από αυτές τις οικογένειες, οι μισές σχεδόν εγκαταλείπουν τον οικισμό αφού πολλά νέα ζευγάρια μεταναστεύουν στην Αθήνα. Το ίδιο περίπου ποσοστό (82.5%), καλύπτουν στον Καρδαμά οι 78 γάμοι με νύφες από την πεδιάδα ή τα ορεινά, ενώ στη Σκαφιδιά μόνο δύο είναι οι γάμοι μεταξύ συντοπιτών αφού στο 90% των περιπτώσεων έρχονται νύφες από

οικογένειες των εγγονών τους από τις οποίες καμία δεν μένει στον οικισμό. Τις υπόλοιπες 20 οικογένειες της δεύτερης γενιάς διαδέχονται 21 οικογένειες στην τρίτη γενιά και εμφανίζονται 5 νέες οικογένειες. Τέλος, στο Λεβεντοχώρι, 19 οικογένειες μοιράζονται σε 10 οικογένειες εγγονών της πρώτης γενιάς, σε 8 οικογένειες παιδιών της δεύτερης γενιάς και σε μία πρωτοεμφανιζόμενη οικογένεια. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνείικων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνείικων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

άλλους οικισμούς. Στο ίδιο επίπεδο κινούνται και οι αναλογίες των γάμων στο Λεβεντοχώρι.

Πίνακας 6.1
Ενδοοικιστικοί και εξωοικιστικοί γάμοι (1950-1980)

Οικισμοί	Γάμοι			Ποσοστά		
	εσωτερικοί	εξωτερικοί	Σύνολο	εσωτερικοί	εξωτερικοί	Σύνολο
Καρδαμάς	18	78	96	18,5	82,5	100
Δουνείικα	26	113	139	19,0	81,0	100
Λεβεντοχώρι	3	16	19	16,0	84,0	100
Σκαφιδιά	2	18	20	10,0	90,0	100
Σύνολο	49	225	274	18,0	82,0	100

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνειίκων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Αρκετές από τις μετακινούμενες νύφες έχουν κοινή καταγωγή αφού όπως δείξαμε (βλ. πίν. 6.2), ορισμένοι οικισμοί προέλευσης επαναλαμβάνονται ακόμα και στην τρίτη γενιά. Στα Δουνείικα καταγράφονται 21 οικισμοί - κόμβοι, από τους οποίους μετακινείται ένας σημαντικός αριθμός νυφών. Τη μεγαλύτερη συμμετοχή έχει η πόλη της Αμαλιάδας και τα κοντινά χωριά του Καρδαμά, του Αλποχωρίου και της Μυρτιάς. Με κοπέλες προερχόμενες από ορεινούς και ημιορεινούς οικισμούς συνάπτονται συνολικά 16 γάμοι που αντιστοιχούν στο 16,5% των γάμων.

Οι μετακινήσεις από τους οικισμούς των βουνών έχουν βαρύνουσα σημασία διότι αποδεικνύουν τη λογική της στοχευμένης μεταναστευτικής δικτυακής ακολουθίας σε μεγάλη διάρκεια. Δεν μπορεί να υπάρχει η ίδια βεβαιότητα για τους οικισμούς της πεδιάδας έστω και αν η επαναληπτικότητα είναι μεγαλύτερη. Οι μικρές αποστάσεις δίνουν περισσότερες δυνατότητες στους κατοίκους και διευρύνουν το πλαίσιο των επαφών τους. Γι' αυτό και οι μετακινήσεις δεν έχουν εξ ορισμού το χαρακτήρα της γαμικής ακολουθίας ή του δημογραφικού δικτύου

που συνδέει αναγνωρισμένους τόπους προέλευσης και εγκατάστασης. Αυτοί οι οικισμοί προέλευσης είναι κυρίως το Αγρίδι και τα Λαγκάδια Γορτυνίας.

Πίνακας 6.2

Καταγωγές νυφών για την 3^η γενιά των παλαιών κατοίκων: Δουνείικα (1950-1980)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	νύφες (αριθμός)	ποσοστά %	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	41	37.6	14	8
Πεδινοί-λοφώδεις	18	16.5	2	9
Ορεινοί-μακρινοί	18	16.5	5	15
Άλλοι νομοί	32	29.4	-	32
Σύνολο	109	100.0	21	64

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνείικων. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνείικων. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Διαπιστώσαμε στα προηγούμενα ότι οι ερχόμενες στους πεδινούς οικισμούς νύφες, κατάγονται είτε από άλλους κοντινούς οικισμούς της πεδιάδας είτε από μακρινούς ορεινούς οικισμούς είτε από χωριά ενδιάμεσης απόστασης. Τα ποσοστά μάλιστα αυτής της κατανομής ως προς την καταγωγή δεν παρουσιάζουν μεταξύ τους μεγάλες αποκλίσεις στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Στη μεταπολεμική όμως εποχή εντοπίζουμε ενδιαφέρουσες αριθμητικές αλλαγές. Αυτές είναι: *πρώτον*, η αύξηση του αριθμού των νυφών από τους γειτονικούς οικισμούς, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στην άμεση γνωριμία των οικογενειών που αναπτύσσεται σε ένα πλαίσιο κινητικότητας και επαφών μικρής γεωγραφικής απόστασης. Ακριβώς όμως το ίδιο πλαίσιο δίνει την ευκαιρία σύστασης δικτυώσεων και εκδήλωσης συμπεριφορών που δεν ελέγχονται από τον κοινωνικό μηχανισμό.⁸ *Δεύτερον*, στους ορεινούς και

⁸ Στο ΨΥΧΟΓΙΟΣ, Δ. (=ό.π., σ. 106) αναφέρεται ότι:

«Μένα η μάννα μου μικρή με πάντρευε. Αχ μα ήυρα πεθερά μωρ' την τριανταφυλλιά
μα ήυρα πεθερό μωρ' τον αμάραθο. Κι' αντραδέρφια δυο,
ωχ το μικρότερο το διαβολότερο ώρα μεσάνυχτα νερό μου γύρευε
ωχ, για άσ' το νερό κι' άναψε τη φωτιά, γι' άστ' την τη φωτιά και πιάσ' το σάρωμα,
μωρ' άσ' το σάρωμα, και πιάσ' το ζύμωμα, ας' το ζύμωμα και πιάσ' το φίλημα.»

μακρινούς οικισμούς καταγράφεται ακριβώς το ίδιο ποσοστό μετακίνησης νυφών που είχε καταγραφεί και στην προηγούμενη φάση, από το 1920 ως το 1950. Αποκλείοντας λόγω απόστασης οτιδήποτε άλλο, σημαίνει ότι το σύστημα των γαμικών ακολουθιών συνεχίζει να λειτουργεί και στη μεταπολεμική περίοδο. Και τρίτον, το σχεδόν διπλάσιο ποσοστό των γυναικών που κατάγονται από άλλους νομούς της χώρας, βεβαιώνει το “άνοιγμα” των τοπικών κοινωνιών σε ένα ευρύ δημογραφικό πλαίσιο που βασίζεται κυρίως στη μετανάστευση. Κοπέλες από τον Έβρο, την Κρήτη, το Κιλίκι, τις Κυκλάδες αλλά και την Πολωνία, καταγράφονται πλέον στο δημοτολόγιο των Δουνεϊκών. Αν και τα χρονικά όρια των επιλογών αυτών είναι ασαφή, εντοπίζονται στη διάρκεια της δεκαετίας του '60 και στα χρόνια που ακολούθησαν. Οι νέες αυτές επιλογές δεν θεμελιώνονται στη βάση του προξενιού.

Υπάρχει όμως αριθμός νέων ανδρών που επιλέγει συζύγους από άλλα ορεινά χωριά της Δίβρης, των Καλαβρύτων και της νότιας ορεινής Ηλείας, για τα οποία όμως δεν είχαμε καταγράψει μετακινήσεις προς τους τέσσερις οικισμούς στις προηγούμενες γενιές. Το γεγονός υπογραμμίζει αφενός τη διαρκή μετακίνηση των ανθρώπων από τα ορεινά προς τα πεδινά σε όλες τις εποχές και αφετέρου ότι το σύστημα των γαμικών ή οικογενειακών ακολουθιών δεν ήταν καθολικό. Διαδοχικά δηλαδή στην πεδιάδα εγκαθίστανται ένα ανομοιογενές σύνολο ανθρώπων, εκτός δικτύου η διαφορετικότητα του οποίου ποικίλει στο εσωτερικό των οικισμών και προσδιορίζει περισσότερο ή λιγότερο τις τοπικές λειτουργίες.

Σχεδόν πανομοιότυπες με τις προηγούμενες είναι οι μετρήσεις για τις μετακινήσεις των νυφών προς τον Καρδαμά που προφανώς μας οδηγούν στις ίδιες διαπιστώσεις (βλ. πίν. 6.3). Εκείνο που θα μπορούσαμε να προσθέσουμε είναι ότι και στους δύο οικισμούς οι περισσότερες νέες σύζυγοι, δεν έχουν προέλευση από επαναλαμβανόμενους οικισμούς, εφόσον στην πλειοψηφία τους κατάγονται από διαφορετικά χωριά. Πρόκειται για στοιχείο που δείχνει ότι η συγκρότηση του δημογραφικού πλαισίου στην πεδιάδα στηρίχθηκε στην ανομοιογένεια του πληθυσμού του.

Πίνακας 6.3

Καταγωγές νυφών για την 3^η γενιά των παλαιών κατοίκων:

Καρδαμάς (1950-1980)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	νύφες (αριθμός)	ποσοστά %	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	27	36	5	6
Πεδινόι-λοφώδεις	12	16	-	12
Ορεινοί-μακρινοί	14	18.7	3	6
Άλλοι νομοί	22	29.3	-	22
Σύνολο	75	100	8	46

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Οι γάμοι με νύφες από μακρινές ως προς το νομό περιοχές εκτός του γεωγραφικού πλαισίου που αναλύουμε, σημειώνουν και στους μικρούς οικισμούς κατακόρυφη άνοδο, φθάνοντας στο 43%. Παράλληλα η προσέλευση νυφών από τα ορεινά περιορίζεται στο 17% όταν στην προηγούμενη περίοδο κάλυπτε το 41%. Πρόκειται για την ίδια πρακτική που καταγράφεται στους δύο μεγαλύτερους οικισμούς. Χρονικά η αλλαγή αυτή αρχίζει από τα μέσα της δεκαετίας του '60 και ενισχύεται περισσότερο στις δεκαετίες του '70 και του '80. Ενδεικτικά να αναφέρουμε ότι στο Λεβεντοχώρι το ποσοστό των μετακινούμενων από άλλες περιφέρειες νυφών ήταν μηδενικό στη δεύτερη γενιά και έφθασε στο 38% στην τρίτη, με γάμους που έγιναν μετά το 1975.

Πίνακας 6.4

Καταγωγές νυφών για την 3^η γενιά των παλαιών κατοίκων:

Λεβεντοχώρι-Σκαφιδιά (1950-1980)

Καταγωγή νύφης (περιοχές οικισμών)	νύφες (αριθμός)	ποσοστά %	επαναλαμβανόμενοι οικισμοί	οικισμοί μίας νύφης
Γειτονικοί οικισμοί	10	23,8	6	5
Πεδινόι-λοφώδεις	7	16,6	1	-
Ορεινοί-μακρινοί	7	16,6	-	7
Άλλοι νομοί	18	42,9	-	18
Σύνολο	42	100,0	7	30

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) Επεξεργασμένα στοιχεία.

Προς το τέλος της περιόδου διακόπτεται οριστικά το δίκτυο των γαμικών σχέσεων της πεδιάδας με τους οικισμούς των βουνών. Λειτουργήσε για περισσότερο από έναν αιώνα και ολοκλήρωσε τον κύκλο του όταν το ανθρώπινο δυναμικό του, ελαχιστοποιήθηκε ή μηδενίστηκε σε κάποιες περιπτώσεις. Μετέφερε πολλούς ανθρώπους από τα ορεινά χωριά της κεντρικής Πελοποννήσου, στους πεδινούς οικισμούς της Ηλείας, άλλαξε τα πληθυσμιακά τους μεγέθη και οδήγησε στη μεταβολή των όρων της κοινωνικής οργάνωσης.

6.3 Επήλυδες τρίτης γενιάς(1950-1980)

Τα μεταναστευτικά δίκτυα της μεταπολεμικής περιόδου ώθησαν στη μετακίνηση προς τις πόλεις μεγάλο μέρος του πληθυσμού των χωρικών κοινωνιών, όπως άλλωστε είδαμε και στην τρίτη γενιά των γηγενών παλαιών κατοίκων. Οι μετακινήσεις αυτές επηρεάζουν όχι μόνο τον αριθμό των εγγραφών της τρίτης γενιάς στα δημοτολόγια, αλλά κυρίως τον πραγματικό αριθμό των ανθρώπων που κατοικούν στους οικισμούς.⁹ Στο δημοτολόγιο των Δουνεικών καταγράφονται 15 οικογένειες, γόνοι προηγούμενων επήλυδων, από τις οποίες οι 6 συνεχίζουν να ζουν στον οικισμό. Και στον Καρδαμά από τις 16 οικογένειες, οι 5 είναι κάτοικοι του οικισμού.¹⁰ Ίδιες περίπου είναι οι αναλογίες και στους δύο μικρότερους οικισμούς της έρευνάς μας.

α. Δίκτυα σε ύφεση. Οι οικογένειες που δημιούργησαν οι επήλυδες της τρίτης γενιάς τοποθετείται στο διάστημα από το 1954 έως το 1991. Οι γυναίκες-σύζυγοι κατά πλειοψηφία δεν κατάγονται από το εσωτερικό των οικισμών,

---

⁹ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεικών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεικών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

¹⁰ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

αλλά είναι νύφες όπως εξάλλου συνέβη και στις προηγούμενες γενιές. Οι καταγωγές τους δεν εντοπίζονται μόνο στη γύρω πεδιάδα ή στην ορεινή ζώνη, αλλά διευρύνονται σε άλλες περιοχές της χώρας. Από τους 15 γάμους των Δουνεϊκών, 4 είναι μεταξύ συντοπιτών (ποσοστό 27%) ενώ από τους 16 γάμους του Καρδαμά, μόνο ένας συνέδεσε συντοπίτες.¹¹ Η τρίτη γενιά των επήλυδων, διατηρεί δεσμούς με τις κοντινές πεδινές και λοφώδεις περιοχές, εγκαταλείποντας σταδιακά τις δικτυακές συνδέσεις με τους μακρινούς ορεινούς οικισμούς της Γορτυνίας και των Καλαβρύτων. Αυτές οι περιοχές ως κόμβοι του ισχυρότερου δικτύου μετακίνησης αφενός εξαντλήθηκαν πληθυσμιακά με τα έντονα μεταναστευτικά ρεύματα των προηγούμενων δεκαετιών, αφετέρου ο μικρός μεταναστεύσιμος πληθυσμός τους δεν μετακινείται πλέον προς άλλες αγροτικές περιφέρειες αλλά ακολουθεί τα νέα διευρυμένα δίκτυα μετανάστευσης με καταληκτικούς κόμβους τα μεγάλα αστικά κέντρα.

Από τα περιορισμένα για τις περιπτώσεις αυτές στοιχεία προκύπτει ότι στα Δουνεϊκά η τρίτη πλέον γενιά των επήλυδων συνάπτει ενδοοικιστικούς γάμους ή γάμους με κοπέλες από γειτονικούς οικισμούς. Η τοπική κοινωνία βρίσκεται σε μία εποχή όπου το πλαίσιο των προτεραιοτήτων μεταβάλλεται και δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τους γαμικούς εξαναγκασμούς που επιβάλλουν τα δίκτυα των συνοικεσίων ή του προξενιού. Αλλά και οι επήλυδες της τρίτης γενιάς πλέον είναι αμφίβολο αν υφίστανται ως ιδιαίτερη κατηγορία, αφού βαθμιαία έχουν ενσωματωθεί στη χωρική κοινωνία.

β. Σώγαμπροι τρίτης γενιάς 1950-1980. Η τρίτη γενιά των σώγαμπρων είναι μειωμένη αριθμητικά σε σύγκριση με την προηγούμενή της. Συνολικά καταγράφονται 13 γάμοι εγγονών σώγαμπρων και στους τέσσερις οικισμούς.¹² Επίσης μειώνεται το ποσοστό των εσωτερικών γάμων. Από το μικρό πάντως αριθμό των περιπτώσεων, παρατηρούμε μία αύξηση του αριθμού των νυφών που κατάγονται από άλλες μακρινές περιοχές, εντός και εκτός Πελοποννήσου. Η αύξηση διαπιστώθηκε για την ίδια εποχή και σε άλλες πληθυσμιακές ομάδες ως αποτέλεσμα της διεύρυνσης των δικτύων επικοινωνίας. Η τάση σημαίνει ότι πράγματι με το πέρασμα των εποχών και την διαδοχή των γενεών, οι

¹¹ Στο ίδιο.

¹² Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

πληθυσμιακές κατηγορίες ή οι διακριτές κοινωνικές ομάδες, βαθμιαία αποκτούν ομοιογένεια και τα κοινωνικά δίκτυα των οικισμών αλλάζουν χαρακτήρα, οι κόμβοι διαμορφώνουν νέα ταυτότητα και οι δεσμοί έχουν νέο περιεχόμενο.

Πίνακας 6.5

Καταγωγές νυφών για τους γαμπρούς της 3^{ης} γενιάς των σώγαμπρων (1950-1980)

Περιοχές	Δουνεϊκά	Καρδαμάς	Λεβεντοχώρι	Σύνολο
Πεδινές λοφώδεις			1	1
Πηνεία			1	1
Δίβρη	1			1
Φολόη		1	1	2
Άλλες περιοχές	1	1	4	6
Σύνολο	2	2	7	11

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

6.4 Επήλυδες δεύτερης γενιάς(1950-1980)

Οι δεύτεροι επήλυδες εγκαταστάθηκαν στους πεδινούς οικισμούς μετά το γάμο τους, είτε με δημιουργημένες τις οικογένειές τους είτε όχι, την εποχή του μεσοπολέμου και στη δεκαετία του 1940. Φυσικά στη μεταπολεμική περίοδο μέχρι και τη δεκαετία του 1970, δημιουργούνται πλέον οι οικογένειες της επόμενης γενιάς. Αποτελούν ένα σημαντικό μέρος του συνολικού πληθυσμού και είναι σύγχρονες με την τρίτη γενιά των πρώτων επήλυδων. Ο συνολικός αριθμός τους είναι αρκετά μεγαλύτερος από τη γενιά των γονιών τους. Όμως τελικά, ο αριθμός των οικογενειών που παρέμειναν στους οικισμούς βρίσκεται στο επίπεδο της προηγούμενης γενιάς, γεγονός που σημαίνει ότι πολλές οικογένειες, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, εγκατέλειψαν τους οικισμούς με αποτέλεσμα ο τοπικός πληθυσμός είτε να παρουσιάζει μικρή αύξηση είτε να παραμένει στάσιμος (Βλ. πίν. 6.6).

Πίνακας 6.6

Αριθμός οικογενειών σε δύο γενιές επήλυδων (1920-1980)

Οικισμοί	Οικογένειες επήλυδων 1920-1950 (1 ^η ς γενιάς)	Οικογένειες επήλυδων 1950-1980 (2 ^η ς γενιάς)
Καρδαμάς	75	92
Δουνεϊκά	46	48
Λεβεντοχώρι	9	10
Σκαφιδιά	11	7
Σύνολο	141	157

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Το διοικητικό δίκτυο σύναψης γάμων μεταξύ ορεινών και πεδινών περιοχών, αν και παρουσιάζει κάποια ύφεση, συνεχίζει να υφίσταται ακόμα και στη μεταπολεμική περίοδο. Στα Δουνεϊκά το ποσοστό των μετακινούμενων νυφών-συζύγων φθάνει το 85,4%, στον Καρδαμά το 83%, στο Λεβεντοχώρι το 80% και τέλος στη Σκαφιδιά το 100%. Επίσης παρατηρούμε ότι στα Δουνεϊκά αλλά και στους υπόλοιπους οικισμούς, αυξάνεται ο αριθμός των γυναικών από άλλες περιοχές.¹³ Η τάση δείχνει ότι η κοινή γεωγραφική προέλευση ως στοιχείο γαμικής συνένωσης των ανθρώπων, σιγά-σιγά ατονεί. Μέσω των μεταναστεύσεων, της αλλαγής των επαγγελμάτων και των δεσμών που αναπτύσσονται μεταξύ των οικισμών και των πόλεων, οι τρόποι σύναψης των γάμων σε σημαντικό βαθμό μεταβάλλονται ή αντικαθίστανται. Οι αλλαγές αυτές έχουν μία ανάλογη χρονική τοποθέτηση που περιέχουν το στοιχείο της μεταβολής. Παρατηρούμε δηλαδή ότι οι γάμοι κοινής γεωγραφικής προέλευσης σημειώνονται στις δεκαετίες του '50 και του '60, ενώ οι γάμοι νέων δικτυώσεων,

¹³ Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

δηλαδή με κοπέλες από άλλες περιφέρειες της χώρας εντοπίζονται στις δεκαετίες του '70 και του '80.

Πίνακας 6.7

Καταγωγές νυφών για γαμπρούς 2^{ης} γενιάς επήλυδων: Δουνεϊκά (1950-1980)

Καταγωγή της νύφης	Νύφες (αριθμός)	Αναλογία (%)
Γειτονικοί οικισμοί	15	37,5%
Πεδινόι-λοφώδεις	5	12,5%
Ορεινοί-μακρινοί	5	12,5%
Άλλοι νομοί	15	37,5%
Σύνολο	40	100,0%

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Ανάλογη είναι η εικόνα που διαμορφώνεται και στον Καρδαμά. Εδραιώνεται δηλαδή η τάση για μείωση των νυφών που μετακινούνται από τα ορεινά και αυξάνονται ποσοστιαία οι ενδοπεδινές μετακινήσεις νυφών αλλά και οι γάμοι με νύφες προερχόμενες από άλλες μακρινές περιφέρειες.¹⁴ Οι νεαρές σύζυγοι που κατάγονται από τα ορεινά αν και λίγες στον αριθμό, καταλήγουν στον πεδινό Καρδαμά, λόγω του υπάρχοντος οικιστικού δικτύου αφού κατάγονται από τους ίδιους γνωστούς οικισμούς που μετανάστευσαν προηγούμενοι κάτοικοι των πεδινών.¹⁵

¹⁴ Πρέπει να διευκρινισθεί ότι δεν είναι μόνο αυτή η πληθυσμιακή ομάδα που εμφανίζει υψηλό ποσοστό νυφών από διάφορα μέρη της χώρας. Σε όλες τις πληθυσμιακές κατηγορίες (παλιοί κάτοικοι, επήλυδες, σώγαμπροι) οι γενιές που ανήκουν στο διάστημα 1950-1980 εμφανίζουν παρόμοιες γαμικές επιλογές, προφανώς υπό την επίδραση του μεταναστευτικού κλίματος που αγγίζει όλους τους κατοίκους ανεξάρτητα αν προέρχονται από επήλυδες ή ντόπιους γονείς. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

¹⁵ Τακτική ανάλογη με τις γαμικές προτιμήσεις της δεύτερης γενιάς των πρώτων επήλυδων στον ίδιο οικισμό οι οποίοι επίσης διάλεγαν νύφες από τα ορεινά του νομού. Βέβαια αυτοί επεκτείνονταν στην Γορτυνία και στα Καλάβρυτα, κάτι το οποίο τώρα διακόπτεται ίσως λόγω κορεσμού των ορεινών αυτών περιοχών.

Πίνακας 6.8

Καταγωγές νυφών για γαμπρούς 2^{ης} γενιάς επήλυδων:
Καρδαμάς (1950-1980)

Καταγωγή της νύφης	νύφες (αριθμός)	Ποσοστά %
Γειτονικοί οικισμοί	23	31.1%
Πεδινόι-λοφώδεις	11	14.9%
Ορεινοί-μακρinoί	16	21.6%
Άλλοι νομοί	24	32.4%
Σύνολο	74	100%

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Βαθμιαία όμως και σε σύντομο χρόνο οι γαμικοί κανόνες μεταβάλλονται, όσο περιορίζονται οι μετακινήσεις από τους ορεινούς και επαναλαμβανόμενους οικισμούς. Το συνοικέσιο και τα δια-οικιστικά δίκτυα μετακινήσεων είναι παράλληλοι μηχανισμοί που περιορίζονται, όσο αυξάνονται οι γάμοι μεταξύ ανθρώπων που κατοικούν στην πεδιάδα ή σε άλλες άγνωστες ως τότε περιοχές. Οι προγαμιαίες συμφωνίες μεταξύ των οικογενειών δεν υπάρχουν πλέον, τουλάχιστον με τον αποφασιστικό ή άμεσα παρεμβατικό χαρακτήρα που είχαν στο παρελθόν.

Τέλος και στους μικρότερους οικισμούς, Λεβεντοχώρι και Σκαφιδιά, μπορούμε να κάνουμε τις ίδιες περίπου διαπιστώσεις αν και ο αριθμός των πληροφοριών είναι μικρός.

Πίνακας 6.9

Καταγωγές νυφών για γαμπρούς 2^{ης} γενιάς επήλυδων:
Λεβεντοχώρι-Σκαφιδιά (1950-1980)

Καταγωγή της νύφης	νύφες (αριθμός)	Ποσοστά %
Γειτονικοί οικισμοί	5	33.3%
Πεδινόι-λοφώδεις	1	6.7%
Ορεινοί-μακρinoί	4	26.7%
Άλλοι νομοί	5	33.3%
Σύνολο	15	100%

Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

6.5 Η δεύτερη γενιά των δεύτερων σώγαμπρων (1950-1980)

α. Ο πληθυσμός της δεύτερης γενιάς. Η αύξηση των μεταναστεύσεων από τους τέσσερις οικισμούς κατά την περίοδο 1950-1980, οδηγεί στη μείωση ή στη στασιμότητα του πληθυσμού των χωριών ακόμα και στις πεδινές περιοχές. Είναι το ίδιο φαινόμενο που συναντήσαμε ήδη στις δεύτερες και τρίτες γενιές των παλαιών κατοίκων και των επήλυδων. Στα Δουνείικα, τις 22 οικογένειες πρώτης γενιάς σώγαμπρων διαδέχονται 27 νέες οικογένειες, ενώ στον Καρδαμά, 24 αρχικές οικογένειες των δεύτερων σώγαμπρων συνεχίζονται με 27 οικογένειες των παιδιών τους. Μικρή αύξηση παρατηρείται στη δεύτερη γενιά των σωγάμπρων της Σκαφιδιάς ενώ στο Λεβεντοχώρι παρατηρείται μείωση. Συνολικά¹⁶ στη δεύτερη γενιά των σώγαμπρων καταγράφονται 77 οικογένειες.¹⁷

---

¹⁶ Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς, Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία. Για άλλη μια φορά πρέπει να τονίσουμε ότι η πληροφόρησή μας επιβαρύνεται από τα κενά και τις αδυναμίες των δημοτολογίων τα οποία ωστόσο, αποτελούν το μοναδικό αρχειακό εργαλείο της έρευνας και ως εκ τούτου οι καταγραφές τους αναφέρονται και αναλύονται ενδεικτικά και όχι εξαντλητικά και με όλες τις επιφυλάξεις ως προς την απόδοση μιας ολοκληρωμένης εικόνας για τα πληθυσμιακά αναπτύγματα που περιγράφονται κάθε φορά.

¹⁷ Η εγκατάλειψη είναι παρούσα στις καταγραφές των δημοτολογίων, όχι μόνο γιατί δεν σημειώνονται πολλές οικογένειες της δεύτερης γενιάς αφού έχουν φύγει οριστικά από τους οικισμούς, αλλά και γιατί ένα σημαντικό μέρος από αυτές που περιλαμβάνονται, διατηρούν τυπικά τη μερίδα τους στους τόπους προέλευσης, αλλά κατοικούν στην Αθήνα ή και στο εξωτερικό. Περισσότερο το φαινόμενο αυτό είναι εκτεταμένο στα Δουνείικα όπου οι έντεκα από τις 27 οικογένειες (ποσοστό 40,7%) μένουν στην Αθήνα. Στο ίδιο περίπου ποσοστό (39%) κινούνται και οι οικογένειες της Σκαφιδιάς οι οποίες ενώ περιλαμβάνονται στις καταγραφές του δημοτολογίου της, μένουν στην Αθήνα, στην Ελευσίνα και στον Πύργο. Αλλά και στο Λεβεντοχώρι, τρεις στις πέντε οικογένειες της δεύτερης γενιάς είναι μόνιμοι κάτοικοι Αθηνών. Μικρότερο είναι το ποσοστό στον Καρδαμά ο οποίος δίνει πιο συνεπή πληθυσμιακή εικόνα καθώς από τις 27 οικογένειες που περιλαμβάνονται στο δημοτολόγιό του, μόνο οι έξι μένουν εκτός οικισμού (ποσοστό 22%). Η σταθερά συνεπής πληθυσμιακή εικόνα του Καρδαμά αποδεικνύεται και από το ότι το προηγούμενο ποσοστό είναι ίδιο και για τις μεταδημοτευμένες οικογένειες της δεύτερης γενιάς των δεύτερων επήλυδων. Ορισμένα ερωτήματα παραμένουν χωρίς απάντηση, όπως λ.χ. ποιοι παραμένουν και διατηρούν τους

β. *Οι γάμοι.* Οι γάμοι της επόμενης γενιάς των σώγαμπρων έγιναν από το 1950 ως το 1980. Από αυτούς μόνο το 13,2% είναι γάμοι μεταξύ συντοπιτών. Άρα ένα μεγάλο ποσοστό (86,8%) νυφών-συζύγων, μετακινούνται για τους γιούς των σώγαμπρων από άλλους οικισμούς. Την πρακτική αυτή γενικά συναντήσαμε και στις άλλες πληθυσμιακές κατηγορίες.¹⁸ Τα δεδομένα του πίνακα που ακολουθεί, αναδεικνύουν τη λειτουργία ενός δικτύου γαμικών επικοινωνιών μεταξύ των πεδινών κυρίως οικισμών. Η ενεργοποίησή του, όπως μπορούμε να υποθέσουμε, προκαλείται αφενός από τον κατεστημένο μηχανισμό του διαοικιστικού προξενιού και της διατήρησης των σχέσεων μεταξύ οικισμών προέλευσης και οικισμών εγκατάστασης. Αφετέρου και σε συνδυασμό με άλλες πληροφορίες που θα δούμε στη συνέχεια, από τις εξωθεσμικές δυνατότητες συνεύρεσης ανθρώπων από γειτονικούς οικισμούς και σύναψης σχέσεων μεταξύ τους.

Πίνακας 6.10

Καταγωγές της 2^{ης} γενιάς των δεύτερων σώγαμπρων:

Δουνείικα (1950-1980)

Περιοχές	Αριθμός σώγαμπρων	Αναλογία (%)
Πεδιάδα	6	28.6
Λοφώδεις οικισμοί	4	19.0
Δίβρη	1	04.8
Άλλες περιοχές	10	47.6
Σύνολο	21	100

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνείικων. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνείικων. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Μπορεί το 42,8% των νεαρών κοριτσιών από τα πεδινά που εγκαθίστανται μετά το γάμο τους στα Δουνείικα, να θεωρηθεί λογικό ποσοστό. Εξάλλου την κατανομή αυτή έχουμε συναντήσει και σε άλλες πληθυσμιακές κατηγορίες αλλά και σε προηγούμενες εποχές. Η διαφορά εδώ, την οποία έχουμε εντοπίσει και στην περίπτωση των επήλυδων, εστιάζεται στη μεγάλη αύξηση των νυφών-

οικισμούς; Είναι οι παλαιοί κάτοικοι ή οι επήλυδες ή οι σώγαμπροι-ή οι εύποροι ή οι άποροι. Μήπως οι πολύτεκνοι; Αλλάζουν ή διατηρούνται σταθερές οι νοοτροπίες αυτών που μένουν;

¹⁸ Υπογραμμίζουμε τη διαπίστωσή μας ότι η δεύτερη γενιά των δεύτερων επήλυδων στα Δουνείικα έχει παντρευτεί με ξένες συζύγους σε ποσοστό 85,4%. Αυτό το ποσοστό είναι σχεδόν ίδιο με το 83% των γάμων με ξένες συζύγους που πραγματοποίησαν στον Καρδαμά τα παιδιά των δεύτερων επήλυδων.

συζύγων από περιοχές που δεν προϋπάρχει κανένα δίκτυο σχέσεων (ποσοστό 47,6%).

Διαφορετική είναι η γεωγραφία των καταγωγών για τις νεαρές γυναίκες που παντρεύονται και εγκαθίστανται στον Καρδαμά, εφόσον δεν παρατηρούνται μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ των περιοχών καταγωγής, όπως δηλαδή συμβαίνει στα Δουνέϊκα.

Πίνακας 6.11

Καταγωγές της 2^{ης} γενιάς των δεύτερων σώγαμπρων:

Καρδαμάς (1950-1980)

Περιοχές	Αριθμός σώγαμπρων	Αναλογία (%)
Πεδιάδα	8	36.4
Λοφώδεις οικισμοί	5	22.7
Γορτυνία	3	13.6
Άλλες περιοχές	6	27.3
Σύνολο	22	100

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στον Καρδαμά οι νύφες από τις λοιπές μακρινές περιοχές (27,3%) είναι λιγότερες συγκριτικά με τα Δουνέϊκα. Ταυτόχρονα το δίκτυο επαφών με τις ορεινές περιοχές συνεχίζει να υπάρχει και να παρέχει στην πεδιάδα νεαρό γυναικείο πληθυσμό.

Πίνακας 6.12

Καταγωγές της 2^{ης} γενιάς των δεύτερων σώγαμπρων:

Σκαφιδιά (1950-1980)

Περιοχές	Αριθμός σώγαμπρων	Αναλογία (%)
Πεδιάδα	8	50.0
Λοφώδεις οικισμοί	2	12.5
Γορτυνία	1	06.3
Άλλες περιοχές	5	31.2
Σύνολο	16	100

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στην περίπτωση της Σκαφιδιάς και του Λεβεντοχωρίου, η υποχώρηση του αριθμού των νέων γυναικών από τα ορεινά με σκοπό το γάμο, είναι σαφής στις γαμικές επιλογές της δεύτερης γενιάς τόσο των επήλυδων όσο και των σώγαμπρων. Ακόμα πιο έντονη είναι πλέον η απουσία των ορεινών οικισμών της Γορτυνίας και των Καλαβρύτων. Έτσι οι μέλλουσες σύζυγοι των ανδρών βρίσκονται είτε στην πεδιάδα που κατοικούν οι ίδιοι, είτε σε άλλες μακρινές περιοχές αφού η γεωγραφία δεν εμποδίζει στην πρόσφατη πλέον εποχή τη σύνδεση των ανθρώπων.

Πίνακας 6.13
Καταγωγές της 2^{ης} γενιάς των δεύτερων σώγαμπρων:
Λεβεντοχώρι (1950-1980)

Περιοχές	Αριθμός σώγαμπρων	Αναλογία (%)
Πεδιάδα	2	40.0
Λοφώδεις οικισμοί	1	20.0
Άλλες περιοχές	2	40.0
Σύνολο	5	100

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Σκαφιδιάς, Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Σκαφιδιάς, Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

6.6 Οι τρίτοι επήλυδες: πρώτη γενιά (1950-1980) ¹⁹

α. Ο πληθυσμός των τρίτων επήλυδων. Είναι οι πιο πρόσφατα μετακινούμενοι κάτοικοι καθώς απαρτίζονται από οικογένειες που εγκαταστάθηκαν στους

¹⁹ Υπάρχει ένα τελευταίο σύνολο έποικων (επήλυδες και σώγαμπροι) που μετεγκαθίσταται μετά το 1980. Είναι οι τέταρτοι επήλυδες ή σώγαμπροι που όμως λόγω των ελάχιστων καταγραφών τους στα δημοτολόγια και της μικρής χρονικής απόστασης από τη προηγούμενη εξετασθείσα περίοδο, θεωρήθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθούν στους τρίτους επήλυδες ή σώγαμπρους. Άλλωστε μεταξύ των δημογραφικών τους μεγεθών δεν υπάρχει μεγάλη χρονική απόσταση αφού οι τέταρτοι επήλυδες παντρεύονται, μετακινούνται και τεκνοποιούν στη δεκαετία του '80. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνειίκων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

οικισμούς της πεδιάδας μεταξύ του 1950 και του 1980.²⁰ Οι οικονομικοί και κοινωνικοί όροι είναι ασφαλώς διαφοροποιημένοι από τις συνθήκες μετακίνησης των πρώτων και δεύτερων επήλυδων στον 19^ο ή στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Είναι η εποχή που χαρακτηρίζεται, όπως ήδη έχουμε εντοπίσει, από την εγκατάλειψη των μικρών οικισμών και την έξοδο προς τα μικρά ή μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως προς την Αθήνα.²¹

---

²⁰ Οι καταγραφές των τρίτων επήλυδων σταματούν στο 1979. Οι λίγες καταγραφές που ακολουθούν έως το 1988 ανήκουν στους τέταρτους επήλυδες. Για την διευκόλυνση της έρευνας το διάστημα ενοποιείται –άλλωστε αυτό συμβαίνει και στην πραγματικότητα– υπερβαίνοντας το συμβατό όριο, χωρίς να αλλοιώνονται τα ερευνητικά συμπεράσματα.

²¹ Από τις πινακοποιημένες ποσοτικές μετρήσεις (βλ. ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ, Β., ΠΑΠΠΑΣ, Β., (επιμ.), ό.π., σσ. 76-77) προκύπτει ότι από την δεκαετία του '50 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 η μετακίνηση των εσωτερικών μεταναστών, επιλεκτική σχεδόν ως προς την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, οι οποίες συγκέντρωναν και το μεγαλύτερο μέρος της βιομηχανίας της χώρας, συνετέλεσε στην πληθυσμιακή υπερσυγκέντρωση των δύο αυτών πόλων. Συγχρόνως και παράλληλα με την εξωτερική μετανάστευση η οποία έφθασε σε σημείο αιχμής στη δεκαετία του '60, συνετέλεσαν στην αύξηση του μεγέθους των αστικών κέντρων και την συρρίκνωση του πληθυσμού των περισσότερων περιοχών της υπαίθρου, παρόλο που στην περίοδο αυτή οι συνθήκες στον αγροτικό χώρο βελτιώθηκαν. Η ενδοαγροτική μετανάστευση είχε μια αξιοσημείωτη παρουσία στην περίοδο αυτή. Στο τέλος της δεκαετίας του 1970, τα στοιχεία της απογραφής έδειξαν πτώση του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού Αθηνών και Θεσσαλονίκης και εμφανίστηκαν οι πρώτες τάσεις για αναστροφή των μεταναστευτικών κατευθύνσεων. Μειώθηκαν οι μεταναστεύσεις από τις αγροτικές περιοχές στις πόλεις αλλά και προς τις άλλες αγροτικές περιοχές και καταγράφηκαν οι πρώτες ενδείξεις για «αναχωρήσεις» από τις πόλεις προς την ύπαιθρο. Στην πενταετία 1975-81 που συμπίπτει χρονικά με την διεθνή οικονομική ύφεση αλλά και με την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο στην Ελλάδα, έχουμε και τον μεγαλύτερο όγκο εσωτερικών μεταναστών. Στην δεκαετία του '80 με την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. διαμορφώνεται ένα νέο οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο με το οποίο βελτιώνονται οι όροι στον αγροτικό τομέα αλλά και στην ανάπτυξη της περιφέρειας γενικότερα. Την ίδια περίοδο η Ελλάδα μεταλλάσσεται από χώρα «εξόδου» σε χώρα «εισόδου» όσον αφορά την διεθνή μετανάστευση και γίνονται προσπάθειες για την πληθυσμιακή ανάκαμψη της υπαίθρου και την σταθεροποίηση της γεωγραφικής κατανομής του πληθυσμού. Τέλος στην περίοδο 1985-91 έχουμε μια μικρή προσέλευση μεταναστών στις ημιορεινές περιοχές. Η πληθυσμιακή τόνωση μπορεί να αιτιολογηθεί από τις νέες συνθήκες του γεωργικού τομέα που δημιουργήθηκαν σε αυτές όπως π.χ. αναδασμός της γης, αναδιάρθρωση των καλλιεργειών, την ανάπτυξη τουριστικών πόλων εσωτερικού τουρισμού αλλά και λόγω της εξωαστικής επέκτασης κατοικίας.

Οι μεταναστευτικές επιλογές καθορίζονται κυρίως από τις οικονομικές ανάγκες αλλά και τις ιεραρχήσεις που θέτει η νέα εποχή. Ο πληθυσμός ολοένα και λιγότερο έλκεται από την χωρική κοινωνία και την αγροτική οικονομία. Σταδιακά ανταποκρίνεται όλο και περισσότερο στις αναπτυσσόμενες δευτερογενείς και τριτογενείς νέες θέσεις εργασίας των αστικών κέντρων της χώρας ή του εξωτερικού.²² Γενικά αυτός είναι ο λόγος που το πληθυσμιακό μέγεθος των τρίτων επήλυδων είναι μικρότερο σε σχέση με τις μεταναστεύσεις του μεσοπολέμου.

Την περίοδο αυτή έρχονται συνολικά και στους τέσσερις οικισμούς 76 οικογένειες, οι μισές δηλαδή από τις 141 της προηγούμενης περιόδου.²³ Συνολικά την περίοδο από το 1950 έως το 1988, μετακινήθηκαν προς την πεδιάδα 235 άνθρωποι: 75 άνδρες, 76 γυναίκες και 84 παιδιά, ενώ ακόμα 144

---

²² Ο RAVENSTEIN, E.G. (=ό.π., σ. 288) αναφέρει ότι η αύξηση των μέσων μετακίνησης και η ανάπτυξη της βιομηχανίας και του εμπορίου έχουν οδηγήσει σε αύξηση της μετανάστευσης.

²³ Με βάση αυτούς τους τρεις αριθμούς οικογενειών (στην αρχή 60 οικογένειες, ακολουθούν 141 οικογένειες και τέλος 74 οικογένειες) τα τρία αντίστοιχα μεταναστευτικά κύματα των τριών εποχών (έως το 1920 το πρώτο, από το 1920 έως το 1950 το δεύτερο και από το 1950 έως το 1980 το τρίτο) σχηματίζουν μια καμπύλη με άκρες τους δύο μικρότερους αριθμούς οικογενειών και κορύφωση στον διπλάσιο αριθμό των οικογενειών των δεύτερων επήλυδων. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς, Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνειίκων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία. Η ύφεση καθενός από τα δύο άκρα οφείλεται σε διαφορετικούς λόγους ανάλογους με την εποχή. Πρέπει ωστόσο να διευκρινισθεί για άλλη μια φορά ότι τα κενά ή οι ελλείψεις εγγραφές της μοναδικής έγκυρης δημογραφικής πηγής των τεσσάρων δημοτολογίων δυσχεραίνουν την ακριβή αποτύπωση της πραγματικότητας των πληθυσμιακών μεγεθών σε κάθε εποχή, γι' αυτό οι πληροφορίες τους χρησιμοποιούνται στην ανάλυσή μας ενδεικτικά και συμπληρώνονται από τις έμμεσες πηγές των δημοσιευμένων απογραφών. Βλ. ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ. *Εξελίξεις του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών της Ελλάδος, 1920-1981*. Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε. 1988, σσ. 167-171 και στο ίδιο σσ. 436-440. Επιπλέον οι τρεις περίοδοι που διακρίνονται παραπάνω είναι μια συμβατική διαίρεση της έρευνας που δεν μπορεί να συμπίπτει ακριβώς με την πραγματική διαδοχή των ετών. Άλλωστε οι άνθρωποι που περιγράφονται, δεν υπάγονται στην ερευνητική χρήση του χρόνου, έχουν τη δική τους δυναμική με χρονική συνέχεια και αλληλουχία.

παιδιά γεννήθηκαν από τις νέες οικογένειες μετά την εγκατάστασή τους. Ο πληθυσμός των τρίτων επήλυδων ανέρχεται στα 379 άτομα, σύμφωνα με τις καταγραφές των δημοτολογίων.²⁴

β. Η άφιξη των τρίτων επήλυδων. Το διάστημα 1950-1980 που έχουμε ορίσει για την διευκόλυνση της ανάλυσης, συμπίπτει γενικά με το πραγματικό διάστημα προσέλευσης του μεγαλύτερου μέρους των νέων κατοίκων αφού και στα τέσσερα δημοτολόγια οι καταγραφές των μετακινήσεων εκτείνονται από το 1950 έως το 1979.²⁵ Η προσέλευση και η εγκατάστασή τους είναι σχεδόν συνεχής από το 1950 έως το 1972. Η διακύμανση του ετήσιου αριθμού τους ακολουθεί το σχήμα μίας καμπύλης: από το 1950 παρουσιάζουν μία αυξητική τάση έως το 1957 όπου σημειώνεται και η κορύφωση των μετακινήσεων στους τέσσερις οικισμούς και κυρίως στον Καρδαμά. Στα επόμενα χρόνια η προσέλευση των οικογενειών συνεχίζεται μειούμενη με ορισμένες μικροδιακυμάνσεις. Γενικά διαπιστώνουμε ότι σε όλη την διάρκεια της εικοσαετίας η πληθυσμιακή ροή είναι σχετικά συνεχής και συμπαγής.

Ένας σημαντικός αριθμός από τις οικογένειες που κατ' αρχήν εγκαθίστανται στους οικισμούς κυρίως στη δεκαετία του 1950, τους εγκαταλείπει στη συνέχεια. Είναι η παρατεταμένη αγροτική έξοδος της δεκαετίας του 1960 όπου οι κάτοικοι των οικισμών μεταφέρονται και εγκαθίστανται στις πόλεις (βλ. πίν. 6.14). Οι άνθρωποι αυτοί λοιπόν, έκαναν τους γάμους τους και δημιούργησαν τις οικογένειές τους σε όλη τη διάρκεια της τριακονταετίας μετά τον πόλεμο. Κοινό χαρακτηριστικό και για τους τέσσερις οικισμούς είναι ο μεγάλος αριθμός νυφών, μεταφερόμενων από άλλες περιοχές.

---

²⁴ Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς, Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

²⁵ Υπενθυμίζεται, ότι τα έτη έλευσης κάθε οικογένειας –εφόσον δεν αναγράφονται σε καμία στήλη του δημοτολογίου- εκτιμώνται με βάση άλλες δημογραφικές πληροφορίες για την οικογένεια: έτος γάμου, έτη και τόποι γέννησης των παιδιών. Είναι δεδομένες κατά συνέπεια μικρές ή μεγάλες παρεκκλίσεις από τις πραγματικές ημερομηνίες μετανάστευσης. Έτσι τα έτη που αναγράφονται στα σχετικά διαγράμματα είναι ενδεικτικά μόνο των μεταναστευτικών κυμάτων.

Είναι μία δικτυακή πρακτική που περιορίζει ή εμποδίζει τους γάμους μεταξύ συντοπιτών. Παράλληλα διαπιστώνουμε ότι ένα ποσοστό των μετακινούμενων νυφών έχει ορεινή ή ημιορεινή προέλευση και μάλιστα από οικισμούς-κόμβους που ξανά κατά το παρελθόν είχαν μετεγκατασταθεί άλλοι κάτοικοι.

Πίνακας 6.14

Ποσοστό οικογενειών που φεύγουν από τους οικισμούς

Οικισμοί	Οικογένειες που δημιουργούνται	Οικογένειες που φεύγουν	Ποσοστό εγκατάλειψης
Καρδαμάς	92	21	23%
Δουνεϊκά	48	25	52%
Σύνολο	140	46	33%

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

γ. Οι τύποι της μετακίνησης. Ανάλογα με τον βαθμό της οικογενειακής ολοκλήρωσής τους, διακρίνουμε και πάλι τρεις τύπους μετακινήσεων. *Πρώτον*, εκείνους που μετακινήθηκαν πριν από τη γέννηση των παιδιών τους, *δεύτερον*, αυτούς που μετακινήθηκαν στην εξέλιξη της τεκνοποίησης και *τρίτον*, όσους εγκαταστάθηκαν μετά τη γέννηση όλων των παιδιών της οικογένειας (βλ. πιν. 6.15). Σε κάθε περίπτωση υποθετικά μόνο μπορούμε να αποδώσουμε τις μετακινήσεις στην αδυναμία επιβίωσης στους οικισμούς καταγωγής, η οποία καθίσταται ίσως εντονότερη στις οικογένειες εκείνες όπου έχουν ήδη τεκνοποιήσει. Η προτίμηση στην πεδιάδα υποδηλώνει την ικανότητα της να στηρίξει την επιβίωση των ανθρώπων σε σύγκριση με την οικονομία των βουνών.²⁶

²⁶ Η επιβίωση των οικογενειών δεν στηρίζεται στην πρόβλεψη και στο σχεδιασμό, στοιχεία που εκλείπουν όπως φαίνεται από τη σκέψη των ανθρώπων ή τουλάχιστον δεν εκδηλώνονται στη συμπεριφορά τους, αλλά στην εξω-οικονομική αντίληψη της επιβίωσης. Στο πλαίσιο και στη λογική της αυτοκατανάλωσης μπορούν να υπάρξουν όλοι μεταξύ ενός πιάτου με φαγητό και της ανέχειας.

Πίνακας 6.15

Τρόποι μετανάστευσης των τρίτων επήλυδων: Δουνεϊκά (1950-1980)

Είδος οικογένειας	Αριθμός οικογενειών	Αριθμός παιδιών	Μέσος όρος παιδιών
Ζευγάρια χωρίς παιδιά	15	0 + 42	2,8
Με ορισμένα παιδιά	6	15 + 15	5
Με όλα τα παιδιά	6	26 + 0	4,3
Άτεκνοι	2	-	-
Σύνολο	29	98	3,6

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Όπως και στις προηγούμενες μετακινήσεις, υπερτερεί το σχήμα των δύο συζύγων που μετακινούνται και εγκαθίστανται πριν από την τεκνοποίηση, με μικρή όμως ποσοστιαία διαφορά από το σχήμα της μετακίνησης οικογενειών με παιδιά: από τις 29 οικογένειες, οι 17 (58,6%)²⁷ είναι ζευγάρια που έρχονται χωρίς ακόμα να έχουν αποκτήσει παιδιά και οι υπόλοιπες 12 (41,4%) είναι οικογένειες με ορισμένα τουλάχιστον από τα παιδιά τους. Συγκριτικά δηλαδή με τις παλαιότερες μετακινήσεις, παρατηρούμε ότι περιορίζεται αριθμητικά η μετακίνηση οικογενειών με παιδιά. Η ίδια πλέον πρακτική ακολουθείται και στην περίπτωση των μετακινήσεων του Καρδαμά προς τον οποίο οι προηγούμενες μεταναστεύσεις έγιναν μετά τη γέννηση των παιδιών.

²⁷ Από τις 17 οικογένειες 2 δεν αποκτούν παιδιά, σύμφωνα πάντα με τις πληροφορίες του δημοτολογίου. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 6.16

Τρόποι μετανάστευσης των τρίτων επήλυδων: Καρδαμάς (1950-1980)

Είδος οικογένειας	αριθμός οικογενειών	αριθμός παιδιών	μέσος όρος παιδιών
Ζευγάρια χωρίς παιδιά	15	0 + 59	3,9
Με ορισμένα παιδιά	6	10 + 8	3
Με όλα τα παιδιά	10	28 + 0	2,8
Άτεκνοι	3	-	-
Σύνολο	34	105	3,1

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Η εγκατάσταση ζευγαριών²⁸ πριν την τεκνοποίηση καλύπτει το 53% στον Καρδαμά και το 58,6% στα Δουνέϊκα. Στη Σκαφιδιά και στο Λεβεντοχώρι, με δεδομένο το μικρό αριθμό πληροφοριών, παρατηρούμε επίσης να κυριαρχεί το σχήμα της μετακίνησης ζευγαριών πριν από τη γέννηση των παιδιών τους. Ο μικρός όμως αριθμός των περιπτώσεων δεν αφήνει περιθώρια σύγκρισης με τις προηγούμενες γενιές.²⁹

²⁸ Όπως φαίνεται και από τον σχετικό αθροιστικό πίνακα του κειμένου, 3 από τα 18 ζευγάρια είναι άτεκνα. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

²⁹ Σ' αυτόν τον αριθμό συμπεριλαμβάνονται και 2 άτεκνα ζευγάρια. Περιπτώσεις οικογενειών χωρίς παιδιά καταγράφονται και στους τρεις οικισμούς. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 6.17

Τρόποι μετανάστευσης των τρίτων επήλυδων:

Λεβεντοχώρι-Σκαφιδιά (1950-1980)

Είδος οικογένειας	αριθμός οικογενειών	αριθμός παιδιών	μέσος όρος παιδιών
Ζευγάρια χωρίς παιδιά	8	0 + 20	2,5
Με ορισμένα παιδιά	-	-	-
Με όλα τα παιδιά	3	5 + 0	1,6
Άτεκνοι	2	-	-
Σύνολο	13	25	1,9

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς.

Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Η γενική τάση της εποχής προκύπτει από τον παρακάτω αθροιστικό πίνακα. Το 55,1% των ζευγαριών μετακινείται πριν από την τεκνοποίηση και το υπόλοιπο 44,9% μετά. Παρατηρούμε δηλαδή, μια αντιστροφή στα δεδομένα των μετακινήσεων καθόσον στους επήλυδες των προηγούμενων φάσεων υπερίσχυε η ολοκληρωμένη οικογενειακή εγκατάσταση.

Πίνακας 6.18

Αθροιστικός πίνακας οικογενειών κατά οικισμό και τύπο μετανάστευσης

(1950-1980)

Οικογένειες	Δουνεϊκά	Καρδαμάς	Σκαφιδιά / Λεβεντοχώρι	Σύνολο	Ποσοστά %
Σύζυγοι μόνοι	15	15	8	38	55.1
Ορισμένα παιδιά	6	6	-	12	17.4
Όλα τα παιδιά	6	10	3	19	27.5
Σύνολο	27	31	11	69	100

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

δ. Η προέλευση των τρίτων επήλυδων. Ο αισθητά μεγαλύτερος αριθμός μετακινήσεων από τα ορεινά που ήδη έχει διαπιστωθεί, συνεχίζεται και στους

τρίτους επήλυδες της μεταπολεμικής περιόδου.³⁰ Οι περισσότερες μετακινούμενες οικογένειες προέρχονται από τις ορεινές περιφέρειες του νομού και λιγότερο από τους μακρινούς οικισμούς της Γορτυνίας και των Καλαβρύτων. Γενικά διατηρούνται οι ισορροπίες που ίσχυαν και στα προηγούμενα μεταναστευτικά ρεύματα, με διαφοροποιημένα τα ποσοστά συμμετοχής των ίδιων περιφερειών.

Πίνακας 6.19

Η προέλευση των τρίτων επήλυδων: Δουνείικα (1950-1980)

Περιοχές	Έτος γάμου	Καταγωγή του άνδρα	Καταγωγή της γυναίκας
Δίβρη	1950	Κούμανι	Λαμπεία
	1951	Λαμπεία	Λαμπεία
	1951	Πεύκη Λαμπείας	Ανεμοχώρι
	1952	Νεράιδα	Ανδρώνι
	1957	Λαμπεία	Πύργος
	1958	Τσίπιανα	Αγ. Κυριακή
	1962	Λαμπεία	Νεμούτα
	1963	Τσίπιανα	Τσίπιανα
	1968	Αγ. Κυριακή	Μυρτιά
	1972	Λαμπεία	Αγ. Κυριακή
	1980	Λαμπεία	Τσίπιανα
	1984	Τσίπιανα	Βαρβάσαινα
Λοφώδης Ηλεία	1949	Αυγή	Κάμενα
	1958	Βουλιαγμένη	Βουλιαγμένη
	1960	Σμύλα	Πύργος
	1964	Βουλιαγμένη	Δροσιά Αχαΐας
	1969	Βουλιαγμένη	Αυγή
Πεδιάδα	1959	Πύργος	Σιμόπουλο
	1960	Σαλμώνη	Σαλμώνη
	1963	Πύργος	Σαλμώνη
Γορτυνία	1951	Αγρίδι	Κόμη Μαντινείας
	1956	Αγρίδι	Γεράκι
	1961	Μυρώνεια	Αρήνη
Λοιπές περιοχές	1951	Κεφαλονιά	Κεφαλονιά
	1956	Αχαΐα	Ανδρώνι

³⁰ Το μικρό μέγεθος των καταγραφών στους δύο μικρότερους οικισμούς της Σκαφιδιάς και του Λεβεντοχωρίου δυσχεραίνει την αποτύπωση του πραγματικού συσχετισμού ορεινών και πεδινών τροφοδοτών για αυτά τα χωριά. Η καθαρά περιπτωσιολογική εικόνα των λίγων οικογενειών που περιγράφονται, μάλλον αλλοιώνει την γενικότερη τάση. Γι' αυτό αναφέρεται μεν στους πίνακες που ακολουθούν για τη Σκαφιδιά και το Λεβεντοχώρι, όμως δεν λαμβάνονται ιδιαίτερα υπόψη στην ανάλυσή μας.

	1960 1969	Κεφαλονιά Ζάκυνθος	Κεφαλονιά Αμαλιάδα
--	--------------	-----------------------	-----------------------

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 6.20

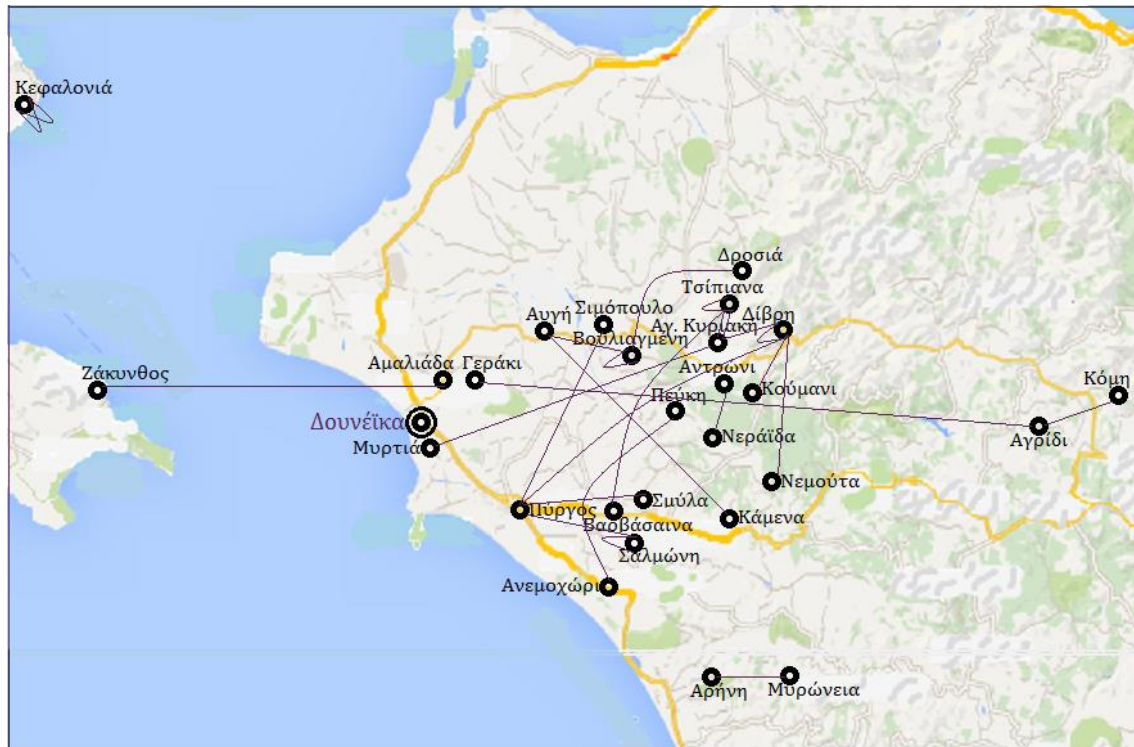
Καταγωγές συζύγων που εγκαταστάθηκαν στα Δουνεϊκά (1950-1980)

Περιοχές	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Αναλογία(%)	Πηγή: Πίνακας 6.19
Δίβρη	12	10	22	40.7	0
Λοφώδης Ηλεία	5	6	11	20.3	
Πεδιάδα	3	8	11	20.3	
Γορτυνία	3	1	4	7.4	
Λοιπές περιοχές	4	3	7	12.9	
Σύνολο	27	27	54	100.0	

παραπάνω αθροιστικός πίνακας περιλαμβάνει τις ίδιες ακριβώς περιφέρειες με τον αντίστοιχο των δεύτερων επήλδων γεγονός που γενικά υποδηλώνει σταθερότητα στις ανθρωπογεωγραφικές ροές από τόπο σε τόπο. Οι ροές επιβεβαιώνουν την ισχύ των κοινωνικών δικτύων από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1970. Διαφοροποιείται όμως η ιεράρχηση της συμμετοχής αυτών των περιοχών από την μια εποχή στην άλλη. Η Γορτυνία και τα Καλάβρυτα, που λειτούργησαν ως κόμβοι ανθρώπινου δυναμικού προς την πεδιάδα για έναν αιώνα, είτε εξαντλήθηκαν πληθυσμιακά, είτε οι κάτοικοί τους μεταναστεύουν πλέον προς την Αθήνα ή αλλού. Οι δικτυακοί δεσμοί μετατοπίζονται προς άλλες ορεινές και κυρίως ημιορεινές περιοχές, πλησιέστερες στην πεδιάδα. Τέτοιες είναι η Δίβρη και η Πηνειά ή το Λάλα και η περιφέρεια της Ανδρίτσαινας.

Χάρτης 6.1

Διαοικιστικοί γάμοι και ροές επήλυδων στα Δουνεϊκά (1950-1980)

Πηγή: www.maps.google.gr / Επεξεργασμένος χάρτης

Η ισχύς των δικτύων στις μεταναστεύσεις των ανθρώπων επιβεβαιώνεται και στην τρίτη φάση των μετακινούμενων. Διαδοχικά πρώτοι, δεύτεροι και τρίτοι επήλυδες, από τους ίδιους ορεινούς οικισμούς στη διάρκεια τριών γενεών μεταφέρονται στην πεδιάδα. Η επανάληψη οικισμών προέλευσης παρατηρείται σε όλες τις ορεινές περιφέρειες καθώς και στις πεδινές. Από τη Δίβρη, την ορεινή περιφέρεια όπου προέρχονται οι περισσότεροι από τους τρίτους επήλυδες, επαναλαμβάνονται και στις τρεις φάσεις μετακίνησης οι δύο από τους έξι κόμβους-οικισμούς. Κεντρικός τροφοδότης είναι το χωριό Λαμπεία, όχι μόνο γιατί από εκεί κατάγεται το 36% των επήλυδων της περιφέρειας αυτής, αλλά γιατί επαναλαμβάνεται και στις τρεις μεταναστευτικές φάσεις. Ακολουθεί ο οικισμός Αγ. Κυριακή με μικρότερο ποσοστό που επίσης καταγράφεται στην τροφοδοσία των Δουνεϊκών στις προηγούμενες γενιές των επήλυδων.

Όμως και οι μετακινούμενοι επήλυδες από την κοντινή περιφέρεια της Πηνείας διπλασιάζονται. Ο οικισμός της Βουλιαγμένης από τον οποίο

προέρχονται οι περισσότεροι, είχε καταγραφεί και στη δεύτερη μεταναστευτική φάση (ποσοστό επαναληπτικότητας 33%). Από την άλλη πλευρά οι γνωστοί οικισμοί της Γορτυνίας και των Καλαβρύτων που υπήρξαν τόποι καταγωγής σημαντικού μέρους του μετακινούμενου πληθυσμού μέχρι και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, όπως διαπιστώσαμε βαθμιαία μειώνουν την πληθυσμιακή τους δυναμικότητα, τουλάχιστον προς την πεδινή τους κατεύθυνση. Δεν διακόπτονται όμως οριστικά οι δεσμοί και η επικοινωνία των πεδινών οικισμών με την περιφέρεια της Γορτυνίας. Κάποια ορεινά χωριά όπως το Αγρίδι και η Κόμη, ενταγμένα στο δίκτυο μετακινήσεων πολλές δεκαετίες πριν, επαναλαμβάνονται και στους τρίτους επήλυδες. Παρόμοιες περιπτώσεις οικισμών εντοπίζονται και σε άλλες περιοχές.

Μειωμένα είναι τα ποσοστά της ενδοπεδινής μετακίνησης στους τρίτους επήλυδες. Από 8 οικισμούς φεύγουν για να εγκατασταθούν στα Δουνείικα 13 οικογένειες επήλυδων. Ένα μέρος από τους οικισμούς αυτούς καταγράφεται και στις προηγούμενες φάσεις μετακίνησης. Συνοπτικά λοιπόν διαπιστώνουμε πως δύο είναι οι βασικοί χώροι καταγωγής των επήλυδων: η ορεινή και σχετικά κοντινή στην πεδιάδα *περιφέρεια της Δίβρης* που σταδιακά αντικαθιστά τα μακρινότερα δίκτυα της Γορτυνίας στις μετακινήσεις, και η *πεδιάδα* που συνεχίζει να αποτελεί χώρο ενδοπεδινών μετακινήσεων, αν και οι γάμοι που πραγματοποιούνται είναι λιγότεροι σε σχέση με το παρελθόν.

Ο αριθμός των εγκατασταθέντων νέων επήλυδων στον Καρδαμά είναι ελαφρώς μεγαλύτερος, σε σχέση με τα Δουνείικα. Η καταγωγή τους είναι περισσότερο ορεινή - 19 άνδρες, 20 γυναίκες - και λιγότερο πεδινή - 6 άνδρες και 20 γυναίκες.

Πίνακας 6.21

Η προέλευση των τρίτων επήλυδων: Καρδαμάς (1950-1980)

Περιοχές	Έτος γάμου	Καταγωγή του άνδρα	Καταγωγή της γυναίκας
Καλάβρυτα	1953	Δεσινό	;
	1955	Πριόλιθος	Αχαΐα
	1955	Πουρναριά	Αλποχώρι
	1956	Βασιλικό	Καλάβρυτα
	1957	Καλλιφώνιο	Καλλιφώνιο
	1962	Ψωφίς	Κάτω Σαμικό
	1967	Καλαβρύτων	Καλλιφώνιο
		Καλλιφώνιο	

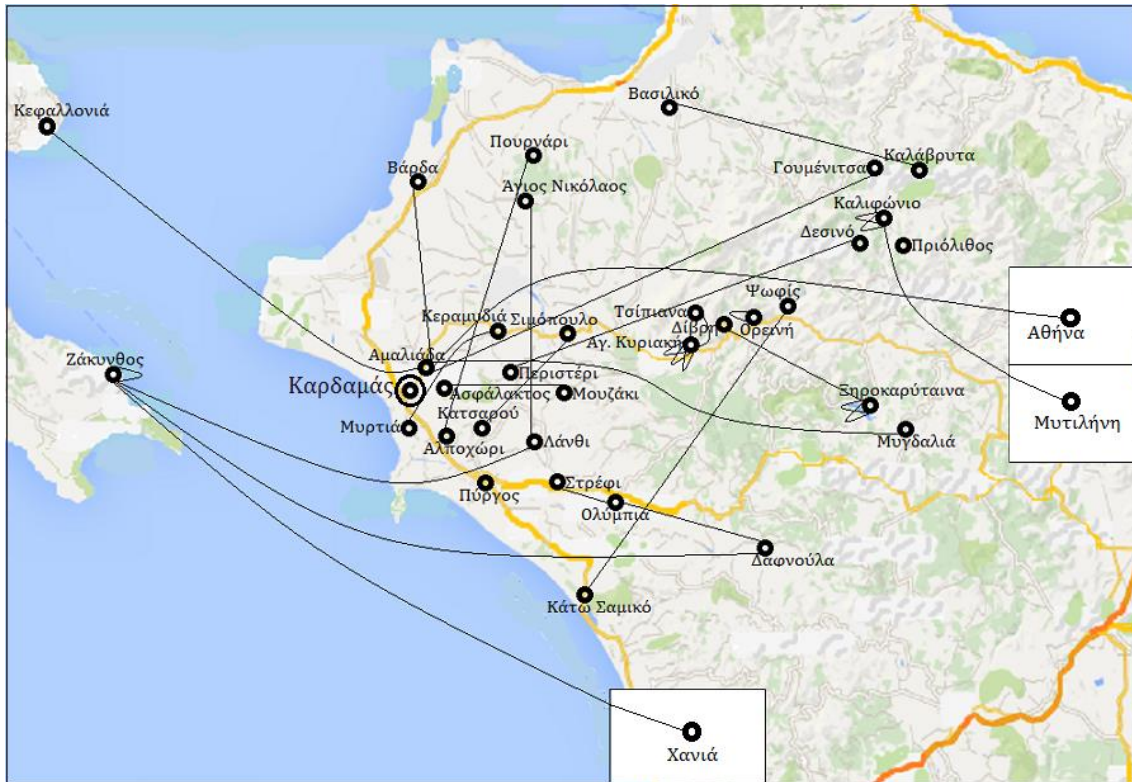

		Βασιλικό	
Δίβρη	1948	Αγ. Κυριακή	Αγ. Κυριακή
	1951	Αγ. Νικόλαος	Λάνθι
	1952	Ορεινή	Ορεινή
	1953	Αγ. Κυριακή	Αγ. Κυριακή
	1958	Αγ. Κυριακή	Αγ. Κυριακή
	1965	Αγ. Κυριακή	Τσίπιανα
Λοφώδης Ηλεία	1950	Σιμόπουλο	Κατσαρού
	1954	Μουζάκι	Ασφάλακτος
	1957	Περιστέρι	Δεσινό
	1963	Στρέφι	Ολυμπία
	1969	Δαφνούλα	Ολυμπία
Πεδιάδα	1953	Αμαλιάδα	Γουμενίτσα
	1965	Μυρτιά	Κεραμυδιά
	1967	Αμαλιάδα	Μυγδαλιά
	1967	;	Πύργος
	1976	Αμαλιάδα	Αθήνα
	1980	Αμαλιάδα	Βάρδα
Γορτυνία	1951	Ξηροκαρύταινα	Ξηροκαρύταινα
	1957	Ξηροκαρύταινα	Λαμπεία
	;	Ξηροκαρύταινα	Ξηροκαρύταινα
Λοιπές περιοχές	1951	Ζάκυνθος	Λάνθι
	1955	Ζάκυνθος	Ζάκυνθος
	1957	Ζάκυνθος	Δαφνούλα
	1965	Μυτιλήνη	Καλλιφώνιο
	1969	Ζάκυνθος	Χανιά
	;	Κεφαλλονιά	Αμαλιάδα

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Χάρτης 6.2

Διοικιστικοί γάμοι και ροές επήλυδων στον Καρδαμά (1950-1980)

Πηγή: www.maps.google.gr / Επεξεργασμένος χάρτης

Πίνακας 6.22

Καταγωγές συζύγων που εγκαταστάθηκαν στον Καρδαμά (1950-1980)

Περιοχές	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	
Καλάβρυτα	8	5	13	20.0
Δίβρη	6	6	12	18.5
λοφώδης Ηλεία	5	8	13	20.0
Πεδιάδα	5	5	10	15.4
Γορτυνία	3	4	7	10.8
Λοιπές περιοχές	6	4	10	15.4
Σύνολο	33	32	65	100.0

Πηγή: Πίνακας 6.21

Σημαντικές είναι οι συγκλίσεις μεταξύ των δύο οικισμών, ως προς την προσέλευση και εγκατάσταση των τρίτων επήλυδων. Η ποσοστιαία κατανομή μεταξύ του ορεινού και του πεδινού πληθυσμού που καταλήγει στον Καρδαμά, λίγο διαφέρει από την αντίστοιχη κατανομή στα Δουνείικα. Οι καταγόμενοι από τα ορεινά, τρίτοι επήλυδες αγγίζουν το 60%, ενώ οι καταγόμενοι από την γύρω

πεδιάδα καλύπτουν το 21% του μετακινούμενου πληθυσμού.³¹ Δημιουργείται δηλαδή και στον Καρδαμά μεγάλη απόκλιση μεταξύ ορεινών και πεδινών επήλυδων. Αλλά και ο αριθμός των τρίτων επήλυδων του Καρδαμά που κατάγονται από άλλα σημεία της χώρας (18%) μπορεί να θεωρηθεί επίσης σημαντικός αν λάβουμε υπόψη μας τη μεγάλη απόσταση που χωρίζει τις περιοχές αυτές από την ηλειακή πεδιάδα. Άνθρωποι που κατάγονται από την Αχαΐα, τη Μυτιλήνη, τα Επτάνησα, τα Χανιά και την Αθήνα καταγράφονται πλέον στο δημοτολόγιο του οικισμού.³² Είναι βεβαίως μετακινήσεις παρόμοιες με εκείνες που εντοπίσαμε και στα Δουνείικα.³³

Η περιφέρεια των Καλαβρύτων αποτελεί μόνιμη αφετηρία για μετακινούμενους πληθυσμούς που εγκαθίστανται στην πεδιάδα και περισσότερο στον Καρδαμά. Είναι ακολουθία μετακινήσεων με μεγάλη χρονική διάρκεια που αν και στην μεταπολεμική περίοδο σταδιακά περιορίζεται, δεν έπαψε να λειτουργεί. Η υπάρχουσα από τις προηγούμενες δεκαετίες καταγωγική

---

³¹ Από την ευρύτερη πεδινή ζώνη και από 9 διαφορετικούς οικισμούς, προέρχονται και εγκαθίστανται στον Καρδαμά, 14 άνθρωποι. Να θυμίσουμε ότι από την ίδια περιοχή είχαν μετακινηθεί στην προηγούμενη περίοδο 34 άνθρωποι. Αρκετοί από αυτούς τους επήλυδες έχουν την ίδια προέλευση με άλλους που μετακινήθηκαν σε προηγούμενες εποχές. Είναι φανερό ότι η αρχική σύνδεση με κάποιον οικισμό καθίσταται αίτιο για την επόμενη μετακίνηση. Η Αμαλιάδα, ο Ασφάλακτος και το Αλποχώρι είναι χωριά δίπλα στον Καρδαμά. Οι πιο μακρινοί πεδινοί τροφοδότες είναι η Βάρδα, το Λάνθι και το Στρέφι ενώ σε πιο κοντινές αποστάσεις βρίσκονται οι υπόλοιποι τροφοδότες οικισμοί τρίτων επήλυδων, η Μυρτιά, ο Πύργος και το Κατσαρού (Βλ. πίνακας 6.21).

³² Υπενθυμίζουμε ότι τα 7 άτομα που ήρθαν στα Δουνείικα από τα Επτάνησα και την Αχαΐα, κάλυπταν το 12,5%. Από τη Ζάκυνθο κατάγονταν οι περισσότεροι από τους δεύτερους επήλυδες που κάλυπταν στον Καρδαμά το ίδιο περίπου ποσοστό, 11%. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνείικων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνείικων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

³³ Σ' αυτή την κατηγορία του πληθυσμού διαπιστώνεται άλλη μια ομοιότητα μεταξύ των δύο μεγάλων οικισμών: η έντονη παρουσία των Επτανήσων και της Αχαΐας. Στα Δουνείικα ήρθαν 7 άτομα και στον Καρδαμά 9 νέοι κάτοικοι, οι οποίοι συμπληρώθηκαν από άλλους τρεις από τη Μυτιλήνη, τα Χανιά και την Αθήνα. Ειδικότερα η Ζάκυνθος, και λιγότερο η Κεφαλονιά, είναι αυτή που στέλνει πληθυσμό στην πεδιάδα, τόσο στα Δουνείικα όσο και στον Καρδαμά. Πρόκειται για νησί με διηνεκείς δεσμούς επικοινωνίας με την ηλειακή πεδιάδα.

ομοιογένεια ως ένα βαθμό, επιβιώνει στη διαδοχή των εποχών. Κυρίως όμως, μπορεί να αποτελέσει βάση αναπαραγωγής κοινών συμπεριφορών και πλαίσιο εσωτερικού ελέγχου της τοπικής κοινωνίας.

Οι περισσότεροι μετακινούμενοι από την ορεινή περιφέρεια των Καλαβρύτων προέρχονται από το γνωστό ήδη Καλλιφώνιο που συνεχίζει να είναι αριθμητικά ο κυριότερος οικισμός προέλευσης και στους τρίτους επήλυδες. Το ίδιο συμβαίνει σε μικρότερο βαθμό και με άλλους οικισμούς των οποίων οι κάτοικοι επαναλαμβανόμενα εγκαθίστανται στον Καρδαμά. Προκύπτει ότι το ποσοστό επαναληπτικότητας των οικισμών προέλευσης της τρίτης μεταναστευτικής φάσης είναι αρκετά υψηλό εφόσον από τους εννέα οικισμούς καταγωγής τρίτων επήλυδων, οι πέντε καταγράφονται και στις προηγούμενες περιόδους.

Παρατηρώντας επίσης τα δίκτυα προσέλευσης των τρίτων επήλυδων, βλέπουμε πως υπάρχουν ουσιώδεις ομοιότητες με τις καταγωγές των προηγούμενων δεύτερων επήλυδων. Και στις δύο περιπτώσεις εντοπίζονται κοινοί αφετηριακοί κόμβοι, που μέσω σταθερών δεσμών συνδέουν τις ορεινές με τις πεδινές περιοχές, αλλά και τις ορεινές μεταξύ τους.

Η πεδιάδα συγκεντρώνει την εποχή αυτή το μεγαλύτερο αριθμό νέων ανθρώπων υποψήφιων για γάμο συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιφέρειες. Ακολουθούν οι ορεινές περιφέρειες των Καλαβρύτων που τείνει να μειώνεται, και της Δίβρης που παρουσιάζει μεγάλη πληθυσμιακή αντοχή με αποτέλεσμα αρκετοί επήλυδες του Καρδαμά να κατάγονται από την περιοχή αυτή. Όπως παρατηρούμε, από τη Δίβρη μετακινούνται κυρίως ζευγάρια συντοπιτών που σχηματίζουν μία μάλλον συμπαγή μεταναστευτική κίνηση. Και πρέπει βεβαίως να υπογραμμίσουμε ότι όπου παρουσιάζεται συμπαγής μετακίνηση, καταλήγει συχνότερα στον Καρδαμά και σπανιότερα στα Δουνείκα όπου εγκαθίστανται περισσότερο μεμονωμένα άτομα.

Στον παρακάτω πίνακα αναφέρεται η συχνότητα των ενδοοικιστικών γάμων μεταξύ μετοίκων, δηλαδή γάμων που έγιναν στους οικισμούς καταγωγής του ζευγαριού πριν την εγκατάστασή του στον Καρδαμά. Η παρουσία τους συνδέεται με το κομβικό ζήτημα της διατήρησης των υπαρχουσών συμπεριφορών μέσω του ελέγχου στο εσωτερικό της χωρικής κοινωνίας.

Πίνακας 6.23
 Ενδοοικιστικοί γάμοι επήλυδων που εγκαθίστανται στον Καρδαμά (1950-1980)

Περιφέρειες	Ζευγάρια	Ενδοοικιστικοί γάμοι
Δίβρη	5	4
Καλάβρυτα	3	2
Γορτυνία	2	2
Επτάνησα	1	1
Πεδιάδα	1	0
Σύνολο	12	9

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Οι τρίτοι επήλυδες στα δημοτολόγια της Σκαφιδιάς και του Λεβεντοχωρίου προέρχονται κυρίως από την περιβάλλουσα πεδιάδα και από άλλες ορεινές περιοχές. Στο Λεβεντοχώρι, όπως βλέπουμε στον πίνακα 6.24 εγκαθίστανται άνθρωποι που κατάγονται από πεδινούς οικισμούς. Στην περίπτωση της Σκαφιδιάς, το μεγαλύτερο ποσοστό των τρίτων επήλυδων προέρχονται από διάφορες περιοχές της χώρας, ακολουθούν οι πεδινές περιοχές, ενώ μειώνονται δραστικά οι μετακινήσεις από τα ορεινά.

Πίνακας 6.24
 Καταγωγές συζύγων που εγκαταστάθηκαν σε
 Λεβεντοχώρι – Σκαφιδιά (1950-1980)

Περιοχές	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο
Γορτυνία	1	-	1
λοφώδεις περιοχές	-	1	1
Κρέστενα	-	1	1
Πεδιάδα	3	2	5
Λοιπές περιοχές	4	5	9
Σύνολο	8	9	17

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

6.7 Οι τρίτοι σώγαμπροι: πρώτη γενιά (1950-1980)

α. *Ο αριθμός και η διάρκεια των αφίξεων.* Οι τρίτοι σώγαμπροι, σύγχρονοι των τρίτων επήλυδων, εγκαθίστανται στους οικισμούς από τη μεταπολεμική εποχή μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80. Από κοινού, τρίτοι επήλυδες και σώγαμπροι αποτελούν τον πρόσφατο πληθυσμό που μετακινείται και εγκαθίσταται στους πεδινούς οικισμούς. Μετά το 1950 και παράλληλα με τις μετακινήσεις πολλών χωρικών προς τις πόλεις, αρκετοί σώγαμπροι παντρεύονται και δημιουργούν τις οικογένειές τους στα χωριά των γυναικών συζύγων τους. Και στους τέσσερις οικισμούς δημιουργούνται την εποχή αυτή 62 οικογένειες σώγαμπρων. Οι μετακινήσεις αυτές όπως προκύπτουν από τα δημοτολόγια,³⁴ παρουσιάζουν μεγαλύτερη συχνότητα στις δύο πρώτες δεκαετίες ενώ στη συνέχεια μειώνονται. Ο αριθμός μάλιστα των επήλυδων μετακινούμενων μειώνεται ταχύτερα, γεγονός που σημαίνει ότι ο αγροτικός χώρος δεν έλκει πλέον οικογένειες, αλλά μεμονωμένα άτομα που έχουν ως σκοπό το γάμο.

Παρατηρώντας τις χρονικές αναφορές διαπιστώνουμε ότι οι αφίξεις των σωγάμπρων ομαδοποιούνται σε δύο φάσεις. Η πρώτη διαρκεί από το 1950 έως το 1956 με κορύφωση στην τριετία από το 1952 έως το 1954, και η δεύτερη από το 1961 έως το 1966 με κορύφωση στο έτος 1963. Συγκρίνοντας με τις αντίστοιχες μετακινήσεις των επήλυδων στην ίδια περίοδο, παρατηρούμε ότι αν και υπάρχουν κάποιες χρονικές αποκλίσεις, γενικά εκδηλώνονται στις ίδιες εποχές.

β. *Η προέλευση των τρίτων σώγαμπρων.* Οι σώγαμπροι που εγκαθίστανται στους οικισμούς, έχουν κυρίως πεδινή προέλευση αφού οι μετακινήσεις από τα ορεινά έχουν πλέον ατονήσει και τείνουν να διακοπούν εντελώς στα πρόσφατα χρόνια. Έτσι, μετά το 1950, οι άνθρωποι κινούνται στη βάση ενός ενδοπεδινού δικτύου που συνδέει κοντινούς κυρίως οικισμούς, σε αντίθεση με τη δεύτερη μεταναστευτική φάση όπου οι περισσότεροι σώγαμπροι ήταν ορεινοί, γεγονός που υποδηλώνει την αλλαγή στη σύνδεση των ανθρώπων με σκοπό το γάμο. Ταυτόχρονα όμως αυξάνονται και οι νέοι άνδρες-σώγαμπροι από διάφορες

---

³⁴ Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

περιοχές της χώρας, εντός και εκτός Πελοποννήσου,³⁵ όπως εξάλλου αυξήθηκαν από τις ίδιες περιοχές και οι νύφες που ήρθαν ως σύζυγοι των ανδρών κατοίκων.

Πίνακας 6.25

Οικισμοί καταγωγής τρίτων σώγαμπρων: Δουνεϊκά (1950-1980)

Περιοχές	Αριθμός οικισμών	Αναλογία (%)
Πεδινές	10	50.0
Λοφώδεις	2	10.0
Δίβρη	1	5.0
Άλλες περιοχές	7	35.0
Σύνολο	20	100.0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Τα κριτήρια όμως των μετακινήσεων δεν έχουν γενική ισχύ: ενώ οι σώγαμπροι της μεταπολεμικής περιόδου έχουν κυρίως πεδινή προέλευση, οι επήλυδες της ίδιας εποχής μετακινούνται κυρίως από τους ορεινούς οικισμούς της κεντρικής Πελοποννήσου, όπως δηλαδή συνέβη και με τους επήλυδες που προηγήθηκαν, από τον 19^ο αιώνα ή κατά το μεσοπόλεμο. Το 64% του συνόλου των επήλυδων της μεταπολεμικής περιόδου κατάγεται από ορεινές περιφέρειες και μόνο το

³⁵ Η διευρυμένη παρουσία ανδρών από διάφορες περιοχές της χώρας και στους τέσσερις οικισμούς δεν φαίνεται, από τις πληροφορίες τουλάχιστον των δημοτολογίων, να συνδέεται απαραίτητα με την εγκατάσταση αυτής της ομάδας των οικογενειών εκτός της πεδιάδας. Πιο συγκεκριμένα, στα Δουνεϊκά από τις επτά οικογένειες στις οποίες ο σύζυγος κατάγεται από άλλες μακρινές περιοχές, μόνο δύο εγγράφονται ως κάτοικοι Αθηνών ενώ οι υπόλοιπες παραμένουν στον οικισμό, ουσιαστικοποιώντας για τον άνδρα-σύζυγο τον τίτλο του σώγαμπρου. Στον Καρδαμά, από τις δέκα αντίστοιχες οικογένειες, μόνο μία μένει στην Πάτρα από όπου κατάγεται και ο άνδρας και οι υπόλοιπες παραμένουν κάτοικοι Καρδαμά. Στο Λεβεντοχώρι, η μία οικογένεια στην οποία ο άνδρας κατάγεται από την Αθήνα, καταγράφεται ως κάτοικος Αθηνών ενώ στη Σκαφιδιά η μία από τις δύο οικογένειες με μακρινή καταγωγή του συζύγου, μένει στις Βρυξέλλες. Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

23% έρχεται από τις πεδινές. Έτσι, ο νέος πληθυσμός των Δουνεϊκών συντίθεται κατά πλειοψηφία από ορεινά ζευγάρια αλλά από πεδινούς σώγαμπρους.

Η καταγωγή βεβαίως των σώγαμπρων της προηγούμενης γενιάς (1920-1950) στο σύνολο των οικισμών, εντοπιζόταν κυρίως στα ορεινά. Τα Δουνεϊκά όμως, παρουσιάζουν μία επιπλέον ιδιαιτερότητα: εξαιρούνται από τη γενική αυτή τάση, εφόσον και σ' αυτή την εποχή οι σώγαμπροι του οικισμού είχαν κυρίως πεδινή προέλευση. Το ποσοστό των πεδινών δεύτερων σώγαμπρων ανέρχεται στο 75% και των τρίτων στο 55%. Στα Δουνεϊκά δηλαδή, οι συμπεριφορές που αναπτύσσονται και οι πρακτικές που ακολουθούνται για τη σύναψη του γάμου, είναι διαφορετικές δεκαετίες νωρίτερα, συγκριτικά με τις υπόλοιπες χωρικές κοινωνίες.

Παράλληλα αυξάνεται ο αριθμός των σώγαμπρων που κατάγονται από μακρινές περιοχές, γεωγραφικά άσχετες με την ηλειακή πεδιάδα. Αυτό οφείλεται στη διεύρυνση του δικτύου των μετακινήσεων που επιφέρει τη σύνδεση ανθρώπων από ετερόκλητες και μακρινές περιοχές. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μετακίνηση νέων ανδρών-σωγάμπρων από διάφορα σημεία της χώρας γίνεται όχι στη βάση των καθιερωμένων δικτύων επικοινωνίας αλλά μιας διευρυμένης και μη επαναλαμβανόμενης κίνησης των ανθρώπων. Δημιουργούνται έτσι γαμικές συνεργασίες με περιοχές μη ελεγχόμενες από το καθεστώς του προξενιού που δεν οδηγούν ούτε σε ένα αμυδρό πλαίσιο αιτιολογήσεων.

Ας επαναλάβουμε ότι οι δεύτεροι σώγαμπροι που εγκαταστάθηκαν στον Καρδαμά την προηγούμενη χρονική περίοδο (1920-1950), είχαν ορεινή καταγωγή σε ποσοστό 56,5%, σε αντίθεση με τα Δουνεϊκά που όπως είδαμε ήταν κυρίως πεδινόι. Οι καταγωγές όμως των τρίτων σώγαμπρων αυτής της περιόδου (1950-1990) που εγκαταστάθηκαν και στους δύο οικισμούς την ίδια εποχή δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη απόκλιση μεταξύ τους. Οι τρίτοι σώγαμπροι του Καρδαμά προέρχονται από ένα εδραιωμένο δίκτυο ενδοπεδινών γαμικών συνεργασιών όπως συμβαίνει και με τα Δουνεϊκά, ενώ οι καταγόμενοι από τα ορεινά σώγαμπροι περιορίζονται στο ελάχιστο,³⁶ όπως συνέβη και με τα Επτάνησα.³⁷

---

³⁶ Παρά την επανάληψη των δύο περιφερειών, στους δεύτερους και στους τρίτους σώγαμπρους, δεν παρατηρείται και αντίστοιχη επανάληψη ειδικότερα των συγκεκριμένων οικισμών από κάθε περιφέρεια. Είναι διαφορετικοί σε κάθε εποχή οι τέσσερις συνολικά οικισμοί των Καλαβρύτων και οι πέντε οικισμοί της Πηνείας που στέλνουν δεύτερους και τρίτους σώγαμπρους.

³⁷ Μεταξύ του 1950 και του 1980 δεν καταγράφονται στο Δημοτολόγιο μετακινήσεις σωγάμπρων από τα Επτάνησα στον Καρδαμά.

Πίνακας 6.26

Οικισμοί καταγωγής τρίτων στώγαμπρων: Καρδαμάς (1950-1980)

Περιοχές	Αριθμός οικισμών	Αναλογία (%)
Πεδινές	14	46.7
Λοφώδεις	4	13.3
Καλάβρυτα	2	6.7
Άλλες περιοχές	10	33.3
Σύνολο	30	100.0

Πηγή: Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Σημαντικές ωστόσο διαφορές ως προς την προέλευση, εντοπίζονται από τη σύγκριση μεταξύ των στώγαμπρων και των επήλυδων που εγκαθίστανται στους δύο οικισμούς την ίδια περίοδο. Όπως είδαμε στο κεφάλαιο των τρίτων επήλυδων, στον Καρδαμά κυριαρχούν οι επήλυδες από τα ορεινά σε ποσοστό που αγγίζει το 60%, όταν οι πεδινοί επήλυδες καλύπτουν ποσοστό μόνο 21% και άλλοι επήλυδες από μακρινές περιοχές ποσοστό 18%. Είναι δηλαδή, φανερό ότι οι νέοι κάτοικοι του Καρδαμά μετά το 1950 προέρχονται κυρίως από τα ορεινά, σε ότι αφορά τους επήλυδες και κυρίως από τα πεδινά σε ότι αφορά τους στώγαμπρους. Ο μεγαλύτερος αριθμός των καταγόμενων από την πεδιάδα στώγαμπρων προέρχεται από την γειτονική Αμαλιάδα, όπως συνέβη και στα Δουνεϊκά. Είναι ο οικισμός που επαναλαμβάνεται και στις τρεις μεταναστευτικές περιόδους.

Πίνακας 6.27

Οικισμοί καταγωγής τρίτων στώγαμπρων: Λεβεντοχώρι (1950-1980)

Περιοχές	Αριθμός οικισμών	Αναλογία (%)
Πεδινές	2	33.3
Λοφώδεις	2	33.3
Καλάβρυτα	1	16.7
Άλλες περιοχές	1	16.7
Σύνολο	6	100.0

Πηγή: Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στους άλλους δύο οικισμούς παρόλο το μικρό δείγμα, διαπιστώνεται ότι οι πεδινές καταγωγές των σώγαμπρων κυριαρχούν των υπολοίπων (ποσοστό 50%), σε αντίθεση και πάλι με τους δεύτερους σώγαμπρους που κατά πλειοψηφία ήταν ορεινοί, όπως εξάλλου και στον Καρδαμά. Στους πίνακες που ακολουθούν, εμφανίζουμε τις καταγωγές των σώγαμπρων στους οικισμούς του Λεβεντοχωρίου και της Σκαφιδιάς.

Πίνακας 6.28

Οικισμοί καταγωγής τρίτων σώγαμπρων: Σκαφιδιά (1950-1980)

Περιοχές	Αριθμός οικισμών	Αναλογία (%) ³⁸
Πεδινές	3	50.0
Λοφώδεις	1	16.7
Άλλες περιοχές	2	33.3
Σύνολο	6	100.0

Πηγή: Βλ. Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

³⁸ Όταν οι αναλογίες αντιστοιχούν στο 1/3, στα 2/3 ή στο μισό ενός συνόλου (π.χ. 33.3%, 66.6% ή 50.0%, υποψιάζονται τον αναγνώστη ότι οι αριθμοί αντιπροσωπεύουν πολύ μικρό δείγμα περιπτώσεων, που δεν επιτρέπουν την διαγωγή αποτύπωση της πραγματικότητας. Με αυτή την έννοια οι συγκεκριμένοι πίνακες θα μπορούσαν να αφαιρεθούν. Προτιμήσαμε ωστόσο την έστω γενικευτική τους εικόνα.

Συγγενικά Δίκτυα και Σογιακές Διαχρονίες

7.1 Εννοιολογικά και τεκμηριωτικά ζητήματα

Η συγγένεια αποτελεί δίκτυο δεσμών που προκύπτει με δύο κύριους τρόπους: δια της κοινής εξ' αίματος καταγωγής και δια της θεσμικής εξ' αγχιστείας σχέσης μέσω του γάμου. Σε κάθε περίπτωση ενοποιεί και ομαδοποιεί τα μέλη της, σε ένα σύνολο αυστηρών ή χαλαρών κανόνων λειτουργίας και αλληλεγγυότητας. Το συγγενικό δίκτυο περιλαμβάνει μικρότερες και πιο συνεκτικές κοινωνικές ομάδες δηλαδή πυρηνικές ή εκτεταμένες οικογένειες. Η συγγένεια δεν διαθέτει, τουλάχιστον στην Πελοπόννησο που εξετάζουμε, την ισχύ, την ενότητα και τη συνοχή της οικογένειας.¹ Όμως λόγω του μεγαλύτερου μεγέθους και των γενικών αρμοδιοτήτων που διαθέτει και στη βάση κοινών κανόνων, υπηρετεί τις διαοικογενειακές-συγγενικές λειτουργίες όπως διεκπεραίωση καθηκόντων, εφαρμογή υποχρεώσεων, παρακολούθηση μεταβολών, ικανοποίηση κοινών αναγκών και συμφερόντων. Αυτή η πολυσύνθετη κοινωνική μονάδα, που συνιστά πολυλειτουργικό δίκτυο σχετιζόμενο με άλλα δίκτυα δημιουργεί κανόνες και υποχρεώσεις που τηρούνται από τα μέλη που συνθέτουν την ομάδα.² Οι εσωτερικές συνδέσεις της συγγένειας παρέχουν διαοικογενειακή

---

¹ Η σημαντικότητα των οικογενειών και των συγγενικών ομάδων υπογραμμίζεται από τον ΑΛΕΞΑΚΗ ΕΛ. (=, ό.π., σ. 170) όπου αναφέρεται ότι η οργάνωση μιας ομάδας ξεκινά από την απλή ονομασία της από ένα πρόγονο ιδρυτή, τη ρύθμιση των επιγαμιών, την κοινωνική ή πολιτική δράση και φθάνει ως τη συλλογική ιδιοκτησία. Οι ευρύτερες ομάδες συγγένειες (φάρες) είχαν οργανωθεί σε κοινότητες (συνεταιρισμούς, κοινοπραξίες) συνιδιοκτητών που ρύθμιζαν την εκτατική καλλιέργεια, τη διάθεση των ιδιωτικών βοσκοτόπων κ.λ.π.

² Στο έργο της ΚΑΥΤΑΤΖΟΓΛΟΥ Ρ. (=ό.π., σ. 176) παρουσιάζονται οι τρεις τύποι εγκατάστασης: η «ανδροτοπική», η «γυναικοτοπική» και η «νεοτοπική» οι οποίοι συνοδεύονται από μια αντίστοιχη «στρέβλωση» της οργάνωσης της συγγένειας, της αξιολόγησης των φύλων και της

στήριξη και αμοιβαία κάλυψη αναγκών, αν χρειαστεί. Παράλληλα όμως οι συγγένειες αποτελούν και ισχυρούς μηχανισμούς ελέγχου που δημιουργούν όρια και απαγορεύσεις, θέτουν κανόνες που όλοι οφείλουν να σέβονται, ανάλογα με τη θέση τους και το ρόλο που είναι επιφορτισμένοι.³

Στην παρούσα ανάλυση θεωρείται δεδομένη η επίδραση της εξ' αίματος συγγένειας, στις συμπεριφορές των ανθρώπων και στις σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ τους. Επιδίωξή μας δεν αποτελεί η ανάλυση των συγγενειών, αλλά η σταδιακή χαλάρωση των συγγενικών δεσμών που μετέβαλαν τις συμπεριφορές, αντιλήψεις και τις πρακτικές. Τις συγγένειες καθ' αυτές όπως γνωρίζουμε, ερευνούν οι ανθρωπολόγοι και έχουν εμβαθύνει στην οικονομική και πολιτισμική τους σημασία σε πολλούς τύπους κοινωνιών. Είναι γνωστό ότι θεωρούν δεδομένη την θέση πως η ανθρώπινη βιολογική αναπαραγωγή σε όλες τις κοινωνίες, εγκαθιδρύει σχέσεις μεταξύ των ατόμων οι οποίες διέπονται από σημαίνουσες ιδιότητες και έχουν ιδιαίτερη αξία, έτσι ώστε να διακρίνονται από οποιεσδήποτε άλλες μορφές κοινωνικών σχέσεων.⁴

δόμησης σχέσεων ισότητας ή ανισότητας μεταξύ των φύλων. Για την κατεύθυνση οργάνωσης της συγγένειας επίσης βλ. LOIZOS P., PAPATAXIARCHIS E., (επιμ.), *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*, Princeton, Princeton University Press, 1991, σσ. 8-9.

³ Για την έρευνα των συγγενικών δικτύων, βλ. PLAKANS A., *Kinship in the Past*, Oxford, Blackwell, 1984· LEVI G., «Family and Kin – A few thoughts», *Journal of Family History*, 1990, σσ. 567-578 και GOODY, J., «Strategies of Heirship», *Comparative Studies in Society and History* 15, 1973, σσ. 3-20. Στο ROBIN F., *Kinship and marriage. An anthropological Perspective*, London, Penguin Books, 1966, σσ.15-16 αναφέρει ότι η μελέτη της συγγένειας ως πτυχής της κοινωνικής δομής, στέκεται στις έννοιες της κληρονομικότητας, της διαδοχής και του γάμου. Κάθε κοινωνία φροντίζει για τη μεταβίβαση της ιδιοκτησίας και της κοινωνικής θέσης μετά τον θάνατο και η μεταβίβαση γίνεται συνήθως σε πρόσωπο του κοντινού συγγενικού περιβάλλοντος. Για παράδειγμα ένας γιος μπορεί να κληρονομήσει την ιδιοκτησία του πατέρα του και εάν ο πατέρας του ήταν βασιλιάς, μπορεί να τον διαδεχθεί και στον θρόνο. Ενδιαφέρει λοιπόν, η καταγραφή των κανόνων που θεσμοθετούνται σε κάθε σύστημα, σχετικά με το ποιος μπορεί να διαδεχθεί ποιον –σε τίτλους ευγένειας για παράδειγμα- και ποιος μπορεί να κληρονομήσει τι από ποιον –συνήθως κάποιου είδους ιδιοκτησία αλλά επίσης υποχρεώσεις και δικαιώματα. Αν «ο επόμενος στο γένος» είναι αυτός που θα κληρονομήσει, τότε η εγγύτητα της συγγένειας πρέπει να προσδιορισθεί ακριβώς.

⁴ Η ανθρωπολογική πρακτική ποτέ δεν αμφισβήτησε τη σημασία της γενεαλογίας ως οικουμενικού φαινομένου το οποίο συνδέεται άρρηκτα με τη βιολογία, ορίζοντας την έννοια

Μεθοδολογικά ακόμα να προσθέσουμε ότι αυτό που οι ανθρωπολόγοι ονομάζουν «σχέσεις συγγένειας»,⁵ μπορεί να ειπωθεί με δύο τρόπους: από τη μία, μπορούμε να δούμε τη συνολική κοινωνία και να κατανοήσουμε τους σχηματισμούς των συγγενικών ομάδων (όπως γένη, φατρίες κ.λ.π.)⁶ και πώς αυτές λειτουργούν. Και από την άλλη, μπορούμε να δούμε το εύρος και το είδος του δικτύου των σχέσεων, που συνδέει μεταξύ τους τα πρόσωπα στον «ιστό» της συγγένειας.⁷ Αν πρέπει η παρούσα ανάλυση να ενταχθεί σε έναν από τους προηγούμενους τρόπους, είναι φανερό πως ακολουθεί το δεύτερο.

της συγγενικής εγγύτητας ως σχέσης που εγκαθιδρύεται δια μέσου της ανθρώπινης αναπαραγωγής: πρόκειται για το δόγμα της «Γενεαλογικής Ενότητας του Ανθρώπινου Γένους» (Genealogical Unity of Mankind). Βλ., ΤΟΥΝΤΑΣΑΚΗ Ε., (=, ό.π., σσ. 70-71).

- ⁵ Ο ΑΛΕΞΑΚΗΣ ΕΛ. (=, ό.π., σ. 221) αναφέρει ότι το σύστημα συγγένειας βρίσκεται σε απόλυτη αντιστοιχία με τη γαμήλια στρατηγική. Η κοινωνική δομή στηρίζεται αφενός στην καταγωγή αφετέρου στην αγχιστεία. Η αγχιστεία πολλές φορές λύνει προβλήματα που δεν μπορεί να λύσει η συγγένεια π.χ. η επανένωση των ακίνητων περιουσιών πραγματοποιείται περισσότερο με τους γάμους παρά με τις αγοραπωλησίες μεταξύ συγγενών. Ο C.Levi-Strauss πιστεύει ότι το σύστημα συγγένειας στηριγμένο στην ανταλλαγή των γυναικών είναι τελικά αυτό που επιτυγχάνει «την αμοιβαία συνάρθρωση των κοινωνικών ομάδων» που διαμορφώνει δηλαδή την κοινωνία, βλ. LEVI-STRAUSS CL., *Άγρια Σκέψη*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1978, σ. 206.
- ⁶ Στο ΒΕΛΤΣΟΣ Γ., Κοινωνιολογία των Θεσμών II. *Οικογένεια και φαντασιακές σχέσεις (από τις γενεαλογικές-γραμματικές στις κρατικές οργανώσεις)*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1979, σ. 13 δίνεται έμφαση στους δεσμούς αίματος καθώς θεωρείται ότι «δεν εξαλείφονται ποτέ γιατί είναι δεσμοί φαντασματικοί, άυλοι, δυναμικοί. Το αίμα είναι «φάντασμα», επιθυμία, τραυματικό ίχνος, ναρκισσική αιμορραγία που συνεχίζει αργόσυρτη ροή(...)».
- ⁷ Κυρίως εννοούμε τον αριθμό των συγγενικών σχέσεων στις τοπικές κοινωνίες, αλλά και την ποιότητά τους. Αν δηλαδή πρόκειται για μέλη της ίδιας οικογένειας ή για πρόσωπα που εντάσσονται στην ίδια συγγένεια αλλά οι δεσμοί ατονούν συγκριτικά με την οικογένεια. Ο ROBIN F. (=, ό.π., σσ. 20-23) συμπληρώνει ότι ορισμένοι ανθρωπολόγοι διαφωνούν ότι μόνο η δεύτερη ματιά είναι πραγματικά η μελέτη της συγγένειας ενώ η πρώτη είναι μελέτη της πολιτικής που συμβαίνει γιατί οι πολιτικές ενότητες είναι στρατολογούμενες από συγγενικές ομάδες. Από την πλευρά της η ΤΟΥΝΤΑΣΑΚΗ Ε.(=, ό.π., σ. 79) αναφέρει ότι «...συμπερασματικά, οι αναθεωρήσεις, οι ανακατατάξεις και οι μετασχηματισμοί που καταγράφονται με σαφήνεια στο επιστημονικό πεδίο της συγγένειας σηματοδότησαν τη μετατόπιση από την περιγραφή των συγγενικών συστημάτων στην ανάλυση της σημασίας των λειτουργιών των συγγενικών σχέσεων στο εσωτερικό της κάθε κοινωνικής ομάδας. Η συγγένεια δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως κοινωνικό σύστημα και το ενδιαφέρον της ανθρωπολογικής θεωρίας μεταφέρεται στην

Η ανάλυση των «εξ αίματος» και «εξ αγχιστείας» συγγενικών συστημάτων στηρίζεται αποκλειστικά στις πληροφορίες των δημοτολογίων.⁸ Όπως είναι γνωστό στα δημοτολόγια καταγράφονται μία προς μία οι οικογένειες κάθε οικισμού με τα πρόσωπα που τις απαρτίζουν. Είναι οι «οικογενειακές μερίδες» που περιλαμβάνουν τους γονείς και τα παιδιά, με αρκετές πληροφορίες για την ταυτότητα κάθε προσώπου. Από τη διασταύρωση των πληροφοριών προκύπτουν υποθέσεις εργασίας για το σχηματισμό και τη διερεύνηση στη συνέχεια των συγγενειών στο εσωτερικό κάθε οικισμού, του ζητήματος δηλαδή που θα μας απασχολούν σε αυτό το μέρος της ανάλυσης.

ανάλυση της ατομικής δράσης και των στρατηγικών που τα υποκείμενα ενεργοποιούν σε συνάρτηση με τις τοπικές νοηματοδοτήσεις της συγγένειας». Στο ANDERSON M. (επιμ.), *Sociology of the Family. Selected Readings*, London, Penguin Books, σσ. 122-124 αναφέρεται ότι «(...) από τη στιγμή που αναπτύσσονται υψηλά πολύπλοκες και διαφοροποιούμενες κοινωνικές δομές, η συγγένεια είναι πιθανό να προμηθεύει τα βασικά, πρωταρχικά δομικά θεμέλια των κοινωνικών σχέσεων για τα μέλη των ομάδων ... η κοινωνική σημασία της συγγένειας εξαρτάται από την έκταση κατά την οποία αυτή προμηθεύει μια βάση για κοινωνικές σχέσεις ... πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι το οικογενειακό φόντο και οι συγγενικοί δεσμοί αποτελούν δύο δίκτυα μεταβλητών που επηρεάζουν τη θέση κάθε ατόμου στους οικονομικούς, πολιτικούς και ευρύτερα κοινωνικούς θεσμούς». Σύμφωνα με τον PLAKANS A., (=, ό.π.), «(...) κατά την έρευνα της συγγένειας σε παρελθούσες κοινωνίες, διακρίνονται δύο μέθοδοι ανασυγκρότησης του συγγενικού δικτύου, η *ελάχιστη ανασυγκρότηση* (minimal reconstruction) που στηρίζεται σε γραπτές πηγές οι οποίες περιορίζουν την έρευνα στα όρια της μονάδας που κατασκεύασε ο απογραφέας, όπως είναι και οι οικιακές ομάδες των πηγών μας και η *μέγιστη ανασυγκρότηση* (maximal reconstruction) που επιτυγχάνεται με την αξιοποίηση πηγών λιγότερο δεσμευτικής υφής και στοχεύει στην ανίχνευση και αναπαράσταση του ευρύτερου συγγενικού πλέγματος που συνδέει τα μέλη μιας κοινωνίας. Το ζήτημα της εξαγωγής πληροφοριών για το σύστημα συγγένειας μιας κοινωνίας εξετάζεται και στο LEVI G., «Family and Kin. A few thoughts», *Journal of Family History* 15 (1990), σσ. 567- 578

⁸ Ο εντοπισμός συγγενειών από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα που δύσκολα συγκρατούνται στη μνήμη των σημερινών απογόνων και η προσωπική διάσταση που παίρνουν δεδομένα του τύπου: «ποιος παντρεύτηκε με ποια», αποτελούν δύο σημαντικές αιτίες αποφυγής της προφορικής πληροφόρησης για τα σόγια κάθε οικισμού από τους ίδιους τους κατοίκους του. Άλλωστε, είναι πάγια θέση της παρούσας εργασίας η εξαντλητική αξιοποίηση αποκλειστικά και μόνο των διαθέσιμων έντυπων αρχειακών πηγών προκειμένου να φθάσει σε μια έγκυρη, αν και με κενά, εικόνα της πραγματικότητας που καλείται να ερμηνεύσει.

Για να βρεθούν αλλά και να ομαδοποιηθούν⁹ οι συγγένειες χρησιμοποιήθηκαν τα δημοτολόγια τα οποία όπως είναι γνωστό έχουν ανδροκεντρικό χαρακτήρα,¹⁰ με την έννοια ότι οι συγγενικές σχέσεις διερευνώνται με βάση τα επώνυμα και πατρώνυμα των ανδρών συζύγων. Εκτός από τις κοινωνικές επιβολές που έτσι κι αλλιώς θα υπαγόρευαν μια τέτοια προσέγγιση, το δημοτολόγιο ως πηγή πληροφοριών έχει χαρακτήρα ανδροκεντρικό.¹¹ Καταγράφει αρχικά το επώνυμο του άνδρα στην πρώτη στήλη και πρώτη γραμμή της οικογενειακής μερίδας και ακολουθούν το όνομά του, τα ονόματα των γονιών του κλπ. Εξάλλου και η γενεαλογική συνέχεια των μερίδων που περιλαμβάνουν την οικογενειακή εξέλιξη και τα συγκροτούμενα συγγενικά δίκτυα, έχει σαφώς αρρενογονικό χαρακτήρα. Το όνομα της γυναίκας-συζύγου αναγράφεται κάτω από το όνομα του άνδρα της στη δεύτερη γραμμή της οικογενειακής μερίδας και ακολουθούν τα ονόματα των γονιών της, το πατρικό της επώνυμο και το γένος της.

⁹ Ας αναφέρουμε εδώ ότι η διαδικασία του εντοπισμού των σογιών και κυρίως των συγγενειών εξ αγχιστείας ήταν κοπιώδης και χρονοβόρα. Στηρίχθηκε στα ονοματεπώνυμα ανδρών και γυναικών κάθε οικογενειακής μερίδας.

¹⁰ Στο ΑΛΕΞΑΚΗΣ ΕΛ., (= *Τα παιδιά της σιωπής*, ό.π., σ. 97) αναφέρεται ότι η ταυτότητα κάθε οικογένειας καθοριζόταν από το όνομα ή το πατρωνύμιο (παρατσούκλι) του πατέρα ή του παππού, του πιο ηλικιωμένου δηλαδή αρσενικού μέλους της οικογένειας που βρισκόταν στη ζωή ή είχε αποβιώσει πρόσφατα. Το όνομα ή πατρωνύμιο το κρατούσαν τα παιδιά και τα εγγόνια και με την πάροδο του χρόνου μετατρέποταν σε κλάδο του σογιού και της φάρας.

¹¹ Θεωρητικά, τα σόγια στα οποία μπορεί κανείς να ανήκει, είναι απεριόριστα, στην πράξη όμως δεν ξεπερνούν τα τέσσερα. Είναι το πατρικό σόι, το μητρικό σόι, και τα δύο σόγια των γιαγιάδων από τον πατέρα και από τη μητέρα. Στο ANDERSON M., (=, ό.π., σσ. 130-131) περιγράφεται μια «...τριχοτομία οικογενειάρχων»: α) οι πυρηνικοί οικογενειάρχες των οποίων οι επικρατούσες αξίες και ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν τις συζύγους και τα παιδιά και πολύ λιγότερο τους άλλους συγγενείς, β) οι οικογενειάρχες της συγγένειας προσανατολισμού που τους ενδιαφέρει η διατήρηση των δεσμών με τους γονείς και τους απογόνους του σογιού προσανατολισμού (εξ αγχιστείας) και γ) οι ευρύτερα συγγενικά προσανατολισμένοι οικογενειάρχες που εμπλέκονται σε ένα πολύπλοκο δίκτυο επαφών και ενδιαφέροντος για συγγενείς ποικίλων βαθμών. Στις σημερινές κοινωνίες, η πλειοψηφία των παντρεμένων γυναικών ανήκει στη δεύτερη κατηγορία ενώ οι παντρεμένοι άντρες χωρίζονται ανάμεσα στην πρώτη και στην τρίτη κατηγορία. Στο PERISTIANY J., (=, ό.π., σ. 196) αναφέρεται χαρακτηριστικά: «ένας άντρας έχει αίμα και μια γυναίκα σόι».

Συνδυάζοντας ορισμένα από τα στοιχεία που περιλαμβάνουν τα δημοτολόγια, όπως επώνυμα και πατρώνυμα ανδρών και γυναικών συζύγων, οργανώνουμε το υλικό σε δύο γενικές κατηγορίες: τις *συγγένειες εξ αίματος* και τις *συγγένειες εξ αγχιστείας*. Οι εξ αίματος συγγένειες προκύπτουν με σχετική ευκολία από τις καταγραφές των δημοτολογίων, αφού από το κοινό επώνυμο και τα «μικρά» ονόματα των γονέων προκύπτουν τα αδέρφια για τις πρώτες γενιές και τα ξαδέρφια για τις δεύτερες και τρίτες γενιές. Έτσι σχηματίζεται αρχικά ένα σώμα βεβαιωμένων συγγενών, οι επόμενες γενιές των οποίων καταλήγουν σε διαχρονικές «συγγενικές αλυσίδες». ¹² Στο «άνοιγμα» των γενεών φυσικά μεταπίπτουν σε άλλους βαθμούς συγγένειας (πρώτος, δεύτερος, τρίτος βαθμός). Η έννοια της συγγένειας πλέον διευρύνεται αλλά και οριοθετείται ή συγκρατείται στη λογική του σογιού. Υπάρχουν όμως και αρκετές περιπτώσεις όπου κάποιες συγγένειες δεύτερου ή τρίτου βαθμού δεν επιβεβαιώνονται από την αρχειακή πληροφόρηση καθώς το κοινό επώνυμο ανδρών της ίδιας γενιάς μπορεί να είναι συνωνυμία ή μακρινή συγγένεια. Όμως κι αυτές οι οικογένειες ομαδοποιούνται σε ένα χωριστό πίνακα πιθανών συγγενειών, με δεδομένο το γεγονός ότι το μικρό πληθυσμιακό μέγεθος των υπό εξέταση οικισμών, περιορίζει την πιθανότητα της απλής συνωνυμίας.

Σε προηγούμενες σελίδες της ανάλυσής μας παρακολουθήσαμε τις μετακινήσεις των πληθυσμών προς την πεδινή ζώνη της δυτικής Πελοποννήσου. Βαθμιαία σχηματίστηκε η άποψη πως η συνεκτική ή η μη συνεκτική καταγωγική σύνθεση του πληθυσμού, ασκεί κατά περίπτωση επίδραση στη δημογραφική

---

¹² Θεωρητικά η ενδογαμία των συγγενικών ομάδων δεν μπορεί να είναι απεριόριστη γιατί αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα την αποδόμησή τους, εφόσον οι εξ αγχιστείας σχέσεις θα υπερκάλυπταν τις συγγενικές. Υπάρχει απλώς μια τάση ενδογαμίας. Σ' αυτό συμφωνεί και η μελέτη KIRCHOFF, P., «The social and political organization of the Andean peoples», *Bureau of American Ethnology* 5 (1949) Bull. 143, σσ. 293-294. Ο PERISTIANY J., (=, ό.π., σ. 183) αναφέρει ότι «η αρχή της πατρογραμμικής καταγωγής συνδέεται με μια καθιερωμένη προτίμηση για την ενδογαμία περισσότερο από ότι με έναν αυστηρό κανόνα εξωγαμίας. Στην πράξη οι ομάδες καταγωγής τείνουν να συνδυάζουν την ενδογαμία με την εξωγαμία βρίσκοντας κάθε φορά την ακριβή ισορροπία ανάμεσα στις δύο αυτές εναλλακτικές λύσεις ανάλογα με δημογραφικούς παράγοντες, με πιέσεις που ασκούνται από το οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον και με το πολύπλοκο σχήμα των σχέσεων που παράγονται από μια σειρά στρατηγικών αποφάσεων που συχνά επεκτείνονται πάνω από πολλές γενιές όσον αφορά τις γαμικές επιλογές».

συγκρότηση κάθε οικισμού και στις συμπεριφορές των ανθρώπων στο ζήτημα του γάμου. Ο οικισμός δηλαδή αποτέλεσε την πλατφόρμα ανάγνωσης νοοτροπιών και στάσεων που εντοπίζονται στο εσωτερικό του. Επόμενο βήμα είναι η περιγραφή του ρόλου της συγγένειας, του μηχανισμού που ενοποιεί και ερμηνεύει τις συμπεριφορές των οικογενειών και των μελών της, προσώπων δηλαδή που ανήκουν στο ίδιο συγγενικό περιβάλλον.¹³ Στη βάση αυτή το ερώτημα που μπορεί να τεθεί είναι αν η οικογένεια αποτελεί πλαίσιο διαμόρφωσης κοινών συμπεριφορών που εκδηλώνονται τόσο στη συγχρονία όσο και στη διαχρονία, όταν συνεχίζονται στην επόμενη γενιά με τη δημιουργία των νέων οικογενειών. Η σημασία του ερωτήματος πολλαπλασιάζεται ανάλογα με το πλήθος και την έκταση των συγγενικών δικτύων που εντοπίζονται σε κάθε οικισμό. Κατ' επέκταση όσο περισσότερες και ευρύτερες είναι οι συγγένειες εξ αίματος, τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες εντοπισμού κοινών συμπεριφορών δημογραφικού ή και οικονομικού χαρακτήρα.¹⁴ Είναι φανερό ότι εδώ οι συγγένειες αλλά και οι οικογένειες θα μας απασχολήσουν ως πλαίσια και μηχανισμοί παραγωγής κοινών αντιλήψεων, νοοτροπιών και συμπεριφορών.¹⁵

¹³ Η οικογένεια στο ROBIN F. (=, ό.π., σ. 15) αναφέρεται ως μια «ομάδα μέσα στην οποία ο καθένας ήταν πιστός στον καθένα χωρίς αντίρρηση, απλά διότι είναι του ιδίου αίματος».

¹⁴ Απαγορεύσεις σε τέτοια ένταση και έκταση που παίρνουν το χαρακτήρα της κανονικότητας, αφορούν ασφαλώς στις περισσότερες κοινωνίες και τους γάμους μεταξύ συγγενών. Ο GOODY J., *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge University Press, 1983 αναφέρει στην σ. 57 τους τρεις βασικούς λόγους της απαγόρευσης ενδοσυγγενικών γάμων κατά το Dictionnaire de Droit Canonique (1949): τον ηθικό λόγο επειδή τέτοιοι γάμοι απειλούν το σεβασμό του σογιού, τον κοινωνικό λόγο δεδομένου ότι εξω-σογιακοί γάμοι μεγεθύνουν την κλίμακα των κοινωνικών σχέσεων, πολλαπλασιάζουν τους δεσμούς του σογιού προς τα έξω και έτσι αποτρέπεται ο σχηματισμός κλειστών κοινοτήτων και ο φυσιολογικός λόγος επειδή τίθενται σε κίνδυνο η γονιμότητα των γυναικών και η υγεία των παιδιών. Η ίδια μελέτη τονίζει στη σ. 59 ότι «οι απαγορεύσεις στο γάμο δεν καλύπτουν μόνο τους συγγενείς εξ αίματος αλλά εφαρμόζονται με τον ίδιο τρόπο και στην ίδια έκταση και στους συγγενείς εξ αγχιστείας αλλά και στους πνευματικούς συγγενείς που είναι οι χορηγοί των τελετών του βαπτίσματος και του χρίσματος.»

¹⁵ Στις ανθρωπολογικές μελέτες το ζήτημα της συγγένειας έχουν οδηγηθεί σε διαφορετικές τάσεις θεώρησής, που αποκαλύπτουν πτυχές του θεσμικού της ρόλου. Στο κείμενο του ROBIN F. (=, ό.π., σσ. 20-23) συνοψίζονται οι βασικές κατευθύνσεις που υπέδειξαν γνωστοί

Οι εξ αίματος συγγένειες αφορούν όχι μόνο την πρώτη, αλλά τη δεύτερη και την τρίτη γενιά κάθε πληθυσμιακής ομάδας. Αντίθετα, οι πιθανές συγγένειες αφορούν μόνο την πρώτη γενιά κυρίως των παλαιών κατοίκων όπου η έλλειψη πληροφοριών για την προγενέστερη χρονικά καταγωγή και τους προηγούμενους δημιουργούς κάθε οικογένειας, οδηγεί σε καθ' υπολογισμό

ανθρωπολόγοι για το χαρακτήρα ή το ρόλο της συγγένειας: ο *Malinowski* ήταν αυτός που συνδυάζοντας το ενδιαφέρον για την ψυχανάλυση με μια εκτενή περίοδο έρευνας πεδίου στον πληθυσμό επιλογής του (στην Μαλαισία), έφερε νέα πνοή στη μελέτη της συγγένειας. Προσπάθησε να εξηγήσει τις συνήθειες και τον πολιτισμό του πληθυσμού που μελετούσε και στράφηκε πρωταρχικά στις συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ των μελών του ίδιου συγγενικού συστήματος και στο πως αυτές πλάθονται από τους κοινωνικούς θεσμούς. Ο *Radcliffe Brown* γύρισε την πλάτη στην εξέλιξη και προήγαγε μια νέα συγκριτική προσέγγιση στη συγγένεια, όπου τα συγγενικά συστήματα τα συγκρίνει με τους νόμους της φυσικής επιστήμης. Τα ψυχολογικά ενδιαφέροντα του *Malinowski* δεν είχαν και μεγάλη απήχηση, τουλάχιστον στην βρετανική ανθρωπολογία, αν και η μέθοδός του στις λεπτομερείς έρευνες πεδίου καθιερώθηκε ως θεσμός. Η επιμονή του *Radcliffe Brown* στο να εξετάζει ένα συγγενικό σύστημα ως ένα πεδίο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (νομική επιρροή) και στο να το βλέπει αυτό ως μέρος της κοινωνικής δομής, είχε μεγαλύτερη επιρροή. Η συγκριτική του μέθοδος υιοθετήθηκε λιγότερο και η άποψή του ότι «οι νόμοι της ανθρωπολογίας είναι συγκρίσιμοι με τους νόμους της φυσικής επιστήμης» λίγο ή πολύ εγκαταλείφθηκε. Σημαντική ήταν και η δουλειά του *Evans-Pritchard* το 1940 ο οποίος επικεντρώθηκε στις ομάδες συγγενειών, κυρίως στις ομάδες που βασίζονταν στην καταγωγή από τη γραμμή του πατέρα από έναν γνωστό πρόγονο. Έδειξε πως αυτές λειτουργούσαν ως πολιτικές ομάδες στην ευρύτερη κοινωνία που μελέτησε, και έτσι έστρεψε την προσοχή στην επάνδρωση, στη διαίωσιση και στη λειτουργία τέτοιων ομάδων. Το δεύτερο βιβλίο του FORTES, M., *The Web of Kinship among the Tallensi*. London, Oxford University Press, 1949, εξετάζει την συγγένεια από την άποψη του τρόπου με τον οποίο τα άτομα και οι ομάδες είναι συνδεδεμένοι μαζί σε έναν «ιστό» σχέσεων του γάμου και της καταγωγής. Το 1949 δημοσιεύθηκαν δύο βιβλία: του MURDOCK G. P. *Social Structure*, (Macmillan C°, 1949) που αναζωογόνησε το ενδιαφέρον του εξελικτισμού και του LEVI-STRAUSS *Les Structures Elementaires de la Parente* (Paris, La Haye, Mouton, 1949), το οποίο επικέντρωσε την προσοχή στα συστήματα συγγένειας ως μέθοδοι οργάνωσης των σχέσεων του γάμου μεταξύ των ομάδων. Πριν τον Levi-Strauss, ο γάμος είχε συζητηθεί ευρέως με την έννοια της επάνδρωσης των ομάδων συγγένειας. Η νομιμοποίηση του γάμου ήταν απαραίτητη για την νομιμοποίηση των απογόνων που αναπλήρωναν την ομάδα. Ο Levi-Strauss διαφώνησε, θεωρώντας τις συγγενικές ομάδες απλώς ως μονάδες σε ένα σύστημα σχηματισμού συμμαχιών ή εκφρασμένο με τον γάμο. Οι πραγματικές διαφορές μεταξύ των συγγενικών συστημάτων, εναπόκεινται στους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους μετακινούνται οι γυναίκες γύρω από το σύστημα του γάμου.

εκτιμήσεις και πιθανές εκδοχές για την ύπαρξη συγγενειών. Το πρόβλημα είναι πολύ μικρότερο έως και ανύπαρκτο στις πρώτες γενιές των επήλυδων και των σώγαμπρων όπου οι γνωστές καταγωγές τους βεβαιώνουν για την ύπαρξη απλής συνωνυμίας ή πραγματικής συγγένειας σε περιπτώσεις ανθρώπων με το ίδιο επώνυμο.

Στη συνέχεια προσέρχονται οι συγγένειες εξ αγχιστείας. Είναι οι συγγένειες που προκύπτουν από το γάμο και συνδέουν ανθρώπους διαφορετικών συγγενικών συνόλων σ' ένα διευρυμένο πλαίσιο συγγενικότητας.¹⁶ Οι οικογένειες και τα ευρύτερα συγγενικά σύνολα μπορεί να κατοικούν είτε στον ίδιο οικισμό είτε σε άλλον. Οι συγγένειες εξ αγχιστείας εντοπίζονται πιο δύσκολα από τις εξ αίματος γιατί δεν είναι καταγεγραμμένες στα δημοτολόγια αλλά πρέπει να αναζητηθούν έμμεσα από άλλες πληροφορίες όπως τα πατρώνυμα και οι καταγωγές των γυναικών συζύγων. Είναι μία δαιδαλώδης εργασία για τους οικισμούς των Δουνείκων και του Καρδαμά, λόγω του πλήθους των οικογενειών που αυξάνεται από γενιά σε γενιά. Εξάλλου, η αναγνώριση των συγγενών εξ' αγχιστείας δεν γίνεται μέσω της άμεσης παρατήρησης, όπως στις συγγένειες εξ αίματος, αλλά μέσω της καταγραφής και της σύγκρισης διαφορετικών επιθέτων των γυναικών-συζύγων που αναδεικνύει κατ' αρχήν συγγένειες εξ αίματος κυρίως μεταξύ των νυφών και συνακόλουθα συγγένειες εξ αγχιστείας μεταξύ των ανδρών τους. Πρόκειται για τις περιπτώσεις όπου δύο ή τρεις αδελφές παντρεύονται και εγκαθίστανται στους τέσσερις οικισμούς καθιστώντας τους συζύγους τους πλέον συγγενείς, τους λεγόμενους «μπατζανάκηδες». Πιο εύκολα προσεγγίσιμες είναι οι περιπτώσεις των σώγαμπρων ή των παλαιών κατοίκων που νυμφεύονται με συζύγους από οικογένειες καταγεγραμμένες στα δημοτολόγια των οικισμών, οπότε με σχετική ευκολία διαφαίνονται οι σχέσεις «γαμπρού-πεθερού» ή «γαμπρού-κουριάδου».

Εξίσου εύκολη είναι η διάγνωση των σχέσεων εξ αγχιστείας στις δεύτερες και τρίτες γενιές όταν τα μέλη τους πραγματοποιούν εσωτερικούς γάμους, όταν δηλαδή ο γιος μιας οικογένειας εγγεγραμμένης στο δημοτολόγιο ενός οικισμού

¹⁶ Στο PERISTIANY J., (=, ό.π., σ. 196) αναφέρεται ότι υπάρχουν οι «συντηρητικοί» και οι «νεωτερικοί-μοντέρνοι» γάμοι. Οι όροι χρησιμοποιούνται για να διαχωρίσουν εκείνους τους γάμους που διαωνίζουν δεσμούς μεταξύ συγκεκριμένων ομάδων και εκείνους που ψάχνουν να εγκαθιδρύσουν νέους δεσμούς μεταξύ ομάδων που νωρίτερα δεν συνδέονταν μέσω των γάμων.

παντρεύεται την κόρη μιας άλλης, επίσης καταχωρημένης, οικογένειας. Είναι οι ενδοοικιστικοί γάμοι που εντοπίζονται εύκολα μέσω των επωνύμων των δύο συζύγων. Μια τρίτη, μικρότερη κατηγορία συγγενειών εξ αγχιστείας, είναι οι περιπτώσεις των «ξαδελφο-μπαντζανάκηδων» που όμως εκκρεμούν ως πιθανές συγγένειες γιατί δεν επιβεβαιώνονται από τις αρχειακές καταγραφές. Σ' αυτές τις περιπτώσεις εντοπίζονται οι γάμοι δύο ή τριών πιθανών ξάδελφων γυναικών - κυρίως από άλλες περιοχές - με άνδρες του οικισμού και δημιουργούν μια μακρινή και πιθανή σχέση εξ αγχιστείας.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στα συγγενικά δίκτυα, εξ αίματος και εξ αγχιστείας, περιλαμβάνεται ένα μεγάλο μέρος των καταγεγραμμένων στα δημοτολόγια οικογενειών. Η συμμετοχή των οικογενειών στα συστήματα συγγένειας είναι μέγεθος συγκρίσιμο μεταξύ των τεσσάρων υπό εξέταση οικισμών, προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με την ύπαρξη πληθυσμιακής ομοιογένειας και ισχυρών ή μη δεσμών.

7.2 Τα εξ' αίματος δίκτυα στα Δουνείικα

Στους πίνακες που ακολουθούν στις επόμενες σελίδες (βλ. πίν. 7.1, 7.3, 7.4) καταγράφονται οι συγγένειες κάθε οικισμού. Αδέλφια, πρόσωπα δηλαδή προερχόμενα από την ίδια οικογένεια και ξαδέλφια, παιδιά συγγενών πρώτου βαθμού, ομαδοποιούνται σε σόγια όταν έχουν διαπιστωμένη σχέση «αίματος» που συνδέει τους άνδρες συζύγους.¹⁷ Υπάρχουν όμως και οι μητρογονικές, εξ αίματος, συγγένειες που δεν καταγράφονται επειδή με την αλλαγή των επωνύμων κατά το γάμο, χάνονται πολλές τέτοιες πληροφορίες. Οι συγγένειες όμως αυτές στο πλαίσιο ενός οικισμού είναι αριθμητικά λιγότερες επειδή

---

¹⁷ Είναι γνωστές οι δεσμεύσεις ως προς τις επιλογές συζύγων που δημιουργούνται λόγω των συγγενικών δεσμών. Στο TODOROVA N.M. (=, *Balkan Family Structure and the European pattern*. ό.π., σσ. 50-51 αναφέρεται ότι οι πιο σημαντικές απαγορεύσεις ως προς την τέλεση του γάμου, στηρίζονται στη συγγένεια εξ αίματος, στη συγγένεια εξ αγχιστείας, στην υιοθεσία και στην αναδοχή. Είναι ευρέως διαδεδομένη στις περισσότερες κοινωνίες η πίστη ότι «ακόμα κι αν είναι εικοστού βαθμού συγγενείς, το ζευγάρι από τη στιγμή που είναι συγγενείς, δεν μπορούν να παντρευτούν. Θα είναι άτυχοι, θα αρρωστήσουν, δεν θα λειτουργήσει (ο γάμος) διότι αυτοί είναι από το ίδιο αίμα».

συνήθως οι κοπέλες μετά το γάμο τους εγκαθίστανται στα χωριά των συζύγων τους, άρα το συγγενικό τους πλαίσιο διασπάται και μειώνεται. Στους πίνακες των πιθανών συγγενειών περιλαμβάνονται οικογένειες με κοινό επώνυμο των ανδρών-συζύγων χωρίς ωστόσο να είναι γνωστό αν οφείλεται σε συνωνυμία ή σε πραγματική συγγένεια δεύτερου ή τρίτου βαθμού. Επιπλέον στις πιθανές συγγένειες περιλαμβάνονται άνθρωποι που ανήκουν σε διαφορετικές εποχές ή έχουν γεννηθεί σε διαφορετικές περιοχές.

α. *Οι παλαιοί κάτοικοι.* Συγκροτήσαμε με τη μορφή πίνακα οικογένειες ανδρών-αδελφών και σε μερικές περιπτώσεις ξαδελφών που εντάσσονται στην πρώτη γενιά των παλαιών κατοίκων στα Δουνείκα (βλ. πιν. 7.1)¹⁸ Διαπιστώνουμε ότι στην πρώτη γενιά ανήκουν άνθρωποι γεννημένοι κυρίως μεταξύ του 1890 και του 1915¹⁹ και δημιουργούν τις οικογένειές τους στο πρώτο μισό του 20^{ου}

¹⁸ Αν και οι γενικεύσεις μπορεί να διολισθαίνουν σε λανθασμένες ερμηνείες ενός φαινομένου, λόγω των διαφορετικών συνθηκών που ισχύουν, αναφέρουμε τις εκτιμήσεις που διατυπώνονται για το πρόβλημα των μετακινήσεων σε ένα χωριό της Αγγλίας κοντά στο Καίμπριτζ. Ονομάζεται Elmdon, και περιγράφεται στην μελέτη της STRATHERN M, *Kinship at the Core: an Anthropology of Eldom*, 1981 – αναφορές της οποίας περιλαμβάνονται στο ΤΟΥΝΤΑΣΑΚΗ ΕΙ., ό.π., σσ. 63-64. Σύμφωνα με τη μελέτη αποδεικνύεται ότι στην Αγγλία η συγγένεια δεν αποτελεί απλώς και μόνο τη στρατηγική βάση της κοινωνικής ενσωμάτωσης, αλλά ανάγεται σε μοντέλο εννοιολόγησης της κοινωνικής ζωής. Στο Eldom η οικογένεια εμφανίζεται αποδυναμωμένη καθώς αφενός υπήρχε μεγάλη κινητικότητα και διασπορά των μελών της και αφετέρου στη συγκεκριμένη κοινότητα είχαν έρθει να εγκατασταθούν πολλοί ξένοι. Είχε ωστόσο διατηρηθεί ένας μικρός πυρήνας οικογενειών που κατοικούσαν εκεί από πολύ παλιά και επιπλέον τα μέλη τους τα οποία συνδέονταν με συγγενικούς δεσμούς, θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως τους μόνους «γνήσιους» κατοίκους. Έτσι για τους παλιούς αυτούς κατοίκους του χωριού, η συγγενική σχέση παρέπεμπε σε κάτι πολύ σημαντικότερο από έναν απλό γενεαλογικό δεσμό ή ένα δίκτυο αλληλεγγύης εφόσον κατοχύρωνε την ταύτιση με το χώρο. Ο θεμελιακός ρόλος της συγγένειας στην νοηματοδότηση της γνησιότητας της καταγωγής αποδεικνύει ότι η συγγένεια λειτουργούσε ως βάση ενσωμάτωσης των παλιών οικογενειών και αντιστάθμιζε τα μοντέλα των «ξένων».

¹⁹ Διευκρινίζεται για άλλη μια φορά ότι προφανώς οι οικογένειες της πρώτης γενιάς των παλαιών κατοίκων και για τους τέσσερις υπό εξέταση οικισμούς, δεν είναι οι πρώτες που κατοίκησαν τον χώρο. Είναι όμως, οι πρώτες που γίνονται γνωστές στην έρευνα-μέσω των καταγραφών των δημοτολογίων- ως οι παλιότερα εγκατεστημένες στους οικισμούς. Συμβατικά λοιπόν, θεωρούνται ως οι παλιότεροι ντόπιοι κάτοικοι, γεννήτορες μιας μεγάλης πληθυσμιακής ομάδας που θα ακολουθήσει τα επόμενα χρόνια.

αιώνα. Σε αυτές τις οικογένειες εντοπίζονται και καταγράφονται τα δημογραφικά στοιχεία για την παρακολούθηση κάθε σογιού: επώνυμο, πατρώνυμο, έτη γεννήσεως, έτη γάμου και το μέγεθος του σογιού.

Πίνακας 7.1
Αδέλφια και ξαδέλφια στην πρώτη γενιά των παλαιών κατοίκων:
Δουνείικα (1900-1920)

α/α συγγ.	Αρ. αδελφών	Αρ. εξ/φών	Αρ. μερ.	επωνυμία αδελφών και ξαδελφών	Όνομα πατέρα	Όνομα μητέρας	Έτος γεν.	Έτος α' γάμου	Τόπος γεν.	
1	2		31	Β Κ	Θ	Μ	1869	1900	Δουνείικα	
			35	Β Α	»	»	1886	1913	»	
2	1	13	170	Π Ν	Π	Β	1890	1909	»	
			3	169 Π Γ 181 Π Χ 175 Π Α	Κ » »	Α » »	1890 1892 1894	1917 1917 1923	» » »	
	1		168	Π Γ	Χ	Π	1899	1938	»	
	3		166 Π Σ 167 Π Π 275 Π Γ	Α » »	Ε » »	1900 1906 1913	1933 1941 1956	» » »		
	3		200 Π Κ 173 Π Θ 174 Π Α	Γ » »	Μ » »	1904 1905 1907	1942 1934 1942	» » »		
	2		178 Π Δ 177 Π Γ	Γ »	Δ »	1903 1908	1932 1935	» »		
	3	5	7	73	Θ Χ	Α	Ε	1893	1925	»
				249	Θ Γ	»	»	1895	1920	»
72				Θ Κ	»	»	1903	1933	»	
71				Θ Θ	»	»	1903	1934	»	
278				Θ Δ	»	»	1904	1948	»	
1		75	Θ Η	Θ	Μ	1902	1924	»		
1		76	Θ Τ	Θ	Κ	1912	1946	»		
4	2		213	Σ Γ	Χ	Π	1897	1924	»	
			214	Σ Δ	»	»	1898	1922	»	
5	5		189	Π Β	Γ	Α	1900	1935	»	
			188	Π Χ	»	»	1905	1931	»	
			191	Π Σ	»	»	1907	1937	»	
			190	Π Α	»	»	1909	1931	»	
			261	Π Δ	»	»	1910	1952	»	
6	3		163	Π Χ	Κ	Β	1902	1938	»	
			164	Π Ν	»	»	1906	1944	»	
			165	Π Θ	»	»	1914	1954	»	

7	2		193	ΠΠ	Η	Β	1903	1928	»
			194	ΠΓ	»	»	1913	1948	»
8	1	12	246	ΨΠ	Β	Θ	1888	1909	»
			237	ΨΠ	Δ	Α	1894	1910	»
			248	ΨΓ	Θ	Α	1904	1934	»
	2		244	ΨΚ	»	»	1908	1942	»
			245	ΨΒ	»	»	1915	1946	»
			242	ΨΚ	Α	Ν	1908	1945	»
	5		243	ΨΑ	»	»	1910	1944	»
			239	ΨΚ	Π	Γ	1909	1942	»
			240	ΨΓ	»	Ν	1912	1942	»
			241	ΨΧ	»	»	1913	1941	»
			272	ΨΔ	»	»	1915	1946	»
252	ΨΠ	»	»	1922	1946	»			
9	2		126	ΛΒ	Θ	Θ	1905	1922	»
			127	ΛΝ	»	»	1909	1935	»
10	3		87	ΚΚ	Α	Β	1905	1926	»
			89	ΚΝ	»	»	1910	1959	»
			91	ΚΑ	»	»	1913	1948	»
11	2		145	ΜΝ	Δ	Ζ	1906	1934	»
			148	ΜΒ	»	»	1909	1934	»
12	1	3	222	ΤΠ	Κ	Τ	1901	1923	»
			220	ΤΗ	Ν	Φ	1907	1940	»
			221	ΤΚ	»	»	1916	1953	»
13	3		208	ΣΓ	Β	Δ	1907	1931	»
			210	ΣΠ	»	Δ	1920	1946	»
			209	ΣΧ	»	»	1923	1951	»
14	1	3	95	ΚΑ	Σ	Α	1900	1924	»
			97	ΚΠ	Θ	Γ	1910	1936	»
			340	ΚΧ	»	»	1914	1951	»
15	1	3	27	ΒΝ	Κ	Α	1906	1935	»
			26	ΒΠ	Α	Ε	1911	1936	»
			28	ΒΚ	»	»	1913	1936	»
16	3		129	ΛΠ	Γ	Π	1911	1931	»
			130	ΛΚ	»	»	1913	1935	»
			131	ΛΔ	»	»	1914	1945	»
17	2		37	ΓΑ	Δ	Α	1914	1947	»
			314	ΓΑ	»	»	1923	1969	»
18	3		224	ΧΠ	Γ	Δ	1915	1954	»
			225	ΧΑ	»	»	1920	1958	»
			526	ΧΝ	»	Ζ	1924	1952	»
19	3		341	ΛΓ	Α	Ε	1919	1952	»
			142	ΛΧ	»	»	1923	1949	»
			141	ΛΧ	»	»	1926	1954	»
20	2		115	ΚΣ	Γ	Κ	1920	1950	»
			117	ΚΓ	»	»	1922	1953	»
21	4		10	ΑΝ	Π	Κ	1910	1940	»
			12	ΑΧ	»	»	1918	1950	»
			289	ΑΓ	»	Δ	1925	1957	»
			290	ΑΦ	»	»	1929	1954	»

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνειίκων. Περίοδος ανάλυσης 1869-1958. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Από την ανάγνωση του πίνακα παρατηρούμε ότι στο σύνολο 82 ανδρών που γεννήθηκαν στα τέλη του 19^{ου} ή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι 73 έχουν από ένα τουλάχιστον αδελφό ο καθένας και μόνο οι 9 είναι μονήρεις με την έννοια της έλλειψης αδελφού. Τα ποσοστά διαμορφώνονται στο 89% και στο 11% αντίστοιχα.

Ο αριθμός των ξαδέλφων στο ίδιο σύνολο είναι μικρότερος και ισοκατανέμεται κατά 50% μεταξύ εκείνων που έχουν ξαδέλφια και εκείνων που δεν έχουν. Και αυτό όμως το ποσοστό εντάσσεται πιθανότατα σε κάποιο συγγενικό δίκτυο (κάθε επώνυμο είναι ίδιο με κάποιο άλλο) αλλά είναι δύσκολο να γίνουν οι αναγκαίες ταυτίσεις λόγω έλλειψης πληροφοριών.

Πίνακας 7.2
Σχηματισμοί αδελφών

Σχηματισμοί	Αριθμός σχηματισμών	Σύνολο προσώπων
Μοναχογιοί	9	9
Δυάδες αδελφών	12	24
Τριάδες αδελφών	10	30
Τετράδες αδελφών	1	4
Πεντάδες αδελφών	3	15

Πηγή: Πίνακας 7.1

Ο μέσος αριθμός των αδελφών κυμαίνεται στο 3,76 για το σύνολο των 82 καταγεγραμμένων συγγενών εξ αίματος προσώπων.²⁰ Τα πρόσωπα αυτά αντιπροσωπεύουν το 70% του συνόλου των 117 ανδρών που περιλαμβάνονται στο δημοτολόγιο των Δουνειίκων ως άνδρες-σύζυγοι παλαιών οικογενειών του οικισμού. Για τα Δουνειίκα λοιπόν διαπιστώνεται ότι το 70% της πληθυσμιακής

²⁰ Στον αριθμό των 82 σίγουρων συγγενών προστίθενται -με επιφύλαξη- άλλα 11 πρόσωπα για τα οποία υπάρχουν ενδείξεις εξ' αίματος συγγένειας σε πλάγια γραμμή (αδέλφια). Σ' αυτή την περίπτωση, το ποσοστό των συγγενιών εξ αίματος φθάνει στην πιθανή τιμή 79,5% στο σύνολο των 117 παλαιών κατοίκων.

κατηγορίας των παλαιών κατοίκων εντάσσεται σε συγγενικά δίκτυα εξ αίματος, δεύτερου και τρίτου βαθμού.²¹

β. Οι επήλυδες. Όπως είδαμε στο πρώτο μέρος, για μία μεγάλη χρονική διάρκεια η πεδιάδα αποτέλεσε πόλο έλξης για τους κατοίκους των βουνών. Οι μετακινήσεις στο μεγαλύτερο μέρος τους, όπως επίσης διαπιστώσαμε, δεν είναι τυχαίες και μάλλον σπάνια έχουν ένα εντελώς ατομικό ή αποκομμένο οικογενειακό χαρακτήρα. Στηρίζονται στις ευρύτερες σχέσεις των ανθρώπων και προφανώς περισσότερο στη συγγενικότητα που λειτουργεί σε μικροκλίμακα και ως συλλογική δέσμευση.²² Γι' αυτό και η γεωγραφική κατάληξη των μετακινήσεων

---

²¹ Πρόσθετα ερωτήματα γενούν οι επισημάνσεις από τη μελέτη ΣΑΚΑΛΑΚΗ Μ., *Το απαγορευμένο στους δεσμούς συγγένειας. Στοιχεία για μια ανθρωπολογία του απαγορευμένου στη συλλογική φαντασία* Αθήνα, Κέδρος, 1985, σσ. 113-114 όπου σημειώνεται ότι: «η αξιοσημείωτη συνοχή και σύμπνοια που χαρακτηρίζει τις σχέσεις μητέρας και υστερότοκου σαν να είχαν τα δύο αυτά μέλη της οικογένειας κοινά συμφέροντα ενάντιο στην πατρική εξουσία, οφείλεται ίσως στην υποδεέστερη θέση που η πατριαρχική οικογένεια επιφυλάσσει στον υστερότοκο, δημιουργώντας έτσι γι' αυτόν αντικειμενικές συνθήκες δυσαρέσκειας και δυσφορίας που τον ωθούν ν' ανατρέψει την καθιερωμένη τάξη και ιεραρχία συμμαχώντας με το γυναικείο φύλο που και αυτό έχει λόγους να δυσανασχετεί στους κόλπους της οικογένειας. Αντίθετα, ο πρωτότοκος, προορισμένος από το εθιμικό δίκαιο, να αποκομίσει τη μερίδα του λέοντος, έχει κάθε λόγο να συμμαχήσει με τον πατέρα και να υπεραμυνθεί των πατρικών αξιών αναπαράγοντας πιστά την παράδοση».

²² Η άποψη αυτή ενισχύεται και από την βιβλιογραφική αναφορά στο KUBAT D., *Internal Migration. The New World and the Third World*, Toronto, Sage Studies in International Sociology 4, 1975, σ. 21, όπου αναφέρεται ότι «...από τη στιγμή που υπάρχουν διαφορετικές επιλογές των προορισμών μετανάστευσης και τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα εξισορροπούνται, το κίνητρο της μετακίνησης μπορεί να ακολουθεί την ικανοποίηση ψυχολογικών αναγκών, για παράδειγμα του να είναι κανείς με φίλους και συγγενείς. Οι διαπροσωπικές σχέσεις αποδεικνύονται έτσι, ως σημαντικό κίνητρο μετακίνησης. Με άλλα λόγια, όπου τα οικονομικά προνόμια δεν ήταν πολύ διαφορετικά από εκείνα που θα μπορούσε κανείς να βρει οπουδήποτε αλλού και όταν άλλες πηγές εισοδήματος, είτε δεν φαινονταν ρεαλιστικές είτε ούτε καν αναφέρονται, η απόφαση της μετακίνησης στηριζόταν σε προσωπικούς δεσμούς ως προς τον προορισμό. Όταν οι οικονομικές περιστάσεις είναι σταθερές και δεν υπάρχουν άλλες προτεραιότητες για δράση, κάποιος μετακινείται για ψυχολογικό κέρδος του να είναι με φίλους ή συγγενείς». Και σε άλλο σημείο αναφέρει: «... η μετακίνηση αντανακλά τις προσωπικές προτιμήσεις όταν είναι εθελοντική και τότε είναι

είναι δεδομένη στις περισσότερες περιπτώσεις. Η συσχέτιση λοιπόν της συγγένειας με τη μετακίνηση μπορεί να αποκαλύψει το μηχανισμό και τους τρόπους που μετακινούνται οι άνθρωποι σε κάθε εποχή.

Πινακοθετούμε στη συνέχεια το πλήθος και τα χαρακτηριστικά των βέβαιων αλλά και των πιθανών συγγενικών δικτύων των ανδρών επήλυδων που εγκαθίστανται στα Δουνείκα, ερχόμενοι από κοντινές ή μακρινές περιοχές.²³

Η καταγραφή τους διακρίνεται, ανάλογα με την εποχή της προσέλευσης τους, σε τρεις φάσεις τις οποίες χρησιμοποιήσαμε και στο προηγούμενο μέρος: στους *πρώτους επήλυδες*, καταχωρούνται οι άνδρες που παντρεύτηκαν μέχρι το 1920, στους *δεύτερους επήλυδες* ανήκουν οι άνδρες με γάμους από το 1920 έως το 1950 και στους *τρίτους επήλυδες*, για όσους παντρεύτηκαν από το 1950 έως το 1980. Μικρές αποκλίσεις σημειώνονται ως προς τα συμβατικά χρονικά όρια προκειμένου να εξυπηρετηθεί η ομαδοποίηση του πληθυσμού με βάση τις συγγενικές του σχέσεις και όχι τόσο με τις χρονολογίες των γάμων. Για παράδειγμα συμπεριλαμβάνονται στην ίδια χρονική ομάδα και εκείνα τα αδέλφια που ο γάμος τους τοποθετείται στην επόμενη χρονική φάση.

Πρώτοι επήλυδες. Στους πρώτους επήλυδες καταγράφονται τέσσερις περιπτώσεις αδελφών και μόνο ένα σόι²⁴ ξαδελφών. Ο μέσος όρος των

πιθανό να μην προσαρμόζεται στις επικρατούσες τακτικές αποκατάστασης και οικιακών προτύπων γιατί έχει ως προσδοκώμενο μια επιτυχημένη φυλετική και κοινωνική ανάμειξη στους νέους τόπους εγκατάστασης».

²³ «...Η τοπική ενδογαμία είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων: ενδογαμία των μεγαλύτερων συγγενικών ομάδων, μέγεθος των οικισμών ή μεγάλη πυκνότητα πληθυσμού, εγκατάσταση πολλών ξένων κ.λπ. Οι γάμοι δηλαδή συνάπτονται με πρόσωπα που γεννήθηκαν στους οικισμούς από ξένους γονείς με αποτέλεσμα να σχηματίζεται ψευδής εικόνα ενδογαμίας...» στο ΑΛΕΞΑΚΗΣ ΕΛ. ό.π., σ. 208.

²⁴ Είναι το σόι των Η. από το Αγρίδι Γορτυνίας που εγκαταστάθηκαν στα Δουνείκα σε δύο χρονικές περιόδους, τέσσερα αδέλφια ήρθαν περίπου το 1885 και άλλα δύο ξαδέλφια ακολούθησαν στη διετία 1907-1908. Προφανώς, το σόι αυτό κυριαρχεί αριθμητικά μεταξύ των πρώτων επήλυδων των Δουνείκων. Η εικοσαετία που χωρίζει τις δύο αφίξεις μπορεί να αποτελεί ένδειξη για την ύπαρξη μιας συνεχόμενης πληθυσμιακής ροής ατόμων του ίδιου συγγενικού συστήματος από το ορεινό Αγρίδι προς την πεδιάδα.

επήλυδων αδελφών κυμαίνεται στα δύο πρόσωπα δηλαδή λιγότερα από τον αντίστοιχο αριθμό αδελφών μεταξύ των παλαιών κατοίκων. Αυτό είναι αναμενόμενο εφόσον από τις οικογένειες των επήλυδων που εγκατέλειψαν τα χωριά τους δεν έφυγαν όλα τα αδέλφια. Μικρότερο είναι και το ποσοστό συμμετοχής αυτής της πληθυσμιακής ομάδας στις συγγένειες εξ αίματος: από τους 24 πρώτους επήλυδες που καταγράφονται στο δημοτολόγιο των Δουνεϊκών, μόνο οι μισοί (50%) εμφανίζονται ως αδέλφια ή ξαδέλφια.

Πίνακας 7.3
Αδέλφια και ξαδέλφια στην πρώτη γενιά των πρώτων επήλυδων: Δουνεϊκά (μέχρι το 1920)

α/α συγγ.	Αρ. αδελφών	Αρ. ξαδελφών	Όνοματεπώνυμα αδελφών και ξαδελφών	Όνομα πατέρα	Όνομα μητέρας	Έτος γενν.	Έτος γάμου	Τόπος γέννησης	Καταγωγή οικισμός	περιφέρεια	Έτος προσ.
1	1	6	Η Χ	Χ	Δ	1875	1905	Αγρίδι	Αγρίδι	Γορτυνία	1908
	4		Η Δ	Σ	Μ	1880	1904	»	»	»	1885
			Η Γ	»	»	1886	1918	»	»	»	1885
			Η Α	»	»	1891	1920	»	»	»	1885
			Η Θ	»	»	1899	1925	»	»	»	1885
			1	Η Β	Γ	Κ	1890	1910	»	»	»
2	2	Θ Γ	Γ	Μ	1878	1906	Βυτίνα	Βυτίνα	Γορτυνία	1881	
		Θ Χ	»	»	1881	1908	»	»	»	1881	
3	2	Σ Δ	Γ	Ε	1878	1911	Αγρίδι	Αγρίδι	Γορτυνία	1906	
		Σ Α	»	»	1882	1906	»	»	»	1906	
4	2	Π Σ	Θ	Γ	1885	1925	Καλάβρυτα	Καλάβρυτα	Καλάβρυτα	1919	
		Π Π	»	»	1887	1915	»	»	»	1919	

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1875-1920. (αρ. βιβλίων 1).

Στην κατηγορία των πρώτων επήλυδων, αδέλφια και ξαδέλφια γεννήθηκαν στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και πραγματοποίησαν τους γάμους τους στις αρχές του 20^{ου}. Η πλειοψηφία (83%) κατάγεται από την ορεινή Γορτυνία. Από αυτούς οι περισσότεροι (67%) έχουν γεννηθεί στο γνωστό από τα προηγούμενα οικισμό του Αγριδίου και οι άλλοι στην Βυτίνα.

Οι Η. λόγου χάριν, είναι το μεγαλύτερο σόι των μετακινούμενων επήλυδων που κατάγεται από το Αγρίδι Γορτυνίας το οποίο όπως έχουμε διαπιστώσει, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους τροφοδότες των

Δουνεϊκών κυρίως στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Τις αφίξεις των συγγενών επήλυδων από τη Γορτυνία παρακολουθούμε από το 1881 όταν δύο αδέρφια εγκατέλειψαν την Βυτίνα. Το 1885 μετακινούνται τέσσερα αδέρφια από το Αγρίδι ενώ κάποια χρόνια αργότερα, φθάνουν ακόμα τέσσερα άτομα από τον ίδιο οικισμό. Οι μετακινήσεις των σογιών μπορεί να γίνονται είτε διαχρονικά είτε συγχρονικά. Οι Η. λοιπόν μετακινούνται διαδοχικά το 1885, το 1907 και το 1908, ενώ οι Σ. μετακινήθηκαν ταυτόχρονα το 1906.

Είναι λοιπόν σαφές ότι ο μετακινούμενος πληθυσμός εντάσσεται σε σημαντικό βαθμό σε συγγενικά εξ αίματος συστήματα. Το ερώτημα είναι αν αυτά τα συγγενικά δίκτυα επιδρούν στις συμπεριφορές των κατοίκων στους νέους τόπους εγκατάστασης.

Δεύτεροι επήλυδες. Στον πίνακα των δεύτερων επήλυδων καταγράφεται μικρότερος αριθμός μετακινούμενων συγγενών. Είναι αδέρφια ανά ζεύγη που αντιστοιχούν στο 28% του γενικού συνόλου των 46 δεύτερων επήλυδων που περιλαμβάνονται στο δημοτολόγιο του οικισμού. Η μείωση της εξ αίματος συγγενικότητας στην κατηγορία των δεύτερων επήλυδων ειδικά, αλλά και γενικότερα σε άλλες ομάδες που κατοίκησαν στα Δουνεϊκά, προσδίδει ιδιαίτερο χαρακτήρα στον οικισμό όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Πίνακας 7.4
Αδέλφια και ξαδέλφια στην πρώτη γενιά των δεύτερων επήλυδων:
Δουνεϊκά (1920-1950)

α/α Συγγ.	Αριθμός αδελφών	Όνοματεπώνυμο αδελφών και ξαδελφών	Όνομα πατέρα	Όνομα μητέρας	Έτος γεν.	Έτος γάμου	Τόπος γέν.	Οικισμός καταγωγής	Περιφέρεια καταγωγής	Έτος προσ.
1	3	Κ Γ	N	K	1898	1924	Κόμη	Κόμη	Γορτυνί α	1924
		Κ Χ	»	»	1905	1943	»	»	»	1924
		Κ Ε	»	»	1912	1938	»	»	»	1939
2	2	Κ Ν	Δ	Ε	1903	1941	Αμαλιάδα	Αμαλιάδα	πεδιάδα	1942
		Κ Π	»	»	1921	1959	»	»	»	1942
3	2	Κ Γ	Θ	Θ	1905	1951	Πύργος	Πύργος	πεδιάδα	1945
		Κ Δ	»	»	1909	1955	»	»	»	1945
4	2	Μ Σ	Α	Σ	1905	1941	Αγρίδι	Αγρίδι	Γορτυνί α	1945
		Μ Χ	»	»	1915	1953	»	»	»	1956
5	2	Α Δ	Α	Α	1911	1947	Αγ.Κυρ/κή	Αγ.Κυρ/κή	Δίβρη	1951
		Α Γ	»	»	1918	1949	»	»	»	1953
6	2	Κ Π	Γ	Γ	1917	1939	Σαλμώνη	Σαλμώνη	πεδιάδα	1960
		Κ Φ	»	»	1926	1945	»	»	»	1963

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Ο μέσος αριθμητικός των αδελφών κυμαίνεται στο 2,1 όπως και στους προηγούμενους. Οι γεννήσεις τους τοποθετούνται στο πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα και οι γάμοι τους τελούνται την εποχή του μεσοπολέμου και αργότερα. Ακόμα μεγαλύτερο εύρος έχει το διάστημα των αφίξεών τους στον οικισμό των Δουνεϊκών (1924–1963), γεγονός που σημαίνει ότι αδέλφια καταγόμενα από

τον ίδιο οικισμό μετακινούνται σε διαφορετικές εποχές. Μετά την αρχική εγκατάσταση κάποιου μέλους της οικογένειας, συνήθως ακολουθούν σε άλλη χρονική στιγμή τα αδέλφια του.²⁵

Τρίτοι επήλυδες. Στην τελευταία φάση των μετακινήσεων, δηλαδή κατά τη μεταπολεμική εποχή, συρρικνώνονται ακόμα περισσότερο οι συγγενικές μεταναστεύσεις. Από τους 26 άνδρες που εγκαθίστανται στα Δουνέικα την περίοδο αυτή με τις συζύγους τους, καταγράφονται στα δημοτολόγια δύο δυάδες αδελφών. Ο μέσος όρος τους κυμαίνεται στους 2 συγγενείς, όταν στους παλαιούς κατοίκους φθάνει στο 3.76, που σημαίνει ότι τα δίκτυα στα Δουνέικα είναι ολιγάριθμα και μικρού μεγέθους. Η διαρκώς μειούμενη παρουσία αδελφών και ξαδέλφων ανάμεσα στους νέους κατοίκους που εγκαθίστανται στον οικισμό, υποδηλώνει αυτονόητα την αύξηση του μη συγγενεύοντος πληθυσμού.

Πίνακας 7.5
Αδέλφια και ξαδέλφια στην πρώτη γενιά των τρίτων επήλυδων: Δουνέικα (1950-1980)

α/α Συγγ.	Αριθμός αδελφών	Όνοματεπώνυμο αδελφών και ξαδελφών	Όνομα πατέρα	Όνομα μητέρας	Έτος γεν.	Έτος γάμου	Τόπος γέν.	Οικισμός καταγωγής	Περιφέρεια καταγωγής	Έτος προσ.
1	2	Χ Α	Γ	Ε	1909	1956	Αγρίδι	Αγρίδι	Γορτυνία	1956
		Χ Α	»	»	1912	1951	»	»	»	1950
2	2	Κ Γ	Σ	Α	1940	1964	Βουλιαγμένη	Βουλιαγμένη	Πηνεία	1958
		Κ Κ	»	»	1941	1969	»	»	»	1958

²⁵ Στη διάρκεια της τετραετίας 1942-1945, μετακινούνται 6 αδέλφια από τις πόλεις του Πύργου και της Αμαλιάδας και αργότερα (1960 και 1963) 2 αδέλφια από τον οικισμό της Σαλμώνης. Το ποσοστό κυμαίνεται στο 46% από το σύνολο των 13 αδελφών και είναι μεγαλύτερο από αυτό της Γορτυνίας. Ακόμα 2 αδέλφια έρχονται το 1951 και το 1953 από τη Δίβρη από την οποία προέρχονται προηγούμενοι συγγενείς της πρώτης μεταναστευτικής περιόδου.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1).

Πίνακας 7.6

Πιθανές συγγένειες στην πρώτη γενιά των τρίτων επήλυδων: Δουνεϊκά (1950-1980)

α/α συγγ.	Αριθμός συγγενών	Ονοματεπώνυμα πιθανών συγγενών	Όνομα πατέρα	Όνομα μητέρας	Έτος γενν.	Έτος γάμου	Τόπος γέννησης	Οικισμός Καταγωγής	Περιφέρεια Καταγωγή	Έτος προσέλ
1	3	BB	A	A	1905	1961	Βουλιαγμένη	Βουλιαγμένη	Πηνεία	1964
		BA	N	Π	1921	1964	Δουνεϊκά	;		
		BX	»	»	1926	1952	»	;		
2	2	AA	H	Φ	1937	1960	Σαλμώνη	Σαλμώνη	πεδιάδα	1964
		ΑΣ	Σ	Γ	1941	1963	Πύργος	»	»	1963

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1).

Έτσι λοιπόν από τη μία πλευρά διαπιστώνεται ένα ολοκληρωμένο και συμπαγές πληθυσμιακό ανάπτυγμα των παλαιών κυρίως κατοίκων. Αντίθετα από την άλλη πλευρά η νεοφερμένη πληθυσμιακή κατηγορία των επήλυδων είναι διασπασμένη, αφού ορισμένα αδέρφια παραμένουν στους τόπους καταγωγής και άλλα μεταναστεύουν. Άρα το οικογενειακό μέγεθος επιμερίζεται και η εξάπλωση της συγγενικότητας εντός του οικισμού περιορίζεται.

γ. Οι σώγαμπροι. Στους σώγαμπρους των Δουνεϊκών που μετακινήθηκαν στην πρώτη και τρίτη φάση, δεν εντοπίζονται συγγενικοί δεσμοί. Μόνο στη δεύτερη φάση των μετακινήσεων σημειώνονται 2 σώγαμπροι που είναι αδέρφια με άλλους 2 επήλυδες της ίδιας εποχής (πίνακας 7.7).

Πίνακας 7.7

Οι αφίξεις αδελφών και πιθανών ξαδέλφων επήλυδων και σώγαμπρων
εγκατεστημένων στα Δουνείικα (1880-1980)

Αδέλφια	Πιθανά ξαδέλφια	Πληθυσμια κή κατηγορία	Οικισμός Καταγωγής	Περιφέρεια καταγωγής	Ετος προσ/σης	Χρονική διαφορά προσ/σης (έτη)	Παρατηρήσεις
1ος αδελφός 2ος αδελφός 3ος αδελφός 4ος αδελφός		γιος 1ου έπηλυ » » »	Αγρίδι » » »	Γορτυνία » » »	1885 » » »	0 0 0	κοινή οικογ.μετακίνηση της πατρικής οικογένειας των τεσσάρων αδελφών
	1ος ξαδέλφος 2ος ξαδέλφος	1ος έπηλυς 1ος έπηλυς	» »	» »	1907 1908	22 1	ατομική μετακίνηση ατομική μετακίνηση
1ος αδελφός 2ος αδελφός		1ος έπηλυς »	Αγρίδι »	Γορτυνία »	1906 1906	0	ταυτόχρονη μετακίνηση δύο αδελφών
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος σώγαμπρος 2ος έπηλυς	Αγρίδι »	Γορτυνία »	1937 1942	5	ο πρώτος αδελφός ως σώγαμπρος έλκει τον δεύτερο ως έπηλυ
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος έπηλυς 3ος έπηλυς	Αγρίδι »	Γορτυνία »	1945 1956	11	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς έλκει τον δεύτερο επίσης ως έπηλυ
1ος αδελφός 2ος αδελφός		3ος έπηλυς 3ος έπηλυς	Αγρίδι »	Γορτυνία »	1950 1956	6	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς έλκει τον δεύτερο επίσης ως έπηλυ
1ος αδελφός 2ος αδελφός		1ος έπηλυς 1ος έπηλυς	Βυτία »	Γορτυνία »	1881 1881	0	κοινή οικογ.μετακίνηση
1ος αδελφός 2ος αδελφός 3η αδελφή		2ος έπηλυς 2ος έπηλυς νύφη	Κόμη » »	Γορτυνία » »	1924 1924 1939	0 15	ταυτόχρονη μετακίνηση δύο αδελφών και μετέπειτα ερχομός της αδελφής τους ως νύφης
				ΓΟΡΤΥΝΙΑ	Μ.Ο	5	
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος σώγαμπρος 2ος έπηλυς	Μυρτιά »	πεδιάδα »	1940 1942	2	ο πρώτος αδελφός ως σώγαμπρος έλκει τον δεύτερο ως έπηλυ
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος έπηλυς 3ος έπηλυς	Αμαλιάδα »	πεδιάδα »	1942 1942	0	ταυτόχρονη μετακίνηση δύο αδελφών
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Πύργος »	πεδιάδα »	1945 1945	0	ταυτόχρονη μετακίνηση δύο αδελφών
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Σαλμώνη »	πεδιάδα »	1960 1963	3	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς έλκει τον δεύτερο

							επίσης ως έπηλυ
	1ος πιθανός ξάδελφος 2ος πιθανός ξάδελφος	3ος έπηλυς 3ος έπηλυς	Σαλμώνη »	πεδιάδα »	1960 1963	3	ο πρώτος πιθανός ξάδελφος ως έπηλυς έλκει τον δεύτερο επίσης ως έπηλυ
				ΠΕΔΙΑΔΑ	Μ.Ο.	1,6	
	1ος πιθανός ξάδελφος 2ος πιθανός ξάδελφος	1ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Αγ.Κυριακή Λαμπεία	Δίβρη »	1928 1928	0	ταυτόχρονη μετακίνηση πιθανών ξαδελφών
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Αγ.Κυριακή »	Δίβρη »	1951 1953	2	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς έλκει και τον δεύτερο ως έπηλυ
	1ος ξάδελφος 2ος ξάδελφος	3ος έπηλυς 3ος έπηλυς	» Τσίπιανα	» »	1968 1984	15 16	ατομική μετακίνηση ατομική μετακίνηση
	1ος συγγενής (θείος;) 2ος συγγενής (ανηψιός;)	3ος έπηλυς 3ος έπηλυς	Λαμπεία Λαμπεία	Δίβρη Δίβρη	1955 1980	25	
				ΔΙΒΡΗ	Μ.Ο.	14,5	
1ος αδελφός 2ος αδελφός		1ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Καλάβρυτα »	Καλάβρυτα »	1919 1919	0	ταυτόχρονη μετακίνηση δύο αδελφών
				ΚΑΛΑΒΡΥΤΑ	Μ.Ο.	0	
1ος αδελφός 2ος αδελφός		3ος έπηλυς 3ος έπηλυς	Βουλιαγμένη »	Πηνεία »	1958 1958	0	ταυτόχρονη μετακίνηση δύο αδελφών
				ΠΗΝΕΙΑ	Μ.Ο.	0	
				ΣΥΝΟΛΟ	Μ.Ο.	5,25	

Συγκεντρώνοντας τα δεδομένα, διαπιστώνουμε ότι συγγενείς εξ αίματος στις ομάδες των επήλυδων και των σωγάμπρων προέρχονται κυρίως από την ορεινή Γορτυνία και πολύ λιγότερο από την περιβάλλουσα πεδιάδα, όπως φαίνεται στον πίνακα 7.8.

Πίνακας 7.8
Συγγενείς εξ' αίματος στους επήλυδες και σώγαμπρους: Δουνείικα (1950-1980)

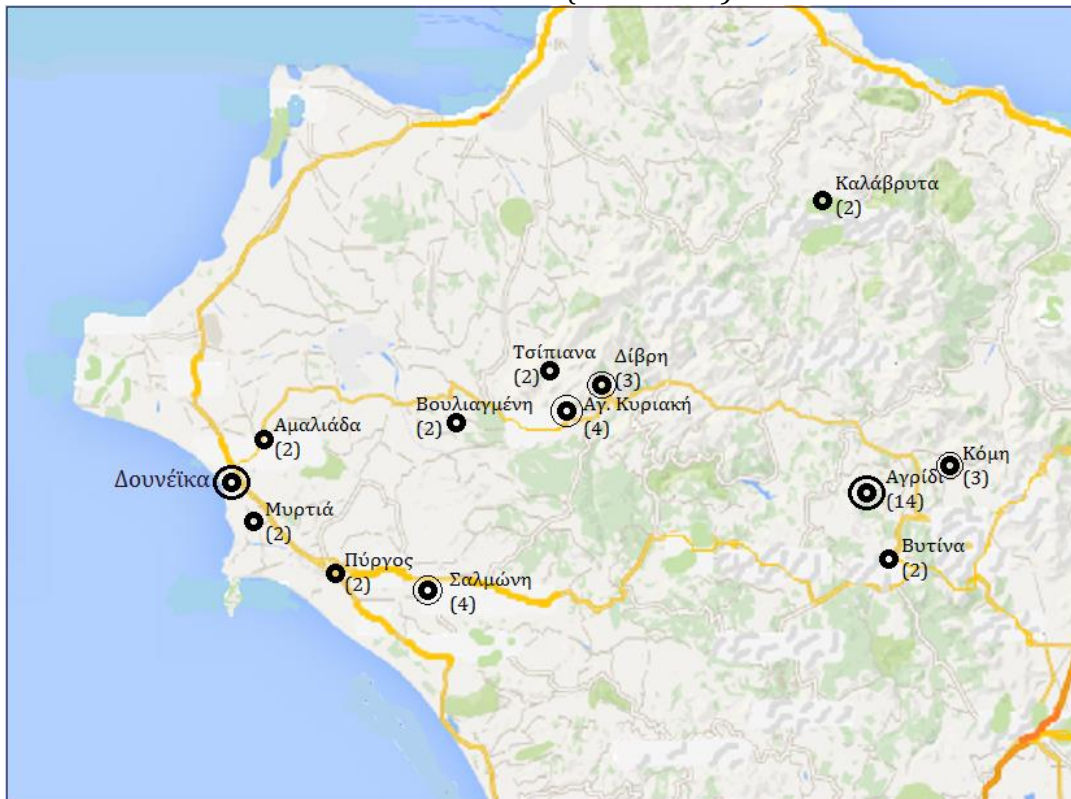
Περιοχές	Αριθμός	%
Γορτυνία	19	48.7
Πεδιάδα	8	20
Δίβρη	6	15
Καλάβρυτα	2	5
Πηνεία	2	5
Τρίπολη	2	5
Σύνολο	39	100

Πηγή: Πίνακας 7.7

Η ομάδα συγγενών από τη Γορτυνία είναι περισσότερο συμπαγής. Το Αγρίδι είναι ο κύριος οικισμός προέλευσης αδελφών κατά τη διάρκεια των τριών μεταναστευτικών φάσεων από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως τα μισά του 20^{ου}. Από τους 19 μέτοικους συγγενείς, οι 14 (73.7%) κατάγονται από το Αγρίδι. Αντίθετα οι πεδινοί επήλυδες συγγενείς που εγκαθίστανται στα Δουνείικα, προέρχονται από διαφορετικούς οικισμούς.

Χάρτης 7.1

Καταγωγές και αριθμός εξ' αίματος συγγενών επήλυδων που εγκαταστάθηκαν στα Δουνείικα (1880-1980).

Πηγή: www.maps.google.gr / Επεξεργασμένος χάρτης

7.3 Τα εξ' αγχιστείας δίκτυα

Οι συγγένειες εξ αγχιστείας προκύπτουν από τη σύνδεση δύο συγγενικών δικτύων μέσω του γάμου. Η σύγκριση των πατρικών ονομάτων των γυναικών-συζύγων οδηγεί συχνά στη διαπίστωση σχέσεων εξ αγχιστείας μεταξύ οικογενειών του ίδιου οικισμού οι οποίες ενοποιούνται έτσι σε ευρύτερα συγγενικά σύνολα. Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, στα δημοτολόγια των τεσσάρων οικισμών, εντοπίζονται δύο είδη σχέσεων εξ αγχιστείας:

α. Η σχέση «γαμπρός-πεθερός/α» ή «γαμπρός-κουριάδος/α». Από την μία πλευρά βρίσκεται ο σύζυγος και από την άλλη η πατρική οικογένεια της γυναίκας του, γονείς και αδέρφια. Η ομάδα αυτή των συγγενειών εξ αγχιστείας είναι και η μεγαλύτερη αριθμητικά. Αντιστοίχως υπάρχει και η σχέση της νύφης με την

οικογένεια του γαμπρού δηλαδή τον πεθερό και την πεθερά της ή τον κουνιάδο και την κουνιάδα.

β. Η σχέση των «μπαντζανάκηδων» όπου δύο ή περισσότεροι άνδρες παντρεύονται αδελφές ή των συνυφάδων όπου δύο ή περισσότερες νύφες παντρεύονται αδελφούς. Προέκταση της ίδιας διάκρισης αποτελούν και οι σχέσεις των «εξαδελφο-μπαντζανάκηδων», όπου οι γυναίκες σύζυγοι είναι ξαδέλφες και των εξαδελφο-συνυφάδων όπου οι άνδρες σύζυγοί τους είναι πρώτα ξαδέλφια. Είναι εξασθενημένες συγγενικές σχέσεις ανάλογα με τον αριθμό των συνδέσεων που παρεμβάλλονται.

Οι εξ αγχιστείας σχέσεις και δικτυώσεις μεταξύ μελών διαφορετικών πληθυσμιακών κατηγοριών, εφόσον δεν υπάρχουν κλειστές κοινωνικές ομάδες στις χωρικές κοινωνίες, είναι λιγότερο αυστηρές από τις εξ' αίματος οικογενειακές σχέσεις, ή τουλάχιστον χαρακτηρίζονται από σχετική χαλαρότητα. Στους πίνακες που ακολουθούν ενοποιούνται οι ομάδες των παλαιών κατοίκων, των επήλυδων και των σώγαμπρων και κατατάσσονται οι συγγένειες σε δύο κατηγορίες με βάση πρώτον, τις τρεις γενιές που αναλύουμε και δεύτερον, τα δύο είδη σχέσεων που αναφέρθηκαν. Κριτήριο της ταξινόμησης είναι το έτος τέλεσης του γάμου κάθε ζευγαριού.²⁶

Στον πίνακα 7.9 που ακολουθεί, συμπεριλαμβάνονται αθροιστικά στοιχεία για τους γάμους που έγιναν στα Δουνέϊκα κατά τη διάρκεια ενός αιώνα, από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα έως το τέλος του 20^{ου}. Συνολικά καταγράφονται 575 γάμοι.²⁷ Από αυτούς, οι 262 είναι γάμοι παλαιών κατοίκων σε τρεις γενιές και αντιστοιχούν στο 45,5% του συνόλου. Οι γάμοι των

---

²⁶ Αποκλίσεις 3 ή 4 χρόνων τις συμβατικές χρονικές οριοθετήσεις επιτράπηκαν σε περιπτώσεις αδελφών (κυρίως επήλυδων ή σώγαμπρων) προκειμένου να μην διασπασθεί η αποτύπωση της εξ αίματος συγγένειάς τους. Έτσι, ένας αδελφός που παντρεύτηκε λίγο πριν ή λίγο μετά από τα συμβατικά χρονικά όρια των τριών κατηγοριών της έρευνας, συγκαταλέγεται μαζί με τα αδέρφια του, των οποίων οι γάμοι είναι εντός των ορίων.

²⁷ Υπογραμμίζουμε για άλλη μια φορά, την καθαρά ανδροκεντρική κατεύθυνση που έχει ο εντοπισμός και η ανάλυση των δεδομένων μας. Γι' αυτό οι 575 γάμοι αναφέρονται στους άνδρες συζύγους (γεννήτορες, γιούς και άρρενα εγγόνια). Μάλιστα, οι πίνακες των συγγενειών εξ αγχιστείας που ακολουθούν, περιέχουν μόνο ανδρικά ονόματα-των γαμπρών, των πεθερών, των κουνιάδων και των μπαντζανάκηδων.

επήλυδων που μετοίκησαν στα Δουνέϊκα κατά τη διάρκεια και των τριών μεταναστευτικών φάσεων, καθώς και των απογόνων τους -γιών και εγγονών- φθάνουν τους 237 και αναλογούν στο 41%. Με σώγαμπρους που μετακινήθηκαν από άλλες περιοχές έγιναν 76 γάμοι που αντιστοιχούν στο 13%.

Πίνακας 7.9

Γάμοι στα Δουνέϊκα²⁸

Πληθυσμιακή κατηγορία	γάμοι ως το 1920 (α' γενιά)	γάμοι 1920 - 1950 (β' γενιά)	γάμοι 1950 -1980 (γ' γενιά)	Σύνολο γάμων
παλαιοί κάτοικοι	21	94	147	262
επήλυδες	26	58	153	237
Σώγαμπροι	4	20	52	76
ΣΥΝΟΛΑ	51	172	352	575

²⁸ Στον αθροιστικό πίνακα των γάμων, η πρώτη στήλη (των γάμων έως το 1920) περιλαμβάνει 21 γάμους παλαιών κατοίκων, 26 γάμους πρώτων επήλυδων και 4 γάμους πρώτων σώγαμπρων. Στη δεύτερη στήλη (των γάμων από το 1920 έως το 1950) περιλαμβάνονται τρία σύνολα που αναλύονται σε ειδικότερα υποσύνολα: α) οι 94 γάμοι παλαιών κατοίκων στην πρώτη γραμμή, διακρίνονται σε 11 γάμους των γιων των 21 πρώτων παλαιών κατοίκων και 83 γάμους γόνων παλαιών οικογενειών που όμως εμφανίζονται πρώτη φορά στο δημοτολόγιο· β) οι 58 γάμοι επήλυδων στη δεύτερη γραμμή, μοιράζονται σε 19 γάμους των γιων των 26 πρώτων επήλυδων και 39 γάμους δεύτερων επήλυδων που έρχονται στον οικισμό κατά τη δεύτερη μεταναστευτική περίοδο· γ) οι 20 γάμοι σώγαμπρων της τρίτης γραμμής, διακρίνονται στον έναν γάμο γιου πρώτου σώγαμπρου και 19 γάμους δεύτερων σώγαμπρων που έρχονται μαζί με τους δεύτερους επήλυδες. Στην τρίτη στήλη (των γάμων από το 1950 έως το 1980) περιέχονται επίσης τρία ανάλογα σύνολα: α) οι 147 γάμοι παλαιών κατοίκων, που αναλύονται σε 10 γάμους γόνων παλαιών οικογενειών που πρωτοεμφανίζονται αυτή την περίοδο, στους 31 γάμους των εγγονών των 21 πρώτων παλαιών κατοίκων (της πρώτης στήλης) και στους 106 γάμους των παιδιών των 83 παλαιών κατοίκων που πρωτοεμφανίστηκαν στη δεύτερη στήλη· β) οι 153 γάμοι επήλυδων, που διακρίνονται σε 56 γάμους γιων και εγγονών (28 γιοι και 28 εγγόνια) των πρώτων επήλυδων, σε 51 γάμους γιων και εγγονών (47 γιοι και 4 εγγονοί) των δεύτερων επήλυδων και σε 46 γάμους τρίτων επήλυδων που έρχονται την τρίτη μεταναστευτική φάση καθώς και των παιδιών τους (30 τρίτοι επήλυδες και 16 γιοι)· και γ) οι 52 γάμοι σώγαμπρων, που -όμοια με τους επήλυδες- διακρίνονται σε 5 γάμους γιων και εγγονών (2 γιοι και 3 εγγονοί) των πρώτων σώγαμπρων, σε 25 γάμους γιων και εγγονών (24 γιοι και ένας εγγονός) των δεύτερων σώγαμπρων και σε 22 γάμους τρίτων σώγαμπρων και των παιδιών τους (18 τρίτοι σώγαμπροι και 4 γιοι). Συνολικά καταγράφονται 575 γάμοι για όλες τις χρονικές περιόδους και όλες τις πληθυσμιακές κατηγορίες.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

7.2.1 Δίκτυα πρώτης γενιάς στα Δουνεϊκά (έως το 1920). Για τις συγγένειες εξ αγχιστείας που προκύπτουν από γάμους μέχρι το 1920, σχηματίζονται δύο πίνακες: ο πίνακας 7.10 περιλαμβάνει τους γαμπρούς και τους πεθερούς ή κουνιάδους²⁹ και ο πίνακας 7.11 τους «μπατζανάκηδες» που προκύπτουν από τις γαμικές συνεργασίες μεταξύ των σογιών του οικισμού (συμπέθεροι-συμπεθέρες).

Πίνακας 7.10

Ο γαμπρός και η οικογένεια της νύφης: Δουνεϊκά (ως το 1920)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	Είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	Έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	γαμπρός	1ος σόγαμπρος	1905	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
2	2	γαμπρός	1ος έπηλυσ	1906	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
3	2	γαμπρός	1ος έπηλυσ	1906	κουνιάδος	2ος σόγαμπρος
4	2	γαμπρός	1ος σόγαμπρος	1908	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
5	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1910	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
6	4	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1910	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	1ος έπηλυσ
					»	»
7	2	γαμπρός	1ος έπηλυσ	1911	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
8	6	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1913	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
					»	»
					»	»
					»	»
9	3	γαμπρός	1ος σόγαμπρος	1916	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
10	3	γαμπρός	1ος έπηλυσ	1918	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
11	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1920	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος

²⁹ Το σχέδιο των πινάκων αυτών επαναλαμβάνεται για όλες τις γενιές των κατοίκων και των τεσσάρων εξεταζόμενων οικισμών. Ο πίνακας χωρίζεται σε δύο μέρη: στο πρώτο, περιγράφονται τα στοιχεία του γαμπρού που είναι ο νέος συγγενής και στο δεύτερο, ακολουθούν τα στοιχεία του σογιού υποδοχής του νέου συγγενή, δηλαδή των εξ αίματος συγγενών της νύφης (του πατέρα ή των αδελφών της) οι οποίοι είναι ταυτόχρονα εξ αγχιστείας συγγενείς με τον γαμπρό (πεθερός ή κουνιάδοι αντίστοιχα).

					»	»
12	2	γαμπρός	1ος σώγαμπρος	1920	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
13	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1922	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
14	6	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1922	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
					»	»
					»	»
15	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1923	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος

45

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Οι συγγένειες εξ αγχιστείας που εντοπίζονται μεταξύ των κατοίκων ενός οικισμού, αποτελούν δείκτη της γαμικής εντοπιότητας ή αλλιώς του βαθμού και της έντασης τέλεσης εσωτερικών γάμων μεταξύ των κατοίκων του ίδιου οικισμού. Συνδέουν διαφορετικά σόγια που εγκαταστάθηκαν στον οικισμό σε διαφορετικές χρονικές στιγμές συνθέτοντας βαθμιαία τον πληθυσμό του.

Πίνακας 7.11

Αδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπαντζανάκηδες): Δουνεϊκά (ως το 1920)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	Είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1910	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
2	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1913	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
3	2	μπαντζανάκης	1ος σώγαμπρος	1916	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
4	2	μπαντζανάκης	1ος σώγαμπρος	1920	μπαντζανάκης	1ος έφηλος

8

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στον πίνακα 7.12, περιλαμβάνονται 16 συγγενικά δίκτυα εξ αγχιστείας που προέρχονται από 16 γάμους ανδρών της πρώτης γενιάς με γυναίκες-συζύγους ενδοοικιστικής καταγωγής στην διάρκεια από το 1905 ως το 1923.

Πίνακας 7.12

Γάμοι και συγγενικές σχέσεις στα Δουνεϊκά.

Γάμοι κατά εποχή	Αριθμός γάμων	Νέες συγγενικές συνδέσεις	Πρόσωπα που συγγενεύουν
Γάμοι ως το 1920	16	16	45
Γάμοι ως το 1950	34	34	91
Γάμοι ως το 1980	66	66	137

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1869-1994. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Αυτοί οι γάμοι συνδέουν 45 κατοίκους του οικισμού σε εξ αγχιστείας συγγενικά υποσύνολα των τριών ή και περισσότερων ανθρώπων ανάλογα με τα μεγέθη των οικογενειών που συνδέονται. Οι γάμοι μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικές πληθυσμιακές κατηγορίες παλαιοί κάτοικοι, επήλυδες, σώγαμπροι- όπως διαπιστώνουμε στο πίνακα 7.13 δεν είναι ισοκατανεμημένοι. Οι δημιουργημένες δηλαδή συγγένειες, αν και ο αριθμός τους είναι μικρός, δείχνουν ότι οι επιλογές είναι ελεγχόμενες και στοχευμένες. Αυτό τουλάχιστον δηλώνουν οι γάμοι μεταξύ παλαιών κατοίκων που καλύπτουν το μεγαλύτερο ποσοστό.

Πίνακας 7.13

Οι γαμικοί συνδυασμοί των πληθυσμιακών κατηγοριών και οι συχνότητές τους: Δουνεϊκά (ως το 1920)

Συνδυασμοί πληθυσμιακών κατηγοριών		Συχνότητες
γαμπρός:	κουνιάδος:	γάμων
Παλ. κάτοικος	παλ. κάτοικος	7 (43.8%)
1ος σώγαμπρος	παλ. κάτοικος	4 (25.0%)
1ος έπηλυσ	παλ. κάτοικος	3 (18.7%)
1ος έπηλυσ	2 ^{ος} σώγαμπρος	1 (06.3%)
Παλ. κάτοικος	1 ^{ος} έπηλυσ	1 (06.2%)
Σύνολο		16 (100.0%)

Πηγή: Πίνακας 7.10

Από ό,τι φαίνεται, επιλέγονται σύζυγοι από την ίδια πληθυσμιακή κατηγορία και έτσι ενισχύεται η εσωτερική γαμηλιότητα όπου τα σόγια των παλαιών κατοίκων εμπλέκονται σε εξ αγχιστείας συγγενικούς δεσμούς.³⁰ Οι συγγενικοί συνδυασμοί από την πλευρά τους δημιουργούν προϊδεάσεις για τις επιδράσεις που έχουν οι γάμοι και οι προκύπτουσες συγγένειες στη συγκρότηση της μικρής κοινωνίας.³¹

Πίνακας 7.14
Οι γαμικοί συνδυασμοί μεταξύ μπατζανάκηδων: Δουνέϊκα (ως το 1920)

Συνδυασμοί πληθυσμιακών κατηγοριών		Συχνότητες συγγενειών
1ος μπατζανάκης:	2ος μπατζανάκης:	
παλαιός κάτοικος	παλαιός κάτοικος	2
1ος σώγαμπρος	παλαιός κάτοικος	1
1ος σώγαμπρος	1 ^{ος} έπηλυσ	1
Σύνολο		4

Πηγή: Πίνακας 7.11

β. Δίκτυα δεύτερης γενιάς (1920-1950). Στο διάστημα 1920-1950 αυξάνεται ο αριθμός των εσωτερικών γάμων και αντιστοίχως αυξάνονται οι συγγενικές σχέσεις. Από τον πίνακα, 7.15 προκύπτει ένα σύνολο 50 συγγενειών εξ αγχιστείας. Συνδέονται κυρίως γαμπροί με πεθερούς και κουνιάδους, αλλά και άνδρες-σύζυγοι αδελφών-νυφών (μπατζανάκηδες) και άνδρες σύζυγοι εξαδελφών νυφών (εξαδελφο-μπατζανάκηδες). Οι 34 από αυτές, συνδέουν σε

³⁰ Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις ανδρών όπου ο γάμος με κόρες παλαιών οικογενειών δεν αποτελεί αιτία της προηγηθείσας μετακίνησής τους. Είναι οι επήλυδες που έχουν εγκατασταθεί στον οικισμό με τις πρώτες τους συζύγους των οποίων ο θάνατος τους οδηγεί σε δεύτερο γάμο. Και όπως είναι φυσικό, η αναζήτηση της νέας γυναίκας γίνεται εντός των ορίων του οικισμού, μέσα από τις παλιές οικογένειές του. Εκεί στηρίζονται οι συγγένειες μεταξύ επήλυδων και παλαιών κατοίκων.

³¹ Ο συνδυασμός «παλαιός κάτοικος-παλαιός κάτοικος» κυριαρχεί και στους δύο πίνακες των γαμικών συνδυασμών, υποδεικνύοντας την τάση μέρους των παλαιών κατοίκων και των απογόνων τους να επιλέγουν για σύζυγο μέλη του παλαιού πληθυσμού. Οδηγούνται έτσι σε νέες συγγένειες εξ αγχιστείας στο εσωτερικό του οικισμού. Ακολουθεί ο συνδυασμός: «1ος σώγαμπρος-παλαιός κάτοικος».

εξ αγχιστείας συγγενικές σχέσεις γαμπρούς με πεθερούς ή κουνιάδους της δεύτερης γενιάς, με γάμους που έγιναν από το 1924 ως το 1951.

Πίνακας 7.15

Ο γαμπρός και η οικογένεια της νύφης: Δουνείικα (1920-1950)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1924	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
2	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1927	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
3	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1930	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
4	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1931	πεθερός	1ος έπηλυσ
5	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1931	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
6	6	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1931	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
					»	»
					»	»
					»	»
7	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1926	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
8	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1931	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
9	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1933	πεθερός	1ος έπηλυσ
10	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1935	πεθερός	παλαιός κάτοικος
11	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1936	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
12	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1936	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
	3				»	»
					»	»
13	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1937	πεθερός	1ος έπηλυσ
14	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1937	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
15	2	γαμπρός	2ος έπηλυσ	1938	κουνιάδος	2ος έπηλυσ
16	6	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1942	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
					»	»
					»	»
					»	»
17	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1942	πεθερός	1ος έπηλυσ
18	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1942	πεθερός	παλαιός κάτοικος
					κουνιάδος	γιος παλαιού κατοίκου
19	4	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1942	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
					»	»
20	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1942	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
21	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1944	πεθερός	παλαιός κάτοικος
22	4	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1944	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
					»	»
23	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1945	πεθερός	παλαιός κάτοικος

24	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1945	πεθερός	2ος σώγαμπρος
25	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1946	πεθερός	1ος έπηλυσ
26	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1946	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					κουνιάδα	»
27	2	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1946	πεθερός	1ος έπηλυσ
28	3	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1947	κουνιάδος	2ος έπηλυσ
					»	2ος σώγαμπρος
29	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1948	πεθερός	παλαιός κάτοικος
30	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1948	πεθερός	παλαιός κάτοικος
31	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1948	πεθερός	παλαιός κάτοικος
32	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1949	πεθερός	1ος έπηλυσ
33	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1950	πεθερός	παλαιός κάτοικος
34	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1951	πεθερός	1ος έπηλυσ
	91					

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.16

Αδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπαντζανάκηδες): Δουνεϊκά (1920-1950)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1924	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
2	2	μπαντζανάκης	1ος έπηλυσ	1925	μπαντζανάκης	γιος 1ου έπηλυ
3	2	μπαντζανάκης	2ος έπηλυσ	1930	μπαντζανάκης	2ος έπηλυσ
4	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1931	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
5	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1935	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
6	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1936	μπαντζανάκης	2ος σώγαμπρος
6	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1940	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
7	4	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1942	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
8	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1946	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
9	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1948	μπαντζανάκης	3ος σώγαμπρος
10	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1948	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
11	2	μπαντζανάκης	2ος έπηλυσ	1949	μπαντζανάκης	3ος έπηλυσ
12	3	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1949	μπαντζανάκης	3ος σώγαμπρος

13	2	μπαντζανάκης	γιος 1ου έπηλυ	1955	μπαντζανάκης	γιος 1ου έπηλυ
31						

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνειίκων. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.17

Εξαδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπατζανάκηδες): Δουνείικα (1920-1950)

α/α συγγ.	αρ.συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	μπαντζανάκης	2ος έπηλυς	1930	μπαντζανάκης	1ος έπηλυς
2	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1933	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
3	2	συγγενής	2ος έπηλυς	1936	συγγενής	γιος παλαιού κατοίκου
6						

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνειίκων. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.18

Συγγένειες εξ' αγχιστείας: Δουνείικα (1920-1950)

Τύπος συγγένειας	Αρ. γάμων	Συγγενείς	Αναλογία(%)
Γαμπρός-Σόι νύφης	34	91	71.1
Μπατζανάκηδες	13	31	24.2
Ξαδελφομπατζανάκηδες	3	6	4.7
Σύνολο	50	128	100.0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνειίκων. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Με τους γάμους αυτούς συγγενεύουν 128 κάτοικοι του οικισμού. Από αυτούς οι 16 είναι πεθεροί και οι 69 κουνιάδοι. Συγκρίνοντας τα ποσοστά μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης γενιάς, συμπεραίνουμε ότι η αυξητική τάση τέλεσης εσωτερικών γάμων στον οικισμό οδηγεί στη διεύρυνση των εξ αγχιστείας συγγενικών δικτύων μεταξύ των κατοίκων.

Πίνακας 7.19
Οι γαμικοί συνδυασμοί των πληθυσμιακών κατηγοριών και οι συχνότητές τους.
Δουνείκα (1920-1950)

Συνδυασμοί πληθυσμιακών κατηγοριών γαμπρός:	πεθερός/κουριάδος:	Συχνότητες γάμων (και συγγενειών)
παλαιός κάτοικος	παλαιός κάτοικος	20
παλαιός κάτοικος	1 ^{ος} έπηλυσ	6
2ος σώγαμπρος	παλαιός κάτοικος	4
2ος έπηλυσ	2 ^{ος} έπηλυσ	1
2ος σώγαμπρος	2 ^{ος} σώγαμπρος	1
2ος σώγαμπρος	1 ^{ος} έπηλυσ	1
γιος 1ου έπηλυ	1 ^{ος} έπηλυσ	1
γιος 1ου έπηλυ	2 ^{ος} έπηλυσ	1
Σύνολο		35

Πηγή: Πίνακας 7.15

Πίνακας 7.20
Αθροιστικός πίνακας των γαμικών συνδυασμών

Πληθυσμιακές κατηγορίες	παλαιός κάτοικος	έπηλυσ	σώγαμπρος	σύ νολο
παλαιός κάτοικος	20	-	4	24
έπηλυσ	6	3	1	10
σώγαμπρος	-	-	1	1
σύνολο	26	3	6	35

Πηγή: πίνακας 7.19

Οι γάμοι και οι συγγένειες μεταξύ παλαιών κατοίκων είναι αριθμητικά περισσότεροι σε σύγκριση με τους υπόλοιπους συνδυασμούς. Όπως και στην προηγούμενη γενιά, επαναλαμβάνεται η προτίμηση των παλαιών κατοίκων να επιλέξουν σύζυγο από την πληθυσμιακή κατηγορία στην οποία ανήκουν. Από τους 35 γάμους, οι 20 γίνονται μεταξύ απογόνων παλαιών οικογενειών του οικισμού (57%).

Στη συνέχεια σε μικρότερο ποσοστό,³² νεαροί άνδρες γόννοι των παλαιών οικογενειών, παντρεύονται με κόρες επήλυδων δεύτερης γενιάς. Με τους

³² Διευκρινίζουμε ότι οι αριθμοί και τα ποσοστά που αφορούν τη δεύτερη γενιά, είναι αυτά που προέκυψαν από την ανάλυση του δημοτολογίου το οποίο είχε ορισμένα κενά στα στοιχεία των πατρικών οικογενειών των νυφών των δεύτερων σώγαμπρων. Συνολικά καταγράφονται 18 δεύτεροι σώγαμπροι που ήρθαν στον οικισμό λόγω του γάμου τους με ντόπιες συζύγους. Όμως, πουθενά στο δημοτολόγιο δεν υπάρχουν πληροφορίες για πολλές από τις πατρικές οικογένειες αυτών των νυφών, αν και λογικά είναι κάτοικοι του οικισμού. Η ελλιπής καταγραφή δυσχεραίνει την αποτύπωση των συγγενειών μεταξύ των οικογενειών αφού

υπόλοιπους γάμους δημιουργούνται διάφορες συγγένειες μεταξύ των πληθυσμιακών κατηγοριών. Καταλαβαίνουμε ότι οι όποιες κοινωνικές οικονομικές οριοθετήσεις αν και υπαρκτές δεν είναι αυστηρές, τουλάχιστον σε όλες τις περιπτώσεις.

Γενικά μπορούμε να διακρίνουμε τρεις τάσεις: α. την διαχρονικά κυρίαρχη ενδογαμικότητα και συγγενοποίηση στο εσωτερικό της πληθυσμιακής κατηγορίας των παλαιών κατοίκων, β. τη μικρότερη σε ένταση γαμική συνεργασία μεταξύ παλαιού και νέου πληθυσμού και γ. την αριθμητικά ασθενέστερη αλλά ενδεικτική γαμική συνεργασία και συγγενοποίηση του νεότερου πληθυσμού, δηλαδή των επήλυδων και των σώγαμπρων.³³

Μεταξύ «μπαντζανάκηδων», καταγράφονται 14 συγγενικές σχέσεις της δεύτερης και της τρίτης γενιάς και αφορούν 31 άνδρες.³⁴ Η συγγενοποίηση ανδρών μέσω των γάμων τους με αδελφές, είναι μάλλον χαμηλής έντασης λόγω της αποχώρησης σημαντικού αριθμού νυφών μετά το γάμο τους. Όπως είναι αναμενόμενο, και σε αυτό τον τύπο συγγενών, κυριαρχούν οι εσωτερικές συγγένειες μεταξύ παλαιών κατοίκων (50%).

κάποιες από αυτές δεν μπορεί να εντοπισθούν. Κάποιοι σώγαμπροι έχουν παντρευτεί νύφες που ενώ η γέννησή τους σημειώνεται στα Δουνέϊκα, το πατρικό τους επίθετο δεν περιέχεται καν στις καταγραφές του δημοτολογίου. Υπάρχουν και νύφες που τα επίθετά τους ανήκουν μεν σε γνωστά σόγια του οικισμού, αλλά τα ειδικότερα στοιχεία των πατρικών τους οικογενειών (πατρώνυμα, μητρώνυμα κ.λ.π.) δεν καταγράφονται.

³³ Ο ROBIN F., ό.π., σ. 18, αναφέρει ότι κάποιοι ανθρωπολόγοι, όπως ο Robert Graves και η Mary Renault, οπαδοί της εξέλιξης, απέτυχαν να αντιληφθούν ότι τα συστήματα συγγένειας δεν υπόκεινται στη μαζική εξέλιξη με τον τρόπο που συμβαίνει για παράδειγμα στην τεχνολογία. Τα συστήματα συγγένειας, σε αντίθεση με τις τεχνολογικές ανακαλύψεις, δεν μπορεί να ταξινομηθούν ως καλύτερα ή χειρότερα, ανώτερα ή κατώτερα. Απλώς αντιπροσωπεύουν εναλλακτικούς τρόπους συνύπαρξης μικρών ομάδων. Επιπλέον τα συστήματα συγγένειας αλλάζουν και υπάρχουν κανονικότητες σ' αυτή τη διαδικασία.

³⁴ Διευκρινίζεται ότι τα ποσοστά κάθε ομάδας από την πρώτη, τη δεύτερη και την τρίτη γενιά δεν είναι συμπληρωματικά εφόσον πολλές φορές μετρούνται δύο ή τρεις φορές τα ίδια πρόσωπα, ανάλογα με το είδος της συγγένειας που τους χαρακτηρίζει. Ένας άνδρας δηλαδή, μπορεί να περιληφθεί σε ένα ποσοστό (με βάση το αριθμητικό σύνολο της γενιάς στην οποία ανήκει) ως γαμπρός και σε άλλο ποσοστό ως μπαντζανάκης. Μεγαλύτερη σημασία δεν δίνεται στην ακριβή μέτρηση των ατόμων αλλά στην παρουσία συγγενών σε κάθε γενιά.

Πίνακας 7.21
Γαμικοί συνδυασμοί μπατζανάκηδων: Δουνείικα (1920-1950)

Συνδυασμοί πληθυσμιακών κατηγοριών				Συχν/τες γάμων (συγγ/ών)
1ος μπατζανάκης:	2ος μπατζανάκης:	3ος μπατζανάκης:	4ος μπατζανάκης:	
Παλ. κάτοικος	παλ. κάτοικος			6
Παλ. κάτοικος	παλ. κάτοικος	παλ. κάτοικος	γιος παλ. κατοίκου	1
1 ^{ος} έπηλυς	γιος 1 ^{ου} έπηλυ			1
γιος 1 ^{ου} έπηλυ	γιος 1 ^{ου} έπηλυ			1
2 ^{ος} έπηλυς	2 ^{ος} έπηλυς			1
Παλ. κάτοικος	2 ^{ος} σώγαμπρος			1
Παλ. κάτοικος	3 ^{ος} σώγαμπρος			1
2 ^{ος} έπηλυς	3 ^{ος} έπηλυς			1
Παλ. κάτοικος	3 ^{ος} σώγαμπρος	3 ^{ος} σώγαμπρος		1
Σύνολο				14

Πηγή: πίνακας 7.16

Από τις άλλες περιπτώσεις, διαπιστώνεται όπως και προηγουμένως, ότι οι πληθυσμιακές κατηγορίες συνυπάρχουν και επικοινωνούν, αν και εντοπίζονται επιδιώξεις παραμονής και εισόδου στις χαλαρές οικονομικές και κοινωνικές ιεραρχήσεις.

Η τέλεση γάμων παρουσιάζει ύφεση στην πρώτη επταετία, από το 1924 έως το 1930, με 4 μόνο διάσπαρτους γάμους. Η πρώτη απότομη αύξηση σημειώνεται το 1931 με 4 γάμους ενώ η επόμενη 3ετία χαρακτηρίζεται από τη δεύτερη ύφεση αφού δεν καταγράφεται παρά μόνο ένας γάμος. Μια μικρή και ήπια πύκνωση γάμων (άρα και συγγενειών εξ αγχιστείας) εμφανίζεται στα έτη από το 1935 έως το 1938. Στο διάστημα αυτό τελούνται 6 γάμοι, ακολουθώντας μια ομοιόμορφη χρονική κατανομή. Στη σημαντική ιστορικά τριετία από το 1939 έως το 1941 δεν πραγματοποιείται κανένας γάμος, ίσως υπό το βάρος των πολεμικών γεγονότων. Γι' αυτό με τη λήξη του πολέμου και μεσούσης της κατοχής, τελούνται περισσότεροι γάμοι, αναπληρώνοντας τα κενά των προηγούμενων ετών. Οι 5 γάμοι κατά το 1942 αποτελούν το 14,3% του συνόλου των 35 γάμων και βρίσκονται στο κορυφαίο σημείο της ακανόνιστης κατανομής. Ακολουθεί μία συνεχής σύναψη γάμων στα επόμενα χρόνια από το 1944 έως το 1951.

γ. Δίκτυα τρίτης γενιάς (1950-1980). Οι συγγένειες εξ αγχιστείας της τρίτης γενιάς (1950-1980) καταγράφονται σε τρεις πίνακες γαμπρών, κουνιάδων, πεθερών και μπατζανάκηδων. Είναι η πιο πρόσφατη γενιά που καταλήγει στη

σύγχρονη εποχή. Σε σύγκριση με τις παλαιότερες, είναι η πολυπληθέστερη και γι' αυτό περιέχει μεγαλύτερο αριθμό συγγενειών. Στους πίνακες περιλαμβάνονται 76 συγγένειες μεταξύ γαμπρών τρίτης γενιάς από τη μία πλευρά και πεθερών ή κουνιάδων και μπαντζανάκηδων από την άλλη. Εξαρχής λοιπόν διαπιστώνεται μία νέα αύξηση του αριθμού συγγενειών οφειλόμενη στην ενδογαμικότητα μεταξύ των κατοίκων.

Πίνακας 7.22

Συγγένειες εξ' αγχιστείας: Δουνείικα (1950-1980)

Τύπος συγγένειας	Αρ. γάμων	Συγγενείς	Αναλογία(%)
Γαμπρός-Σοί νύφης	66	137	86.7
Μπατζανάκηδες	7	15	9.5
Εξαδελφομπατζανάκηδες	3	6	3.8
Σύνολο	76	158	100.0

Πηγή: Πίνακες 7.23, 7.24, 7.25

Η επόμενη πινακοθέτηση των διαθέσιμων τεκμηρίων αναφέρεται σε 66 συγγένειες στις οποίες συνδέονται 137 άνθρωποι. Στο πρώτο μέρος του πίνακα καταγράφονται 66 γαμπροί τρίτης γενιάς που τέλεσαν τους γάμους τους με νύφες του οικισμού από το 1950 έως το 1991. Με τους γάμους αυτούς συνδέθηκαν συγγενικά τα 71 άτομα του δεύτερου μέρους του πίνακα που διακρίνονται σε πεθερούς και κουνιάδους.

Πίνακας 7.23

Ο γαμπρός και η οικογένεια της νύφης: Δουνείικα (1950-1980)

α/α συγγ.	Αρ. συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	Έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1950	πεθερός	γιος 1ου έπηλυ
2	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1952	πεθερός	1ος έπηλυσ
3	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1952	πεθερός	1ος σώγαμπρος
4	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1953	πεθερός	2ος έπηλυσ
5	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1953	πεθερός	παλαιός κάτοικος
6	3	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1953	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
					»	»
7	2	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1953	πεθερός	1ος έπηλυσ
8	3	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1954	κουνιάδος	2ος έπηλυσ
					»	»
9	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1954	πεθερός	παλαιός κάτοικος
10	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1954	πεθερός	παλαιός κάτοικος
11	2	γαμπρός	γιος 1ου σώγαμπρου	1955	πεθερός	1ος έπηλυσ
12	2	γαμπρός	2ος έπηλυσ	1955	πεθερός	2ος έπηλυσ
13	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1956	πεθερός	1ος έπηλυσ
14	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1956	πεθερός	παλαιός κάτοικος

15	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1956	πεθερός	παλαιός κάτοικος
16	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1957	κουινιάδος	3ος έπηλυσ
17	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1957	πεθερός	2ος έπηλυσ
18	2	γαμπρός	3ος έπηλυσ	1958	κουινιάδος	3ος έπηλυσ
19	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1958	πεθερός	παλαιός κάτοικος
20	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1959	πεθερός	1ος έπηλυσ
21	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1960	πεθερός	παλαιός κάτοικος
22	2	γαμπρός	γιος 2ου σώγαμπρου	1960	πεθερός	2ος σώγαμπρος
23	2	γαμπρός	3ος έπηλυσ	1961	πεθερός	2ος έπηλυσ
24	2	γαμπρός	2ος έπηλυσ	1961	κουινιάδος	3ος έπηλυσ
25	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1961	πεθερός	2ος σώγαμπρος
26	3	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1962	πεθερός	1ος έπηλυσ
					πεθερός	παλαιός κάτοικος
27	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1963	πεθερός	2ος έπηλυσ
28	2	γαμπρός	3ος έπηλυσ	1963	πεθερός	2ος έπηλυσ
29	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1963	πεθερός	1ος έπηλυσ
30	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1963	πεθερός	παλαιός κάτοικος
31	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1964	πεθερός	παλαιός κάτοικος
32	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1964	πεθερός	παλαιός κάτοικος
33	2	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1966	πεθερός	2ος έπηλυσ
34	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1966	πεθερός	παλαιός κάτοικος
35	2	γαμπρός	3ος έπηλυσ	1969	πεθερός	2ος έπηλυσ
36	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1969	πεθερός	3ος έπηλυσ
37	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1970	πεθερός	γιος 1ου σώγαμπρου
38	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1971	πεθερός	2ος έπηλυσ
39	2	γαμπρός	3ος έπηλυσ	1972	κουινιάδος	3ος έπηλυσ
40	2	γαμπρός	γιος 2ου σώγαμπρου	1972	πεθερός	3ος έπηλυσ
41	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1973	πεθερός	γιος παλαιού κατοίκου
42	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1973	πεθερός	παλαιός κάτοικος
43	2	γαμπρός	εγγονός παλαιού κατοίκου	1973	πεθερός	γιος 1ου έπηλυ
44	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1974	πεθερός	2ος σώγαμπρος
45	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1975	πεθερός	2ος σώγαμπρος
46	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1976	πεθερός	2ος έπηλυσ
47	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1977	πεθερός	3ος σώγαμπρος
48	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1978	πεθερός	3ος σώγαμπρος
49	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1978	πεθερός	γιος παλαιού κατοίκου
50	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1978	πεθερός	παλαιός κάτοικος
51	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1978	πεθερός	2ος έπηλυσ
52	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1979	πεθερός	1ος έπηλυσ
53	2	γαμπρός	εγγονός 2ου έπηλυ	1979	πεθερός	γιος 1ου έπηλυ
54	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1980	πεθερός	γιος 1ου έπηλυ
55	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1980	πεθερός	2ος σώγαμπρος
56	2	γαμπρός	εγγονός παλαιού κατοίκου	1983	πεθερός	γιος παλαιού κατοίκου
57	4	γαμπρός	γιος 3ου έπηλυ	1983	πεθερός	3ος έπηλυσ
					κουινιάδος	γιος 3ου έπηλυ
					»	»
58	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1984	πεθερός	γιος 2ου σώγαμπρου
59	2	γαμπρός	εγγονός 1ου έπηλυ	1985	πεθερός	2ος έπηλυσ
60	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1986	πεθερός	2ος έπηλυσ
61	2	γαμπρός	εγγονός παλαιού κατοίκου	1987	πεθερός	παλαιός κάτοικος
62	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1988	πεθερός	γιος παλαιού κατοίκου
63	2	γαμπρός	εγγονός παλαιού κατοίκου	1988	πεθερός	γιος 1ου έπηλυ
64	2	γαμπρός	εγγονός 1ου έπηλυ	1989	πεθερός	γιος παλαιού κατοίκου

65	2	γαμπρός	εγγονός 1ου έπηλυ	1990	πεθερός	3ος έπηλυς
66	2	γαμπρός	εγγονός 1ου έπηλυ	1991	πεθερός	3ος έπηλυς
	137					

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.24

Αδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπατζανάκηδες): Δουνεϊκά (1950-1980)

α/α συγγ.	αρ.συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	μπαντζανάκης	3ος έπηλυς	1958	μπαντζανάκης	3ος έπηλυς
2	3	μπαντζανάκης	3ος σώγαμπρος	1971	μπαντζανάκης	3ος σώγαμπρος
3	2	μπαντζανάκης	γιος 2ου σώγαμπρου	1972	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
4	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1977	μπαντζανάκης	γιος 3ου σώγαμπρου
5	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1980	μπαντζανάκης	γιος 2ου σώγαμπρου
6	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1985	μπαντζανάκης	γιος 2ου σώγαμπρου
7	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1988	μπαντζανάκης	εγγονός παλαιού κατοίκου
	15					

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.25

Εξαδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπατζανάκηδες): Δουνεϊκά (1950-1980)

α/α συγγ.	αρ.συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1971	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ
2	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1989	μπαντζανάκης	εγγονός παλαιού κατοίκου
3	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1985	μπαντζανάκης	εγγονός παλαιού κατοίκου
	6					

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Οι συνδυασμοί που συναντήσαμε με μεγαλύτερη συχνότητα στις προηγούμενες γενιές, περιορίζονται και αντικαθίστανται από ένα πλήθος συνδυασμών μεταξύ των πληθυσμιακών κατηγοριών και των απογόνων τους γιών και εγγονών.

Πίνακας 7.26
Γαμικοί συνδυασμοί κατά πληθυσμιακή κατηγορία

Πληθυσμιακές κατηγορίες	Παλιός κάτοικος	Έπηλυσ	Σώγαμπρος	Σύνολο
Παλιός κάτοικος	11	5	5	21
Έπηλυσ	7	17	12	36
Σώγαμπρος	4	2	4	10
Σύνολο	22	24	21	67

Πηγή: Πίνακας 7.23

Στον πίνακα εγγράψαμε συγγένειες που δημιουργήθηκαν από τους απογόνους των παλαιών κατοίκων, των επήλυδων και των σώγαμπρων. Αν και κάποιοι συνδυασμοί παρουσιάζουν μεγαλύτερη συχνότητα, προκύπτει μια σαφής τάση ενοποίησης του πληθυσμού των Δουνεικών στην πρόσφατη περίοδο 1950-1980. Πράγμα που σημαίνει ότι στις χωρικές κοινωνίες η όποια εσωτερική οικονομική διαβάθμιση (εύπορος, άπορος, μέτριος) ή άλλες διακρίσεις κοινωνικού χαρακτήρα (παλιός κάτοικος, σώγαμπρος ή έπηλυσ) δεν είναι αυστηρές. Για την ακρίβεια τείνουν να περιθωριοποιούνται όταν οι οικογένειες των επήλυδων ή των σώγαμπρων παραμένουν στον οικισμό σε μία διάρκεια δύο ή τριών γενεών οπότε χάνουν την ταυτότητα του ξένου ή του μετακινούμενου.

Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν και πάλι οι γάμοι στο εσωτερικό των πληθυσμιακών κατηγοριών. Μεταξύ παλαιών κατοίκων (11 γάμοι ή 16,4%), μεταξύ επήλυδων (17 γάμοι ή 25,4%) αλλά και μεταξύ αυτών των δύο κατηγοριών (12 γάμοι ή 17,9%), γεγονός που δηλώνει ότι συνεχίζεται η αναπαραγωγή συγγενειών στο εσωτερικό κάθε πληθυσμιακής κατηγορίας. Παράλληλα όμως καταγράφεται και ένας σημαντικός αριθμός γάμων που συνδέει τις πληθυσμιακές κατηγορίες μεταξύ τους.

Στη βάση μίας ποσοτικοποιημένης προσέγγισης των σχέσεων προκύπτει πως ορισμένες πληθυσμιακές κατηγορίες δημιουργούν μεταξύ τους οριοθετήσεις με σκοπό να αποκλείσουν ή να περιορίσουν την εξ' αχιστείας παρουσία των υπολοίπων στο εσωτερικό τους. Μπορούν να τεθούν ερωτήματα σχετικά με τον χαρακτήρα των οριοθετήσεων αυτών. Αν δηλαδή έχουν

περιεχόμενο οικονομικό, δημογραφικό, ή τήρησης των κυρίαρχων ηθικών κωδίκων. Και επιπλέον αν στη λογική της διαδοχής των γενεών οι στάσεις αυτές τείνουν είτε να περιορίζονται, είτε ανάλογα με την διατήρηση και ισχύ των κριτηρίων να εναλλάσσονται οι οριοθετήσεις και οι μηχανισμοί εισόδου ή εξόδου που συστείνουν.

Το σύνολο των 67 συγγενειών εξ αγχιστείας τρίτης γενιάς (Πίνακας 7.27), ισοκατανέμεται σε 32 περιπτώσεις (ποσοστό 48%) εσωτερικών συγγενειών δηλαδή μέσα στην ίδια πληθυσμιακή κατηγορία (11 στους παλαιούς κατοίκους, 17 στους επήλυδες και 4 στους σώγαμπρους) και σε 35 περιπτώσεις (ποσοστό 52%) αναμείξεων μεταξύ των τριών πληθυσμιακών κατηγοριών.

Πίνακας 7.27
Γαμικοί συνδυασμοί μπατζανάκηδων: Δουνεϊκά (1950-1980)

Συνδυασμοί πληθυσμιακών κατηγοριών			Συχνότητες γάμων (συγγενειών)
1ος μπατζανάκης:	2ος μπατζανάκης:	3ος μπατζανάκης	
γιος παλ. κατοίκου	εγγονός παλ. κατοίκου		3
γιος παλ. κατοίκου	γιος 2 ^{ου} σώγαμπρου		2
γιος παλ. κατοίκου	γιος 2 ^{ου} έπηλυ		1
γιος παλ. κατοίκου	γιος 3 ^{ου} σώγαμπρου		1
γιος 2 ^{ου} σώγαμπρου	γιος παλ. κατοίκου		1
3 ^{ος} έπηλυσ	3 ^{ος} έπηλυσ		1
3 ^{ος} σώγαμπρος	3 ^{ος} σώγαμπρος	3 ^{ος} σώγαμπρος	1
Σύνολο			10

Πηγή: Πίνακας 7.24, 7.25

Πίνακας 7.28
Οι γεωγραφικές καταγωγές των συγγενών εξ αγχιστείας και για τις τρεις γενιές των κατοίκων των Δουνεϊκών (19^{ος}-20^{ος} αι.)

έτος	πρώτη γενιά	έτος	δεύτερη γενιά	έτος	τρίτη γενιά
	γαμπροί - κουνιάδοι		γαμπροί - πεθεροί/κουνιάδοι		γαμπροί - πεθεροί/κουνιάδοι
1905	Λευκάδα - Δουνεϊκά	1924	Δουνεϊκά - Δουνεϊκά	1950	Σκουροχώρι-Αγρίδι
1906	Αγρίδι(Γορτυνία)-Βυτινείκα	1927	Κεφαλονιά(Επτάν)-Δουνεϊκά	1952	Καρδιακαύτι-Αγρίδι
1908	Βυτίνα(Γορτυνία)-Δουνεϊκά	1930	Δουνεϊκά - Δουνεϊκά	1952	Αίγιο-Λευκάδα
1910	Δουνεϊκά - Δουνεϊκά	1931	Δουνεϊκά-Μαγούλ/να(Γορτ)	1953	Δουνεϊκά-Πριόλιθος
1910	Δουνεϊκά - Δουνεϊκά	1931	Δουνεϊκά - Δουνεϊκά	1953	Δουνεϊκά-Δουνεϊκά
1911	Αγρίδι(Γορτυνία)-Δουνεϊκά	1931	Δουνεϊκά - Δουνεϊκά	1953	Κεφαλονιά-Δουνεϊκά
1913	Δουνεϊκά - Δουνεϊκά	1931	Δουνεϊκά - Δουνεϊκά	1953	Σκούπι-Τρίπολη
1916	Ζάκυνθος(Επτάν)-Δουνεϊκά	1931	Δουνεϊκά - Δουνεϊκά	1954	Μυρώνεια-Αμαλιάδα
1918	Αγρίδι (Γορτυνία) -		Δουνεϊκά	1954	Αμαλιάδα-

	Δουνείκα	1933	Βυτίνα(Γορτυνία)		Δουνείκα
1919	Δουνείκα - Βυτίνα(Γορτ)	- 1935	Δουνείκα - Δουνείκα	1954	Δουνείκα- Δουνείκα
1920	Δουνείκα - Δουνείκα	1936	Δουνείκα - Δουνείκα	1955	Ζάκυνθος- Σκου.χώρι
1920	Ήλις(πεδιάδα) Δουνείκα	- 1936	Δουνείκα - Δουνείκα	1955	Πύργος-Σαβάλια
1921	Βυτίνα(Γορτυνία) Δουνείκα	- 1937	Δουνείκα - Βυτίνα(Γορτ)	1956	Δουνείκα-Αγρίδι
1922	Δουνείκα - Δουνείκα	1937	Αγρίδι(Γορτυνία)- Δουνείκα	1956	Σαβάλια-Δουνείκα
1922	Δουνείκα - Δουνείκα	1938	Λαντζόι(πεδ)- Κόμη(Γορτ)	1956	Ζάκυνθος- Δουνείκα
1923	Δουνείκα - Δουνείκα	1942	Δουνείκα - Δουνείκα	1957	Λαμπεία-Πύργος
	μπαντζανάκηδες	1942	Δουνείκα - Αγρίδι(Γορτυνία)	1957	Αμαλιάδα-Έλατο
1920	Δουνείκα - Δουνείκα	1942	Δουνείκα - Δουνείκα	1958	Τσίπιανα-Αγ. Κυρ/κή
1924	Ζάκυνθος(Επτάν) Δουνείκα	- 1942	Αγάλι(Μαντ) - Δουνείκα	1958	Δουνείκα- Δουνείκα
1930	Ήλις(πεδιάδα)-Αγρίδι (Γορτ)	1942	Δουνείκα - Δουνείκα	1959	Σκουροχώρι- Αγρίδι
1931	Δουνείκα - Δουνείκα	1944	Δουνείκα - Δουνείκα	1960	Πάτρα-Δουνείκα
		1944	Δουνείκα - Δουνείκα	1960	Πύργος-Κατάκολο
		1945	Δουνείκα - Δουνείκα	1961	Μυρώνεια-Αρήνη
		1945	Αμπελόκαμπος-Στρέφι	1961	Βουλιαγμένη- Λαμπεία
		1946	Δουνείκα - Δουνείκα	1961	Άρτα-Κεφαλονιά
		1946	Δουνείκα - Αγρίδι(Γορτ)	1962	Αγρίδι-Αγρίδι
		1946	Δουνείκα - Δουνείκα	1963	Δουνείκα-Δούκα
		1946	Πάτρα(Αχαΐα)- Βυτίνα(Γορτ)	1963	Πύργος-Σαλμώνη
		1947	Αγρίδι(Γορτ.)- Αγάλι(Μαντ)	1963	Αγ. Κυριακή- Αγρίδι
		1948	Δουνείκα - Δουνείκα	1963	Καλύβια-Δουνείκα
		1948	Δουνείκα - Δουνείκα	1964	Αμαλιάδα- Δουνείκα
		1948	Σκλήβα(Πηνεία) Δουνείκα	1964	Δουνείκα- Δουνείκα
		1949	Δουνείκα - Αγρίδι (Γορτ)	1966	Γραντισέικα- Βαρθ/μύο
		1950	Δουνείκα - Δουνείκα	1966	Δουνείκα- Δουνείκα
		1951	Αγρίδι(Γορτ)- Κόμη(Γορτ)	1969	Βουλιαγμένη-Αυγή
			μπαντζανάκηδες	1969	Δουνείκα-Πεύκη
		1924	Δουνείκα - Δουνείκα	1970	Δουνείκα-Χώρες
		1934	Αγρίδι(Γορτυνία) - Αγρίδι	1971	Κολοκυθάς- Μιντ/γλι
		1937	Δουνείκα - Αγρίδι(Γορτυνία)	1972	Λαμπεία-Αγ. Κυριακή
		1940	Δουνείκα - Δουνείκα	1972	Πύργος-Πεύκη
		1941	Δρακοβούνι(Γορτ.)- Αγρίδι	1973	Σαλμώνη- Δουνείκα
		1942	Δουνείκα - Δουνείκα	1973	Δουνείκα- Δουνείκα
		1942	Δουνείκα - Δουνείκα	1973	Δουνείκα-

					Μυρώνεια
		1942 - 1950 - 1954	Δουν. - Δουν. - Δουν. - Δουν.	1974	Δουνείκα- Βαρθ/μό
		1952 - 1963	Δουνείκα-Καρδ/τι- Αγ.Κυρ.	1975	Λάρισα- Αμπελ/μπος
		1953	Δουνείκα - Δουνείκα	1976	Κορυφή- Μιντιλόγλι
		1955	Αγ.Κυριακή-Λαμπεία	1977	Δουνείκα-Άρτα
		1956	Δουνείκα - Δουνείκα	1978	Αγρίδι-Αμαλιάδα
		1956	Δουνείκα - Ζάκυνθος(Επτάν)	1978	Δουνείκα- Δουνείκα
		1959	Αγρίδι(Γορτυνία)- Τρίπολη	1978	Δουνείκα- Δουνείκα
			ξάδελφο-μπαντζανάκηδες	1978	Κορυφή- Μιντιλόγλι
		1937	Δουνείκα - Δουνείκα	1979	Γαστούνη-Αγρίδι
		1939	Αρήνη-Μυρώνεια	1979	Ολυμπία- Μυρώνεια
		1951	Δάφνη(Καλάβ)-Δουνείκα	1980	Δουνείκα-Τρίπολη
				1980	Δουνείκα- Καρδαμάς
				1983	Δουνείκα- Δουνείκα
				1983	Νεράϊδα- Βουλιαγμένη
				1984	Μυρτιά-Αμαλιάδα
				1985	Τρίπολη-Μυρτιά
				1986	Αιτωλ/νία-Κόμη
				1987	Δουνείκα- Δουνείκα
				1988	Δουνείκα- Δουνείκα
				1988	Δουνείκα-Σκούπι
				1989	Σκούπι-Δουνείκα
				1990	Σκούπι- Βουλιαγμένη
				1991	Σκούπι-Μυρώνεια

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνείκων. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνείκων. Περίοδος ανάλυσης 1880-1990. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

7.4 Τα εξ' αίματος δίκτυα στον Καρδαμά

α. Οι παλαιοί κάτοικοι. Ο Καρδαμάς είναι οικισμός ιδίου πληθυσμιακού μεγέθους με τα Δουνείκα, δημιουργημένος όμως αρκετά παλαιότερα. Στη διάρκεια των δημογραφικών ανακατατάξεων του ιθ' και του κ' αιώνα, όπως είδαμε στο

προηγούμενο μέρος, παρουσιάζει μεγαλύτερη καταγωγική συνοχή του μεταναστεύοντος πληθυσμού. Τα δίκτυα σύνδεσης και ανθρώπινης μετακίνησης έχουν μεγαλύτερη ισχύ και πληθυσμιακή ομοιογένεια. Για το λόγο αυτό η συγγενικότητα όπως τουλάχιστον μπορεί να διαπιστωθεί στο δημοτολόγιο, είναι ισχυρότερη συγκριτικά με τους άλλους οικισμούς.

Στον πίνακα των εξ αίματος συγγενειών του Καρδαμά, σημειώνονται αδέρφια και ξαδέλφια από τα πολυπληθέστερα σόγια των παλαιών κατοίκων. Όπως συνέβη και στα Δουνείικα, η καταγραφή τους δεν είναι εξαντλητική. Αποτελεί όμως σημαντική ένδειξη για το συγγενικό εκτόπισμα αυτής της πληθυσμιακής κατηγορίας. Καταμετρήθηκαν συνολικά 17 εξ αίματος συγγενείες πρώτης γενιάς σε πλάγια γραμμή, α' και β' βαθμού. Σε 9 καταγραφές περιλαμβάνονται στοιχεία μόνο για αδέρφια παλαιών κατοίκων, ενώ στις υπόλοιπες περιλαμβάνονται πιο διευρυμένα σύνολα αδελφών και εξαδελφών. Αν και οι αριθμοί είναι μικροί, τα συγγενικά δίκτυα της πρώτης γενιάς στον Καρδαμά εμπεριέχουν με μεγαλύτερη συχνότητα συγγενικές σχέσεις β' βαθμού συγκριτικά με τα Δουνείικα. Δηλαδή εξαδέλφια με ανάλογες οικογενειακές-συγγενικές προεκτάσεις που σχηματίζουν ευρύτερα δίκτυα στα οποία υπάγονται τα μέλη της τοπικής κοινωνίας.

Πίνακας 7.29
Αδέρφια και ξαδέλφια στην πρώτη γενιά των παλαιών κατοίκων: Καρδαμάς
(1900-1920)

α/α συγγ.	αρ. αδελφών	αρ. ξαδελφών	ονοματεπώνυμα αδελφών - ξαδελφών	όνομα πατέρα	όνομα μητέρας	έτος γέννησης	έτος γάμου	τόπος γέννησης		
1	2		Φ Α Φ Γ	Διονύσης »	Ζωή »	1864 1874	1911 1907	Καρδαμάς »		
2	1	6	Α Φ	Θεόδωρος		1870	1905	»		
	3		Α Θ Α Κ Α Α	Ανδρέας » »	Δήμητρα » »	1898 1900 1906	1924 1930 1932	» » »		
		2		Α Β Α Θ	Π »	Μ »	1901 1907	1929 1939	» »	
3		3	8	Χ Κ Χ Γ Χ Α	Ν » »	Α » Π	1871 1876 1883	1914 1905 1910	» » »	
	2				Χ Σ Χ Θ	Χ »	Β »	1891 1898	1915 1927	» »
				1		Χ Γ	Δ	Μ	1891	1920
	1		Χ Β	Δ	Β	1914	1935	»		
	1		Χ Π	Γ	Ε	1922	1950	»		
	4	2		Κ Ν Κ Γ	Α »	Κ »	1880 1881	1915 1928	» »	
5			2		Μ Δ Μ Δ	Ν »	Μ Ρ	1881 1894	1907 1931	» »
	6	2			Ε Γ	Σ	Θ	1882	1907	»

			ΕΚ	»	»	1897	1920	»
7	1	5	ΠΔ	Α	Φ	1882	1922	»
	2		ΠΘ	Γ	Φ	1897	1924	»
			ΠΑ	»	»	1914	1938	»
	1		ΠΝ	Β	Ε	1904	1934	»
1		ΠΣ	Δ	Γ	1910	1933	»	
8	2	5	ΑΓ	Γ	Μ	1884	1914	»
			ΑΓ	»	»	1890	1909	»
	3		ΑΓ	Π	Δ	1896	1921	»
			ΑΚ	»	»	1904	1922	»
			ΑΧ	»	»	1913	1941	»
9	2		ΖΔ	Β	Α	1886	1912	»
			ΖΓ	»	»	1890	1921	»
10	2		ΜΤ	Π	Π	1887	1918	»
			ΜΓ	»	»	1891	1922	»
11	3	10	ΓΚ	Γ	Γ	1887	1913	»
			ΓΑ	»	»	1890	1917	»
			ΓΘ	»	»	1895	1924	»
	3		ΓΛ	Γ	Γ	1904	1933	»
			ΓΠ	»	»	1905	1935	»
			ΓΑ	»	»	1910	1942	»
	2		ΓΒ	Ν	Κ	1923	1948	»
			ΓΑ	»	»	1929	1955	»
	2		ΓΕ	Κ	Α	1927	1959	»
			ΓΑ	»	»	1928	1955	»
12	2	4	ΓΔ	Σ	Μ	1889	1920	»
			ΓΠ	»	»	1897	1924	»
	2		ΓΓ	Α	Χ	1889	1922	»
			ΓΓ	»	»	1900	1933	»
13	4	6	ΡΘ	Γ	Μ	1891	1922	»
			ΡΠ	»	Π	1906	1924	»
			ΡΑ	»	»	1907	1933	»
			ΡΚ	»	»	1912	1936	»
	2		ΡΣ	Δ	Μ	1919	1949	»
			ΡΧ	»	»	1930	1957	»
14	2		ΜΓ	Π	Β	1900	1924	»
			ΜΝ	»	»	1903	1926	»
15	2		ΜΔ	Κ	Γ	1901	1940	»
			ΜΒ	»	»	1904	1946	»
16	1	4	ΠΓ	Γ	Ε	1904	1928	»
	3		ΠΧ	Κ	Μ	1905	1932	»
			ΠΓ	»	»	1907	1937	»
			ΠΘ	»	»	1912	1937	»
17	3		ΜΓ	Κ	Ε	1906	1934	»
			ΜΓ	»	»	1912	1946	»
			ΜΑ	»	»	1912	1944	»
	67	48						

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1900-1920. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.30
Συγγένειες με αδέρφια και εξαδέφια στη πρώτη γενιά παλαιών κατοίκων
(Καρδαμάς-Δουνέικα)

οικισμοί	αριθμός καταγραφών	αδέλφια	ξαδέλφια	% αδελφών	% εξαδελφών
Καρδαμάς	67	59	48	88	72
Δουνείικα	82	73	41	89	50

Πηγή: πίνακας 7.29

Τα συγγενικά δίκτυα στην πρώτη γενιά των παλαιών κατοίκων του Καρδαμά συγκροτούνται με μεγαλύτερη συχνότητα, σε δυάδες και τριάδες αδελφών και εξαδελφών. Στα Δουνείικα οι συγγένειες εξ αίματος είδαμε πως οργανώνονται κυρίως σε οικογενειακό επίπεδο δηλαδή μεταξύ των μελών της ίδιας οικογένειας ενώ στον Καρδαμά διευρύνονται σε επίπεδο σογιού δηλαδή μεταξύ αδελφών αλλά και εξαδέλφων.

β. Οι επήλυδες. Οι καταγραφόμενες συγγένειες μεταξύ των επήλυδων που εγκαταστάθηκαν στον Καρδαμά, είναι αριθμητικά διπλάσιες σε σύγκριση με τα Δουνείικα. Κυρίως αυτές που εντοπίζονται στην εποχή του μεσοπολέμου. Στον πίνακα 7.31 σημειώνονται 12 συγγενικά δίκτυα αδελφών και εξαδελφών. Αντιθέτως στους πίνακες των δεύτερων και τρίτων μετακινούμενων επήλυδων στα Δουνείικα, δεν καταγράφεται κανένα σόι εξαδέλφων παρά μόνο σύνολα αδελφών. Έτσι, στις συγγένειες των επήλυδων του Καρδαμά επαναλαμβάνεται η αναλογία που ίσχυσε και στις συγγένειες εξ αίματος των παλαιών κατοίκων, με σημαντική δηλαδή την παρουσία διευρυμένων σογιών αδελφών και εξαδέλφων.³⁵

³⁵ Παρόμοιες αναφορές στα οικογενειακά και ευρύτερα συγγενικά σχήματα βρίσκονται στο ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ε., *Τα παιδιά της σιωπής*, ό.π., σσ. 84-85.

Πίνακας 7.31

Αδέλφια και ξαδέλφια στην πρώτη γενιά των δευτέρων επήλυδων:
Καρδαμάς (1920-1950)

α/α συγγ.	αρ. αδελφών	αρ. ξαδελφών	ονοματεπώνυμο αδελφών και ξαδελφών	όνομα πατέρα	όνομα μητέρας	έτος γενν.	έτος γάμου	τόπος γέννησης
1	2	6	A Γ	Δ	Δ	1888	1920	Ρόϊδο
			A Δ	»	»	1891	1926	»
	2		A Δ	N	Γ	1906	1947	Τραγάκι
	2		A A	»	»	1912	1949	Πύργος
	2		A Γ	Π	Π	1909	1933	Καρδαμάς
			A Γ	»	»	1915	1943	»
2	2		A A	Γ	Π	1881	1922	Βάγλια
			A N	»	»	1891	1925	»
3	1	3	M N	Γ	Θ	1878	1922	Καλλιφώνιο
	2		M Θ	Σ	E	1913	1938	»
			M Θ	»	»	1918	1938	»
4	1	4	M Δ	K	A	1895	1927	Καλλιφώνιο
	1		M Σ	Θ	M	1900	1925	»
	2		M Θ	A	Σ	1899	1925	»
			M Γ	»	»	1909	1934	»
5	2		M Φ	N	Γ	1896	1928	Βροχίτσα
			M Δ	»	»	1905	1932	Πύργος
6	1	2	K Θ	K	Θ	1898	1924	Καλλιφώνιο
	1		K Π	Γ	A	1902	1926	»
7	3		Λ Δ	K	Π	1902	1929	Ασφάλακτος
			Λ K	»	»	1909	1942	»
			Λ Γ	»	»	1915	1945	»
8	2		Π Π	Δ	A	1902	1932	Αετοράχι
			Π Β	»	»	1913	1937	»
9	3	4	K Δ	K	K	1910	1933	Στρέφι
			K Α	»	»	1913	1948	»
			K Π	»	»	1920	1951	»
	1		K Θ	Γ	Γ	1936	1963	»
10	2		M Θ	Σ	E	1913	1938	Καλλιφώνιο
			M Θ	»	»	1918	1938	»
11	4		Π N	Π	B	1913	1948	Χαροκοπιό
			Π Γ	»	M	1923	1949	Καρδαμάς
			Π X	»	»	1927	1953	»
			Π A	»	»	1930	1958	»
12	1	2	K Θ	Δ	A	1914	1941	Ξηροκαρύταινα
	1		K K	A	Δ	1916	1939	»
	36	21						

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στα 12 συγγενικά δίκτυα, συγκεντρώνονται 36 συνολικά άνθρωποι οι οποίοι αναλογούν στο 45% των δεύτερων επήλυδων του Καρδαμά, ποσοστό που δείχνει ότι η συγγενικότητα του ερχόμενου πληθυσμού είναι ισχυρή, όταν στα Δουνείκα είναι μειωμένη στο 28%. Σε σύγκριση με τους παλαιούς κατοίκους του οικισμού, το ποσοστό των συγγενειών στους επήλυδες είναι μικρότερο. Και είναι φυσικό με βάση τη διαφορετική δημογραφική σύνθεση κάθε πληθυσμιακής κατηγορίας. Οι επήλυδες είναι μετακινούμενες και σε σημαντικό βαθμό διασπασμένες οικογένειες από άλλες περιοχές, με αποτέλεσμα τη μείωση της συγγενικότητας του πληθυσμού.

Ο Καρδαμάς εμφανίζει την ισχυρότερη τάση στη συγκέντρωση των οικισμών προέλευσης από τους οποίους κατάγονται οι επήλυδες συγγενείς. Από μία προσεκτική παρατήρηση της συγγενικότητας βλέπουμε ότι ο μεγαλύτερος αριθμός των μετακινούμενων συγγενών, συγκεντρώνεται κυρίως γύρω από κάποιους οικισμούς που δίνουν όχι μόνο οικιστική αλλά και συγγενική συνοχή στις μετακινήσεις. Δεν λείπουν βεβαίως και οι περιπτώσεις των διάσπαρτων καταγωγών. Οι οικισμοί προέλευσης βρίσκονται κυρίως στην περιφέρεια των Καλαβρύτων με συχνότερα επαναλαμβανόμενο οικισμό το Καλλιφώνιο. Μία ακολουθία συγγενών, σε ένα μεγάλο εύρος χρόνου και σε διαφορετικές στιγμές, μετακινείται και εγκαθίστανται στον Καρδαμά.³⁶ Διαπιστώνεται δηλαδή μία σταδιακή αύξηση των προσώπων στο εσωτερικό των σογιών, που ασφαλώς επεκτείνει και το πλέγμα των σχέσεων. Αδέλφια ή εξαδέλφια δεν μεταναστεύουν απαραίτητα την ίδια χρονική στιγμή. Η επιλογή της μετακίνησης πολλές φορές συνδέεται με την προϋπαρξη ενός συγγενικού δικτύου που ρυθμίζει την γεωγραφική κατεύθυνση της μετανάστευσης. Στη βάση αυτή προκύπτει ότι οι

---

³⁶ Από το Καλλιφώνιο έρχονται 11 συγγενείς δεύτεροι επήλυδες που εντάσσονται σε τέσσερα συγγενικά δίκτυα: στο πρώτο συγγενικό δίκτυο έρχεται ο πρώτος συγγενής το 1923 και ακολουθούν δύο αδέρφια του ίδιου σογιού στη διετία 1938-39. Την ίδια διετία έρχονται δύο ακόμα αδέρφια του τέταρτου συγγενικού δικτύου ενώ το 1923 έρχεται ένας ακόμα συγγενής από το τρίτο σόι και ακολουθεί ο ξάδερφός του το 1927. Την ίδια χρονιά έρχονται δύο ξαδέλφια από το δεύτερο σόι αφού έχει προηγηθεί το 1925 ο ένας τους ξάδερφος και ακολουθεί το 1934 ο αδελφός του.

μετακινήσεις των ανθρώπων έχουν κατά κύριο λόγο συγγενικό χαρακτήρα, ανεξαρτήτως των κοινωνικών ή οικονομικών συνθηκών που τις προκαλούν.³⁷

Η συγγενικότητα όμως μειώνεται στους τρίτους επήλυδες κατά τη μεταπολεμική δηλαδή περίοδο. Στον αντίστοιχο πίνακα περιλαμβάνονται μόνο 4 συγγενικά δίκτυα 11 ατόμων που αντιπροσωπεύουν το 31,4% του συνόλου των 35 επήλυδων που εγκαθίστανται στον Καρδαμά μετά το 1950. Παρόλα αυτά η συγγενικότητα και σ' αυτή την γενιά είναι η διπλάσια από την αντίστοιχη των Δουνεϊκών, γεγονός που διαφοροποιεί τους δύο οικισμούς ως προς την πυκνότητα των κόμβων, των δεσμών και των δικτύων που συνέχουν τους πληθυσμούς τους.

Πίνακας 7.32
Αδέλφια και ξαδέλφια μεταξύ των δεύτερων επήλυδων:
Καρδαμάς (1950-1980)

α/α συγγ.	αφ. αδελφών	αφ. ξαδελφών	ονοματεπώνυμα αδελφών και ξαδελφών	όνομα πατέρα	όνομα μητέρας	έτος γεν.	έτος γάμου	τόπος γέννησης
1	1	5	Θ Κ	Μ	Μ	1917	1945	Αγ. Κυριακή
	2		Θ Γ	Κ	Β	1918	;	»
			Θ Θ	»	»	1924		1958
2			Θ Γ	Κ	Κ	1920	1948	»
			Θ Ν	»	»	1924	1953	»
2	2		Β Ν	Λ	Χ	1924	;	Βασιλικό
			Β Γ	»	»	1930		1956
3	2		Β Σ	Χ	Α	1933	1957	Ζάκυνθος
			Β Γ	»	»	1941	1969	»
4	2		Λ Κ	Γ	Κ	1948	1974	Αμαλιάδα
			Λ Ν	»	»	1950	1980	»
11								

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αφ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

³⁷ Από την εποχή του μεσοπολέμου έως και τη δεκαετία του '50, μετακινούνται από τους πεδινούς οικισμούς προς τον Καρδαμά άνθρωποι από τρία σόγια. Αρχικά έρχονται με διαφορά τεσσάρων ετών, δύο αδέλφια από κοντινό πεδινό οικισμό. Στη συνέχεια από άλλον οικισμό, τρία ακόμα αδέλφια με χρονική διαφορά μεταξύ τους. Και ένα τρίτο σόι από τρία αδέλφια που έρχονται το 1941, το 1948 και το 1951 αντίστοιχα, αλλά και έναν ξάδελφό τους που ακολουθεί σχεδόν μια δεκαετία αργότερα. Καταγράφονται όμως και δεύτεροι επήλυδες καταγόμενοι από τη Ζάκυνθο, από την οποία προέρχεται και το μεγαλύτερο σόι επήλυδων του Καρδαμά (οι Α) και από τη Γορτυνία.

γ. Οι σώγαμπροι. Ο αριθμός των συγγενειών στην κατηγορία των σωγάμπρων του Καρδαμά βρίσκεται σε οριακό επίπεδο. Οι καταγραφές είναι ελάχιστες, είτε λόγω πραγματικής έλλειψης συγγενικών δεσμών είτε λόγω κενών στα δημοτολόγια τουλάχιστον στην αρχική περίοδο. Μπορούμε πάντως να διακρίνουμε δύο πράγματα: *πρώτον*, οι συγγενείς σώγαμπροι είναι στο διπλάσιο περισσότεροι από τους αντίστοιχους των Δουνείκων και *δεύτερον*, οι μετακινήσεις τους είναι προσαρμοσμένες στη λογική της συγγενικής ακολουθίας.³⁸

Ο πίνακας 7.33 που ακολουθεί περιλαμβάνει χαρακτηριστικές περιπτώσεις συγγενικών μετακινήσεων³⁹ στις τρεις μεταναστευτικές φάσεις στη διάρκεια ενός αιώνα.⁴⁰ Οι πρώτοι μετακινούμενοι σώγαμπροι εγκαθίσταται

³⁸ Η κοινή αναφορά των αδελφών που ήρθαν στον Καρδαμά ως σώγαμπροι μαζί με τους επήλυδες αδελφούς τους επιλέχθηκε ώστε να μην διασπασθεί η συγγενική τους ενότητα ως μέλη μετακινούμενων οικογενειών. Οι περιπτώσεις μάλιστα των αδελφών που βρίσκονται και στους δύο πίνακες, ανήκουν σε ευρύτερα συγγενικά συστήματα αδελφών και ξαδέλφων που ήρθαν στον Καρδαμά όχι απλώς ως μέλη της ίδιας οικογένειας αλλά και ως μέλη του ίδιου σογιού.

³⁹ Από τις οκτώ περιπτώσεις αδελφών του πίνακα, στις πέντε ο μεγαλύτερος αδελφός παντρεύεται με κάτοικο του Καρδαμά και έρχεται ως σώγαμπρος ενώ ο μικρότερος αδελφός του ακολουθεί λίγο αργότερα ως έπηλυς αφού η σύζυγός του κατάγεται επίσης από άλλο οικισμό. Αυτό συμβαίνει στο σόι των Α., των Α., των Θ. και των Λ. Στις άλλες τρεις περιπτώσεις (σόι Μ., Κ., και Λ.) πρώτος έρχεται με την σύζυγό του ο έπηλυς αδελφός και λίγα χρόνια αργότερα ακολουθεί η μετακίνηση του μικρότερου αδελφού η οποία συνδυάζεται με τον γάμο του με σύζυγο από τον Καρδαμά.

⁴⁰ Από τα Καλάβρυτα μετακινήθηκε ένας σώγαμπρος το 1934, εννιά χρόνια μετά τον επήλυδα αδελφό του. Είναι τα αδέλφια Μ. που περιγράφηκαν ήδη στον πίνακα. Τρεις σώγαμπροι κατάγονται από την πεδιάδα. Σε μία περίπτωση ο πρώτος αδελφός έρχεται ως σώγαμπρος και 15 χρόνια αργότερα, τον ακολουθεί ο δεύτερος αδελφός του ως έπηλυς. Ο πρώτος αδελφός Θ. έρχεται σώγαμπρος στον Καρδαμά το 1958 ενώ το 1973 φθάνει ο δεύτερος αδελφός του. Την επόμενη χρονιά (1974) έρχεται σώγαμπρος ο μεγάλος αδελφός Λ. και το 1988 ακολουθεί ο δεύτερος αδελφός ως έπηλυς. Σε άλλη περίπτωση πεδινός σώγαμπρος έρχεται το 1951, μετά τα δύο αδέλφια του. Είναι τα αδέλφια Κ. που επίσης περιγράφηκαν. Από την Ζάκυνθο προς τον Καρδαμά μετακινούνται δύο σώγαμπροι, συγγενείς μεταξύ τους, ο πρώτος το 1920 και ο δεύτερος το 1947. Από την Πηνεία εγκαθίσταται ως σώγαμπρος το 1928 ο πρώτος αδελφός και ο δεύτερος ακολουθεί ως έπηλυς δύο χρόνια αργότερα. Ένας αδελφός από το Αγάλι Μαντινείας εγκαθίσταται ως έπηλυς το 1942 και αργότερα ακολουθούν τα αδέλφια του ως σώγαμπροι το 1950 και το 1954.

στον οικισμό στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και χρόνια αργότερα τον ακολουθούν τα νεότερα μέλη του ιδίου γενεαλογικού δένδρου και αυτονότητα του ιδίου συγγενικού δικτύου.⁴¹

Πίνακας 7.33

Μετακινούμενα αδέρφια και εξαδέλφια στον Καρδαμά (20^{ος} αιώνας)

Αδέρφια	Πιθανά εξαδέλφια	Πληθυσμιακή κατηγορία	Οικισμός καταγωγής	Περιφέρεια καταγωγής	Έτος προσ/σης	Χρονική διαφορά προσ/σης (έτη)	Παρατηρήσεις
1ος αδελφός 2ος αδελφός	1ος πιθανός συγγενής	2ος έπηλυς 2ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Καλλιφώνιο » »	Καλάβρυτα » »	1923 1938 1939	151	ατομική μετακίνηση σχεδόν ταυτόχρονη μετακίνηση δύο αδελφών
1ος αδελφός 2ος αδελφός	1ος ξάδελφος 2ος ξάδελφος	2ος έπηλυς 2ος έπηλυς 2ος έπηλυς 2ος σώγαμπρος	Καλλιφώνιο » » »	Καλάβρυτα » » »	1925 1927 1927 1934	207	ατομική μετακίνηση ταυτόχρονη μετακίνηση δύο ξαδελφών ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς τραβά τον δεύτερο ως σώγαμπρο
	1ος ξάδελφος 2ος ξάδελφος	2ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Καλλιφώνιο »	Καλάβρυτα »	1923 1927	4	ατομική μετακίνηση ατομική μετακίνηση
	1ος πιθανός συγγενής 2ος πιθανός συγγενής	1ος έπηλυς 3ος έπηλυς	Καλλιφώνιο »	Καλάβρυτα »	1907 1957	50	ατομική μετακίνηση ατομική μετακίνηση
				Καλάβρυτα	μέσος όρος	11,2 έτη	
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Βροχίτσα »	πεδιάδα »	1928 1932	4	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς τραβά τον δεύτερο επίσης ως έπηλυς
1ος αδελφός 2ος αδελφός 3ος αδελφός		2ος έπηλυς 2ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Ασφάλακτος » »	πεδιάδα » »	1939 1948 1953	9 5	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς τραβά σταδιακά τον δεύτερο και τον τρίτο επίσης ως επήλυδες
1ος αδελφός 2ος		2ος έπηλυς 2ος έπηλυς 2ος	Στρέφι » »	πεδιάδα » »	1941 1948 1951	7 3	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς τραβά σταδιακά τον δεύτερο επίσης ως

⁴¹ Από το Καλλιφώνιο έρχεται το 1907 ο Κ. Α. ως πρώτος έπηλυς και ακολουθεί το 1957 ο Κ. Θ. ως τρίτος έπηλυς. Το 1912 ξεκινά από την Βάχλια ο Α. Χ. ως πρώτος έπηλυς και το 1945 ο Α. Δ. βρίσκει σύζυγο από τον Καρδαμά. Το σόι Λ. εκτός από τα δύο αδέρφια -που συναντήσαμε στους πίνακες και ήρθαν ο πρώτος το 1974 ως σώγαμπρος και ο δεύτερος το 1988 ως έπηλυς- αριθμεί άλλο ένα γνωστό στην έρευνα μέλος, τον Λ. Ν. που ήρθε το 1922, πενήντα δύο χρόνια νωρίτερα, ως δεύτερος σώγαμπρος.

Κ. Λύγκας, Κοινωνικά Δίκτυα στον Αγροτικό Χώρο

αδελφός 3ος αδελφός	1ος ξάδελφος	σώγαμπρος 3ος έπηλυς	»	»	1963	12	έπηλυ, τον δεύτερο ως σώγαμπρο και τον ξάδελφό τους ως έπηλυ
1ος αδελφός 2ος αδελφός	1ος πιθανός συγγενής	2ος σώγαμπρος 3ος σώγαμπρος 3ος έπηλυς	Αμαλιάδα » »	πεδιάδα » »	1922 1974 1988	52 14	ο πρώτος πιθανός συγγενής ως σώγαμπρος τραβά με μεγάλη χρονική διαφορά δύο αδέλφια, πιθανούς συγγενείς του
1ος αδελφός 2ος αδελφός		3ος σώγαμπρος 3ος έπηλυς	Αμαλιάδα »	πεδιάδα »	1958 1973	15	ο πρώτος αδελφός ως σώγαμπρος τραβά τον δεύτερο ως έπηλυ
				ΠΕΔΙΑΔΑ	μέσος όρος	13,4 έτη	
	1ος πιθανός συγγενής 2ος πιθανός συγγενής	1ος έπηλυς 2ος σώγαμπρος	Βάχλια »	Γορτυνία »	1912 1945	 33	ο πρώτος πιθανός συγγενής ως έπηλυς τραβά με μεγάλη χρονική διάφορα τον δεύτερο πιθανό συγγενή ως σώγαμπρο
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Βάχλια »	Γορτυνία »	1922 1926	4	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς τραβά τον δεύτερο επίσης ως έπηλυ
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Αετοράχι »	Γορτυνία »	1934 1937	3	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς τραβά τον δεύτερο επίσης ως έπηλυ
	1ος ξάδελφος 2ος ξάδελφος	2ος έπηλυς 2ος έπηλυς	Ξηροκαρύτα ινα »	Γορτυνία »	1948 1951	3	ο πρώτος ξάδελφος ως έπηλυς τραβά τον δεύτερο επίσης ως έπηλυ
				ΓΟΡΤΥΝΙΑ	μέσος όρος	10,75 έτη	
1ος αδελφός 2ος αδελφός 3ος αδελφός		γιος 1ου έπηλυ » »	Τριανταφυλ λιά » »		1880 » »	0 0	κοινή οικογενειακή μετακίνηση της πατρικής οικογένειας των τριών αδελφών
1ος αδελφός 2ος αδελφός 3ος αδελφός 4ος αδελφός		γιος 1ου έπηλυ » » »	Χαροκοπιό » » »	Μεσσηνία » » »	1920 » » »	0 0 0	κοινή οικογενειακή μετακίνηση της πατρικής οικογένειας των τεσσάρων αδελφών
1ος αδελφός 2ος αδελφός		3ος έπηλυς 3ος έπηλυς	Βασιλικό »	Αχαΐα »	; 1956		
1ος αδελφός 2ος αδελφός 3ος αδελφός		2ος έπηλυς 2ος σώγαμπρος 3ος σώγαμπρος	Αγάλι » »	Μαντινεία » »	1942 1950 1954	12 4	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυς τραβά τον δεύτερο ως σώγαμπρο και τον τρίτο επίσης ως σώγαμπρο
				ΛΟΙΠΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	μέσος όρος	2,2 έτη	
1ος αδελφός 2ος αδελφός		1ος σώγαμπρος 2ος έπηλυς 2ος	Ρόϊδο » Τραγάκι »	Ζάκυνθος » » »	1920 1920 1947 1954	0 27 7	ταυτόχρονη μετακίνηση δύο αδελφών που τραβά με μεγάλη χρονική διαφορά δύο

1ος αδελφός 2ος αδελφός		σώγαμπρος 2ος έπηλυσ					αδέλφια,ξαδέλφια των προηγούμενων ως σώγαμπρο και επήλυδα
1ος αδελφός 2ος αδελφός		3ος έπηλυσ 3ος έπηλυσ	Ζάκυνθος »	Ζάκυνθος »	1957 1970	13	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυσ τραβά τον δεύτερο επίσης ως έπηλυ
				ΖΑΚΥΝΘΟΣ	μέσος όρος	11,75 έτη	
1ος αδελφός 2ος αδελφός 1ος αδελφός 2ος αδελφός	1ος ξάδελφος	3ος έπηλυσ 3ος έπηλυσ 3ος έπηλυσ 3ος έπηλυσ	Αγ.Κυριακή » » »	Δίβρη » » »	1955 1959 1963 1965	4 4 2 0	ο πρώτος αδελφός ως έπηλυσ τραβά αδέρφια και ξαδέλφια επίσης ως επήλυδες
				ΔΙΒΡΗ	μέσος όρος	2,5 έτη	
1ος αδελφός 2ος αδελφός		2ος σώγαμπρος 2ος έπηλυσ	Σιμόπουλο »	Πηνεία »	1928 1930	2	ο πρώτος αδελφός ως σώγαμπρος τραβά τον δεύτερο ως έπηλυ
				ΠΗΝΕΙΑ	μέσος όρος	2 έτη	
				ΣΥΝΟΛΟ	Μ.Ο.	8,8 έτη	

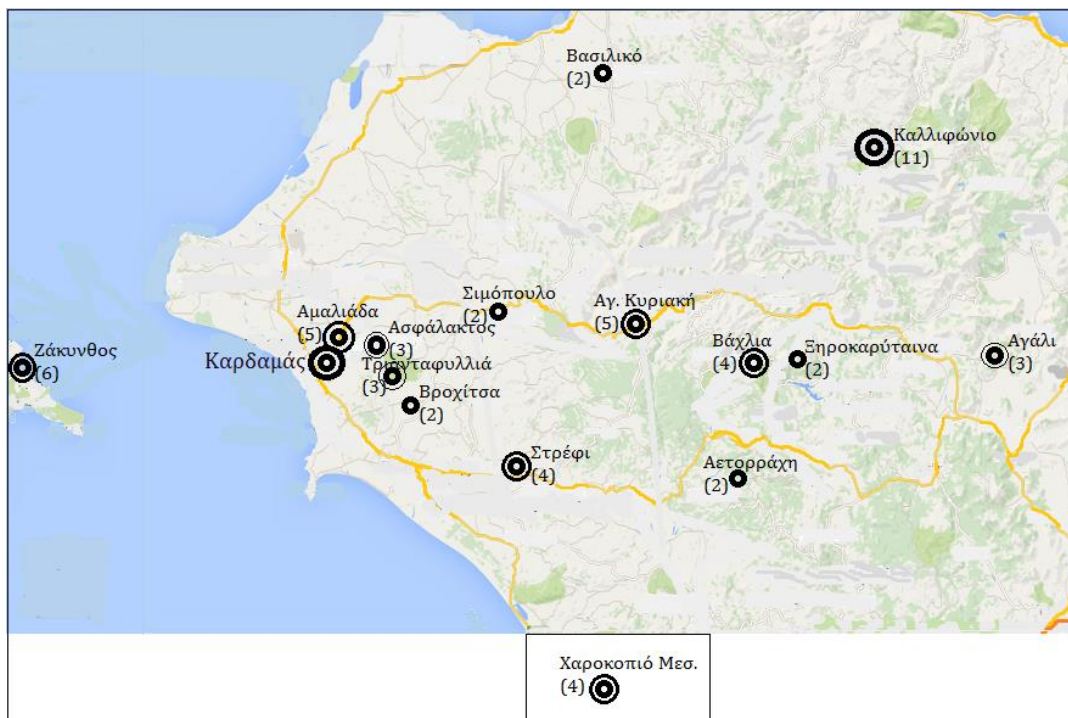
Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1900-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Καταγράφοντας σε ενιαίο πίνακα τους επήλυδες και τους σώγαμπρους, απαριθμούμε 64 ανθρώπους που εμπλέκονται σε εξ αίματος συγγένειες αδελφών ή εξαδελφών και εγκαταστάθηκαν στον Καρδαμά σ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Ο αριθμός αυτός το πιθανότερο, είναι μικρότερος του πραγματικού. Στηρίζεται όμως, σε στοιχεία του δημοτολογίου και αποτελεί βάση για τη διερεύνηση των συγγενειών μεταξύ των κατοίκων του Καρδαμά. Αντίστοιχα, για την ίδια χρονική περίοδο, αριθμήσαμε 39 συγγένειες επήλυδων και σώγαμπρων στα Δουνεϊκά, γεγονός που διαφοροποιεί στους δύο οικισμούς ως προς τη συγγενική σύνθεση του νεοφερμένου πληθυσμού και των δεσμών

που αναπτύσσονται στο εσωτερικό τους, όχι μόνο στην πρώτη τριακονταετία του 20^{ου} αιώνα, αλλά και στη συνέχειά του.⁴²

⁴² Σημαντικές είναι οι διαφοροποιήσεις ως προς τις αναλογίες συμμετοχής κάθε περιφέρειας στον πληθυσμό του ενός και του άλλου οικισμού. Όπως είδαμε, η κατανομή των καταγωγών των συγγενών των Δουνεϊκών εμφάνισε απότομες οξύνσεις και υφέσεις: οι γορτύνιοι συγγενείς κυριαρχούν με μεγάλη διαφορά από τους υπόλοιπους (ποσοστό 48,7%), οι συγγενείς από την πεδιάδα και τη Δίβρη πέφτουν απότομα στο 20% και 15% αντίστοιχα και ακολουθεί ένα ελάχιστο 5% για τους συγγενείς από τα Καλάβρυτα και την Πηνεία. Αντίθετα, οι συγγενείς που έρχονται στον Καρδαμά, εμφανίζουν μια ήπια κατανομή ή ακόμα και ισοκατανομή ως προς τις περιφέρειες καταγωγής τους. Το υψηλό ποσοστό των γορτύνιων συγγενών στα Δουνεϊκά (48,7%) στους συγγενείς του Καρδαμά μοιράζεται ανάμεσα στους επήλυδες από τα Καλάβρυτα και την πεδιάδα: δεκαπέντε αδέρφια και ξαδέλφια έρχονται από το Καλλιφώνιο Καλαβρύτων αντιπροσωπεύοντας το 23,4% των 64 συγγενών ενώ οι δεκατέσσερις συγγενείς από τους γύρω πεδινούς οικισμούς καλύπτουν το 21,9% του συνόλου αυτού. Τα Καλάβρυτα και η πεδιάδα, με την σχετική ισοκατανομή των ποσοστών τους, πρωταγωνιστούν στις καταγωγές των κατοίκων του Καρδαμά. Ακολουθούν, με μικρή διαφορά, οι δώδεκα συγγενείς από διάφορες περιοχές της Πελοποννήσου (ποσοστό 18,75%) που δεν ξετάζονται περισσότερο γιατί η παρουσία τους μπορεί να θεωρηθεί μάλλον τυχαία, εκτός από τους συγγενείς από το Αγάλι της Μαντινείας, οικισμό που διατηρεί σταθερή σχέση τροφοδοσίας πληθυσμού προς την πεδιάδα. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφονται τα τρία αδέρφια Β., απόγονοι πρώτων επήλυδων από την Τριανταφυλλιά· τα τέσσερα αδέρφια Π., δεύτεροι επήλυδες από το Χαροκοπιό Μεσσηνίας· τα δύο αδέρφια Β., τρίτοι επήλυδες από το Βασιλικό Αχαΐας και τα τρία αδέρφια Λ., δεύτεροι επήλυδες και σώγαμπροι που ήρθαν από το Αγάλι Μαντινείας. Μια ακόμα ισοκατανομή εμφανίζεται στα ποσοστά καταγωγής των συγγενών από την Γορτυνία και την Ζάκυνθο. Οκτώ άτομα έρχονται από οικισμούς της Γορτυνίας αντιπροσωπεύοντας το 12,5% του συνόλου των συγγενών και άλλα τόσα από την Ζάκυνθο με ίδιο ποσοστό. Η Δίβρη στέλνει μόλις πέντε συγγενείς (πολύ μικρό ποσοστό 7,8%) και η Πηνεία δύο αδέρφια (οριακό ποσοστό 3%). Όπως το Αγρίδι μονοπώλησε σχεδόν το ποσοστό των γορτύνιων συγγενών στα Δουνεϊκά, έτσι και στον Καρδαμά, το Καλλιφώνιο αποτελεί τον μοναδικό οικισμό καταγωγής των καλαβρυτινών συγγενών στη διάρκεια από το 1923 έως το 1957, όπως φαίνεται συνοπτικά από τον πίνακα. Αντίθετα, οι πεδινοί συγγενείς που καταφθάνουν στον Καρδαμά από το 1928 έως το 1973, προέρχονται από διαφορετικούς οικισμούς: τους γειτονικούς, Αμαλιάδα και Ασφάλακτο, την κοντινή Βροχίτσα και τον πιο μακρινό οικισμό του Στρεφίου. Εκτός από την Αμαλιάδα που όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, αποτελεί σταθερό κοινό τροφοδότη για τα Δουνεϊκά και τον Καρδαμά, δεν υπάρχει καμιά άλλη σύμπτωση τροφοδοτών πεδινών οικισμών μεταξύ των Δουνεϊκών και του Καρδαμά. Η απουσία του Αγριδίου αλλά και οποιασδήποτε σύμπτωσης με τους οικισμούς καταγωγής των συγγενών στα Δουνεϊκά, αποτελούν τα δύο χαρακτηριστικά των καταγραφών για την περιφέρεια της Γορτυνίας η

Χάρτης 7.2
Καταγωγές και αριθμός εξ' αίματος συγγενών επήλυδων που εγκαταστάθηκαν στον Καρδαμά (1880-1980)

Πηγή: www.maps.google.gr / Επεξεργασμένος χάρτης

Πίνακας 7.34
Εξ' αίματος συγγένειες επήλυδων ή σωγάμπρων: Δουνείικα, Καρδαμάς

Οικισμοί	Αρ. συγγενειών	Αρ. προσώπων
Δουνείικα	15	41
Καρδαμάς	17	76

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1900-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

οποία στέλνει πληθυσμό στον Καρδαμά πολύ νωρίτερα από τις άλλες περιφέρειες (από το 1912 έως το 1951). Η Βάγλια επαναλαμβάνεται σε δύο συγγενικά συστήματα και εμφανίζονται για πρώτη φορά το Αετοράχι και η Ξηροκαρύταινα. Η παρουσία της Δίβρης στις καταγωγές των συγγενών του Καρδαμά είναι σαφώς περιορισμένη σε σχέση με την παρουσία της στους συγγενείς των Δουνείικων. Τα πέντε άτομα όμως, που φθάνουν στην δεκαετία από το 1955 έως το 1965, προέρχονται από την Αγ. Κυριακή, κοινό οικισμό καταγωγής με τους προηγούμενους. Η Πηνεία στέλνει από δύο αδέρφια και στα Δουνείικα και στον Καρδαμά τα οποία, όπως είναι αναμενόμενο, δεν κατάγονται από τον ίδιο οικισμό: από την Βουλιαγμένη οι πρώτοι και από το Σιμόπουλο οι δεύτεροι.

7.5 Οι συγγένειες εξ αγχιστείας στον Καρδαμά

Η καταγραφή του συνόλου των γάμων από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως τα τέλη του 20^{ου} είναι η βάση για την ανάλυσή των συγγενειών εξ αγχιστείας και στον Καρδαμά. Οι 636 οικογενειακές μερίδες που περιλαμβάνει το δημοτολόγιο του οικισμού διακρίνονται κατά γενιά και πληθυσμιακή κατηγορία. Πρόκειται για 231 οικογένειες παλαιών κατοίκων (36%), 310 οικογένειες επήλυδων (49%) και 95 οικογένειες σώγαμπρων (14.9%). Γενεαλογικά 63 οικογένειες ανήκουν στην πρώτη γενιά, 201 στη δεύτερη και 372 στην τρίτη.

Πίνακας 7.35

Οι γάμοι στον Καρδαμά

Πληθυσμιακή κατηγορία	γάμοι ως το 1920 (α' γενιά)	γάμοι 1920 - 1950 (β' γενιά)	γάμοι 1950 -1980 (γ' γενιά)	Σύνολο γάμων
παλαιοί κάτοικοι	39	80	112	231
επήλυδες	20	93	197	310
Σώγαμπροι	4	28	63	95
ΣΥΝΟΛΑ	63	201	372	636

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1880-1990. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

α. Δίκτυα πρώτης γενιάς στον Καρδαμά (ως το -1920). Στα δημοτολόγια καταγράφονται 16 συγγενικά δίκτυα εξ αγχιστείας της πρώτης γενιάς. Οι 10 από τις συγγένειες αυτές, προκύπτουν από ενδοοικιστικούς γάμους και συνδέουν σε 4άδες, 3άδες ή 2άδες, 26 ανθρώπους (10 γαμπρούς και 16 κουνιάδους.)⁴³

⁴³ Στον αθροιστικό πίνακα των γάμων, η πρώτη στήλη (των γάμων έως το 1920) περιλαμβάνει 39 γάμους παλαιών κατοίκων, 20 γάμους πρώτων επήλυδων και 4 γάμους πρώτων σώγαμπρων. Στη δεύτερη στήλη (των γάμων από το 1920 έως το 1950) περιλαμβάνονται τρία σύνολα που αναλύονται σε ειδικότερα υποσύνολα: α)οι 80 γάμοι παλαιών κατοίκων στην πρώτη γραμμή, διακρίνονται σε 22 γάμους των γιων των 39 πρώτων παλαιών κατοίκων και 58 γάμους γόνων παλαιών οικογενειών που όμως εμφανίζονται πρώτη φορά στο δημοτολόγιο· β)οι 93 γάμοι επήλυδων στη δεύτερη γραμμή, μοιράζονται σε 22 γάμους των γιων των 20 πρώτων επήλυδων

Πίνακας 7.36

Ο γαμπρός και η οικογένεια της νύφης: Καρδαμάς (1885-1920)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	Είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	3	γαμπρός	1ος σώγαμπρος	1885	κουνιάδος »	παλαιός κάτοικος »
2	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1904	κουνιάδος »	παλαιός κάτοικος »
3	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1909	κουνιάδος »	παλαιός κάτοικος »
4	2	γαμπρός	1ος έπηλυσ παλαιός κάτοικος	1910	κουνιάδος	1ος έπηλυσ
5	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1914	κουνιάδος »	παλαιός κάτοικος »
6	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1918	κουνιάδος »	παλαιός κάτοικος »
7	2	γαμπρός	1ος έπηλυσ παλαιός κάτοικος	1918	κουνιάδος	2ος έπηλυσ
8	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1920	κουνιάδος	συγγενής 1ου έπηλυ
9	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1920	κουνιάδος »	παλαιός κάτοικος »
10	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1921	κουνιάδος	1ος έπηλυσ
26						

και 71 γάμους δεύτερων επήλυδων που έρχονται στον οικισμό κατά το δεύτερο μεταναστευτικό κύμα· γ)οι 28 γάμοι σώγαμπρων της τρίτης γραμμής, διακρίνονται σε 4 γάμους των γιων των πρώτων σώγαμπρων και 24 γάμους δεύτερων σώγαμπρων που έρχονται μαζί με τους δεύτερους επήλυδες. Στην τρίτη στήλη (των γάμων από το 1950 έως το 1980) περιέχονται επίσης τρία ανάλογα σύνολα: α)οι 112 γάμοι παλαιών κατοίκων, που αναλύονται σε 3 γάμους γόνων παλαιών οικογενειών που πρωτοεμφανίζονται αυτή την περίοδο, στους 26 γάμους των εγγονών των 39 πρώτων παλαιών κατοίκων (της πρώτης στήλης) και στους 83 γάμους των παιδιών των 58 παλαιών κατοίκων που πρωτοεμφανίστηκαν στη δεύτερη στήλη· β)οι 197 γάμοι επήλυδων που διακρίνονται σε 32 γάμους γιων και εγγονών (16 γιοι και 16 εγγόνια) των πρώτων επήλυδων, σε 106 γάμους γιων και εγγονών (86 γιοι και 20 εγγονοί) των δεύτερων επήλυδων και σε 59 γάμους τρίτων επήλυδων που έρχονται κατά το τρίτο μεταναστευτικό κύμα καθώς και των παιδιών τους (38 τρίτοι επήλυδες και 21 γιοι)· και γ)οι 63 γάμοι σώγαμπρων, που -όμοια με τους επήλυδες- διακρίνονται σε 3 γάμους εγγονών των πρώτων σώγαμπρων, σε 28 γάμους γιων και εγγονών (26 γιοι και 2 εγγονοί) των δεύτερων σώγαμπρων και σε 32 γάμους τρίτων σώγαμπρων και των παιδιών τους (30 τρίτοι σώγαμπροι και 2 γιοι). Συνολικά καταγράφονται 636 γάμοι για όλες τις χρονικές περιόδους και όλες τις πληθυσμιακές κατηγορίες.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1900-1920. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.37

Αδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπαντζανάκηδες): Καρδαμάς (1885-1920)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	3	μπαντζανάκης	1ος σώγαμπρος	1885	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
2	3	μπαντζανάκης	1ος έπηλος	1907	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
3	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1913	μπαντζανάκης	2ος έπηλος
8						

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1900-1920. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.38

Εξαδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπαντζανάκηδες): Καρδαμάς (1900-1920)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	Είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	Είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1909	μπαντζανάκης	2ος σώγαμπρος
2	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1914	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
3	2	μπαντζανάκης	1ος έπηλος	1918	μπαντζανάκης	2ος έπηλος
6						

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1900-1920. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρατηρούμε ότι οι παλαιοί κάτοικοι επιλέγουν συζύγους από το δικό τους πληθυσμιακό δίκτυο. Αν και το πλήθος των περιπτώσεων είναι περιορισμένο, πρέπει να τονιστεί ότι η ίδια τάση διαπιστώθηκε και στα Δουνείικα.⁴⁴

⁴⁴ Η ενδοομαδική γαμηλιότητα των παλαιών κατοίκων δεν αποτελεί μόνο το μοντέλο με την μεγαλύτερη συχνότητα αλλά και την πιο οργανωμένη επιλογή μεταξύ των γαμικών συνδυασμών. Όλα τα υπόλοιπα μοντέλα του προηγούμενου πίνακα, αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις που εμφανίζονται μόνο μία φορά σε αντίθεση με τον αντίστοιχο πίνακα των

Πίνακας 7.39
Οι γαμικοί συνδυασμοί των πληθυσμιακών
κατηγοριών και οι συχνότητές τους: Καρδαμάς (1885-1920)

Συνδυασμοί πληθυσμιακών κατηγοριών γαμπρός:	κουνιάδος:	Συχνότητες γάμων
παλαιός κάτοικος	παλαιός κάτοικος	5
παλαιός κάτοικος	1 ^{ος} έπηλυσ	1
παλαιός κάτοικος	συγγενής 1 ^{ου} έπηλυ	1
1 ^{ος} σώγαμπρος	παλαιός κάτοικος	1
1ος έπηλυσ	1ος έπηλυσ	1
1ος έπηλυσ	2ος έπηλυσ	1
Σύνολο		10

Πηγή: Πίνακας 7.36

Ταυτόχρονα αποφεύγονται οι ξένοι γαμπροί (επήλυδες και σώγαμπροι) ως σύζυγοι για τις κόρες των παλαιών κατοίκων.⁴⁵ Φαίνεται δηλαδή πως οι

Δουνεϊκών που εμφάνιζε δύο ακόμα υπολογίσμα μοντέλα, «1ος σώγαμπρος-παλαιός κάτοικος» και «1ος έπηλυσ-παλαιός κάτοικος». Τα έξι μοντέλα των γαμικών συνδυασμών του Καρδαμά διαφοροποιούνται από τα μοντέλα των Δουνεϊκών. Μόνο σε μία περίπτωση ο γαμπρός είναι πρώτος σώγαμπρος που παντρεύεται κόρη παλιάς οικογένειας του οικισμού. Τα υπόλοιπα τέσσερα μοντέλα μοιράζονται σε δύο περιπτώσεις όπου παλαιοί κάτοικοι παντρεύονται με αδελφές πρώτων επήλυδων (μοντέλο που παρατηρήθηκε μία φορά και στα Δουνεϊκά) και σε άλλες δύο περιπτώσεις εσωτερικών γάμων μεταξύ επήλυδων όπου δηλαδή και ο γαμπρός και η νύφη ανήκουν σε οικογένειες επήλυδων (λίγο παραλλαγμένο εμφανίστηκε αυτό το μοντέλο στα Δουνεϊκά όπου ο γαμπρός ήταν πρώτος έπηλυσ και ο κουνιάδος δεύτερος σώγαμπρος).

⁴⁵ Γενικά, μεταξύ των δύο οικισμών διαπιστώνονται μία ομοιότητα και μία διαφορά στους γαμικούς συνδυασμούς των τριών πληθυσμιακών τους κατηγοριών: η ομοιότητα βρίσκεται στην αυξημένη ενδο-ομαδική γαμηλιότητα μεταξύ των παλαιών κατοίκων, που μάλιστα στον Καρδαμά έχει ακόμα μεγαλύτερη ένταση. Η διαφορά είναι ότι σχεδόν απουσιάζει από τις συγγένειες του Καρδαμά η δεύτερη επιλογή των κατοίκων των Δουνεϊκών που είναι οι ξένοι γαμπροί (επήλυδες και σώγαμπροι) για τις κόρες των παλαιών οικογενειών. Οι παλιές οικογένειες του Καρδαμά δεν δίνουν τις κόρες τους σε ξένους γαμπρούς ενώ οι γιοί τους μπορεί να παντρευτούν με αδελφές πρώτων επήλυδων. Γι' αυτό ίσως, τα υπόλοιπα μοντέλα που συμπληρώνουν τον πίνακα των γαμικών συνδυασμών περιλαμβάνουν μόνο μία συγγένεια μεταξύ ξένου γαμπρού (1ου σώγαμπρου) και ντόπιας νύφης και δύο συγγένειες όπου και ο γαμπρός και ο κουνιάδος είναι επήλυδες, εσωτερικές δηλαδή στην ομάδα των επήλυδων (η δημιουργία συγγένειες μεταξύ ξένων οικογενειών δεν εμφανίζεται παρά μόνο μία φορά στην πρώτη γενιά των Δουνεϊκών).

γαμικές, άρα και συγγενικές επιλογές των κατοίκων του Καρδαμά διατηρούν περισσότερο τα όρια της ενδογαμικότητας, παλαιός κάτοικος με παλαιό κάτοικο ή έπηλυσ με έπηλυ, σε σχέση με τους κατοίκους των Δουνεϊκών, όπου καταγράφονται συνδέσεις σώγαμπρων και επήλυδων με παλαιούς κατοίκους. Στους πίνακες συμπληρώνονται οι συγγένειες εξ αγχιστείας της πρώτης γενιάς με ορισμένες περιπτώσεις μπαντζανάκηδων. Στις συνολικά 6 συγγένειες, εμπλέκονται συνολικά 14 άνθρωποι.⁴⁶ Ο μικρός αριθμός των περιπτώσεων βεβαίως δεν οδηγεί σε κάποια γενίκευση.

Πίνακας 7.40
Οι γαμικοί συνδυασμοί των πληθυσμιακών
κατηγοριών και οι συχνότητές τους

Συνδυασμοί πληθυσμιακών κατηγοριών			Συχνότητες γάμων
1ος μπαντζανάκης:	2ος μπαντζανάκης:	3ος μπαντζανάκης:	
παλαιός κάτοικος	παλαιός κάτοικος		1
παλαιός κάτοικος	2 ^{ος} έπηλυσ		1
παλαιός κάτοικος	2 ^{ος} σώγαμπρος		1
1 ^{ος} έπηλυσ	2 ^{ος} έπηλυσ		1
1 ^{ος} σώγαμπρος	παλαιός κάτοικος	παλαιός κάτοικος	1
1 ^{ος} έπηλυσ	παλαιός κάτοικος	1 ^{ος} έπηλυσ	1
Σύνολο			6

Πηγή: πίνακας 7.37 και 7.38

β. Δίκτυα δεύτερης γενιάς στον Καρδαμά (1920-1950). Στη δεύτερη γενιά, οι συγγένειες εξ αγχιστείας αυξάνονται σημαντικά και φθάνουν στις 80. Οι συγγένειες που προκύπτουν καταγράφονται σε τρεις πίνακες. Στον εκτενέστερο πίνακα, γαμπροί κουνιάδοι και πεθεροί γίνονται συγγενείς με γάμους από το 1923 ως το 1950. Περιλαμβάνονται 58 συγγένειες και συνδέουν σε εξ αγχιστείας συγγενείς 126 κατοίκους του Καρδαμά δεύτερης γενιάς. Διαπιστώνουμε δηλαδή από τα στοιχεία του δημοτολογίου, ότι η διεύρυνση του πλαισίου των συγγενειών εξ αγχιστείας δημιουργεί εκτεταμένα συγγενικά δίκτυα.

⁴⁶ Εκτός από 5 άτομα που έχουν ήδη ποσοτικοποιηθεί στον πίνακα, οι υπόλοιποι 9 συγγενείς των πινάκων, αυξάνουν τα ποσοστά συμμετοχής των γενεών στις συγγένειες της πρώτης περιόδου. Στα 20 άτομα της πρώτης γενιάς του πίνακα, προστίθενται άλλα 5 που αναβιβάζουν το ποσοστό συμμετοχής αυτής της γενιάς στις συγγένειες εξ αγχιστείας στο 39,7%, ενώ στα 6 άτομα της δεύτερης γενιάς προστίθενται άλλα 4 που φθάνουν το μικρό ποσοστό συμμετοχής αυτής της γενιάς περίπου στο 5%.

Πίνακας 7.41

Ο γαμπρός και η οικογένεια της νύφης: Καρδαμάς (1920-1950)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	Είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	Είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1923	κουνιάδος »	παλαιός κάτοικος »
2	4	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1924	κουνιάδος » »	παλαιός κάτοικος » »
3	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1924	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
4	3	γαμπρός	2ος σόγαμπρος	1924	κουνιάδος »	παλαιός κάτοικος »
5	2	γαμπρός	2ος έπηλυς	1924	κουνιάδος	2ος έπηλυς
6	2	γαμπρός	συγγενής 1ου έπηλυ	1925	κουνιάδος	1ος έπηλυς
7	2	γαμπρός	2ος σόγαμπρος	1926	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
8	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1926	πεθερός	παλαιός κάτοικος
9	2	γαμπρός	2ος σόγαμπρος	1928	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
10	2	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1928	πεθερός	1ος έπηλυς
11	2	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1929	πεθερός	παλαιός κάτοικος
12	2	γαμπρός	2ος σόγαμπρος	1931	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
13	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1932	κουνιάδος	2ος έπηλυς
14	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1932	κουνιάδος »	παλαιός κάτοικος »
15	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1932	πεθερός	1ος έπηλυς
16	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1932	πεθερός	παλαιός κάτοικος
17	2	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1933	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
18	2	γαμπρός	2ος έπηλυς	1933	κουνιάδος	2ος έπηλυς
19	4	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1934	κουνιάδος » »	παλαιός κάτοικος » »
20	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1934	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
21	3	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1936	κουνιάδος πεθερός	παλαιός κάτοικος 2ος σόγαμπρος
22	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1936	κουνιάδος	2ος σόγαμπρος
23	2	γαμπρός	2ος σόγαμπρος	1937	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
24	2	γαμπρός	2ος έπηλυς	1937	κουνιάδος	2ος έπηλυς
25	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1937	πεθερός	παλαιός κάτοικος
26	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1938	πεθερός	1ος έπηλυς
27	2	γαμπρός	2ος έπηλυς	1938	ξάδελφος της γυναίκας του	2ος έπηλυς
28	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1938	πεθερός	παλαιός κάτοικος
29	2	γαμπρός	2ος σόγαμπρος	1939	πεθερός	παλαιός κάτοικος
30	2	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1939	πεθερός	παλαιός κάτοικος
31	2	γαμπρός	2ος έπηλυς	1939	πεθερός	παλαιός κάτοικος
32	2	γαμπρός	2ος σόγαμπρος	1940	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
33	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1940	πεθερός	παλαιός κάτοικος
34	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1940	πεθερός	παλαιός κάτοικος
35	2	γαμπρός	2ος σόγαμπρος	1940	πεθερός	παλαιός κάτοικος
36	2	γαμπρός	2ος σόγαμπρος	1940	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος

37	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1941	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
38	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1941	πεθερός	γιος 1ου έτηλυ
39	2	γαμπρός	γιος 1ου έτηλυ	1941	πεθερός	παλαιός κάτοικος
40	3	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1941	κουνιάδος »	συγγενής επήλυδων »
41	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1942	πεθερός	1ος έτηλυσ
42	2	γαμπρός	γιος 1ου έτηλυ	1942	πεθερός	παλαιός κάτοικος
43	2	γαμπρός	2ος έτηλυσ	1942	κουνιάδος	2ος σώγαμπρος
44	2	γαμπρός	γιος 1ου έτηλυ	1943	πεθερός	παλαιός κάτοικος
45	2	γαμπρός	γιος 1ου έτηλυ	1943	πεθερός	παλαιός κάτοικος
46	3	γαμπρός	γιος 1ου έτηλυ	1943	κουνιάδος »	παλαιός κάτοικος »
47	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1943	πεθερός	παλαιός κάτοικος
48	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1944	πεθερός	παλαιός κάτοικος
49	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1945	πεθερός	2ος έτηλυσ
50	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1947	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
51	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1947	κουνιάδος	παλαιός κάτοικος
52	3	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1947	κουνιάδος »	2ος έτηλυσ »
53	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1948	πεθερός	2ος έτηλυσ
54	2	γαμπρός	2ος έτηλυσ	1948	κουνιάδος	2ος σώγαμπρος
55	2	γαμπρός	γιος 1ου σώγαμπρου	1949	πεθερός	2ος έτηλυσ
56	3	γαμπρός	γιος 1ου έτηλυ	1949	κουνιάδος »	3ος έτηλυσ »
57	2	γαμπρός	2ος σώγαμπρος	1950	πεθερός	παλαιός κάτοικος
	126					

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.42

Αδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπαντζανάκηδες): Δουνέϊκα (1920-1950)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	Είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	Είδος σχέσης	Πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1920	μπαντζανάκης	2ος έτηλυσ
2	2	μπαντζανάκης	2ος έτηλυσ	1923	μπαντζανάκης	2ος έτηλυσ
3	3	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1924	μπαντζανάκης	3ος σώγαμπρος
4	2	μπαντζανάκης	2ος έτηλυσ	1929	μπαντζανάκης	2ος έτηλυσ
5	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1929	μπαντζανάκης	2ος έτηλυσ
6	2	μπαντζανάκης	γιος 1ου έτηλυ	1933	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
7	2	μπαντζανάκης	2ος σώγαμπρος	1939	μπαντζανάκης	3ος σώγαμπρος

8	2	μπαντζανάκης	2ος σώγαμπρος	1939	μπαντζανάκης	γιος 1ου έπηλυ
9	2	μπαντζανάκης	2ος έπηλυς	1939	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
10	2	μπαντζανάκης	γιος 1ου έπηλυ	1939	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
11	2	μπαντζανάκης	γιος 1ου έπηλυ	1941	μπαντζανάκης	3ος σώγαμπρος
12	2	μπαντζανάκης	γιος 1ου έπηλυ	1942	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
13	2	μπαντζανάκης	γιος 1ου έπηλυ	1943	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
14	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1948	μπαντζανάκης	2ος έπηλυς
15	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1948	μπαντζανάκης	3ος έπηλυς
16	2	μπαντζανάκης	2ος έπηλυς	1949	μπαντζανάκης	3ος σώγαμπρος

33

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.43

Εξαδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπατζανάκηδες): Καρδαμάς (1920-1950)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1928	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ
2	3	μπαντζανάκης	2ος έπηλυς	1929	μπαντζανάκης	2ος έπηλυς
3	2	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1937	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος
4	2	μπαντζανάκης	γιος 1ου σώγαμπρου	1949	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
5	2	μπαντζανάκης	2ος σώγαμπρος	1950	μπαντζανάκης	συγγενής 2ου έπηλυ
6	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1950	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ

13

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στην προηγούμενη γενιά παρατηρήσαμε πως κυριάρχησε η ενδογαμία μεταξύ των παλαιών κατοίκων. Η επιλογή αυτή δεν επαναλαμβάνεται στη δεύτερη γενιά του Καρδαμά όπου αυξάνονται τα δίκτυα σύνδεσης των παλαιών με τους νέους μετακινούμενους κατοίκους. Οι εσωτερικοί γάμοι μεταξύ απογόνων των παλαιών κατοίκων υποχωρούν από το 50% στην πρώτη γενιά, στο 25,8% στη δεύτερη. Μόνο 15 από τους 58 γάμους πραγματοποιούνται μεταξύ μελών παλαιών οικογενειών του οικισμού. Αντιθέτως, αυξάνονται κατακόρυφα οι γάμοι μεταξύ των πληθυσμιακών κατηγοριών (παλαιών κατοίκων, επήλυδων, σώγαμπρων) και καλύπτουν το 51,7% στη δεύτερη γενιά των κατοίκων του Καρδαμά.

Πίνακας 7.44

Οι γαμικοί συνδυασμοί των πληθυσμιακών κατηγοριών και οι συχνότητές τους

Γαμπρός	Κουνιάδος	Γάμοι
Παλιός κάτοικος	Παλιός κάτοικος	15
Παλιός κάτοικος	Έπηλυσ	6
Παλιός κάτοικος	Σώγαμπρος	2
Έπηλυσ	Παλιός κάτοικος	9
Έπηλυσ	Έπηλυσ	7
Έπηλυσ	Σώγαμπρος	2
Σώγαμπρος	Παλιός κάτοικος	13
Σώγαμπρος	Έπηλυσ	4
Σώγαμπρος	Σώγαμπρος	-
Σύνολο		58

Πηγή: πίνακας 7.41

Πίνακας 7.45

Οι γαμικοί συνδυασμοί στον Καρδαμά

	Παλιός κάτοικος	Έπηλυσ	Σώγαμπρος	Σύνολο
Παλ. κάτοικος	15	6	2	23
Έπηλυσ	9	7	2	18
Σώγαμπρος	13	4	-	17
Σύνολο	37	17	4	58

Πηγή: Πίνακας 7.44

Η διευρυνόμενη σύνδεση των παλαιών κατοίκων με τις μετακινηθείσες πληθυσμιακές ομάδες, διακρίνεται σε ειδικότερες περιπτώσεις που

καταγράφονται στον πίνακα αθροιστικά. Πρόκειται για επιλογές που αντανακλούν τη διαδικασία της σταδιακής αφομοίωσης του νέου πληθυσμού, όπως διαπιστώσαμε και στον προηγούμενο οικισμό. Τα παιδιά των πρώτων επήλυδων, γεννημένα ή εγκατεστημένα προ καιρού στον Καρδαμά, γίνονται γαμπροί ή νύφες με συζύγους τους απογόνους παλαιών οικογενειών. Το μεγάλο ποσοστό των διαομαδικών αυτών γάμων, που υποσκελίζουν την ισχύ των ενδοομαδικών κατά την τριακονταετία 1920-1950, δηλώνει με σαφήνεια την πληθυσμιακή ενσωμάτωση. Είναι μια διαδικασία που ευνοεί την σύγκλιση ή και την ενοποίηση των διαφορετικών πληθυσμιακών κατηγοριών μέσω των γάμων και των συγγενικών δικτύων.

Η διαφορά μεταξύ των δύο οικισμών που αναλύουμε, βρίσκεται στην ποσοστιαία ιεράρχηση των γαμικών σχέσεων μεταξύ των πληθυσμιακών κατηγοριών. Στα Δουνεϊκά, κυρίαρχη είναι η ενδογαμικότητα μεταξύ των παλαιών κατοίκων, ακολουθούν οι γάμοι στο εσωτερικό των μετακινηθέντων επήλυδων και σώγαμπρων, και έπονται οι σχέσεις μεταξύ παλαιών και νέων κατοίκων. Στον Καρδαμά, κυριαρχούν οι γάμοι μεταξύ παλαιών κατοίκων και επήλυδων, ακολουθούν οι εσωτερικοί γάμοι στην ομάδα των παλαιών κατοίκων αλλά και ανάμεσα στις πληθυσμιακές κατηγορίες των επήλυδων και των σώγαμπρων. Στον Καρδαμά δηλαδή, εμφανίζονται πιο ισχυροί οι κοινωνικοί δεσμοί μεταξύ του ντόπιου και του μετακινούμενου πληθυσμού.

γ. Δίκτυα τρίτης γενιάς στον Καρδαμά (1950-1980). Η τρίτη γενιά είναι η πολυπληθέστερη, όπως προκύπτει απ' το δημοτολόγιο, γεγονός που επιτρέπει παράλληλα την αύξηση των συγγενικών σχέσεων εξ αγχιστείας. Συνολικά μετρήθηκαν 102 συγγένειες από το 1950 ως το 1980. Γαμπροί με πεθερούς ή κουνιάδους αλλά και μπατζανάκηδες, εντείνουν τη συγγενικότητα στο πλαίσιο του οικισμού, αλλά και σε σύγκριση με τα Δουνεϊκά.

Πίνακας 7.46

Ο γαμπρός και η οικογένεια της νύφης: Καρδαμάς (1950-1980)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	3	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1951	κουνιάδος	παλιός κάτοικος
					»	»
2	2	γαμπρός	3ος σώγαμπρος	1952	πεθερός	παλιός κάτοικος

3	2	γαμπρός	παλαιός κάτοικος	1952	πεθερός	παλαιός κάτοικος
4	2	γαμπρός	3ος έπηλυς	1952	κουινιάδος	2ος έπηλυς
5	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1953	πεθερός	1ος σόγαμπρος
6	2	γαμπρός	συγγενής 2ου έπηλυ	1953	πεθερός	2ος έπηλυς
7	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1954	πεθερός	2ος έπηλυς
8	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1954	πεθερός	παλαιός κάτοικος
9	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1954	κουινιάδος	3ος έπηλυς
10	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1954	πεθερός	παλαιός κάτοικος
11	2	γαμπρός	3ος έπηλυς	1955	πεθερός	2ος έπηλυς
12	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1955	πεθερός	2ος έπηλυς
13	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1955	πεθερός	παλαιός κάτοικος
14	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1955	πεθερός	παλαιός κάτοικος
15	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1955	πεθερός	παλαιός κάτοικος
16	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1956	πεθερός	παλαιός κάτοικος
17	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1956	πεθερός	2ος έπηλυς
18	2	γαμπρός	εγγονός 1ου έπηλυ	1956	πεθερός	παλαιός κάτοικος
19	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1956	πεθερός	παλαιός κάτοικος
20	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1957	πεθερός	2ος έπηλυς
21	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1957	πεθερός	γιος παλαιού κατοίκου
22	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1957	πεθερός	2ος έπηλυς
23	2	γαμπρός	γιος 1ου έπηλυ	1957	πεθερός	1ος έπηλυς
24	2	γαμπρός	3ος έπηλυς	1957	κουινιάδος	3ος έπηλυς
25	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1958	κουινιάδος	3ος έπηλυς
26	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1958	πεθερός	παλαιός κάτοικος
27	3	γαμπρός	3ος έπηλυς	1958	κουινιάδος »	2ος έπηλυς 3ος έπηλυς
28	2	γαμπρός	συγγενής 2ου έπηλυ	1958	πεθερός	παλαιός κάτοικος
29	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1958	πεθερός	παλαιός κάτοικος
30	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1959	πεθερός	2ος έπηλυς
31	2	γαμπρός	3ος έπηλυς	;	κουινιάδος	3ος έπηλυς
32	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1960	πεθερός	2ος έπηλυς
33	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1962	κουινιάδος	παλαιός κάτοικος
34	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1962	πεθερός	2ος σόγαμπρος
35	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1963	πεθερός	παλαιός κάτοικος
36	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1963	πεθερός	παλαιός κάτοικος
37	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1964	πεθερός	παλαιός κάτοικος
38	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1964	πεθερός	παλαιός κάτοικος
39	3	γαμπρός	γιος 2ου σόγαμπρου	1964	κουινιάδος »	3ος σόγαμπρος 3ος έπηλυς
40	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1965	πεθερός	2ος σόγαμπρος
41	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1966	πεθερός	παλαιός κάτοικος
42	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1966	πεθερός	παλαιός κάτοικος
43	2	γαμπρός	γιος 2ου σόγαμπρου	1966	πεθερός	2ος έπηλυς
44	2	γαμπρός	3ος έπηλυς	1967	πεθερός	2ος έπηλυς
45	2	γαμπρός	3ος έπηλυς	1967	πεθερός	2ος έπηλυς
46	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1967	πεθερός	γιος 2ου σόγαμπρου
47	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1967	πεθερός	2ος έπηλυς
48	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1967	πεθερός	παλαιός κάτοικος
49	2	γαμπρός	γιος συγγενή 2ου έπηλυ	1969	πεθερός	2ος έπηλυς
50	2	γαμπρός	γιος 2ου σόγαμπρου	1970	πεθερός	2ος έπηλυς
51	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1972	πεθερός	παλαιός κάτοικος
52	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1973	πεθερός	παλαιός κάτοικος
53	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1973	πεθερός	παλαιός κάτοικος
54	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1973	πεθερός	παλαιός κάτοικος
55	2	γαμπρός	γιος 2ου σόγαμπρου	1973	πεθερός	παλαιός κάτοικος
56	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1974	πεθερός	2ος έπηλυς

57	2	γαμπρός	εγγονός παλαιού κατοίκου	1974	πεθερός	3ος έπηλυς
58	2	γαμπρός	γιος 2ου σόγαμπρου	1974	πεθερός	παλαιός κάτοικος
59	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1975	πεθερός	2ος σόγαμπρος
60	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1977	πεθερός	3ος έπηλυς
61	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1977	πεθερός	γιος 2ου έπηλυ
62	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1978	πεθερός	παλαιός κάτοικος
63	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1978	πεθερός	3ος έπηλυς
64	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1978	κουινιάδος	3ος έπηλυς
65	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1978	πεθερός	3ος σόγαμπρος
66	2	γαμπρός	εγγονός 1ου έπηλυ	1978	πεθερός	γιος 2ου έπηλυ
67	2	γαμπρός	γιος συγγενή 2ου έπηλυ	1979	πεθερός	3ος έπηλυς
68	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1980	πεθερός	γιος 2ου έπηλυ
69	2	γαμπρός	εγγονός 1ου σόγαμπρου	1980	πεθερός	γιος 2ου έπηλυ
70	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1981	πεθερός	3ος έπηλυς
71	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1981	πεθερός	2ος έπηλυς
72	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1983	πεθερός	παλαιός κάτοικος
73	2	γαμπρός	γιος παλαιού κατοίκου	1984	πεθερός	παλαιός κάτοικος
74	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1986	πεθερός	γιος 2ου έπηλυ
75	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1986	πεθερός	γιος 2ου έπηλυ
76	2	γαμπρός	γιος συγγενή 2ου έπηλυ	;	πεθερός	παλαιός κάτοικος
77	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1988	πεθερός	γιος 2ου έπηλυ
78	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1989	πεθερός	γιος 2ου σόγαμπρου
79	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1991	πεθερός	γιος 2ου έπηλυ
80	2	γαμπρός	3ος σόγαμπρος	1991	πεθερός	γιος συγγενή επήλυδων
81	2	γαμπρός	εγγονός 2ου έπηλυ	1992	πεθερός	γιος 2ου έπηλυ
82	2	γαμπρός	εγγονός 2ου έπηλυ	1992	πεθερός	3ος σόγαμπρος
83	2	γαμπρός	γιος 2ου έπηλυ	1992	πεθερός	γιος παλαιού κατοίκου
84	2	γαμπρός	εγγονός παλαιού κατοίκου	1993	πεθερός	3ος έπηλυς
171						

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.47

Αδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπαντζανάκηδες): Καρδαμάς (1920-1950)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	μπαντζανάκης	3ος έπηλυς	1952	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ
2	3	μπαντζανάκης	παλαιός κάτοικος	1952	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
3	2	μπαντζανάκης	3ος έπηλυς	1954	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ
4	2	μπαντζανάκης	3ος έπηλυς	1955	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ
5	2	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ	1955	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
6	3	μπαντζανάκης	γιος παλαιού	1955	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ

κατοίκου						
7	2	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ	1956	μπαντζανάκης	3ος έπηλυσ
8	2	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ	1956	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
9	2	μπαντζανάκης	γιος 2ου σώγαμπρου	1958	μπαντζανάκης	γιος 2ου σώγαμπρου
10	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1959	μπαντζανάκης	εγγονός 1ου έπηλυ
11	2	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ	1966	μπαντζανάκης	γιος 2ου σώγαμπρου
12	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1978	μπαντζανάκης	3ος σώγαμπρος
26						

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Πίνακας 7.48

Εξαδελφές νύφες και άνδρες σύζυγοι (Μπατζανάκηδες): Καρδαμάς (1920-1950)

α/α συγγ.	αρ. συγγ.	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία	έτος γάμου	είδος σχέσης	πληθυσμιακή κατηγορία
1	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1954	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
2	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1955	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
3	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1958	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
4	2	μπαντζανάκης	συγγενής 2ου έπηλυ	1958	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
5	2	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου	1966	μπαντζανάκης	γιος παλαιού κατοίκου
6	2	μπαντζανάκης	γιος 2ου έπηλυ	1972	μπαντζανάκης	γιος 3ου έπηλυ
12						

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στο διάγραμμα⁴⁷ των συγγενειών και για τους δύο οικισμούς σε όλες τις εποχές, διαπιστώνεται η αυξητική πορεία της ενδογαμικότητας και άρα της εξ αγχιστείας ενδοσυγγενικότητας. Η διαφορά είναι σαφής μεταξύ των δύο περιπτώσεων: η εξέλιξη της συγγενικότητας στον Καρδαμά είναι περισσότερο έντονη συγκριτικά με τα Δουνέϊκα στη διάρκεια από το 1920 μέχρι το 1980. Κατ' ανάγκη προκύπτει διαφορά και στην ενδοοικιστική συνοχή που θεμελιώνεται στη συγγενικότητα η οποία, είτε στην αύξηση είτε στη μείωσή της, επιδρά σε άλλα πεδία του κοινωνικού μηχανισμού και στη διαμόρφωση των νοοτροπιών και των ακολουθούμενων πρακτικών.

Πίνακας 7.49

Οι γαμικοί συνδυασμοί των πληθυσμιακών κατηγοριών και οι συχνότητές τους: Καρδαμάς

Συνδυασμοί πληθυσμιακών κατηγοριών γαμπρός:	πεθερός/κουνιάδος:	Συχνότητες γάμων (συγγενειών)
γιος παλαιού κατοίκου	παλαιός κάτοικος	10
παλαιός κάτοικος	παλαιός κάτοικος	1
γιος παλαιού κατοίκου	2 ^{ος} έπηλυσ	4
γιος παλαιού κατοίκου	3 ^{ος} έπηλυσ	2
γιος παλαιού κατοίκου	2 ^{ος} σώγαμπρος	2
εγγονός παλαιού κατοίκου	3 ^{ος} έπηλυσ	2
γιος 1 ^{ου} έπηλυ	1 ^{ος} έπηλυσ	1
εγγονός 1 ^{ου} έπηλυ	παλαιός κάτοικος	1
εγγονός 1 ^{ου} έπηλυ	γιος 2 ^{ου} έπηλυ	1
2 ^{ος} έπηλυσ	παλαιός κάτοικος	1
2 ^{ος} έπηλυσ	2 ^{ος} έπηλυσ	1
γιος 2 ^{ου} έπηλυ	παλαιός κάτοικος	5
γιος 2 ^{ου} έπηλυ	γιος παλαιού κατοίκου	2
γιος 2 ^{ου} έπηλυ	2 ^{ος} έπηλυσ	5
γιος 2 ^{ου} έπηλυ	γιος 2 ^{ου} πηλυ	1
γιος 2 ^{ου} έπηλυ	3 ^{ος} έπηλυσ	4
γιος 2 ^{ου} έπηλυ	2 ^{ος} σώγαμπρος	1
γιος 2 ^{ου} έπηλυ	γιος 2 ^{ου} σώγαμπρου	1
εγγονός 2 ^{ου} έπηλυ	γιος 2 ^{ου} έπηλυ	1
εγγονός 2 ^{ου} έπηλυ	3 ^{ος} σώγαμπρος	1
3 ^{ος} έπηλυσ	2 ^{ος} έπηλυσ	4

⁴⁷ Πρέπει να διευκρινισθεί ότι η αριθμητική σύμπτωση των συγγενειών της πρώτης γενιάς στους δύο οικισμούς μάλλον δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Τα Δουνέϊκα - νεότερος ως προς την σύστασή του οικισμός - δεν μπορεί να έχουν περισσότερες συγγένειες από τον Καρδαμά κατά την πρώτη περίοδο μέχρι το 1920. Το πιθανότερο είναι οι αρχειακές ελλείψεις να αλλοίωσαν την πραγματική συσχέτιση των συγγενειών μεταξύ των δύο οικισμών.

3 ^{ος} έπηλυσ	3 ^{ος} έπηλυσ	3
εγγονός 1 ^{ου} ώγαμπρου	γιος 2 ^{ου} έπηλυ	1
γιος 2 ^{ου} σώγαμπρου	παλαιός κάτοικος	2
γιος 2 ^{ου} σώγαμπρου	2 ^{ος} έπηλυσ	2
γιος 2 ^{ου} σώγαμπρου	3 ^{ος} σώγαμπρος	1
3 ^{ος} σώγαμπρος	παλαιός κάτοικος	12
3 ^{ος} σώγαμπρος	1 ^{ος} σώγαμπρος	1
3 ^{ος} σώγαμπρος	2 ^{ος} έπηλυσ	2
3 ^{ος} σώγαμπρος	γιος 2 ^{ου} έπηλυ	6
3 ^{ος} σώγαμπρος	γιος 2 ^{ου} σώγαμπρου	1
3 ^{ος} σώγαμπρος	3 ^{ος} έπηλυσ	1
3 ^{ος} σώγαμπρος	3 ^{ος} σώγαμπρος	1
	Σύνολο	84

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 19^{ος}-2^{ος} αι. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Από μία συνολική παρατήρηση των πινάκων, προκύπτει ότι στην μεταπολεμική εποχή αυξάνεται η συχνότητα των περιπτώσεων που δείχνουν την τάση της βαθμιαίας συνένωσης των πληθυσμιακών κατηγοριών. Περιορίζονται οι οριοθετήσεις λόγω καταγωγής που συνδυάζονται συνήθως και με την οικονομική τοποθέτηση της οικογένειας. Η προέλευση δηλαδή των ζευγαριών που δεκαετίες πριν μετακινήθηκαν προς τον οικισμό, δεν εμποδίζει πλέον τη σύναψη γάμου των παιδιών τους με άλλη πληθυσμιακή κατηγορία και κυρίως με τους παλαιούς κατοίκους. Το κριτήριο της καταγωγής αμβλύνεται στις επόμενες γενιές και πολλαπλασιάζονται οι συγγένειες στο εσωτερικό του οικισμού. Η αναλογία των εσωτερικών συγγενειών από τη μία πλευρά και των εξωτερικών συγγενικών συνδέσεων από την άλλη, φαίνεται συνοπτικά στον πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας 7.50

Αθροιστικός πίνακας των γαμικών συνδυασμών

Γαμπρός Πεθερός	Παλαιός κάτοικος	Έπηλυσ	Σώγαμπρος	Σύ νολα
Παλαιός κάτοικος	11	9	14	34
Έπηλυσ	8	21	12	41
Σώγαμπρος	2	2	4	8
Σύνολα	21	32	30	83

Πηγή: πίνακας 7.49

Από τα παραπάνω στοιχεία διαπιστώνουμε ότι η διασυγγενική δικτύωση μεταξύ των πληθυσμιακών κατηγοριών έχει μεγαλύτερη ισχύ (57%) από την ενδοσυγγενική στο εσωτερικό κάθε κατηγορίας (43%). Τα ποσοστά επιδέχονται διαφορετικές ερμηνείες. *Πρώτον*, και στη μία και στην άλλη περίπτωση κάποιοι εξαναγκασμοί οδηγούν τους ανθρώπους σε κοινωνικά επιβεβλημένες λύσεις. *Δεύτερον*, σε ένα χωρικό σύστημα όπου η κοινωνική διαβάθμιση αν και υπαρκτή, δεν χαρακτηρίζεται από αυστηρές ή κλειστές οριοθετήσεις, σημαίνει ότι η προηγούμενη άποψη δεν λειτουργεί απαγορευτικά σε άλλες επιλογές. Η χρήση των κριτηρίων όπως η οικονομική θέση, οι κώδικες συμπεριφοράς, η κοινωνική αποδοχή και η συναισθηματική παράμετρος επανατοποθετούν τις ισχύουσες ιεραρχήσεις στη σύναψη των γάμων.

Δίκτυα, Γάμοι και Νοοτροπίες: Ανάλυση των Δεδομένων

Η κατανόηση της θέσης της οικογένειας,¹ των συγγενικών δικτύων και των επιρροών τους, ανάγεται πλέον σε στοιχειώδη προϋπόθεση για τη σύλληψη και την ανάλυση των μηχανισμών συγκρότησης και αναπαραγωγής των τοπικών, χωρικών κοινωνιών.² Πολλές φορές το ενδιαφέρον των ερευνητών, προκειμένου

¹ Στο LASLETT P. WALL, R. (επιμ.), *Household and Family in Past Time*, Cambridge, London, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 1972, σσ. 103-106 αναφέρεται ότι ο όρος «οικογένεια» στην αγγλική ανθρωπολογία είναι μια πολυσήμαντη λέξη που χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα συζυγικό ζευγάρι και την νεότητά τους (ξεκίνημα της οικογένειας), τα μέλη ενός νοικοκυριού, μια κλίμακα δίπλευρης συγγένειας (συγγενείς) ή μια πατρωνυμική ομάδα. Ο όρος «οικιακή ομάδα» εμπεριέχει τρία είδη: την οικιστική μονάδα, την αναπαραγωγική μονάδα και την οικονομική μονάδα (CASTILLO G. T., et al., *The concept of the nuclear and extended family*, 1968). Στο ΚΑΥΤΑΤΖΟΓΛΟΥ Ρ., *Συγκρότηση και εξέλιξη της οικιακής ομάδας*, ό. π., σ. 68 δίνεται ο ορισμός της οικιακής ομάδας ως «μια μονάδα (ενότητα) που απαρτίζεται από άτομα συνδεδεμένα με συγγενικούς δεσμούς (αίματος ή αγχιστείας) που συμβιώνουν κάτω από μια κοινή στέγη, αναπαράγονται βιολογικά και κοινωνικά και συνεργάζονται στα πλαίσια παραγωγικών δραστηριοτήτων που εξασφαλίζουν την επιβίωση και την αναπαραγωγή των μελών αλλά και της οικιακής ομάδας ως ενότητας».

² Οι απόψεις του Ένγκελς για την οικογένεια έχουν αναλυθεί στο MOUNT F. (=, ό.π., σ. . 44), όταν αναφέρεται ότι ο Ένγκελς στηρίζει την ιστορία του για την οικογένεια στα ευρήματα των ανθρωπολόγων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και κυρίως σε εκείνα του αμερικάνου, Lewis Morgan ο οποίος είναι επηρεασμένος από τον Δαρβίνο. Γι' αυτόν η οικογένεια αντιπροσωπεύει μια δυναμική αρχή. Δεν είναι ποτέ στατική, αλλά προοδεύει από ένα χαμηλό σε ένα υψηλότερο σχήμα όπως η κοινωνία προοδεύει από μια χαμηλότερη σε μια υψηλότερη συνθήκη. Ενώ (στο ίδιο, σ. 47) για τον γάμο, ο Ένγκελς υποστηρίζει ότι ως θεσμός αναπτύσσεται συνεχώς κάτω από την επίδραση της κοινωνικής και οικονομικής αλλαγής. Κάθε αλλαγή στην ανθρώπινη κοινωνία αντανακλάται από κάποια δραματική αλλαγή στον θεσμό του γάμου. Στο ΒΕΛΤΣΟΣ Γ. (=, *Κοινωνιολογία των Θεσμών II*, ό.π., σσ. 42-43) αποδίδονται τρία θεμελιώδη συστατικά στοιχεία της οικογένειας: το «φανταστικό στοιχείο» στο οποίο προβάλλεται η σεξουαλικότητα, το «εξουσιαστικό στοιχείο» που οροθετεί τις σχέσεις συγγένειας με ιεραρχήσεις και ρόλους και το «συμβολικό στοιχείο» που προκύπτει από την κοινωνικοποίηση

να αναδυθεί η σημασία των οικογενειακών και συγγενικών δομών στις ομάδες που μελετούν, τους οδήγησε στα πεδία άλλων κοινωνικών επιστημών όπως στην γεωγραφία, στην κοινωνιολογία ή στην ψυχολογία, οι οποίες τελικά τροφοδότησαν τις νέες μελέτες θεματικά, εννοιολογικά και μεθοδολογικά.³

Είναι κοινά αποδεκτό από τους ανθρωπολόγους ότι δεν υπάρχει κοινωνία δίχως δυναμική και ιστορία, ενδεικτική δε η αναφορά του Evans-Pritchard (1950) «...οι ανθρωπολόγοι μελετούν κοινότητες που, αν και είναι απλής δομής, είναι ενσωματωμένες σε μεγάλες και ιστορικές (εξελισσόμενες) κοινωνίες».⁴ Η ιστορία και η ανθρωπολογία συνεργάζονται στη μελέτη των συγγενικών, οικογενειακών και οικιακών δομών του παρελθόντος. Πρόκειται δηλαδή για ένα πεδίο όπου δοκιμάζονται και αξιοποιούνται πολλές από τις εννοιολογικές και μεθοδολογικές κατακτήσεις της «ιστορίας από τα κάτω»⁵: η ανάδειξη του χρόνου της κυκλικότητας, της καθημερινότητας του ανώνυμου ανθρώπου, η ανίχνευση των νοοτροπιών και των αξιών.⁶

του φαντασιακού, μέσω του Πατέρα, όχι τόσο ως γεννήτορα αλλά ως νομοθέτη που εξωθεί τα παιδιά προς την κοινωνία. Σε άλλο σημείο (στο ίδιο, σ. 45) η οικογένεια περιγράφεται ως «το κατ'εξοχήν εργαλείο ιδεολογικού καταναγκασμού, το πεδίο προβολής της εξουσίας».

³ Βλ., ΚΑΥΤΑΤΖΟΓΛΟΥ Ρ., (επιμ.), *Οικογένειες του Παρελθόντος. Μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1990, σ. 11. Για την συγγένεια των επιστημών βλ. και BRAUDEL F., «Ιστορία και Κοινωνιολογία» στο *Μελέτες για την Ιστορία*, Αθήνα, Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, 1986, σ. 88.

⁴ Βλ., EVANS-PRITCHARD E., «Social Anthropology: Past and Present the Marrett Lecture», *Man*, 50 (1950), σ. 121 (και <https://is.muni.cz/el/1423/jaro2007/SAN206/um/Evans-Pritchard-Social-Anthropology-Man-1950.pdf>)

⁵ Η ΚΑΥΤΑΤΖΟΓΛΟΥ Ρ., (=, ό.π., σ. 17) αναφέρει ότι η διερεύνηση του πεδίου των συγγενικών και οικιακών δομών του παρελθόντος απαιτεί πραγματικά τον απεγκλωβισμό από τα παλαιότερα στεγανά μεταξύ των κοινωνικών επιστημών, ο οποίος σηματοδοτείται από τα διεπιστημονικά δάνεια, τις ανταλλαγές μεθόδων, θεωριών και εμπειριών.

⁶ Ο F. Braudel (1958) -με αφετηριακό σημείο τη θέση του Maurice Halbwachs για την πολλαπλότητα των κοινωνικών χρόνων (πρβλ. HALBWACHS M., *Les cadres sociaux de la memoire*, Paris, 1925) προτείνει στον ιστορικό τρεις ιστορικές ταχύτητες: του «ατομικού χρόνου», του «κοινωνικού χρόνου» και του «γεωγραφικού χρόνου» δηλαδή του ταχύρρυθμου και ανήσυχου χρόνου του συμβαντολογικού, του ενδιάμεσου χρόνου των οικονομικών κύκλων που ρυθμίζουν την εξέλιξη των κοινωνιών και του πολύ αργού «σχεδόν ακίνητου» χρόνου των δομών.

Οι οικογένειες και τα συγγενικά δίκτυα,⁷ βρίσκονται σε στενή σχέση με το ευρύτερο περιβάλλον στο οποίο εντάσσονται και συνεπώς η προσέγγισή τους απαιτεί την εκ παραλλήλου θεώρηση του κοινωνικού, του οικονομικού και του πολιτισμικού χώρου στον οποίο ανήκουν. Πρέπει γι' αυτό να αναλυθούν ποσοτικά δεδομένα, στοιχεία ή πληροφορίες αλλά και να τεθούν ερωτήματα η απάντηση των οποίων μπορεί να μας δώσει το περιεχόμενο των μεταβολών που πραγματοποιούνται στη διάρκεια των πληθυσμιακών δημογραφικών ανακατατάξεων. Στην περιοχή λόγου χάριν που εξετάζουμε οι μετακινήσεις φαίνεται πως δεν εξαντλούνται στην πληθυσμιακή αποδυνάμωση των ορεινών οικισμών και στην ενίσχυση κάποιων άλλων στα πεδινά. Έχουν αποτέλεσμα αφενός τη διχοτόμηση των πατρικών οικογενειών στους οικισμούς καταγωγής και αφ' ετέρου την σύσταση σχέσεων στη βάση νέων και οπωσδήποτε διευρυμένων κανόνων ελέγχου στους οικισμούς εγκατάστασης. Η πληθυσμιακή μετακίνηση και τα δίκτυα δεν εμφανίζεται απλώς ως στατικά δημογραφικά στοιχεία αύξησης ή μείωσης του πληθυσμού, αλλά ανάγονται σε αιτίες διαχρονικής μεταβολής στο επίπεδο της κοινωνικής οργάνωσης και των νοοτροπιών. Παραμένει η δυσκολία να διευκρινιστεί κατά πόσο οι δημογραφικοί μηχανισμοί και παράμετροι αποτελούν πρωταρχικές και ανεξάρτητες μεταβλητές ή εάν, εντέλει, δεν αντιπροσωπεύουν παρά συνακόλουθες επιλογές, με τις οποίες οι τοπικές κοινωνίες επιδιώκουν να

---

⁷ Ίσως είναι αναγκαία σ' αυτό το σημείο μια πολύ μικρή αναφορά στους θεωρητικούς της «ιστορίας της οικογένειας». Από τον 19^ο αιώνα υπήρχαν στοχαστές που ασχολήθηκαν με την οικογένεια, όπως ο F. Engels, ο F. Le Play και ο Fustel de Coulanges. Κατά τον 20^ο αιώνα καθοριστική υπήρξε η συνάντηση των γάλλων ιστορικών και ανθρωπολόγων με την ιστορία του δικαίου και ειδικά με το έργο του J. Yver, που συνέβαλε στη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ της οργάνωσης της οικογένειας και των συστημάτων μεταβίβασης της περιουσίας. Σημαντικό ρόλο έπαιξε στην Γαλλία και στην Αγγλία, η ιστορική δημογραφία. Αλλά, κατά κοινή παραδοχή, καθοριστικός σταθμός υπήρξε το Διεθνές Συνέδριο στο Καίμπριτζ για τη συγκριτική ιστορία της οικογένειας το 1969 όπου συναντήθηκαν ιστορικοί, ανθρωπολόγοι, ιστορικοί δημογράφοι και κοινωνιολόγοι για να παρουσιάσουν και να συζητήσουν μελέτες και ευρήματα που στηρίζονταν σε ιστορικό υλικό -απογραφές και άλλες πηγές- και αφορούσαν στη μορφή και το μέγεθος της οικογένειας και της οικιακής ομάδας σε παρελθόντες καιρούς. Τα αποτελέσματα της συνάντησης δημοσιεύτηκαν το 1972 σε συλλογικό τόμο υπό την διεύθυνση των LASLETT P., WALL R., *Household and Family in the Past Time*, Cambridge 1972.

αποφύγουν ποικίλους καταναγκασμούς που υφίστανται με σκοπό να εξασφαλίσουν καλύτερους όρους για τη ζωή τους.⁸

Οι άνθρωποι κινούνται στο χώρο, είτε ατομικά, είτε ως οικογένειες, είτε ως μικροσύνολα όπως είναι ένα σόι. Όπως αναφέρεται στη μελέτη του Daniel Kubat,⁹ η μετακίνηση εμπεριέχει απαραίτητα τη λειτουργία της αναδιανομής του πληθυσμού.¹⁰ Η αναδιανομή όμως στη συνέχεια δημιουργεί

---

⁸ Στο DAVIS K., (επιμ., σε συνεργασία με GROSSBARD-SHECHTMAN A.), *Contemporary marriage: comparative perspectives on a changing institution*, New York, Russell Sage Foundation, 1985, σ. 376 τονίζεται ότι ο δυτικός πολιτισμός αντιλαμβάνεται την «οικία» ως το μέρος που βρίσκονται ταυτόχρονα η «ρομαντική αγάπη» και η «γονεϊκή αγάπη». Η οικογένεια προσφέρει μια διέξοδο από τον απρόσωπο και ανταγωνιστικό εξωτερικό κόσμο, «ένα λιμάνι στον άκαρδο κόσμο» ... (σ. 398) και παρέχει υποστήριξη, αγάπη, άνεση και ηθική τάξη γιατί είναι η προσωποποίηση μιας φυσικής τάξης, μιας φυσικής ιεραρχίας και ενός δικτύου προσωπικών σχέσεων εμπιστοσύνης. Την οικογένεια ως «λιμάνι» βλ., LASCH CH., *Haven in a Heartless World*, New York, Basic Books, 1977.

⁹ Για τους οικονομικούς παράγοντες υπεύθυνους για τη μεταναστευτική ώθηση βλ. KUBAT, D. (=, ό.π. σσ. 14-15). Στο BAXEVANIS J.J. (=, ό.π., σ. 19) αναφέρεται ότι η εσωτερική μετανάστευση είναι κάτι περισσότερο από μια σειρά συμπτώσεων ή μια απλή ρύθμιση «απώθησης-έλξης». Περιλαμβάνει ένα μακροχρόνιο σχέδιο της ανθρώπινης προσαρμογής σε έναν τρόπο ζωής. Μια τέτοια ευρεία άποψη της εσωτερικής μετανάστευσης πρέπει να περιλαμβάνει την εξέταση της αναμέτρησης ανάμεσα στην πολιτισμική παράδοση και τα οικονομικά συστήματα από την μια και τις αξίες της νέας Ελλάδας από την άλλη. Η σύγκρουση εγείρεται σε μια περίοδο ραγδαίας εθνικής αλλαγής. Το ποιο από τα δύο συστήματα υπερέχει στην πολιτισμική κληρονομιά της ατομικής κατοίκησης στην Πελοπόννησο επηρεάζει την μεταναστευτική συμπεριφορά. Η ατομική κατοίκηση σε μέρη που έχουν παγιωθεί σε κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που εκτίθενται σε ιδέες και γεγονότα που δημιουργούν τη συνείδηση του εξωτερικού κόσμου.

¹⁰ Τότε η μετακίνηση λειτουργεί, όπως περιγράφεται στο KUBAT D. (=, ό.π., σ. 21), εξισοροπητικά στην πληθυσμιακή πίεση και ως παράγοντας της πληθυσμιακής αναδιανομής και ασκεί ταυτόχρονα ομογενοποιητική αλλά και διαφοροποιητική επιρροή μεταξύ των γειτονικών οικισμών. Γενικά για το φαινόμενο των μετακινήσεων βλ. KULDORF G., *Migration Probabilities*, Lund, The Royal University of Lund, Sweden, 1955· GOODRICH C. et al., *Migration and Economic Opportunity; The Report of the Study of Population Redistribution*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1936· MOUSTAKA C., *The Internal Migrant*, Athens, Social Science Center, 1964· BEIJER G., *Rural Migrants in Urban Setting*, The Hague, Martinus Nijhoff,

διαφορετικότητες που αλλοιώνουν τον αυστηρό χαρακτήρα των προηγούμενων συμπεριφορών και σχέσεων. Ή τουλάχιστον αυτό συμβαίνει στο εσωτερικό των χωρικών κοινωνιών και ίσως όχι στο σύνολό τους, αλλά σε ορισμένα υποσυστήματα των οικισμών.¹¹

Στην περίπτωση μας οι μετακινούμενοι πληθυσμοί εγκαταλείπουν τους οικισμούς των βουνών της Πελοποννήσου ή τα νησιά της Ζακύνθου και της Κεφαλονιάς και καταφθάνουν στην ηλειακή πεδιάδα. Εκεί δημιουργούν βαθμιαία νέες πληθυσμιακές οντότητες, με βασικό κριτήριο τη δυνατότητα επιβίωσής τους, είτε μέσω της εργασίας, είτε μέσω της αποκτημένης εδαφικής αγροτικής περιουσίας¹² στον οικισμό που θα εγκατασταθούν.¹³ Παράλληλα και σε άλλες περιπτώσεις μαζί με παλαιότερους κατοίκους δίνουν νέα δημογραφική

1963 και BLANCO C., «The Determinants of Interstate Population Movements» στο *Journal, Regional Science Association*, 5 (1963), σσ. 77-84.

¹¹ Εκτενής είναι η βιβλιογραφία για το ζήτημα. Ενδεικτικά αναφέρουμε: ΓΟΥΣΙΟΣ Δ., «Ύπαιθρος, αγροτικός χώρος και μικρή πόλη: από τη γεωργοποίηση στην τοπική ανάπτυξη» στο Δ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Γ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ (επιμ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: διεπιστημονικές προσεγγίσεις στην αστική ανάλυση και πολιτική*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1999. ANTHOPOULOU TH., DUQUENNE, M.N., GOUSSIOS D., «Le developpement rural en Grece», *Developpement Rural en Mediterranee*, Ed. IAM/FAO, 2000. ANTHOPOULOU TH., GOUSSIOS D., «Politiques en faveur des zones de montagne», Πρόγραμμα NECTAR, τομέας «Σχεδιασμός και παρακολούθηση δράσεων ανάπτυξης του ύπαιθρου χώρου. GOUSSIOS D., TSIMPOUKAS, K., «"Relations de parente et solidarite economique dans l' agriculture familiale de plaine en Grece"», *Revue Geographique des Pyrenees et du Sud-Ouest*, T. 63, Fascic. 2, 1992-1993, σσ. 303-318., GOUSSIOS D., DUQUENNE M.N., «Une nouvelle forme familiale de mise en valeur de l' espace agricole: l' exploitation a distance. Typologie des zones abandonees et a forte activite dans l' espace rural grec», Βόλος, Ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο «Farms Systems», 2000.

¹² Είναι γνωστό, βλ. και ΤΟΥΝΤΑΣΑΚΗ Ε. (=, ό.π., 52), ότι στις ευρωπαϊκές επαρχιακές κοινότητες η κοινωνική συνέχεια διασφαλίζεται με την αναπαραγωγή των αυτόνομων και διακριτών οικιακών ομάδων που κατέχουν περιουσιακά στοιχεία απόλυτα περιγεγραμμένα και καθορισμένα. Στις κοινωνίες αυτές το κρίσιμο ζήτημα που τίθεται, είναι να εξασφαλιστεί η διατήρηση της ακεραιότητας της οικογενειακής γαιοκτησίας και η μεταβίβασή της στην επόμενη γενεά. Η οικογένεια ταυτίζεται με την έγγεια περιουσία ενώ το σύστημα συγγένειας συνέχεται από τους μηχανισμούς της κληρονομικής μεταβίβασής της και τους διαμορφώνει.

¹³ Ο ΑΛΕΞΑΚΗΣ ΕΛ. (=, *Τα παιδιά της σιωπής*, ό.π., σ. 97) αναφέρει ότι ο όρος *οικογένεια* χρονολογείται από τη μεσαιωνική (βυζαντινή) περίοδο κατά τον Ι. Σταματάκου, Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσης, οικεία λέξη. Μέχρι σήμερα δεν έχει δοθεί επιστημονική ερμηνεία γι' αυτό. Ο όρος αρμόζει περισσότερο σε μετακινούμενους κτηνοτρόφους παρά σε μόνιμα εγκατεστημένους γεωργούς με σταθερό σημείο αναφοράς την οικία.

διάσταση σε ήδη υπάρχοντες οικισμούς. Τις κινήσεις αυτές που εκτυλίχθηκαν στα πεδινά της δυτικής Πελοποννήσου παρακολουθήσαμε στα προηγούμενα. Στη συνέχεια έχουμε την ευκαιρία μέσω της ανάλυσης των γάμων να προσεγγίσουμε κάποιες ιδιαίτερες δημογραφικές συμπεριφορές και επιλογές αυτών των πληθυσμιακών συνόλων.

Η αρχή ή το ξεκίνημα της οικογένειας¹⁴ μπορεί να θεωρηθεί πως είναι ο γάμος.¹⁵ Ανεξάρτητα από τον οποιοδήποτε ορισμό για τη συμβίωση αρσενικού-

---

¹⁴ Στο HORKHEIMER M., «Authority and the Family», *Critical Theory: Selected Essays*, trans. By Mathew J.O' Connell and others, New York, Seabury Press, 1972, σ. 106 εκφράζεται η γνώμη του για την οικογένεια ως η ψυχολογική αντιπροσώπευση της κοινωνίας, η απαραίτητη μικροδομή για την μακροδομή. Η οικογένεια που αυτός προτείνει είναι εκεί που διδάσκεται η υπακοή στην εξουσία: «ο πνευματώδης κόσμος μέσα στον οποίο αναπτύσσεται ένα παιδί ... όπως και οι φαντασίες με τις οποίες αυτό επιβιώνει στον αληθινό κόσμο, τα όνειρά του και οι επιθυμίες του (οι ευχές του), οι ιδέες και οι κρίσεις του όπου όλα κυριαρχούνται από την σκέψη της ανθρώπινης δύναμης πάνω στον άνθρωπο, του ανώτερου στον κατώτερο, της εξουσίας και της υποταγής».

¹⁵ Στο MOUNT F. (=, ό.π., σ. 75) διαπιστώνεται η προσπάθεια της εκκλησίας να κάνει το θεσμό του γάμου ένα δημόσιο, επίσημα επικυρωμένο συμβόλαιο που δεν μπορεί να λυθεί (...) μια «γραφειοκρατική» προσπάθεια να ελεγχθούν και να τακτοποιηθούν «οι ακάθαρτες συνήθειες των λαϊκών (του λαού)». Επίσης στο ΑΡΙΕΣ, Φ., *Αιώνες παιδικής ηλικίας*, Αθήνα, Γλάρος, 1975, σσ. 284-285 και 294 διευκρινίζεται ότι από τον Μεσαίωνα θεωρήθηκε ότι το μυστήριο του γάμου θα μπορούσε να εξευγενίσει τη συζυγική ένωση, να της προσδώσει πνευματική αξία, όπως και στην οικογένεια. Για μεγάλο διάστημα όμως, ο γάμος παρέμενε ένα συμβόλαιο, ίσως η «χειρότερη λύση, μια παραχώρηση στην αδυναμία της σάρκας». Ακόμα και μέσα στο γάμο, η σεξουαλική ζωή παρέμενε ουσιαστικά μιαρή πράξη. Ο άνθρωπος ήταν αδύνατο να φθάσει στην αγιότητα μέσα από την κοσμική ζωή. Με την ευλογία του γάμου, η σεξουαλική ένωση έπαυε να αποτελεί αμάρτημα, τίποτα περισσότερο όμως. Για να κατορθώσει ένας φυσικός θεσμός, τόσο στενά δεμένος με τη σάρκα, όσο ο γάμος να γίνει αντικείμενο λατρείας, ήταν αναγκαία η αποκατάσταση του λαϊκού. Η πρόδος του σύγχρονου οικογενειακού αίσθηματος και της εξύψωσης του λαϊκού ανθρώπου ακολούθησαν παράλληλη πορεία. Γιατί το σύγχρονο αίσθημα της οικογένειας –αντίθετα με το μεσαιωνικό αίσθημα του γένους- εισχώρησε μέσα στις κοινές εκδηλώσεις ευσέβειας των χριστιανών και σιγά σιγά μετατοπίστηκε από τον θρησκευτικό στον οικογενειακό και κοινωνικό χαρακτήρα του γάμου και της βάπτισης. Η οικογενειακή ζωή πλέον βιώνεται διακριτικά (σιωπηρά) αλλά αναγνωρίζεται σαν αξία και γίνεται το επίκεντρο όλων των συναισθηματικών φορτίσεων. Το αίσθημα που αποπνέει, απομακρύνεται όλο και περισσότερο από την έννοια της τιμής του γένους, από την ακεραιότητα της περιουσίας ή από την αρχαιότητα και τη διαίωνιση του ονόματος και απλώς

θηλυκού, στα όρια φυσικά της κοινωνικής αποδοχής, ο γάμος μπορεί να κατανοηθεί ως ο πόλος που συγκεντρώνει κίνητρα, επιλογές και εσωτερικές ή εξωτερικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία της οικογένειας.¹⁶ Έχει γι' αυτό αναπτυχθεί ένα πλαίσιο νόμιμων και κοινωνικά αποδεκτών λειτουργιών, βάσει των οποίων αναπαράγονται οι τοπικές κοινωνίες χωρίς να φθείρονται οι εσωτερικές διαβαθμίσεις μέσω του γάμου και χωρίς να θίγονται οι κυρίαρχες αντιλήψεις και συμπεριφορές.¹⁷

ξεπηδά από τη μοναδικότητα της σχέσης μεταξύ γονέων και παιδιών. Πάντως, όπως αναφέρεται στο ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ Ι., ΡΗΓΑ Α. (=, ό.π., σσ. 284: σκοπός του γάμου είναι η απόκτηση τέκνων, «γάμος σημαίνει παιδιά» και μάλιστα υιών («άμα η γυναίκα γεννούσε μόνο αγόρια, την καλομοιριάζανε»). Η απαιδία ή ολιγοπαιδία θεωρούνταν δυσμενής στάση του Θεού προς το ζευγάρι και ειδικά προς την γυναίκα που κατηγορούνταν ως η μόνη υπαίτιος για το γεγονός. Η άτεκνη αποκαλούνταν «άκληρη», «μαγκούφα», «μαρμάρα», λέγανε «αυτή βγήκε μαρμάρα, βγάζει μόνο μάρμαρα και ήταν πολύ δυστυχισμένη», «γρουσουζα», «ανεπρόκοπη» κ.ά. Η άτεκνη θεωρούνταν αμαρτωλή, βάσκανη δηλαδή ότι είχε κακό μάτι, φιλάργυρη, αχόρταγη, δύστροπη, στριμμένη, άπονη, κακιά, «άκληρη», «άθη». Από την άκληρη μάλιστα απαγορευόταν και ο δανεισμός προζυμιού διότι σύμφωνα με την κοινή γνώμη «χρωστάει ή πληρώνει αμαρτίες και έχει κακό μάτι».

¹⁶ Ο ΑΛΕΞΑΞΗΣ Ε., (=, ό.π., σσ. 79-80) διακρίνει τους όρους «οικογένεια» και «οικιακή ομάδα» και αναφέρει ότι «... ο κύκλος ανάπτυξης της οικογένειας με την ευρύτερη έννοια συνδέεται με δημογραφικούς παράγοντες (γεννητικότητα, γαμηλιότητα, θνησιμότητα) ενώ ο κύκλος ανάπτυξης της οικιακής ομάδας περισσότερο με το δυναμικό της ομάδας (οικονομία, παραγωγή, κατανάλωση) μέσα στον οικιακό χώρο (νοικοκυριό)». Ο διαχωρισμός των δύο κύκλων εξετάζεται και στο MITTERAUER M., SIEDER, R., «The Developmental Process of Domestic Groups. Problems of Reconstruction and Possibilities of Interpretation», *Journal of Family History* 3 (1979), σσ. 257-284.

¹⁷ Βλ. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ Ι., ΡΗΓΑ Α., ό.π., σσ. 279-282. Διατυπώνεται η γνωστή άποψη πως στις χωρικές κοινωνίες όπου η οικογένεια έχει χαρακτήρα αγροτικό ή κτηνοτροφικό, η μορφή της είναι πατριαρχική και διευρύνεται αρρενογονικά μιας και ο γάμος πλην εξαιρέσεων, είναι ανδροπατροτοπικός, γεγονός που σημαίνει ότι η γυναίκα μετά τον γάμο συγκατοικεί με την οικογένεια του συζύγου της. Επίσης στο ΚΑΥΤΑΤΖΟΓΛΟΥ Ρ., (=, *Συγκρότηση και εξέλιξη*, ό.π., σ. 199) αναφέρονται πέντε βασικές μεταβλητές που επηρεάζουν τη συγκρότηση και αναπαραγωγή των οικογενειών: 1) η ηλικία στο γάμο, η διαφορά ηλικίας των συζύγων και η γαμηλιότητα του πληθυσμού, 2) η ηλικία των γονέων κατά την πρώτη τεκνοποιία, 3) η μεταγαμική εγκατάσταση, 4) η στιγμή και ο τρόπος δημιουργίας του νοικοκυριού και 5) το σύστημα μεταβίβασης της περιουσίας.

Στην περίπτωση μας προκύπτει πως οι κατεστημένες συμπεριφορές γύρω από το γάμο, μεταλλάσσονται λόγω των μετακινήσεων, αλλά και λόγω της εξασθένησης των συγγενειών στο εσωτερικό των οικισμών. Οι μετακινήσεις και οι «νεο-εγκαταστάσεις» δομούν προοδευτικά ένα διαφοροποιημένο κοινωνικό χώρο.¹⁸ Βεβαίως οι νέες τοπικές κοινωνίες συνεχίζουν να λειτουργούν στη βάση των κυρίαρχων νοοτροπιών και συμπεριφορών και να ελέγχονται από αυτές.¹⁹ Σε σημαντικό βαθμό μάλιστα τις αναπαράγουν. Παράλληλα όμως, η επανατοποθέτηση των ανθρώπων στο χώρο αλλά και η αναπόφευκτη αποδυνάμωση των συγγενικών δικτύων στο εσωτερικό των οικισμών,²⁰ δημιουργούν νέες συνθήκες και απελευθερώνουν νέες δυνατότητες για τους κατοίκους, διευρύνοντας τα όρια των συμπεριφορών τους.²¹ Τις συμπεριφορές αυτές εντοπίζουμε περισσότερο *αφ' ενός* σε κάποιες προγαμιαίες λειτουργίες των τοπικών κοινωνιών, τις οποίες θα εξετάσουμε στη συνέχεια, και *αφετέρου* σε ορισμένες οικονομικές δραστηριότητες που μπορούν να επιφέρουν αλλαγές στην κοινωνική ιεράρχηση κάθε οικισμού.

Σε προηγούμενες σελίδες μας απασχόλησαν τα δίκτυα μετακίνησης κατοίκων κυρίως από τις ορεινές περιφέρειες προς την πεδιάδα, αλλά και με την περιγραφή των συγγενικών δικτύων που αναπτύχθηκαν στους νέους οικισμούς.

---

¹⁸ Η νύφη προσκολλάται και αφομοιώνεται από την οικογένεια του συζύγου της και συνήθως αποκόπτεται τελείως από την πατρική της οικογένεια, όπου και εκεί καταλήγουν οι γυναίκες-νύφες των αρένων αδελφών τους, βλ. και ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ Ι., ΡΗΓΑ Α., ό.π., σ. 292.

¹⁹ Ο T. Parsons κατέγραψε τις λειτουργικές προϋποθέσεις επιβίωσης της κοινωνίας και τις συνόπισε στις εξής: την προσαρμογή, την επίτευξη στόχων, την ένταξη και την διατήρηση προτύπων.

²⁰ Υπάρχει η άποψη - πρβλ. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ Ι., ΡΗΓΑ Α., (=, ό.π., σ. 279)- ότι το κοινωνικό μικροκύτταρο της οικογένειας ενδυναμώσε και αύξησε τους φυσικούς συγγενικούς δεσμούς μέσω: 1) των αγχιστειακών θεσμών του γάμου (πεθερός-πεθερά, κουνιάδος-κουνιάδα, σύγαμβρος-συνυφάδα κ.λ.π.), 2) των κουμπαριών από γάμο-βάπτιση και 3) των τεχνητών συγγενειών (υιοθεσία, αδελφοποιία).

²¹ Επειδή το ζήτημα της ηθικής μας έχει απασχολήσει σε συνάρτηση με την μεταβλητή της μετακίνησης των πληθυσμών, βρίσκουμε βάση στη άποψη που εκφράζεται στο MOUNT, F., *The Subversive Family. An alternative history of love and marriage*, London, Boston, Sydney, Unwin Paperbooks, 1982, σ. 55 ότι η μετακίνηση (μετανάστευση) σε μια νέα κοινωνία συνδέεται με την σεξουαλική επανάσταση.

Εδώ θα ασχοληθούμε περισσότερο με τα αποτελέσματα αυτών των δημογραφικών ανακατατάξεων αναζητώντας περισσότερο τις συμπεριφορές εκείνες που δεν υπάγονται στο κανονιστικό πλαίσιο των κυρίαρχων πρακτικών. Θα εξετάσουμε ορισμένες αφανείς λειτουργίες που τείνουν να θέσουν σε αμφισβήτηση ή τουλάχιστον σε δοκιμασία τις φανερές και θεσμοθετημένες συμπεριφορές. Πράγμα που σημαίνει ότι δεν θα ασχοληθούμε με το γάμο²² στο

²² Γενικά για τα γαμικά μοντέλα βλ. HAJNAL J., «European Marriage Patterns in Perspective» στο GLASS D., EVERSLEY D.E.C. (επιμ.), *Population in History: Essays in Historical Demography*, London, Edward Arnold, 1965, σσ. 101-143, WRIGLEY E.A., «Population History in the 1980s», *Journal of Interdisciplinary History* 12, 1981, σσ. 207-226, HERLIHY D., KLAPISCH-ZUBER C., *Tuscans and their families: a study of the Florentine Catasto of 1427*, Yale University Press, 1985 όπου γίνεται λόγος για το «μεσογειακό μοντέλο γαμήλιας συμπεριφοράς» και KERTZER D., «The Joint Family Revisited: Demographic Constraints and Household Complexities in the European Past», *Journal of Family History* 14, 1989, σσ. 1-15. Είναι μεγάλη η σημασία των ευρημάτων του J.Hajnal για την έρευνα της συγκρότησης του νοικοκυριού: όποια κι αν είναι η μορφή, η σύνθεση και το μέγεθος του νοικοκυριού, ο γάμος στο βαθμό που συνεπάγεται τη δημιουργία ενός νέου πυρήνα στο κοινωνικό σώμα, την κοινωνικά αποδεκτή βιολογική αναπαραγωγή και κάποια ανακατανομή αγαθών, παραμένει ένα γεγονός που παρεμβαίνει αποφασιστικά στη δημογραφική, την κοινωνική και την οικονομική οργάνωση του πληθυσμού. Ειδικότερα, στο CASSIA P.S., BADA C., *Marriage and Exchange in Nineteenth-Century Athens*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, σσ. 164-171 η οικονομική διάσταση του γάμου αποδίδεται με τον όρο του «προικοσύμφωνου» το οποίο θεωρείται η άρνηση της ελεύθερης έκφρασης της αγάπης μεταξύ των ανδρών και των γυναικών, της ελεύθερης επιλογής και της ατομικότητας των γυναικών οι οποίες μετατρέπονται σε αντικείμενα συναλλαγής μεταξύ των σογιών. Γι' αυτό γίνεται διάκριση ανάμεσα στους γάμους «από αγάπη» και στους γάμους «μέσω γαμικών συμβολαίων». Τα οικογενειακά συμφέροντα (ως προς την μεταβίβαση της περιουσίας) και οι ηθικές απαγορεύσεις (θεσμοί και άτυποι κανόνες) βρίσκονται πίσω από τα «γαμικά συμβόλαια» τα οποία προσδιορίζουν επακριβώς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των παιδιών στην πατρική περιουσία. Το «προικοσύμφωνο» είναι μια έκφραση της συμβολικής σπουδαιότητας με την οποία τα άτομα προσεγγίζουν τον γάμο τον οποίο μετατρέπει σε «τίμιο» γάμο αν και όχι απαραίτητα καλό με οικονομικούς όρους. Το προξενιό βρίσκει τις ρίζες του στο «προικοσύμφωνο» δηλαδή την τελετουργική και θρησκευτική διαδικασία απόκτησης εμπιστοσύνης και συμμαχίας μεταξύ των οικογενειών που θεσμοθέτησε την κοινωνική επικοινωνία στον γάμο και οδήγησε στη σύνθετη διαδικασία του προξενιού ως το πρώτο βήμα που οδηγεί στο σχεδιασμό του γαμικού συμβολαίου. Το τελετουργικό του προξενιού γίνεται έτσι μια «κοινωνική απαίτηση». Δηλαδή η απαίτηση να παντρευτεί κάποιος νόμιμα γίνεται κοινωνική απαίτηση μαζί με την ηθική απαίτηση (και της

σύνολό του. Για να περιγράψουμε τις αλλαγές αυτές, θα χρησιμοποιήσουμε τις άμεσες ή και παρεπόμενες πληροφορίες του υλικού²³ των δημοτολογίων.

8.1 Το προξενιό σε κρίση

Στις χωρικές κοινωνίες το άτομο δεν είναι αυτόνομο ή ανεξάρτητο και έξω από τις οικογενειακές σχέσεις. Η αγροτική οικογένεια δηλαδή δεν εκφράζεται μέσα από τις ατομικότητες των μελών της, αλλά περισσότερο από συλλογικές πρακτικές, και τις συνεκτικές οικογενειακές σχέσεις.²⁴ Βέβαια τα άτομα είναι φορείς σκέψεων, επιλογών και συναισθημάτων στις επαφές τους με άλλους ανθρώπους. Όμως οι αγροτικές κοινωνίες δύσκολα αναγνωρίζουν σ' αυτά κάποια προσωπική αυτονομία στην εξωτερίκευση τους.²⁵ Αντίθετα, υπάρχει η τάση εφαρμογής αυταρχικών συστημάτων εκμάθησης των κανόνων και των ρόλων στους οποίους καλούνται να υπακούσουν τα μέλη της.²⁶

εκκλησίας) γιατί ο γάμος αποκτά κοινωνική και οικονομική σημασία ακόμα και πολιτική σημασία καθώς τα γαμικά συμβόλαια και η συνακόλουθη επέκταση των σογιών γίνεται μια από τις κυριότερες οδούς προς την εξασφάλιση πολιτικού οφέλους μέσω των ψήφων, των πελατειακών σχέσεων και των συμβολαίων που οδήγησε και στην εξάπλωση της κρατικής γραφειοκρατίας.

²³ Το δημοτολόγιο μπορεί να αναδείξει παράγωγες πληροφορίες και κατά προέκταση να στηρίξει ανάλογα παράγωγα θέματα όπως την ηλικία του γάμου σε σχέση με τον πόλεμο.

²⁴ Κατά τον ARIES P., *Padri e figli nell' Europa Medievale e moderna*, Bari, Laterza, 1981, σσ. 428-433, η οικογένεια είναι περισσότερο μια κοινωνική, ηθική και παραγωγική πραγματικότητα παρά συναισθηματική.

²⁵ Για τον SARACENO C., (επιμ.), *La famiglia nella società, contemporanea*, Torino, Loescher, 1978, σ. 15 η ανάγκη προστασίας των μελών της, από οικονομικής και ψυχοσυναισθηματικής πλευράς, τα δένει μεταξύ τους με πολύ ισχυρά δεσμά, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την οικογενειακή συνοχή.

²⁶ Συνοπτικά ως υπενθυμίσουμε ότι σημαντικές θέσεις για το ζήτημα ανέπτυξε για πρώτη φορά ο Β. Ράιχ, διατυπώνοντας την άποψη ότι «η πατριαρχική οικογένεια ως βάση του κράτους, της κουλτούρας και του πολιτισμού, είναι ο δομικός και ο ιδεολογικός τόπος αναπαραγωγής όλων των κοινωνικών καθεστώτων που στηρίζονται στην αρχή της εξουσίας» (Ράιχ, 1966) βλ. ΧΕΝΣ, ΝΤΗΤΡΙΧ, *Η καταπιεστική οικογένεια. Η σεξουαλική καταπίεση στο μέσο της πολιτικής. Μια μελέτη βασισμένη στη σεξουαλική θεωρία του Βίλχελμ Ράιχ*, Αθήνα, Επίκουρος, 1973, σσ. 9-

Ο συνηθέστερος και κοινωνικά αποδεκτός τρόπος γνωριμίας, μεταξύ δύο νέων ανθρώπων στις χωρικές κοινωνίες με σκοπό το γάμο, είναι το *προξενιό*.²⁷ Χωρίς να επιδιώκουμε να ορίσουμε το θεσμό αυτό, θα λέγαμε ότι πρόκειται για μία αμοιβαία αποδεκτή δια-οικογενειακή συμφωνία μεταξύ των υπευθύνων κάθε οικογένειας, που προκύπτει μέσω τρίτου.²⁸ Τα πρόσωπα που συμφωνούν είναι συνήθως οι γονείς και κυρίως ο πατέρας της κάθε πλευράς που έχει και τη μεγαλύτερη ευθύνη της κηδεμονίας.²⁹ Είναι μια αρκετά γνωστή πρακτική που

---

11 και 23 όπου κρίνοντας την παραδοσιακή σεξουαλική ηθική, αναφέρεται ότι «σε όλες τις κοινωνίες συναντούμε περισσότερο ή λιγότερο φανερή την *αρχή της αυταρχικότητας* σαν δομικό στοιχείο της κοινωνίας καθώς και την οικογένεια, κυρίως στην πατριαρχική της παραλλαγή, σαν τόπο αναπαραγωγής της αυταρχικής συνείδησης. Ο αυταρχικά διαμορφωμένος άνθρωπος υποτάσσεται σαν υποτελής στους μηχανισμούς εξουσίας, στις ιεραρχίες της εξουσίας και στην εργασία. Η εκμάθηση της αυταρχικής συμπεριφοράς γίνεται κυρίως με τη συνεπή καταπίεση των σεξουαλικών αναγκών στην οικογένεια».

²⁷ Για τη διαδικασία της σύναψης του συνοικεσίου καθώς και τα άλλα εθιμικά τελετουργικά του γάμου που είναι άλλωστε πανελλήνια, βλ. WEALE-BADIERITAKI J., *A study of the folklore, folkways and social structure of two Arvanite communities in Attica. A thesis for degree of doctor of philosophy*, University of Reading, 1990, σσ. 125, 128-129, 164 κ.έ. Στη διαδικασία του προξενιού εμπλέκονται συγκεκριμένοι ρόλοι όπως αυτός της προξενήτρας που έχουν να κάνουν γενικότερα με τη θέση της γυναίκας στην παραδοσιακή κοινωνία. Στο ΚΑΤΑΚΗΣ Χ. (=, ό.π., σ. 132) αναφέρεται ότι «... η προξενήτρα και η μαμή ήταν συνήθως άτεκνες ή ανύπαντρες. Αναλαμβάνοντας αυτούς τους βοηθητικούς ρόλους συνέβαλλαν στη δημιουργία οικογένειας. Γιατί στην ελληνική παραδοσιακή κοινότητα, την καταδικασμένη σε αιώνια ανέχεια, δεν επιτρεπόταν η πολυτέλεια ούτε της παραμικρής σπατάλης υλικών μέσων ή ανθρώπινου δυναμικού. Οι γυναίκες λοιπόν αυτές συμβάλλοντας στην πραγματοποίηση των σκοπών της κοινότητας -βιολογική και κοινωνική επιβίωση- πρόσφεραν στον εαυτό τους ένα υποκατάστατο του σπουδαίου ρόλου της μητέρας και έτσι αντλούσαν και την απαραίτητη αυτοεκτίμηση».

²⁸ Ο ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ε. (= ό.π., σ. 209) αναφέρει ότι «... οι γονείς οι οποίοι είχαν τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο για το συνοικέσιο, όπως συμβαίνει στις παραδοσιακές κοινωνίες με συντηρητικές οικογενειακές δομές, επιδίωκαν να συνάψουν γάμους κοντά ή στην ίδια γειτονιά του χωριού ή με πρόσωπα που είχαν συνεχόμενες ιδιοκτησίες, ώστε να ενώνονται τα κτήματα, να παραμένουν τα νοικοκυριά μεγάλα και να διευκολύνεται η εκτατική καλλιέργεια, αλλά και να μην απομακρύνονται τα παιδιά, άσχετα από το φύλο, από κοντά τους (λόγοι ψυχολογικοί, ασφάλειας κ.λ.π.)

²⁹ Οι πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν οι γονείς ως προς το ζήτημα του γάμου των παιδιών τους ταιριάζει και με το δεύτερο από τα τρία πρότυπα οικογενειακής οργάνωσης που

ως ένα βαθμό επιβάλλει στους ανθρώπους αυτό που πρέπει να κάνουν και βεβαίως τους υπενθυμίζει τι οφείλουν να αποφύγουν.³⁰ Η πρακτική αυτή όπως είναι γνωστό, έχει αναλυθεί διεξοδικά από ανθρωπολογικές ή και ιστορικές μελέτες. Γνωρίζουμε επίσης ότι η θέση του κοριτσιού στις τοπικές κοινωνίες δεν ήταν οικονομικά αλλά και κοινωνικά ισότιμη με την αντίστοιχη θέση του αρσενικού.³¹ Οικονομικά το θηλυκό μέλος της οικογένειας, αντιπροσώπευε

αναφέρονται στο ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ Λ. (=, ό.π., σ. 45) «... α. εκείνο που εκφράζει την αντίληψη ότι τα συμφέροντα του παιδιού ταυτίζονται με εκείνα του πατέρα (το πρότυπο αυτό κυριαρχεί μέχρι και το τέλος του 18^{ου} αιώνα), β. το πρότυπο που εκφράζει την αντίληψη ότι ο κηδεμόνας του παιδιού (ο γονέας) αποφασίζει ποιο είναι το συμφέρον του παιδιού και πως θα το εξασφαλίσει. Πρόκειται για μια εξατομικευμένη προσέγγιση της πρόνοιας που κυριαρχεί από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα όπου ο γονέας λειτουργεί ως εκφραστής και διεκδικητής των συμφερόντων του παιδιού το οποίο δεν είναι σε θέση ούτε να προσδιορίσει αλλά και ούτε να διεκδικήσει τα συμφέροντά του. Και γ. το πρότυπο που εκφράζει την αντίληψη ότι οι γονείς δεν ανταποκρίνονται πάντοτε ικανοποιητικά στον ρόλο τους ως εγγυητών των συμφερόντων των παιδιών γι' αυτό πρέπει να παρεμβαίνει το κράτος υπέρ των παιδιών.

³⁰ Στο ΚΥΡΙΑΖΟΥΔΗΣ Δ., *Αγροτική Οικογένεια και Κοινωνικός Μετασχηματισμός. Μελέτη των μεταβολών της αγροτικής οικογένειας σε μια περιοχή της Αν. Μακεδονίας*, Αθήνα, 1996, σσ. 61-62 συνδέεται ο οικονομικο-παραγωγικός χαρακτήρας της αγροτικής οικογενειακής ομάδας με την εκτίμηση ότι «δεν υπάρχει στην αγροτική οικογένεια χώρος που να μπορεί να εκφράσει κανείς τα προσωπικά του συναισθήματα». Ο Δημ. Κυριαζούδης (επικαλούμενος και το κείμενο του FROMM Ε, *Studi sull' autorità e la famiglia*, Torino, Utet, 1974, σ. 84) πιστεύει ότι «για τον αγρότη που εξαρτάται από την οικονομική και την κοινωνική του κατάσταση, κάθε μέλος της οικογένειας είναι κατά κύριο λόγο μια εργατική δύναμη που εκμεταλλεύεται όσο το δυνατόν περισσότερο...». Για τη θεσμική ανάλυση στον ελληνικό αγροτικό χώρο βλ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ., *Θεσμικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη. Κράτος και Οικονομία στην Ελλάδα 1830-1922*, Αθήνα, Διόνικος, 2006, *passim*.

³¹ Η γέννηση των παιδιών αποτελεί σημαντικό γεγονός για την αγροτική οικογένεια, πολύ περισσότερο αν το παιδί που γεννιέται είναι αγόρι. Το αγόρι που γρήγορα διαισθάνεται την προτίμηση των μεγάλων προς το μέρος του, διαμορφώνει σιγά σιγά ένα διαφορετικό πλαίσιο αντίληψης και συμπεριφοράς από τα θηλυκά παιδιά. Κατά τον Δ. Κυριαζούδη δύο είναι οι λόγοι προτίμησης της οικογένειας προς το αγόρι. Αφενός ότι την παραδοσιακή κοινωνία και οικογένεια το κορίτσι ποτέ δεν μπορεί ν' αυξήσει το οικογενειακό γόητρο και κύρος, παρά μονάχα να το μειώσει. Η διατήρηση της ηθικής της υπόστασης και όλων των άλλων αρετών της (εργατικότητα, σεβασμός, υποταγή, υπακοή κ.λ.π.) είναι χρέος της, είναι κάτι το φυσικό

σημαντική επιβάρυνση, εφ' όσον θα πρέπει να παντρευτεί, όπως η οικογένεια ορίζει ότι αυτό πρέπει να γίνει δηλαδή να τηρήσει τους επιβεβλημένους κανόνες και επιπλέον πρέπει να προικοδοτηθεί.³²

και ιερό μαζί. Δεν λαμβάνονται λοιπόν, σοβαρά υπόψη εφόσον είναι αναγκασμένη να έχει τις παραπάνω αρετές ως εκ του φυσικού. Αντίθετα, αποτελεί σοβαρότατο «αμάρτημα» αν κλονισθεί κάποια απ' αυτές, όταν δηλαδή με μια «ανήθικη» πράξη της καταρρακώσει το γόητρο της οικογένειας. Αφετέρου, πολύ γρήγορα το κορίτσι αποχωρίζεται την πατρική οικογένεια για να εισέλθει στην οικογένεια του συζύγου της χωρίς να γίνεται ποτέ αρχηγός οικογένειας. Η παραδοσιακή κοινωνία αναγνωρίζει στο κορίτσι μονάχα τρεις ιδιότητες: της «ικανότητας εργασίας», της «συζύγου-νοικοκυράς» και της «μητέρας», βλ. ΚΥΡΙΑΖΟΥΔΗΣ Δ. (=, ό.π., σσ. 80-81).

³² Το ζήτημα των νυφών –σε όλη την πορεία της ανάλυσής μας- έχει να κάνει με τον γενικότερο ρόλο της γυναίκας στην παραδοσιακή κοινωνία. Όπως αναφέρεται στο ΚΑΤΑΚΗΣ Χ., *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*, ό.π., σσ. 127-129: «...μέσα στο πλέγμα των κοινωνικών και οικογενειακών αλληλεξαρτήσεων η γυναίκα κρατούσε ρόλο ιδιαίτερα σημαντικό. Πάρα πολλά πρόσφερε ακόμα και για την ίδια την επιβίωση της κοινότητας, βιολογική και κοινωνική, που φυσικά στηριζόταν στη συνεργασία και στην αλληλοβοήθεια ανάμεσα σ' όλα τα μέλη της. Στον παραδοσιακό χώρο ο ρόλος της γυναίκας εναρμονιζόταν τόσο με τις δικές της ανάγκες όσο και με τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου ...». Πιο κάτω αναφέρεται ένα χαρακτηριστικό δημοτικό τραγούδι:

«Έχω γιο έχω χαρά, θελ' να γίνω πεθερά
Έχω κόρη έχω λύπη, θέλ' να τηνε κάμω νύφη.
να της δώσω τα προικιά ένα κόσκινο κουκιά
να της δώσω κι ένα αμπέλι που
να μην χωρά λαγός να μπαίνει».

Είναι γνωστό ότι η γέννηση του κοριτσιού αποτελούσε απογοήτευση για τους γονείς μιας και όλοι ήθελαν να γεννούν αγόρια. Το δημοτικό τραγούδι λέει:

«Να 'ν' ο γαμπρός πολύχρονος κι η νύφη καλομοίρα
να κάμει σερνικά παιδιά, σαν του μαγιού τα μήλα»

Για τις απαγορεύσεις που επιβάλλονταν στα κορίτσια:

«Με δείραν και με μάλωσαν και μ' έχουνε διατάξει
απ' αυτήν την θύρα μη διαβείς προτού να γίνεις νύφη».

Οι ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ Ι., ΡΗΓΑ, Α., *Οικογένεια, Μητρότητα, Αναδοχή*, ό.π., σσ. 296-297 αναφέρουν ότι δινόταν μεγάλη προσοχή στην οικογενειακή προέλευση της νύφης ως βασικό πιστοποιητικό. Η νύφη έπρεπε «νάναι από καλούς γονήδες». Η κοινωνική επιταγή ήταν «πάρε σκύλα από κοπάδι και νύφη από σόι». Πάντως (όπως αναφέρεται και στη σ. 288 της παραπάνω μελέτης) η θέση της γυναίκας στην οικογένεια και την κοινωνία σταθεροποιείται

Η εξασθένιση³³ της αυστηρότητας του συστήματος που βασίζεται στο *συνοικέσιο*, επιτρέπει σε νέους ανθρώπους που βρίσκονται σε ηλικία γάμου, να μην ρυθμίζουν τη στάση τους, από αυτό το κοινωνικά αποδεκτό και θεσμοθετημένο μέσο γαμικής σχέσης. Αρκετοί είναι αυτοί που επιλέγουν την «εξω-θεσμική» γνωριμία και την «εν πολλοίς», απαγορευτική συναισθηματική σχέση που ενδέχεται να οδηγήσει σε γάμο.³⁴ Είναι μία κοινωνικά παράτυπη σχέση μεταξύ αρσενικού και θηλυκού,³⁵ επειδή η κοινωνία δεν μπορεί να δεχθεί εμφανείς τέτοιες λειτουργίες.³⁶ Η σταδιακή και μάλλον αργή μετάβαση³⁷ από

και ανυψώνεται μόνο με την απόκτηση αγοριών, οπότε είναι η «αγορομάνα», η «κυρά», η «αρχοντοκυραμάνα» κ.ά.

³³ Ο DAVIS K., (=,ό.π., σ. 392) χρησιμοποιεί έναν ιδιαίτερο όρο όταν γίνεται λόγος για «μια δημοκρατικοποίηση της αγάπης» μέσω της απελευθέρωσης των δυνάμεων της γαμιακής αγοράς γενικά που οδηγεί τις δυτικές κοινωνίες σε αντίθετη κατεύθυνση από αυτήν που ίσχυε στο πρόσφατο παρελθόν, μια τάση για περισσότερους γάμους στηριζόμενους στην φυσική έλξη.

³⁴ Ο ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ε., (=, ό.π., σ. 219) αναφέρεται ότι «οι προγαμιαίες σχέσεις πριν από το λογόδοσμα ή τον αρραβώνα ήταν αυστηρά απαγορευμένες, γιατί όπως συμβαίνει σε πολλές παραδοσιακές κοινωνίες είχε επιπτώσεις στην αποκατάσταση της κοπέλας. Θεωρούσαν ότι δεν έπρεπε να «ακουστεί τίποτα», γιατί η κοπέλα θα είχε μειωμένα προσόντα στη γαμήλια αγορά. Στο HAJNAL, J., «European marriage patterns in perspective» στο *Population in History*, London, 1965, σσ. 101-143 περιγράφεται το δυτικό marriage pattern με τον «όψιμο γάμο» και ένα ποσοστό αγάμων αρκετά ψηλό, του οποίου η πρωτοτυπία έγκειται πρώτα από όλα στο ότι επιβάλλει μια μη φυσική συμπεριφορά, ότι οξύνει στο μέγιστο την απόσταση ανάμεσα στο ένστικτο και στο θεσμό. Όλες οι κουλτούρες επιβάλλουν μια ορισμένη αναμονή ανάμεσα στην εφηβεία και στο γάμο για να προσδώσουν μια τελετουργική μορφή στη μετάβαση. Για τις συνήθειες και τα έθιμα περί γάμου βλ. TURLAN J.M., «Recherches sur le mariage dans la pratique coutumiere, XIIe -XVIe siecles», *Revue historique de droit francais et etranger*. Paris, Sirey, 1957, σσ. 477-528.

³⁵ Γι' αυτό ο C. LEVI-STRAUSS τονίζει τη διάκριση ανάμεσα στον πολιτισμό και στη φύση βάση της οποίας καθιερώνονται μια βιολογική και μια κοινωνική αιτία για κάθε συμπεριφορά με τρόπο ώστε συμπεριφορές που είναι πολιτισμικές ως προς την πηγή τους, μπορεί να εμβολιασθούν και να ολοκληρωθούν επιτυχώς από σχήματα συμπεριφορών που είναι βιολογικά ως προς την φύση τους και αντίστροφα. Πάντως κάθε τι γενικό στον άνθρωπο σχετίζεται με την φυσική τάξη και χαρακτηρίζεται από αυθορμητισμό και κάθε τι υποκείμενο σε νόρμες είναι πολιτισμικό και ταυτόχρονα σχετικό και ειδικό, βλ. LEVI-STRAUSS C., *The elementary structures of kinship*, ό.π., σσ. 4-8.

³⁶ Στο ΑΣΠΙΩΤΗΣ, ΑΡ., *Η έφηβος κόρη και το οικογενειακό περιβάλλον*, ό.π., σ. 13 αναφέρεται ότι «... οι ενστικτώδεις δυνάμεις υπερνικούν την επίδραση της αγωγής. Συχνά οι απαιτήσεις

τον αυστηρά καθορισμένο θεσμό του προξενιού, στον μη επιτρεπτό συναισθηματικό παρορμητισμό μεταξύ των δύο φύλων,³⁷ που είναι η ερωτική

του δεδομένου κοινωνικού περιβάλλοντος αποβαίνουν πολύ δυσχερείς ή η ικανότητα του νεαρού προσώπου για προσαρμογή και κατάκτηση του περιβάλλοντος είναι ανεπαρκής».

³⁷ Διαπιστώνεται ότι οι ενέργειες ατόμων και ομάδων εξακολουθούν να βασίζονται σε ορισμένους «κώδικες» -αξίες, ρόλους, τρόπους συμπεριφοράς- που δεν ευνοούν πια, αλλά δυσχεραίνουν τη λειτουργία τους, γιατί είχαν δημιουργηθεί για να ανταποκρίνονται σε σκοπούς και στόχους κάποιας προηγούμενης φάσης. Αναγκαστικά λοιπόν, οι κώδικες αυτοί παύουν πια να ισχύουν και βαθμιαία απορρίπτονται. Δεν έχουν όμως ακόμη διαμορφωθεί, αποκρυσταλλωθεί οι νέοι κώδικες, με αποτέλεσμα αναπόφευκτες συγκρούσεις και αντιφάσεις ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας και μέσα στα ίδια τα άτομα στο ΚΑΤΑΚΗΣ, Χ., ό.π., σ. 64. Ο Β. Ράιχ (1934) προσωποποιώντας το ζήτημα αναφέρει ότι «οι βιολογικές προϋποθέσεις και οι κοινωνικές συνθήκες της ζωής συναντιούνται στον ψυχικό τομέα» με τρόπο που ο άνθρωπος εξαναγκάζεται σε απώθηση των σεξουαλικών του αναγκών και σε υπαγωγή σε μια διαδικασία εγκαθίδρυσης μιας ασυνείδητης αρχής ελέγχου, μιας «ηθικής αρχής», βλ. στο ΧΕΝΣ, ΝΤΗΤΡΙΧ, ό.π., σ. 17. Πιο γενικευτικά, στο BRAUDEL, F., «Ιστορία και Κοινωνιολογία» στο *Μελέτες για την Ιστορία*, ό.π., σ. 88 αναφέρεται ότι «ιστορία δεν είναι μονάχα η διαφορά, το ξεχωριστό, το «ανέκδοτο» (στην περίπτωση μας η δυναμική εμφάνιση των συναισθηματικών αυτόβουλων σχέσεων). Και εξάλλου το «ανέκδοτο» δεν είναι ποτέ εντελώς «ανέκδοτο». Συγκατοικεί με το επαναλαμβανόμενο ή με το κανονικό (εδώ τους γάμους μέσω προξενιού) ... το συλλογικό πρέπει να το διαχωρίσουμε σαφώς από το ατομικό, ή να το ξαναανακαλύψουμε μέσα από το ατομικό: η διχοτόμηση πρέπει να ξαναρχίζει πάντα. Και ο νεωτερισμός δεν υπάρχει παρά μόνο σε σχέση με το παλιό που προσπαθεί να μη γίνει παρανάλωμα μέσα στο καμίνι της επικαιρότητας» (=, στο ίδιο, σ. 93).

³⁸ Οι κοντινοί γάμοι προϋποθέτουν σε κάποιες περιπτώσεις την εύκολη επικοινωνία και γνωριμία των νέων που κατοικούν στην ίδια γειτονιά. Όπως λέει ο Bossard: «ο έρωτας έχει φτερά αλλά φαίνεται ότι δεν είναι φτιαγμένα για να πετάει μακριά». Βλ. BOSSARD J.H.S., «Residential propinquity as a factor in marriage selection», *American Journal of Sociology* 38 (1932), σ. 222. Πάντως, στο MOUNT F. (=, ό.π., σσ. 80-84) μεταφέρεται ως κοινή αποδοχή σε όλες τις κοινωνίες ότι η αγάπη είναι ένας καλός και επιθυμητός σύμμαχος σε ένα επιτυχημένο προξενιό. Παρά το τι υπαγορεύει ο νομικός κανόνας, οι άνθρωποι ποτέ δεν φοβήθηκαν να εξωτερικεύσουν τα συναισθήματά τους (τον έρωτα) ή να μην τα θεωρούν σημαντικά ή άσχετα με την επιτυχία ενός γάμου. Πάντως με την έννοια της «ευγενούς αγάπης» ο γάμος θεωρείται ασυμβίβαστος με την αληθινή αγάπη διότι «ο γάμος περιλαμβάνει την κυριαρχία του συζύγου και η κυριαρχία αναπόφευκτα διώχνει την αγάπη».

σχέση,³⁹ παρεμβάλλονται στην περίπτωση της μελέτης μας οι μετακινήσεις αλλά και οι νέες συμπεριφορές που αναδύονται στους πεδινούς οικισμούς.⁴⁰ Κυρίως αφορούν τις αντιλήψεις για το νόημα ή το περιεχόμενο της οικογενειακής «τιμής», ή των τρεχουσών αξιών που χαρακτηρίζουν αυτές τις κοινωνίες.⁴¹

---

³⁹ Στο έργο των CASSIA P.S., BADA C. (=, ό.π., σ. 195) γίνεται μια λεπτή διάκριση των όρων: όταν δύο άνθρωποι παντρεύονται από αγάπη, η λέξη που χρησιμοποιείται κανονικά είναι «ερωτεύτηκαν» (από τον έρωτα) και όχι «αγαπήθηκαν» (από την αγάπη). Αυτό υποδηλώνει ένα άμεσο, γρήγορο «πάθος» χωρίς ιδιαίτερη συναίσθηση των κοινωνικών συνεπειών και της ηθικής ενοχοποίησης που αντικρούεται με τις κανονικές και προσεκτικές οικογενειακές μεθόδους εύρεσης συζύγου. Για το ζήτημα των προγαμιαίων σχέσεων, βλ. LEE G.R., ό.π., σσ. 173-207.

⁴⁰ Από τους EDEL, M. and EDEL, A. (=, ό.π., σ. 93) τίθεται ως σημαντικό ερώτημα ο τρόπος που επέρχονται αλλαγές στην ηθική από την κλειστή ενδο-ομαδική στην πιο γενικευμένη. Οι σύγχρονες απόψεις θα επιμείνουν στο ότι οι κοινές αξίες ηθικής επεκτείνονται εσωτερικά μέσα στις σοσιακές ομάδες με τρόπο που η ουσία της ηθικής του σογιού είναι ειδικά σχεδιασμένες υποχρεώσεις και όχι γενικευμένες υποχρεώσεις. Πάντως μετακινούμαστε από μια «κλειστή» σε μια «ανοιχτή» ηθική ...». Ενώ πιο κάτω (στο ίδιο, σ. 95) επισημαίνεται ότι η επιστημονική κοινότητα τονίζει την αναφαίνουσα ανάγκη για μια νέα βάση ηθικής ανεξαρτησίας η οποία στηρίζεται λιγότερο στην επιρροή της οικιακής ομάδας και περισσότερο σε θεσμικά δομημένα σχήματα. Στο CASSIA, P.S. and BADA, C. (=, ό.π., σ. 194) αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι κατά τον Alan MacFarlane (1986) «ένα από τα κυριότερα μαθήματα που παίρνουμε από τις ανθρωπολογικές συζητήσεις για τον γάμο, είναι ότι η δυτική λογική του «γάμου συντροφικότητας» είναι ασυνήθης. Ο γάμος δεν γίνεται προς χάρη της συντροφικότητας ... αυτό δεν σημαίνει ότι οι σχέσεις σ' αυτές τις κοινωνίες είναι αβαθείς και ότι η έλξη είναι απύσασα, αλλά απλώς ότι η αγάπη και η ερωτική έλξη ακολουθούν την συγγένεια εξ αίματος».

⁴¹ Η έννοια της τιμής αναλύεται διεξοδικά στο CAMPBELL J.K. (=, ό.π. σ. 268) και ειδικότερα περιγράφεται η τιμή ως «ένα σημάδι αναγνώρισης της υπεροχής ή της αξίας ενός ατόμου». Είναι μια συνθήκη ακεραιότητας, του να παραμένει κάποιος άθικτος από κάποιου είδους επίθεση, την προσβολή ή την προδοσία. Είναι ο σεβασμός ή η υπόληψη που αποδίδεται σε κάποια άτομα. Είναι οτιδήποτε ανυψώνει κάποιον στα μάτια των άλλων και του δίνει λόγο να είναι υπερήφανος. Μπορεί επίσης να υποδεικνύει συγκεκριμένες αξίες ή συνθήκες από τις οποίες εξαρτάται η υπόληψη ενός ατόμου ή μιας ομάδας. Οι ουσιαστικές αρχές της τιμής αναφέρονται σε δύο ποιότητες των δύο φύλων που διακρίνουν τους ιδανικούς ηθικούς χαρακτήρες των ανδρών και των γυναικών: αυτές είναι ο «ανδρισμός» των ανδρών και η «ντροπή» των γυναικών. Οι άνθρωποι υποτίθεται ότι αποκτούν αυτές τις αξίες «από τη φύση

τους» αν και στις έκπτωτες συνθήκες αυτού του κόσμου, η υπόληψη του ανδρισμού και της ντροπής εύκολα χάνονται. Μια πλευρά της τιμής είναι η αγκίστρωση σε μια αυτοπειθαρχία πάνω από την δειλία και την φιληδονία, ελαττώματα της ζωικής φύσης που συνεχώς απειλούν να περιορίσουν την φυσική ευγένεια του ανθρώπου. Πιο ειδικά, αναφέρεται στην σεξουαλική αρετή της γυναίκας. Σ' αυτή την κατεύθυνση είναι πολύ χαρακτηριστική η αναφορά στον Μαξ φον Γκρούμπερ ο οποίος σε απόσπασμα του βιβλίου του «Υγιεινή της σεξουαλικής ζωής», 1927, σ. 146 κ.ε. που περιλαμβάνεται στο ΧΕΝΣ ΝΤ. (=, ό.π., σ. 37) συνδέει την σεξουαλικότητα με τη διατήρηση της ιδιοκτησίας ως εξής: «Πρέπει αν εκτιμήσουμε και να καλλιεργήσουμε την αγνότητα της γυναίκας σαν ανώτατο λαϊκό αγαθό, γιατί η αγνότητα της γυναίκας δίνει τη μόνη σίγουρη εγγύηση ότι εμείς θα είμαστε πραγματικά οι πατέρες των παιδιών μας και ότι εργαζόμαστε και κοπιάζουμε για το ίδιο μας το αίμα. Χωρίς αυτή την εγγύηση δεν υπάρχει όμως καμιά δυνατότητα για σταθερή, ειλικρινή οικογενειακή ζωή, γι' αυτή την απαραίτητη βάση για την προκοπή του λαού και του κράτους». Άλλωστε και στο CAMPPELL J.K. (=, ό.π., σσ. 269-272): η «ντροπή» της γυναίκας περιέχει τη σπουδαιότητα της νομιμότητας ως το απαραίτητο προσόν της λειτουργίας της οικογένειας. Οι σεξουαλικές, παραγωγικές και εργατικές ικανότητες κάθε γυναίκας ανήκουν αποκλειστικά στην οικογένειά τους. Η «ντροπή» της γυναίκας είναι μια αξία που στις περισσότερες παραδοσιακές κοινωνίες διαδέχεται στην θηλυκή γραμμή από τη μητέρα στην κόρη, αν και η απώλειά της πάντα στιγματίζει την τιμή των ανδρών της οικογένειας καθώς αντανακλάται στον «ανδρισμό» των συζύγων και πιο γενικά, σε ολόκληρη την κοινωνική προσωπικότητα των αδελφών και ειδικά των γιων. Ξεκάθαρα ο «ανδρισμός» και η «ντροπή» είναι αλληλοσυνδεόμενες αξίες σε σχέση με την τιμή. Η τιμή θεωρούμενη ως την κατοχή από τους άνδρες και τις γυναίκες αυτών των αξιών, είναι η προσπάθεια να υπάρξουν σε συγκεκριμένα, αρχέτυπα πρότυπα συμπεριφοράς. Η τιμή και οι αξίες του «ανδρισμού» και της «ντροπής» που συνδέονται μ' αυτήν, είναι αξίες που η πλειοψηφία των οικογενειών αρχικά επιδιώκει να αποκτήσει. Επιδιώκεται έτσι, η διατήρηση ενός ιδανικού καθεστώτος ισότητας στην τιμή μεταξύ των ατόμων και των οικογενειών. Ο ΧΕΝΣ Ν., (=, ό.π., σ. 35) επαναλαμβάνει την πολύ χαρακτηριστική άποψη της Ρενάτε Μάνυτς (1955) ότι: «η σεξουαλική ορμή δεν είναι οπωσδήποτε μια ορμή προσανατολισμένη στη σύναψη γάμου και στη δημιουργία οικογένειας. Αν η κοινωνία το επέτρεπε, η ορμή αυτή θα μπορούσε να ικανοποιηθεί στη διάρκεια με ελεύθερες σεξουαλικές σχέσεις. Ακριβώς αυτό το γεγονός και οι πιθανές συνέπειές του κάνουν τη σεξουαλική ορμή επικίνδυνη ορμή για ένα σταθερό και οργανωμένο κοινωνικό σύστημα. Γι' αυτό σε κάθε κοινωνία υπάρχουν κανόνες και θεσμοί για να ρυθμίζουν αυτή την ορμή και να της αφαιρούν την εκρηκτική δύναμη. Η μονοπώληση των σεξουαλικών σχέσεων στο γάμο, που επιβάλλεται από την πίεση που ασκεί η κοινωνία, κάνει τη σεξουαλική ορμή να φαίνεται σαν ορμή που αποσκοπεί έμμεσα στη δημιουργία οικογένειας». Έτσι οι προγαμιαίες ή οι εξωγαμιαίες σεξουαλικές σχέσεις έρχονται σε αντίφαση με την επίσημη ηθική και γίνονται παράνομες και νομιμοποιείται η σεξουαλική καταπίεση.

Στην συνέχεια, εστιαζόμαστε αναζήτηση και ερμηνεία των τάσεων αμφισβήτησης του κυρίαρχου και θεσμοθετημένου⁴² τρόπου σύναψης ενός γάμου που είναι το προξενιό.⁴³ Θα επιδιώξουμε να παρακολουθήσουμε πως συγκροτείται ο μηχανισμός σταδιακής φθοράς ενός θεσμού στον πυρήνα των κοινωνικών σχέσεων, εκεί δηλαδή που βρίσκεται η οικογένεια. Είναι μια υπόθεση που ενισχύεται από το γεγονός ότι οι παραγόμενες νοοτροπίες και

---

⁴² Όπως αναφέρεται στο ΚΑΤΑΚΗΣ Χ. (=, ό.π., σ. 65) η κεντρική σημασία που αποδίδεται από τον παραδοσιακό άνθρωπο στην οικογένεια και στη διατήρηση της ενότητας ερμηνεύονται εύκολα όταν σκεφτεί κανείς ότι άλλοτε το άτομο, μέσα από την ένταξή του σε μια σταθερή και αναλλοίωτη ομάδα, ικανοποιούσε όλες του τις ανάγκες. Ο τρόπος παραγωγής των αγαθών που συνδεόταν άμεσα με το μοναδικό και κοινό σκοπό της συνύπαρξής τους, δηλαδή την επιβίωση, δημιουργούσε ένα στέρεο υπόβαθρο για την ανάπτυξη και διατήρηση αρμονικών σχέσεων. Στον παραδοσιακό χώρο, το άτομο στην καθημερινή του ζωή, εκπληρώνοντας τις υποχρεώσεις του προς την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκε, δικαιωνόταν από τους άλλους και έτσι έτρεφε την αυτοεκτίμησή του. Με βάση τις ίδιες δηλαδή ενέργειες ικανοποιούσε και τις δικές του ανάγκες και τις ανάγκες των άλλων. Τότε, στο παραδοσιακό εκείνο πλαίσιο, οι υποχρεώσεις στους άλλους ήταν συνυφασμένες με την ικανοποίηση και προσωπικών αναγκών. Ο κοινός σκοπός, η έλλειψη εναλλακτικών λύσεων και η αλληλεξάρτηση, που χαρακτήριζε την παραδοσιακή οικογένεια, έδιναν εντελώς διαφορετική χροιά στην έννοια των υποχρεώσεων. Η θυσία ατομικών επιθυμιών απέβλεπε στην ικανοποίηση των αναγκών της ομάδας, άρα τελικά και του ίδιου του ατόμου. Ενώ δηλαδή βραχυπρόθεσμα το άτομο πολλές φορές αναγκαζόταν να θυσιάσει τις δικές του επιθυμίες, μακροπρόθεσμα η πράξη του αυτή ήταν για το συμφέρον του. Για τον παραδοσιακό άνθρωπο όλοι οι στόχοι και όλες οι εκδηλώσεις της ζωής του συνδέονταν με μια ολόκληρη ανθρώπινη ομάδα, χωρίς όμως η υπόστασή του και ο βασικό του προορισμός να συνδέονται με συγκεκριμένα πρόσωπα μέσα στην οικογένεια. Η ύπαρξη της οικογενειακής ομάδας και μόνο έφτανε για να δίνει στη ζωή του νόημα και σιγουριά.

⁴³ «Προ-ξενέω, είμαι πρόξενος τινός, ο εκπρόσωπος των συμφερόντων του και ο μεριμνών δι' αυτά», βλ. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ Ι. (=, ό.π., σ. 837). Και «προξενιό και προξενιό, το: μεσολάβηση για συνοικέσιο, για αμοιβαία συγκατάθεση σύναψης γάμου» στο: *Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, Πάπυρος, 2008, Τ. 9 σ. 621. Οι CASSIA P.S., BADA, C. (=, ό.π., σ. 198) τονίζουν ότι η διαδικασία του προξενιού αφενός δημιουργεί κλίμα δημόσιας, συλλογικής εκτίμησης και επιδίωξης του γάμου, αφετέρου ευαισθητοποιεί τα άτομα ως προς τις πιθανότητες και τις ευκαιρίες που δίνονται στην «γαμηλιακή αγορά». Κεντρικό χαρακτηριστικό του προξενιού είναι ότι είναι ταυτόχρονα *δημόσιο*, καθώς περιλαμβάνει περισσότερα από το ταίριασμα δύο ατόμων αλλά και εξαιρετικά *ιδιωτικό*, καθώς περιλαμβάνει την απόφαση κάθε ατόμου για μια ευκαιρία που πρέπει να δράξει άμεσα.

συμπεριφορές δεν ακολουθούν την ίδια κατεύθυνση μεταξύ των οικισμών ούτε έχουν την ίδια ένταση. Η οικιστική διαφοροποίηση είναι σημαντική, διότι μας δείχνει ότι η αλλαγή των αντιλήψεων και πρακτικών τις οποίες διαπραγματευόμαστε στις τοπικές κοινωνίες, δεν οφείλεται σε ευρύτερες αλλαγές που προκαλούνται από συλλογικές μεταβολές σε κάθε κοινωνία. Αντιθέτως, οφείλεται σε συγκεκριμένες τοπικές λειτουργίες και σε αίτια που σχετίζονται με τις μετακινήσεις των πληθυσμών και τη μεγαλύτερη ή μικρότερη ανάπτυξη των συγγενικών δικτύων στο εσωτερικό των οικισμών που παρουσιάσαμε στα προηγούμενα.

Για να περιγράψουμε αλλά και να κατανοήσουμε αυτές τις αφανείς κατ' αρχήν συμπεριφορές χρησιμοποιούμε δύο πληροφορίες που μας παρέχουν τα δημοτολόγια των οικισμών: *πρώτον* την ηλικία του γάμου ανδρών και γυναικών και *δεύτερον* τις καταγωγές των προσώπων. Η ηλικία του γάμου στις χωρικές κοινωνίες είναι γνωστό ότι προσδιορίζεται από ένα γενικό μέσο όρο, που υποθέτουμε ότι ισχύει σε κάθε οικισμό, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, αλλά μπορεί να μεταβάλλεται από εποχή σε εποχή. Βεβαίως γενικά υπάρχουν κοινές αντιλήψεις αλλά και ιδιαιτερότητες που προσδιορίζουν την ηλικία κατά το γάμο.

Οι αντιλήψεις αυτές διαμορφώνονται από τους στοιχειώδεις όρους της ατομικής και κοινωνικής ζωής. Πρόκειται για το φύλο και την ηλικία, που επιφέρουν τη σωματική ολοκλήρωση και προσδιορίζουν τις βιολογικές λειτουργίες του καθενός, οι οποίες νομιμοποιούνται και εκδηλώνονται εντός του γάμου.⁴⁴ Μία τέτοια σημαντική λειτουργία είναι και η δυνατότητα αναπαραγωγής. Παράλληλα οι κοινωνικοί όροι, στο επίπεδο κάθε οικογένειας, διαφοροποιούν όπως είναι φυσικό τα δεδομένα αυτά και επιδρούν στην ηλικία του γάμου,⁴⁵ αλλά και στις επιλογές των προσώπων. Διαφέρει δηλαδή ο αριθμός

---

⁴⁴ Ο ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ε., (=, ό.π., σσ. 192-193) αναφέρει ότι το κύριο χαρακτηριστικό στις στοιχειώδεις δομές αγχιστείας είναι ότι οι κανόνες δεν καθορίζουν μόνο με ποιους δεν πρέπει να γίνει γάμος αλλά επιβάλλουν και με ποιους πρέπει να συναφθεί. Βλ. σχετικά και στο LEVI-STRAUSS C., ό.π. και PANNOF M., PERRIN, M., ό.π., σ. 247.

⁴⁵ Με το ζήτημα της ηλικίας του γάμου έχουν ασχοληθεί πολλές ανθρωπολογικές μελέτες. Οι πρακτικές που ακολουθούνται δεν είναι φυσικά ταυτόσημες. Στην Πελοπόννησο πάντως αλλά και στη Στερεά Ελλάδα, παντρεύονται πρώτα οι κοπέλες της οικογένειας και ακολουθούν οι

των κοριτσιών ή των αγοριών από οικογένεια σε οικογένεια, όπως μπορεί να διαφέρει και η ηλικία τους ή η σειρά γέννησής τους, ακόμα και τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά. Επίσης μπορεί να διαφέρουν και οι οικονομικές προϋποθέσεις του γάμου, όπως είναι ο σχηματισμός της προίκας, η διανομή της περιουσίας κ.λπ. Είναι οι συνθήκες που καθορίζουν τις συμπεριφορές των οικογενειών γύρω από το γάμο.⁴⁶

νεαροί άνδρες. Η πρακτική αυτή αποτελεί γενικό κανόνα. Τις συμπεριφορές αυτές στη Δυτική Πελοπόννησο και συγκεκριμένα στην περιοχή των Λεχαιών έχει καταγράψει και αναλύσει ο ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ., *Η προίκα ως παραγωγική σχέση* ό.π., σσ. 307-322.

⁴⁶ Βλ., TODOROVA Μ., ό.π., σσ. 36-37. Στη σχετική ανάλυση για τα επιτρεπτά διαστήματα τέλεσης των γάμων στο αναφέρεται ότι ο χρόνος τέλεσης των γάμων σε όλες τις χωρικές κοινωνίες του πρώτου μισού του κ' αιώνα, υπολογίζεται βάση δύο κύριων παραγόντων: α) του *οικονομικού*, και ειδικά των αγροτικών δραστηριοτήτων οι οποίες είναι άμεσα επηρεασμένες από τη φύση και β) του ρυθμιστικού ρόλου της *εκκλησίας* η οποία απαγορεύει συγκεκριμένες μέρες και περιόδους για την τέλεση των γάμων. Απαγορευμένες για την ορθόδοξη εκκλησία, είναι η Σαρακοστή, οι νηστείες για την Παναγία, η βδομάδα πριν τα Εισόδια της Θεοτόκου (13-21 Νοεμβρίου), οι μέρες ανάμεσα στην γιορτή του Αγ. Ιγνατίου μέχρι τα Θεοφάνεια (20 Δεκεμβρίου – 6 Ιανουαρίου) και αρκετές ειδικές μέρες και εορτές. Αλλά, με εξαίρεση την Σαρακοστή, αυτές οι απαγορεύσεις μπορεί να αρθούν με ειδική άδεια των εκκλησιαστικών αρχών. Η γαμηλιακή περίοδος πέφτει συνήθως ανάμεσα στον θερισμό του φθινοπώρου και στην αρχή του φυτέματος της άνοιξης. Σπάνια μόνο γίνονται γάμοι την άνοιξη. Οι γάμοι επιτρέπονταν παλιότερα αμέσως πριν τον χρόνο του θερισμού. Ο οικονομικός σχηματισμός αυτών των περιορισμών είναι ξεκάθαρος και δεν τον αρνιούνται οι χωρικοί. Σύμφωνα με μαρτυρίες, οι γονείς δεν θα επέτρεπαν ποτέ στην κόρη τους να παντρευτεί μέσα στην άνοιξη διότι «αυτοί την είχαν ταΐσει όλο τον χειμώνα» και δεν θα ήθελαν να την χάσουν ως εργατική δύναμη μέσα στο καλοκαίρι. Επιπλέον μέχρι το φθινόπωρο θα έχουν συγκεντρώσει αρκετά μέσα για να πληρώσουν για τον γάμο. Στο περίγραμμα αυτού του γενικού κανόνα, ο οποίος έχει προσδιοριστεί από τον αγροτικό χαρακτήρα της οικονομίας, υπάρχουν σίγουρες διαφοροποιήσεις που εξαρτώνται από την παράδοση και την θρησκεία. Σε κάποιες περιπτώσεις, ο φτωχός θα προτιμούσε να παντρευτεί κατά τη διάρκεια της νηστείας των Χριστουγέννων παρά την εκκλησιαστική απαγόρευση, διότι αυτό σημαίνει χαμηλότερο κόστος για τον γάμο. Ένα διάστημα αιχμής για την τέλεση των γάμων εντοπίζεται ανάμεσα στις 15 Οκτωβρίου και στις 10 Νοεμβρίου. Μόνο στους χήρους και στους πολύ φτωχούς επιτρέπεται να γιορτάζουν τους γάμους τους εκτός αυτής της περιόδου. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι χρόνοι τέλεσης των γάμων εξαρτώνται και από την ύπαρξη μεταναστευτικής εργατικής δύναμης, όπου η γαμηλιακή περίοδος ανταποκρίνεται στην περίοδο όπου ο εργαζόμενος ανδρικός πληθυσμός έρχεται σπίτι.

8.2. Θεσμικά και εξωθεσμικά δίκτυα

Μόνον η καταγωγή του νέου ανδρόγυνου δεν μπορεί να θεωρηθεί ως στοιχείο που πιέζει το θεσμό του προξενιού και τον περιθωριοποιεί. Η ύπαρξη σε δύο ανθρώπους που παντρεύονται κοινής καταγωγής δεν σημαίνει ότι ο γάμος τους δεν προέκυψε από συνοικέσιο. Όταν η πρακτική αυτή εντοπίζεται περισσότερο σε συγκεκριμένο οικισμό τότε ενισχύεται η ιδέα για το αντίθετο. Πως δηλαδή το προξενιό, σε κάποιους οικισμούς συνδέει ανθρώπους από διαφορετικές και συνήθως μακρινές περιοχές, ενώ σε άλλη περίπτωση συνδέει ανθρώπους καταγόμενους από τον ίδιο οικισμό. Η άποψη ενισχύεται όταν η καταγωγή συνδυάζεται και με την ηλικία. Όταν δηλαδή η μικρή ηλικία της νέφης αλλά και του γαμπρού, σχετίζεται με την κοινή καταγωγή τους, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι συμπεριφορές αυτές εντοπίζονται κυρίως στον οικισμό που σημειώθηκαν οι περισσότερες μετακινήσεις. Αρκετές μελέτες βεβαίως έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα της ενδογαμίας ή της εξωγαμίας, προσεγγίζοντας κυρίως τις οικονομικές πλευρές, αλλά και τις νοοτροπίες που χαρακτηρίζουν μία περιοχή.⁴⁷

⁴⁷ Στο: GOODY J., *The Development of the family and marriage in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983, σ. 59, αναφέρονται ως κίνητρα των κλειστών γάμων «(...) η επιθυμία να παραμείνει άθικτη η πατρική κληρονομιά μέσα στις οικογένειες, ή το αίσθημα της κοινωνικής τάξης που αναζητά να αποκλείσει τα άτομα που ανήκουν σε κατώτερη βαθμίδα ή η δυσκολία να παντρευτεί κάποιος έξω από το στενό οικιστικό κύκλο ή τελικά τοπικά ή εθνικά έθιμα. Ο Dauvillier (1970:369) έχει επισημάνει ότι οι πρακτικές ενδογαμίας των Ελλήνων συνδέονταν με την επιθυμία να αποφευχθεί η διάσπαση της πατρικής κληρονομιάς της οικογένειας. Η ενθάρρυνση της εξωγαμίας σε ένα σύστημα που κατανέμει την ιδιοκτησία στις γυναίκες (ως προίκα), θα προήγαγε την διασπορά των περιουσιών και θα εξασθενούσε την βασιμμένη σ' αυτές (τις περιουσίες) σύνδεση του σογιού. Επιπλέον, οι όποιου τύπου γαμικές απαγορεύσεις, δίνουν χώρο στην Εκκλησία να ασκήσει μεγαλύτερο έλεγχο στις οικιακές κτήσεις, ειδικά μάλιστα όταν αναλαμβάνει την προστασία των χηρών και των ορφανών. Έτσι η εξωγαμία φαίνεται να απειλεί με χαλάρωση των ενδοσογιακών δεσμών και με διασπορά των περιουσιών ειδικά όπου δεν υπάρχουν αρσενικοί κληρονόμοι.» Η TODOROVA M., (=, ό.π., σσ. 52-53) τονίζει ότι ο παραδοσιακός γάμος είναι ένα είδος συμβολαίου, παρουσιάζεται αυστηρά το κριτήριο για γάμους μεταξύ ανθρώπων ίδιων οικονομικο-κοινωνικών προσόντων. Οι χωρικοί λένε: «Μια φορά και έναν καιρό όπως λένε, ο πλούσιος θα πάει στον πλούσιο και ο φτωχός στον φτωχό». Μια αντίδραση εναντίον παρόμοιων κοινωνικών περιορισμών βρίσκει έκφραση στο κλέψιμο της νέφης είτε με την συγκατάθεσή της είτε χωρίς αυτή. Επίσης ο Ελ. Αλεξάκης μας πληροφορεί πως η κοινωνική ενδογαμία δηλαδή οι τοπικές αντιλήψεις είναι

Για τον ίδιο σκοπό θα χρησιμοποιήσουμε μία πρόσθετη πληροφορία που αφορά την προ του γάμου σύλληψη εμβρύου σε κάποιες περιπτώσεις. Πρόκειται για έμμεση πληροφορία που προκύπτει από τη σύγκριση της ημερομηνίας τέλεσης του γάμου και της ημερομηνίας γέννησης του παιδιού. Ο υπολογισμός εμφανώς παραπέμπει στην αναίρεση των αναγνωρισμένων και κατεστημένων συμπεριφορών. Σε συνδυασμό μάλιστα με τα προηγούμενα, αποτελεί επιβεβαίωση των νεοεμφανιζόμενων νοοτροπιών σε ορισμένες χωρικές κοινωνίες.

Τέλος, η ηλικία του γάμου καθορίζεται και από ευρύτερους εξαναγκασμούς μέσα στους οποίους κάθε κοινωνία βρίσκει τις προσαρμογές της. Σ' αυτούς ανήκουν οι πόλεμοι που προκαλούν ξαφνικές ανακοπές στην κανονικότητα των δημογραφικών εξελίξεων, όπως εξάλλου και οι μεταναστεύσεις ή οι προσφυγικές μετακινήσεις. Γι' αυτό και στους οικισμούς που εξετάζουμε παρενθετικά διαπιστώνουμε πως τα μεγάλα γεγονότα επηρεάζουν τις συμπεριφορές των ανθρώπων. Σε μια πολεμική περίοδο λ.χ. είναι γνωστό ότι μειώνεται ο αριθμός των γεννήσεων. Παράλληλα πολλοί γάμοι που έχουν συμφωνηθεί ή βρίσκονται στη διαδικασία της τέλεσής τους, δεν πραγματοποιούνται ή αναβάλλονται. Παρόλα αυτά όμως παρατηρούμε ότι δεν διακόπτονται εντελώς. Κάποιοι μη στρατεύσιμοι νεαροί άνδρες τελούν το γάμο τους εκείνη ακριβώς την περίοδο. Κατά προέκταση στις εποχές αυτές διαπιστώνεται μείωση του αριθμού των γάμων και αλλαγές στις ηλικίες.

αυτές που κάνουν να διαρκεί περισσότερο και η εδαφική ενδογαμία. Βλ. ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ε., (=, ό.π., σ. 290). Αναφέρει ότι «... μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει ενδογαμία της περιοχής αλλά όχι και ενδογαμία του χωριού. Παρόλο που είναι επιθυμητό στους ενδιαφερόμενους γονείς και τα παιδιά να γίνονται οι γάμοι μέσα στα χωριά, αυτό είναι πρακτικά αδύνατο σε πολλές περιπτώσεις. Ως προς την τοπική ενδογαμία στις περιοχές όπου υπάρχει ο θεσμός της προίκας, ίσως παίζει κάποιο ρόλο γιατί αυτός δεν μπορεί να λειτουργήσει αν η προίκα είναι χωράφια ή άλλα κτήματα. Όμως και σε άλλες περιοχές όπου δεν έχουμε προίκα, οι γάμοι χαρακτηρίζονται από το ίδιο σταθερό στοιχείο της αποστάσεως.»

8.3 Το προξενικό στη ζυγαριά των ηλικιών

Για να προσεγγίσουμε το ζήτημα ηλικιών και τις επιρροές του, στους τέσσερις οικισμούς, βασιζόμαστε σε 1.630 γάμους, που τελέστηκαν σε όλη τη διάρκεια των εκατό και πλέον χρόνων.⁴⁸ Από το 1880 μέχρι το 1990 που καλύπτουν τα δημοτολόγια. Οι γάμοι αυτοί, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί, ταξινομήθηκαν καταρχήν σε χρονολογικές περιόδους κατ' αντιστοιχία με τις γενιές των κατοίκων, που παρουσιάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Ας συγκρατήσουμε τέλος την παρατήρηση ότι είναι αξιοσημείωτη μια σταδιακή αύξηση της ηλικίας γάμου με το ξεκίνημα του εικοστού αιώνα.⁴⁹

Πίνακας 8.1

Ο αριθμός και οι ηλικίες των γάμων κατά εποχές

Χρονικές περίοδοι	Αριθμός γάμων	Μέση ηλικία γάμου (άνδρες)	Μέση ηλικία γάμου (γυναίκες)
1880-1919	117	28,5	23,8
1920-1949	542	30,6	26,7
1950-1980	645	29,2	24,2

⁴⁸ Για το ζήτημα των ηλικιών στον γάμο, βλ. ΚΑΥΤΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ρ., *Συγκρότηση και εξέλιξη*, ό.π. σσ. 210-219, VIAZZIO, Ρ., *Upland Communities*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989, σ. 241, ΒΟΤΕΒ, Ν., «Nuptiality in the course of the Demographic Transition: The experience of the Balkan countries», *Population Studies* 44, 1990, σσ. 107-126, ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ, Μ., «Οικονομική δυναμική και δημογραφική μετάβαση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 90, 1991, σσ. 70-85, SERELEA, G., «Regards sur la nuptialite et la fecondite en Grece pendant la seconde moitie du XIXe siecle», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 32, 1978, σσ. 42-52. Μεθοδολογική σύγκριση τεχνικών για την μελέτη του ζητήματος της ηλικίας γάμου ανδρών και γυναικών, βλ. στο ΤΟΔΟΡΟΒΑ, Ν. Μ., ό.π., σσ. 40-41. Επίσης στο ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ε., ό.π., σ. 97, αναφέρεται ότι το μέγεθος της οικογένειας απλής ή σύνθετης ήταν συνάρτηση της διάρκειας συμβίωσης των ζευγαριών που την αποτελούσαν, της ηλικίας γάμου των γυναικών και της ηλικίας που σταματούσαν τις γέννες.

⁴⁹ Βλ. ΤΟΔΟΡΟΒΑ, Μ., ό.π., σ. 42.

1981-	126	26,5	22,2
Σύνολο	1630	-	-

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς.
Πηγή: Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1880-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1880-1994. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

α. *Οι παλαιοί κάτοικοι (1^η γενιά)*. Για λόγους που οφείλονται κυρίως στη ημιτελή τήρηση δημοτολογίων στους οικισμούς, στην πρώτη περίοδο που εξετάζουμε δηλαδή στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο αριθμός των καταγραφόμενων γάμων είναι περιορισμένος. Έχουμε συνολικά 117 γάμους για την εποχή εκείνη, όπου ο μέσος όρος ηλικιών των νυμφευόμενων κυμαίνεται στα 28 έτη για τους άνδρες και στα 24 για τις γυναίκες. Μέσοι όροι που δεν αποκλίνουν από δεδομένα που αναφέρονται σε ευρύτερα σύνολα. Υπάρχουν όμως σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των οικισμών. Στον πίνακα 8.2 παρατηρούμε ότι στα Δουνεϊκά, μέχρι την ηλικία των 22 ετών, έχει παντρευτεί το 50% των κοριτσιών, όταν στον Καρδαμά στην ίδια ηλικία, έχει παντρευτεί μόνο το 25%. Επιπλέον βλέπουμε ότι και σε αρκετά μικρότερη ηλικία (16 ετών) στα Δουνεϊκά έχει παντρευτεί ήδη το 16%. Και στους άνδρες η κατανομή των ποσοστών είναι περίπου ίδια. Το 25% έχει ήδη νυμφευθεί στα 19 χρόνια και το 33% στα 22, ενώ στον Καρδαμά μόλις το 6,25% έχει νυμφευθεί στα 19 και το 12,5% στα 22 έτη (πίνακας 8.2).

Πίνακας 8.2

Ηλικιακή κατανομή κατά το γάμο παλαιών κατοίκων στην περίοδο 1880-1919

Ηλικία γάμου	Γυναίκες		Άνδρες	
	Καρδαμάς (%)	Δουνεϊκά (%)	Καρδαμάς (%)	Δουνεϊκά (%)
< 16 ετών	6,25	16,7	-	-
< 19 ετών	18,8	25,0	6,25	25,0
<22 ετών	25,0	50,0	12,5	33,4
< 25 ετών	59,4	75,0	37,5	50,0
< 29 ετών	81,3	100	59,4	83,4
<39 ετών	96,9	-	93,8	100,0
40 και άνω	100,0	-	100,0	-

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1880-1919. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

β. Οι πρώτοι επήλυδες (1^η γενιά). Το ίδιο παρατηρούμε γι' αυτή την εποχή και στην πληθυσμιακή κατηγορία των πρώτων επήλυδων. Στα Δουνεϊκά ως τα 22 χρόνια έχει παντρευτεί το 47,8% των κοριτσιών, ενώ στον Καρδαμά το αντίστοιχο ποσοστό κυμαίνεται στο 28% για την ηλικία αυτή. Τα ποσοστά όμως μεταβάλλονται στους δύο οικισμούς μεταξύ των ανδρών. Αν και τελικά ως τα 25 χρόνια στα Δουνεϊκά έχει νυμφευθεί το 30,4% των ανδρών και στον Καρδαμά το 17,6%, στις νεαρότερες ηλικίες δηλαδή στα 22 και στα 19 χρόνια, έχουν εισαχθεί στη λογική του γάμου πιο γρήγορα οι άνδρες στον Καρδαμά (πίνακας 8.3).

Πίνακας 8.3

Ηλικιακή κατανομή κατά το γάμο πρώτων επήλυδων στην περίοδο 1880-1919

Ηλικία γάμου	Γυναίκες		Άνδρες	
	Καρδαμάς (%)	Δουνεϊκά (%)	Καρδαμάς (%)	Δουνεϊκά (%)
<16 ετών	16,7	13,0	-	-
<19 ετών	16,7	26,1	5,9	4,4
< 22 ετών	27,8	47,8	17,6	13,0
< 25 ετών	44,4	65,2	17,6	30,4
< 29 ετών	77,8	78,3	41,2	56,5
< 39 ετών	94,4	100,0	94,1	91,3
40 +	100,0	-	100,0	100,0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1880-1919. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

γ. Οι γάμοι στο μεσοπόλεμο. Κατά τη δεύτερη φάση και κατ' αντιστοιχία στη δεύτερη γενιά, δηλαδή στην εποχή του μεσοπολέμου και μετέπειτα μέχρι το 1950, η προσέγγισή μας γίνεται περισσότερο ασφαλής με κριτήριο τα διαθέσιμα στοιχεία. Πρώτον, γιατί αυξάνεται ο αριθμός των ζευγαριών άρα η στατιστική επεξεργασία γίνεται πληρέστερη και μειώνονται τα περιθώρια λανθασμένων εκτιμήσεων και δεύτερον γιατί τα δημοτολόγια είναι εγκυρότερα στην

καταγραφή των οικογενειακών μερίδων, αν και το δημοτολόγιο του Καρδαμά συνεχίζει να έχει ελλείψεις. Συνολικά στην δεύτερη φάση αναφερόμαστε σε ένα πλήθος 541 οικογενειών, από όλες τις πληθυσμιακές κατηγορίες (πίνακας 8.4).

Πίνακας 8.4
Αριθμός νέων οικογενειών κατά οικισμό και πληθυσμιακή κατηγορία, 1920-1950

Οικισμοί	Παλαιοί κάτοικοι (2 ^η γενιά)	1 ^{οι} επήλυδες (2 ^η γενιά)	2 ^{οι} επήλυδες (1 ^η γενιά)	1 ^{οι} σώγαμπροι (2 ^η γενιά)	2 ^{οι} σώγαμπροι (1 ^η γενιά)	Σύνολο
Καρδαμάς	100	29	70	5	21	225
Δουνεϊκά	105	46	43	3	19	216
Λεβεντοχώρι	30	4	9	11	9	63
Σκαφιδιά	21	-	7	-	9	37
Σύνολο	256	79	129	19	58	541

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Οι οικογένειες αυτές είναι η δεύτερη γενιά των παλαιών κατοίκων, αλλά και των ερχόμενων στους πεδινούς οικισμούς την εποχή εκείνη, δηλαδή από το 1920 μέχρι το 1950. Στον πίνακα που παρατίθεται στη συνέχεια, καταγράφονται οι μέσες ηλικίες των ανδρών και γυναικών κατά το γάμο. Διαπιστώνουμε ότι σε σύγκριση με τις οικογένειες της προηγούμενης περιόδου η μέση ηλικία γάμου είναι μεγαλύτερη (30,6 έτη για τους άνδρες και 26,7 έτη για τις γυναίκες) στο σύνολο. Πρόκειται για γενική αύξηση που αφορά όλους τους οικισμούς. Διαφορά εντοπίζεται μόνο μεταξύ των μικρών οικισμών του Λεβεντοχωρίου όπου εντοπίζεται ο μεγαλύτερος μέσος όρος, με 32,4 έτη για τους άνδρες και της Σκαφιδιάς με το μικρότερο μέσο όρο στα 28,9 έτη.

Πίνακας 8.5
Μέσες ηλικίες γάμου ανδρών και γυναικών, κατά οικισμό και πληθυσμιακή κατηγορία

Οικισμοί	Παλαιοί κάτοικοι		1 ^{οι} επήλυδες		2 ^{οι} επήλυδες		1 ^{οι} σώγαμπροι		2 ^{οι} σώγαμπροι		Σύνολο	
	άνδ.	γυν.	άνδ.	γυν.	άνδ.	γυν.	άνδ.	γυν.	άνδ.	γυν.	άνδ.	γυν.

Καρδαμάς	29,2	25,7	31,3	28,6	31,3	26,8	31,2	26,2	30,5	25,6	30,3	26,4
Δουνεϊκά	30,6	26,3	31,9	26,9	30,7	26,5	29,2	24,5	29,3	28,8	30,8	26,7
Λεβ/χώρι	34,5	29,0	28,3	33,3	29,3	25,2	30,7	25,8	32,1	29,3	32,4	28,2
Σκαφιδιά	27,4	23,9	-	-	32,5	25,7	-	-	29,4	27,8	28,9	25,2
Σύνολο	30,2	26,2	31,5	27,9	31,0	26,5	30,6	25,7	30,2	27,6	30,6	26,7

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στον ίδιο πίνακα παρατηρούμε, ότι η αυξημένη ηλικία γάμου των ανδρών δεν εντοπίζεται σε κάποιον οικισμό ούτε σε κάποια πληθυσμιακή κατηγορία. Είναι μία τάση που χαρακτηρίζει όλες τις νεοσυσταθείσες οικογένειες ανεξαρτήτως οικισμού. Αλλά και από την άλλη πλευρά, οι μικρές ηλικίες γάμου υπάγονται στην ίδια λογική αφού δεν αποτελούν οικιστικό χαρακτηριστικό ή γνώρισμα κάποιας πληθυσμιακής κατηγορίας. Στην βάση λοιπόν αυτών των κοινών ή εξομοιωτικών διαπιστώσεων, δεν προκύπτει εμφανώς η συνέχεια των τάσεων της προηγούμενης περιόδου ή τουλάχιστον δεν φαίνεται με καθαρότητα, μέσω της προσέγγισης των ηλικιών γάμου.

Η οποιαδήποτε απάντηση ή προσπάθεια ερμηνείας απαιτεί πρόσθετες πληροφορίες που δεν διαθέτουμε. Η μόνη θέση που μπορούμε να διατυπώσουμε, προκύπτει από τις επιδράσεις των διαδοχικών πολεμικών συγκρούσεων, που συγκυριακά μεταβάλλουν τις δημογραφικές κανονικότητες. Την τριετία 1920, '21, και '22 όπου σημειώνονται αλληπάλληλες πολεμικές συρράξεις, η μέση ηλικία γάμου αυξάνεται. Στην περίπτωση του Καρδαμά ο μέσος όρος αγγίζει τα 30 έτη για τους άνδρες και στα Δουνεϊκά ελαφρώς τα υπερβαίνει. Σε άλλες μάλιστα πληθυσμιακές κατηγορίες οι αριθμοί αυτοί είναι ακόμη μεγαλύτεροι. Στα 18 χρόνια ειρήνης που ακολούθησαν, η μέση ηλικία γάμου των ανδρών περιορίζεται σημαντικά, όπως προκύπτει από τα δημοτολόγια. Αυξάνεται όμως και πάλι, όπως θα ήταν αναμενόμενο, στη δεκαετία των εμφυλιο-εθνικών πολέμων του '40. Αν η εκτίμηση αυτή είναι σωστή, σημαίνει πως οι διαμορφούμενες δημογραφικές νοοτροπίες

παραμένουν. Έστω και αν οι εξωγενείς προς τους οικισμούς συνθήκες περιπλέκουν τα πράγματα και επεμβαίνουν στη φυσιολογική τους εξέλιξη.

δ. *Οι παλαιοί κάτοικοι (2^η γενιά).* Στη βάση αυτής της γενικής εικόνας, διαμορφώνονται οι ηλικίες γάμου ανδρών και γυναικών, στη δεύτερη γενιά των παλαιών κατοίκων. Είναι μία υποκατηγορία που έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό γάμων σε σύγκριση με τις υπόλοιπες. Οι ηλικιακές λοιπόν διαφορές που περιγράψαμε στην πρώτη περίοδο, δεν επαναλαμβάνονται τουλάχιστον με την ίδια ένταση στην επόμενη γενιά των παλαιών κατοίκων, όπου τα ποσοστά περίπου εξομοιώνονται και οι μικρές αποκλίσεις μπορούν να θεωρηθούν φυσιολογικές ή τυχαίες. Παρατηρούμε (βλ. πίν. 8.6) ότι στα 25 χρόνια έχει παντρευτεί το 47,2% των κοριτσιών στα Δουνεϊκά και το 45,5% στον Καρδαμά. Σύγκλιση της διαφοράς των ποσοστών εντοπίζουμε και στις μικρότερες ηλικίες, των 22 ετών αλλά και σε ακόμα νεώτερες όπου οι γάμοι 15χρονων ή 14χρονων κοριτσιών δεν καταγράφονται πλέον μόνον στα Δουνεϊκά αλλά και στον Καρδαμά. Ωστόσο πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η διαφορά αν και μειώνεται, δεν φτάνει στην πλήρη εξομοίωση.

Από τον ίδιο πίνακα ταυτόχρονα μπορούμε να παρατηρήσουμε πως οι άνδρες στον Καρδαμά παντρεύονται λίγο νεώτεροι από τους άνδρες των Δουνεϊκών. Στην ηλικία των 25 ετών λ.χ. έχει παντρευτεί το 28,4% στον Καρδαμά ενώ στα Δουνεϊκά το 24%. Στις μικρότερες όμως ηλικίες όπου το ενδιαφέρον είναι μεγαλύτερο, στον Καρδαμά οι νεότεροι που παντρεύτηκαν είναι τρεις 18χρονοι, ενώ στα Δουνεϊκά δύο 17χρονοι αλλά και ένας 16χρονος.

Πίνακας 8.6

Κατανομή της δεύτερης γενιάς των παλαιών κατοίκων ανάλογα με την ηλικία τους κατά το γάμο, 1920-1949

Ηλικία γάμου	Γυναίκες		Άνδρες	
	Καρδαμάς (%)	Δουνείικα (%)	Καρδαμάς (%)	Δουνείικα (%)
< 16 ετών	2,97	1,89	-	-
< 19 ετών	10,9	12,3	2,94	2,88
< 22 ετών	25,7	25,5	8,80	10,6
< 25 ετών	45,5	47,2	28,4	24,0
< 29 ετών	77,2	73,6	57,8	42,3
< 39 ετών	99,0	98,1	94,1	93,3
40 και άνω	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνείικων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνείικων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στο σημείο αυτό τονίζουμε ότι η έλλειψη μεγαλύτερου αριθμού πληροφοριών αλλά και η αναστάτωση που προκάλεσαν οι διαδοχικοί πόλεμοι στη ζωή των τοπικών κοινωνιών οδηγούν σε μία ερμηνευτική αβεβαιότητα την οποία φυσικά δεν μπορούμε να υπερβούμε. Γι' αυτό υπάρχει και μια δυσκολία παρακολούθησης των γαμικών επιλογών στο μεσοπόλεμο. Όμως, από μια πιο αναλυτική στατιστική περιγραφή που επιτρέπουν τα δεδομένα, προκύπτει η χαλαρή τάση διατήρησης των κατά οικισμό γαμικών πρακτικών που εντοπίστηκαν πριν το 1920.

Πίνακας 8.7

Αριθμός γάμων και ηλικίες, 1920-1949

Ηλικιακή κλίμακα	ΑΝΔΡΕΣ		ΓΥΝΑΙΚΕΣ	
	Καρδαμάς	Δουνείικα	Καρδαμάς	Δουνείικα
< 15	-	-	3	4
< 16	-	1	3	2
< 17	-	3	6	4

< 18	4	1	4	6
< 19	1	2	5	13
< 20	7	4	10	8
< 21	4	1	10	9
< 22	5	7	8	14
< 23	10	10	20	10
< 24	15	10	8	23
< 25	17	15	22	8
< 26	13	12	23	18
< 27	13	12	24	14
< 28	15	6	10	15
< 29	13	15	16	10
< 30	14	13	13	8
< 31	11	15	9	9
< 32	14	12	5	5
< 33	11	11	7	7
< 34	8	6	4	5
< 35	51	61	16	25
Σύνολα	226	217	226	217

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνειίκων, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Η συσχέτιση r ,⁵⁰ ενώ δείχνει έντονη ανάμεσα στους άνδρες των δύο οικισμών σε ό,τι αφορά την ηλικία του γάμου ($r=0,968$), στις γυναίκες μειώνεται σημαντικά ($r=0,452$). Συγκεκριμένα από την ηλικία των 15 ετών ως και την μέση ηλικία των 25 ετών, το ποσοστό γάμου των κοριτσιών στα Δουνείικα είναι μεγαλύτερο σε όλες σχεδόν τις ενδιαμέσες ηλικίες. Αντίθετα στις μεγαλύτερες ηλικίες που ακολουθούν, το ποσοστό είναι μεγαλύτερο στον Καρδαμά. Οπότε μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι γαμικές συμπεριφορές της κατηγορίας των παλαιών

⁵⁰ ΔΡΑΚΑΤΟΣ, Κ. Πολιτική στατιστική. Αθήνα, Παπαζήσης, 1982, σσ. 121-122. Η συσχέτιση (r) αποτελεί μία μαθηματική μέθοδο «μέτρησης της έντασης της γραμμικής σχέσεως που υπάρχει μεταξύ δύο μεταβλητών» και αποδίδεται με τον ακόλουθο τύπο: $r = \frac{N\Sigma XY - (\Sigma X)(\Sigma Y)}{\sqrt{[N\Sigma X^2 - (\Sigma X)^2][N\Sigma Y^2 - (\Sigma Y)^2]}}$

Εδώ έχουμε υπολογίσει τη συσχέτιση με σχετικό στατιστικό πρόγραμμα.

κατοίκων σε σχέση με την ηλικία γάμου, τείνουν να επαναλαμβάνονται και στην γενιά μεταξύ του '20 και του '50, μόνο όμως μεταξύ των γυναικών.

ε. *Οι πρώτοι επήλυδες (2^η γενιά).* Στη δεύτερη όμως γενιά των επήλυδων κατοίκων επαναλαμβάνεται σαφώς και πάλι στα Δουνεϊκά η τάση των κοριτσιών να παντρεύονται σε νεότερη ηλικία συγκριτικά με τον Καρδαμά. Είναι η κατηγορία ανθρώπων που γνώρισαν την μετακίνηση μία ή και δύο φορές, κυρίως οι προερχόμενοι από τα πεδινά που είχαν και πάλι μετεγκατασταθεί από τα ορεινά σε μια αρχική φάση. Βλέπουμε λοιπόν ότι εκτός από το 50% που είχε παντρευτεί ως τα 25 έτη, που αποτελεί και ένα γενικό μέσο όρο, το 34,8% έχει ήδη παντρευτεί στα 22 έτη χωρίς να λείπουν και οι περιπτώσεις κοριτσιών που παντρεύτηκαν νεότερες, έως και 16 ετών. Αντίθετα στον Καρδαμά, σε κάθε ηλικιακή φάση τα ποσοστά είναι μικρότερα.

Πίνακας 8.8

Κατανομή της δεύτερης γενιάς των πρώτων επήλυδων ανάλογα με την ηλικία τους κατά το γάμο, 1920-1949

Ηλικία γάμου	Γυναίκες		Άνδρες	
	Καρδαμάς (%)	Δουνεϊκά (%)	Καρδαμάς (%)	Δουνεϊκά (%)
< 16 ετών	-	2,17	-	-
< 19 ετών	3,45	10,9	-	-
< 22 ετών	13,8	34,8	6,9	2,17
< 25 ετών	24,1	50,0	17,2	13,0
< 29 ετών	55,2	69,6	41,4	43,5
< 39 ετών	96,6	100,0	89,7	82,6
40 και άνω	100,0	-	100,0	100,0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στους άνδρες όμως τα ποσοστά είναι σχετικά ισοσταθμισμένα. Πράγμα που σημαίνει ότι δεν ακολουθείται μία ευθεία ηλικιακή αναλογία μεταξύ ανδρών και γυναικών. Αυτό δείχνει ότι οι 16χρονης ή 17χρονης νεαρές κοπέλες δεν

παντρεύονται εξ ορισμού με τους νεότερους άνδρες. Αλλά και με αρκετά μεγαλύτερους τους.

στ. *Οι δεύτεροι επήλυδες (1^η γενιά).* Αλλά και στους νεότερους επήλυδες που μετακινήθηκαν προς τους οικισμούς μεταξύ του 1920-1950, κάνουμε τις ίδιες διαπιστώσεις. Όπως βλέπουμε στον πίνακα 8.9 στα 22 έτη, έχει παντρευτεί το 37,2% των κοριτσιών στα Δουνεϊκά, ενώ στον Καρδαμά το αντίστοιχο ποσοστό περιορίζεται στο 17,1%. Και πάλι βεβαίως δεν λείπουν από τον οικισμό οι περιπτώσεις κοριτσιών που παντρεύτηκαν πολύ νέες, στις ηλικίες των 16 και 15 ετών. Είναι κοπέλες προερχόμενες από τις πεδινές κυρίως περιφέρειες. Παράλληλα στην περίπτωση αυτή η ίδια λογική ακολουθείται και από τους άνδρες με μικρότερη όμως ένταση, όπως τουλάχιστον δείχνουν τα ποσοστά στον πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας 8.9

*Κατανομή της πρώτης γενιάς των δεύτερων επήλυδων
ανάλογα με την ηλικία τους κατά το γάμο, 1920-1950*

Ηλικία γάμου	Γυναίκες		Άνδρες	
	Καρδαμάς (ποσοστό %)	Δουνεϊκά (ποσοστό %)	Καρδαμάς (ποσοστό %)	Δουνεϊκά (ποσοστό %)
< 16 ετών	1,4	7,0	-	-
< 19 ετών	5,7	23,4	1,4	9,3
< 22 ετών	17,1	37,2	8,5	12,0
< 25 ετών	42,9	51,2	32,9	37,2
< 29 ετών	80,0	69,8	50,0	49,0
< 39 ετών	95,7	90,7	85,7	88,4
40 και άνω	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

ζ. *Οι δεύτεροι σωγάμπροι (1^η γενιά).* Η ηλικία γάμου των σωγάμπρων παρουσιάζει μία σημαντική διαφορά από τις άλλες κατηγορίες. Αν και ο αριθμός των πληροφοριών που έχουμε δεν είναι μεγάλος, προκύπτει ότι η μέση ηλικία

των γυναικών-συζύγων που παντρεύονται με ανθρώπους ερχόμενους από άλλους οικισμούς, είναι σαφώς μεγαλύτερη από τη μέση ηλικία των υπολοίπων νυφών. Γενικά κυμαίνεται στα 27,4 έτη ενώ στα Δουνεϊκά είναι ακόμα υψηλότερος, στα 28,8 έτη. Είναι γνωστό πως κυρίαρχη νοοτροπία και πρακτική είναι να φεύγει η νύφη για να εγκατασταθεί στο χωριό και στο σπίτι του γαμπρού. Το να συμβεί το αντίθετο, δηλαδή να φύγει ο γαμπρός από τον τόπο καταγωγής, έχει να κάνει περισσότερο με την διαφορετική οικονομική θέση των δύο πλευρών που αναπόφευκτα οδηγεί στην καθυστέρηση του γάμου. Η προηγούμενη απόρριψη άλλων προτάσεων για λόγους κυρίως οικονομικούς, οδηγούν μεν στην τελική και μάλλον αναγκαστική αποδοχή του άπορου συνήθως σώγαμπρου από την πλουσιότερη και μεγαλωμένη πλέον νύφη, αλλά παράλληλα αναβάλλουν την απόφαση για το γάμο αυξάνοντας φυσικά και την ηλικία της νύφης. Στον πίνακα 104 που ακολουθεί, βλέπουμε πως στα Δουνεϊκά έχει παντρευτεί μέχρι τα 25 χρόνια μόνο το 36,8% των γυναικών. Στις προηγούμενες περιπτώσεις το ποσοστό αυτό ήταν αρκετά μεγαλύτερο.

Πίνακας 8.10

Κατανομή της πρώτης γενιάς των δεύτερων σώγαμπρων ανάλογα με την ηλικία τους κατά το γάμο, 1920-1950

Ηλικία γάμου	Γυναίκες		Άνδρες	
	Καρδαμάς (%)	Δουνεϊκά (%)	Καρδαμάς (%)	Δουνεϊκά (%)
< 16 ετών	4,8	5,3	-	-
< 19 ετών	19,1	10,5	-	-
< 22 ετών	28,5	21,1	19,1	10,5
< 25 ετών	57,2	36,8	33,0	36,8
< 29 ετών	80,9	79,0	52,4	68,4
< 39 ετών	95,2	89,5	85,7	84,2
40 και άνω	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Ανακεφαλαιώνοντας την μέχρι τώρα περιγραφή για τις ηλικίες των γάμων στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, διαπιστώσαμε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις

οι κοπέλες στα Δουνεϊκά, παντρεύονται σε νεαρότερη ηλικία συγκριτικά με τον Καρδαμά. Σε κάποιες μάλιστα από αυτές καταγράφονται γάμοι σε πολύ νεαρή ηλικία. Γενικά η ίδια τάση κατ' αναλογία ακολουθήθηκε και από τους άνδρες. Στη μεταπολεμική εποχή αλλά και μετά από αυτήν, μέχρι το 1980, τα πράγματα αλλάζουν. Όχι ως προς τις ηλικίες των γάμων, αλλά στις διαφορές μεταξύ των οικισμών, που περιορίζονται ή απαλείφονται.

η. *Οι γάμοι μετά τον πόλεμο.* Οι πρώτοι γάμοι όπως θα δούμε στη συνέχεια, δεν αποτελούν κατά τη μεταπολεμική περίοδο μία συμπεριφορά που παρατηρείται μόνο τα Δουνεϊκά, αλλά και στους άλλους οικισμούς. Αυτό επιβεβαιώνεται από τους αριθμούς χωρίς να μπορούμε προς το παρόν να διατυπώσουμε κάποια υπόθεση γι' αυτό. Συνολικά για την εποχή, διαπραγματευόμαστε πληροφορίες από 645 γάμους, που τελούνται από το 1950 έως το 1980 και στους τέσσερις οικισμούς. Η συνολική και πάλι μέση ηλικία γάμου υπολογίζεται στα 24,2 έτη για τις γυναίκες και στα 29,2 έτη για τους άνδρες. Αυτά τα ποσοστά τα συναντάμε με μικρές αποκλίσεις και σε κάθε οικισμό χωριστά. (Πίνακας 8.11)

Πίνακας 8.11

Μέσοι όροι των ηλικιών του γάμου κατά οικισμό, 1951-1981

Οικισμοί	Περιπτώσεις	Ηλικίες ανδρών	Ηλικίες γυναικών
Καρδαμάς	268	29,1	24,0
Δουνεϊκά	264	29,3	24,1
Λεβεντοχώρι	62	29,4	24,2
Σκαφιδιά	51	29,3	25,9
Σύνολο	645	29,2	24,2

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1951-1981. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στην πληθυσμιακή κατηγορία της τρίτης πλέον γενιάς των παλαιών κατοίκων που είναι και η πολυπληθέστερη, παρατηρούμε ότι η μέση ηλικία γάμου των γυναικών είναι και για τους δύο οικισμούς ταυτόσημη, στα 24,2 περίπου χρόνια (πίνακας 8.12). Στον Καρδαμά περισσότερες κοπέλες μάλιστα, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στις προηγούμενες εποχές, παντρεύονται αρκετά μικρές, χωρίς βεβαίως το φαινόμενο να απαλείφεται από τα Δουνεϊκά.

Πίνακας 8.12

*Μέσοι όροι της ηλικίας των γάμων της τρίτης γενιάς
των παλαιών κατοίκων την περίοδο 1950-1980*

Οικισμοί	Περιπτώσεις	Άνδρες	Γυναίκες
Καρδαμάς	90	28,7	24,2
Δουνεϊκά	128	30,2	24,2
Λεβεντοχώρι	19	29,6	26,5
Σκαφιδιά	25	27,5	24,1
Σύνολα	262	29,4	24,4

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Στην περίοδο λοιπόν αυτή παντρεύονται 8 δεκαπεντάχρονες κοπέλες: 4 στον Καρδαμά και 4 στα Δουνεϊκά. Οι γάμοι τους έγιναν κυρίως στη δεκαετία του '60. Στο επόμενο ηλικιακό έτος, δηλαδή στα 16 έτη, παντρεύονται 11 κορίτσια: 5 στον Καρδαμά και 6 στα Δουνεϊκά, ενώ στη συνέχεια δηλαδή στα 17 έτη, αυξάνονται σαφώς οι γάμοι κοριτσιών από τα Δουνεϊκά (Πίνακας 8.13). Πάντως γίνεται φανερό, πως βαθμιαία εμφανίζονται τάσεις επέκτασης των νέων αντιλήψεων και πρακτικών, σε οικισμούς που παρουσίαζαν κατά το παρελθόν μεγαλύτερη αυστηρότητα στη διατήρηση των κατεστημένων νοοτροπιών.

Πίνακας 8.13

Μικροπαντρεμένες κοπέλες στη μεταπολεμική περίοδο

Ηλικίες νυφών	Καρδαμάς	Δουνεϊκά	Σύνολα	Καρδαμάς %	Δουνεϊκά %
15 ετών	4	4	8	50.0%	50.0%
16 ετών	5	6	11	45.5%	54.5%
17 ετών	12	18	30	40.0%	60.0%
Σύνολα	21	28	49	42.9%	57.1%

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Από την άλλη πλευρά, η ηλικία γάμου των ανδρών συζύγων στην τρίτη γενιά των παλαιών κατοίκων εντοπίζεται στα 28,7 έτη στον Καρδαμά και στα 30,2 έτη στα Δουνεϊκά. Με πρόσθετη μάλιστα τη διαπίστωση ότι δεν εντοπίζονται νεαροί άρρενες-γαμπροί κάτω των είκοσι ετών, προκύπτει πως η ηλικία γάμου των ανδρών δεν έλκεται πάντα από εκείνη των γυναικών, όπως είδαμε και προηγουμένως. Προφανώς στην περίπτωση αυτή, η διαφορά δεν οφείλεται

στην τάση των ανδρών-συζύγων να παντρεύονται σε νεαρή ηλικία στον Καρδαμά, αλλά σε συγκυρία που βρίσκει τους αντίστοιχους άνδρες στα Δουνεϊκά να νυμφεύονται μεγαλύτεροι.

Στην τρίτη γενιά των πρώτων επήλυδων κατοίκων, παρατηρούμε ότι η μέση ηλικία γάμου των κοριτσιών κυμαίνεται στα 21,4 έτη στον Καρδαμά, ενώ στα Δουνεϊκά παντρεύονται λίγο μεγαλύτερες, δηλαδή στα 23 έτη (Πίνακας 8.14). Παρόλα αυτά όμως, σ' αυτή την πληθυσμιακή κατηγορία, τα κορίτσια που παντρεύονται σε μικρή ηλικία είναι περισσότερα στα Δουνεϊκά, όπως παρατηρούμε στον πίνακα των ποσοστών (Πίνακας 8.13). Στις υπόλοιπες πληθυσμιακές κατηγορίες που ακολουθούν, οι μέσοι όροι ηλικίας γάμου των γυναικών είναι πολύ κοντά μεταξύ των οικισμών. Προκύπτει δηλαδή ότι σε όλες τις υποκατηγορίες των επήλυδων, συμβαίνει οι νεαρότερες έγγαμες κοπέλες να συναντώνται περισσότερο στα Δουνεϊκά, με μικρή όμως διαφορά από τον Καρδαμά. Έτσι από δύο 15χρονης κοπέλες παντρεύονται στα Δουνεϊκά και στον Καρδαμά, τρεις 16χρονης στα Δουνεϊκά και μία στον Καρδαμά, ενώ 17 ετών βρίσκουμε έξι στα Δουνεϊκά και δύο στον Καρδαμά.

Πίνακας 8.14

Μέση ηλικία γάμου γυναικών κατά πληθυσμιακή κατηγορία (1950-1980)

Πληθυσμιακή κατηγορία	Γενιά	Καρδαμάς	Δουνεϊκά
παλαιοί κάτοικοι	3 ^η γενιά	24,2	24,2
1 ^{οι} επήλυδες	3 ^η γενιά	21,4	23,0
2 ^{οι} επήλυδες	2 ^η γενιά	23,4	23,0
3 ^η επήλυδες	1 ^η γενιά	25,3	24,3
2 ^{οι} σόγαμπροι	2 ^η γενιά	23,7	25,3
3 ^{οι} σόγαμπροι	1 ^η γενιά	27,1	26,0

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 2). Επεξεργασμένα στοιχεία.

θ. Οι νεοήλυδες πρώτης γενιάς. Αντιστοίχως και στους άνδρες νεοήλυδες της πρώτης και της δεύτερης γενιάς διαπιστώνουμε με μικρή πάλι διαφορά ότι στα Δουνεϊκά νυμφεύονται περισσότερο νέοι από ότι στον Καρδαμά. Οι χρονικές αποστάσεις βέβαια είναι περιορισμένες μεταξύ τους αλλά οπωσδήποτε επαναλαμβανόμενες. Οι αποκλίσεις αυτές σε αρκετές περιπτώσεις δεν

φαίνονται στους γαμικούς μέσους όρους, οι οποίοι ως μέτρα καταγραφής των κεντρικών τάσεων δεν αφήνουν να φανεί η ηλικιακή διασπορά κατά το γάμο. Παράλληλα διαπιστώνουμε ότι σε ελάχιστες περιπτώσεις οι άνδρες νυμφεύονται κάτω από τα 20 έτη.

ι. Οι σώγαμπροι στη μεταπολεμική περίοδο. Οι σώγαμπροι να θυμίσουμε είναι οι νέοι άνδρες-σύζυγοι που μετά το γάμο τους εγκαθίστανται μόνιμα στον οικισμό και στο σπίτι της γυναίκας-συζύγου. Αποτελούν μικρή πληθυσμιακή κατηγορία αφού με βάση τις κυρίαρχες αντιλήψεις και τους οικονομικούς εξαναγκασμούς, οι άνδρες παραμένουν στους οικισμούς καταγωγής τους και μετακινούνται συνήθως οι νύφες που εγκαθίστανται στο σπίτι του άνδρα τους. Όπως είδαμε βασικός σκοπός της μετακίνησής τους είναι η διασφάλιση της οικογενειακής τους επιβίωσης, κυρίως μέσω των περιουσιακών στοιχείων της νύφης - συζύγου. Γι' αυτό και οι μετακινήσεις ανδρών - σώγαμπρων προς τον οικισμό και το σπίτι της νύφης, αφενός είναι περιορισμένες, αφετέρου αρνητικά φορτισμένες για τον άνδρα - σύζυγο. Επιπλέον διαπιστώνεται, όπως και στην προηγούμενη περίοδο, η ύπαρξη ενός πλέγματος αιτίων και σκοπιμοτήτων ή επιλογών που καθυστερούν και τη σύναψη ενός τέτοιου γάμου. Γι' αυτό, όπως παρατηρούμε στο πίνακα 8.14, οι γυναίκες - σύζυγοι των σώγαμπρων είναι περισσότερο ηλικιωμένες συγκριτικά με τις άλλες νύφες. Η πιο νέα π.χ. είναι 25 ετών. Δεν παρατηρείται δηλαδή πυκνότητα γάμων σε μικρές ηλικίες σ' αυτή την πληθυσμιακή κατηγορία. Αντίθετα υπάρχουν πυκνώσεις σε μεγαλύτερες ηλικίες, μετά τα 25 ή και 26 χρόνια. Κι αυτό συμβαίνει σε όλους τους οικισμούς.

ια. Η σύγχρονη εποχή. Μετά το 1980 συνεχίζεται η εγκατάλειψη των αγροτικών περιοχών και η μετεγκατάσταση του πληθυσμού στις πόλεις. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για την εποχή είναι αριθμητικά περιορισμένες. Είναι όμως ενδιαφέρουσες και ενδεικτικές των τάσεων που έχουν διαμορφωθεί από την προηγούμενη περίοδο. Όταν δηλαδή οι γάμοι ουσιαστικά έχουν αποσυνδεθεί από το προξενιό, οι περιορισμένες πληροφορίες επιβεβαιώνουν αυτό που συνέβαινε στις προηγούμενες γενιές, υπό τις συνθήκες ενός απαγορευτικού κοινωνικού πλαισίου. Σε όλους ανεξαιρέτως τους οικισμούς καταγράφεται η τάση της γαμικής αποκατάστασης σε μικρή ηλικία. Και για τους άνδρες και για

τις γυναίκες. Ο γενικός μέσος όρος ηλικίας γάμου των γυναικών είναι τα 22,2 έτη σε σύνολο 126 περιπτώσεων. Πρόκειται για το μικρότερο μέσο όρο όλων των προηγούμενων εποχών. Γεγονός που ισχύει και για τους άνδρες (26,5 έτη) και δείχνει ότι δεν πρόκειται για συγκυρία. Κάτι τέτοιο θα μπορούσαμε να υποθέσουμε για το μέσο όρο της Σκαφιδιάς με μέση ηλικία γάμου των κοριτσιών στα 18,3 έτη που προκύπτει μόνο από δέκα περιπτώσεις. Στα Δουνέϊκα έχουμε 47 γάμους με μέση ηλικία τα 21,9 έτη για τις γυναίκες και στον Καρδαμά 69 γάμους και μέση ηλικία των νυφών τα 23 έτη. Αναλόγως μικρότερη είναι και η ηλικία των ανδρών συγκριτικά με τις προηγούμενες φάσεις.

ιβ. Η σύνοψη μιας θέσης και τα δημοτολόγια. Πως όμως θα μπορούσαν να ερμηνευτούν οι αλλαγές αυτές; Υπάρχουν ερευνητές που θεωρούν πως η συνάντηση των χωρικών κοινωνιών με ένα κόσμο αντιλήψεων ευρισκόμενων εκτός του οικιστικού πλαισίου, διαφοροποιούν αφανώς τους τοπικούς κανόνες και τις συμπεριφορές. Αναφέρονται στην εγκατάλειψη των οικισμών και στην παράλληλη εγκατάσταση στις πόλεις που δημιουργήσε νέα δεδομένα. Μέσω μίας ποικιλίας δικτύων, διαφόρων μεγεθών, περιεχομένου και λειτουργιών, μεταφέρονται και επιβάλλονται νέοι τρόποι σκέψης, επικοινωνίας και αντιμετώπισης των σχέσεων.⁵¹ Οι μελέτες αυτές βασίζονται στην παραδοχή πως οι μεταβαλλόμενες συμπεριφορές και αντιλήψεις στις χωρικές κοινωνίες, είναι το αποτέλεσμα της διάδοσης ή της μεταφοράς αναπαραστάσεων και νοοτροπιών της πόλης, παράλληλα με το δικό τους εγγενή κοινωνικό αγνωστικισμό που τις χαρακτηρίζει. Η άποψη αυτή στηρίχθηκε στη προϊούσα σύνδεση της υπαίθρου με τον αστικό χώρο. Ευρισκόμενη κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά σε υποδεέστερη θέση, τείνει να απορροφά τους νεωτερισμούς προβάλλοντας όλο και λιγότερες αντιστάσεις.⁵²

---

⁵¹ Η θέση αυτή προτείνεται και υιοθετείται από την CLARK M., «Ο μετασχηματισμός της οικιακής ομάδας», Ε. Παπαταξιάρχης, Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν*, Αθήνα, 1993, Αλεξάνδρεια, σ. 240.

⁵² Βλ. MENDRAS H., *Societes paysannes*. Paris: A. Colin, 1976. Στο VINCIENTE M., *Du village en ville: Le systeme de mobilite des agriculteurs*, Paris-Chagi, Mouton, 1972 αναφέρονται τέσσερις διαδικασίες: η «αγροτική έξοδος» δηλαδή η μαζική αποχώρηση των μικροκαλλιεργητών που γίνεται υπό την πίεση οικονομικών παραγόντων, η «γεωγραφική μετανάστευση» που παραπέμπει στην

Ενδεχομένως τα δημοτολόγια να μην συγκροτούν το καταλληλότερο υποστηρικτικό υλικό για να τεκμηριωθεί η πολυεπίπεδη διαφοροποίηση στο εσωτερικό των χωρικών κοινωνιών. Επιπλέον δεν καταγράφουν ούτε έμμεσα τους μετασχηματισμούς που ενδεχομένως μεταφέρονται. Θα έχουμε κατά συνέπεια ένα αναπόφευκτο πληροφοριακό κενό, το οποίο βεβαίως αδυνατούμε να καλύψουμε. Όμως οι καταγωγές, οι μετακινήσεις, τα γεωγραφικά και συγγενικά δίκτυα, η ταυτότητα του πληθυσμού και η συγκρότηση των οικισμών, που άμεσα ή έμμεσα προκύπτουν από τα δημοτολόγια, περιγράφουν το περιεχόμενο δημογραφικών λειτουργιών και αλλαγών που τείνουν να εδραιώνονται. Είναι μια διαδικασία που καθορίζει τις εξελίξεις στις χωρικές κοινωνίες και ξεκινά δεκαετίες νωρίτερα από τις όποιες μεταφερόμενες αστικές επιρροές. Σε άλλες με μεγαλύτερη ένταση σε άλλες με μικρότερη.

Στο δική μας έρευνα ξεφεύγει το ζήτημα για το πώς οι ευρείες αντιλήψεις και συμπεριφορές αλλάζουν τους μηχανισμούς λειτουργίας των χωρικών κοινωνιών.⁵³ Ως ένα βαθμό το θέμα έχει τεθεί και αναλυθεί στις ανθρωπολογικές έρευνες και στην αντίστοιχη αρθρογραφία. Εδώ περιοριζόμαστε στη περιγραφή των δημοτολογίων με σκοπό να κατανοήσουμε τα εσωτερικά κυρίως αίτια. Πως δηλαδή η αναδιάταξη του πληθυσμού μέσω

αλλαγή του τόπου κατοικίας με ή χωρίς την αλλαγή επαγγέλματος, η «επαγγελματική μετααλλαγή» που συνίσταται στην ατομική και ηθελημένη επιλογή της αλλαγής επαγγέλματος και η «κινητικότητα» που εμφανίζεται με τέσσερις μορφές: τη «γεωγραφική κινητικότητα» δηλαδή την αλλαγή του τόπου κατοικίας, την «επαγγελματική κινητικότητα» δηλαδή την αλλαγή της απασχόλησης, την «κοινωνική κινητικότητα» δηλαδή την εγκατάλειψη μιας κοινωνικής ομάδας και την ενσωμάτωση σε μια άλλη και την «πολιτισμική κινητικότητα» που παραπέμπει στην υιοθέτηση των ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών της νέας ομάδας ένταξης.

⁵³ Τη μεταπολεμική περίοδο αυτό το ρεύμα μελετήθηκε κυρίως μέσα από τις προβληματικές της μετανάστευσης και της αγροτικής εξόδου παρά με όρους «κοινωνικής κινητικότητας». Οι σχετικές μελέτες είτε αντιμετωπίζουν το ρεύμα ως οικονομικό γεγονός με καθαρά οικονομικές αιτίες, είτε προβαίνουν στην απλή περιγραφή της μετανάστευσης, βλ. ΦΙΛΙΑΣ Β., *Προβλήματα κοινωνικού μετασχηματισμού*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1974, σσ. 193-207· ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., *Η νεοελληνική κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα, Εξάντας, 1978, σ. 150· ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ Γ., *Η δομή της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα, Κένταυρος, 1986, σσ. 57-60· ΜΕΝΔΡΑΣ Η., *Six villages d' Epire*, Paris, Unesco, 1964· ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ Κ., ό.π. · GAUDEMAR de J.-P., *Mobilite du travail et accumulation du capital*, Paris, F. Maspero, 1976.

των μετακινήσεων και η αριθμητική μείωση των συγγενικών δικτύων στο εσωτερικό κάθε οικισμού, φέρνουν στο προσκήνιο νέες αντιλήψεις και πρακτικές. Και επιπλέον πως οι κυρίαρχοι ως τότε κανόνες ρύθμισης των γαμικών συμπεριφορών, χάνουν την ισχύ τους και οι αντιλήψεις ή οι πρακτικές σε οικογενειακό κυρίως επίπεδο επαναπροσδιορίζονται.

8.4. Συναισθηματικά δίκτυα: καταγωγές και αποστάσεις

α. *Γάμος: οι νέες συμπεριφορές.* Οι καταγωγές των συζύγων δεν μπορούν βεβαίως να μας δείξουν το χαρακτήρα της σύνδεσης τους στην αρχική φάση αν, δηλαδή, ο γάμος τους προέκυψε από συνοικέσιο που σημαίνει μετά από διαδοχικές επαφές μεταξύ των οικογενειών των δύο πλευρών ή από άμεση γνωριμία και σχέση. Επιπλέον δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι περισσότεροι ενδοοικιστικοί ή κοντινοί γάμοι προκύπτουν από μία μη θεσμοθετημένη ανθρώπινη επικοινωνία. Είναι δυνατό όμως, να υποθέσουμε ότι ένας γάμος με αφετηρία τη συναισθηματική σχέση που παραμερίζει το ρόλο των οικογενειών, δεν μπορεί να συνδέσει ανθρώπους μακρινών μεταξύ τους οικισμών ή τουλάχιστον μία τέτοια πιθανότητα μειώνεται στο ελάχιστο. Είναι πιο πιθανό γάμοι που έχουν προκύψει από συναισθηματικούς δεσμούς, να συναντώνται περισσότερο μεταξύ συζύγων που κατάγονται από την ίδια περιοχή. Είναι θεμιτό να υποθέσουμε ότι όσο αυξάνεται ο αριθμός των γάμων όπου οι σύζυγοι κατάγονται από τον ίδιο ή κοντινό οικισμό, τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες κάποιοι από τους γάμους να μην προέκυψαν μέσω συνοικεσίου.

Πινακοθετήσαμε στοιχεία που αφορούν τη δεύτερη γενιά των παλαιών κατοίκων στα Δουνεϊκά (1920-1950) και στα οποία αναφέρεται η μέση ηλικία γάμου ανάλογα με την απόσταση που χώριζε τους συζύγους πριν από το γάμο τους. Στις περιπτώσεις που οι σύζυγοι έχουν κοινή καταγωγή, η μέση ηλικία των γυναικών τη στιγμή του γάμου τους, είναι τα 24,9 έτη. Αντίθετα στις περιπτώσεις που τους συζύγους χωρίζει μεγάλη και δύσκολη γεωγραφική απόσταση, η μέση ηλικία των νυφών αυξάνεται στα 27 έτη. Αντιστοίχως και οι ηλικίες των ανδρών τους φθάνουν τα 28,4 έτη στην πρώτη περίπτωση και τα 32,9 έτη στη δεύτερη (Πίνακας 8.15).

Πίνακας 8.15

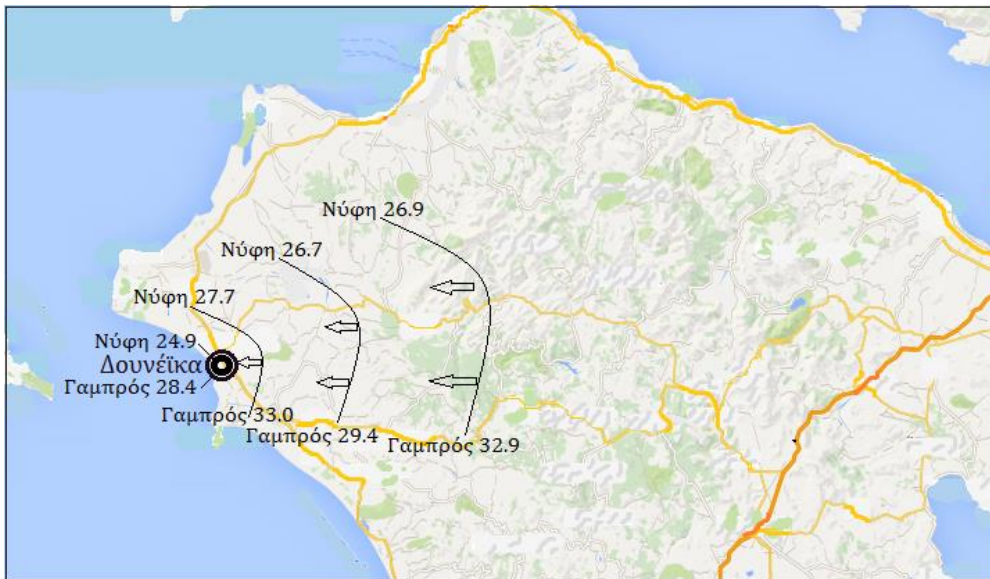
Ηλικία γυναικών και ανδρών κατά το γάμο ανάλογα με την εντοπιότητα ή την απόσταση. (Δουνεϊκά 2^η γενιά παλαιών κατοίκων 1920-1950)

Αποστάσεις	Αριθμός γάμων	Ηλικία ανδρών	Ηλικία γυναικών
Εσωτερικοί	39	28,4	24,9
Γειτονικοί	23	33,0	27,7
Κοντινοί	19	29,4	26,7
Μακρινοί	24	32,9	26,9
Σύνολο	105		

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Χάρτης 8.1

Ηλικία γυναικών και ανδρών κατά το γάμο ανάλογα με την εντοπιότητα ή την απόσταση. (Δουνεϊκά 2^η γενιά παλαιών κατοίκων 1920-1950)

Πηγή: www.maps.google.gr (Επεξεργασμένος χάρτης)

Στον ίδιο οικισμό και στην επόμενη γενιά της ίδιας πληθυσμιακής κατηγορίας (1950-1980) μπορούμε να κάνουμε παρόμοιες διαπιστώσεις: η ηλικία των νυφών στους γάμους κοινής καταγωγής εντοπίζεται στα 22,4 έτη και των ανδρών-συζύγων τους στα 28,5 έτη. Στους γάμους με διαφορετική και μακρινή καταγωγή η ηλικία των γυναικών φθάνει στα 24,3 έτη και των ανδρών τους στα 29,7 έτη (πίνακας 8.16).

Πίνακας 8.16

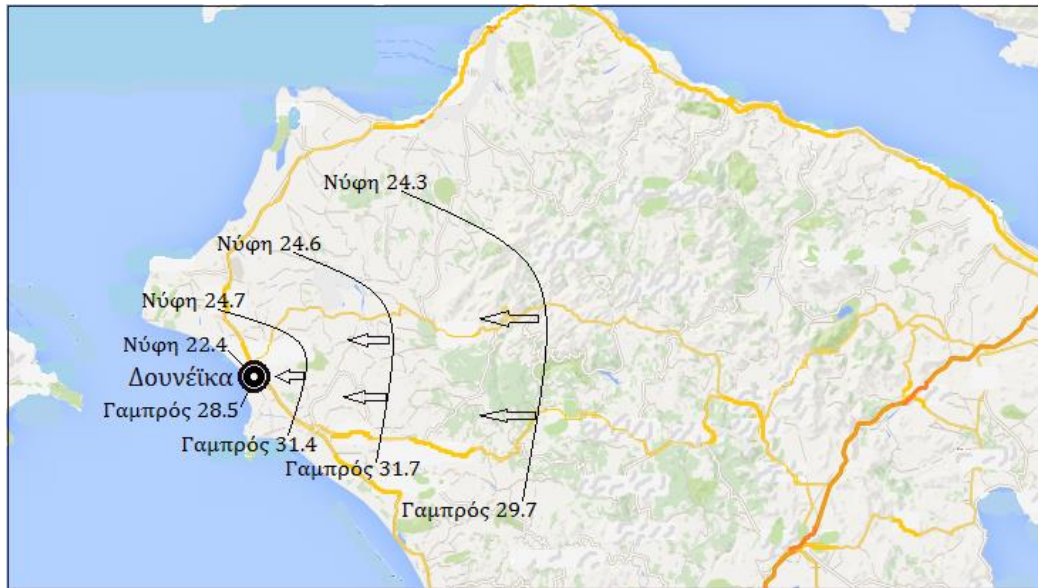
Ηλικία γυναικών και ανδρών κατά το γάμο ανάλογα με την εντοπιότητα ή την απόσταση. (Δουνεϊκά 3^η γενιά παλαιών κατοίκων 1950-1980)

Αποστάσεις	Αριθμός γάμων	Ηλικία ανδρών	Ηλικία γυναικών
Εσωτερικοί	21	28,5	22,4
Γειτονικοί	31	31,4	24,7
Κοντινοί	27	31,7	24,6
Μακρινοί	48	29,7	24,3
Σύνολο	127		

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1950-1980. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Χάρτης 8.2

Ηλικία γυναικών και ανδρών κατά το γάμο ανάλογα με την εντοπιότητα ή την απόσταση. (Δουνείικα 3^η γενιά παλαιών κατοίκων 1950-1980)

Πηγή: www.maps.google.gr (Επεξεργασμένος χάρτης)

Ανάλογες οι διαπιστώσεις μας και για τον Καρδαμά. Στις περισσότερες δηλαδή περιπτώσεις των πληθυσμιακών κατηγοριών που εξετάζουμε, η μέση ηλικία γάμου μειώνεται τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άνδρες συζύγους τους. Παρατηρούμε επίσης ότι η ηλικία του γάμου περιορίζεται στις περιπτώσεις που οι νιόπαντροι κατάγονται από τον ίδιο οικισμό, όπου δεν τους χωρίζει καμία γεωγραφική απόσταση (βλ. πίν. 8.17).

Πίνακας 8.17

Ηλικία γυναικών και ανδρών κατά το γάμο ανάλογα με την εντοπιότητα ή την απόσταση. (Καρδαμάς 2^η παλαιών κατοίκων 1920-1950)

Αποστάσεις	Αριθμός γάμων	Ηλικία ανδρών	Ηλικία γυναικών
Εσωτερικοί	30	26.5	24.2
Γειτονικοί	31	30.9	26.3
Κοντινοί	12	30.1	27.1
Μακρινοί	25	28.7	26.5
Σύνολο	98		

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1). Επεξεργασμένα στοιχεία.

Εύκολα διαπιστώνουμε ότι οι περισσότερες κοπέλες που παντρεύονται σε αρκετά νεαρή ηλικία, κατάγονται από οικισμούς της πεδιάδας, που βρίσκονται επίσης σε μικρή απόσταση σε σχέση με τον οικισμό καταγωγής του συζύγου τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις συμβαίνει να κατάγονται από τον ίδιο οικισμό. Όμως η έρευνα των οικογενειακών μερίδων στα δημοτολόγια δείχνει ότι το κριτήριο της απόστασης, αν και είναι έγκυρο αλλά και ερευνητικά αποτελεσματικό, δεν καλύπτει όλες τις περιπτώσεις αναγνώρισης του χαρακτήρα ενός γάμου πριν την τέλεσή του. Υπάρχουν αβέβαιες, άγνωστες και μη ελέγξιμες πτυχές, που δεν μπορούν να αποδοθούν λογικά στον ένα ή στον άλλο τρόπο σύναψης ενός γάμου.

Ας αναφέρουμε ενδεικτικά δύο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα.

Ο Δ.Κ. από τον Καρδαμά, το έτος 1922 σε ηλικία 31 ετών, παντρεύεται με την 15χρονη Τ.Μ. από το Δεσινό, έναν μικρό οικισμό της περιοχής των Καλαβρύτων. Χωρίς άλλη ένδειξη μπορούμε να υποθέσουμε ότι η νεαρή γυναίκα «δίνεται» από την οικογένειά της στον διπλάσιας ηλικίας σύζυγό της, μέσω συνοικεσίου, εφόσον η απόσταση που τους χωρίζει είναι μεγάλη και αποκλείει τη συναισθηματική σύνδεση.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Τέτοιες βεβαίως περιπτώσεις δεν είναι πολλές, αλλά δείχνουν ότι οι μικρές ηλικίες δεν αποτελούν πάντα ένδειξη συναισθηματικών συνδέσεων. Συμβαίνει όμως και το αντίθετο.

Ο 22χρονος Τ.Π., άπορος αγρότης από τη Μυρτιά, έναν πεδινό οικισμό μεταξύ Πύργου και Αμαλιάδας, παντρεύεται το 1948 με μία 16χρονη κοπέλα από περιοχή της Αχαΐας. Θα μπορούσαμε και εδώ βάσιμα να υποθέσουμε ότι πρόκειται απλώς για ένα ακόμη συνοικέσιο που υπενθυμίζει μάλιστα ότι οι οικογένειες, κυρίως οι φτωχές και πολυμελείς, παντρεύουν τα κορίτσια τους πολύ νέα. Διαπιστώνουμε όμως ότι η νεαρή σύζυγος ήταν ήδη έγκυος στην ημερομηνία του γάμου της με τον Τ.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Οι περιπτώσεις δεν είναι πολλές. Με δεδομένο ότι οι μετακινήσεις των ανθρώπων στο χώρο δεν είναι πάντα αναγνώσιμες και δεν μπορούν να καταγράφονται σε κάποιο δημόσιο έντυπο, προκύπτει ότι η μεγάλη απόσταση δεν αποτελεί πάντα ανυπέρβλητο εμπόδιο για τη σύναψη ενός συναισθηματικού δεσμού.

Στα δημοτολόγια δεν καταγράφονται οι λόγοι των μετακινήσεων. Όμως η Ηλειακή πεδιάδα είναι μία ανοιχτή γεωγραφική περιοχή με την έννοια ότι διευκολύνει τη μετάβαση από και προς τους οικισμούς. Οι μετακινήσεις γίνονται κυρίως για λόγους εργασιακούς και γύρω από την καλλιέργεια της σταφίδας περισσότερο, αλλά και της κτηνοτροφίας λιγότερο. Άνθρωποι φτωχοί οι πιο πολλοί, μετά το τέλος του χειμώνα βρίσκονται στις σταφιδοκαλλιέργειες για το «μεροδούλι».⁵⁴ Ηλικιακά νέοι οι περισσότεροι και αρκετοί από αυτούς άγαμοι, διευρύνουν τον κύκλο των επαφών γεωγραφικά και αριθμητικά. Άλλοι φεύγουν με κοπάδια από τα ορεινά τη χειμερινή περίοδο, για να εκμεταλλευτούν την πεδινή βλάστηση σε ηπιότερες κλιματικές συνθήκες. Όπως είδαμε σταδιακά οι άνθρωποι αυτοί εγκαθίστανται μόνιμα στους πεδινούς οικισμούς διατηρώντας φυσικά τις σχέσεις με τους οικισμούς καταγωγής. Μέσα στο πλαίσιο αυτό συστήνεται ένα δίκτυο επαφών, δραστηριοτήτων και ενδιαφερόντων. Το σύστημα διατηρεί τις κύριες λειτουργίες του σε σχέση με το γάμο που αναλύουμε, παρέχει δε νέες ευκαιρίες στις ανθρώπινες σχέσεις και επιτρέπει την εμφάνιση νέων αντιλήψεων.

Η μετακίνηση των ανθρώπων στην πεδιάδα, προσωρινά σε πρώτη φάση και μόνιμα στη συνέχεια, εκτός του κοινωνικού χώρου καταγωγής τους, σε απόσταση από την οικογένεια και το συγγενικό δίκτυο ελέγχου, σε ένα νέο κοινωνικό χώρο με λιγότερες και μικρότερης ισχύος δεσμεύσεις, επιτρέπει την εκδήλωση μη ελεγχόμενων συμπεριφορών. Το θυμικό στους οικισμούς καταγωγής περιορίζεται από ένα παγιωμένο πλαίσιο κανόνων και ελέγχου, που παράγεται από τη σταθερότητα «αδιατάρακτων» αντιλήψεων και «μόνιμων» πρακτικών. Χωρίς όμως τους μηχανισμούς τήρησής του πλαισίου αυτού, αλλά και δίχως το δίκτυο αναπαραγωγής του, οι συμπεριφορικοί αυτοματισμοί του

---

⁵⁴ Στο ζήτημα των μετακινήσεων από την ορεινή Πελοπόννησο στις σταφιδοκαλλιέργειες της πεδιάδας βλ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ Θ., ό.π., σσ. 113-201.

θυμικού αποδεσμεύονται. Οι παρορμητικές εκδηλώσεις στο γόνιμο πεδίο των διαφυλικών σχέσεων εξωτερικεύονται,⁵⁵ σε ένα περιβάλλον περιορισμένων απαγορεύσεων και σταδιακά οδηγούν στην αποδέσμευση του ατόμου από το πλέγμα των αποφάσεων και εξαναγκασμών της οικογένειας. Κυρίως εκείνων που αφορούν το γάμο. Σε κοινωνικό επίπεδο η λειτουργία του θυμικού αποδυναμώνει τόσο το δίκτυο των κανόνων, όσο και τον ασκούμενο έλεγχο.

β. Ηλικίες, χώρος, δίκτυα. Πως θα μπορούσαν οι στάσεις αυτές να αποτυπωθούν στα γραπτά τεκμήρια και να ελεγχθούν αριθμητικά σε μία ανάλυση; Είναι δεδομένο, πως η εκδήλωση του συναισθηματικού ή γενετήσιου ενδιαφέροντος, που μπορεί να οδηγήσει στο γάμο, έχει ως προϋπόθεση ένα κοινό χώρο ύπαρξης και κίνησης των ανθρώπων. Η υπόθεση μας είναι ότι η λογική των ηλικιών⁵⁶ υπάγεται στη λογική του χώρου, όπως δε προκύπτει από την πινακοθέτηση των δεδομένων (βλ. πίν. 8.18) αποτυπώνεται η εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών.

Πίνακας 8.18

Ηλικίες γάμων και αποστάσεις οικισμών: Δουνείικα (1920-1950)

Παλαιοί κάτοικοι: 2 ^η γενιά			
Καταγωγές	Άνδρες	Γυναίκες	Περιπτώσεις
Εσωτερικοί	28.2	24.7	37
Κοντινοί οικισμοί	30.3	26.5	34
Μακρινοί οικισμοί	33.0	27.7	29

⁵⁵ Ο άνθρωπος έχει μια έμφυτη ορμή, τη Libido και όταν αυτή βγαίνει στο φως προκαλεί ικανοποίηση (αρχή της ευχαρίστησης). Αυτό όμως δεν είναι κοινωνικά αποδεκτό γι' αυτό η Libido βρίσκεται στο ασυνείδητό και από τη θέση αυτή επηρεάζει την προσωπικότητά. Οι κοινωνικοί κανόνες που μας επιβάλλει η κοινωνία μέσω των απαγορεύσεων των γονιών στην παιδική ηλικία υπάρχουν στο προσυνειδητό το οποίο αντιστοιχεί στο υπερεγώ. Το υπερεγώ αποτελεί το μεσολαβητή μεταξύ ασυνείδητου και συνειδητού έτσι ώστε να προκύψει συμβιβασμός, δηλαδή ένα αποτέλεσμα που θα εξυπηρετεί την libido χωρίς όμως να προσβάλλει του κοινωνικούς κανόνες του υπερεγώ. Το μόνο που εμείς αντιλαμβανόμαστε είναι το τελικό προϊόν δηλαδή το συνειδητό και την προσωπικότητα του έχουμε, το εγώ. BATEMAN A., HOLMES I., *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, ό.π., σσ. 79-86.

⁵⁶ Το ζήτημα των ηλικιών των δύο φύλων στον πρώτο γάμο είναι και το θέμα της μελέτης KEELEY, M.C., «An Analysis of the Age Pattern of First Marriage», *International Economic Review* 20 (1979), σσ. 527-544.

Πρώτοι Επήλυδες: 2 ^η γενιά			
Καταγωγές	Άνδρες	Γυναίκες	Περιπτώσεις
Εσωτερικοί	27.0	24.1	6
Κοντινοί οικισμοί	29.6	26.7	14
Μακρινοί οικισμοί	33.5	27.2	23

Δεύτεροι Επήλυδες: 1 ^η γενιά			
Καταγωγές	Άνδρες	Γυναίκες	Περιπτώσεις
Εσωτερικοί	27,0	24,8	8
Κοντινοί οικισμοί	25,3	19,9	6
Μακρινοί οικισμοί	30,4	28,2	20

Σώγαμπροι			
Καταγωγές	Άνδρες	Γυναίκες	Περιπτώσεις
Εσωτερικοί	25,5	20,0	2
Κοντινοί οικισμοί	26,0	25,4	9
Μακρινοί οικισμοί	27,7	26,6	8

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Παρατηρούμε, όπως δείχνουν οι μέσοι όροι ηλικιών και αποστάσεων, ότι οι αποστάσεις επιδρούν στην ηλικία του γάμου καθώς στις περιπτώσεις δηλαδή των μακρινών οικισμών, αυξάνεται η ηλικία του γάμου, ενώ αντιθέτως μειώνεται όταν οι αποστάσεις περιορίζονται, στο μικρότερο χώρο κοντινών οικισμών και ακόμα περισσότερο στην μικρογεωγραφία ενός οικισμού.

8.5 Η προγαμιαία σύλληψη εμβρύων

α. Τα πρώτα ρήγματα. Ως το 1920. Η πλειοψηφία των ανθρώπων προσαρμόζεται σε ό,τι έχει διαμορφωθεί στο παρελθόν. Από την άλλη, εφόσον τα όρια του εφικτού στις αντιλήψεις και στις πρακτικές διευρύνονται, απαριθμούνται περιπτώσεις που αποκλίνουν από τις οριοθετήσεις του προξενιού πριν απ' το γάμο. Είναι αποκλίσεις που δεν καταγράφονται άμεσα στις στήλες των δημοτολογίων, από τις επεξεργασίες όμως, προκύπτουν ορισμένες έμμεσες πληροφορίες τις οποίες μπορούμε ως ένα σημείο, να αποκρυπτογραφήσουμε. Οι πληροφορίες βασίζονται κυρίως στις ημερομηνίες του γάμου και της γέννησης του πρώτου παιδιού της οικογένειας.⁵⁷

⁵⁷ Για την στρατηγική των γεννήσεων ενδιαφέρουσα είναι η προβληματική στο BERREMAN G.D., «Ecology, Demography and Domestic Strategies in the Western Himalayas», *Journal of*

Η στρατηγική της διαδοχής με προτίμηση στο αρσενικό παιδί, επενεργούσε στη γονιμότητα με συνέπεια την αύξηση των μελών της οικογένειας. Εδώ δεν μας απασχολεί η τεκνοποίηση ή η αναπαραγωγική διαδικασία, αλλά η υπονόμηση της τάξης πραγμάτων, την οποία αποδέχεται και ακολουθεί ένας αυξανόμενος αριθμός οικογενειών, προσώπων, συγγενικών δικτύων και μέρος των τοπικών κοινωνιών. Πρόκειται για την υπονόμηση του προξενιού, ενός κεντρικού μηχανισμού κοινωνικού ελέγχου των γάμων και του οικονομικού συστήματος που δομείται παράλληλα με το μηχανισμό αυτό. Από τη λεπτομερή περιγραφή, οικογένεια προς οικογένεια, βαθμιαία αναδεικνύονται και οι μικρομηχανισμοί που διαμορφώνονται για να εξυπηρετηθούν οι συμπεριφορές αυτές.⁵⁸

Anthropological Research 34, 1978, σσ. 326-368. Ο ΑΛΕΞΑΚΗΣ Ε., (=, ό.π., σ. 98) αναφέρεται ότι κατά την περίοδο 1915-1940 το μεσοδιάστημα μιας γέννας από την άλλη κυμαινόταν από δυόμισι έως τρισήμισι χρόνια. Το διάστημα αυτό αντιστοιχεί μαζί με την εγκυμοσύνη στην περίοδο γαλουχίας του βρέφους. Η γαλουχία αναφέρεται ως τρόπος αντισύλληψης στους πρωτόγονους λαούς και στους χωρικούς στο HARREL B.B., «Lactation and menstruation in cultural perspective», *American Anthropologist* 83, 1981, σσ. 796-823. Σύμφωνα με τους ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ Μ. ΣΙΔΕΡΗΣ Ν., (=, *Συγκρότηση και διαδοχή των γενεών στην Ελλάδα στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα*, ό.π., σ. 84), δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι η γεννητικότητα είναι μεν αποτελεσματικός μηχανισμός σε σχέση με την θνησιμότητα, έχει όμως «ανεβασμένο κόστος λειτουργίας», όχι μόνο στο αυστηρά δημογραφικό πεδίο (θάνατοι γυναικών από επιπλοκές του τοκετού) αλλά και στο οικονομικό (πρόσκαιρος έστω περιορισμός της εργασιακής ικανότητας των νέων γυναικών), στο κοινωνικό (ακαμψία θεσμικών και πολιτισμικών πλαισίων) και στο ευρύτερα ανθρώπινο (περί της ερωτικής ζωής των ανθρώπων). Επίσης στο ΛΕ ΓΚΟΦ Ζ. και ΝΟΡΑ Π., (επιμ.) (=ό.π., σ. 144) αναφέρεται το «πόσο δύσκολο είναι να ερμηνευτούν οι δείκτες ηθικότητας που μας προμηθεύει η δημογραφία. Η αύξηση των παράνομων γεννήσεων πρέπει να καταλογιστεί τόσο σε μια τροποποίηση των προγαμιαίων συζυγικών σχέσεων όσο και σε μια αύξηση της μοιχείας και της κραιπάλης (...) μοιάζει πάντως δύσκολο ότι το απαγορευμένο θα μπορούσε να είναι για μεγάλο διάστημα γνωστό και να τηρείται συγχρόνως αυστηρά. Κάθε απαγορευμένο καλεί στην παράβασή του. Εκτός αυτού, στο επίπεδο που το ασυνείδητο, οι αντανακλαστικές συμπεριφορές, οι παρωθήσεις παίζουν κυρίαρχο ρόλο, οι συμπεριφορές απαιτούν περισσότερους από έναν ηθικούς κώδικες».

⁵⁸ Το ζήτημα των γεννήσεων αναλύεται διεξοδικά στο TODOROVA M., (=, ό. π., σσ. 57-66) όπου παρουσιάζονται οι κανονικότητες που χαρακτηρίζουν τους χρόνους των γεννήσεων στις αγροτικές κοινωνίες: « ...το ότι τόσες πολλές γεννήσεις συμβαίνουν τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο εξηγείται από το γεγονός ότι οι περισσότεροι γάμοι καθόλη τη διάρκεια της

Οι ηλικίες και οι καταγωγές που αναλύσαμε αλλά και η συνάφεια μεταξύ τους, εμμέσως δείχνουν ότι το συνοικέσιο δεν είναι η μόνη διαδικασία που προηγείται και οδηγεί στο γάμο. Αν και πρόκειται για ενδείξεις, γίνεται κατανοητό ότι η δημογραφική αστάθεια που προκαλείται από τις μετακινήσεις, μεταβάλλει ή αλλοιώνει ισχυροποιημένες συμπεριφορές τουλάχιστον στις πεδινές αγροτικές κοινωνίες. Όσο μάλιστα οι μετακινήσεις γίνονται εντονότερες τόσο οι αποκλίσεις από τις δοσμένες πρακτικές πυκνώνουν. Το ζήτημα είναι αν μπορούμε να αναζητήσουμε βεβαιωμένες τέτοιες συμπεριφορές των οποίων το μέγεθος μπορεί να εκτιμηθεί ποσοτικά. Έτσι θα φανούν πρώτον οι επιδράσεις

περιόδου, διεξάγονται στον Ιανουάριο. Το σύνηθες και προτιμώμενο σχήμα για την σύζυγο είναι να μείνει έγκυος αμέσως μετά τον γάμο. Οι χειμωνιάτικοι μήνες είναι πιο κατάλληλοι για τις συλλήψεις, καθώς δεν υπάρχουν βαριές αγροτικές δραστηριότητες και οι άνθρωποι γενικά περιορίζονται στο σπίτι. Ο αριθμός των γεννήσεων τον Ιανουάριο, τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο και μετά πάλι τον Αύγουστο, είναι επίσης αξιοσημείωτος. Αυτά είναι μωρά που συνελήφθησαν τον Απρίλιο, τον Μάιο, τον Ιούνιο και τον Νοέμβριο, όταν ο αριθμός των γάμων είναι, πράγματι, πολύ χαμηλός. Αυτές προφανώς είναι συλλήψεις που προηγούνται και ακολουθούν περιόδους εντατικής αγροτικής δραστηριότητας. Οι συλλήψεις αρχίζουν να μειώνονται τον Ιούλιο, και πέφτουν δραστικά τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο, κατά τη διάρκεια της εντατικής περιόδου του θέρους. Αναφορικά, υπάρχουν πολύ λιγότερες γεννήσεις κατά τη διάρκεια του Απριλίου και ειδικά τον Μάιο και τον Ιούνιο. Τα παραπάνω στοιχεία οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρέπει να υπάρχει κάποιου είδους εποχιακού σχεδιασμού των γεννήσεων, πιο πιθανώς ρυθμισμένος δια μέσου της σεξουαλικής αποχής ...» και συνεχίζει θεωρώντας ότι «...σε ένα καθεστώς γονιμότητας που δεν εξαρτάται από τα αντισυλληπτικά ή τις εκτρώσεις, μόνο η περίοδος της γαλουχίας μπορεί να λειτουργήσει, σε ένα σίγουρο μέγεθος και σε ένα σίγουρο χρόνο, ως ο προληπτικός έλεγχος εναντίον της εγκυμοσύνης ...». Για το ζήτημα του κύκλου της σύλληψης εμβρύων και στη συνέχεια γεννήσεων, συνδυαστικά με τον κύκλο των εργασιών στη διάρκεια του έτους βλ.: ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Γ., «Δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της υπαίθρου στη νήσο Κεφαλληνία σύμφωνα με γαμήλιες πράξεις της τριακονταετίας 1855-1884: Η επίδραση της ένωσης με την Ελλάδα» στο: ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ Ι., (επιμ.). *Τετράδια ιστορικής δημογραφίας 10 2014* Τυποεκδοτική Αφοι Ρουβά, 2014, σσ. 169-170.: «Η διερεύνηση της δυναμικής των μηνών του έτους ως χρόνος επιλογής για την τέλεση μιας γαμήλιας πράξης στην κεφαλληνιακή υπαίθρο αποτελεί ένα μέσο ενίσχυσης των συμπερασμάτων που προκύπτουν από τη μελέτη των μεταβολών που υφίστανται στην επαγγελματική κατάσταση του πληθυσμού που κατοικεί σ' αυτήν, διότι αναμφισβήτητα για την τέλεση του γάμου επιλέγεται ένα χρονικό σημείο, όπου ο νεόνυμφος και η κοινωνία στην οποία αυτός ζει, δεν έχουν υψηλό φόρτο εργασιακής απασχόλησης. (...)»

τους στο μεταβαλλόμενο κοινωνικό μηχανισμό⁵⁹ και δεύτερον να δειχθούν οι επιρροές που ασκούν μέσω των οικογενειών στις επόμενες γενιές. Οι οικογενειακές λειτουργίες στις κοινωνίες αυτές αρχίζουν από την ημέρα του γάμου, όμως κάποιες φορές δεν ακολουθείται αυτό που κανόνες και συνήθειες επιβάλλουν.⁶⁰

Η 16χρονη Θ. Ν., κόρη παλαιάς οικογένειας, το έτος 1905 παντρεύεται με τον 27χρονο Ε. Η, ενώ ήδη κυοφορεί την μελλοντικώς γεννηθείσα Θ. Αλλά και η 19χρονη, Π.Τ, φέρει και αυτή έμβρυο αρκετούς μήνες προ του γάμου της που έγινε το 1910, με τον επίσης 19χρονο, Π.Τ. από τα Δουνέικα. Το ίδιο συμβαίνει και με άλλες κοπέλες και νέους, κόρες και γιους επήλυδων. Η Θ. 18 ετών, παντρεύεται το 1908 με τον έμπορο, Α. Β. ενώ η εγκυμοσύνη της βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη. Όπως εξάλλου και η Θ. Φ, 18 ετών ή η Κ. Ν. και η Ε. Τ., 20 και 21 ετών αντίστοιχα, γέννησαν τα παιδιά

⁵⁹ Πολύ χαρακτηριστικά αναφέρεται στο MOUNT F., (=, ό.π., σ. 48) ότι κατά τον Ένγκελς και Μόργκαν, η ανατροπή του γυναικείου δικαιώματος ήταν η παγκόσμια ιστορική ήττα της θηλυκής σεξουαλικότητας. Ο άντρας πήρε την εξουσία στο σπίτι. Η γυναίκα υποβιβάστηκε, έγινε «η σκλάβα της αντρικής λαγνείας» και ένα «απλό εργαλείο για την παραγωγή των παιδιών». Η καθιέρωση της αποκλειστικής υπεροχής των ανδρών δείχνει τα αποτελέσματά της καταρχάς στην πατριαρχική οικογένεια η οποία τώρα αναδύεται ως ένα ενδιάμεσο σχήμα. Τα αναγκαία χαρακτηριστικά της δεν είναι η πολυγυνία αλλά η οργάνωση ενός αριθμού προσώπων κάτω από την πατρική δύναμη με σκοπό την διατήρηση και φροντίδα της γης και της περιουσίας. Η «ατομική σεξουαλική αγάπη» παίζει μικρό ρόλο στην μοντέρνα αντίληψη του κόσμου με την ανατολή της μονογαμίας. Η *μονογαμία* δεν έχει καθόλου να κάνει με τον ελεύθερο έρωτα αλλά είναι η βάση για να στηριχτεί η οικογένεια όχι σε φυσικές αλλά σε οικονομικές συνθήκες. Ο σκοπός της είναι πρωταρχικά οικονομικός για να ασφαλιστεί η υπεροχή του άντρα.

⁶⁰ Στο ANDERSON, M., (=, ό.π., σσ. 21-22) αναφέρεται ότι «πολλές αγγλικές και γαλλικές μελέτες, ειδικά για την πριν του 19^{ου} αιώνα περίοδο, προτείνουν ότι η διακύμανση στις κλίμακες της “παραιομίας” των εξωγαμικών σεξουαλικών συμπεριφορών ήταν το αποτέλεσμα της ποικιλίας στην συμπεριφορά αυτού που ο Laslett αποκαλεί μια “υποκοινωνία από νόθα γεννήματα”. Έχει σημειωθεί δε και μια τάση για “κληρονόμηση” της προγαμιαίας εγκυμοσύνης μεταξύ των γενεών. Μια “ανώμαλη παράλληλος” έχει σημειωθεί ανάμεσα στην νόμιμη και την παράνομη γονιμότητα, και οι δύο πιθανώς αυξημένες στον 18^ο αιώνα, έπεσαν στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και αυξήθηκαν ξανά στην προπολεμική περίοδο, διατηρώντας μια αντίστροφη σχέση με τις ηλικίες γάμου. Πάντως δεν υπάρχει καμία ένδειξη για οποιαδήποτε περίοδο για να υποστηρίξει την αρκούντως ελκυστική υπόθεση ότι η παραιομία είναι υψηλότερη όταν οι γυναίκες πρέπει να περιμένουν για περισσότερο χρόνο να παντρευτούν και είναι χαμηλότερη όταν οι γάμοι γίνονται νωρίτερα».

τους σε μικρό διάστημα μετά το γάμο τους, την πρώτη δεκαετία του κ' αιώνα. Όλες με τους άνδρες τους έχουν εγκατασταθεί στα Δουνεϊκά.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1900-1920. (αρ. βιβλίων 1).

Στο σύνολο πρόκειται για δέκα περιπτώσεις ζευγαριών που αποτελούν το 26,3% των γάμων και οικογενειών της εποχής και καταγράφονται στο δημοτολόγιο των Δουνεϊκών (βλ. πίν. 8.19), δεν διαθέτουμε όμως ανάλογη μαρτυρία για τον Καρδαμά αφού στο δημοτολόγιο του δεν αναγράφονται οι ακριβείς ημερομηνίες τέλεσης των γάμων.

Πίνακας 8.19

Προγαμιαία σύλληψη εμβρύων στα Δουνεϊκά έως το 1920

α/α	άνδρας	γυναίκα	ηλικία άνδρα	ηλικία γυναίκας	ημ/νία γάμου	γέννηση 1 ^{ου} παιδιού
1	Η. Ε.	Ν. Θ.	27	16	12-12-1905	8-5-1906
2	Τ.Π.	Τ. Ο.	19	19	4-10-1909	26-2-1910
3	Ξ. Λ.	Ξ. Τ.	42	37	10-6-1917	12-4-1913
4	Λ. Ζ.	Τ. Δ.	28	34	12-11-1906	21-5-1905
5	Λ. Ζ.	Δ. Δ.				
6	Λ. Α.	Η. Ζ.	27	18	30-10-1908	2-7-1907
7	Φ. Δ.	Φ. Θ.	24	16	20-1-1906	2-4-1905
8	Κ. Ζ.	Π. Ε.	32	29	20-6-1918	2-3-1918
9	Κ. Ε.	Ν. Η.	20	20	19-2-1910	12-3-1907
10	Δ. Η.	Τ. Ε.	21	14	27-10-1911	10-6-1912

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1900-1920. (αρ. βιβλίων 1).

Συμπληρωματικά όμως με τα δεδομένα του πίνακα, έχει ενδιαφέρον να περιγράψουμε για κάθε οικογένεια πρόσθετες πληροφορίες με παρόμοιες γαμικές συμπεριφορές που εκδηλώνονται στις επόμενες γενιές κάθε γενεαλογικού δένδρου. Η απάντηση είναι στο ερώτημα κατά πόσο διαπιστώνεται μία απορρόφηση των συμπεριφορών αυτών, που μεταβάλλονται σε σογιακές μικρονοοτροπίες μεγάλης διάρκειας.⁶¹

⁶¹ Στο ΤΟΥΝΤΑΣΑΚΗ, Ε., ό.π., σ. 51 αναφέρονται και οι «αλυσιδωτοί γάμοι» (renchainement d' alliance). Πρόκειται για την εξακολουθητική (συγχρονική ή και διαχρονική) ανανέωση μιας

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 1: Δεν υπάρχουν πληροφορίες για τις επόμενες γενιές.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 2: Η δεύτερη οικογένεια με γονείς τον Τ. Π. και την Τ. Ο. τεκνοποίησε τρεις μήνες μετά το γάμο. Το έτος 1939, ο πρώτος γιος, Τ. Τ., σε ηλικία 27 ετών παντρεύεται με μία 15χρονη κοπέλα από τον γειτονικό Καρδαμά. Ο δεύτερος γιος, Λ. Τ., παντρεύεται στα 31 του χρόνια με την 24χρονη Φ. αλλά το παιδί τους που γεννιέται το 1952 είναι πρόωρο σε σχέση με την ημερομηνία του γάμου τους. Ο εγγονός Ζ. Τ. (γιος του Τ.) 23 ετών παντρεύεται με μία κοπέλα 20 ετών από τη Αλεξανδρούπολη, την Π. Χ., την οποία το πιθανότερο γνώρισε κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας και κάνουν και αυτοί πρόωρο παιδί το έτος 1980.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 3: Ο δεύτερος γιος αυτής της οικογένειας, ο Δ. από τα Δουνείκα και η Θ. από διπλανό οικισμό, κάνουν πρόωρο παιδί το 1955, αν και ηλικιακά -30 και 29 ετών αντίστοιχα- βρίσκονται εκτός του ορίου που εκδηλώνονται συνήθως τέτοιες συμπεριφορές.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 4: Η οικογένεια εγκαθίσταται στην Αθήνα. Δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 6: Πληροφορίες για τα παιδιά του αναφέρουν ότι όταν ενηλικιώθηκαν, εγκαταστάθηκαν στον Πύργο, στην Αθήνα, στη Γαστούνη, στην Αφρική και μόνο ένας παραμένει στον οικισμό. Επαγγελματικά κάποιος είναι αξιωματικός και άλλος επιχειρηματίας. Ο μικρότερος, Κ., σπουδάζει και αργότερα γίνεται τραπεζοϋπάλληλος. Ο Κ. παντρεύεται σε ηλικία 34,4 ετών με την 33χρονη Θ. Ρ. το έτος 1966 και κάνουν το παιδί τους πέντε μήνες μετά το γάμο.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 7: Τα παιδιά εγκαταλείπουν τον οικισμό, εκτός του πρώτου Α., ο οποίος παντρεύτηκε το 1924 σε ηλικία 19 ετών, πριν από την αδελφή του. Αναγκαστική μάλλον ενέργεια που αιτιολογείται από την προγαμιαία σύλληψη εμβρύου. Αλλά και δύο από τα εγγόνια του, ο Β. και ο Γ., κάνουν με τις συζύγους τους παιδιά, λίγους μήνες μετά τους γάμους τους. Την ίδια πρακτική ακολούθησε και ο δισέγγονος, Θ. Φ., ο οποίος παντρεύτηκε το 1979 με την 18χρονη Ε. Α., από κοντινό οικισμό και τεκνοποίησαν έξι μήνες μετά το γάμο.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 8: Η Δ. Ι., κόρη από το δεύτερο γάμο του πατέρα της Θ., παντρεύεται στα 16 της χρόνια το έτος 1936 πριν από την μεγαλύτερη ετεροθαλή αδελφή της Π., από τον πρώτο γάμο. Άλλες πληροφορίες δεν αναγράφονται.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 9: Η πρόωρα αποκτηθείσα, σε σχέση με το χρόνο τέλεσης του γάμου των γονιών της, κόρη Ε. σε ηλικία 19 ετών, παντρεύεται το 1927 με σύζυγο από γειτονικό οικισμό. Ο γιος Θ.,

---

αγχιστειακής σχέσης που έχει ήδη εγκαθιδρυθεί ανάμεσα σε δύο οικογενειακές ομάδες, μια πρακτική ευρύτατα διαδεδομένη σε πολλές ευρωπαϊκές κοινωνίες.

παντρεύτηκε τρεις φορές, λόγω θανάτου των συζύγων του. Στην περίπτωση του τρίτου γάμου παντρεύεται έξι μήνες μετά το φόνο της δεύτερης γυναίκας του, την 1-8-1944.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 10: Η κόρη Τ. Δ., παντρεύεται μόλις 14,3 ετών με κάποιον νεαρό άνδρα από διπλανό οικισμό το έτος 1940. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1990, και ο εγγονός, Θ. Δ. και η Χ. Π. από τον γειτονικό Αγ. Ηλία κάνουν παιδί, πέντε μήνες μετά το γάμο τους.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1900-1994. (αρ. βιβλίων 1).

β. Η επιβεβαίωση των παρορμήσεων (1920-1950). Συμπεριφορές που καταγράφηκαν στην πρώτη γενιά των δημοτολογίων εντοπίζονται και στην δεύτερη. Οι ηλικίες των γάμων όμως, που τείνουν στατιστικά να διαφοροποιούνται στη βάση της γεωγραφικής κατανομής των καταγωγών, δεν είναι ανεξάρτητες από τις προγαμιαίες σχέσεις που αναπτύσσονται και ολοκληρώνονται με τη σύλληψη ενός εμβρύου. Ο συνδυασμός μας οδηγεί στη σύνδεση μεταξύ ηλικίας και πρόωρων παιδιών, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη τέτοιων συμπεριφορών και στη δεύτερη γενιά. Συμπεριφορές οι οποίες παρά το γεγονός ότι δεν είναι κυρίαρχες, δείχνουν ό,τι η μάλλον χαμηλής έντασης αυστηρότητα των δικτύων που συστήνονται στην πεδιάδα, αφήνει περιθώρια παράλληλων λειτουργιών.⁶² Στη συνέχεια εκθέτουμε σε πίνακα, περιπτώσεις οικογενειών στα Δουνεϊκά των οποίων η αρχή γίνεται προ της ημερομηνίας του γάμου.

⁶² Θα μπορούσε αυτονόητα να τεθεί το ερώτημα: τι είναι αυτό που καθιστά ένα σύστημα αυστηρό ή όχι; Εκτός φυσικά από τη δεδομένη εξωιστορική παρατήρηση ότι αυτά πάντα θα συμβαίνουν διότι έχουν να κάνουν με την ανθρώπινη φύση που μένει αμετάβλητη. Μπορούμε λοιπόν να εικάσουμε ότι πρόκειται για οικονομικό εξαναγκασμό: στην περίπτωση των πληθυσμών της πεδιάδας που εξετάζουμε είναι γνωστό αλλά αναφέρεται και στις πηγές ότι δεν εργάζονται μόνο οι άνδρες ή μόνο οι παντρεμένες γυναίκες αλλά και οι κοπέλες. Είναι εργασίες που σχετίζονται είτε με την παραγωγή (ξέφυλλο αμπελιού, θέρος, τρύγος, φύλαξη κοπαδιού κ.λ.π.) είτε με καθημερινές οικογενειακές ανάγκες (μεταφορά νερού από τη βρύση, πλύσιμο κ.α.). Η διεκπεραίωσή τους προϋποθέτει την έξοδο του νεαρού κοριτσιού από το σπίτι. Αλλά και οι γάμοι, ο εκκλησιασμός την Κυριακή, τα γλέντια κ.λ.π. Οι πληροφορίες αυτές αναφέρονται στο ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ Ι. (=, ό.π., σ. 255) και στο ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ. (=, ό.π., σσ. 222-223).

Πίνακας 8.20

Προγαμμαία σύλληψη εμβρύων στα Δουνεϊκά (2^η γενιά)

α/α	Ηλικία άνδρα	Ηλικία γυναίκας	Ημερομηνία γάμου	Ημερομηνία γέννησης πρώτου παιδιού	Διαφορά Μήν/ημ	Θέση οικισμών και γάμοι
1	37	27	20-10-1955	25-6-1956	7+5	κοντινοί
2	31	24	4-10-1951	30-4-1952	6+26	;
3	29	19	6-9-1923	16-9-1923	0+10	εσωτερικοί
4	29	26	1922	14-6-1922	6+...	εσωτερικοί
5	26	19	13-11-1931	13-12-1931	1+0	εσωτερικοί
6	42	41	29-11-1950	10-4-1951	4+12	κοντινοί
7	26	27	20-2-1931	23-10-1931	8+3	εσωτερικοί
8	33	33	25-2-1940	25-10-1940	8+0	κοντινοί
9	32	19	26-9-1945	1-10-1945	0+5	εσωτερικοί
10	25	21	20-6-1936	10-11-1936	4+21	εσωτερικοί
11	24	25	22-6-1937	4-3-1938	8+10	κοντινοί
12	31	32	16-8-1957	8-9-1953	-47	κοντινοί
13	30	22	8-10-1966	31-5-1967	7+22	κοντινοί
14	28	27	10-11-1951	7-9-1942	-108	κοντινοί
15			4-10-1955	28-1-1956	3+24	κοντινοί
16	38	24	20-11-1960	10-7-1961	7+10	μακρινοί
17	34	33	16-9-1965	19-4-1966	7+3	κοντινοί
18	19	19	15-8-1924	24-2-1925	6+9	κοντινοί
19	33	29	5-3-1951	26-10-1951	7+21	μακρινοί
20	27	21	6-1-1951	20-9-1951	8+14	εσωτερικοί
21	30	19	4-9-1928	9-10-1923	-5χρ	εσωτερικοί
22	65	45	10-8-1971	18-2-1962	-9χρ	κοντινοί
23	37	19	1944	6-7-1944	6+0	κοντινοί
24	25	19	15-10-1933	7-2-1934	3+22	εσωτερικοί
25	29	23	18-11-1945	29-6-1946	7+11	εσωτερικοί
26	22	16	9-10-1948	7-2-1949	3+28	εσωτερικοί
27	39	22	25-10-1932	9-4-1933	6+16	κοντινοί
28	52	27	28-12-1957	7-11-1957	-1+21	κοντινοί
29	27	28	20-4-1941	28-1-1940	-1χρ+4μ	κοντινοί
30	25	27	6-6-1943	3-11-1943	5+27	κοντινοί

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Μπορούμε εδώ να προσθέσουμε μαρτυρίες για παρόμοιες γαμικές συμπεριφορές στις προηγούμενες και στις επόμενες γενιές.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 1. Στην προηγούμενη γενιά δεν αναφέρεται κάποια πληροφορία. Στην επόμενη γενιά, ένας ανηψιός, ο 22χρονος Θ.Ε. και η 20χρονη, Δ.Ξ. κάνουν το 1980, πρόωρα την κόρη τους, Η..

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 2. Προηγούμενη γενιά: το 1910 ο πατέρας στα 19 του χρόνια με την επίσης 19χρονη τότε μητέρα Π. τεκνοποιούν πρόωρα. Επόμενη γενιά: έχουν όλοι εγκατασταθεί στην Αθήνα. Πρόωρο παιδί κάνει ο 23χρονος ανηψιός του με μία 20χρονη κοπέλα από την Σάμο το έτος 1980.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 3. Προηγούμενη γενιά: η οικογένεια των γονιών του είναι άγνωστη και δεν υπάρχουν πληροφορίες. Ο θείος του όμως Π.Τ. το 1910 έκανε πρόωρα την κόρη του. Επόμενη γενιά: ο γιος του Κ. το 1963 με την 17χρονη μέλλουσα γυναίκα του συλλαμβάνουν το παιδί τους προ του γάμου τους. Σε επίπεδο σογιού έχουμε πρόωρη σύλληψη εμβρύων σε τρεις γενιές.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 4. Προηγούμενη γενιά: -. Επόμενη γενιά: εκτός του ότι η κόρη, του γιού του, Φ., παντρεύτηκε στα 16 της το 1971 και πριν από την μεγαλύτερη αδελφή της Τ. δεν υπάρχει καμιά άλλη πληροφορία.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 5. Προηγούμενη γενιά: -. Επόμενη γενιά: δεν αναφέρεται στο δημοτολόγιο λόγω μεταδημότευσης στην Αθήνα. Δύο από τους ανηψιούς του όμως διατηρούν οικογενειακή μερίδα αν και δεν μένουν στον οικισμό. Τα παιδιά τους το 1970 και το 1973 αντίστοιχα τεκνοποιούν τρεις ή τέσσερις μήνες μετά τον γάμο τους.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 6. Προηγούμενη γενιά:-. Επόμενη γενιά: δεν υπάρχει οικογενειακή μερίδα. Ο ανηψιός Ε. με μία 22χρονη δασκάλα από την Αρκαδία, κάνουν το παιδί τους σύντομα μετά τον γάμο.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 7. Προηγούμενη γενιά: -. Επόμενη γενιά: -.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 8. Προηγούμενη γενιά: -. Επόμενη γενιά: ο γιος Π.Χ. παντρεύεται με μια 18χρονη κοπέλα από τις Σέρρες το 1971 και στην συνέχεια μεταναστεύουν για την Γερμανία.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 9. Προηγούμενη γενιά:-. Επόμενη γενιά: πρόωρο παιδί έχουμε μόνο από τον ανηψιό, τέσσερις μήνες μετά τον γάμο.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 10. Προηγούμενη γενιά: -. Επόμενη γενιά: -.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 11. Προηγούμενη γενιά: -. Επόμενη γενιά: -.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 12. Προηγούμενη γενιά: η Α. είχε πεθάνει 18 χρονών. Επόμενη γενιά: έχουν μεταδημοτεύσει και δεν υπάρχει καμιά πληροφορία.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 13. Προηγούμενη γενιά: ο πατέρας Ν. παντρεύεται δεύτερη φορά το 1924 με μία 15χρονη όταν πέθανε η γυναίκα του στην γρίπη του 1918. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση, έλλειψη πληροφοριών.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 14. Προηγούμενη γενιά: ο πατέρας είχε παντρευτεί τρεις φορές. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 15. Προηγούμενη γενιά: 1913 πρόωρος ο πρώτος γιος Φ. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 16. Προηγούμενη γενιά: -. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 17. Προηγούμενη γενιά: ο πατέρας και η μητέρα απόκτησαν πρόωρα την μεγάλη κόρη, πράγμα που συνέβη και με τον θείο και την θεία με πρόσθετη συμπεριφορά του θείου του τον τρίτο γάμο. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 18. Προηγούμενη γενιά: ο πατέρας με την μητέρα είχαν αποκτήσει πρόωρα το πρώτο τους παιδί. Επιπλέον ο πατέρας του όπως και ο θείος του είχαν παντρευτεί δύο φορές.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 19. Προηγούμενη γενιά: -. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 20. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 21. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 22. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 23. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 24. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 25. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά πρόκειται για οικογένεια με δέκα παιδιά και έχουν όλοι μεταδημοτεύσει για Αθήνα όμως οι πέντε από τα αδέρφια διατηρούν οικογενειακές μερίδες στο δημοτολόγιο. Στην επόμενη γενιά, δύο από τα αδέρφια, ο Ε. και ο Α., ξεκίνησαν το 1981 την δημιουργία των οικογενειών τους προ του γάμου τους όπως εξ' άλλου είχε πράξει και ο πατέρας τους.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 26. -

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 27. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά: όπως και ο πατέρας του, ο 28χρονος Η.Α. με την κατά δέκα χρόνια μεγαλύτερη και συντοπίτισά του, έκαναν το πρώτο τους παιδί το 1964 πέντε μήνες μετά τον γάμο τους.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 28. -

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 29. Προηγούμενη γενιά: - Επόμενη γενιά: είναι τρεις κόρες που παντρεύτηκαν και έφυγαν από τον οικισμό δεν υπάρχουν πληροφορίες.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 30. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά: είναι όλοι εγκατεστημένοι στην Αθήνα και διατηρούν οικογενειακές μερίδες στο δημοτολόγιο του οικισμού. Εκτός του διαζυγίου και του δεύτερου γάμου του πρώτου των αδελφών δεν εντοπίστηκε κάποια συμπεριφορά.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1880-1990. (αρ. βιβλίων 1).

γ. *Η ήττα του προξενιού (1950-1990).* Ο αριθμός των γάμων που έγιναν στην περίοδο 1950-1995 φθάνουν τους 933, στα δημοτολόγια⁶³ όμως μόνο για τους 465 καταγράφονται ημερομηνίες από όπου προκύπτουν οι πρόωρες γεννήσεις 130 παιδιών. Οι αριθμοί αυτοί κατανέμονται σε 223 οικογένειες στα Δουνεϊκά, με 67 πρόωρα παιδιά και σε 242 οικογένειες στον Καρδαμά με 63 πρόωρα παιδιά. Αυτό σημαίνει ότι το ποσοστό των οικογενειών με απόκτηση πρόωρου παιδιού στα Δουνεϊκά, διαμορφώνεται στο υψηλό 30%, ίσως τυχαία με βάση ότι είδαμε στα προηγούμενα και στον Καρδαμά στο επίσης υψηλό 26%. Η διαφορά είναι μικρή επιβεβαιώνοντας την τάση για αναίρεση του προξενιού ως γενικευμένου μέσου σύνδεσης ανθρώπων με σκοπό το γάμο, διευρύνεται και δεν αποτελεί πλέον εκδήλωση ενός μόνο οικισμού, ούτε βεβαίως μπορεί να θεωρηθεί ως συμπεριφορά που διαδόθηκε από τα Δουνεϊκά, επειδή εκεί εκδηλώθηκε με μεγαλύτερη ισχύ καταρχήν. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η διάκριση σε υπο-περιόδους σε κάθε οικισμό. Στα Δουνεϊκά μετά το 1980 το ποσοστό των πρόωρων παιδιών αυξάνεται στο 40% και στον Καρδαμά στο 33,9%. Έχει σημασία το υψηλό ποσοστό τεκνοποίησης πριν από την σύναψη του γάμου που εντοπίζεται στην περιοχή χωρίς βέβαια να είναι γνωστό τι συμβαίνει σε άλλες περιοχές.

Από το σύνολο των ζευγαριών που προκάλεσαν την προγαμιαία σύλληψη των πρώτων παιδιών τους στα Δουνεϊκά, το ένα μόνο τρίτο εντάσσεται σε συγγένειες. Ενισχύεται η υπόθεση ότι οι εν λόγω συμπεριφορές δεν έχουν την εποχή αυτή μόνο ενδο-συγγενικό χαρακτήρα αλλά είναι πρακτικές διευρυμένων ορίων και δυνατοτήτων που αφήνει η τοπική κοινωνία να λειτουργήσουν. Οι

⁶³ Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς, Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Λεβεντοχωρίου, Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1950-1994. (αρ. βιβλίων 2) και Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Καρδαμά. Μητρώα Δημοτών Τοπικών Κοινοτήτων: Δουνεϊκών, Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1994. (αρ. βιβλίων 2).

επιρροές τους φαίνεται ότι μπορούν να φθάσουν στο εσωτερικό οποιασδήποτε οικογένειας. Σε συνθήκες περιορισμένων απαγορεύσεων και ενός χαλαρού κοινωνικού ελέγχου, η διαμορφούμενη δυναμική επιδρά στο σύνολο των ανθρώπων και αφορά όλους. Από τα 63 πρόωρα παιδιά στον Καρδαμά οι γονείς των 44 (ποσοστό 69,8%) δεν βρέθηκαν να έχουν κάποια συγγένεια μεταξύ τους. Αυτά προκύπτουν από μία αρχική μέτρηση. Όμως τα πράγματα συγχέονται μέσα στο πλέγμα των αλλαγών της εποχής και η ερμηνεία τους δεν είναι εύκολη όταν μάλιστα γίνεται εκ' πλαγίου, δηλαδή μέσω των δημοτολογίων που εξυπηρετούν άλλους σκοπούς. Γι' αυτό αν συνεκτιμήσουμε και πάλι κάποιες πρόσθετες ποσοτικές πληροφορίες, οδηγούμαστε σε αντιφατικές ή τουλάχιστον σε διαφορετικές διαπιστώσεις.

Συγκεκριμένα, ο 23χρονος Α.Φ. από τον Καρδαμά και η επίσης 23χρονη Π.Φ. από κοντινό οικισμό, παντρεύτηκαν το 1967 και έκαναν πρόωρα το πρώτο παιδί τους. Την πρακτική αυτή δεν ακολούθησαν τα αδέλφια του γαμπρού Α.Φ., που παντρεύτηκαν και τεκνοποίησαν στη βάση της τήρησης των ημερομηνιών. Φαίνεται δηλαδή ότι η εξωθεσμική τεκνοποίηση αφορά μόνον τον Α.Φ. Είναι όμως έτσι; Ο μεν ένας εκ των αδελφών αν και μικρότερος, παντρεύτηκε με μία 18χρονη, προ της μεγαλύτερης 22χρονης αδελφής του Λ., ο δε άλλος παντρεύτηκε «νομίμως» ενδεχομένως, με μία 16χρονη «φραγκοράφτρα»⁶⁴ από τη γειτονική Αμαλιάδα. Και ο Μ.Δ. που προέβη σε εξωθεσμική τεκνοποίηση με την Θ.Α. φαίνεται πως δεν προέρχεται από οικογένεια που δημιούργησε τέτοιες συμπεριφορές. Οι θείοι του όμως πήραν και οι δύο διαζύγιο: ο ένας είχε παντρευτεί με κάποια μεγαλύτερή του γυναίκα και χώρισε αργότερα στην Αυστραλία. Ο άλλος που παντρεύτηκε 20 χρονών με μία 19χρονη και χώρισε μερικά χρόνια μετά. Ο παππούς της οικογένειας είχε παντρευτεί 19 χρονών με μία επίσης 19χρονη συντοπίτισσά του.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1900-1990. (αρ. βιβλίων 1).

Τι σημαίνουν τα παραδείγματα; Ας διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις: πρώτον οι συμπεριφορές αυτές εμφιλοχωρούν στο εσωτερικό των οικογενειών που μεγαλώνουν οι άνθρωποι χωρίς ποτέ προηγουμένως να εκδηλωθούν. Δεύτερον η αφετηρία τους βρίσκεται όχι μόνο στην οικογένεια αλλά και στο συγγενικό

⁶⁴ Φραγκοράφτρα: είναι η γυναίκα που ράβει «κατά παραγγελία» ανδρικά ρούχα και κυρίως παντελόνια ή σακάκια. Ασχολείται δηλαδή με την ένδυση που έχει φράγκικη προέλευση. Για τον άνδρα επαγγελματία υπάρχει το αντίστοιχο φραγκοράφτης ή ράφτης. Η μοδίστρα από την άλλη πλευρά φτιάχνει περισσότερο γυναικεία ρούχα.

πλαίσιο του σογιού και τρίτον ακόμα ευρύτερα στο κλίμα των συμπεριφορών που διαμορφώνονται στην τοπική κοινωνία και που βαθμιαία αναπτύσσουν μεγαλύτερη ισχύ. Δεν είμαστε σε θέση να κρίνουμε τη βαρύτητα κάθε παραμέτρου στη συνείδηση των ανθρώπων, ούτε βεβαίως να συμπεράνουμε τις αιτίες που τις παράγουν κάθε φορά. Οπωσδήποτε όμως μπορούμε να διατυπώσουμε τη θέση ότι η εκδήλωσή τους αν και ατομική, δεν είναι κοινωνικά άγνωστη, ούτε οικογενειακά ή σογιακά ακάλυπτη.⁶⁵ Παρατηρούμε ότι από τους 63 άνδρες που επιδίδονται στην πρόωρη τεκνοποίηση με τις μελλοντικές συζύγους τους, ορισμένοι είναι πολύ πιθανό μεταξύ τους αδέρφια.

Ο Τ.Δ. και ο Ν.Δ. π.χ. 31 και 30 ετών αντίστοιχα είναι αδέρφια και με τις 25χρονες γυναίκες τους, διατηρούν προφανώς προγαμιαίες σχέσεις, με αποτέλεσμα τα παιδιά τους να γεννηθούν λίγο μετά από το γάμο τους. Το ίδιο βλέπουμε να συμβαίνει και σε άλλες περιπτώσεις αδελφών. Από τα τρία άρρενα αδέρφια της οικογένειας των Τ. ο Σ. και ο Δ. έχουν και αυτοί, το 1967 ο ένας και το 1980 ο άλλος, προγαμιαίες σχέσεις με τις μετέπειτα συζύγους τους. Ομοίως και οι αδελφοί της οικογένειας Ι., της οικογένειας Τ., ή της οικογένειας Φ. και άλλοι.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1990. (αρ. βιβλίων 1).

Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι οι συμπεριφορές που μοιάζουν να διακρίνονται με σχετική καθαρότητα, διαμορφώνονται στο περιβάλλον της πατρικής οικογένειας και ως ένα βαθμό, ερμηνεύονται μέσα σ' αυτό. Το ποσοστό των περιπτώσεων αυτών στην τρίτη γενιά του Καρδαμά (1950 και μετά) καλύπτει το 30,2%.

Με δεδομένη την επιφύλαξη ότι τα δημοτολόγια δεν παρέχουν άμεσα τέτοιες πληροφορίες, παρατηρούμε ότι εντοπίζονται παρόμοιες συμπεριφορές ακόμα και σε οικογένειες όπου παλιότερα ποτέ δεν εκδηλώθηκαν. Όμως συμβαίνει σε άλλες περιπτώσεις τα υπόλοιπα αδέρφια να τηρήσουν τις απαραίτητες

⁶⁵ Όχι μόνο το άτομο λειτουργεί με το ασυνείδητο αλλά και οι ομάδες. Έχουν τις συνειδητές ιδέες και σκέψεις, αλλά και τις ασυνείδητες. Με βάση τη λειτουργία των μηχανισμών άμυνας οι ομάδες ισορροπούν μεταξύ συνειδητού και ασυνειδήτου. Σύμφωνα με την άποψη αυτή το θυμικό εμφανίζεται μέσα σε μια κοινωνική ομάδα επειδή η ίδια η ομάδα, όπως και το άτομο έχει έμφυτες ανάγκες. Βλ., MARGARET W., *Ταυτότητες, Ομάδες και Κοινωνικά Ζητήματα*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2005, σ. 147.

τυπικότητες. Δηλαδή τη σειρά στο γάμο ανάλογα με την ηλικία στα αγόρια αφού πάντρεψαν πρώτα τις αδελφές τους, κατά ηλικιακή σειρά και αυτές. Ακόμα λοιπόν και εν μέσω αυτών των οικογενειακών κανόνων κάποιος παντρεύεται πολύ νέος παραβιάζοντας τη σειρά ή άλλος προβαίνει σε προ του γάμου σύλληψη του παιδιού του. Το γεγονός δείχνει ότι η ισχύς των οικογενειακών συνηθειών όπως συνειδητοποιούνται από τις ατομικότητες των ανθρώπων δεν ανακόπτονται πάντοτε συμπεριφορές που διαμορφώνονται στην ευρύτερη χωρική κοινωνία.⁶⁶

Ο Ρ.Π. το 1949 έκανε εξώγαμο παιδί, αν και η οικογένεια από την οποία προέρχεται, δεν εκδήλωσε παρόμοια συμπεριφορά, βάση του δημοτολογίου. Ούτε και για τα αδέρφια του σημειώνεται κάτι αντίστοιχο. Ο ίδιος μάλιστα αν και ενωματάρχης στη σκληρή περίοδο του εμφυλίου, προχώρησε στην εξωθεσμική τεκνοποίηση με 20χρονη κοπέλα από το Δελβινάκι της Ηπείρου, όπου προφανώς υπηρετούσε. Υποθέτουμε υπερβαίνοντας τους κώδικες της οικογένειάς του, αλλά και τους κανόνες του πολλαπλά επιφορτισμένου επαγγέλματός του.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1900-1994. (αρ. βιβλίων 1).

Τα παραδείγματα δείχνουν ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι άνθρωποι εξωτερικεύουν συμπεριφορές, ανεξάρτητες των οικογενειών ή των συγγενικών συστημάτων, προσαρμοσμένες στη βάση των ευρύτερων οικιστικών διαμορφώσεων.

---

⁶⁶ Στο ROBIN F., ό.π., σ. 247 διαπιστώνεται η τάση οι δεσμοί που σχηματίζονται σε μια γενιά να διαιωνίζονται στην επόμενη. Αν διαπιστώνεται ενδογαμία μεταξύ των οικογενειών μιας γενιάς, είναι αναμενόμενο να διαιωνιστεί το φαινόμενο και στα παιδιά τους, της επόμενης γενιάς.

8.6 Θάνατος και γάμος

α. Η γρίπη του 1918 και η κοινωνική αταξία. Φαίνεται ίσως υπερβολή η αναφορά του δεύτερου γάμου στη λογική που υποδηλώνεται στη συγκεκριμένη ανάλυση.⁶⁷ Με δεδομένη την νομιμότητά του θα μπορούσε να αιτιολογηθεί η αποστασιοποίησή του από το πλαίσιο αυτό. Όταν επιπλέον σε πολλές περιπτώσεις, έρχεται ως «μοιραίο» αποτέλεσμα⁶⁸ ενός προηγηθέντος θανάτου και ως αναγκαία επιλογή μπροστά στην ανατροφή μικρών παιδιών.⁶⁹ Υπάρχει

⁶⁷ Βλ. TODOROVA N.M., ό.π. σ. 50. Στην ΚΑΛΠΟΥΡΤΖΗ Ε. (=, ό.π., σ. 121) οι μαρτυρίες των κειμένων αποδεικνύουν την μετάλλαξη της ρήτηρας «να φυλάσσεται η τιμή» όταν αφορά παντρεμένα άτομα, άνδρες και γυναίκες στο ότι δεν πρόκειται πλέον για την τήρηση της αγνείας, αλλά για την απαγόρευση δευτερογαμίας. Εδώ η τιμή συνδέεται με το «χηρευόμενο ένδυμα» και ο σύζυγος που μένει πίσω, πρέπει να «κρατεί την τιμή του χηρευόμενου ενδύματος»: «... όποιο μέρος ήθελε του τύχειν θάνατος, τον ζώντα μέρος να τρώγειν του τεθνηκότος το μερδικόν έως πότε στέκειν στην τιμή του τόσον δια το ένα μέρος ωσάν και δια το άλλον». Επομένως όσον αφορά τα παντρεμένα άτομα, ο όρος να κρατηθεί η τιμή δεν σχετίζεται με την εγκράτεια. Πρόκειται για σύμβαση που συναρτά την επικαρπία των προικίων περιουσιακών στοιχείων του προαποβιούντος εκ μέρους του επιβιούντος υπό τον όρο της μη δευτερογαμίας του.

⁶⁸ Η χηρεία ως θεσμικό μοντέλο συμπεριφοράς πολλών περιοχών της Μεσογείου αναλύεται διεξοδικά στην μελέτη της TODOROVA M. (=, ό.π., σ. 55). Συναφής είναι η ανάλυση της ανδρικής και της γυναικείας χηρείας στη μελέτη του ΑΛΕΞΑΚΗ ΕΛ. (=, *Τα παιδιά της σιωπής*, ό.π., σ. 91) όπου και οι σχετικές μελέτες όπως: GOSMA-KAZAZAKIS Z., *Veuves et veuvage dans les communes villageoises du nord-est de l' Attiki aux XIXe et XXe siecles. Commune de Grammatiko, Comportements economiques et socioculturels*, D.E.A. Universite de Paris I 1989 (πολυγραφημένο). Ο δεύτερος γάμος αναλύεται επίσης στο CHERLIN A., «Remarriage as an incomplete institution», *American Journal of Sociology* 84, 1978, σσ. 634-650 και στο VISHNER E., VISHNER J., «Stepparenting: blending families», στο McCubbin H.I., Figley C.R. (επιμ.), *Stress and the Family*, T. I: Coping with Normative Transitions, New York, Brunner/Mozel, 1983, σσ. 133-146.

⁶⁹ Το ζήτημα των δεύτερων γάμων αναλύεται εκτενώς στο IHINGER-TALLMAN M. PASLEY K., *Remarriage. Family Studies*, Text series 7, Sage Publications Inc., 1987 όπου (σελ.18) αναφέρεται ότι οι κοινωνιολόγοι Frank Furstenberg και Graham Spanier το 1984 αναγνωρίζουν τέσσερις ειδικούς λόγους που οι δεύτεροι γάμοι διαφοροποιούνται από τους πρώτους: 1)η μνήμη του ή της πρώην συζύγου διατηρείται και συνεχίζεται η ανάγκη αλληλεπίδρασης με αυτό το πρόσωπο, ειδικά αν υπάρχουν παιδιά στην οικογένεια, 2)αλλάζει

όμως ένα ερώτημα: για ποιόν αποτελεί κίνητρο ο δεύτερος γάμος; Γνωρίζουμε ότι πίσω από τους μηχανισμούς υπάρχουν τα πρόσωπα που εξυπηρετούνται όπως και οι κάθε μορφής ανάγκες ζητούν ικανοποίηση. Επιλύονται μέσω των συστημάτων προβλήματα οικονομικά ή προβλήματα καθημερινών εξυπηρετήσεων. Αντιμετωπίζεται η συνύπαρξη και επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων ή ζητήματα αναπαραγωγής. Μπορεί λοιπόν ο δεύτερος γάμος με την έννοια αυτή να αποτελέσει ζητούμενο για όλη την οικογένεια, να θεωρηθεί το αναγκαίο και απόλυτα δικαιολογημένο πέρασμα σε μία νέα πραγματικότητα, στο περιεχόμενο της οποίας δεν είναι δυνατόν να αναζητηθούν σημεία φθοράς του κυρίαρχου μηχανισμού.

η χρονική στιγμή της αρχής, της αφετηρίας του συμβάντος με την έννοια ότι στον δεύτερο γάμο υπάρχει η εμπειρία του να είσαι παντρεμένος από πριν. Είτε συμπεριφερσιολογικά είτε ψυχολογικά, ο πρώτος γάμος προσφέρει μια βάση με τη οποία κρίνεται και ο δεύτερος γάμος, 3)ο πρώτος και ο δεύτερος γάμος λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικές στιγμές στην εξέλιξη της ατομικής ζωής. Αν έχει δαπανηθεί ένας αριθμός ετών στον πρώτο γάμο πριν αυτός τελειώσει με τον θάνατο, θα έχουν επέλθει αλλαγές στα άτομα όπως στα επίπεδα της γονιμότητάς τους, των εμπειριών ζωής καθώς και του οικονομικού και κοινωνικού στάτους και 4)τα άτομα που ξαναπαντρεύονται είναι μέλη δύο διαφορετικών ηλικιακών ομάδων (δηλαδή γενιών με διαφορετικά έτη ή και δεκαετίες γέννησης). Έτσι στα άτομα των διαφορετικών ηλικιακών ομάδων που ξαναπαντρεύονται μπορεί να ισχύουν διαφορετικοί κανόνες και προσδοκίες συμπεριφοράς. Η κατάσταση περιπλέκεται όταν υπάρχουν παιδιά από τον προηγούμενο γάμο οπότε δυσχεραίνεται η προσαρμογή στο νέο γάμο. Η μελέτη διακρίνει μερικά βασικά χαρακτηριστικά: 1)όταν περιλαμβάνονται παιδιά, η οικογένεια δημιουργείται εκ νέου χωρίς την προοδευτική πρόσθεση νέων μελών δια μέσω της εγκυμοσύνης και της γέννησης, 2)ο δεύτερος γάμος μπορεί να τελείται σε μια στιγμή που οι αναγκαιότητες και τα καθήκοντα του οικογενειακού κύκλου ζωής είναι ασυμβίβαστα με τις ανάγκες και τα καθήκοντα των ατόμων, 3)είναι ευάλωτα τα όρια που θέτει η παλιά και η νέα οικογένεια προκειμένου να διατηρηθεί η ιδιωτικότητα και η αυτονομία της κάθε μιας, 4)ανάμεικτα συναισθήματα πίστης και ενοχής μπορεί να αναπτυχθούν μεταξύ γονιών και παιδιών ως αποτέλεσμα της προηγούμενης οικογενειακής τους εμπειρίας, 5)η παρουσία παιδιών αυξάνει την διαπερατότητα των οικογενειακών ορίων, 6)τα παιδιά μπορεί να μην επιθυμούν να είναι μέρος της καινούριας οικογένειας, 7)τα παιδιά μπορεί να υποφέρουν ψυχολογικά από την απουσία του εκλιπόντος γονέα, 8)υπάρχει ένα μπέρδεμα ρόλων για όλα τα μέλη της νέας οικογένειας. Πιο κάτω (σ. 45) προκύπτει η πολυπλοκότητα της οικογένειας που προέρχεται από τον δεύτερο γάμο λόγω του ότι τα παιδιά εντάσσονται σε δύο συστήματα αξιών, αρχών και κανόνων, σε διαφορετικές ιεραρχίες κοινωνικής θέσης και κύρους.

Μήπως πίσω από την αναγκαιότητα και την νομιμότητα της πράξης διαμορφώνονται αντιλήψεις και εκδηλώνονται συμπεριφορές διαφορετικές από τις αντίστοιχες του πρώτου γάμου; Μπορεί ο δεύτερος γάμος να εκληφθεί ως ένα πανομοιότυπο γεγονός του πρώτου; Με το χαρακτήρα της νομιμοποιημένης πράξης, υπάρχει χωρίς κανένα κόστος στη σκέψη των παιδιών⁷⁰ της προηγούμενης μητέρας, των συγγενών της, αλλά και της υπόλοιπης κοινωνίας; Και τέλος η όποια διαφοροποίηση αποτυπώνεται μόνο στο εύρος της οικογένειας και ολοκληρώνεται στο εσωτερικό της και στο μήκος ενός μικρού χρόνου, ή μήπως διοχετεύεται μέσω της χρονικότητας των δικτύων στις επιλογές άλλων ανθρώπων και άλλων εποχών; Απαντήσεις φυσικά δεν μπορούν να δοθούν μπορούν όμως να περιγραφούν ορισμένες πληροφορίες για γεγονότα που σημειώνονται αρκετά χρόνια αργότερα και ίσως σχετίζονται με το χαρακτήρα των συμπεριφορών της προηγούμενης γενιάς.

Στο σύνολο των 117 οικογενειών που αναφερόμαστε, μετρήθηκαν 25 δεύτεροι γάμοι και ελάχιστα διαζύγια. Οι περισσότεροι από αυτούς πραγματοποιούνται στα Δουνεϊκά (15) και ακολουθούν ο Καρδαμάς (8) και η Σκαφιδιά (2). Αν συνεκτιμήσουμε και τον αριθμό των γάμων ανά οικισμό, διαπιστώνουμε ότι το ποσοστό των δεύτερων γάμων στα Δουνεϊκά φθάνει στο 39,5% και στον Καρδαμά 15,4%, ενώ η πύκνωσή τους εντοπίζεται στους επήλυδες κυρίως.

Συνηθέστερα οι γάμοι αυτοί ακολουθούν το θάνατο της πρώτης συζύγου, τη θέση της οποίας γρήγορα καταλαμβάνει η δεύτερη. Ο ετήσιος κύκλος του επιβεβλημένου πένθους κάποιες φορές δεν ολοκληρώνεται. Σύμφωνα με την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη η περίοδος πένθους, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, διαρκεί ένα έτος. Αυτός όμως ο κανόνας δεν ακολουθείται αυστηρά. Εντοπίζονται παραδείγματα χήρων ανδρών με παιδιά, που ψάχνουν για σύζυγο μετά από 40 μέρες, 52 μέρες ή δύο έως τρεις μήνες ενώ η περίοδος

---

⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 87 αναφέρεται ότι η ηλικία του παιδιού την στιγμή του δεύτερου γάμου, το φύλο του και το φύλο του νέου γονέα (αν είναι δηλαδή πατριός ή μητριά) αποτελούν σημαντικούς παράγοντες για να ερμηνευθεί και να προβλεφθεί η επίδραση της οικογενειακής αλλαγής στα παιδιά.

πένθους για τις χήρες γυναίκες ήταν μεγαλύτερη, τουλάχιστον έξι μήνες αλλά συνήθως μετά την ολοκλήρωση του έτους.⁷¹

Οι δεύτεροι όπως και οι τρίτοι σε ορισμένες περιπτώσεις γάμοι των ανδρών⁷² έχουν σκοπό να αντιμετωπίσουν κυρίως το πρόβλημα της ανατροφής των παιδιών, στην οποία ο σύζυγος πατέρας δεν μπορεί μόνος του να ανταποκριθεί, όπως προκύπτει από τα παρακάτω παραδείγματα.

Ο Α.Κ. και η σύζυγός του Π., ως επήλυδες, εγκαθίστανται στα Δουνείικα και απέκτησαν σύμφωνα με το δημοτολόγιο, δύο παιδιά που γεννήθηκαν το 1908 και 1909. Δέκα χρόνια αργότερα, στις 3-11-1918, η σύζυγος και μητέρα Π., πεθαίνει στη μεγάλη επιδημία γρίπης που οδήγησε στο θάνατο πολλούς ανθρώπους στην περιοχή. Την επόμενη χρονιά ο άνδρας της παντρεύεται με την 19χρονη Α. χωρίς να είναι γνωστή η ημερομηνία του γάμου και ενώ τα παιδιά του, Α. και Ε., είναι 11 και 10 χρονών αντίστοιχα. Με την Α. κάνει ακόμα δύο παιδιά που γεννήθηκαν το 1923 και 1925. Για κακή του όμως τύχη πεθαίνει και η δεύτερη γυναίκα του στις 28-3-1941, από άγνωστη αιτία και όταν τα παιδιά της είναι 18 και 19 ετών. Δύο μήνες αργότερα ο Α. Κ. παντρεύεται για τρίτη φορά, σε ηλικία 66 ετών με την Δ.Η. από την Κεφαλονιά, 31 ετών τότε. Εν' τω μεταξύ τα παιδιά από την πρώτη του γυναίκα, έχουν ήδη κάνει τις δικές τους οικογένειες: η μεν κόρη του Ε. παντρεμένη έχει εγκατασταθεί στον Καρδαμά και ίσως δεν είναι σε θέση να βοηθήσει τον πατέρα της, ο δε γιός του παντρεμένος κι αυτός είναι εγκατεστημένος στα Δουνείικα, άγνωστο αν ήταν σε θέση να φροντίσει τον πατέρα του. Τρία χρόνια αργότερα, ο 69χρονος πλέον Α.Κ. κάνει ακόμα ένα παιδί.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνείικων, Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνείικων. Περίοδος ανάλυσης 1900-1990. (αρ. βιβλίων 1).

⁷¹ Βλ. TODOROVA M., ό.π., σ. 48. Στους οικισμούς μελέτης αυτής της εργασίας διαπιστώνεται ότι οι νεαροί χήροι άνδρες κατά κανόνα ξαναπαντρεύονται αλλά σχεδόν αποκλειστικά με χήρα. Αυτό το σχήμα στηρίζεται στην πίστη ότι στον άλλο κόσμο οι άνθρωποι θα ξανασυνδεθούν με τους πρώην συζύγους τους. Έτσι, εάν μια γεροντοκόρη ή ένας εργένης παντρευτεί με χηρευάμενο σύζυγο, αυτός ή αυτή είναι καταδικασμένος να μείνει μόνος μετά τον θάνατο.

⁷² Στο ίδιο, σ. 46, όπου συμφωνούμε με την παραδοχή ότι η πλειοψηφία των χήρων γυναικών δεν ξαναπαντρεύεται πάλι, αν και πολλές από αυτές έχουν μείνει χήρες πολύ νέες. Ο δεύτερος γάμος ήταν πρωταρχικά ένα ανδρικό φαινόμενο. Υπολογίζοντας την μερίδα των πρώτων γάμων σε σχέση με τον συνολικό αριθμό γάμων για τους οικισμούς μελέτης της, η Μ. Todorova εντοπίζει ότι για τους άνδρες η μερίδα των πρώτων γάμων ήταν 88% και για τις γυναίκες 95%.

Ο Ζ.Κ. παντρεύεται το 1906 την κατά έξι χρόνια μεγαλύτερή του, Δ.Τ. η οποία ήδη κυοφορεί, προ του γάμου της. Μαζί κάνουν πέντε παιδιά. Δυστυχώς η Δ. πεθαίνει στις 20-12-1918 στην εποχή της γρίπης. Το 1921, στα 43 του χρόνια, όταν δηλαδή το πρώτο του παιδί είναι 16 ετών και το μικρότερο 6, ο Ζ.Κ. παντρεύεται την Τ.Ν. με την οποία ήδη είχε αποκτήσει μία ακόμα κόρη ένα χρόνο πριν από το γάμο, την οποία μάλιστα βάφτισε Δ., δηλαδή το όνομα της πρώτης του γυναίκας. Όμως και η δεύτερη σύζυγος πέθανε από πνευμονία, στις 3-11-1930, όταν δηλαδή η κόρη της ήταν δέκα ετών. Έτσι ο Ζ.Κ. οδηγήθηκε σε τρίτο γάμο, στα 52 του χρόνια, χωρίς όμως να τεκνοποιήσει ξανά. Παράλληλα οι κόρες του από την πρώτη σύζυγό του ήταν ήδη μεγάλες και ασφαλώς σε θέση να τον φροντίζουν.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων, Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνειίκων. Περίοδος ανάλυσης 1900-1990. (αρ. βιβλίων 1).

Είναι φανερό ότι εκτός από το πρόβλημα της ανατροφής των μικρών παιδιών, προκύπτουν και άλλα ζητήματα που σχετίζονται με την καθημερινή επιβίωση όπως το φαγητό και η καθαριότητα του χηρευόμενου πατέρα. Από την άλλη, ο γάμος με χήρο είναι πάντα μια πιθανότητα για τις γυναίκες που δεν ευδοκίμησαν στην αναζήτηση συζύγου. Δεν είναι ιδιαίτερα αποδεκτό να παντρευτεί κάποια γυναίκα έναν χήρο άνδρα και οι γονείς αξιοσέβαστων οικογενειών κανονικά δεν διασκεδάζουν με τη ιδέα να παντρέψουν τις κόρες τους με χήρους.⁷³ Ωστόσο, οι χήροι είναι μία κοινωνική κατηγορία, με την οποία μια άλλη κατηγορία γυναικών -είτε είναι χήρες είτε ανύπαντρες που έχουν χάσει την τιμή τους- μπορούν να εμπλακούν στο γαμικό και οικογενειακό σύστημα της κοινότητας. Αυτές οι γυναίκες τείνουν περισσότερο να παντρεύονται με χήρους χαμηλότερου κύρους και μερικές μόνο φορές με εργένηδες από φτωχές οικογένειες ή με κάποια φυσική ατέλεια (αναπηρία). Ένας χήρος μπορεί να παντρεύεται με μια δεύτερη σύζυγο όταν τα γόνιμα χρόνια της (προς τεκνοποίηση) είναι λίγα και αυτός δεν ενδιαφέρεται να την αφήσει έγκυο. Το αποτέλεσμα σ' αυτές τις περιπτώσεις τονίζει ο Campell είναι η γυναίκα να λειτουργεί ως κάτι παραπάνω από μια οικιακή βοηθός (δούλα) που φροντίζει

⁷³ Βλ., CAMPPELL J.K., ό.π., σ. 304.

για τα παιδιά μιας άλλης γυναίκας. Αλλά και από την άλλη πλευρά κάθε γάμος είναι καλύτερος από την ντροπή της «γεροντοκόρης».⁷⁴

Ο Χ. Φ., αν και μικρότερος του αδελφού του Ε, παντρεύεται με την 16χρονη Θ., η οποία είναι ήδη έγκυος προ του γάμου τους. Μαζί κάνουν τέσσερα παιδιά, ώσπου αρκετά χρόνια αργότερα, η Θ. πεθαίνει στις 13-12-1942. Ένα χρόνο και δύο μήνες αργότερα, δηλαδή στις 12-2-1944 και στα 62 του χρόνια πλέον, με τα παιδιά του να είναι όλα άνω των 28 ετών, παντρεύεται για δεύτερη φορά με την 58χρονη Α. Θ. χωρίς φυσικά να κάνουν παιδιά. Έχει προηγηθεί δύο μήνες νωρίτερα ο γάμος της μικρότερης κόρης του που εγκαταστάθηκε στην Αμαλιάδα. Λογικά ανέμενε το γάμο της, για τελέσει το δικό του.⁷⁵

Όμως και ο 19χρονος γιος του Λ., έκανε πρόωρο σε σχέση με το γάμο του παιδί, με την επίσης 19χρονη, Αμαλιαδίτισσα, Α.Τ. Έτσι η κόρη του που έπρεπε να προηγηθεί του γιού του, παντρεύτηκε έξι χρόνια αργότερα και πήγε στην Αμερική με τον άλλο γιό της οικογένειας. Ο μεγαλύτερος αδελφός του Ε., παντρεύτηκε και αυτός δύο φορές. Πρώτα την κατά τέσσερα χρόνια μεγαλύτερή του, Τ.. Ο γιος τους Α., γεννήθηκε εντός του έτους τέλεσης του γάμου -1911- χωρίς να προκύπτει προγαμιαία σύλληψη του παιδιού. Αργότερα χωρίς να αναφέρεται ο θάνατος της Τ., ο Χ. Ε., παντρεύεται για δεύτερη φορά το έτος 1930, με την 37χρονη συγχωριανή του Ν. Χ., όταν ο ίδιος ήταν 52 ετών και ο γιός του 19. Κάνει δύο ακόμα παιδιά και ονοματίζει την μία του κόρη Τ. δηλαδή το όνομα της πρώτης γυναίκας του. Η έφηβη Τ. στη συνέχεια παντρεύτηκε στα 16 της χωρίς να αναφέρεται που εγκαταστάθηκε.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1900-1990. (αρ. βιβλίων 1).

⁷⁴ Βλέπε σχετικά με τους δεύτερους γάμους στο ίδιο, σσ. 303-304. Εκεί επίσης αναφέρεται και μια άλλη περίπτωση. Ενώ γενικά λέγεται ότι ένα κορίτσι που έχει χάσει την τιμή του, δεν θα παντρευτεί ποτέ, οι λίγες περιπτώσεις τέτοιων γυναικών στην κοινότητα μελέτης, δεν συνηγορεί σε κάτι τέτοιο. Αν χάσει την τιμή της μια κόρη από εύπορη ή υπολήπτουσα οικογένεια, μπορεί να ξαναπαντρευτεί σε μεγάλη ηλικία με φτωχό σύζυγο που μπορεί να έχει ξαναπαντρευτεί και να έχει ήδη παιδιά.

⁷⁵ Στο TODOROVA M., ό.π., σ. 50 αναφέρεται ότι αν ένας χήρος έχει κόρες -φυσικές ή υιοθετημένες- οι οποίες είναι ήδη παντρεμένες, έχει κάποιον να τον φροντίσει και το έθιμο του απαγορεύει να ξαναπαντρευτεί. Ομοίως, μια νέα και χωρίς παιδιά χήρα ήταν πιθανό να ξαναπαντρευτεί. Αλλά αν αυτή είχε παιδιά, θα έπρεπε να γίνει η αρχηγός του νοικοκυριού έως ένας από τους γιους της να ενηλικιωθεί.

Αλλά και οι αδελφοί Αλεξόπουλοι, Π. και Θ., παντρεύτηκαν δύο φορές λόγω θανάτου των συζύγων τους. Η σύζυγος του πρώτου 29 ετών «παιδοκόμησε» «εξώγαμο» και σύμφωνα με το δημοτολόγιο ο γάμος ακολούθησε τρεις μήνες αργότερα, αν και τέτοιες συμπεριφορές δεν είναι καθόλου συνήθεις στις τοπικές κοινωνίες. Μετά από μικρό χρονικό διάστημα απεβίωσε μάλλον στο τέλος του 1918 ίσως από γρίπη, σε ηλικία 29 ετών. Ακολούθησε ο δεύτερος γάμος του 33χρονου Π. το Σεπτέμβριο του 1919 με συντοπίτισσά του, την Α. Ρ., 21 ετών τότε. Αρκετά χρόνια αργότερα και η κόρη του, Ε., από τον δεύτερο γάμο, παντρεύτηκε 16 χρονών με κάποιον από διπλανό χωριό, δέκα χρόνια νωρίτερα από την μεγαλύτερη αδελφή της. Ο μικρότερος αδελφός του, Αλεξόπουλος Θ., παντρεύεται 29 ετών και κάνει με τη σύζυγό του Β. τέσσερα παιδιά, μεταξύ του 1921 και του 1927. Το Δεκέμβριο του 1945, η Β. πεθαίνει από πνευμονία. Ο 55χρονος πλέον Αλεξόπουλος Θ. επτά μήνες αργότερα, τον Ιούλιο του 1946, παντρεύτηκε την 40χρονη συγχωριανή του, Τ. Ε. και δεν αποκτά μαζί της άλλα παιδιά. Ο μικρός γιος του, Βασίλης, ήταν τότε 18 ετών.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων, Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνειίκων. Περίοδος ανάλυσης 1900-1990. (αρ. βιβλίων 1).

Συνολικά οι δεύτεροι γάμοι και οι όσες πληροφορίες υπάρχουν ή απορρέουν, καταγράφονται στον πίνακα που ακολουθεί. Γίνεται όμως φανερό ότι οι άνθρωποι που χάνουν τις συζύγους τους, πρέπει να λύσουν το πρόβλημα της καθημερινότητας. Φαγητό, καθαριότητα, τρέχουσες εργασίες. Σε κάποιες περιπτώσεις οι δεύτεροι γάμοι λόγω του σύντομου χρόνου τέλεσής τους, μετά το θάνατο της προηγούμενης συζύγου, δημιουργούν την αντίληψη ότι εκτός από την ανατροφή και το νοικοκυριό, έχουν ως κίνητρο τη συνέχιση της συμβίωσης με μία άλλη σύζυγο. Όταν δηλαδή ο δεύτερος γάμος τελείται λίγους μήνες μετά το θάνατο της πρώτης συζύγου, συγχέεται από τη μία πλευρά, η προτεραιότητα της ανατροφής των παιδιών και της διατήρησης του νοικοκυριού, με την ανάγκη συζυγικής συμβίωσης από την άλλη.⁷⁶ Να υπενθυμίσουμε ότι

⁷⁶ «Η συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα του ατόμου και του περιβάλλοντος. Ο χώρος ζωής είναι τόσο το άτομο όσο και η κοινωνία. Είναι όλοι αυτοί οι εσωτερικοί και εξωτερικοί παράγοντες που προκαλούν τη συμπεριφορά. Έχει όρια τα οποία τον χωρίζουν σε περιοχές. Τα όρια αποτελούν τα εμπόδια για να περάσει κάποιος από τη μία περιοχή στην άλλη. Οι περιοχές αντίστοιχα είναι συμβολικά οι επιθυμίες, οι στόχοι, οι ιδέες και οι αναμνήσεις. Όταν το άτομο έχει μια ανάγκη τότε σε κάποια από αυτές τις περιοχές παρατηρείται κίνηση (κινητικότητα-κίνητρο). Αυτό επηρεάζει την περιοχή αυτή αλλά και τις γειτονικές δημιουργώντας ένταση που ζητά εκτόνωση. Το πώς αυτή θα εκδηλωθεί εξαρτάται από το σθένος, την απόσταση και

αναφερόμαστε σε μία κοινωνία που δεν γνωρίζει και δεν παίρνει υπόψη της τις πιθανές και αφανείς καταρχήν μεταλλαγές που μπορούν να υπάρξουν στις σκέψεις των υπολοίπων μελών της οικογένειας. Και οι οποίες όμως εξωτερικεύονται και καθίστανται νοοτροπίες, οικογενειακές ή σογιακές, αρκετά χρόνια αργότερα. Η ασθένεια και ο θάνατος, όπως και ο πόλεμος, ή οι μετακινήσεις επιδρούν θετικά στην χαλάρωση και φθείρουν τους κανόνες. Δεν επιτρέπουν στην κοινωνία ή τουλάχιστον την εμποδίζουν να δημιουργήσει τις σταθερές της. Σε πολλές περιπτώσεις το πένθος δεν βιώνεται, εφ' όσον ο σύζυγος δεν αναμένει την ολοκλήρωση του κοινωνικά επιβεβλημένου χρόνου. Γεγονός που αποκαλύπτει και βεβαιώνει πως πρόθεση και σκοπός του άρρενος συζύγου, δεν είναι να ζει με την υπομονή του πένθους, αλλά με την ανυπομονησία του δεύτερου γάμου.

Πίνακας 8.21
Οι δεύτεροι γάμοι στα Δουνέικα, για τους κατοίκους της πρώτης γενιάς

α/α	Ανδρας	Γυναίκα	Παιδιά 1 ^{ου} γάμου	2 ^{ος} γάμος		
				Ηλ. άνδρα	Ηλ. γυναίκας	παιδιά
1.	Φ. Δ.	Φ. Θ.	4	62	58	-
2	Κ. Μ.	Θ. Σ.	1	52	37	2
3	Ι. Λ.	Π. Ε.	1	33	21	4
4	Κ. Δ.	Α. Λ.	4	55	40	-
5	Λ. Β.	Γ.Θ.	1	43	15;	4
6	Γ. Κ.	;	2	44	19	2
7	Χ.Δ.	Σ. Τ.	5	43	24	1
8	Σ. Σ.	Σ. Λ.	1	;	48	-
9	Δ. Α.	Τ. Ε.	7	;	62	-
10	Α.Λ.	Κ. Λ.	6	;	40	-
11	Π. Ν.	Κ. Ρ.	3	;	32	
12	Ρ Β.	Α Ι.	2	;	19	4
13	Λ Ν.	Α Χ.	6	;	40	-

την ένταση αυτού του κινήτρου. Αυτά αντίστοιχα μπορούν να επηρεάσουν τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε το περιβάλλον». ΚΩΣΤΑΡΙΔΟΥ-ΕΥΚΛΕΙΔΗ Κ., *Ψυχολογία Κινήτρων*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2008, σσ. 116-119.

14	Κ Α.	Α Τ.	4	;	22	1
15	Π Α.	Α Η.	-	;	25	6

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων, Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνειίκων. Περίοδος ανάλυσης 1900-1950. (αρ. βιβλίων 1).

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 1: Ο πρόωρα γεννημένος σε σχέση με τον γάμο των γονιών του Δ., παντρεύεται το 1924 όταν ήταν 19 ετών με μία κοπέλα από την Αμαλιάδα επίσης 19 ετών. Ο γάμος του μάλιστα έγινε πριν από το γάμο της αδελφής του, προφανώς αναγκαστικά αφού η μετέπειτα γυναίκα του ήταν ήδη έγκυος. Αλλά και στην Τρίτη γενιά, δύο από τα εγγόνια, ο Ρ. και ο Μ., στη δεκαετία του '50, κατέστησαν εγκύους τις κοπέλες που πολύ σύντομα παντρεύτηκαν. Πράξη που συνεχίζεται και από τον τέταρτη γενιάς δισέγγονο, Κ. Φ., η γυναίκα του οποίου το 1979 τεκνοποίησε πέντε μήνες μετά το γάμο τους.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 2: Η κόρη, Τ., από τον δεύτερο γάμο, παντρεύεται 16 ετών και είναι άγνωστο που εγκαταστάθηκε. Άλλες πληροφορίες δεν αναφέρονται.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 3: Η κόρη, Δ., από τον δεύτερο γάμο, παντρεύεται 16 ετών, πριν από την μεγαλύτερη αδελφή της Π., και εγκαθίστανται στην Αθήνα. Τα εγγόνια δεν έχουν οικογενειακή μερίδα στον οικισμό.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 4: Τα παιδιά της οικογένειας, εκτός του Δ., εγκατέλειψαν τον οικισμό και δεν αναφέρονται περισσότερες πληροφορίες. Ο Κ. παρέμεινε ανύπαντρος.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 5: Ο τέταρτος γιος Α., έχει μετεγκατασταθεί στην Αθήνα και εκεί παντρεύεται με μία 18χρονη από την Αλεξάνδρεια, πριν από το γάμο του μεγαλύτερου αδελφού του Τ., που ακολούθησε ενάμισο χρόνο αργότερα. Ο Τ. παντρεύεται στις 8-10-1966 και έξι μήνες αργότερα στην Δ. Γερμανία γεννιέται το παιδί του.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 6: Ο γιος από τον δεύτερο γάμο Τ., κάνει εκτός γάμου τα δύο πρώτα παιδιά του, στην περίοδο της κατοχής και του εμφυλίου και τελικά παντρεύεται το 1951 ενώ αργότερα, το 1958, κάνει ακόμα ένα παιδί.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 7: Τα δύο από τα παιδιά, του τρεις φορές παντρεμένου πατέρα, σύμφωνα με το δημοτολόγιο ακολουθούν άλλη στάση: ο γιος, Μ. φέρεται ότι δεν παντρεύτηκε καθόλου, ενώ ο δεύτερος γιος Η., έμπορος στο επάγγελμα και εγκατεστημένος στην Αθήνα παντρεύτηκε 52 ετών.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 8: Η μία από τις κόρες παντρεύεται στα 14 χρόνια σε διπλανό οικισμό. Ο ένας από τους γιους παρέκαμψε την τυπική χρονική σειρά στους γάμους και παντρεύτηκε πριν από τον μεγαλύτερο αδελφό του, με μία 22χρονη από κοντινό οικισμό το 1946. Αλλά και στην τρίτη γενιά, ο εγγονός Θ., το 1989 καθιστά έγκυο την 21 ετών μετέπειτα γυναίκα του, και ακολουθεί σύντομα ο γάμος τους.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 9: Στην τρίτη γενιά, το 1981 πλέον, ο εγγονός Ν., παντρεύεται με μία 16χρονη κοπέλα από γειτονικό χωριό και εγκαθίσταται στην Αθήνα.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 10: Ο πρόωρα αποκτηθείς γιος Α., όταν ενηλικιώθηκε παντρεύεται και αυτός δύο φορές, αφού προηγουμένως πήρε διαζύγιο όπως και ο πατέρας του. Έκανε από δύο παιδιά με την κάθε γυναίκα. Για την τρίτη γενιά δεν υπάρχουν πληροφορίες.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 11: Στην δεύτερη γενιά και το έτος 1945 φονεύεται ο ένας από τους πέντε γιους σε ηλικία 23 ετών. Από τους υπόλοιπους, πληροφορίες υπάρχουν μόνο για τον πρώτο Κ., που δημιουργεί οικογένεια με έξι παιδιά στα Δουνεϊκά. Στην τρίτη γενιά ο εγγονός Δ., παντρεύεται το 1976 ενώ η νύφη γυναίκα του κυοφορεί ήδη.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 12: Η δεύτερη γενιά είναι εγκατεστημένη στην Αθήνα.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών, Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1900-1990. (αρ. βιβλίων 1).

Πίνακας 8.22
Οι δεύτεροι γάμοι στον Καρδαμά, για τους κατοίκους της πρώτης γενιάς

α/α	Άνδρας	Γυναίκα	Παιδιά 1 ^{ου} γάμου	2 ^{ος} γάμος		
				Ηλ. άνδρα	Ηλ. γυναίκα	παιδιά
1	Δ Α.	Θ Ν.	2	;	27	2
2	Ζ Α.	Ε Φ.	5	;	;	1
3	Δ Ζ.	Ε Ε.	2	;	35	3
4	Μ Θ.	Δ Χ.	4	;	28	2
5	Ν Ζ.	Δ Κ.	2	;	20	5
6	Δ Ε.	Ν Ε.	4	;	29	4
7	Ζ Δ.	Δ Ξ.	2	;	22	4

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1900-1950. (αρ. βιβλίων 1).

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 1: Η δεύτερη και η τρίτη γενιά έχουν εγκατασταθεί στην Αθήνα

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 2: Ο εγγονός Θ., με τη σύζυγό του από το 1977 μένουν μόνιμα στην Αμαλιάδα και αρχίζουν την δημιουργία της οικογένειάς τους προ του γάμου τους.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 3: Η δεύτερη και τρίτη γενιά έχουν εγκατασταθεί στην Αθήνα. Δεν υπάρχουν πληροφορίες.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 4: Ο εγγονός, Μ.Θ., και η 19χρονη Δ.Λ. από το γειτονικό χωριό Βούναργο, αποκτούν το παιδί τους αρκετά πριν την ολοκλήρωση του εννιάμηνου μετά τον γάμο.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 5: Τα περισσότερα μέλη του σογιού, από την δεύτερη και την τρίτη γενιά έχουν εγκαταλείψει τον οικισμό. Ο εγγονός, Ν. που έχει παραμείνει, παντρεύεται με μία μόλις 15 ετών κοπέλα από την Αμαλιάδα και κάνουν όπως σε άλλες περιπτώσεις πρόωρα το παιδί τους.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 6: Ο εγγονός Α. Ε., με την 15χρονη Ε. Ν., το 1975 κάνουν και αυτοί πρόωρα το πρώτο παιδί τους.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1900-1990. (αρ. βιβλίων 1).

β. Οι δεύτεροι γάμοι στο μεσοπόλεμο. Το ποσοστό των δεύτερων γάμων στην εποχή του μεσοπολέμου και μέχρι το 1950 είναι ιδιαίτερος χαμηλό (7,6%) συγκριτικά με το αντίστοιχο της προηγούμενης γενιάς (21,4%). Οι θάνατοι που

προκάλεσε η επιδημία της γρίπης το 1918, οδήγησε αρκετούς άνδρες που έχασαν τις γυναίκες τους, σε δεύτερους γάμους. Στα χρόνια όμως που ακολούθησαν, παρόμοια ασθένεια ή άλλη επιδημία δεν «χτύπησε» τον πληθυσμό και δεν συνέτρεξαν λόγοι δεύτερου γάμου, τουλάχιστον σε τέτοια έκταση. Η πραγματικότητα αυτή καταγράφεται και στο μειωμένο ποσοστό δεύτερων γάμων της περιόδου. Παράλληλα και εξαιρουμένων των ελαχίστων περιπτώσεων στους δύο μικρούς οικισμούς, παρατηρούμε ότι στα Δουνεϊκά τελούνται 18 πρόσθετοι γάμοι (16 δεύτεροι και 2 τρίτοι) που αντιστοιχούν συνολικά σε ποσοστό 8,3%. Στον Καρδαμά οι γάμοι αυτοί είναι ελαφρώς λιγότεροι (16) με ποσοστό 7,1%.

Πίνακας 8.23

Οι δεύτεροι γάμοι στα Δουνεϊκά, για τους κατοίκους της 2^{ης} γενιάς (1920-1950)

α/α	Ανδρας	Γυναίκα	Αριθμός παιδιών 1 ^{ου} γάμου	2 ^{ος} γάμος		
				ηλικία άνδρα	ηλικία 2 ^{ης} γυναίκας	αριθμός παιδιών 2 ^{ου} γάμου
1	ΜΝ.	ΤΛ.	2	41	41	2
2	ΤΧ.	ΕΝ.	3	48	41	-
3	ΝΤ.	ΤΔ.	-	40	27	6
4	ΕΞ.	ΑΖ.	-	19	21	2
5	ΠΞ.	ΛΕ.	3	41	41	3
6	ΝΝ.	ΦΤ.	-	26	27	2
7	ΔΝ.	ΦΤ.	5	36	27	1
8	ΤΝ.	ΦΟ.	3	36	39	-
9	ΝΕ.	ΘΕ.	1	33	31	-
10	ΠΤ.	ΗΔ.	2	39	42	-
11	ΖΚ.	ΘΝ.	2	32	23	-
12	ΤΞ.	ΘΟ.	3	38	28	-
13	ΜΔ.	ΤΔ.	3	;	20	-
14	ΝΟ.	ΑΦ.	-	31	25	4
15	ΖΛ.	ΟΔ.	1	39	22	2
16	ΛΝ.	ΕΤ.	2	37	23	2

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Οι πρόσθετες πληροφορίες για τις οικογένειες του πίνακα, είτε για την προηγούμενη γενιά, είτε για την επόμενη, δείχνουν ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι συμπεριφορές της επόμενης γενιάς θεμελιώνονται στην προηγούμενη.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 1. Προηγούμενη γενιά: Οι γονείς του έχοντας 3 παιδιά βάσει του δημοτολογίου χωρίζουν το 1924. Ο πατέρας του Μ.Ν. παντρεύεται για 2^η φορά το 1925 χωρίς να τεκνοποιήσει εκ νέου. Ο 2^{ος} γιός Η. εγκαταστάθηκε στα Σαβάλια προφανώς ως σώγαμπρος, ενώ ο 1^{ος} Μ. παρέμεινε στον οικισμό, όπου παντρεύτηκε και αυτός μετά από διαζύγιο για δεύτερη φορά. Επόμενη γενιά: Από τα τέσσερα παιδιά-2 σε κάθε γάμο-δεν παρέμεινε κανένα στο οικισμό.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 2. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά: μεταδημότευση στην Πάτρα και στον Καναδά.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 3. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά: καμμία αναφορά στο δημοτολόγιο.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 4. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Επόμενη γενιά: και τα 5 παιδιά διατηρούν οικογενειακές μερίδες στον οικισμό. Ο ένας από τους γιούς του παντρεύεται με μία 22χρονη δασκάλα από την Αχαΐα, με την οποία διατηρούσε σχέση προ του γάμου, αφού το παιδί τους γεννήθηκε λίγους μήνες αργότερα.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 5. Προηγούμενη γενιά: άγνωστη. Ο ίδιος ο Π.Ξ. είχε καταστήσει έγκυο προ του γάμου την δεύτερη γυναίκα του, στη διάρκεια μάλιστα του ετήσιου πένθους για το θάνατο της πρώτης συζύγου. Επόμενη γενιά: όλοι εγκατεστημένοι στην Αθήνα. Δεν διατηρούν οικογενειακή μερίδα στον οικισμό.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ 6-16. Σ' αυτές τις περιπτώσεις οικογενειών, δεν υπάρχουν πληροφορίες για την επόμενη γενιά, επειδή σχεδόν όλοι εγκατέλειψαν τον οικισμό και μετέφεραν τις οικογενειακές τους μερίδες.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Στην προηγούμενη γενιά διαπιστώσαμε ότι ο δεύτερος γάμος του άνδρα, έχει αποκλειστικά ως αφετηριακό σημείο το θάνατο της πρώτης συζύγου. Και στην εποχή που ακολούθησε, τουλάχιστον στον Καρδαμά, παραμένει ως ο σοβαρότερος λόγος. Από το σύνολο των 16 δεύτερων γάμων στον οικισμό αυτό, οι 12 προκλήθηκαν λόγω του θανάτου των γυναικών-συζύγων, ενώ για τους υπόλοιπους 4 δεν υπάρχει ενημέρωση.

Στα Δουνεϊκά φαίνεται πως ο θάνατος δεν είναι το μοναδικό αίτιο που οδηγεί σε δεύτερο γάμο. Εκτός από τους θανάτους, κάνουν την εμφάνισή τους και τα διαζύγια, των οποίων βεβαίως τα αίτια παραμένουν άγνωστα. Από το σύνολο των 18 δεύτερων και τρίτων γάμων στον οικισμό, οι εννιά οφείλονται στο θάνατο των γυναικών τους, οι επτά σε διαζύγια ενώ για τους δύο δεν υπάρχουν πληροφορίες. Είναι βεβαίως προφανές ότι οι περιπτώσεις που έχουμε στη διάθεσή μας είναι ολιγάριθμες για να καταλήξουμε σε κάποια υπόθεση.

Μπορούμε όμως να θέσουμε το ερώτημα, μήπως η επιλογή του διαζυγίου ως κοινωνική συμπεριφορά, προκύπτει από κριτήρια και συνθήκες που διαμορφώνονται κατ' αρχήν στα όρια κάθε οικισμού.

γ. Από το θάνατο στο γάμο: η απώλεια του πένθους. Μεταξύ εκείνων που οδηγούνται στο δεύτερο γάμο, υπάρχουν και κάποιες περιπτώσεις που δείχνουν να πιέζουν το χρόνο για την πραγματοποίησή του. Δεν πρόκειται για εξαίρεση ή για σπάνιο γεγονός, όπως μπορούμε να δούμε στη συνέχεια.⁷⁷

Περίπτωση 1: Η σύζυγος του Ν.Τ. πέθανε στις 20-6-1943 χωρίς να έχουν κάνει παιδιά μαζί. Ο δεύτερος γάμος του γίνεται επτά μήνες και είκοσι ημέρες αργότερα.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνειίκων. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Άρα ο ίδιος ο σύζυγος, άγνωστο πόσο πριν από την ημερομηνία του γάμου και εν μέσω πένθους έχει γνωρίσει τη δεύτερη σύζυγο. Έχει αποδεχτεί τη σκέψη σύναψης σχέσης μαζί της, και προφανώς έχει επιδοθεί στη διαδικασία της τέλεσης του Μυστηρίου.

Περίπτωση 2: Στις 12 Οκτωβρίου του 1936 πεθαίνει η γυναίκα του Τ.Δ. με την οποία είχε αποκτήσει τρία παιδιά. Με την παρέλευση ενός χρόνου και 6 ημερών, στις 18 Οκτωβρίου του 1937 ο Τ.Δ. παντρεύεται και πάλι.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνειίκων. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνειίκων. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Η οριακή υπέρβαση του έτους, σαφώς υποδηλώνει την αναζήτηση νέφης αρκετά νωρίτερα. Σε τελική ανάλυση και στη βάση της λειτουργίας του προσωπικού θυμικού, αναιρείται ουσιαστικά η βίωση του πένθους έστω κι αν τηρείται τυπικά.

⁷⁷ Πολύ συχνά ένας άνδρας ξαναπαντρευόταν αρκετά νωρίς από το θάνατο της πρώτης συζύγου. Η φροντίδα του νοικοκυριού αλλά και των παιδιών θεωρούνται αριθμητικά δεδομένα για τη λήψη αυτής της απόφασης. Ένας χήρος «δεν μπορεί να κάνει χωρίς μια γυναίκα στο σπίτι» στο BURNETT, J., *Destiny Obscure. Autobiographies of childhood, education and family from the 1820s to 1920s*, London, Penguin Books., σ. 258.

Ο Π.Ε. έχοντας τρία παιδιά με την πρώτη του γυναίκα παντρεύεται για δεύτερη φορά, 14 μήνες και 20 ημέρες μετά το θάνατό της. Στη διάρκεια όμως του πένθους είχε ήδη καταστήσει έγκυο την 40χρονη δεύτερη γυναίκα του. Αλλά και ο Ρ.Κ. ενεργώντας περίπου με τον ίδιο τρόπο, παντρεύεται την δεύτερη γυναίκα του, 22 μήνες μετά τον θάνατο της πρώτης και την τρίτη 6 μήνες μετά το θάνατο της δεύτερης.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Η αποδέσμευση του κόσμου των επιθυμιών διαπιστώνονται κυρίως στα Δουνεϊκά, αλλά και σε μικρότερο βαθμό στον Καρδαμά και στους άλλους οικισμούς. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις ανθρώπων που ενήργησαν διαφορετικά.

Ο Α.Π. έχασε τη γυναίκα του τον Ιούνιο του 1926, 1 μόλις μήνα μετά τη γέννηση του παιδιού τους. Παντρεύτηκε και πάλι 6 χρόνια αργότερα, κάνοντας δύο ακόμα παιδιά. Ομοίως ο Α.Ν. που έχοντας δύο μικρά παιδιά από την πρώτη του γυναίκα, παντρεύεται για δεύτερη φορά 5 σχεδόν χρόνια αργότερα.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Και τέλος υπάρχουν άνθρωποι που αρνήθηκαν εντελώς την επιλογή του δεύτερου γάμου.

Ο Ζ.Φ. π.χ. έχασε την γυναίκα του, Θ., όταν ο ίδιος ήταν 45 ετών και τα 5 παιδιά του ήταν από 7 έως 21 χρόνων. Στο δημοτολόγιο φαίνεται πως δεν παντρεύτηκε ποτέ ξανά.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1920-1950. (αρ. βιβλίων 1).

Φαίνεται λοιπόν ότι ο θάνατος⁷⁸ και η αντανάκλασή του στους ανθρώπους, το πένθος, δεν αποτελούν στοιχεία προσλήψιμα με τον ίδιο τρόπο. Είναι δηλαδή

---

⁷⁸ Γενικότερα το ζήτημα της θνησιμότητας για κάθε κοινωνία εξαρτάται από παράγοντες του κοινωνικού, πολιτισμικού και οικονομικού συστήματος. Ειδικότερα για τις αγροτικές κοινωνίες στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα η TODOROVA, M. (=, ό.π., σσ. 99-101) αναφέρει ότι «η θνησιμότητα “πέφτει” με το τέλος του δύσκολου χειμώνα και αυξάνεται πάλι μετά το ζεστό καλοκαίρι που ευνοεί την εξάπλωση των επιδημιών. Ένας άλλος παράγοντας της

φανερό πως δεν υπάρχει ένα ενιαίο σύστημα αξιών ολικής εφαρμογής που να προτρέπει ή να καθοδηγεί τους ανθρώπους. Γι' αυτό οι συμπεριφορές εξειδικεύονται κατά περίπτωση, ρυθμιζόμενες μάλλον από τις προϋπάρχουσες οικογενειακές διαμορφώσεις οι οποίες κατά προέκταση σε κάποιες τοπικές κοινωνίες συμβαίνει να διευρύνονται και σπανιότερα να συρρικνώνονται.⁷⁹

Πως όμως, μέσω του πένθους, φθάνουμε στο γάμο; Το πένθος φυσικά ακολουθεί το θάνατο και αποτελεί την εξωτερικευμένη εκδήλωση του ανθρώπινου πόνου, για την απώλεια ενός αγαπημένου προσώπου. Αναγνωρίζεται ή επιβάλλεται κοινωνικά και έχει θεσμοθετηθεί με παγιωμένες συμπεριφορές των ανθρώπων. Έχει γι' αυτό συμβολοποιηθεί με την τήρηση ανάλογων κανόνων. Τριήμερα, εννιάμερα, σαράντα, εξάμηνα και χρονιάσματα που συνοδεύονται από ανάλογα θρησκευτικά τελετουργικά. Οι γυναίκες φορούν μαύρα ενδύματα για χρονικό διάστημα, ανάλογο συνήθως με την συγγενική σχέση ενώ οι άνδρες μπορεί να φορούν μαύρο περιβραχιόνιο ή να μην περιποιούνται το πρόσωπό τους αφήνοντας να μεγαλώσει η γενειάδα τους για κάποιο διάστημα.⁸⁰

αυξημένη θνησιμότητας τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο είναι αναμφίβολα το γεγονός ότι αυτοί είναι οι μήνες με τον μεγαλύτερο αριθμό γεννήσεων. Δοθέντων των υψηλών δεικτών παιδικής και μητρικής θνησιμότητας, ο μεγάλος αριθμός θανάτων σ' αυτούς τους μήνες είναι αναμενόμενος. Επιπλέον αναφέρει ότι υπήρχαν ασθένειες με αρκετά θύματα που όμως δεν είχαν τις διαστάσεις επιδημίας. Το άσθμα ή η διφθερίτιδα, ασθένειες του λαϊμού-λάρυγγα. Άνθρωποι πέθαιναν από φυματίωση η οποία έγινε μία από τις σημαντικότερες μάστιγες μαζί με τον τυφοειδή πυρετό στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου}.»

⁷⁹ Ποσοστιαία περιγραφή της χηρείας των ανδρών και των γυναικών περιλαμβάνεται στο ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ε., *Τα παιδιά της σιωπής*, ό.π., σσ. 91-93. Επίσης για το θέμα βλ. FOSTER B.L., «Domestic Developmental Cycles as a Link Between Population Process and other social process», *Journal of Anthropological Research* 34 (1978), σσ. 415-441. και FRINKING, G., «L' incidence de la surmortalite masculine sur le cycle de la vie familiale» στο Guiseniser J.-Segalen M., *The Family life cycles in European Societes* (επιμ.), Mouton, The Hague, New Babylon, Paris, 1977, σσ. 277-283.

⁸⁰ Οι συμβολισμοί και οι τελετουργίες του θανάτου που υπήρχαν και εφαρμόζονταν στην περιοχή περιγράφονται συνοπτικά από τον Μ. Δημητρόπουλο. Βλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Μ. (=, ό.π., σσ. 329-330).

Εδώ βέβαια δεν μας απασχολεί η ανάλυση του πένθους στις συνειδήσεις των ανθρώπων. Μας ενδιαφέρουν όμως οι επιδράσεις που ασκεί ο θάνατος ενός προσώπου, στις συμπεριφορές και στις νοοτροπίες εκείνων που επιβιώνουν. Όπως προκύπτει από τα παραδείγματα, η ένταση του πένθους των χήρων ανδρών μπορεί να εκτιμηθεί στη λογική του χρόνου. Η πρόταση που συνήθως ακούγεται ως παρηγορητικός λόγος «ο χρόνος γιατρεύει όλες τις πληγές, αλλοίμονο σε κείνον που χάνεται», ευφυώς ερμηνεύει ότι πρόκειται να ακολουθήσει. Γι' αυτό και η προσωπική ιστορία του πένθους είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το χρόνο, στην εξέλιξη του οποίου συντελείται η επιστροφή, προς την αναγκαία για τη ζωή εξισορρόπηση. Και όπως προκύπτει από την περιγραφή των δεύτερων γάμων των χηρευόμενων ανδρών, η εξισορρόπηση γίνεται αντικείμενο αναζήτησης. Είναι μία στάση που βεβαίως δεν ισχύει για όλες τις περιπτώσεις. Άρα το συναίσθημα της λύπης διαβαθμίζεται ανάλογα με την κοινωνική σχέση που συνδέει τον θανόντα με τα εν ζωή πρόσωπα.⁸¹ Διαβαθμίζονται όμως και οι κανόνες ως μηχανισμοί ελέγχου και προκύπτει ότι δεν έχουν την ίδια ισχύ για όλα τα πρόσωπα.⁸² Στην περίπτωση που εξετάζουμε,

---

⁸¹ Μία συγκλονιστική μαρτυρία: «Στη γρίπη του 1918 πέθαναν σε μία μέρα τρία κορίτσια του Βασ. Κοκκαλιάρη. Είκοσι χρόνια μετά, αυτός ο άνθρωπος φόραγε μαύρο πουκάμισο και τα καλοκαίρια μαύρη ψάθα στο κεφάλι». Στο ίδιο, σ. 329.

⁸² Από ότι προκύπτει ο θάνατος δεν συνιστά ολοκληρωτική απώλεια για όλους. Είναι μάλλον μία απώλεια κλίμακας και εξαρτάται από το βαθμό συγγένειας, από τη ηλικία και ίσως και από το φύλο. Στο ζήτημα αναφέρεται ο Δημητρόπουλος Μ., (=, βλ. στο ίδιο, σσ. 322-330). Άρα ο θάνατος μιας νεαρής συζύγου ενδέχεται να έχει διαφορετική βαρύτητα για τους γονείς και τα μέλη της οικογένειας από την οποία προέρχεται από τη μία πλευρά, και για τον σύζυγό της ή τους εξ' αγχιστείας συγγενείς της από την άλλη. Οι γονείς δηλαδή δεν μπορούν να αντικαταστήσουν το παιδί τους. Μπορεί όμως απ' ότι φαίνεται ένας αριθμός ανδρών να αντικαταστήσει τις «χαμένες» συζύγους. Τα πράγματα είναι διαφορετικά όταν η γυναίκα-σύζυγος «χάνει» τον άνδρα της. Κριτήριο της διάκρισης αποτελεί η μετά το θάνατο στάση απέναντι στο γάμο. Οι γυναίκες σύζυγοι στη μεγάλη πλειοψηφία αναλαμβάνουν τον πολλαπλό δύσκολο ρόλο τον οποίο η κοινωνία ορίζει, υπό τον συνεχή και ασφυκτικό έλεγχο της τοπικής κοινωνίας, με σημαντικότερη διαφορά την «απαγόρευση» του δεύτερου γάμου. Φυσικά μπορεί να τεθεί ένα ερώτημα: η σύζυγος πενθεί για τον θάνατο του συζύγου ή για τη θέση στην οποία περιέρχεται, ή και για τα δύο; Οι άνδρες αντιθέτως ακολουθούν το δρόμο του δεύτερου γάμου. Η περίπτωση αυτή με τους γρήγορους ρυθμούς που διεκπεραιώνεται, δείχνει ότι πρόκειται για αντικαταστήσιμη απώλεια.

πρόκειται στην ουσία για μία αυτορρύθμιση μέσω του χρόνου που διαφέρει αναλόγως με τη θέση του καθενός από τους μετέχοντες στο πένθος. Για τους άνδρες λοιπόν που βρίσκονται στο κλίμα της προσμονής του δεύτερου γάμου, ο χρόνος αποκτά μία διαφορετική χρηστικότητα. Μάλλον πολύ σύντομα μετά το πλήγμα του προηγμένου θανάτου γίνεται αντιληπτός, όχι ως το μέσον εκδήλωσης μίας πένθιμης προσωπικής πορείας, αλλά αντιθέτως ως το μέσο που θα τους οδηγήσει στη λύση διαφόρων προβλημάτων, από μία άλλη και κατά τεκμήριο νεώτερη γυναίκα. Πρόκειται για συμπεριφορά που εμπεριέχει κυρίως το προσωπικό όφελος όπως το αντιλαμβάνεται ο άνδρας για τον εαυτό του και στο πλαίσιο αυτό κινείται.

δ. Δεύτεροι γάμοι στη μεταπολεμική εποχή. Ο αριθμός των δεύτερων γάμων στην περίοδο '50-'90 μειώνεται ακόμα περισσότερο από όσο είχε ήδη μειωθεί στην προηγούμενη γενιά προ του πολέμου. Στον Καρδαμά το ποσοστό αυτό κυμαίνεται πλέον στο 3,1% και στα Δουνεϊκά που ως συνήθως παρατηρείται αύξηση των παρεκκλίσεων από τις κυρίαρχες γαμικές συμπεριφορές, στο 4,7%. Στη λογική των προηγούμενων σκέψεων που προέκυψαν από τη προγαμιαία σύλληψη εμβρύων ομοίως και οι δεύτεροι γάμοι μπορούν να διακριθούν σε περιπτώσεις που μας παραπέμπουν σε ευρύτερες οικογενειακές ή συγγενικές συμπεριφορές ή σε περιπτώσεις που τουλάχιστον στη βάση του δημοτολογίου εξηγούνται ως ατομικές και πιθανώς αναγκαστικές επιλογές.

Ο Π.Ο. στα Δουνεϊκά μετά από 12 χρόνια γάμου, παντρεύεται για δεύτερη φορά το 1973. Εκείνη την εποχή κάποιος από τα αδέρφια του, παντρεύτηκε μια μικρή κοπέλα 15 ετών. Άλλος αδελφός του δεν ακολουθεί τη σειρά στους τελούμενους γάμους της οικογένειας και παντρεύεται με μία πέντε χρόνια μεγαλύτερη του που ήταν έγκυος. Αλλά και ο άπορος πατέρας τους είχε παντρευτεί 16,6 ετών ο ίδιος την κατά τρία χρόνια μεγαλύτερη μητέρα. Στον Καρδαμά ο Δ.Ν. παντρεύεται το 1968 και παίρνει διαζύγιο σε άγνωστο χρόνο. Ένας 23χρονος αδελφός του κάνει πρόωρο με μία 18χρονη ομοχώριά του, ενώ ο τρίτος αδελφός παντρεύεται 17,5 ετών. Ο βοσκός θεός του είχε εξώγαμο από δεύτερο γάμο. Οι κόρες-αδελφές της 12μελούς οικογένειας κατέληξαν υπηρέτριες στην Αθήνα.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1950-1990. (αρ. βιβλίων 1).

Είναι παραδείγματα που μας δείχνουν ότι σε μερικές οικογένειες η συναισθηματική, ερωτική ζωή μοιάζει να κυριαρχεί άλλων προτεραιοτήτων που ορίζει το σύστημα αξιών της τοπικής κοινωνίας και ακολουθούν ή εφαρμόζουν άλλες οικογένειες.⁸³

Ο Θ.Α. προερχόμενος από οικογένεια και συγγένεια που δεν εκδήλωσε τέτοιες συμπεριφορές πήρε διαζύγιο ενώ είχε τρία παιδιά και η γυναίκα του ήταν 31 χρονών. Παντρεύεται για δεύτερη φορά μια κυρία 52 ετών για να χωρίσει και πάλι αργότερα. Στο μεταξύ η πρώτη του γυναίκα με τα τρία παιδιά της εγκαταστάθηκαν στην Άρτα.

Πηγή: Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1950-1990. (αρ. βιβλίων 1).

Οι περιπτώσεις ανθρώπων, όπου το οικογενειακό τους περιβάλλον δείχνει προσαρμοσμένο στις κυρίαρχες συμπεριφορές, ενώ ακολούθως οι ίδιοι οδηγήθηκαν σε δεύτερο γάμο, είναι αρκετές. Φαίνεται δηλαδή ότι το βασικό αίτιο της διακοπής του πρώτου γάμου δεν βρίσκεται πάντα στο παρελθόν της οικογένειας αλλά σε εγγενή προβλήματα που προκύπτουν στη συνύπαρξη των ανθρώπων. Η λύση βεβαίως του δεύτερου γάμου αποτελεί δυνατότητα και αυτονόητη επιλογή σε ένα δικτυακό περιβάλλον που διαρκώς διευρύνει τα όριά του.

---

⁸³ «Η ουσία της προσωπικότητας έγκειται στους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους τα άτομα αντιλαμβάνονται τις περιστάσεις και στις μορφές συμπεριφοράς που αναπτύσσουν ανάλογα με τις διαφορετικές αυτές αντιλήψεις (...). Στην επιβίωση των ανθρώπων αλλάζουν οι συμπεριφορές όταν οι περιστάσεις είναι διαφορετικές. Η συμπεριφορά όμως διαφοροποιείται βάσει των αναγκών που πρέπει να ικανοποιηθούν. Άρα οι ανάγκες αξιολογούν τις περιστάσεις και διαμορφώνουν τη συμπεριφορά». Το κείμενο αναφέρεται στην κοινωνιογνωστική θεωρία των Michel & Bandura. LAWRENCE P., OLIVIER J., *Θεωρίες Προσωπικότητας, Έρευνα και Εφαρμογές*, Αθήνα, Τυπωθήτω, 2001, σσ. 529-530.

Χαλάρωση κανόνων και Κοινωνική εντροπία

Οι σελίδες που προηγήθηκαν αφήνουν τη δυναμική μιας κοινωνίας σε δοκιμή αντοχής παραδοσιακών και νεωτερικών δυνάμεων μεταβολής. Σε τρία σημεία η έρευνα έδειξε να επικεντρώνεται μετά την τεκμηριωτική εμβάθυνση και θεωρητική επεξεργασία των διαθέσιμων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του πεδίου της έρευνας μας.

Το πρώτο προσδιορίζεται ως μηχανισμός *χαλάρωσης κανόνων*. Η τοπική κοινωνία στη Β. Δ. Πελοπόννησο βρίσκεται σε συνεχή πληθυσμιακή αναδιάρθρωση που έχει ξεκινήσει ήδη από τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, ίσως και νωρίτερα. Στο πεδίο της έρευνας μας εντοπίσαμε τις αλλαγές να αναπηδούν μέσα από τις πηγές, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και, στη συνέχεια, σχεδόν σε όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Πρόκειται για ευρύτερες δημογραφικές ανακατατάξεις που διαμορφώνουν και μεταβάλλουν τη συγκρότηση των τοπικών κοινωνιών. Τις αλλαγές αυτές εντοπίσαμε στο χαμηλότερο κοινωνικό επίπεδο, δηλαδή στην οικογένεια, στις συγγένειες, στα σόγια ακόμα και στο επίπεδο της ατομικότητας.

Οι πεδινές χωρικές κοινωνίες υπό το βάρος των μετακινήσεων, αδυνατούν να παράγουν και να διαμορφώσουν ένα σταθερό κανονιστικό πλαίσιο, αντίστοιχο με ότι ίσχυσε κατά το παρελθόν στους οικισμούς καταγωγής. Οι συνθήκες της δημογραφικής και κοινωνικής τους συγκρότησης, προσδιορίζονται από τη διαρκή υποδοχή ετερόκλητων μετακινούμενων συνόλων. Είναι διαχρονικό γεγονός που τις κατευθύνει στη θέση μίας μονίμως ατελούς ενσωμάτωσης. Η λογική της εξόδου και της εκ νέου ανανέωσης, στην πραγματικότητα φθείρει τους κατεστημένους κανόνες, τη σταθερότητα στις αντιλήψεις και τη μονιμότητα στις συμπεριφορές. Εμποδίζει βαθμιαία την αναγωγή του οποιουδήποτε ελέγχου σε συνήθη κοινωνική πρακτική.

Στις ανθρωπολογικές ή/και ιστορικές μελέτες οι αλλαγές στις νοοτροπίες και στις πρακτικές των αγροτικών κοινωνιών ήρθαν κυρίως ως αποτέλεσμα εξωγενών συνθηκών και επιδράσεων. Η εκ των «έξω» ή «από τα πάνω» υπονόμηση των κανόνων που κυριάρχησαν στις μικρές χωρικές κοινωνίες, σύμφωνα με τις προσεγγίσεις αυτές, οδήγησε στη σταδιακή φθορά τους ή στη μετατροπή τους σε κανονιστικά σχήματα προσαρμοσμένα στη «νεωτερικότητα» της αστικής ζωής. Κάθε πρότυπο συμπεριφοράς στον αγροτικό χώρο ταυτίστηκε με την «οπισθοδρόμηση, τη βαρβαρότητα και την υποκρισία μιας απαξιωμένης υπαίθρου».¹ Δημιουργήθηκε έτσι μέσω των δικτύων το υπόστρωμα για να μεταφερθούν από την πόλη στους οικισμούς,² οι νεωτερισμοί κάθε εποχής με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Βεβαίως γίνεται αποδεκτό από κάποιες μελέτες ότι η υπονόμηση αυτή στην ουσία διασταυρώθηκε με άλλες διαδικασίες λιγότερο συστηματικές και ελεγχόμενες, κυρίως «από τα κάτω», που συνόδευσαν τους μετασχηματισμούς και είχαν οπωσδήποτε δορυφορικό χαρακτήρα.³

Κατά δεύτερο οι εξωγενείς επιδράσεις. Συνήθως οι έρευνες που δίνουν μεγαλύτερο βάρος στην «εκ των έξω και άνω» εξήγηση των αλλαγών κυρίως κατά τη μεταπολεμική περίοδο, βασίζονται στην δημιουργία, στη λειτουργία, καθώς και στην ισχύ των κοινωνικών δικτύων που εδραιώθηκαν, μεταξύ των πόλεων και της υπαίθρου. Εννοώντας την καθοριστική αμφίδρομη επίδραση των ευρύτερων εξελίξεων, όπως είναι η μετανάστευση στις πόλεις, ή και ο

---

¹ ΑΒΔΕΛΑ Ε., *Δια λόγους τιμής. Βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2006, σ. 233.

² Ο STEWART C., (= ό.π., σ. 187) επισημαίνει ότι «ο αγροτικός και σχετικά αμόρφωτος κόσμος έχει εγκαταλείψει τις δικές του παραδοσιακές δοξασίες κατά τη διαδικασία συγχώνευσής του με τη μεσαία τάξη ή τουλάχιστον σε μία προσπάθεια να μη γελοιοποιηθεί μπροστά στο μορφωμένο τμήμα της κοινωνίας το οποίο και σέβεται».

³ Ο STEWART C., (= ό.π., σ. 165) αναφέρεται στο ρόλο της εκπαίδευσης ως κινητήριου μοχλού στην αλλαγή των αντιλήψεων και συμπεριφορών. «Η άρνηση να προσεγγιστεί η κατηγορία “λαός” από την προβληματική της ταξικής ανάλυσης παρέμενε ακλόνητη. Μια τέτοια κίνηση θα επέβαλλε τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η έλλειψη υλικών πόρων στα φτωχότερα τμήματα της κοινωνίας σήμαινε συχνά απουσία μέσων ή ευκαιριών για εκπαίδευση».

καταλυτικός ρόλος του κράτους και των θεσμών που δημιουργεί.⁴ Διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για ιδεολογική κυριαρχία της νεωτερικότητας που γεννιέται στις πόλεις στη βάση της ελευθερίας των οικονομικών κυρίως σχέσεων, προκειμένου να εξυπηρετηθεί η τρέχουσα κοινωνική και οικονομική οργάνωση και το σύνολο των ιδεών της.⁵ Αυτό το σύνολο νοοτροπιών, παραστάσεων και πρακτικών της πόλης, μεταφέρεται στις τοπικές κοινωνίες που θεωρούνται «κλειστές» και αμετάβλητες. Το παγιωμένο και ελεγχόμενο περιεχόμενο των δομών τους, μικρό σε μέγεθος, μπορεί να χαρακτηριστεί με πολλούς τρόπους που όλοι δηλώνουν την ελλειμματική παιδεία, την ανεπαρκή επικοινωνία, την πολιτισμική ανέχεια, τις ελάχιστες ή ανύπαρκτες κοινωνικές αναπαραστάσεις. Άρα οι κοινωνίες αυτές αποτελούν το γόνιμο έδαφος για τη μεταφορά μέσω των δικτύων των νέων αντιλήψεων, στάσεων και κανόνων.

Φυσικά οι συμπεριφορές και οι αντιλήψεις στις τοπικές χωρικές κοινωνίες, μεταβάλλονται μέσα σ' ένα γενικότερο κλίμα αλλαγών. Και ασφαλώς σταδιακά οι θεσμοθετημένες πρακτικές που αφορούν τις σχέσεις των φύλων, τον τρόπο σύναψης του γάμου και τους κώδικες ηθικής, μεταβάλλονται μαζί τους. Στη βάση λοιπόν αυτή, οι αγροτικές κοινωνίες ως ένα σημείο, διαμορφώνονται στη κυριολεξία από τις επιρροές που μεταφέρονται και υπό την πίεση που ασκείται από τον αστικό χώρο, κατά την μεταπολεμική κυρίως περίοδο.

Τέλος διαβλέπουμε μία οιονεί «κοινωνική εντροπία».⁶ Αν και η σημασία των παραγόντων αυτών δεν μπορεί να υποτιμηθεί, από την ανάλυση που

---

⁴ Για την ΑΒΔΕΛΑ Ε., (=ό.π., σ. 16) «(...)κατά τη δεκαετία του '60 πολλαπλασιάζονται οι ενδείξεις μιας νεωτερικότητας που εισβάλλει στην καθημερινή ζωή μεγάλου μέρους του πληθυσμού, στην πόλη πρώτα, στην ύπαιθρο αργότερα. Η αστυφιλία και αργότερα η μετανάστευση ως μαζικά φαινόμενα επιτείνουν τις αλλαγές και ευνοούν τη δημιουργία νέων προτύπων διαπροσωπικών σχέσεων και νέων εκδοχών ανδρισμού και θηλυκότητας».

⁵ Στο ίδιο, σσ. 233-235.

⁶ Δανειζόμαστε τον όρο «εντροπία» από το χώρο των φυσικών επιστημών. «Είναι έννοια με πολλές απόψεις που το κοινό σημείο τους είναι πως εκφράζει το μέτρο της αβεβαιότητας μιας κατάστασης. Εισάγεται αρχικά στη θερμοδυναμική από τον Γερμανό Clausius (1865), για να εκφράσει το βαθμό της μη αντιστρεψιμότητας των φυσικών διαδικασιών, ιδιαίτερα των ενεργειακών μεταβολών. .. Η εντροπία είναι επίσης το μέτρο της αποδιοργάνωσης ενός συστήματος...». ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ., ό.π., σσ. 123-124.

προηγήθηκε προκύπτει με βεβαιότητα, ότι δεν είναι μόνο οι εξωγενείς μηχανισμοί που μπορούν σταδιακά να μεταβάλλουν τις αγροτικές κοινωνίες, τουλάχιστον στην προ του πολέμου εποχή. Οι μετακινήσεις που μας απασχόλησαν και των οποίων το περιεχόμενο δεν μπορούμε να γνωρίσουμε, αν και υποθέτουμε ότι είναι περισσότερο οικονομικό,⁷ προκάλεσαν σημαντικές αλλαγές στην κατανομή του πληθυσμού στο χώρο και επέτρεψαν τη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών που οδήγησαν στη συνέχεια σε νέες αλλαγές στο εσωτερικό πλέον των αγροτικών κοινωνιών. Η εγκατάσταση στους οικισμούς της πεδιάδας, ανθρώπων διαφορετικής καταγωγής, που συντελείται από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, καταλήγει περισσότερο ή λιγότερο στη συγκρότηση νέων τοπικών πληθυσμών αποτελούμενων από ένα σαφώς ετερόκλητο σύνολο ανθρώπων.

Σ' αυτό το νέο οικιστικό περιβάλλον η συγγενική δικτύωση και οι σχέσεις μεταξύ των οικογενειών περιορίζονται και φυσικά χάνουν την ισχύ τους ως μηχανισμοί επιβολής. Οι καινούριες συνθήκες κατοίκησης στερούν από την οικογένεια το κοινωνικό της παρελθόν και την αποκόπτουν από το ρυθμιστικό, κανονιστικό πλαίσιο του οικισμού καταγωγής. Η νέα εγκατάσταση την τοποθετεί σε ένα λιγότερο γνώριμο ή άγνωστο περιβάλλον, χωρίς τις δοσμένες συγγενικές ή ευρύτερες ανθρώπινες σχέσεις. Μέσα σε αυτό το ρευστό χώρο ο έλεγχος ατονεί αφού οι μηχανισμοί που τον στηρίζουν και τον ασκούν, αποδυναμώνονται. Οι σχέσεις και οι κανόνες επαναδομούνται στη βάση ενός διευρυμένου πλαισίου περισσότερο χαλαρού, παρέχοντας νέες δυνατότητες στις αντιλήψεις και στις συμπεριφορές που είναι δυνατόν να εκδηλωθούν. Το προξενικό ως ο βασικός μηχανισμός σύναψης του γάμου, αν και παραμένει κυρίαρχος, πρακτικά αμφισβητείται από τις κοινωνίες αυτές σε μία πρώιμη

---

⁷ Ο Β. Παναγιωτόπουλος στην μελέτη του για την Πελοπόννησο αναφέρει ότι «Στο ερώτημα ποια χωριά επιζούν και ποια εξαφανίζονται, δεν μπόρεσα να απαντήσω με ικανοποιητικό τρόπο. Στάθηκε αδύνατο, παρά τις προσπάθειές μου, να καταλήξω σε κάποιου είδους τυπολογία του μικρού χωριού που εξαφανίστηκε, σε αντιδιαστολή μ' εκείνο που άντεξε στο χρόνο. (...) Πραγματικά ο 19^{ος} αιώνας επέβαλε στον ελληνικό κόσμο της υπαίθρου νέες υποχρεώσεις και οικονομικούς προσανατολισμούς που επηρέασαν βαθιά την οργάνωση του χώρου, με αποκορύφωμα μια κινητικότητα του αγροτικού κόσμου, μοναδική στα χρονικά της χώρας». Βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β., ό.π., σ. 196.

μάλλον εποχή, δηλαδή πριν την εμφάνιση και επέκταση της αστικά προσδιορισμένης νεωτερικότητας.

Με τη βοήθεια της μεθόδου των κοινωνικών δικτύων, διαπιστώσαμε πως μέσω των εξαναγκασμών που επιβάλλουν οι χωρικές κοινωνίες, εργαλειοποιούνται τα πρόσωπα και ως σύνολο προσαρμόζονται στους κοινωνικούς κανόνες. Η συγκρότηση αυστηρών δικτυώσεων επιβάλλει την προσαρμογή στα όρια της υποταγής, με σκοπό την αδρανοποίηση των ατομικών επιθυμιών και κυρίως την απαγόρευση εξωτερίκευσης του θυμικού (συναίσθημα, βούληση). Αυτή η υπό πίεση εργαλειοποίηση του ατόμου ή των συλλογικοτήτων, επιτρέπει τη λειτουργία και τη διαχρονικότητα των θεσμών: οικονομικών, δημογραφικών, θρησκευτικών. Καταλήγουμε λοιπόν στη γνωστή αντίθεση-σύγκρουση: θυμικό-επιθυμίες από τη μία πλευρά, κανόνες-εξαναγκασμοί από την άλλη.⁸

Ωστόσο η λειτουργία και η αντοχή του συστήματος υπέρ της δεύτερης πλευράς, δοκιμάζεται όταν οι όροι που το συγκροτούν υπονομεύεται από τη διαδικασία των μετακινήσεων. Επιβεβαιώνουμε ότι η ερμηνεία που παρέχει η μέθοδος των κοινωνικών δικτύων, εξηγεί τους όρους διαμόρφωσης των τοπικών κοινωνιών. Το ατομικό θυμικό τείνει στην αποδέσμευση του, εφ' όσον το κοινωνικό σύστημα αδυνατεί πλέον να ασκήσει τον αυστηρό πειθαρχημένο έλεγχο, αφού έχει απολέσει τις δομικές του προϋποθέσεις. Ετερόκλητος πληθυσμός, διάσπαση συγγενικών δικτύων, σμίκρυνση οικογενειών: στο πλαίσιο αυτό γεννιούνται και ωριμάζουν οι συνθήκες αποδιάρθρωσης των όρων αναπαραγωγής του συστήματος και ενίσχυσης μίας ιδιάζουσας κοινωνικής εντροπίας, που αντίστοιχα συμπαρασύρει την κοινωνία σε μία αδιάκοπη και ατελέσφορη αταξία.

Πρόκειται για τους βασικούς λόγους που η ηθική των κανόνων του γάμου, δεν μεταφέρθηκε στην πεδιάδα μαζί με τους ανθρώπους. Το νέο πλαίσιο δυνατοτήτων που δημιουργήθηκε στους οικισμούς, απελευθέρωσε τις αντιλήψεις και τις συμπεριφορές, αλλά και ως ένα βαθμό επέτρεψε τη

---

⁸ Ας υπομνηματίσουμε εδώ ότι η θέση αυτή αγγίζει τη γνωστή φροϋδική ανάλυση προ-εγώ, υπέρ-εγώ, εγώ, που βασίζεται από τη μία πλευρά, στην μελέτη των παρορμήσεων, της Libido και των επιθυμιών και από την άλλη στους κανόνες, στους εξαναγκασμούς και στο κοινωνικό έλεγχο. BATEMAN A., HOLMES J., ό.π., σ. 79.

μετατόπιση και στη συνέχεια την τοποθέτηση των έμφυλων σχέσεων, από το περιβάλλον του αυστηρού ελέγχου που ίσχυε στους ορεινούς οικισμούς προέλευσης, σε ένα μεταβαλλόμενο πλαίσιο λιγότερο πειθαρχημένων κανόνων. Οι αποκλίνουσες νοοτροπίες, ως ένα βαθμό αποκτούν οικογενειακό ή σογιακό χαρακτήρα, επαναλαμβανόμενες από γενιά σε γενιά. Επεκτείνονται όμως και στο εσωτερικό των οικισμών, εφ' όσον τα όρια των συμπεριφορών είναι περισσότερο διευρυμένα.

Υφέρπει εδώ ένα ακόμα ερώτημα η απάντηση του οποίου δεν μπορεί να δοθεί από την παρούσα έρευνα: η διαδικασία μιας κοινωνικής μετάβασης μπορεί να είναι συνεχής και ανολοκλήρωτη; Χωρίς δηλαδή να οδηγείται στη μονιμότητα ενός νέου πλαισίου κανόνων. Δεν αναφερόμαστε βεβαίως στην αντικατάσταση των κανόνων του γάμου με άλλους κανόνες, αλλά στην γενικευμένη απώλεια πλαισίου αναφοράς. Δηλαδή στην οργανωτικότητα ως βασικό προαπαιτούμενο άλλων δομών και θεσμών των χωρικών κοινωνιών. Ανεξάρτητα από τις ενδεχόμενες απαντήσεις είναι φανερό πως οι χωρικές κοινωνίες τουλάχιστον στην περιοχή που αναφερόμαστε και ως την εποχή που εξετάζουμε, δεν οδηγήθηκαν στην οριστικοποίηση ενός μόνιμου πλαισίου νοημάτων και στάσεων. Η απώλεια των πειθαρχιών του παρελθόντος, χωρίς την παράλληλη αντικατάστασή τους από νέες ή από άλλες μεταφερόμενες από το αστικό περιβάλλον, δεν επέτρεψε τη σταθεροποίηση των συμπεριφορών και οδήγησε τις τοπικές κοινωνίες, αλλά ίσως και τις κοινωνίες των πόλεων, σε μία ιδιότυπη συνεχή και ατελέσφορη αυτο-διαμόρφωση. Αυτό που επικράτησε μπορεί να περιγραφεί ως μία ιδιόζουσα κοινωνική αταξία, η οποία απέκτησε μονιμότητα και μπορεί να χαρακτηριστεί συστημική.

Στο πνεύμα των υποθέσεων μας προκύπτουν νέα ζητήματα-ερωτήματα, που μπορούν στη συνέχεια να διερευνηθούν και να απαντηθούν. Θα πρέπει να αναζητηθούν οι επιδράσεις των νέων αντιλήψεων και πρακτικών, σε άλλες όψεις του κοινωνικού βίου. Με τη μορφή ενός νέου ερωτήματος η προέκταση της έρευνας μας είναι μέσα από ποιες διαδικασίες η χαλάρωση των κανόνων μεταφέρεται και εφαρμόζεται στην οικονομία, πως επιδρά στον ευρύτερο χώρο των κοινωνικών σχέσεων και με ποιους όρους συναλλάσσεται με την πολιτική, στην οποία τελικά βρίσκει την κάλυψη των επιλογών της και διαμορφώνει τις πολιτισμικές της συντεταγμένες.

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

A. Δημοτολογία

I. Δημοτολογία Δήμου Πύργου

- Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου - Τοπική Κοινότητα Λεβεντοχωρίου. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Λεβεντοχωρίου. Περίοδος ανάλυσης 1870-1990. (αρ. βιβλίων 1).
- Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Πύργου-Τοπική Κοινότητα Σκαφιδιάς. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας Σκαφιδιάς. Περίοδος ανάλυσης 1860-1991. (αρ. βιβλίων 1).

II. Δημοτολογία Δήμου Αμαλιάδας

- Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Δουνεϊκών. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Δουνεϊκών. Περίοδος ανάλυσης 1869-1993. (αρ. βιβλίων 1).
- Γραφείο Δημοτολογίου Δήμου Αμαλιάδας - Τοπική Κοινότητα Καρδαμά. Μητρώο Δημοτών Τοπικής Κοινότητας: Καρδαμά. Περίοδος ανάλυσης 1865-1995. (αρ. βιβλίων 1).

B. Στατιστική πληθυσμού

- ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (Ε.Σ.Υ.Ε.), *Κατανομή της εκτάσεως της χώρας κατά βασικές κατηγορίες χρήσεως*, Αθήνα, Ε.Σ.Υ.Ε., 1986.

- ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ., *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., Τ. Α', Μέρος Ι, 1973.
- ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ., *Γεωγραφική, Διοικητική και Πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., Τ. Α', Μέρος ΙΙ, 1974.
- ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ Μ., *Εξελίξεις του Πληθυσμού των Αγροτικών Περιοχών της Ελλάδος, 1920-1981*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1974.

Γ. Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

Ι. Χάρτες

- www.arcadia.ceid.upatras.gr. Γεωφυσικός Χάρτης της Πελοποννήσου
- www.maps.google.gr
- <https://nafplio.wordpress.com>

ΙΙ. Αεροφωτογραφίες

- www.Google Earth

Βιβλιογραφία

Α. Ελληνική βιβλιογραφία

- ΑΒΔΕΛΑ, Ε., *Δια λόγους τιμής. Βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2006.
- ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ε., *Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης*, Αθήνα, Διδακτορική Διατριβή, 1980.
- ΑΛΕΞΑΞΗΣ, Ε., *Τα παιδιά της σιωπής. Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στους Αρβανίτες της Ν.Α. Αττικής-Λαυρεωτικής (1850-1940)*, Αθήνα, Παρουσία, 1996.
- ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ε., *Ταυτότητες και ετερότητες*, Αθήνα, Δωδώνη, 2001.
- ALLEN, P., «Διαχείριση και επίλυση των συγκρούσεων στη Μάνη. Η βεντέτα στο σύγχρονο πλαίσιο» στο ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, Ε., ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ, Θ., (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993.

- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Α., ΔΕΣΥΛΛΑΣ Ν., *Χωροταξική μελέτη νομού Ηλείας*, Αθήνα, Υπουργείο Δημοσίων Έργων.
- ΑΣΠΙΩΤΗΣ, Α., *Η έφηβος κόρη και το οικογενειακό περιβάλλον*, Αθήνα, Ψυχολογία και Ζωή, Τ. 2, 1955.
- ΒΕΪΚΟΣ, Α., *Ο μύθος του Λόγου*, Αθήνα, 1977.
- ΒΕΛΤΣΟΣ, Γ., *Κοινωνιολογία των Θεσμών ΙΙ. Οικογένεια και φαντασιακές σχέσεις (από τις γενεαλογικές-γραμμικές στις κρατικές οργανώσεις)*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1979.
- ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., «Το σταφιδικό ζήτημα» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, Τ. ΙΔ, 1977.
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΝΙΛΣΕΝ, Μ., *Η οικογένεια στα αναγνωστικά του Δημοτικού*, Αθήνα, Κέδρος, 1980.
- ΓΟΥΣΙΟΣ, Δ., «Υπαιθρος, αγροτικός χώρος και μικρή πόλη, από τη γεωργοποίηση στην τοπική ανάπτυξη» στο ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Δ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Γ., (επιμ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων, διεπιστημονικές προσεγγίσεις στην αστική ανάλυση και πολιτική*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1999.
- ΔΕΜΑΘΑΣ Ζ., ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ Θ, ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ Γ., «Γαιοκτησία και Παραγωγή. Εμπειρικά και ερμηνευτικά ζητήματα» στο ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ Θ., ΠΡΟΝΤΖΑΣ Ε., *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, Τ. 1^{ος}, Συγκρότηση Εθνικής Οικονομίας, Αθήνα, ΠΙΟΠ, 2011.
- ΔΕΡΤΙΛΗΣ, Γ., *Ιστορία του Ελληνικού κράτους 1830-1920*, Αθήνα, Εστία, Τ. 1^{ος}, 2010.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ., *Λεξικό Όρων 5. Κυβερνητικής Δομισμού και της Θεωρίας των Συστημάτων*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1987.
- ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Μ., *Το Χάβαρι και οι Χαβαραίοι*, Αθήνα, Κύτταρο, 1991.
- Ε.Σ.Υ.Ε., *Κατανομή της εκτάσεως της χώρας κατά βασικές κατηγορίες χρήσεως αυτής*, Αθήνα, Ε.Σ.Υ.Ε., Τ. Γ, 1975.
- ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Ν., «Η ελονοσία εις τας επαρχίας Ηλείας και Ολυμπίας», ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών Μελετών*, Αθήνα, Τ. Α, 1985-86.
- ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Γ., *Η δομή της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα, Κένταυρος, 1986.
- ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Θ., *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., Τ. Α', 1990.

- ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Θ., *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο*. Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., Τ. Β', 1991.
- ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ Θ., ΠΡΟΝΤΖΑΣ Ε., *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, Τ. 1^{ος}, *Συγκρότηση Εθνικής Οικονομίας*, Αθήνα, ΠΙΟΠ, 2011.
- ΚΑΛΠΟΥΡΤΖΗ, Ε., *Συγγενικές σχέσεις και στρατηγικές ανταλλαγών. Το παράδειγμα της Νάξου τον 17^ο αιώνα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2001.
- ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ, Ι., *Ο Καρδαμάς Ηλείας. Αρχαιολογία, ιστορία, λαογραφία*, Αθήνα, 1997.
- ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΗΣ, Λ., «Αι κλιματικά συνθήκαι της Ηλείας», ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών Μελετών*, Αθήνα, Τ. Α., 1982.
- ΚΑΤΑΚΗΣ, Χ., *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας. Ψυχοκοινωνικές διεργασίες*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- ΚΑΥΤΑΝΤΖΟΓΛΟΥ, Ρ., *Συγκρότηση και εξέλιξη της οικιακής ομάδας, Συρράκο, 1898-1929*, Αθήνα, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 1992.
- ΚΛΑΡΚ, Μ., «Ο μετασχηματισμός της οικιακής ομάδας στα Μέθανα 1972-1987» στο ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, Ε. - ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ, Θ., (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993.
- ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ, Φ., *Κοινωνική Ψυχολογία. Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς*, Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος, 2005.
- ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ, Β., *Στοιχεία Δημογραφίας*, Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2009.
- ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ, Β., ΠΑΠΠΑΣ, Β., (επιμ.), *Χώρος και Πληθυσμός. Αναλυτικές Προσεγγίσεις*, Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2005.
- ΚΥΡΙΑΖΟΥΔΗΣ, Δ., *Αγροτική Οικογένεια και Κοινωνικός Μετασχηματισμός. Μελέτη των μεταβολών της αγροτικής οικογένειας σε μια περιοχή της Αν. Μακεδονίας*, Αθήνα, 1996.
- ΚΩΣΤΑΡΙΔΟΥ-ΕΥΚΛΕΙΔΗ, Α., *Ψυχολογία Κινήτρων*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2008.
- ΚΩΣΤΗΣ, Κ., *Αγροτική Οικονομία και Γεωργική Τράπεζα*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1987.
- ΛΑΣΚΑΡΗΣ, Ν., *Η Λάστα και τα Μνημεία της ή Λάστας Πανόραμα*, Πύργος, Κ. Βαρουξής & Κ. Δερνίκος, 1924.

- ΜΑΡΙΝΟΣ, Γ., «Γεωλογία της Ηλείας. Γεωλογική κατασκευή και ιστορία. Σεισμικότητα. Ορυκτός πλούτος», ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *Επετηρίς της Εταιρείας Ηλειακών Μελετών*, Αθήνα, Τ. Α, 1982.
- ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ, Σ., και ΡΗΓΑ, Β., *Οικογένεια, Μητρότητα, Αναδοχή*, Αθήνα, 1991.
- ΜΟΥΖΕΛΗΣ, Ν., *Η νεοελληνική κοινωνία, Όψεις υπανάπτυξης*, Αθήνα, Εξάντας, 1978.
- ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ, Λ., *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία των ηλικιών και των γενεών*, Αθήνα, Gutenberg, 2005.
- ΜΠΑΚΕΛΑΣ Η., «Διερευνητική έκθεση για τη δυνατότητα ανάπτυξης ιχθυοκαλλιεργειών στο νομό Ηλείας», *Γεωτεχνική Επιθεώρηση*, Πύργος, Α.Τ.Ε., Τεύχος 17^ο, 1987.
- ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΙΔΗΣ Μ. *Μία εισαγωγή στην ανάλυση των κοινωνικών δικτύων*, Αθήνα, 2004.
- ΝΑΝΟΣ, Δ., *Η αιγοπροβατοτροφία στο νομό Ηλείας*, Πύργος, Α.Τ.Ε., 1987.
- «Νομός Ηλείας», *Πάπυρος Larousse Britannica*, Αθήνα, Πάπυρος, Τ. 22, 2007.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Β., *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας, 1987.
- ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, Γ., *Η Ηλεία διά μέσου των αιώνων*, Αθήνα, Π.Γ. Μακρής, 1924.
- ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ, Σ., *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία*, Αθήνα, Πεδίο, Τ. Α, 2008.
- ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, Ε., «Το παρελθόν στο παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας» στο ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, Ε., ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ, Θ., (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν, Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993.
- ΠΑΤΡΩΝΗΣ Β., «Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα», *Καθημερινή*, Αθήνα, 24/01/2010.
- ΠΟΛΙΤΗΣ, Ν.Γ., *Παραδόσεις*, Αθήνα, Τ. Α, 1904.
- ΠΟΛΙΤΗΣ, Ν.Γ., *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, Αθήνα, Π. Λεώνη, Τ. Α, 1920.
- ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ, ΑΙ., «Δημώδεις δοξασίαι περί χαλάζης και τρόποι προς αποτροπήν ή κατάπαυσίν της», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*, Αθήνα, Τ. ΚΓ' (1973-74), 1976.
- ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ Ν. *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1975.

- ΠΡΟΝΤΖΑΣ Ε, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα Μεθόδου και Περιεχομένου*, Αθήνα, Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, 1997.
- ΣΑΚΑΛΑΚΗ, Μ., *Το απαγορευμένο στους δεσμούς συγγένειας. Στοιχεία για μια ανθρωπολογία του απαγορευμένου στη συλλογική φαντασία*, Αθήνα, Κέδρος, 1985.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ., *Θεσμικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη. Κράτος και Οικονομία στην Ελλάδα 1830-1922*, Αθήνα, Διόνικος, 2006.
- ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ Ι. *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*. Αθήνα, Φοίνιξ, 1972.
- ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ, Μ., (επιμ.), *Εξέλιξη Πληθυσμού και Νοοτροπίες*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Φάκελος), Αθήνα, 2004.
- ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ, Μ., *Ιστορική Δημογραφία. Από τις δημογραφικές διαδικασίες στις συλλογικές νοοτροπίες και συμπεριφορές*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1998.
- ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ, Μ., «Οικονομική δυναμική και δημογραφική μετάβαση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1991.
- ΤΟΜΑΡΑ-ΣΙΔΕΡΗ, Μ., ΣΙΔΕΡΗΣ, Ν., *Συγκρότηση και διαδοχή των γενεών στην Ελλάδα στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Η δημογραφική τύχη της νεότητας*. Αθήνα, Ανάτυπο Διεθνούς Συμποσίου «Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας», 1986.
- ΤΟΥΝΤΑΣΑΚΗ, Ε., *Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της συγγένειας κατά τον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2008.
- ΦΙΛΙΑΣ, Β. *Προβλήματα κοινωνικού μετασχηματισμού*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1974.
- ΦΙΛΙΑΣ, Β., *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα Ι. Η νόθα αστικοποίηση*, Αθήνα, Σύγχρονα Κείμενα, 1974.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, Α., *Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1979.
- ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ, Μ., *Γεωγραφική Διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξη της Ελλάδος. 1821-1971*, Αθήνα, Τ. Α, 1973.
- ΧΤΟΥΡΗΣ Σ. *Ορθολογικά Συμβολικά Δίκτυα*, Αθήνα, νήσος, 2004.
- ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ. «Η προίκα ως παραγωγική σχέση του οικιακού τρόπου παραγωγής» στο ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, Ε., ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ, Θ., (επιμ.),

Ανθρωπολογία και Παρελθόν, Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993.

ΨΥΧΟΓΙΟΣ, Δ., «Οικιακός τρόπος παραγωγής στη γεωργία και καπιταλισμός», *Επιθεώρηση Αγροτικών Μελετών*, Αθήνα, Α.Τ.Ε., Τ. 2, 1982.

ΨΥΧΟΓΙΟΣ, Δ., *Προίκες, Φόροι, Σταφίδα και Ψωμί. Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1987.

Β. Μεταφράσεις στην ελληνική γλώσσα

ΒΕΜΠΕΡ, Μ., *Βασικές Έννοιες Κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Κένταυρος, 1983.

ΓΚΙΝΤΕΝΣ, Α., *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1989.

ΓΚΡΑΒΙΤΣ, Μ., *Μέθοδοι των Κοινωνικών Επιστημών*, Αθήνα, Οδυσσέας, 2006.

ΙΓΚΟΥΝΕΤ, Τ., «Η Γεωιστορία» στο *ENCYCLOPEDIA DE LA PLEIADE Ιστορία και μέθοδοί της*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1985.

ΛΕΒΙ-ΣΤΡΩΣ, Κ., *Άγρια Σκέψη*. Αθήνα, Παπαζήσης, 1978.

ΛΕ ΓΚΟΦ, Ζ., *Ιστορία και Μνήμη* (μετ. Γ. Κουμπουρλής), Αθήνα, Νεφέλη, 1998.

ΛΕ ΓΚΟΦ, Ζ. και ΝΟΡΑ, Π. (επιμ.), *Το έργο της Ιστορίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα, 1975.

ΛΟΡΕΝΣ, Π., & ΟΛΙΒΙΕ Τ., *Θεωρίες Προσωπικότητας, Έρευνα και Εφαρμογές*. Αθήνα, Τυπωθήτω, 2001.

ΜΑΛΙΝΟΦΣΚΙ, Μ., «Η θεωρία του Λειτουργισμού» στο *Κοινωνική Ανθρωπολογία*, Αθήνα, Gutenberg, 1994.

ΜΑΡΚΟΥΖΕ, Χ., *Εξουσία και Οικογένεια*, Αθήνα, Κάλβος, 1976.

ΜΑΡΟΥ Χ. «Τι είναι ιστορία» στο ΣΑΜΑΡΑΝ, Τ., (διευθ.), *Ιστορία και μέθοδοί της*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1985.

ΜΑΡΤΕΝΣΕΝ - ΛΑΡΣΕΝ, Ο., ΣΕΡΙΓΚ, Κ., *Οικογενειακά Πρότυπα και Προσωπικότητα*, Αθήνα, Στάχυ, 1994.

ΜΠΑΤΕΜΑΝ & ΧΟΛΜΣ, *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση - Σύγχρονη θεωρία και πρακτική*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2001.

ΜΠΟΤΟΜΟΡ, Τ., *Κοινωνιολογία, κεντρικά προβλήματα και βασική βιβλιογραφία*, Αθήνα, Gutenberg, Αθήνα, 1990.

ΜΠΡΩΝΤΕΛ, Φ., «Ιστορία και Κοινωνιολογία» στο *Μελέτες για την Ιστορία*. Αθήνα, Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, 1986.

ΜΠΡΩΝΤΕΛ, Φ., *Μεσόγειος*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ. 1991.

- ΜΠΡΩΝΤΕΛ, Φ., ΝΤΥΜΠΙ, Ζ., ΑΡΝΑΛΝΤΕΖ, Ρ., (κ.α.), *Η Μεσόγειος: Άνθρωποι και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1991.
- ΝΤΥΡΩ, Μ., *Ανθρωπογεωγραφία*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1987.
- ΟΥΕΘΕΡΕΛ Μ., *Ταυτότητες, Ομάδες και Κοινωνικά Ζητήματα*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2005.
- ΡΑΪΧ, Β., *Ο Σεξουαλικός Αγώνας των Νέων*, Αθήνα, Εκδ. Χρόνος, 1974.
- ΡΑΝΤΚΛΙΦ-ΜΠΡΑΟΥΝ, Α., «Η Μέθοδος στην Κοινωνική Ανθρωπολογία» στο ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ. (επιμ.), *Ανθολόγιο άρθρων κοινωνικής ανθρωπολογίας*, Αθήνα, Εποπτεία (μετάφραση Ζ. Δρακοπούλου), 1981.
- ΡΕΝΟΥΑΡ, Υ., «Πληροφόρηση και μετάδοση των ειδήσεων» στο ΣΑΜΑΡΑΝ, Τ. (διευθ.), *Ιστορία και Μέθοδοί της*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., Τ. Α, 1985.
- ΣΙΒΙΝΙΟΝ, Μ., «Εξελίξεις της αγροτικής κοινωνίας στη δυτική Πελοπόννησο» στο *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1987.
- ΣΟΛΙΝΑΣ, Π., «Η Οικογένεια» στο *Η Μεσόγειος Άνθρωποι και Πολιτισμική Κληρονομιά*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1991.
- ΣΤΙΟΥΑΡΤ, Τ., «Ηγεμονισμός ή ορθολογισμός; Η θέση του υπερφυσικού στη σύγχρονη Ελλάδα», ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, Ε., ΠΑΡΑΔΕΛΗΣ, Θ., (επιμ.) *Ανθρωπολογία και παρελθόν*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993.
- ΤΖΑΣΤ, Ρ., «Στους πλουσιότερους άνδρες, νεότερες γυναίκες. Η περίπτωση του Μεγανησίου στο Ιόνιο» στο ΓΚΑΝΑ Π., (επιμ.), *Οικογένεια και Περιουσία στην Ελλάδα και στην Κύπρο*, Αθήνα, Εστία, 2009.
- ΤΙΜΑΣΕΦ, Ν., ΘΕΟΝΤΟΡΣΟΝ, Γ. *Ιστορία κοινωνιολογικών θεωριών*, Αθήνα, Gutenberg, 2005.
- ΧΕΝΣ, ΝΤΗΤΡΙΧ, *Η καταπιεστική οικογένεια. Η σεξουαλική καταπίεση στο μέσο της πολιτικής. Μια μελέτη βασισμένη στη σεξουαλική θεωρία του Βίλχελμ Ράιχ*, Αθήνα, Επίκουρος, 1973.
- ΧΟΜΠΣΜΠΑΟΥΜ, Ε., ΡΑΝΓΚΕΡ Τ., (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004.

Γ. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- ALLAN, G., *The Sociology of the Family. A Reader. Social Reconstruction and the Emergence of Companionate Marriage, 1945-59*, Νιού Τζέρσεϋ, Blackwell Publishers, 1999.
- ANDERSON, M., *Approaches to the History of the Western Family, 1500-1914*. Λονδίνο, Cambridge University Press, 1995.
- ANDERSON, M., *Sociology of the Family. Selected Readings*, Λονδίνο, Penguin Books, 1971.
- ANTHOPOULOU, TH., DUQUENNE, M. N., GOUSSIOS, D., "Le developpement rural en Grece", *Developpement Rural en Mediterranee*, IAM/ΦΑΟ, 2000.
- ANTHOPOULOU, TH., GOUSSIOS, D., «Politiques en faveur des zones de montagne», PROGRAMME NECTAR, Programmation et suivi des activités de développement dans l' espace rural, Μονπελιέ, 2000.
- BATEMAN, A., HOLMES J., *Introduction to Psychoanalysis: Contemporary Theory and Practice*, Psychology Press, 1995.
- BAXEVANIS, J., *Economy and Population Movements in the Peloponnesos of Greece*, Αθήνα, National Centre of Social Research, 1972.
- BEIJER, G., *Rural Migrants in Urban Setting*, Χάγη, Martinus Nijhoff, 1963.
- BERREMAN, G., «Ecology, Demography and Domestic Strategies in the Western Himalayas», *Journal of Anthropological Research*, Νέο Μεξικό, University of New Mexico, T. 34, 1978.
- BLANCO, C., «The Determinants of Interstate Population Movements», *Journal Regional Science Association*, T. 5, 1963.
- BOSSARD, J., «Residential propinquity as o factor in marriage selection», *American Journal of Sociology* 38, 1932.
- BOTEV, N., «Nuptiality in the course of the Demographic Transition, The experience of the Balkan countries», Λονδίνο, *Population Studies*, T. 44, 1990.
- BRUNET, «La notion de quartier rural», *Bullentin de l'association Geographes*, Παρίσι, T. 45, 1968.

- BURNETT, J., *Destiny Obscure. Autobiographies of childhood, education and family from the 1820s to 1920s*. Λονδίνο, Penguin Books, 1984.
- CAMPELL, J., *Honour, Family and Patronage. A study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 1964.
- CASSIA, P., BADA, C., *Marriage and Exchange in Nineteenth-Century Athens*. Cambridge, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1991.
- CASTELLS, M., *the power of Identity***, Οξφόρδη, Blackwell, 2002.
- CASTELLS, M., *The rise of the network society*, Οξφόρδη, Blackwell, 2004.
- CHERLIN, A., «Remarriage as an incomplete institution», *American Journal of Sociology*, Σικάγο, University of Chicago Press, T. 84, 1978.
- CHRISTIANSEN, P., «Peasant Adaptation to Bourgeois Culture? Class Formation and Cultural Redefinition in the Danish Countryside», *Ethnologia Europaea*, Κοπεγχάγη, T. 14, 1978.
- COLLOMP, A., «Tensions, Dissensions and Ruptures inside the Family in 17th and 18th Century Haute-Provence», *Interest and Emotion*, Κέϊμπριτζ, Cambridge University Press, 1986.
- COMAROFF, J., *The meaning of marriage payments*, Λονδίνο, Academic Press, 1980.
- DANIEL, K., «Internal Migration. The New World and the Third World», *Sage Studies in International Sociology*, Μπέβερλι Χίλς, Sage, T. 4, 1976.
- GROSSBARD-SHECHTMAN, A., «Marriage Squeeze and the Marriage Market», *Contemporary marriage: comparative perspectives on a changing institution*. Νέα Υόρκη, Russell Sage Foundation, 1985.
- EDEL, M., EDEL, A., *Anthropology and Ethics*, Σικάγο, Transaction Publishers, 1959.
- EVANS-PRITCHARD, E., *The Nuer*. Λονδίνο, Oxford University Press, 1940.
- EVANS-PRITCHARD, E., *Kinship and Marriage among the Nuer*, Λονδίνο, Oxford University Press, 1951.
- EVANS-PRITCHARD, E., «Social Anthropology, Past and Present», *Man*, Λονδίνο, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, T. 50, 1950.
- EVANS-PRITCHARD, E.E., *Social Anthropology*, Λονδίνο, Routledge, 1951.

- FINE-SOURIAC, A., «La Famille-Souche Pyreneene au XIXe Siecle, Quelques Reflexions de Methode», *Annales*, Παρίσι, Armand Colin, T. 3, 1977.
- FORTES, M., *The Web of Kinship among the Tallensi*, Λονδίνο, Oxford University Press, 1949.
- FOSTER, B., «Domestic developmental cycles as a link between population process and other social process», *Journal of Anthropological Research*, Νέο Μεξικό, University of Press T. 34, 1978.
- FOUCAULT, M., *Histoire de la sexualite-la volonte du savoir*, Παρίσι, Gallimard, T. A, 1976.
- FRINKING, G., «L' incidence de la surmortalite masculine sur le cycle de la vie familiale» στο J.GUISENER, J., SEGALIN, M., *The family life cycles in European Societies*, Χάγη, New Babylon, 1977.
- GAUDEMAR, J.P., *Mobilite du travail et accumulation du capital.*, Παρίσι, F. Maspero, 1976.
- GOODRICH, C. et al., *Migration and Economic Opportunity; The Report of the Study of Population Redistribution*, Φιλαδέλφεια, University of Pennsylvania Press, 1936.
- GOODY, J., «Strategies of Heirship», *Comparative Studies in Society and History*, Κέϊμπριτζ, University of Cambridge 15, 1973.
- GOUSSIOS, D., TSIMPOUKAS, K., «Relations de parente et solidarite economique dans l' agriculture familiale de plaine en Grece», *Revue Geographique des Pyrenees et du Sud-Ouest*, Τουλούζη, T. 63, Fascicule 2, 1993.
- GOUSSIOS, D., DUQUENNE, M.N., «Une nouvelle forme familiale de mise en valeur de l' espace agricole, l' exploitation a distance. Typologie des zones abandonees et a forte activite dans l' espace rural grec» στο KOUTSOURIS A., AND L. ZORINI (επιμ.), *European Farming and Rural System Research and Extension into the Next Millennium, Environmental, agricultural and socio-economic issues*, Βόλος, Διεθνές Συνέδριο: «Farms Systems», 2000.
- GOSMA-KAZAZAKIS, Z., *Veuves et veuvage dans les communautés villageoises du nord-est de l' Attiki aux XIXe et XXe siècles. Commune de Grammatiko, Comportements économiques et socioculturels*, Παρίσι, Université de Paris I, D.E.A., 1989.

- GRANOVETTER M. «The strength of weak ties», *American Sociology Magazine*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1973.
- GRAVES, R., *The Greek Myths*, Λονδίνο, Penguin Books, T.1, 1960.
- HAJNAL, J., «European Marriage Patterns in Perspective» στο GLASS, D., EVERSLEY, D. (επιμ.), *Population in History, Essays in Historical Demography*. Λονδίνο, Edward Arnold, 1965.
- HARREL, B., «Lactation and menstruation in cultural perspective», *American Anthropologist*, Ουάσιγκτον, University of Washington, T. 83, 1981.
- HERITIER, F., *L' exercice de la parente*. Παρίσι, Hautes Etudes, Gallimard-Le Seuil, 1981.
- HERLIHY, D., KLAPISCH-ZUBER, C., *Tuscans and their families, a study of the Florentine Catasto of 1427*, Νιου Χέιβεν Yale University Press, 1985.
- HERSKOVITS, M., *Cross-cultural approach to myth, cultural relativism*, Νέα Υόρκη, Vintage Books, 1973.
- HORKHEIMER, M., «Authority and the Family» στο *Critical Theory. Selected Essays*, Νέα Υόρκη, Seabury Press, 1972.
- IHINGER-TALLMAN, M., PASLEY, K., *Remarriage*, Νέα Υόρκη, Sage Publications, 1987.
- KERTZER, D.I., «The Joint Family Revisited, Demographic Constraints and Household Complexities in the European Past», *Journal of Family History*, Νέα Υόρκη, T. 14, 1989.
- KIRCHOFF, P., *The principles of clanship in human society*, Ινδιανάπολις, Bobbs-Merrill, 1966.
- KULDORF, G., *Migration Probabilities*, Λούντ, The Royal University of Lund, 1955.
- LASCH, C., *Haven in a Heartless World*, Νέα Υόρκη, Basic Books, 1977.
- LASLETT, P., «La famille et le ménage, approches historiques», *Annales*, Παρίσι, Armand Colin, T. 27, 1972.
- LASLETT, P., WALL, R., *Household and Family in Past Time*, Κέϊμπριτζ, Cambridge University Press, 1972.
- LEE, G., *Family Structure and Interaction. A comparative Analysis*, Μινεάπολις, University of Minnesota Press, 1982.
- LE GOFF, J. & NORA P., *Faire de l' histoire*, Παρίσι, Gallimard, T. 3, 1975.

- LEICHTER, J., MITCHELL, W., *Kinship and Casework*, Νέα Υόρκη, Russell Sage Foundation, 1967.
- LEVI, G., «Family and Kin- a few thoughts», *Journal of Family History*, Λονδίνο, Sage Publications, T. 15, 1990.
- LEVI-STRAUSS, C., *Les Structures elementaires de la parente*, Παρίσι, Press Universitaires de France, 1949.
- LEVI-STRAUSS, C., *The elementary structures of kinship*, Βοστώνη, Beacon Press, 1969.
- LEVI-STRAUSS, C., «Histoire et Sciences Sociales», *Annales*, Παρίσι, Armand Colin, T. 38, 1983.
- LOIZOS, P., PAPATAXIARCHIS, E., *Contested Identities, Gender and Kinship in Modern Greece*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1991.
- MAC FARLANE, A., *Marriage and Love in England, Modes of Reproduction 1300-1840*, Λονδίνο, Blackwell, 1987.
- MALINOWSKI, B., *Le mythe dans le psychologie primitive, Trois essais sur la vie sociale de primitifs*, Παρίσι, 1933.
- MENDRAS, H., *Six villages d' Epire*, Παρίσι, Unesco, 1964.
- MENDRAS, H., *Societes paysannes*, Παρίσι, Armand Colin, 1976.
- MITTERAUER, M., SIEDER, R., «The Developmental Process of Domestic Groups. Problems of Reconstruction and Possibilities of Interpretation», *Journal of Family History*, Λονδίνο, Sage Publications, T. 3, 1979.
- MOUNT, F., *The Subversive Family. An alternative history of love and marriage*, Λονδίνο, The Free Press, 1982.
- MOUSTAKAS, K., *The internal migrant*, Αθήνα, Social Science Center, 1964.
- MURDOCK, G., *Social Structures in southeast Asia*, Σικάγο, Quandrange Books, 1960.
- PANNOF, M., PERRIN, M., *Dictionnaire de l' Ethnologie*, Παρίσι, Petite Bibliotheque Payot, 1973.
- PERISTIANY, J., «Mediterranean Family Structures», *Man*, Κέϊμπριτζ, Cambridge University Press, 1979.
- PLAKANS, A., *Kinship in the Past, an Anthology of European Family Life, 1500-1900*, Οξφόρδη, Blackwell, 1984.

- RADCLIFFE-BROWN, A., *Introduction in "African Systems of Kinship and Marriage*, Λονδίνο, Oxford University Press, 1950.
- RADCLIFFE-BROWN, A., *Structure and Function in Primitive Society*, Λονδίνο, Cohen and West, 1952.
- RADCLIFFE-BROWN, A., «The social organization of Australian tribes», *Oceania*, Μελβούρνη, Macmillan, 1931.
- RAVENSTEIN, E.G., «The Laws of Migration», *Journal of the Statistical Society*, Λονδίνο, Blackwell, T. 48, 1885.
- RICHMOND, A., KUBAT, D., *Internal Migration. The new world and the third world*, Μπέβερλι Χίλς, Sage, 1976.
- ROBIN, F., *Kinship and marriage. An anthropological Perspective*, Λονδίνο, Penguin Books, 1966.
- SCOTT, J., *Social Network Analysis*, Λονδίνο, Sage Publications, 2000.
- SHORTER, E., «Illegitimacy, Sexual Revolution and Social Change in Modern Europe», *Journal of Interdisciplinary History*, Μασαχουσέτη, The MIT Press, T. 2, 1971.
- STRATHERN, M., «Out of Context, the Persuasive Fictions of Anthropology», *Current Anthropology*, Σικάγο, University of Chicago, T. 28, 1987.
- TODOROVA, M., *Balkan Family Structure and the European pattern. Demographic developments in Ottoman Bulgaria*, Ουάσιγκτον, The American University Press, 1992.
- TURLAN, M., «Recherches sur le mariage dans la pratique coutumiere, XIIe – XVIe siecles», *Revue historique de droit francais*, Παρίσι, 1957.
- VINCIENNE, M., *Du village en ville, Le systeme de mobilite des agriculteurs*, Παρίσι, Mouton, 1972.
- VISHER, E. and VISHER, J., «Stepparenting, blending families» στο CUBBIN, H., FIGLEY, C., *Stress and the Family*, Νέα Υόρκη, Brunner/Mozel, T. A, 1983.
- WALKER, K., MACBRIDE, A, VACHON, M., «Social support networks and the crisis of bereavement» στο *Social Science and Medicine*, Λονδίνο, 1977
- WASSERMAN S. & FAUST K. *Social Network Analysis. Methods and Applications*, Κέϊμπριτζ, Cambridge University Press, 1994.

WEALE-BADIERITAKI, J., *A study of the folklore, folkways and social structure of two Arvanite communities in Attica*, A thesis for degree of doctor of philosophy, University of Reading, 1990.

WRIGLEY, E.A., «Population History in the 1980s», *Journal of Interdisciplinary History*, Μασαχουσέτη, The MIT Press, 1981.